STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Urednik: Boris Kern

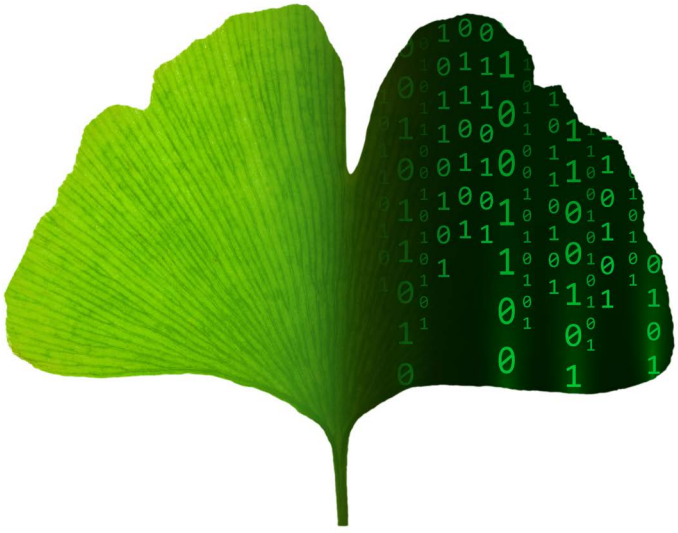

Monografija je najobsežnejše večjezično delo s področja stopenjskega besedotvorja. Prinaša 36 raziskav, ki vključujejo kar 14 jezikov. Gre za pomembno spodbudo stopenjskim analizam v slovanskem jezikoslovnem prostoru, zlasti z okrepitvijo jezikovnotehnoloških segmentov raziskav. Poseben doprinos monografije predstavljajo večjezični in interdisciplinarni presek, poenotenje terminologije v *Slovarčku terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* ter vključitev slovenskega znakovnega jezika, ki razširja razmislek o tvorjenju onkraj govornih jezikov.

Doc. dr. Boris Kern (Iz Uvoda)

Založba
ZRC

STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Urednik: **Boris Kern**
Recenzentki: **Krystyna Waszak, Božana Niševa**
Oblikovanje naslovnice: **Boris Kern, Jernej Kropej**
Prelom: **Jernej Kropej**
Izdajatelj: **ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša**
Zanj: **Kozma Ahačič**
Založnik: **Založba ZRC, ZRC SAZU**
Zanj: **Oto Luthar**
Glavni urednik založbe: **Aleš Pogačnik**
Tisk: **Birografika Bori, d. o. o.**
Naklada: **200**
Prva izdaja, prvi natis / Prva e-izdaja
Ljubljana 2026

Izid publikacije je podprla **Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije**

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

ISBN 978-961-05-1092-5
COBISS.SI-ID 269409795

ISBN 978-961-05-1093-2 (PDF)
COBISS.SI-ID 269400835

To delo je na voljo pod pogoji slovenske licence Creative Commons 4.0 CC BY NC-ND. | This work is available under the terms of the Slovenian Creative Commons 4.0 licence, CC BY-NC-ND: https://doi.org/10.3986/9789610510932.

Knjiga je nastala v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3131), katerega vodja programa je doc. dr. Boris Kern, in programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038), katerega vodja je izr. prof. dr. Kozma Ahačič. Projekt in program sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije. | The book was produced within the project *Formant combinatorics in Slovenian* (J6-3131), led by Assist. Prof. Dr Boris Kern, and within the programme *The Slovene Language in its Synchronic and Diachronic Development* (P6-0038), led by Assoc. Prof. Dr Kozma Ahačič. The project and the programme are co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency.

STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Urednik: Boris Kern

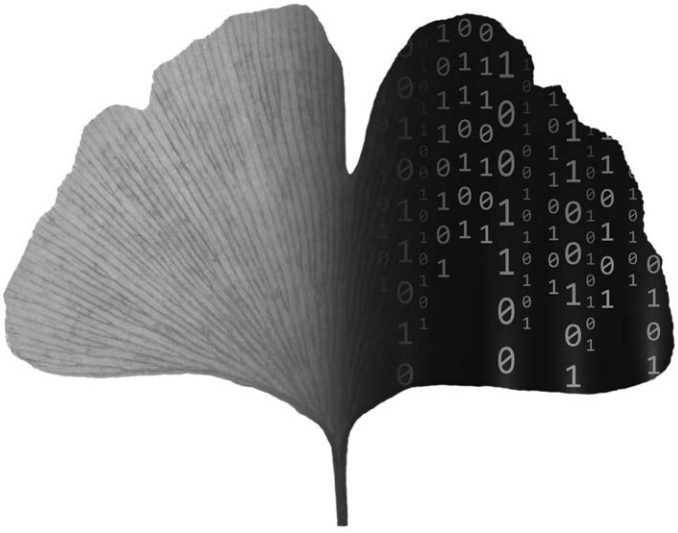

Ljubljana 2026

Profesorju Mirosławu Skarżyńskemu (1952–2019).

VSEBINA

I UVOD

11 **Boris Kern**
STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

II MESTO STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA V JEZIKOSLOVJU

21 **Євгенія А. Карпіловська [Ievgeniia A. Karpilovska]**
СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО В КОЛІ ІНШИХ ОДИНИЦЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЛЕКСИКИ

31 **Аляксандр Лукашанец [Aliaksandr Lukashanets]**
СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЕ ГНЯЗДО: МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ КОМПЛЕКСНЫХ АДЗІНАК СЛОВАЎТВАРЭННЯ, СІНХРОННЫЯ МЕЖЫ І ПРАБЛЕМЫ ТЫПАЛОГІІ

45 **Paweł Kowalski**
SŁOWOTWÓRSTWO GNIAZDOWE JAKO NARZĘDZIE INTERPRETACJI RZECZYWISTOŚCI JĘZYKOWEJ

55 **Elena Koriakowcewa**
ПРОФЕССОР МИРОСЛАВ СКАРЖИНЬСКИЙ ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ТЕОРИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД И МЕТОДАХ ИХ АНАЛИЗА

67 **Елена Лукашанец [Elena Lukashanets]**
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА В СОЦИОЛЕКТАХ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

81 **Branko Tošović**
VIRTUELNO-STEPENASTA DERIVACIJA RIJEČI

III STOPENJSKO BESEDOTVORJE MED DIAHRONIJO IN SINHRONIJO

95 **Metka Furlan**
BESEDNA DRUŽINA S SINHRONEGA IN DIAHRONEGA ZORNEGA KOTA

111 **Горан Милашин [Goran Milašin]**
ТВОРБЕНИ ЛАНЦИ И ПРОБЛЕМ РАЗГРАНИЧАВАЊА СИНХРОНИЈСКОГ СТАЊА И ДИЈАХРОНИЈСКИХ ПРОЦЕСА У ДЕРИВАТОЛОГИЈИ

IV STOPENJSKO BESEDOTVORJE IN SODOBNO GRADIVO

125 **Iwona Burkacka**
CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA STRUKTURĘ I WIELKOŚĆ POLSKICH GNIAZD SŁOWOTWÓRCZYCH

137 **Рајна Драгићевић [Rajna Dragićević]**
СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *ГЛЕДАТИ* НА ОСНОВУ ГРАЂЕ ИЗ ДЕРИВАЦИОНИХ РЕЧНИКА НЕКИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

153 **Martin Ološtiak**
SLOVOTVORNÁ PARADIGMATIKA A SLOVOTVORNÉ RADY V SLOVENČINE (METODOLOGICKÉ A TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY)

169 **Лидија Аризанковска [Lidija Arizankovska]**
ГРАДАЦИСКО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ КОНТЕКСТ

185 **Amela Šehović**
TVORBENO-SEMANTIČKO GNIJEZDO LEKSEME *STAR* U BOSANSKOM JEZIKU

207 **Maria Zofia Wtorkowska**
STOPENJSKE NOVOTVORJENKE V SPLETNEM *SLOVARJU POLJSKIH NEOLOGIZMOV*

223 **Цветанка Аврамова [Cvetanka Avramova]**
ЗА МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ И ЧЕШКИТЕ АБСТРАКТНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ С ФОРМАНТ *-(E)CTB(O)//-STV(Í)/-(C)TV(Í)* И НЕГОВИТЕ ВАРИАНТИ В СЛОВООБРАЗУВАТЕЛНОТО ГНЕЗДО

237 **Sonja Nenezić**
TVORBENO-SEMANTIČKO GNIJEZDO LEKSEME *JAD* U CRNOGORSKIM DIJALEKATSKIM RJEČNICIMA

251 **Гордана Штасни [Gordana Štasni], Гордана Штрбац [Gordana Štrbac], Милан Аџџановић [Milan Ajdžanović]**
СЕМАНТИЧКЕ И ДЕРИВАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОНОМАТОПЕЈСКИХ ГНЕЗДА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

265 **Зинаида А. Харитончик [Zinaida Kharitonchik]**
СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА С ЦИКЛИЧЕСКИМИ ИМЕНАМИ В КАЧЕСТВЕ ВЕРШИН И СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ИХ КОНСТИТУЕНТОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

277 **Алексей Никитевич [Aleksey Nikitevich]**
МОДЕЛИРОВАНИЕ ФРАГМЕНТОВ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД И ПРАКТИКА ЛЕКСИКОГРАФИРОВАНИЯ

289 **Lana Hudeček, Milica Mihaljević**
TVORBA RIJEČI U *MREŽNIKU* I *JENI*

309 **Marjetka Kulovec, Boštjan Jerko, Boris Kern**
STOPENJSKE TVORJENKE V SLOVENŠČINI IN SESTAVLJENE KRETNJE V SLOVENSKEM ZNAKOVNEM JEZIKU

325 **Nicol Janočková, Ivana Šrámeková**
DESAŤROČNÝ JEDNOROŽEC JE PRVOTRIEDNY SEDMOSPÁČ. O (DE)NUMERÁLNEJ KOMPOZÍCII V SLOVENČINE

341 **Ľudmila Liptáková**
SLOVOTVORNÝ RAD V JAZYKOVOM VEDOMÍ DIEŤAŤA

IV.1 BESEDOTVORNA PRODUKTIVNOST PREVZETEGA BESEDJA

363 **Лариса Кислюк [Larysa Kysliuk]**
РЕСУРСИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ В СЛОВОТВІРНОМУ ГНІЗДІ: ПИТОМЕ І ЗАПОЗИЧЕНЕ

375 **Ivana Bozděchová**
SLOVOTVORNÁ PARADIGMATIKA ANGLICISMŮ V ČEŠTINĚ

411 **Barbara Štebih Golub**
TVORBENI POTENCIJAL GERMANIZAMA U KAJKAVSKOME KNJIŽEVOM JEZIKU

IV.2 MORFOTAKTIKA

429 **Andreja Žele, Nina Ledinek, Ines Voršič**
MED BESEDOTVORJEM IN SKLADNJO: KOLOKABILNOST SLOVENSKIH GLAGOLSKIH ZVEZ TIPA GLAGPRISL IN NJIHOVA SISTEMSKA PRETVORBA V ZVEZE TIPA PRIDSAM

443 **Irena Stramljič Breznik**
ZNAČILNOSTI PRVOSTOPENJSKIH IZPRIDEVNIŠKIH SAMOSTALNIŠKIH IZPELJANK IN TVORBENA KOMBINATORIKA OBRAZIL *-ICA* TER *-EC* V SLOVENŠČINI

459 **Boris Kern**
IZSAMOSTALNIŠKI BESEDOTVORNI NIZI V SLOVENŠČINI Z VIDIKA MORFOTAKTIKE

V STOPENJSKO BESEDOTVORJE IN ZGODOVINSKO GRADIVO

479 **Лідія Гнатюк [Lidiia Hnatiuk]**
ВТРАЧЕНІ СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

491 **Andreja Legan Ravnikar**
BESEDOTVORNI NIZI V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU 16. STOLETJA S SLOVNIČNEGA IN SLOVARSKEGA VIDIKA

VI STROJNO LUŠČENJE STOPENJSKIH TVORJENK

505 **Marko Pranjić, Senja Pollak**
ADVANCEMENTS IN AUTOMATIC MORPHOLOGICAL SEGMENTATION FOR SLOVENIAN

517 **Jaka Čibej**
METODA STROJNE GRADNJE ARHETIPSKIH BESEDOTVORNIH DREVES NA PODLAGI SLOVENSKEGA OBLIKOSLOVNEGA LEKSIKONA SLOLEKS

VII STOPENJSKO BESEDOTVORJE V PROCESU POUČEVANJA JEZIKA KOT TUJEGA JEZIKA

535 **Gjoko Nikolovski**
BESEDOTVORJE V OKVIRU KONTEKSTUALNEGA POUČEVANJA SLOVNICE SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA

553 **Sanja Miletić**
JEZIČKI TRANSFER KOD GOVORNIKA POLJSKOG JEZIKA PRILIKOM USVAJANJA SRPSKOG JEZIKA – NA PRIMERU TVORBENIH PORODICA GLAGOLA *GLEDATI, GOVORITI, MISLITI* I *PRAVITI*

VIII TERMINOLOŠKI VIDIK STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA

571 **Boris Kern**
SLOVARČEK TERMINOV S PODROČJA STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA V SLOVANSKIH JEZIKIH

DODATEK

597 **Podatki o avtoricah_jih**

601 **Boris Kern, Katarina Stegnar**
BESEDE BREZ DRŽAVLJANSTVA

605 **Boris Kern, Katarina Stegnar**
WORDS WITHOUT CITIZENSHIP

609 **Summary**
MULTISTAGE WORD FORMATION IN SLAVIC LANGUAGES

I UVOD

Boris Kern

STOPENJSKO BESEDOTVORJE V SLOVANSKIH JEZIKIH

Stopenjsko besedotvorje je metodologija, ki presega obravnavo binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo, zajema namreč širše nabore besed vseh neposrednih in posrednih tvorjenk iz netvorjenega besedotvornega izhodišča. Posebej utemeljena je v slovanskih jezikih, za katere je značilna višjestopenja tvorba (npr. v slovenščini: *gledati → pregledati → pregledovati → pregledovalec → pregledovalski;* v poljščini: *centrum → centralny → centralizować → centralizacja → centralizator → centralizatorski*, v ukrajinščini: *фарба → фарбувати → перефарбувати → перефарбовувати → поперефарбовувати → поперефарбовуватися*). Tovrstna obravnava besedja omogoča celovitejši vpogled v besedotvorni in vzporedno tudi pomenotvorni mehanizem določenega jezika. Znano je namreč dejstvo, da je obrazilna morfemizacija pomensko zgostitvena in zato abstraktnejša (Vidovič Muha 1988: 29). Ob tem velja poudariti še, da je izkoriščenje besedotvornih postopkov kot poimenovalnih možnosti za slovanske jezike zelo pomembno, saj je to eden od očitnih pokazateljev jezikovne vitalnosti.

Začetki stopenjske metodologije segajo v leto 1963, ko se je začel izdelovati stopenjski slovar A. N. Tihonova na Pedagoškem inštitutu v Samarkandu (Skarżyński 1999: 155). Skozi leta in desetletja se je metodologija razvijala v več različnih jezikoslovnih središčih. Za več slovanskih jezikov so bili izdani stopenjski slovarji, neredko sprva za govorke_ce jezika kot tujega jezika (več v: Skarżyński 2006, Kern 2017). Na Poljskem je leta 2003, ob 30-letnici stopenjskega besedotvorja, izšla tudi znanstvena monografija *Słowotworstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowanie*, ki jo je uredil Mirosław Skarżyński.

Pričujoča monografija *Stopenjsko besedotvorje v slovanskih jezikih* je prva obsežnejša večjezična monografija, ki sistematično predstavlja različne pristope k stopenjskim analizam v kar trinajstih slovanskih jezikih, poleg tega pa vključuje tudi prispevek o slovenskem znakovnem jeziku. Prispevki v svojih analizah posegajo na področja leksikografije, leksikologije, sociolingvistike, jezikovnih tehnologij, raziskav jezikov kot drugih in tujih jezikov, konfrontativne analize besedotvorja v različnih jezikih, kot rečeno tudi slovenskega znakovnega jezika, v sklopu katerega lahko govorimo o t. i. kretnjetvorju.

Uvodnemu poglavju sledi poglavje *Mesto stopenjskega besedotvorja v jezikoslovju*, ki je osredotočeno na teoretično utemeljitev metodologije stopenjskega besedotvorja ter predstavitev doprinosa razvrščanja besedja v besedotvorne sestave in stopenjskih raziskav nasploh. Poglavje uvede prispevek Ievgeniie Karpilovske *Besedotvorni sestav v odnosu do drugih enot sistematizacije leksike* (ukr. *Словотвірне гніздо в колі інших одиниць систематизації лексики*). V njem avtorica opredeli pojem besedotvornega sestava kot osrednjega sredstva za organizacijo leksike v ukrajinskem jeziku. Razume ga kot metajezikovno enoto, ki omogoča globljo tipološko in primerjalno analizo. Aliaksandr Lukashanets v prispevku z naslovom *Besedotvorni sestav: njegovo mesto v sistemu kompleksnih besedotvornih enot, sinhrone meje* (blr. *Словаўтваральнае гняздо: месца ў сістэме комплексных адзінак словаўтварэння, сінхронныя межы*) potrdi potrebo po stopenjskem slovarju za beloruščino, saj bo le ta omogočil sistematičnejši prikaz besedotvornega mehanizma jezika. Avtor opozori na težave stopenjske razvrstitve tvorjenk: (a) problem določanja besedotvornih izhodišč, (b) razhajanje med pomenskim in formalnim vidikom tvorbe ter (c) nejasne meje med motivacijo in analogijo. Ob tem se zavzame za t. i. multidimenzionalno razumevanje tvorbe. Zgodovinski razvoj in teoretsko ozadje stopenjskega besedotvorja v poljski jezikoslovni tradiciji s poudarkom na terminološkem vidiku obravnava Pawel Kowalski v prispevku *Stopenjsko besedotvorje kot orodje interpretacije jezikovne resničnosti* (polj. *Słowotwórstwo gniazdowe jako narzędzie interpretacji rzeczywistości językowej*). Ob tem posebej poudari vlogo poljskega jezikoslovca Mirosława Skarżyńskega, ki je metodologijo uveljavil kot osrednje orodje za analizo leksikalne sistematike. Sledi prispevek Elene Koriakowcewe z naslovom *Profesor Mirosław Skarżyński o aktualnih vprašanjih teorije besedotvornih sestavov in metodah njihove analize* (rus. *Профессор Мирослав Скаржиньский об актуальных проблемах теории словообразовательных*

гнезд и методах их анализа). V njem avtorica predstavi doprinos Mirosława Skarżyńskega k razvoju metodologije stopenjskega besedotvorja. Slednji je namreč leta 1985 v poljsko jezikoslovje vpeljal stopenjski pristop in ga preizkusil na sodobnem poljskem gradivu, in sicer z analizo več kot 6000 stopenjskih tvorjenk. Prispevek prikazuje Skarżyńskega kot utemeljitelja stopenjske analize na Poljskem, katere pomen sega onkraj teorije – v pedagoško prakso, leksikografijo in širšo slovenistično in slavistično jezikoslovno skupnost. Sledi prispevek Elene Lukashanets z naslovom *Besedotvorni sestavi v socialektih: težave in možne rešitve* (rus. *Словообразовательные гнезда в социолектах: проблемы и пути их решения*). Avtorica razpravlja o težavah pri identifikaciji in analizi besedotvornih sestavov v socialektih, in sicer v ruskem kriminalnem argoju. Zaključi, da je treba za analizo tovrstnih pojavov razviti posebne metodološke pristope, saj v socialektih besedotvorni sestavi pogosto nimajo linearne strukture in so močno odvisni od funkcionalno-pragmatičnih dejavnikov govorne skupnosti. Prvo poglavje zaključuje Branko Tošović s prispevkom *Virtualno stopenjsko besedotvorje* (*Virtuelna stepenasta derivacija riječi*). V njem razišče načine analize »interakcije« besedotvorja z umetno inteligenco, umesti avtomatsko tvorbo kot novo poddisciplino besedotvorja ter opredeli mesto besedotvorja v t. i. virtualnem jezikoslovju. V zadnjem delu analizira konkretne primere avtomatsko generiranih besedotvornih sestavov.

Tretje poglavje *Stopenjsko besedotvorje med diahronijo in sinhronijo* je posvečeno teoretičnemu premisleku izgradnje besedotvornih sestavov, ki ga opredeljuje razmejitev med sinhronim in diahronim vidikom tvorbe. Metka Furlan v prispevku *Besedna družina s sinhronega in diahronega zornega kota* opredeli besedno družino kot relativen termin. Avtorica obravnava vprašanje, kateri jezikoslovni pogoji morajo biti izpolnjeni, da leksikalno enoto lahko štejemo v sinhrono besedno družino, in kateri za obravnavo znotraj diahrone besedne družine. Avtorica ob tem izpostavi pomen zavedanja o tem, da je vsak jezikovni pojav hkrati nosilec sinhronega in diahronega podatka. S podobnim problemom se na srbskem gradivu ukvarja Goran Milašin v prispevku *Besedotvorni nizi in problem razmejitve sinhronega stanja in diahronih procesov v besedotvorju* (srb. *Творбени ланци и проблем разграничавања синхронијског стања и дијахронијских процеса у дериватологији*). Avtor obravnava možno večsmerno motivacijo – zlasti v primeru nekaterih tvorjenk s predponskim obrazilom *po-* in nekaterih tujk – in ob tem opozori na nujnost jasnega

ločevanja med obema pristopoma, pri čemer pa ju ne gre obravnavati kot izključujočih, ampak komplementarnih.

Četrto poglavje *Stopenjsko besedotvorje in sodobno gradivo* predstavlja raziskave besedotvornih nizov oziroma stopenjskih tvorjenk v različnih slovanskih jezikih. Iwona Burkacka v prispevku *Dejavniki, ki vplivajo na strukturo in velikost poljskih besedotvornih sestavov* (polj. *Czynniki wpływające na strukturę i wielkość polskich gniazd słowotwórczych*) analizira vpliv besednovrstne pripadnosti besedotvornega izhodišča, njegove (ne)prevzetosti, dolžine in stilistične zaznamovanosti na število tvorjenk v besedotvornih sestavih in na dolžino besedotvornih nizov. Rajna Dragićević v prispevku *Semantično-derivacijski potencial glagola* gledati (srb. *Семантичко-деривациони потенцијал глагола* гледати) konfrontira stopenjske tvorjenke iz glagola *gledati* v štirih jezikih: v srbščini, slovenščini, ruščini in bolgarščini. Sledi prispevek Martina Ološtiaka *Istostopenjske tvorjenke in besedotvorni nizi v slovaščini* (slš. *Slovotvorná paradigmatika a slovotvorné rady v slovenčine*), ki izpostavi tudi metodološke in terminološke vidike pri snovanju obeh vidikov tvorbe. Lidija Arizankovska v prispevku *Stopenjsko besedotvorje v makedonščini v sociolingvističnem kontekstu* (mak. *Градацискo зборообразување во македонскиот јазик во социолингвистички контекст*) prikazuje bogastvo stopenjske tvorbe v makedonščini in poudarja njen pomen v publicističnem, medijskem in pogovornem jeziku. Prispevek Amele Šehović *Besedotvorno-semantični sestav pridevnika* star *v bosanskem jeziku* (bos. *Tvorbeno-semantičko gnijezdo pridjeva* star *u bosanskom jeziku*) prinaša analizo stopenjskih tvorjenk iz pridevnika *star*, pri čemer slovarsko gradivo razširi tudi s spletnimi besedili in s pomočjo študentske ankete. Ugotavlja prevladujočo besednovrstno pripadnost in besedotvorno vrsto znotraj posamezne tvorbene stopnje ter njihove besedotvorne pomene. Sledi analiza stopenjskih tvorjenk v okviru poljskega slovarja neologizmov, ki je vključena v prispevek Marie Wtorkowske *Stopenjske novotvorjenke v spletnem Slovarju poljskih neologizmov*. Cvetanka Avramova v raziskavi, naslovljeni O *mestu bolgarskih in čeških abstraktnih samostalnikov z obrazilom -(e)stv(o)/-stv(í)/-(c)tv(í) in njegovih različicah v besedotvornih gnezdih* (bolg. *За мястото на българските и чешките абстрактни съществителни с формант -(е)ств(о)//-stv(í)/-(c)tv(í) и неговите варианти в словообразувателното гнездо*), primerja funkcijo navedenih tvorbenih obrazil. Sledi analiza črnogorskega narečnega gradiva – Sonja Nenezić v prispevku

Besedotvorno-semantični sestav leksema jad *v črnogorskih narečnih slovarjih* (čg. *Tvorbeno-semantičko gnijezdo lekseme* jad *u crnogorskim dijalekatskim rječnicima*) pokaže, da črnogorsko narečno gradivo potrjuje veliko bolj pestro sliko – tako z vidika števila tvorjenk, različnih besedotvornih vrst kot strukture besedotvornih sestavov – kot sodobni črnogorski jezik oziroma njemu bližji jeziki. Gordana Štasni, Gordana Štrbac in Milan Ajdžanović v prispevku *Semantično-derivacijske značilnosti onomatopejskih besedotvornih sestavov v srbskem jeziku* (srb. *Семантичко-деривационе карактеристике ономатопејских гнезда у српском језику*) ugotavljajo, da so besedotvorni sestavi onomatopej v srbščini zelo razvejani. Pomensko pa se razširjajo in prehajajo v abstraktna področja, npr. izražanje občutkov. Sledi prispevek Zinaide Kharitonchik *Semantika stopenjskih tvorjenk z letnimi časi kot izhodišči (na gradivu ruskega jezika)* (rus. *Семантика членов словообразовательных гнезд с циклическими именами в качестве вершин (на материале русского языка)*). Aleksey Nikitevich v prispevku *Modeliranje fragmentov besedotvornih sestavov in leksikografska praksa* (rus. *Моделирование фрагментов словообразовательных гнезд и практика лексикографирования*) izpostavlja leksikografski vidik oblikovanja besedotvornih sestavov, pri čemer se posebej posveti tudi (ne)vključevanju narečnega gradiva. Milica Mihaljević in Lana Hudeček v prispevku *Besedotvorje v Mrežniku in Jeni* (hrv. *Tvorba riječi u Mrežniku i Jeni*) prikazujeta način navajanja (stopenjskih) tvorjenk v novem spletnem slovarju hrvaškega jezika, imenovanem *Mrežnik*, ter pridevniških tvorjenk v slovarju jezikoslovne terminologije *Jena*. Sledi prispevek Marjetke Kulovec, Boštjana Jerka in Borisa Kerna *Stopenjske tvorjenke v slovenščini in sestavljene kretnje v slovenskem znakovnem jeziku*, ki konfrontira stopenjske tvorjenke v slovenščini s kretnjami v slovenskem znakovnem jeziku. Obravnava tvorjenke s pomenom vršilca dejanja, tvorjenke s konotativnim pomenom, feminative, svojilne pridevnike, skupna imena (tvorjenke z obrazilom *-stvo*) in manjšalnice. Nicol Janočková in Ivana Šrámeková se v raziskavi *Desetletni samorog je prvovrstni zaspanec: O (de)numeralni kompoziciji v slovaščini* (slš. *Desaťročný jednorožec je prvotriedny sedmospáč. O (de)numerálnej kompozícii v slovenčine*) osredotočata na položaj t. i. (de)numeralnih (kvazi)zloženk, zloženih izpeljank in analitičnih leksemov v besedotvornih nizih. Poglavje zaključuje Ľudmila Liptáková s prispevkom *Besedotvorni niz v jezikovni zavesti otroka* (slš. *Slovotvorný rad v jazykovom vedomí dieťaťa*), ki prikazuje, kako otroci zaznavajo in tvorijo besede v slovaščini.

Raziskava vključuje konkretne primere otroškega govora in kaže, da otroci intuitivno tvorijo nove besede po analogiji in logiki besedotvornih verig, še preden formalno osvojijo slovnične zakonitosti.

V podpoglavju *Besedotvorna produktivnost prevzetega besedja* najdemo tri prispevke, ki analizirajo besedotvorno produktivnost prevzetega besedja v ukrajinščini, češčini in kajkavskem knjižnem jeziku. Podpoglavje vpeljuje Larysa Kysliuk s prispevkom *Viri za verbalizacijo pojma v tvorbenem gnezdu: domače in prevzeto* (ukr. *Ресурси вербалізації поняття в словотвірному гнізді: питоме і запозичене*). Avtorica analizira posledice konkuriranja in interakcije med domačimi in prevzetimi izraznimi možnostmi znotraj ukrajinskega besedotvornega sistema. Ob tem ugotavlja tesno povezanost med strukturo besedotvornih sestavov in družbenimi spremembami, kar dokazuje vpliv zunajjezikovnih dejavnikov na tvorbo besed in širši razvoj ukrajinske leksike. V prispevku *Besedotvorna paradigmatika anglicizmov v češčini* (č. *Slovotvorná paradigmatika anglicismů v češtině*) Ivana Bozděchová analizira izsamostalniške stopenjske tvorjenke, ki imajo v izhodišču češke anglicizme (npr. *image – imageový – imageově – imageovost*), in jih primerja s stopenjskimi tvorjenkami z neprevzetim besedotvornim izhodiščem. Sledi raziskava Barbare Štebih Golub *Tvorbeni potencial germanizmov v kajkavskem knjižnem jeziku* (hrv. *Tvorbeni potencijal germanizama u kajkavskome književnom jeziku*). Prispevek se osredotoča na besedje, ki je bilo v rabi v severozahodni Hrvaški od 16. do sredine 19. stoletja.

Naslednje podpoglavje zajema tri prispevke s področja morfotaktike, natančneje kombinatorike priponskih obrazil v besedotvornih nizih. Andreja Žele, Nina Ledinek in Ines Voršič v prispevku *Med besedotvorjem in skladnjo: Kolokabilnost slovenskih glagolskih zvez tipa GlagPrisl in njihova sistemska pretvorba v zveze tipa PridSam* prikažejo medsebojno prepletenost besedotvorja in skladnje v smislu družljivosti besednih zvez, v katerih je samostalniško jedro izglagolsko in pridevniško določilo izprislovno. Predstavljene so tudi sistemske tvorbene zmožnosti izbranih netvorjenih glagolov in prislovov ter kombinatorika obrazil, ki jih te stopenjske tvorjenke izkazujejo. Značilnosti prvostopenjskih samostalniških izpeljank iz pridevniških podstav ter lastnosti dvo- in tripriponskih nizov, nastalih s prvostopenjskima obraziloma *-ica* in *-ec* prinaša članek Irene Stramljič Breznik *Značilnosti izpridevniških samostalniških izpeljank in tvorbena kombinatorika obrazil -ica ter -ec v slovenščini*. Zadnji prispevek podpoglavja je raziskava Borisa Kerna *Izsamostalniški besedotvorni nizi v slovenščini z*

vidika morfotaktike. V njej najdemo morfotaktično analizo najpogostejših besedotvornih nizov s samostalniškim izhodiščem in analizo besedotvornih nizov, pridobljenih s pomočjo generativne umetne inteligence, in sicer ChatGPT-ja.

Peto poglavje *Stopenjsko besedotvorje na zgodovinskem gradivu* prinaša dva prispevka. Lidiia Hnatiuk v raziskavi *Izgubljeni besedotvorni sestavi v sodobnem ukrajinskem knjižnem jeziku* (ukr. *Втрачені словотвірні гнізда в сучасній українській літературній мові*) proučuje besedotvorne sestave, katerih stopenjske tvorjenke so bile značilne za staro ukrajinsko knjižno jezikovno tradicijo (14.–18. stoletje), vendar so jih v 19. stoletju začeli nadomeščati izrazi iz »ljudskega govora«. Članek temelji na analizi zgodovinskih in narečnih slovarjev ter osvetljuje pomembnost teh besedotvornih sestavov za razumevanje razvoja ukrajinske leksike in jezikovne identitete. Prispevek Andreje Legan Ravnikar *Besedotvorni nizi v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja s slovničnega in slovarskega vidika* prinaša stopenjske tvorjenke, ki so večkrat zapolnjevale poimenovalne vrzeli v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. Obravnavane so s sinhronega vidika, pri čemer je bil pri analizi upoštevan tako formalistični (slovnični) kot pomenski (slovarski) vidik.

Šesto poglavje *Strojno luščenje stopenjskih tvorjenk* je posvečeno jezikovnotehnološkemu vidiku tvorbe. Marko Pranjić in Senja Pollak v prispevku *Razvoj strojne morfološke segmentacije za slovenščino* (angl. *Advancements in Automatic Morphological Segmentation for Slovenian*). Avtorica in avtor na podlagi digitalizirane količine iz *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika (poskusni zvezek za iztočnice na B)* ocenjujeta učinkovitost različnih metod za samodejno segmentacijo morfemov. Jaka Čibej v prispevku *Metoda strojne gradnje arhetipskih besedotvornih dreves na podlagi slovenskega oblikoslovnega leksikona Sloleks* predstavlja prvi poskus strojne gradnje arhetipskih besedotvornih dreves v slovenščini na podlagi strojno identificiranih potencialno morfološko povezanih parov leksemov iz Slovenskega oblikoslovnega leksikona Sloleks.

Predzadnje, tj. sedmo poglavje sega na področje poučevanja jezika kot drugega in tujega jezika. Gjoko Nikolovski v prispevku *Stopenjsko besedotvorje v okviru kontekstualnega poučevanja slovnice slovenščine kot neprvega jezika* predstavi kontekstualni pristop k poučevanju besedotvorja pri slovenščini kot neprvem jeziku. Predlagani pristop temelji na sporazumevalnih kontekstih in vključuje stopenjsko metodo tvorjenja besed, s čimer se spodbuja celovitejša in učinkovitejša obravnava slovnične strukture jezika. Drugi prispevek

v poglavju je prispevek Sanje Miletić *Jezikovni transfer pri govorcih poljščine ob učenju srbščine – na primeru tvorbenih družin glagolov* gledati, misliti, govoriti *in* praviti (srb. *Jezički transfer kod govornika poljskog jezika prilikom usvajanja srpskog jezika – na primeru tvorbenih porodica glagola* gledati, misliti, govoriti *i* praviti). Avtorica analizira napake, ki jih poljske študentke_i srbistike pogosto delajo pri tvorbi in razumevanju stopenjskih tvorjenk iz pogosto rabljenih glagolov. Glavni vzrok za te napake je negativni jezikovni transfer, tj. nezavedno prenašanje pravil iz maternega jezika, ki rezultirajo v napaki.

V osmem poglavju *Terminologija s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* najdemo *Slovarček terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* z definicijami najpogostejših terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovenščini in njihove ustreznike v kar 14 jezikih: v beloruščini, bolgarščini, bosanščini, češčini, črnogorščini, hrvaščini, makedonščini, poljščini, ruščini, slovaščini, slovenščini, srbščini, ukrajinščini in v angleščini. Poglavje predstavlja pomemben prispevek k poenotenju terminologije na tem področju.

Monografijo zaključuje *Dodatek*, v katerem najdemo podatke o avtoricah_jih ter besedilo performansa *Besede brez državljanstva* Borisa Kerna in Katerine Stegnar, ki je bil izveden na 23. mednarodni znanstveni konferenci Komisije za besedotvorje, 17. septembra 2024, in tematizira stopenjsko besedotvorje in nacionalizem v jezikoslovju. Sledi še povzetek monografije v angleščini.

Uvodne vrstice velja zaključiti s poudarkom, da je pričujoče delo najobsežnejša večjezična monografija s področja stopenjskega besedotvorja. Prinaša 36 raziskav, ki vključujejo kar 14 jezikov. Gre za pomembno spodbudo stopenjskim analizam v slovanskem jezikoslovnem prostoru, zlasti z okrepitvijo jezikovnotehnoloških segmentov raziskav. Posebnen doprinos monografije so večjezični in interdisciplinarni presek, poenotenje terminologije v *Slovarčku terminov s področja stopenjskega besedotvorja v slovanskih jezikih* ter vključitev slovenskega znakovnega jezika, ki razširja razmislek o tvorjenju onkraj govornih jezikov. Želim si, da bi knjiga služila kot izhodišče za nadaljnje primerjalne študije in kot praktičen vir za leksikografske, korpusne in pedagoške aplikacije stopenjskih analiz. Hkrati pa kot spodbuda za nadaljnjo popularizacijo metodologije stopenjskega besedotvorja, ki s širokim naborom tvorjenih besed daje celovitejši vpogled v besedotvorne in pomenotvorne mehanizme posameznih slovanskih jezikov.

III

MESTO STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA V JEZIKOSLOVJU

Євгенія А. Карпіловська [Ievgeniia A. Karpilovska]

СЛОВОТВІРНЕ ГНІЗДО В КОЛІ ІНШИХ ОДИНИЦЬ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ЛЕКСИКИ

1. Незмінну увагу дериватологів до способів і засобів систематизації лексики зумовлює самий характер об'єкта їхнього вивчення – мотивоване слово. Його подвійна референція – до реального світу та до інших слів у системі мови – спонукає дослідників шукати формальні, семантичні та функціональні ознаки їхнього об'єднання. На цьому шляху словотвірна система мови й постає як сукупність лінійно й ієрархічно організованих сукупностей лексем: від пари твірне-похідне слово до комплексі лексем, пов'язаних відношеннями безпосередньої або опосередкованої похідності – ланцюжка, парадигми, ряду, гнізда, класу, поля. У слов'янській, зокрема й українській, дериватології накопичено цінний досвід вивчення різних комплексів похідних слів (Ковалик 1958; Dokulil 1962; Buzassyova 1974; Ковалик 1979). Поняття «*stopensko besedotvorje*» дає змогу подивитися на словотвірне гніздо й інші лексичні комплекси під різним кутом зору, охопивши широкий спектр ознак систематизації слів, пов'язаних спільністю форми та/або значення. Українськими відповідниками словенського терміна *stopensko besedotvorje* є *ступеневе, рівневе, гніздове словотворення* або *ступеневий, рівневий, гніздовий словотвір*. Зауважу, що для традиції української дериватології, яка бере свій початок від праць І.І. Ковалика 50-х років XX ст. (Ковалик 1979), принципово важливим є розрізнення словотворення як процесу побудови форми й семантики похідних слів та *словотвору* як системи похідних слів – складника загальної системи мови. Означення *ступневий, рівневий* вказують на спосіб побудови словотвірного комплексу, зокрема гнізда, систематизації слів за послідовністю ускладнення їхньої форми та семантики. На мою думку, воно лише частково синонімічне

означенню *гніздовий*, оскільки гніздо розбудовують не лише за ступенями похідності одиниць, а й за їхньою ієрархією на кожному зі ступенів похідності. Формально-семантична структура гнізда розгортається як ушир (лінійно, поступнево), так і вглиб на кожному зі ступенів деривації.

2. Розпрацювання гніздування як способу систематизації лексики має в українському мовознавстві давню традицію, зокрема лексикографічну. З огляду на це дозволю собі не погодитися з твердженням М. Скаржинського, що гніздовий підхід до вивчення похідної лексики в слов'янській деривато-логії і дериватографії бере початок від часу виходу у світ у 1985 році «Словотвірного словника російської мови» О.М. Тихонова. Кілька прикладів з історії української лексикографії і дериватології на захист цього мого твердження. В українській лексикографії одну з перших спроб моделювання комплексів похідної лексики здійснив П.П. Білецький-Носенко у своєму «Словнику української мови». Він уклав словник в 1840-х роках, але опублікувати його вдалося лише в 1966 р. в серії «Пам'ятки української мови» Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР (нині – НАН України). У замітці-додатку до словника «О придаточныхъ окончательныхъ корнях словъ и слитных предлогахъ как новых источниках изображенія идей» [1]. автор наголосив на тому, що багатство флексій, суфіксів і префіксів (у його термінах – «окончательных корней слов» та «слитных предлогов») засвідчує гнучкість, довершеність і давність «образования и составленія» мови. Вони, на думку П.П. Білецького-Носенка, в багатьох випадках «замінюють ідею про самі предмети, їхні відношення» ніби прихованими внутрішньослівними засобами («предлогами») У такий спосіб П.П. Білець-кий-Носенко чи не першим з українських лексикографів підкреслив важливість відбиття у словнику словотвірних відношень, відношень мотивації в широкому трактуванні цього поняття, і запропонував зразки комплексів лексем зі спільними ознаками 1) змісту та 2) форми і змісту. Прикладом перших є об'єднані в одній статті його словника лексеми-синоніми чи формальні варіанти або лексеми-антоніми[2], пор.: **Залі́зо.** См. **Кайда́ны. Ланцю́гъ. Пи́ты** чи й **Ливи́ця.**

[1] Текст подаю в оригіналі, а також у власному перекладі з російської мови за виданням: (Білецький-Носенко 1966).

[2] Статті «Словника української мови» П.П. Білецького-Носенка подаю скорочено, опускаючи граматичні ремарки та тлумачення лексем. При цьому зберігаю правопис оригіналу.

См. **Правúця**. Комплекси одиниць, організованих за спільними ознаками не лише змісту, а й форми, знаходимо в статтях – частинах словотвірних гнізд (парах, ланцюжках або парадигмах): **рядно́, рядни́на, рядни́нка, ряде́нце** або **кія́нинъ, кіяни́ця**. Часом обидва типи комплексів містить та сама стаття: **гу́тникъ.** См. **Скляръ. Шкляръ. Гу́тничка. Гутниче́нко. Гутникі́вна**. Уперше в українській лексикографії словник П.П. Білецького-Носенка послідовно подав й афіксальні гнізда. Ось, приміром, які слова включив лексикограф до гнізда з вершиною-суфіксом **-ствіе** та його варіантом **-ство: странствіе, пришествіе, добродійство, благоденство, благодарствіе**. Кожне зі слів, що ввійшли до складу комплексів, у словнику подано на відповідному місці реєстру за абеткою з поясненнями, проте одночасне представлення їх і в складі окремих комплексів за тими чи тими ознаками форми й змісту створює модель українського лексикону першої половини XIX ст. як системи мотивованих слів.

2.1. Чимало для теоретичного обґрунтування принципів побудови словотвірних гнізд та розуміння їхньої ролі в систематизації лексики у 1960-1980-х роках зробили І.І. Ковалик і його учні та послідовники М.П. Лесюк (Лесюк 1980), Н.Я. Тишківська (Тишківська 1982). У 2002 р. світ побачив перший в українській лексикографії «Кореневий гніздовий словник української мови» Є.А. Карпіловської (Карпіловська 2002), у якому змодельовано формально-семантичну структуру 1357 гнізд різного типу, зокрема 905 словотвірних (600 з питомими і 305 з іншомовними базовими словами). 2005 р. опубліковано гніздовий «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» Н.Ф. Клименко, Є.А. Карпіловської, Л.П. Кислюк, у якому вміщено 127 словотвірних гнізд від найуживаніших українських слів.

На сьогодні загальноприйнятим в україністиці є визначення словотвірного гнізда, яке в енициклопедії «Українська мова» подала Н.Ф. Клименко: «Словотвірне гніздо – сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем (Клименко 2007: 643). Отже, ознаками словотвірного гнізда як одиниці систематизації лексики є 1) спільний для всіх слів корінь; 2) єдине базове слово, з якого 3) за відношеннями формальної і семантичної похідності безпосередньо або опосередковано виводять усі інші слова в гнізді. Визначальним для формування словотвірного гнізда як організованої сукупності лексем є насамперед встановлення

спільності їхнього кореня і за формою, і за значенням. І.І. Ковалик в статті 1980 р. «Про корінь слова та його роль у процесі словотворення» підкреслив системотвірну вагу стрижневого складника слова – кореня – як виразника загальної ідеї, загального значення, властивого всім словам з ним (Ковалик 2007: 325). Уже на цьому підготовчому етапі формування гнізда дериватологи стикаються з необхідністю розв'язати складні теоретичні й практичні проблеми омонімії й аломорфії кореня, встановивши характер і межі його формального й семантичного варіювання, визначити обсяг слів із певними варіантами кореня того ж походження, як питомих, так і запозичених з інших слов'янських і неслов'янських мов (Карпіловська 2023). Словотвірне гніздо виявляється зручним інструментом вивчення лексики як у синхронії, так і в діахронії. Дослідники бачать його, принаймні, в двох іпостасях: як 1) одиницю систематизації лексики окремої мови та вивчення словотворчого потенціалу певного кореня і базового слова з ним для вербалізації позначеного таким коренем загального поняття і 2) еталон для зіставлення слів різних слов'янських мов, корені яких генетично пов'язані, мають спільне походження, а тому уможливлюють виявлення типологічних та/або характерологічних ознак словотворення за участю такого кореня, для встановлення словотвірних універсалій або фреквенталій.

Засадничим для процедури збирання лексем у словотвірне гніздо і побудови його формально-семантичної структури є визначення часових та просторових меж побутування лексем з певним коренем. Саме врахування опозицій *діахронія: синхронія* та *літературна мова: діалект, регіолект, соціолект* істотно впливає і на склад гнізда, і на його структуру. Наприклад, до гнізда з базовим дієсловом ***жити*** (словен. ***živeti***) з псл. ***žiti, živ-*** за даними словників української літературної мови, виданими в другій половині XX – на початку XXI ст. входять 518 простих (з одним коренем) і складних (з 2 і більше коренями) слів різних частин мови. Виміром лінійного розгортання цього словотвірного гнізда, або його розгортання по горизонталі завдяки послідовному формальному і семантичному виведенню похідних з базового слова, є довжина словотвірних ланцюжків. Найдовший із них налічує 4 такти (ступені, кроки) деривації: *жити* → I *жи-в(ий)* → II *жив-ити* → III *живи-льн(ий)* → *живильн-ість(0)*. Лінійне розгортання гнізда не лише унаочнює межі можливого структурування – аспектуалізації – загального значення, закладеного в базовому слові гнізда, а й окреслює глибину

його нюансування за рахунок нарощування в формальній і семантичній структурі дериватів категорійних і розрядних словотвірних значень. Так, поданий словотвірний ланцюжок доводить, що загальне значення «існувати як жива матерія» може в похідних різних тактів деривації послідовно оформлятися як 1) якість за дією, 2) дія – надання такої якості об'єкту, 3) ознака, властивість за такою дією і 4) опредметнена ознака, властивість за наданою якістю.

Показником парадигматичного розгортання формально-семантичної структури гнізда, або його розгортання по вертикалі, є кількість і обсяг словотвірних парадигм окремих тактів деривації. За ознакою частиномовної належності дериватів у гнізді від дієслова *жити* можна виділити 4 зони (блоки): дієслівну, іменникову, прикметникову і прислівникову. Найчисленнішою є іменникова зона: вона об'єднує 243 слова. У ній наявний і найширший спектр реалізованих категорійних і розрядних словотвірних значень іменників: 1) опредметнена дія, стан (*життя, безживність*), 2) опредметнена ознака, якість, властивість (*життєвість, живильність*), 3) особа (*житель, жилець*) з розрізненням на одному такті деривації осіб за статтю (*жилець, жилиця*), 4) збірність, сукупність (*живність, живина*), 5) місце, приміщення (*житло, жилище*).

2.2. Сучасне словотвірне гнізда може слугувати точкою відліку у виявленні його змін у часових і просторових координатах функціонування української мови. Часова перспектива змін складу й будови гнізда може сягати, за даними етимологічних словників і порівняльно-історичних досліджень, праслов'янської або й індоєвропейської мови (Лукінова 2000; Черниш 2003; Марковиќ, Тополинска 2019; Солецка 2021). Навіть у межах історичного розвитку системи української мови, картину якого відтворив академічний «Етимологічний словник української мови» (далі – ЕСУМ) у 7 томах за редакцією академіка О.С. Мельничука, склад розглядуваного гнізда і його будова зазнали істотних змін. Генетично споріднений з дієсловом *жити* іменник *жито* (словен. *rž*) – псл. *žito*) – назва злакової рослини, зерна якої українці, як і інші слов'яни, використовують для випікання хліба, став базовим словом самостійного словотвірного гнізда. Воно в сучасній українській мові охоплює 15 слів з різними категорійними значеннями, розміщених на двох тактах деривації: 1) місце, приміщення

(*житниксьо, житнище, житниця*), 2) напій (горілка) (*житнівка*), 3) демінутив (*житечко*), 4) сингулятив – стеббло або зерно рослини (*житина*). Так само окреме гніздо сформували і генетично пов'язані з дієсловом *жити* деривати, утворені від іменника *живіт* в значенні «орган тіла людини, істоти». У його складі на сьогодні 9 лексем.

Урахування не лише часової, а й просторової перспективи історичного розвитку аналізованого гнізда, зокрема тривалих і розмаїтих контактів української мови з іншими слов'янськими мовами, також уможливлює розширення його сучасного складу. ЕСУМ умістив давнє запозичення з польської мови – дієслово *жичити* – нормативне сучасне *зичити* (словен. *želja*), трактуючи його як мазуроване польське *życzyć* (ЕСУМ II, с.263). Дієслово *зичити* у сучасній українській мові також формує самостійне словотвірне гніздо із 71 слова. З матеріалів ЕСУМ етимологічне гніздо від дієслова *жити* можна також доповнити й застарілими, але засвідченим ще в українських словниках початку XX ст. іменником *живот* (і похідним від нього іменником *життя*) в значенні «життя». У сучасній українській мові збереглося дієслово *животіти* зі значенням «жити в тяжких умовах» з похідними від нього іменником *животіння*. Не втратилося, хоч і сприймається сучасними мовцями як застаріле і його первісне значення «жити, бути живим».

3. Дієслово *животіти* й інші лексеми, які генетично пов'язані з дієсловом *жити,* але в сучасній українській мові розійшлися з ним в своїх лексичних значеннях, виводять дослідників на таку одиницю систематизації лексики, як *кореневе*, або *морфемне гніздо*. Це гнізда слів зі спільним питомим або іншомовним коренем, між якими в синхронії немає відношень похідності, проте збереглася кореляція за загальним значенням спільного кореня, питомого чи іншомовного(Карпіловська 2002: 9). Причиною руйнування колишніх питомих словотвірних гнізд стає втрата їхніх базових слів як-от прикметника **полый* (псл. **pol-* «повний») в українській мові. У сучасній українській мові збереглося лише кілька слів з цього давнього словотвірного гнізда: *полій* «вода поверх льоду, потік, течія»*, ополистий* «товстий, широкий»*, водопілля* «повінь». Кореневими можуть бути і гнізд слів іншомовного походження, що мають спільний етимон, проте в українській мові від них не утворилися деривати. Таке гніздо складають, наприклад, слова з

адаптованим у різний спосіб давньогрецьким етимоном *ναῦς* «корабель: *наутилус; наупліус; наві-граф; нав-арх; неф*. Якщо від деяких з таких слів з коренями спільного походження з'являються похідні вже в системі української мови, кореневе гніздо стає *мішаним, кореневo-словотвірним*, пор. також *навігац-ій(а) → навігац-ій-н-ий, між-навігац-ій-н-ий; аква-навт, океа-навт, астр-о-навт, косм-о-навт* (Карпіловська 2023: 74-75).

4. Для створення повної картини систематизації лексики важливо враховувати омографію коренів, зокрема тих слів, які не засвідчили похідних. Гнізда від таких лексем в україністиці називають *потенційними*, або *гніздами-зародками* (Карпіловська 2002: 11-12). М. Скаржинський називав їх *нульовими* (*gniazda zerowe*) (Скаржинский 2006: 161). Наприклад, в українській мові наявні слова з 4 омографічними коренями **банк-**. Слова *банк(а)*$_1$ «мілина, підвищення морського дна» і *банк(а)*$_2$ «місце для сидіння весляра», запозичені з голландської мови, на українському мовному ґрунті не дали похідних на відміну від слова *банк* «кредитно-фінансова установа», запозиченого з італійської мови. На сьогодні за даними загальномовних нормативних словників від нього в системі української мови сформувалося словотвірне гніздо з 16 слів, розміщених на 2 тактах деривації: *банк → банковий → банківець, банкір, міжбанківський, банкомат, банкократія, нацбанк, банк-кореспондент* та ін.

5. Систематизація лексики національної мови передбачає побудову такої її моделі, яка б враховувала всі реалізовані ресурси вербалізації певних понять, як внутрішні (питомі), так і зовнішні (запозичені з інших мов). Н.Ф. Клименко у своїй останній прижиттєвій монографії «Українська біологічна термінологія кінця XX – початку XXI століття» запропонувала таку одиницю систематизації для термінів біології, проте її можна застосувати для аналізу та впорядкування й загальної лексики. Дослідниця назвала таку системотвірну одиницю *семіохор* (від грец. *σημεῖων* «знак» і *χῶρος* «місце, простір») і подала її український відповідник *семантичний простір*. За визначенням Н.Ф. Клименко, семіохор – це «об'єднання непохідних та похідних (афіксальних і складних), питомих і запозичених лексем, а також розчленованих номінацій, що виражають те саме поняття, що й іменник – назва семіохора» (Клименко 2017: 77). Наприклад, основу семіохору

вербалізаторів в сучасній українській мові поняття «життя» може становити розглянуте вище словотвірне гніздо лексем із коренем **жи-** і базовим дієсловом *жити*. У його складі, крім того, можна виділити *темогнізда* або *композитоутворення,* як їх назвала Н.Ф. Клименко, сформовані основами **життє-** (віддієслівного іменника *життя*): *життєздатний, життєрадісний, життєдіяльність, життєпис* тощо і **живо-** (віддієслівного прикметника *живий*): *живомовний, живопис, животворити* та ін. До цього семіохору ввійдуть також кореневі, коренево-словотвірні та словотвірні гнізда слів із синонімічні до питомого кореня **жи-** коренем **біо-** (варіанти **біос-, біот-)** від грецького *βίος* «життя»: *біологія, біос, біотика* й інші та з коренями **віта-** (варіанти **віт-, віталь/вітал-, вітамін-, оковит-)** від латинського *vita* «життя»: *дольче віта*; *ундевіт; вітальний → віталізм; вітамін → вітамінний, авітаміноз; оковита* (назва горілки – трансформована на українському мовному ґрунті латинська сполука *aqua vitae* «вода життя»).

5.1. Якщо семіохор дає змогу систематизувати слова зі спільною семантикою, але різною формою, то можна запровадити й одиницю систематизації слів спільної форми, але різної семантики, тобто омонімів. Пропоную назвати її *формохор,* або *омохор*, тобто *формальний*, або *омонімічний простір*. У реєстрі мого «Кореневого гніздового словника української мови» найпотужнішим за кількістю формальних варіантів-омографів, або коренів спільного написання виявився корінь **пол-.** У словах сучасної української мови як корінь-домінанта або аломорф він представлений 14 омоодиницями. Формохор (омохор) із ними уміщує 294 лексеми, об'єднані в словотвірних, кореневих і коренево-словотвірних гніздах з базовими питомими й іншомовними словами: *пол(е), пол-иц(я), моно-пол-ій(а), ватер-поло (ватер-пол-іст(0), тополя) (біл-о-пол(я), поліс-) (косм-о-пол-іт(0)* та ін.

6. Систематизація похідної і непохідної, але морфемно подільної лексики у морфемних і словотвірних словниках гніздового типу уможливлює вивчення ресурсів вербалізації понять у повноті їхнього використання в окремій слов'янській мові і в слов'янських мовах загалом, з'ясування типології і характерології слов'янської словотвірноїної номінації.

Бібліографія

Білецький-Носенко, Павло, 1966. *Словник укра-їнської мови.* Київ: Науковадумка.

ЕСУМ – Мельничук, Олександр (ред.), 1983-2012. *Етимологічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, т.1-6.

Карпіловська, Євгенія, 2002. *Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями.* Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана.

Карпіловська, Євгенія, 2023.. *Українська морфеміка у слов'янських паралелях*. Rocznik Slawistyczny, t. LXXII, 67-90.

Клименко, Ніна, 2007. *Словотвірне гніздо*. Українська мова: Енциклопедія. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. вид. 3. 643

Клименко, Ніна, 2017. *Українська біологічна термінологія кінця XX – початку XXI століття*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Клименко, Ніна, Карпіловська, Євгенія, Кислюк, Лариса, 2005. *Шкільний словотвірний словник сучасної української мови*. Київ: Наукова думка.

Ковалик, Іван, 1979. *Вступ*. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка. 5-56.

Ковалик, Іван, 2007 (1980). *Про корінь слова та його роль у процесі словотворення*. Іван Ковалик. Вчення про словотвір. Вибрані праці. Івано-Франківськ, Львів: Місто. 320-325.

Лесюк, Микола, 1980. *Словотвірне гніздо з коренем -вед- у сучасній українській мові*. Мовознавство. 4. 76–81;/

Лукінова, Тетяна, 2000. *Числівники в слов'янських мовах*. Київ: Наукова думка.

Марковиќ, Марјан, Тополинска, Зузана, 2019. *Македонски-польски: Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*. Скопје: Македонска академија на науките и умеетностите.

Скаржинский, Мирослав,, 2006, *Словообразовательные гнезда, мотивированные глаголами (предварительный анализ)*. Исследования по славянским языкам. Сеул: Корейская ассоциация славистов. 11. 159-170.

Солецка, Карина, 2021. *Еволуција на одбрани прасловенски кореници преместуванье в просторот (македонско-полска конфронтација)*. Скопје: Македонска академија на науките и умеетностите, Истражувачки центар за ареална лингвистика «Божидар Видоенски».

Тишківська, Надія, 1982. *Структурно-семантичні зв'язки в словотвірному гнізді кореня -рад- у сучасній українській мові*. Українське мовознавство, 10. 56–60.

Черниш, Тетяна, 2003. *Слов'янська лексика в історико-етимологічному висвітленні*. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Buzássyova, Klára, 1974. Sémantická štruktúra slovenských deverbativ. – Bratislava: Veda,

Dokulil, Miloš, 1962. Tvořeni slov v češtine. I. Teorie odvozovбni slov. – Praha: ČAV.

Skarżyński, Mirosław, 2012. Polskie słowotwórstwo gniazdowe // Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. pod red. J. Sierociuka. Poznań: Wyd. Poznańskiego Towarzystwa przyjaciół nauk. 91–99.

WORD-FORMATION NESTS AMONG OTHER UNITS OF LEXICON SYSTEMATIZATION

The derived lexicon, due to its dual reference—to both extralinguistic reality and other units within the language system—as well as the shared formal and semantic components of derived words, facilitates the study of language conceptualization, categorization, and aspectualization of concepts. It also supports the determination of methods for organizing and systematizing the lexicon.

The word-formation nest occupies a special place among the system-organizing units of the lexicon, as it aligns with smaller structural units (such as pairs, chains, series, paradigms, sub-families of words, and part-of-speech zones or blocks) and interacts with other types of word families (including root/morphemic, mixed root-word-formation, potential/zero, thematic, and lexical-semantic families). Furthermore, it connects to more complex system-forming language units such as fields (conceptual, lexical-semantic, word-formation), classes (particularly derivational ones, following I.I. Kovalyk), and conjugations (especially word-formation types as interpreted by K. Buzassyova).

This report is based on materials from the morphemic-word-formation dictionary of word families in Modern Ukrainian (which includes more than 177,000 entries). It continues the work initiated in the „Root Dictionary of Word Families of the Ukrainian Language" (Kyiv, 2002), which analyzed the formal, semantic, and functional features of derived words across different parts of speech and etymologies. These words are organized into thematic groups that acquire system-forming capacity and contribute to various types of word families within both the synchronic and diachronic dimensions of Ukrainian.

Special attention is given to system-formative units such as *semiokor*, *formokor*, and *homokor*, which represent more complex structures than traditional word families.

KEYWORDS: Ukrainian language, word-formation nests, root word family, etymological word family, semiohor, formohor (homohor)

Аляксандр Лукашанец [Aliaksandr Lukashanets]

СЛОВАЎТВАРАЛЬНАЕ ГНЯЗДО: МЕСЦА Ў СІСТЭМЕ КОМПЛЕКСНЫХ АДЗІНАК СЛОВАЎТВАРЭННЯ, СІНХРОННЫЯ МЕЖЫ І ПРАБЛЕМЫ ТЫПАЛОГІІ

1. Уводзіны. Пастаноўка праблемы і задачы

Словаўтваральныя слоўнікі нацыянальнай мовы, у тым ліку беларускай, маюць важнае значэнне для лексікаграфічнага, у адрозненне ад граматычнага, апісання сістэмы нацыянальнага словаўтварэння. На сённяшні дзень беларуская дэрыватаграфія прадстаўлена толькі адносна невялікімі па ахопу лексічнага матэрыялу алфавітнымі словаўтваральнымі (Бардовіч, Круталевіч, Лукашанец 2000; Бардовіч, Круталевіч, Лукашанец 2006) і гнездавым (Аўласевіч, Якубовіч 2002) слоўнікамі, якія не даюць поўнага ўяўлення аб сістэме беларускага словаўтварэння. Таму стварэнне поўнага (акадэмічнага тыпу) словаўтваральнага слоўніка сучаснай беларускай мовы застаецца важнай задачай нацыянальнай лексікаграфіі, паколькі менавіта толькі такі слоўнік разам з акадэмічнымі граматыкамі дае магчымасць найбольш поўна і ўсебакова прадставіць сістэму словаўтварэння і паказаць месца кожнага матываванага слова ў гэтай сістэме.

Стварэнне такога словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы патрабуе папярэдняга вырашэння раду тэарэтычных і практычных задач, сярод якіх першаступеннае значэнне маюць:

а) вызначэнне адзінкі апісання і спосабу яе прадстаўлення ў слоўніку, ад чаго залежыць сам тып словаўтваральнага слоўніка;

b) распрацоўка прынцыпаў адбору і сістэматызацыі фактычнага матэрыялу;
c) вызначэнне агульнай структуры слоўніка і структуры слоўнікавага артыкула;
d) вызначэнне сінхронных межаў аналізу словаўтваральнай структуры матываванага слова і матывацыйных адносін паміж аднакарэннымі словамі і г.д.

2. Адзінкі словаўтварэння

Сістэма адзінак словаўтварэння дастаткова поўна і дэталёва распрацавана ў славянскім словаўтварэнні яшчэ ў канцы XX стагоддзя і ў цэлым не выклікае пярэчанняў. Так, агульнапрызнаным з'яўляецца падзел усіх адзінак словаўтварэння на дзве асноўныя групы: субстанцыянальныя і класіфікацыйныя (Лыков 1987, 138).

Да субстанцыянальных адзінак словаўтварэння адносяцца:

a) база (матывавальная слова/аснова, ці два і больш словы/асновы);
b) фармант (словаўтваральны прэфікс, суфікс, постфікс, інтэрфікс);
c) матываванае слова (сінтагма).

Параўн.: "Інакш кажучы, кожнае вытворнае (матываванае – А. Лукашанец) слова з'яўляецца непаўторным, унікальным у сваім родзе спалучэннем марфем (сінтагмай), выбар і магчымасці ўзаемапрыстасавання якіх строга прадвызначаецца законамі іх спалучальнасці" (Шакун 1978, 70–71).

Такім чынам, субстанцыянальныя адзінкі словаўтварэння "адлюстроўваюць сутнасную (фундаментальную, асноўную) уласцівасць мовы наогул, а іменна здольнасць суадносіць гук і значэнне. Інакш кажучы, субстанцыянальная адзінка заўсёды з'яўляецца фізічна матэрыялізаваным адрэзкам маўленчага ланцужка, які вычляняецца па пэўных правілах і на пэўных падставах" (Лыков 1987, 138).

Да класіфікацыйных адзінак словаўтварэння адносяцца:

a) словаўтваральная пара;
b) словаўтваральны ланцужок;
c) словаўтваральная парадыгма;
d) словаўтваральнае гняздо;
e) словаўтваральны рад.

Класіфікацыйныя адзінкі словаўтварэння “ўяўляюць сабой абстрагаваныя класы (сукупнасці) аб’ектаў – вытворных слоў, аб’яднаных на падставе агульнасці ў іх адной ці некалькіх характарыстычных прыкмет” (Лыков 1987, 139). Па сутнасці, “класіфікацыйныя адзінкі – гэта не адрэзкі жывога маўлення, а толькі даследчыцкія пабудаванні (канструкцыі) субстанцыянальных моўных адзінак” (Лукашанец 2001, 12). Параўн.:

словаўтваральная пара (аб’яднанне двух слоў, з якіх першае з’яўляецца матывавальным, а другое – матываваным): ***вучыць*** → *вы-вучыць*, ***лес*** → *ляс-н*(*ы*), ***сіні*** → *сін-еньк*(*і*), ***спявак*** → *спявач-к*(*а*), мяў → *мяў-ка*(*ць*), ***дзесяць*** → *дзясят-к*(*а*);
словаўтваральны ланцужок (рад аднакарэнных слоў, звязаных адносінамі паслядоўнай словаўтваральнай матывацыі): ***вучыць*** → *вы-вучыць* → *вы-вучыц-ца;* ***школа*** → *школь-нік* → *школь-ніц*(*а*); ***два*** → *дв-аццаць* → *дваццат-к*(*а*);
словаўтваральная парадыгма (сукупнасць матываваных слоў, якія маюць адну і тую ж словаўтваральную базу):

	аб-’ехаць		*гарад-ок*
	ад-’ехаць		*гарадз-ішч*(*а*)
	вы-ехаць		*гарадж-анін*
ехаць →	*да-ехаць*	***горад*** →	*гарад-ск*(*і*)
	за-ехаць		*пры-гарад*
	на-ехаць		*за-гарад-н*(*ы*)
	па-ехаць		*між-гарод-н*(*і*)
	…		…

словаўтваральны рад (сукупнасць матываваных слоў, якія маюць адзін і той жа словаўтваральны фармант):

асецін-к(*а*)		*бабр-ан*(*я*)	
беларус-к(*а*)		*барсуч-ан*(*я*)	
грузін-к(*а*)		*бусл-ян*(*я*)	
калмыч-к(*а*)	← ***-к***(***а***)	*зубр-ан*(*я*)	← ***-ан***(***я***)***/-ян***(***я***)
латыш-к(*а*)		*лас-ян*(*я*)	
славач-к(*а*)		*ліс-ян*(*я*)	
швед-к(*а*)		*шпач-ан*(*я*)	
…		…	

словаўтваральнае гняздо (сукупнасць усіх аднакарэнных слоў, упарадкаваных адносінамі паслядоўнай словаўтваральнай матывацыі):

вечар → *вечар-ок*
вячор-к(*і*)
вечар-ын(*а*)
вячэр-н(*і*)
вечар-ов(*ы*)
вечар-э(*ць*) → *аб-вечарэць*
з-вечарэць
па-вечарэць
вячэр-а(*ць*) → *па-вячэраць*
вячэр(*а*) → *пад-вячор-ак* → *падвячорк-ва*(*ць*)

Такім чынам, словаўтваральнае гняздо з'яўляецца самай складанай класіфікацыйнай адзінкай словаўтварэння паводле сваёй структуры, якая "вызначаецца суадносінамі адзінак двух планаў – сінтагматычнага і парадыгматычнага. У сінтагматычным плане словаўтваральнае гняздо ўяўляе сабой сукупнасць словаўтваральных ланцужкоў, а ў парадыгматычным – сукупнасць словаўтваральных парадыгм" (Тихонов 2003, 505). У адрозненне ад астатніх (лінейных) класіфікацыйных адзінак словаўтваральнае гняздо мае нелінейны характар і разгортваецца ў межах дзвюх восяў каардынат.

Варта адзначыць асобнае месца словаўтваральнага раду ў сістэме класіфікацыйных адзінак словаўтварэння, спецыфіка якога заключаецца ў тым, што аб'яднальным кампанентам у ім у адрозненне ад астатніх класіфікацыйных адзінак выступае не базавы элемент, а словаўтваральны фармант. Таму паводле сваёй структуры словаўтваральны рад з'яўляецца больш простым у параўнанні з словаўтваральным гняздом. Аднак паводле свайго саставу ён значна больш складаны, паколькі яго састаўнымі элементамі з'яўляюцца матываваныя адзінкі розных словаўтваральных гнёзд.

Сказанае вышэй дазваляе даць адказ на пытанне, якія адзінкі словаўтварэння могуць быць аб'ектам апісання ў словаўтваральным слоўніку, а якія – спосабам іх упарадкавання (прадстаўлення) у слоўнікавым артыкуле. Відавочна, што адзінкамі апісання ў словаўтваральным слоўніку могуць выступаць толькі субстанцыянальныя (сутнасныя) адзінкі словаўтварэння (фарманты і матываваныя словы), а класіфікацыйныя адзінкі выступаюць толькі як сродак прадстаўлення (сістэматызацыі) субстанцыянальных адзінак, што апісваюцца. Пры гэтым неабходна адзначыць, што менавіта

выбар адзінкі апісання і спосабу яе прадстаўлення вызначаюць тып самога словаўтваральнага слоўніка. Так, у залежнасці ад выбару субстанцыянальнай адзінкі апісання словаўтваральныя слоўнікі падзяляюцца на два тыпы:

a) слоўнікі словаўтваральных марфем (афіксаў), напрыклад: Словник афіксальних морфем української мови (Клименко 2000); Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка (Лопатин, Улуханов 2016) і інш.;
b) лексічныя словаўтваральныя слоўнікі (у якіх даецца словаўтваральная характарыстыка матываваных слоў), напрыклад: Словообразовательный словарь русского языка (Тихонов 1985), Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы (Бардовіч, Круталевіч, Лукашанец 2000), Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego (Jadacka 2001) і інш.

Такая субстанцыянальная адзінка, як база (матывавальнае слова/аснова), прадстаўлена ў словаўтваральных слоўніках як элемент структуры матываванага слова пры яго дэрывацыйнай характарыстыцы.

У сваю чаргу выбар той ці іншай класіфікацыйнай адзінкі словаўтварэння як сродку і спосабу прэзентацыі аналізуемых у слоўніку словаўтваральных субстанцыянальных адзінак вызначае структурную разнавіднасць лексічнага словаўтваральнага слоўніка: алфавітнага ці гнездавога. У алфавітным словаўтваральным слоўніку загалоўныя матываваныя словы, словаўтваральная структура якіх тлумачыцца, падаюцца ў алфавітным парадку, а сам слоўнікавы артыкул мае выгляд “перавёрнутай” словаўтваральнай пары: *алфавіт-**н**(ы)* ← *алфавіт*, *бамбук-**ав**(ы)* ← *бамбук*, *бусл-**ян**(я)* ← *бусел* і г.д.

У гнездавым словаўтваральным слоўніку ў алфавітным парадку размяшчаюцца самі гнёзды, а матываваныя словы, якія з’яўляюцца прадметам апісання, размешчаны ў гнёздах у залежнасці ад рэальных адносін матывацыі (прыклады гл. вышэй).

Параўнанне асаблівасцей структуры гэтых двух найбольш пашыраных структурных тыпаў словаўтваральных слоўнікаў дазваляе даць адказ на наступнае пытанне: якія класіфікацыйныя адзінкі як спосаб упарадкавання моўнага матэрыялу дазваляюць найбольш поўна апісаць словаўтваральную сістэму мовы? Адказ на гэтае пытанне таксама ўяўляецца відавочным. Толькі словаўтваральнае гняздо, якое ахоплівае ўсё мноства аднакарэнных слоў і дазваляе ўпарадкаваць іх у адпаведнасці з адносінамі непасрэднай

матывацыі, дае найбольш поўнае і сістэмнае бачанне матывацыйных адносін паміж словамі і паказвае іх рэальнае месца ў сістэме словаўтварэння мовы.

Разам з тым, нельга адмаўляць карыснасць і практычную значнасць, асабліва для школьнага навучання, і алфавітных словаўтваральных слоўнікаў, у якіх словаўтваральная інтэрпрэтацыя матываванага слова базіруецца на словаўтваральнай пары, што дае магчымасць лёгка знаходзіць у такім слоўніку патрэбнае слова.

3. Тыпалогія словаўтваральных гнёзд

Стварэнне словаўтваральнага слоўніка гнездавога тыпу патрабуе распрацоўкі тыпалогіі саміх словаўтваральных гнёзд, якая можа быць ажыццёўлена па розных параметрах. Найбольш істотнымі для разумення сутнасці словаўтваральнага гнязда як найбольш складанай класіфікацыйнай адзінкі і практычна важнымі для стварэння поўнага словаўтваральнага слоўніка, на нашу думку, трэба лічыць наступныя параметры:

a) структурны;
b) колькасны;
c) граматычны.

Словаўтваральныя гнёзды паводле структуры. З пазіцый сваёй структурнай арганізацыі ўсе словаўтваральныя гнёзды ў беларускай мове падзяляюцца на:

нулявыя (гнёзды слоў з нулявой вытворнасцю): *адажыа*, *галіфэ*, *даспехі, какаду*;
лінейныя (гнёзды, якія разгортваюцца па адной восі каардынат):
а) сінагматычныя:

- гняздо = словаўтваральная пара: ***абардаж*** → *абардаж-н*(*ы*); ***аблігацыя*** → *аблігацый-н*(*ы*);
- гняздо = словаўтваральны ланцужок: ***бандура*** → *бандур-ыст* → *бандурыст-к*(*а*);

б) парадыгматычныя (гняздо = словаўтваральная парадыгма):

абцас →	*абцас-ік*	***бусел*** →	*бусл-іх*(*а*)
	абцас-ав(*ы*)		*бусл-ян*(*я*)
	абцас-н(*ы*)		*бусл-янк*(*а*)
			бусель-нік
			бусл-аў
			бусл-ін(*ы*)

нелінейныя (гнёзды, якія разгортваюцца па дзвюх восях каардынат): гняздо = спалучэнне словаўтваральных ланцужкоў і словаўтваральных парадыгм:

гарох →	*гарóш-ак*	
	гарóш-ын(*а*) →	*гарóшын-к*(*а*)
	гарóх-ав(*ы*) →	*гарóхаў-к*(*а*)
		гарóхав-інн(*е*)
		гарóхав-ін(*ы*)
		гарóхав-ішч(*а*)
казка →	*казач-нік* →	*казач-ніц*(*а*)
	казач-н(*ы*) →	*казачн-асць*
		напаў-казачны
	казка/тэрапія	

З пункту гледжання структурнага параметра словаўтваральныя гнёзды могуць таксама падзяляцца паводле ступені разгортвання на:

a) нулявыя гнёзды
b) аднаступеньчатыя гнёзды
c) двухступеньчатыя гнёзды
d) трохступеньчатыя гнёзды і г.д.

Выдзяленне такой структурнай разнавіднасці словаўтваральных гнёзд, як нулявыя, мае, на наш погляд, важнае метадалагічнае і практычнае значэнне для распрацоўкі агульнай структуры самога слоўніка, паколькі дазваляе ўключаць словы з нулявой вытворнасцю ў агульны алфавітны рэестр загалоўных слоў. Такі слоўнік з'яўляецца больш паслядоўным і зручным для карыстання. Па-першае, словаўтваральны слоўнік павінен даваць дэрывацыйную характарыстыку ўсіх без выключэння лексічных адзінак, у тым ліку

і нематываных з нулявой вытворнасцю (з'яўляюцца нематываванымі і не выступаюць у якасці словаўтваральнай базы для іншых лексічных адзінак). Па-другое, пры ўключэнні ў асноўны рэестр гнездавога слоўніка лексічных адзінак з нулявой вытворнасцю здымаецца неабходнасць стварэння спецыяльнага асобнага дадатка нематываваных слоў з нулявой вытворнасцю.

Словаўтваральныя гнёзды паводле колькаснага складу. У залежнасці ад колькасці кампанентаў гнёзды могуць быць класіфікаваны на:

a) аднакампанентныя (гнёзды адзіночных слоў з нулявой вытворнасцю): *галгофа*, *галіфэ*, *даспехі*, *дасье*, *кабат*, *кабарэ*;
b) двухкампанентныя ці бінарныя (гнёзды, у якіх загалоўнае матывавальнае слова мае толькі адно матываванае): *габелен → габелен-ав*(*ы*), *гайдук → гайдуц-к*(*і*), *дамен → дамен-н*(*ы*), *дантыст → дантыст-к*(*а*), *жакей → жакей-ск*(*і*), *жалейка → жалейк-ав*(*ы*);
c) шматкампанентныя (гнёзды, якія аб'ядноўваюць некалькі матываваных адзінак):

дачка →	*дач-ушк*(*а*)		
	дачч-ын		
	у-дач-ар/ы(*ць*) →	*удачар-а-ць* →	*урачарац-ца*
			удачар-энн(*е*)
			удачар-он(*ая*)

Для шматкампанентных гнёзд магчыма дадатковая колькасная градацыя, напрыклад:

a) малыя гнёзды (да 10-ці кампанентаў);
b) сярэднія гнёзды (да 100 кампанентаў);
c) вялікія гнёзды (звыш 100 кампанентаў).

Словаўтваральныя гнёзды паводле граматычных характарыстык. З пазіцый часцінамоўнай прыналежнасці вяршыні гнязда словаўтваральныя гнёзды падзяляюцца на:

a) назоўнікавыя (*брат* → …; *лес* → …; *сястра* →…; *чалавек* →…);
b) дзеяслоўныя (*араць* → …; *ехаць* → …; *мыць* →…);
c) прыметнікавыя (*белы* → …; *высокі* → …; *гарачы* → …);

d) лічэбнікавыя (*адзін* → ...; *дзевяць* → ...; *шэсць* → ...);
e) займеннікавыя (*я* → ...; *ты* → ...; *вы* → ...);
f) прыслоўныя (*шмат* → ...);
g) выклічнікавыя (*кукарэку* → ...; *ой* → ...) і г.д.

Такая, на першы погляд абсалютна відавочная, граматычная класіфікацыя словаўтваральных гнёзд таксама мае істотнае тэарэтычнае і прагматычнае значэнне. З аднаго боку, гнёзды кожнай часціны мовы маюць сваю спецыфічную структуру і парадак размяшчэння кампанентаў у гняздзе. З другога боку, перад складальнікамі слоўнікаў устае задача выбару агульнай кампазіцыі слоўніка: стварыць агульны гнездавы словаўтваральны слоўнік з адзіным алфавітным рэестрам загалоўных слоў (Тихонов 1985) ці асобныя слоўнікі гнёзд назоўнікаў, дзеясловаў і г.д. (Jadacka 2001).

4. Сінхронныя аспекты распрацоўкі словаўтваральных гнёзд

Стварэнне гнездавога словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы патрабуе дэталёвай распрацоўкі і ўдакладнення прынцыпаў сінхроннага аналізу моўнага матэрыялу, што важна для **a)** устанаўлення межаў словаўтваральнага гнязда, **b)** суаднясення адносін фармальнай і семантычнай матывацыі паміж словамі, **c)** выбару загалоўнага слова гнязда з раду аднакарэнных, **d)** вызначэння месца ў словаўтваральным слоўніку і ў словаўтваральным гняздзе асобных груп матываваных слоў і г.д. Разгледзім некаторыя канкрэтныя прыклады.

Межы сінхроннага словаўтваральнага гнязда. У нарматыўных слоўніках сучаснай беларускай мовы прыводзяцца лексічныя адзінкі *наркоз*, *наркозны*, а таксама *наркотык наркалогія*, *наркаман*, *наркаманія*, *наркаманка*, *наркотыка*, *наркатызаваны*, *наркатызаваць*, *наркатызавацца*, *нарколаг*, *наркатызатар*, *наркатызацыя*, *наркатычны*, *наркацін* (+ 12 складаных слоў з кампанентам *нарка-*). У сувязі з гэтым узнікаюць заканамерныя пытанні: гэтыя словы павінны быць аб'яднаны ў адно словаўтваральнае гняздо, ці ў два (*наркоз* і *наркотык*)? калі дапусціць, што названыя лексічныя адзінкі ўтвараюць адно гняздо, то якое слова (*наркоз* ці *наркотык*) з'яўляецца яго вяршыняй? ці дапушчальна аб'яднаць усе гэтыя лексічныя адзінкі ў адно гняздо з вяршыняй *нарка-*?

На нашу думку, з пазіцый сінхроннага словаўтварэння прыведеныя вышэй лексічныя адзінкі павінны ўтвараць два самастойныя гнёзды:

наркоз → *наркоз-н*(*ы*)

наркотык →	*наркотык-*(*а*)	
	наркац-ін	
	нарка/ман → наркаман-к(*а*)	
	нарка/манія	
	нарка/логія → нарколаг	
	наркат-ызава(*ць*) →	*накартазывац-ца*
		наркатыз-ацы(*я*)
		наркатыз-атар
		наркатызава-н(*ы*)
	наркатыч-н(*ы*)	

Суаднясенне фармальнай і семантычнай матываванасці. У Тлумачальным слоўніку беларускай мовы падаецца дзеяслоў ***чыніць*** са значэннем ‘рабіць, учыняць, тварыць; ствараць, утвараць, ставіць’ (*чыніць суд*, *чыніць перашкоды*). Заканамерна ўзнікаюць пытанні: а як суадносяцца з дзеяловам *чыніць* лексічныя адзінкі а*дчыніць* (дзверы), *зачыніць* (акно)? уваходзяць яны ў склад словаўтваральнага гнязда ч*ыніць*, ці ўтвараюць самастойныя гнёзды? Параўн.: *абуць*, *разуць*.

Відавочна, што з пункту гледжання фармальнай структуры дзеясловы *адчыніць* і *зачыніць* павінны разглядацца як прэфіксальныя ўтварэнні ад *чыніць*, але семантычныя суадносіны паміж *чыніць* і *адчыніць*, *зачыніць* з’яўляюцца не такімі празрыстымі, што дае падставы для фарміравання асобных словаўтваральных гнёзд з вяршынямі *адчыніць* (акно), *зачыніць* (дзверы), *прычыніць* (вароты):

адчыніць →	*адчын-я*(*ць*) →	*адчыняц-ца* →	*па-адчыняцца*
		па-адчыняць →	*па-адчыняц-ца*
зачыніць →	*зачын-я*(*ць*) →	*зачыняц-ца* →	*па-зачыняцца*
		па-зачыняць →	*пазачыняц-ца*

Выбар загалоўнага слова гнязда з раду аднакарэнных. Для распрацоўкі словаўтваральнага слоўніка сучаснай беларускай мовы пытанне з'яўляецца дастаткова складаным і неадназначным. Праілюструем гэта на прыкладзе лексічных адзінак *смяяцца* (гіст. **смяяць → смяяцца)* і *смех*. Структура адпаведнага словаўтваральнага гнязда будзе залежаць ад таго, як будуць вызначаны матывацыйныя адносіны паміж гэтымі адзінкамі:

смех →	*смеш-н(ы)*		
	смяш-ы(ць) →	*рас-смяшыць*	
	смя-я(ц)-ца →	*па-смяяцца* →	*пасмей-ва-цца*
	аб-смя-я(ць) →	*абсмей-ва-ць*	
	вы-смя-я(ць) →	*высмей-ва-ць* ...	
ці:			
смяяцца →	*смех* →	*смяш-ы(ць)* →	*рас-смяшыць*
		смеш-н(ы)	
	аб-смяяць →	*абсмей-ва-ць*	
	вы-смяяць →	*высмей-ва-ць*	
	па-смяяцца →	*пасмей-ва-цца* ...	

Месца літарных абрэвіятур і складанаскарочаных слоў у складзе словаўтваральных гнёзд. Для сучаснай беларускай мовы гэтая праблема таксама набывае асаблівую актуальнасць. Па-першае, ёсць літарныя абрэвіятуры іншамоўнага паходжання, якія ў беларускай мове маюць статус нематываваных і павінны фарміраваць самастойныя словаўтваральныя гнёзды. Параўн.:

чэка (ЧК) → *чэк-ізм* → *чэкізм-к(а)*
чэкіс-цк(і)

НАТА [Арганізацыя Паўночнаатлантычнага дагавора] (NATO [North Atlantic Treaty Organization]) → *ната-вец*
ната-ўск(і)

На нашу думку, у самастойныя словаўтваральныя гнёзды таксама павінны выдзяляцца і словы, утвораныя ад актуальных і пашыраных ва ўжытку літарных абрэвіятур уласнага паходжання. Напрыклад:

АМАП [Атрад міліцыі асобага прызначэння] → *амап-авец*
амап-аўск(*і*)

БРСМ [Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі]
→ *бээрсээм-авец* → *бээрсээмаў-к*(*а*)
бээрсээм-аўск(*і*) → *па-бээрсээмаўск-у*

ДАІ [Дзяржаўная аўтамабільная інспекцыя] → *даі-шнік*

Тое ж самае датычыцца і асобных складанаскарочаных слоў, якія набылі самастойнае “жыццё”, і не ўспрымаюцца носьбітамі як матываваныя:

камсамол [камуністычны саюз моладзі]
→ *камсамол-ец* → *камсамол-к*(*а*)
камсамоль-ск(*і*) → *па-камсамольск-у*

калгас [калектыўная гаспадарка]
→ *калгас-нік* → *калгас-ніц*(*а*)
калгасніц-к(*і*)
калгас-н(*ы*) → *па-калгасн-аму*
калгасн-а-кааператыўны
калгасн-а-саўгасны

Такім чынам, строга сінхронны падыход з’яўляецца вельмі важным для фарміравання рэестра словаўтваральных гнёзд у словаўтваральным слоўніку, а таксама для структуры самога словаўтваральнага гнязда.

4. Заключэнне

Стварэнне поўнага Словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы гнездавога тыпу з’яўляецца важнай задачай нацыянальнай лексікаграфіі, паколькі менавіта такі слоўнік дазваляе найбольш поўна і паслядоўна апісаць словаўтваральную сістэму нацыянальнай мовы і месца кожнага слова ў ёй.

Распрацоўка словаўтваральных гнёзд у слоўніку павінна грунтавацца на строга сінхронных падыходах і ўлічваць семантычную і фармальную матываванасць. Словаўтваральныя гнёзды ў слоўніку павінны размяшчацца па алфавітным прынцыпе, а ў алфавітны рэестр слоўніка мэтазгодна ўключаць словы з “нулявой” вытворнасцю і літарныя абрэвіятуры.

Літаратура

Аўласевіч, Міхаіл, Якубовіч, Таццяна, 2002: Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Ч. 1. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова.

Бардовіч, Анатолій, Круталевіч, Міхаіл, Лукашанец, Аляксандр, 2000: Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мінск: Беларуская навука.

Бардовіч, Анатолій (рэд.), Круталевіч, Міхаіл, Лукашанец, Аляксандр, 2006: Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы. Мінск: Аверсэв.

Клименко, Ніна [та ін.], 2000: Словник афіксальних морфем української мови. Київ: ВАТ УкрНДІПСК.

Лопатин, Владимир, Улуханов, Игорь, 2016: Словарь словообразовательных аффиксов современного русского языка. Москва: Издательский центр “Азбуковник”.

Лукашанец, Аляксандр, 2001: Словаўтварэнне і граматыка: Манаграфія. Мінск: Права і эканоміка.

Лукашанец, Аляксандр, 2020: Славянская дэрыватаграфія: тыпы словаўтваральных слоўнікаў, стан і перспектывы. У: Славянская дэрыватаграфія. Нав. рэд. Аляксандр Лукашанец. Мінск : Права і эканоміка. 13–39.

Лыков, Алексей, 1887: Субстанциональные и классификационные, простые и сложные единицы словообразования. В: Актуальные проблемы русского словообразования: Тезисы V республиканской научно-теоретической конференции. Ч. 1. Самарканд. 137–132.

Тихонов, Александр, 1985: Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х т. Москва: Русский язык.

Тихонов, Александр, 2003: Словообразовательное гнездо. В: Русский язык. Энциклопедия. Под ред. Ю. Н. Караулова. Москва: Научное издательство «Большая российская энциклопедия». С. 503–505.

Шакун, Леў. Словаўтварэнне: Вучэбны дапаможнік. Мінск: Вышэйшая школа.

Jadacka, Hanna [et al.], 2001: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. T. 1. Gniazda odprzymiotnikowe. Red. Hanna Jadacka. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze “Historia Iegellonica”.

THE WORD-FORMATION NEST: ITS PLACE IN THE SYSTEM OF COMPLEX WORD-FORMATION UNITS, SYNCHRONOUS BOUNDARIES AND PROBLEMS OF TYPOLOGY

The article reveals the importance of creating a complete Word-Formation Dictionary of the Modern Belarusian Language as a way of lexicographic description of the word-formation system of the national language and substantiates the choice of a word-formation nest as the main unit of systematization of motivated vocabulary in such a dictionary. The place of a word-formation nest in the system of classification word-formation units is shown, and a typology of word-formation nests is developed from the point of view of structural, quantitative and grammatical parameters. In particular, it is proposed to distinguish the following structural types of word-formation nests: zero, linear (syntagmatic and paradigmatic) and non-linear. According to the degree of development, zero, one-stage, two-stage, etc. word-formation nests are distinguished. From the point of view of the quantitative criterion, it is proposed to distinguish between one-component, two-component and multi-component (small, medium and large) nests. Finally, from the point of view of the part of speech of the headword, a distinction is made between substantive, adjectival, verbal, etc. nests.

The article also considers some synchronic aspects of constructing word-formation nests related to determining the synchronic boundaries of the nest, the relationship between the formal and semantic motivation of the nest components, choosing the headword of the nest from a number of cognates, establishing the place of letter abbreviations of compound words in the composition of word-formation nests. The possibility of forming separate word-formation nests of letter abbreviations and some compound abbreviations that have «received an independent life» is also discussed.

The aspects of the typology of word-formation nests considered in the article are important for determining the type of word-formation dictionary, the general structure of the dictionary, the formation of a register of word-formation nests and the determination of their synchronous boundaries.

KEYWORDS: Belarusian language, word-formation, word-formation dictionary, word-formation unit, word-formation nest, synchrony

Paweł Kowalski

SŁOWOTWÓRSTWO GNIAZDOWE JAKO NARZĘDZIE INTERPRETACJI RZECZYWISTOŚCI JĘZYKOWEJ

1. Wstęp

Celem artykułu jest włączenie się do dyskusji dotyczącej kształtowania się myślenia, które dziś nazywa się w tradycji polskiego językoznawstwa słowotwórstwem gniazdowym. Moje uwagi odnosić się będą do polskiej świadomości gniazdologicznej w XX i XXI wieku oraz do rozumienia i statusu pojęcia *słowotwórstwo gniazdowe*, które spopularyzował w polskim językoznawstwie Mirosław Skarżyński. Obserwując współczesne słowotwórstwo, interesujące wydają się zwłaszcza pewne implikacje upowszechniania się pojęcia i terminu *gniazdo* w anglojęzycznej slawistycznej komunikacji słowotwórczej. Metodologicznie sięgam do pojęcia schematu pojęciowego, traktując słowotwórstwo gniazdowe jako realizację odrębnego od słowotwórstwa opisowego schematu pojęciowego w komunikacji słowotwórczej.

Inspiracje przedstawianych rozważań są dwutorowe. Pierwszą są starsze prace z zakresu polskiego językoznawstwa, które powstały przed ukonstytuowaniem się metody gniazdowej w polskim językoznawstwie w drugiej połowie XX wieku. Chodzi mi zatem o takie teksty, które określić można jako pochodzące z okresu przedgniazdologicznego. Drugą inspiracją są prace nad tezaurusem słów kluczowych systemu informacyjno-wyszukiwawczego iSybislaw, które mapują wiedzę, prezentując istotne wątki slawistycznej komunikacji językoznawczej (zob. m.in. Kowalski, Rudnik-Karwatowa, 2017).

I choć słowa kluczowe odnotowują relewantne jednostki z wielojęzycznej, obszernej literatury słowotwórczej, to do tej pory nie wprowadzono do zasobów systemu jednostki *słowotwórstwo gniazdowe*, mimo np. opracowania artykułu Moniki Olejniczak „30 lat słowotwórstwa gniazdowego. Rys historyczny", który ukazał się już w roku 2001 (por. Olejniczak, 2001). S*łowotwórstwo gniazdowe* nie pojawia się ani w języku polskim, ani także w innych językach słowiańskich w zasobach systemu, co każe zastanowić się nad jego statusem w polskim językoznawstwie. W systemie informacyjno-wyszukiwawczym dotychczas z instrumentarium gniazdologicznego opracowane zostały tylko dwa słowa kluczowe: klasa z nadrzędnym słowem kluczowym *gniazdo słowotwórcze* wraz z ekwiwalentami innojęzycznymi ros. *словообразовательное гнездо*, białrus. *словаўтваральнае гняздо*, ukr. *словотвірне гніздо*, oraz słowo kluczowe, tylko w formie polskiej, *analiza gniazdowa*.

2. Schemat pojęciowy a słowotwórstwo

Schemat pojęciowy wiąże się z teorią poznania ludzkiego. Przyjmuje się, że po raz pierwszy został użyty przez Frederica Bartletta w pracy z roku 1932 zatytułowanej Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology (Bartlett, 1932), w której opisano sposoby, w jaki ludzie poznają i rekonstruują otaczającą ich rzeczywistość. Bartlett wyjaśniał pojęcie schematu jako myślową strukturę poznawczą, w ramach której organizowane i interpretowane są wiadomości przyswajane przez ludzi. Psychologiczne rozumienie schematu pojęciowego rozwijali i modyfikowali kolejni badacze. Według szwajcarskiego uczonego Jeana Piageta schemat pojęciowy jest dynamiczną mentalną strukturą i wzorcem działania, który rozwijany jest od dziecka w drodze asymilacji i akomodacji (por. m.in. Piaget, 2006). Asymilacja polega na włączaniu nowych informacji w ramy znanych już schematów, zaś akomodacja to dopasowywanie i modyfikacja posiadanych schematów do nowych informacji, tak by odpowiadały sobie nawzajem. Tak rozumiany schemat pojęciowy pozwala nam tworzyć rozbudowane i złożone struktury, którymi oswajamy otaczającą nas rzeczywistość. Różne schematy pojęciowe pozwalają nam zatem w różny sposób radzić sobie z rzeczywistością, także z rzeczywistością słowotwórczą.

Komunikujemy się za pomocą pojęć ubieranych w szaty schematów pojęciowych. Zarówno pojęcia, które funkcjonują w ramach przyjmowanych schematów pojęciowych, mogą mieć charakter dynamiczny, zmienny w czasie. Mariusz Górnicz podkreśla, że pojęcia w ujęciu antropocentrycznym, które przypiszemy konkretnym technolektom (czy też językom specjalistycznym), kształtowane są przez specjalistów (Górnicz, 2019, 29). Dzięki nabywanej wiedzy modyfikowana może być intensja pojęć, których dynamika lub stabilność ujawnia się przez rekonstrukcję tekstów – jeśli oczywiście wbrew Quinowi przyjmiemy, że pojęcia mogą mieć intensję. Stanowisko takie opiera się na fakcie, że pewne pojęcia, których treść ma charakter intersubiektywny, w czasie mogą zawężać lub rozszerzać swoje treści. Pojawiają się nowe zjawiska, wchodzące w zakres danego pojęcia, modyfikując jego rozumienie i funkcjonowanie w komunikacji językoznawczej (węziej słowotwórczej).

W perspektywie metanaukowej w schemacie pojęciowym można dostrzegać podobne treści do treści przypisywanym paradygmatowi w ujęciu Kuhna (uwzględniając wieloznaczność tego pojęcia u samego autora) (por. Kuhn, 2009). Paradygmat gniazdowy jako schemat pojęciowy, który stanowi narzędzie interpretacji przestrzeni słowotwórczej polega na próbie zmiany dotychczasowego schematu pojęciowego w ramach, którego opisywany jest materiał językowy, a przede wszystkim system słowotwórczy. Chodzi zatem o patrzenie na język przez pryzmat gniazdologiczny, czyli schemat pojęciowy wyznaczony przez słowotwórców odmienny niż rozpowszechniony, zwłaszcza w językoznawstwie polskim, model binarny słowotwórstwa.

To odejście od binarności, argumentowane próbami pozbycia się w słowotwórstwie chaosu, Mirosław Skarżyński uzasadniał w następujący sposób: „System słowotwórczy, mimo ujmowania go w typy i kategorie, robi wrażenie luźnego dość zbioru par wyrazowych, a przynajmniej […] nie zawiera w sposób jawny informacji o tym, że relacje motywacyjne nie wyczerpują się w zbiorze leksyki na poziomie dwójek wyrazowych" (Skarżyński, 1999, 154).

O początkach myślenia gniazdowego w językoznawstwie polskim

Początków słowotwórstwa gniazdowego w polskim językoznawstwie badacze najczęściej doszukują się w drugiej połowie XX wieku (latach 70 i 80), wskazując na bezpośrednie wpływy gniazdologiczne płynące do nas z

prac rosyjskich i ukraińskich słowotwórców[1]. Za jedną z pierwszych propozycji badań słowotwórczych na gruncie polskim, które wykraczały poza perspektywę wyraz motywowany – wyraz motywujący, jeszcze bez używania i definiowania terminu *gniazdo*, przyjęło się uznawać artykuł Józefa Wierzchowskiego z 1959 roku (Wierzchowski, 1959). Na fakt ten zwraca uwagę Mirosław Skarżyński, podkreślając, że dopiero artykuł Wierzchowskiego, w którym zastosowano pojęcie *grupy proporcjonalnej*, pokazuje możliwości bardziej całościowego podejścia do badań słowotwórczych niż to, które było możliwe w uprawianym wówczas słowotwórstwie (Skarżyński, 1999; 2003). *Grupę proporcjonalną* można traktować jako prototyp późniejszych *szeregów*, (*ciągów*, *łańcuchów*) *derywacyjnych*. Skarżyński dodaje, że była to pierwsza próba rezygnacji z binarności na rzecz obiektów bardziej złożonych, dzięki swej złożoności interpretacyjnej umożliwiająca uchwycenie istotnych mechanizmów językowych (por. Skarżyński, 1999, 157).

Każda forma wyznaczenia ścisłej cezury jest pewną formą konwencjonalizacji osi czasu. Jeśli bowiem sięgniemy do starszych prac dotykających myśli słowotwórczej w polskiej spuściźnie językoznawczej, odnajdziemy idee, które zbliżone są do tego, co obecnie określane bywa ujęciem gniazdowym. Myślenie takie, poparte niekiedy także terminem *rodzina wyrazowa*, pojawia się już w pierwszej połowie XX wieku. W latach 30. XX wieku Henryk Gaertner w swojej gramatyce pisze w sposób następujący:

> Porównując wyrazy takie, jak np. *dom, domowy, domownik, domostwo, domek, domeczek*, zauważymy, że najbliżej łączą się następujące pary: *domowy — dom*, *domeczek — domek*, *domownik — domowy*, *domostwo — domowy*, *domek — dom*. W każdej z takich par jeden wyraz, zamieszczony tutaj na pierwszem miejscu, uważamy za pochodzący od drugiego i z tego względu nazywamy go pochodnym, wyraz zaś, od którego on pochodzi, uznajemy za podstawowy. Oba te pojęcia są oczywiście pojęciami względnymi: z pośród dwu wyrazów, np.

[1] Początkowo twórczo rozwijano tę metodę w ośrodku krakowskim: głównie w pracach rusycystycznych Ludwiki Jochym-Kuszlikowej, w latach 70. i 80. XX wieku. W tym okresie powszechnie stosowano termin *metoda gniazdowa*, *metoda gniazd słowotwórczych*, *analiza gniazdowa*. Dopiero nieco później, od początków lat 90. XX wieku, gniazdologią zainteresowali się badacze warszawscy z inicjatywy Jadwigi Puzyniny (przede wszystkim środowisko polonistyczne słowotwórców), czego rezultatem były opublikowane monografie gniazdowe (zob. Jadacka, 2020) oraz Zeszyt próbny słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego (Jadacka, 1988).

> *woda — wodny*, wyraz *woda* jest podstawowym wobec wyrazu *wodny*, a wyraz *wodny* — pochodnym wobec wyrazu *woda*; natomiast rozważając parę *wodny — wodnisty*, wyraz *wodny* tym razem uznamy za podstawowy ze względu na wyraz *wodnisty*, który wobec niego jest pochodny. Z tego zatem wynika, że ten sam wyraz może być wobec jednego wyrazu podstawowym, wobec drugiego zaś — pochodnym (Gaertner, 1934, 207-208).

W powyższym obszernym cytacie punktem wyjścia badacz czyni binarność, wyszczególnia najbliższe pary wyrazowe (wskazuje bezpośrednie derywacje), lecz jednocześnie uświadamia sobie pewną szerszą strukturę, którą narzuca na wszystkie powiązane tematem słowotwórczym derywaty. Takie derywaty, które mają wspólny rdzeń (wspólny temat słowotwórczy). Gaertner wskazuje na pochodzenie i to pochodzenie najbliższe (w obrębie dwójek), jak i na to dalsze (wykraczające poza dwójki), stwierdzając, że „wyrazy mogą być związane bezpośrednim stosunkiem pochodzenia, np. *dziennik – dzienny*, bądź też pośrednim stosunkiem pochodzenia, jeśli wyraz pochodny *dziennik* rozpatrywany będzie nie do najbliższego wyrazu, lecz np. do wyrazu *dzień*" (Gaertner, 1934, 208). Co ważne, te spostrzeżenia mają, choć badacz nie pisze o tym *explicite*, charakter opisu synchronicznego. Nie są zatem konstruowane z perspektywy etymologicznej czy diachronicznej.

W słowach Gaertnera można dostrzec początki kształtowania się interpretacji słowotwórczego materiału w ujęciach określanych dziś jako gniazdowe. Choć nie stosuje jeszcze terminu *gniazda*, lecz *rodzina wyrazowa*, to znacznie wykracza poza binarne ujęcia opisu słowotwórczego. W jego myśli kształtuje się także to, co obecnie określane jest w terminologii polskiego słowotwórstwa *taktem derywacyjnym*, *taktem słowotwórczym*, a w latach 80. i 90. XX wieku również *stopniem*[2]. *Gaertner podkreśla, że pośredniość pochodzenia ma miejsce w relacji między wyrazami, jak domowy* i *domek*, które pozostają między sobą w relacji pośredniego pochodzenia, dla obydwu bowiem wskażemy podstawę *dom*. Przytacza także przykłady innych powiązań między podstawą i wyrazami pochodnymi, np. *król, królowa, królewicz, królewski, królować*.

[2] To właśnie pojęcie *stopnia* kreatywnie wykorzystuje obecnie w słoweńskiej terminologii słowotwórczej Boris Kern, upowszechniając termin stopenjsko besedotvorje (por. np. Kern, 2010, 2017; więcej na temat samego pojęcia zob. też np. Kowalski 2019).

Tę myśl dopiero po wojnie kontynuuje wspominany już Józef Wierzchowski, który w swoich rozważaniach idzie jeszcze dalej, wskazując na analogiczność stosunków między wyrazami, takimi jak np. *szybkość : szybkościowy*; *wysokość : wysokościowy*; *długość : długościowy* oraz między wyrazami *szybkościowy : szybkościowiec*; *wysokościowy : wysokościowiec*; *długościowy : długościowiec*. Podkreśla, że analogiczne stosunki mogą być obserwowane w większych zespołach wyrazowych, np. *szybki : szybkość : szybkościowy : szybkościowiec*, które są analogiczne do stosunków między wyrazami: *długi : długość : długościowy : długościowiec*, czy też *wysoki : wysokość : wysokościowy : wysokościowiec*.

Wierzchowski rozwija wzajemne powiązania między derywatami, które już wcześniej wskazywał Gaertner. Mimo ukazania się artykułu Wierzchowskiego i późniejszych pojedynczych prac z zakresu słowotwórstwa gniazdowego próba zmiany paradygmatu, wprowadzenia gniazdologicznego schematu pojęciowego nie powiodła się, tzn. nie udało się odejść od dominującej binarności słowotwórstwa. Dopiero późniejsze próby środowiska krakowskiego w latach 70 i 80 oraz środowiska warszawskiego, głównie w latach 90. XX wieku, doprowadziły do zaistnienia w polskim językoznawstwie słowotwórstwa gniazdowego. I choć nadal słowotwórstwo gniazdowe jest, mówiąc słowami Mirosława Skarżyńskiego, marginalizowane, to sięgnięcie do starszych prac polskich badaczy pokazuje, że jako schemat pojęciowy było obecne w polskiej myśli językoznawczej, znacznie wcześniej niż termin ten pojawił się w komunikacji.

3. Mozaika terminologiczna gniazdologii

Ani Gaertner, ani też znacznie późniejszy Wierzchowski nie posługują się pojęciem *gniazda*. Przyszło ono do polskiego języka słowotwórstwa później, w latach 70. XX wieku, pod wpływem rosyjskim, będąc kalką terminu *словообразовательное гнездо*[3]. Upowszechnienie się terminu *gniazdo słowotwórcze* w obrębie słowotwórstwa gniazdowego prowadzi do ciekawych interferencji w obrębie wielojęzycznej komunikacji językoznawczej, a przede wszystkim do interferencji w anglojęzycznego komunikacji słowotwórców.

[3] Zastąpiło ono pojęcie oraz termin rodzina wyrazów, która pozostaje raczej dziś narzędziem etymologów. Rodzinę wyrazów można traktować jako kalkę francuską *familie de mots* lub niemiecką *Wortfamilie*, obecnie także utożsamianą jako ekwiwalent angielskiego *word family*.

Jeśli spojrzymy na różne języki to uwypukla się odmienna nominacja jednostek wchodzących w zakres aparatu pojęciowego związanego ze słowotwórstwem gniazdowym. Pod wpływem słowiańskiej (slawistycznej) komunikacji dochodzi do upowszechniania się terminu *nest*, a także *word formation nest*. Jest to kalka rosyjska, lub też pochodząca z prób przekładu z innych języków słowiańskich, rodzimego slawistycznego terminu *gniazdo słowotwórcze* na język angielski. Dochodzi więc do ciekawego zjawiska komunikacyjnego, w którym poprzez zakorzenienie konceptu *gniazda* (w języku angielskim *nest*) i szerzeniu się działalności intelektualnej wzbogaca się anglojęzyczna terminologia językoznawcza. Kierunek zaś jest odwrotny od zazwyczaj powszechnego: z języka angielskiego do języków słowiańskich. Można to zaobserwować w angielskich wariantach polskich tytułów prac poświęconych słowotwórstwu gniazdowemu, np. ***Nest-oriented description*** *of word-formation at the service of diachronic studies – in search for an effective method of analyzing lexical borrowings*; *Polish* ***derivational nests*** *with nouns delineating the seasons of the year – a comparison with the Russian language*; *The* ***word-nest*** *of the verb 'mniemać' in the history of Polish language*; *The use of the method of* ***derivational nests*** *in Surdologopedic therapy*; *Word formation activeness of the pronoun 'sam' (****the nest analysis method****)*. Podkreślić jednak należy, że pojawiają się także inne próby przekładu tego terminu na język angielski, por. np. *Changes of* ***word formation sub-entries*** *with base animal names* (zob. Waśkowski, 2010).

W przywołanych powyżej przykładach interesujący ze względu na stosowaną terminologię polską i anglojęzyczne ekwiwalenty jest zwłaszcza artykułu „The **word-nest** of the verb 'mniemać' in the history of Polish language" (zob. Knapik, 2010). Sam tekst wraz z dołączonym abstraktem w języku angielskim pokazuje dużą różnorodność werbalizacji pojęciowej przestrzeni gniazdologicznej. W samym tytule, który w wersji polskiej brzmi „Gniazdo czasownika *mniemać* w historii języka polskiego" użyty zostaje polski termin *gniazdo* (bez przydawki słowotwórcze), w wersji angielskiej natomiast jego ekwiwalent o charakterze neologizmu autorskiego *word-nest*. W abstrakcie dołączonym do artykułu w języku angielskim pojawiają się także inne terminy *word family*, *nest analysis*, *nest method*:

> The article presents the history of the **word family** of the lexeme *mniemać*. The applied **nest method**, worked out by synchronic linguistics, has made it possible

> to gather and juxtapose lexical units in a diachronic perspective. The **nest analysis** is preceded with information on the etymology of words (Knapik, 2010).

W tekście artykułu autorka zamiennie stosuje terminy *gniazdo* i *rodzina wyrazowa*:

> Celem artykułu jest zilustrowanie historii **rodziny wyrazów** związanych z leksemem *mniemać*. Postaram się pokazać, jak bogata była to **rodzina** w staropolszczyźnie i jak z biegiem lat ewoluowała. Zmiany te zaprezentuję na diachronicznym **gnieździe słowotwórczym**, a poprzedzę uwagami na temat użyteczności **metody gniazdowej** w badaniach historycznych (Knapik, 2010, 193).

Świadczyć to może o cały czas komunikacyjnie aktywnej wariantywności terminologicznej w obrębie gniazdologii polskiej, a także, być może nadal, niepewnej tożsamości poszczególnych jednostek terminologicznych w polskiej tradycji językoznawczej. Stąd brak niektórych słów kluczowych z zakresu polskiej gniazdologii w systemie iSybislaw. Dziś prowadzona pogłębiona refleksja gniazdologiczna powinna być rozwiązaniem takiego problemu.

4. Podsumowanie

Podsumowując, powiedzmy, że to co charakteryzowane jest w polskim językoznawstwie etykietą *słowotwórstwo gniazdowe* traktowane może być jako schemat pojęciowy, w którym poruszają się badacze słowotwórcy, a za którym skrywają się różne podejścia i metody analizy gniazdowej. Jest to zatem zbiór pewnych podstawowych założeń i zasad postępowania słowotwórczego, pewien schemat intelektualnej działalności. Stanowi on próbę narzędziowej interpretacji rzeczywistości językowej (w świetle słowotwórczym). Pojawił się jako rozwinięcie polskiej tradycji badawczej, w której centrum zainteresowania znajdowały się gniazda słowotwórcze, a w jego popularyzacji istotną rolę odegrał Mirosław Skarżyński, nadając mu podparte doświadczeniem podstawy teoretyczne (ma zatem charakter apioryczno-aposteriorycznyy). Dziś, lecz może już od początków konceptualizacji słowotwórstwa gniazdowego w użyciu Mirosława Skarżyńskiego, chodzi o przestrzeń badań słowotwórczych,

odmiennych, kontrastowanych z binarnymi ujęciami, kładącymi zbyt duży nacisk na relacyjność między tematem słowotwórczym a formantem. W komunikacji bywa traktowany wymiennie z takimi pojęciami, jak *analiza gniazdowa*, *metoda gniazdowa*.

Przedstawione rozważania pozwalają zatem zakreślić zakres pojęcia *słowotwórstwa gniazdowego* i przypisać mu znaczenie 'nauka o gniazdach'. Przy czym dodajmy, że chodzi nam o gniazda słowotwórcze. Jego ekwiwalentem może być forma syntetyczna (uniwerbizowana) *gniazdologia*. Nie jest to wyłączne rozumienie słowotwórstwa gniazdowego. W zakres takiego pojęcia wchodzą następujące pola: 1) metoda i analiza (gniazdowa), 2) dziedzina/dział słowotwórstwa, a szerzej językoznawstwa, 3) schemat pojęciowy w ramach, którego badacze konceptualizują materiał i system słowotwórczy. Zarysowane zagadnienia problemowe zaprezentowane na przykładzie polskiego słowotwórstwa mogą zostać pogłębione w dalszych badaniach, także na szerszym tle słowiańskim.

Bibliografia

Bartlett, Frederic, 1932: *Remembering: A Study in Experimental and Social Psychology*. London: Cambridge University Press.

Gaertner, Henryk, 1934: *Słowotwórstwo. Gramatyka współczesnego języka polskiego: cz. 3*. Lwów – Warszawa: Książnica - Atlas; Zakłady Graficzne Ski Akc.

Górnicz, Mariusz, 2019: *Wewnątrzjęzykowe uwarunkowania zapożyczeń technolektalnych w języku polskim*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Komunikacji Specjalistycznej i Interkulturowej Uniwersytet Warszawski

GWJP, 1998: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, t. I-II, wyd. 2 zm. Ur. Renata Grzegorczykowa, Roman Laskowski, Henryk Wróbel. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Jadacka, Hanna, 1988: *Zeszyt próbny słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

Jadacka, Hanna, 2001: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. T. 2, Gniazda odrzeczownikowe*. Warszawa: Universitas.

Jadacka, Hanna, 2020: Czy opis synchroniczny systemu słowotwórczego polszczyzny jest kompletny? *LingVaria*, r. 15, nr 30. 67-77.

Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija*. Letn. 58, št. 3. 335–348.

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje. Na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Knapik, Kinga, 2010: Gniazdo czasownika *mniemać* w historii języka polskiego. Poznańskie Studia Polonistyczne Seria językoznawcza, t. 17, nr. 37. 193-203.

Kowalski, Paweł, 2020, Polskie i słoweńskie słowniki słowotwórcze jako źródło badań słowotwórczych (językoznawczych). V: *Slavic derivatography*. Ur. Aleksander Lukashanets. Minsk: Pravo i ekonomika.

Kowalski, Paweł, Rudnik-Karwatowa, Zofia, 2017: Wykorzystanie terminologii w systemie informacyjno-wyszukiwawczym językoznawstwa slawistycznego iSybislaw. V: *Slavonic terminology today*, Ur. Predrag Piper, Vladan Jovanović. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. 643-656.

Kuhn, Thomas, 2009: *Struktura rewolucji naukowych*. Warszawa: Aletheia.

Olejniczak, Monika, 2001: 30 lat słowotwórstwa gniazdowego. Rys historyczny. Poradnik Językowy. Organ Towarzystwa Kultury Języka. 15-31.

Piaget, Jean, 2006: Studia z psychologii dziecka. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Skarżyński, Mirosław, 2003: *Słowotwórstwo gniazdowe : historia, metoda, zastosowania*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Skarżyński, Mirosław, 1999: *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Universitas

Waśkowski, Krzysztof, 2010: *Przemiany gniazd słowotwórczych z bazowymi nazwami zwierząt*. V: *Bogactwo polszczyzny w świetle jej historii. T. 3*. Ur. Artur Wiktor Rejter. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 36-44.

Wierzchowski, Józef, 1959: Uwagi słowotwórczo-leksykologiczne. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, nr 18. 223-229.

THE WORD-FORMATION NEST AS A TOOL FOR INTERPRETING LINGUISTIC REALITY

The article seeks to explore the evolution of thought that is now recognized in the tradition of Polish linguistics as *multistage word fromation* (*słowotwórstwo gniazdowe*). If we look at the concept of multistage word formation emerged relatively recently it is sometimes used interchangeably with terms such as *analiza gniazdowa* or *metoda gniazdowa*. The considerations presented here allow us to outline the scope of the concept of multistage word formation. Let us clarify that this refers specifically to word-formation nests. Its equivalent may be the synthetic (univerbized) form gniazdologia (nestology). The scope of this concept therefore includes the following areas: 1) method and analysis (nest-based), 2) a subfield of word formation and, more broadly, of linguistics, 3) a conceptual framework within which researchers conceptualize word-formation material and systems.

KEY WORDS: Polish language, word formation communication, word-formation nest, word-formation terminology

Elena Koriakowcewa

ПРОФЕССОР МИРОСЛАВ СКАРЖИНЬСКИЙ ОБ АКТУАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМАХ ТЕОРИИ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД И МЕТОДАХ ИХ АНАЛИЗА

В изучении славянского словообразования существуют два направления, причем основное из них ориентировано на изучение отношений между мотивированным и мотивирующим словами, на интерпретацию формы и функций форманта. Менее распространенным является альтернативный метод описания словообразовательной системы, базирующийся на анализе словообразовательных гнезд, представляющих собой совокупность прямых и косвенных дериватов, объединяющихся вокруг исходного немотивированного слова. В связи с этим актуальной проблемой славянской деривато-логии остается многоаспектное исследование словообразовательных гнезд, предполагающее их структурный и семантическй анализ, классификацию и типологию.

В польской дериватологии гнездовой подход к исследованию словообразовательной системы впервые применил профессор Мирослав Скаржиньский: «Bez Jego prac nie byłoby w ogóle polskiego słowotwórstwa gniazdowego» («Без его работ не было бы вообще польского гнездового словообразования», перевод – Е.К.) (Jadacka 2020a). В данной статье, ограниченные ее допустимым объемом, мы рассматриваем лишь несколько работ этого выдающегося ученого и организатора науки. Его кандидатская диссертация «Próba zastosowania metody analizy gniazdowej do badań systemu słowotwórczego współczesnej polszczyzny» (Skarżyński 1985) стала первой научной монографией, посвященной гнездовому подходу к изучению словообразовательной системы. В ней проанализированы более

6000 дериватов, мотивированных существительными, прилагательными и глаголами, построены теоретические модели гнезд этих трех частей речи, выявлен их словообразовательный потенциал, составлен реестр словообразовательных типов, определена их продуктивность в современном польском языке.

Результаты диссертационного исследования Мирослава Скаржиньского нашли практическое применение в «Małym słowniku słowotwórczym języka polskiego dla cudzoziemców» («Малом словообразовательном словаре польского языка для иностранцев») (Skarżyński 1989), в котором представлены 1006 гнезд, включающих в себя более 10 000 производных. Этот словарь, составленный Скаржиньским во время его работы в Институте исследований польской диаспоры, был первым и долгое время единственным гнездовым словообразовательным словарем польского языка.

Следующий словарь – словарь словообразовательных гнезд числительных – дополнил текстовую часть монографии Мирослава Скаржиньского «Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny. Studium gniazd słowotwórczych» («Числительные в словообразовании современного польского языка. Исследование словообразовательных гнезд») (Skarżyński 2000), где были определены деривационные возможности числительных путем установления зон словообразовательной активности с учетом количественных характеристик, позволяющих определить, какие из этих зон являются периферийными, а какие зоны можно считать типичными, центральными для словообразования числительных.

В своих работах Скаржиньский последовательно доказывал, что применение метода гнездового анализа словообразовательной системы позволяет коренным образом изменить представления о её организации, поскольку при таком анализе значительно увеличивается поле наблюдения над дериватами. Характеризуя гнездовой подход, Скаржиньский указывал на следующие его преимущества:

1. «Позволяет […] существенно расширить знания о системе словообразования языка благодаря возможности описать сеть мотивационных отношений между словами во всем словарном составе;

2. Позволяет установить инвентарь словообразовательных моделей языка вместе со сведениями о степени их использования и общих правилах, ограничивающих словообразовательную активность […];
3. Создает эмпирическую базу для нормативной деятельности по оценке неологизмов» (Skarżyński 1999b: 206–207; перевод – Е.К.).

Опираясь на исследования российских, чешских и американских деривatологов, ученый сформулировал принципы гнездового описания словообразовательной системы польского языка, представил иерархически упорядоченный с позиций синхронии способ подачи словообразовательных гнезд в словаре, уточнил такие понятия, как *центр словообразовательного гнезда / ядерное слово*, *деривационная последовательность/ деривационная цепочка/ словообразовательная цепочка/ словообразовательный ряд*; *словообразовательный такт/степень деривации*, *словообразовательная парадигма*, *словообразовательная модель* (Skarżyński 1981; 2000).

Формулируя основные принципы гнездового описания словообразовательной системы польского языка и ее отдельных подсистем, профессор Скаржиньский охарактеризовал словообразовательное гнездо как „zbiór paradygmatów i łańcuchów słowotwórczych o wspólnym wyrazie inicjalnym" («совокупность словообразовательных парадигм и цепей, имеющих общее исходное непроизводное слово»). Наиболее существенными были признаны следующие его характеристики:

- в каждом словообразовательном гнезде (СГ) присутствует единица, с которой остальные соотносятся в качестве производных, именно она является вершиной гнезда;
- СГ имеет иерархический характер, обладает строго определенной структурой, каждый элемент (слово) которой занимает в гнезде предусмотренное системой языка и закрепленное нормой место;
- наименьшей единицей в структуре СГ является словообразовательная пара, в составе которой слова связаны отношениями словообразовательной производности и семантической мотивации; словообразовательные пары в составе гнезда входят в более крупные единицы – словообразовательные цепочки (элементы которых связаны отношениями последовательной производности) и словообразовательные парадигмы (объединяющие слова, образованные от

одного производящего на одной ступени деривации). Таким образом, структура СГ определяется соотношением единиц двух планов – синтагматического и парадигматического: в синтагматическом плане СГ представляет собой совокупность словообразовательных цепочек, а в парадигматическом плане – совокупность словообразовательных парадигм;

- СГ как единица словаря обладает планом содержания (совокупностью значений всех слов гнезда) и планом выражения (совокупностью алломорфов корней, организованных аффиксальными структурами производных);
- родственные слова объединяются в СГ на базе семантической общности, проявляющейся в наличии у них общих лексических значений, материальным выражением которых является корень, способствующий сохранению, укреплению и расширению смысловых связей между однокоренными словами;
- в одном СГ могут быть представлены стилистически разнородные лексемы;
- СГ представляет собой развивающуюся незамкнутую систему, отражающую эволюцию языковой картины мира и потому способную как к дальнейшему расширению, так и к свертыванию (Skarżyński 1981a, 1981b, 1982, 1985, 1986a, 1986b, 1989, 1999a, 2012).

Характеризуя словообразовательное гнездо, ученый отмечал тесную взаимосвязь плана выражения (структуры гнезда) и плана содержания (значения, выражаемого посредством данной структуры). По мнению Мирослава Скаржиньского, после описания структур гнезд, указания наборов словообразовательных моделей, инициируемых лексемами разных частей речи, и уточнения центральных и периферийных областей словообразовательной системы современного польского языка необходимо перейти к такому исследованию гнезда, которое позволило бы:

а) выявить семантические факторы, определяющие деривационную активность отдельных классов исходных слов,
б) описать, каким именно образом понятие, передаваемое исходным словом гнезда, последовательно видоизменяется в его производных.

В целом скептически оценивая применение методов когнитивной лингвистики в ходе словообразовательного анализа, Скаржинский считал

возможным при описании гнёзд использовать некоторые её понятия (напр. «когнитивная метафора»), полагая, что в дальнейшем это позволит построить модель номинации, интегрирующую семантическую и морфологическую деривацию. Ученый указывал на перспективы применения гнездового принципа систематизации в лексикографии, а именно – на возможность использования деривационной информации при установлении границ между омонимией и многозначностью, при оценке правильности дифференциации значений в словарях. В современной лексикографии, по мнению Скаржиньского, гнездовой подход к систематизации лексических единиц делает возможным создание их полномасштабных «лексикографических портретов» (Skarżyński 1999b, 2012: 95, 97).

Целостное представление о направлениях развития гнездового подхода к изучению словообразования и практике составления гнездовых словарей современного польского языка дает коллективная монография «Słowotwórstwo gniazdowe: historia, metoda, zastosowanie» («Гнездовое словообразование: история, методы, применение»), создание которой инициировал профессор Скаржиньский (Skarżyński 2003). Публикация этой книги, куда вошли статьи дериватологов из академических центров Варшавы, Кракова и Торуня, была приурочена к тридцатой годовщине всесоюзной конференции по русскому словообразованию (Самарканд, 1973 год), где широко обсуждались принципы и методы гнездового подхода к исследованию словообразовательной системы, изложенные Александром Н. Тихоновым в его книге «Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря русского языка» (Тихонов 1971).

В коллективной монографии «Słowotwórstwo gniazdowe: historia, metoda, zastosowanie» опубликованы две статьи Мирослава Скаржиньского – «Словообразовательные гнезда глаголов (общая характеристика)» и «Глагол как центр словообразовательного гнезда» –, посвященные методам анализа гнезд глаголов, проблемам отглагольной деривации и способам их решения при составлении словообразовательного гнездового словаря современного польского языка.

Анализируя способы построения гнезд глаголов, Скаржиньский считал теоретически возможным введение конструкта «идеальная словообразовательная основа» в качестве потенциальной вершины в гнезда членимых, но синхронно немотивированных глаголов типа *zadrzeć* ‘направить

что-либо вверх, задрать' («идеальная словообразовательная основа» могла быть вычленена из группы подобных по форме глаголов). Ученый подчеркивал, однако, что это решение неприемлемо при составлении гнездового словаря, поскольку вершиной гнезда должна быть лексема, функционирующая в современном языке. В описание членимых, но синхронно немотивированных префиксальных глаголов типа *zadrzeć* 'задрать', *dognić* 'догнить' Скаржинский предложил ввести понятие «derywacja wymienna» («заменительная деривация»), означающее удаление морфемы или формально совпадающей с ней незначимой части мотивирующего слова и присоединения на ее место другой морфемы. В случае глаголов типа *zadrzeć*, *dognić* один префиксальный глагол может быть достаточно легко и естественно парафразирован с помощью другого однокоренного префиксального глагола, напр.: *zgnić* 'сгнить' → *dognić* 'сгнить полностью'.

В понимании Мирослава Скаржиньского основные задачи исследования структуры и семантики словообразовательных гнезд состоят в том, чтобы анализируя механизмы деривации с позиций словообразовательной основы, выявить комбинации частеречных моделей, обладающих различной деривационной активностью, установить типы трансформаций, которым подвергается исходное немотивированное слово в результате деривационных операций. Решение этих задач позволило бы выявить дифференциальные признаки производных с различной частеречной принадлежностью, описать влияние значений исходных слов на продуктивность различных категорий мотивированных лексем и определить характер взаимодействия семантики слов и структурной организации гнезда. В итоге словообразовательная система языка представала бы как сложная совокупность микросистем – гнезд – , комплексных словообразовательных единиц, которые могут подвергаться различным семантико-деривационным модификациям.

Такое понимание природы словообразовательной системы нашло свое отражение в монументальном коллективном труде «Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego» («Словарь словообразовательных гнезд современного польского языка»), в создание которого внес огромный вклад Мирослав Скаржиньский, руководивший исследовательской группой. Образцом для «Słownika…» послужил «Словообразовательный словарь русского языка» Александра Н. Тихонова, однако он имеет иную структуру, поскольку каждый из четырех его томов включает

в себя словообразовательные гнезда определенной части речи: том I – прилагательные, том II – существительные, том III – глаголы, том IV – остальные части речи (числительные, наречия, местоимения, предлоги, модуляторы, звукоподражания, междометия). В отличие от словаря Тихонова каждый дериват снабжен формализованной (в виде буквенных символов) записью деривационных операций, которые привели к его созданию. Очевидно, что размещению однокоренных слов внутри гнёзд предшествовал анализ мотивационных отношений между ними, в ходе которого выявлялись морфонологические особенности соединения формантов с основами мотивирующих слов.

В словообразовательные гнезда не вводились отглагольные существительные с формантами *-nie*, *-cie*, представляющие собой регулярные категориальные типы, если они не использовались для создания новых дериватов. В лексикографическую базу не вносились дериваты, имеющие только значение отрицания признака, названного производящей основой. Исключались из рассмотрения лексемы с хронологическими, частотными и географическими квалификаторами, если от них не были образованы слова, употребительные в современном литературном языке.

В «Словаре словообразовательных гнезд современного польского языка» зафиксированы как словообразовательно активные непроизводные лексемы, так и те, которые в современном языке представляют гнездо, состоящее из одного элемента (они отмечены в словаре пометой «без дериватов»). Словообразовательно активные омонимы и лексико-семантические варианты многозначных слов представлены в отдельных гнездах, отмеченных римскими или арабскими цифрами. Морфонологические чередования специально выделяются графически в словаре только в тех случаях, когда они являются единственным показателем деривации. Такой подход к описанию словообразовательных гнезд является единым для всех томов словаря, хотя каждый из них имеет различное авторство[1].

[1] *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego*. T. 1 – Vogelgesang, Teresa, 2001: *Gniazda odprzymiotnikowe*. Kraków; T. 2 – Jadacka Hanna, Bondkowska Magdalena, Burkacka Iwona, Grabska-Mozle Elżbieta, Karpowicz Tomasz, 2001: *Gniazda odrzeczownikowe*. Kraków; T. 3 – Skarżyński Mirosław, Berend Małgorzata, Bondkowska Magdalena, Burkacka Iwona, Jadacka Hanna, Olejniczak Monika, Vogelgesang Teresa, 2003: *Gniazda odczasownikowe*. Kraków; T. 4 – Skarżyński, Mirosław, 2004: *Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki*. Kraków.

Мирослав Скаржиньский был соавтором третьего тома, посвященного глагольным гнездам (Skarzyński et al. 2004), и единственным автором четвертого тома, посвященного гнездам, мотивированным числительными, наречиями, местоимениями, предлогами, модуляторами, звукоподражаниями и междометиями (Skarżyński 2004). В третьем томе представлены 3847 глагольных гнезд, содержащих 35300 производных; в четвертом томе описаны 26 гнезд числительных (2921 дериват), деадвербиальных гнезд – 34 (400 дериватов), депрономинальных гнезд – 60 (570 дериватов), гнезд предлогов – 239 (2480 дериватов), гнезд модуляторов – 82 (2421 дериват), гнезд звукоподражаний – 13 (63 деривата), междометных гнезд – 7 (12 дериватов)» (Skarżyński 2004: VII). Всего в третьем и четвертом томах было интерпретировано 41 675 производных, сгруппированных в 4308 словообразовательных гнезд.

При составлении третьего и четвертого томов словаря Мирослав Скаржиньский исходил из постулата, что в словообразовательном гнезде, представляющем собой иерархическую структуру, один и тот же дериват не может находиться в разных местах, а два деривата не могут занимать одно и то же место (таким образом снимался вопрос о множественной и взаимной мотивации). Ученым были предложены и реализованы в третьем томе следующие способы презентации глагольных гнезд: видовая пара записывается на одном и том же уровне, причем в случае непрефиксальных глаголов сначала приводится глагол несовершенного вида, затем – совершенного (*kupować*, *kupić*); если же видовая пара состоит из префиксальных глаголов, образованных от основ, не имеющих беспрефиксальной видовой пары, то очередность иная – сначала подается глагол совершенного вида, затем – несовершенного (*wyłamać*, *wyłamywać*). Оппозиция «беспрефиксальный глагол – префиксальный глагол» (*czytać – odczytać*), в соответствии с концепцией Романа Лясковского, принятой в академической «Грамматике польского языка» (Gramatyka 1999: 563), видовой парой не признаётся, поэтому префиксальный глагол трактуется как дериват (*do-kończyć*, *na-pisać*, *za-grać*).

Высоко оценивая «Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego», лингвисты-слависты подчеркивают, что методологические решения, принятые в нем, являются актуальными для комплексного описания лексико-семантических группировок слов, диахронических и

сравнительно-сопоставительных исследований, проводимых с учетом словообразовательного потенциала отдельных классов лексем (см., напр.: Лешкова 2009, Jadacka 2020, Kowalik 2008). Однако сфера использования гнездового словаря польского языка не ограничивается теоретическими разысканиями: он является также прекрасным дидактическим подспорьем. Систематическое изучение словообразовательных гнезд способствует решению важных учебных задач: во-первых, интенсивно обогащается как активный, так и пассивный словарный запас обучающихся; во-вторых, развивается языковое чутье; в-третьих, повышается орфографическая грамотность и культура речи (Коряковцева, Сюдек 2001). Метод словообразовательного гнезда имеет важное значение в обучении языку иностранцев и людей с нарушениями слуха, поскольку способствует развитию специфической языковой интуиции, дает возможность самостоятельно открывать значения новых слов и тем самым последовательно расширять словарный запас (см.: Muzyka-Furtak 2017).

«Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego» – выдающееся достижение в области словообразования, он «венчает важный этап разноплановых, частных и комплексных исследований словообразовательной системы польского языка, воплощает обобщенный, материально выраженный их результат, представляет его в сжатом, формализованном и кодифицированном виде» (Лешкова 2009:200). Важно помнить, что этот труд, долгожданный для многих славистов, был инициирован профессором Мирославом Скаржиньским – ученым мирового уровня, безвременно ушедшим из жизни 23 августа 2019 года.

Литература

Czelakowska, Anna, Rak, Maciej, 2019: Profesor Mirosław Skarżyński (1952–2019). *LingVaria*, nr 2 (28). 7–10.

Grzegorczykowa Renata, Laskowski Roman, Wróbel Henryk, 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia*. Warszawa: PWN.

Jadacka, Hanna, 2020: Prof. dr hab. Mirosław Skarżyński (26 VIII 1952 – 23 VIII 2019). *Poradnik językowy*, nr 1. 121-125.

Jadacka, Hanna, 2020: Czy opis synchroniczny systemu słowotwórczego polszczyzny jest kompletny? *LingVaria*, nr 2 (30). 67–77.

Kowalik, Krystyna, 2008: Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. III: M. Skarżyński i in., Gniazda odczasownikowe, cz. 1–2, Kraków 2004, ss. 565+593; t. IV: M. Skarżyński, Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki, Kraków 2004, ss. 251. W: *Nowe studia leksykograficzne*. Red. Piotr Żmigrodzki, Renata Przybylska. Kraków: LEXIS, t. II. 283–286.

Labocha, Janina, Szpiczakowska, Monika, 2020: Profesor Dr Hab. Mirosław Skarżyński (26 VIII 1952 – 23 VIII 2019). *LingVaria*, nr 2 (30). 11–18.

Muzyka-Furtak, Ewa, 2017: Wykorzystanie metod gniazd słowotwórczych w terapii surdologopedycznej. *Logopedia*, vol. 46.155-170.

Skarżyński, Mirosław, 1981a: O nowym typie słowników jednojęzycznych. *Przegląd Humanistyczny,* t. 25, nr 7–9. 221–226.

Skarżyński, Mirosław, 1981b: *Tworzenie wyrazów w języku polskim (Zeszyt próbny słownika słowotwórczego języka polskiego, litery A–D)*. Kielce: Instytut Kształcenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego.

Skarżyński, Mirosław, 1982: Słownik gniazdowy jako metoda opisu słowotwórczego. W: *Język – teoria – dydaktyka. Materiały V Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*. Red. Jan Tokarski. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna. 115–123.

Skarżyński, Mirosław, 1985: *Próba zastosowania metody analizy gniazdowej do badań systemu słowotwórczego współczesnej polszczyzny*. Rozprawa doktorska, maszynopis.

Skarżyński, Mirosław, 1986a: Próba określenia możliwości słowotwórczych rzeczownika. W: *Język – teoria – dydaktyka. Materiały VII Konferencji Młodych Językoznawców-Dydaktyków*. Red. Martin Preyzner. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna. 41–65.

Skarżyński, Mirosław, 1986b: Słowotwórcze gniazda odliczebnikowe. *Polonica,* t. XII. 157–172.

Skarżyński, Mirosław, 1989: *Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców*.

Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Skarżyński, Mirosław, 1999a: *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Universitas.

Skarżyński, Mirosław, 1999b: Stan obecny i perspektywy słowotwórstwa synchronicznego. W: *Collectanea linguistica in honorem Casimiri Polański*. Red. Maria Brzezina, Halina Kurek. Kraków: Księgarnia Akademicka. 199–208.

Skarżyński, Mirosław, 2000: *Słownik przypomnień gramatycznych*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Skarżyński, Mirosław, 2003: Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych. Z prac nad III tomem »Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego«. W: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*. Red. Mirosław Skarżyński. Kraków: Księgarnia Akademicka. 41–55.

Skarżyński, Mirosław, 2003: Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna). W: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*. Red. Mirosław Skarżyński. Kraków: Księgarnia Akademicka. 137–155.

Skarżyński, Mirosław, 2012: Polskie słowotwórstwo gniazdowe. W: *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst. Prace Komisji Słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Seria 13*. Red. Jerzy Sierociuk. Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. 91–99.

Коряковцева, Елена, Сюдек, Малгожата, 2001: Сравнительно-сопоставительный анализ словообразовательных гнезд в обучении польских студентов-русистов. В: *Новое в теории и практике описания и преподавания русского языка*. Варшава: Artico. 205–210.

Лешкова, Ольга, 2009: Словарь словообразовательных гнезд современного польского языка („Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego"). *Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология*, № 1. 194-200.

Тихонов, Александр Н., 1971: *Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря русского языка*. Самарканд: Самаркандский государственный университет им. Алишера Навои.

Тихонов, Александр Н., 1985: *Словообразовательный словарь русского языка*: В двух томах. Москва: Русский язык.

PROFESSOR MIROSŁAW SKARŻYŃSKI ON PROBLEMS OF THE THEORY OF WORD-FORMATION NESTS AND METHODS FOR ANALYZING THEM

The article presents the main methodological assumptions of nest-oriented description of word-formation that has been developed within the framework of linguistic research by Professor Skarżyński, who believed that derivation should be studied in the terms of 'structure', that is in terms of constituent morphemes and their order. The researcher wrote about the possibility of applying nest analysis also to diachronic research. Skarżyński showed the perspective of internal linguistics within the framework of linguistic research – the visualization of data in a nest word-formation system superimposed on semantic fields – makes it possible to observe the processes in word-formation system. According to Professor Skarżyński, the nest analysis can be supplemented by approaches from the field of sociolinguistics and linguistic pragmatics against the background of quantitative corpus analysis. He also indicated advantages the research of word-formation nests may bring to lexicography.

KEYWORDS: professor Skarżyński, word-formation, methodology, nest analysis

Елена Лукашанец [Elena Lukashanets]

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА В СОЦИОЛЕКТАХ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

1. Введение. Постановка проблемы и краткий обзор литературы. Цель и материал исследования

Словообразовательное гнездо – одна из наиболее сложных комплексных единиц словообразования и – одновременно – одна из наиболее важных и активно разрабатываемых в современной лингвистике. Понятие словообразовательного гнезда (далее – СГ), будучи выдвинутым еще в середине прошлого века, оказалось довольно перспективным для дериватологии, получив свое продолжение в многочисленных работах последних десятилетий, и прежде всего трудах славистов, что обусловлено фактом значительного развития морфологии и словообразования в славянских языках: в белорусском (Кірдун 2010), польском (Kleszczowa 2012, Nagórko 2014, Skarżyński 2012), украинском (Дзеньдзюра 2010, Клименко 2014), сербском (Драгићевић 2010).

В русистике гнездоцентрический подход также не потерял своей актуальности в последнее время, не только будучи примененным – по традиции – к описанию отдельных типов слов (Третьякова 2022, Фатхутдинова, Гарипова 2011, Грошева 2009), но и распространяясь на исследования, выполненные в русле нового, когнитивного направления (Крючкова 2010, Некрасова 2015, Евсеева 2011, Бушуева 2016). Проблематичным остается применение понятия СГ к диахроническим исследованиям,

изучению динамики языка, хотя и тут есть свои «подвижки» (Дмитриева, Янковский 2015). Продолжают решаться терминологические и вообще теоретические проблемы, связанные с СГ (Казак 2004, Гридасова 2011, Шепель 2011, Пятаева 2016).

Расширение интереса к гнездовым исследованиям идет сразу по нескольким направлениям. Во-первых, в изучение вовлекаются СГ «нестандартного» типа – поливершинные (с вершинами-вариантами) (Атаева 2018), с вершинами-полисемантами (Ивасюк 2015), с радиксоидами в качестве вершины СГ (Михайлова 2014). Во-вторых, ученые все чаще обращаются к внелитературным подсистемам языка – диалектам, говорам (Никитевич 2014, Шаброва 2002).

На наш взгляд, именно последнее позволяет вдохнуть новую жизнь в уже ставшее общепринятым и даже отчасти «приевшимся» понятие СГ. Дело в том, что нормативность литературного языка, на базе которого в основном и разрабатывалось понятие СГ, не дает ему возможности в полной мере проявить те тенденции развития словообразовательной системы, которые в ней заложены, сдерживает их, ограничивает. В то же время именно в ненормативных подсистемах национального языка, таких как диалекты, эти тенденции реализуются должным образом. Это как раз и заставляет исследователя искать новые пути определения сути данного понятия, приводят к рассмотрению словообразовательных гнезд во всей их сложности и неоднозначности.

В связи с этим возникает еще один непростой вопрос. Насколько объективно СГ существуют, или это понятие носит лишь гносеологический характер, служа удобным инструментом для описания системы словообразования в языках с развитой морфологией? Как известно, идущее еще от А. Г. Лыкова разграничение субстанциональных и классификационных единиц словообразования (см. по этому поводу Лукашанец 2001, с. 12) было впоследствии отмечено и в работах современных авторов (например, Никитевич 2016: 125), и нам кажется более предпочтительной точка зрения на СГ как на инструмент, модель, в соответствии с которой лингвист конструирует свое знание о деривации в данном языке. С одной стороны, неудивительно, что такой взгляд на СГ демонстрируют исследователи, занимающиеся именно диалектным словообразованием (Шаброва 2002, 10). С другой стороны, признание «инструментальности» понятия СГ снимает

претензии некоторых ученых к якобы неоправданной синонимии, якобы ненужному придумыванию новых терминов в этой области (Пятаева 2016, 13): понятие СГ, в зависимости от характера лингвистического материала и конкретных научных задач, модифицируется в разных исследованиях, как бы «профилируясь», поворачиваясь то одним своим ракурсом, то другим: в диахронных исследованиях это «этимологическое» или «корневое» гнездо, для изучения внутрисловных связей – «эпидигматическое» и т.д. Тем самым собственно СГ как система только отдельных слов, связанных словообразовательными отношениями, с единой вершиной (непроизводным словом) представляет собой своеобразное ядро «поля» гнезд, к периферии которого относятся и т.н. «корневые» (двухвершинные), и генетические, и тому подобные типы гнезд.

Таким образом, только лингвисту необходимо решить, какой тип СГ подойдет для данного материала, для данного направления исследования, как именно следует строить СГ, какие единицы в него включать. В частности, такая проблема встает перед дериватологами, изучающими социолекты. Между тем СГ в социолектах, в отличие от способов, моделей, типов, средств словообразования, не получили должного освещения, кроме, пожалуй, некоторых работ частного характера (Шаповал 2009).

Поэтому в данной статье мы ставим своей **целью попытку описания некоторых проблем построения словообразовательного гнезда применительно к социолектам**, что в будущем, надеемся, может помочь выработать адекватные пути анализа социолектной деривации. В качестве **материала исследования** привлечена лексика русскоязычных арго (ссылки на источники см. Лукашанец 2012, 428).

2. Некоторые исходные теоретические принципы: особенности лексической системы социолекта и специфика его деривации

Под *социолектом*, в силу сложившейся терминологии, мы понимаем «лексическую подсистему данного этноязыка, маркированную социально – как часть языкового репертуара данной социальной группы» (Лукашанец 2012: 16); тем самым термин социолект выступает как обобщающий для некоторых других: жаргон, арго, условный язык и др. Различие характера

социальных групп, идущее от специфики их выделения в обществе, имеет своим результатом и наличие разных социолектов, в том числе «закрытого» типа, характерных для замкнутых, социально обособленных групп членов общества (криминального арго).

Лексический – «словарный» (а не общеязыковой, с определенной фонетикой и грамматикой) – характер социолекта ставит на повестку дня вопросы его формирования, специфики пополнения его лексикона. Если не учитывать периферийных для современных социолектов явлений, таких как, например, искажение звукового облика общелитературных слов (*бо́шка* ‘голова’ вместо *башка́*), то основные способы социолектной номинации в целом совпадают с номинативными способами в языке вообще: это а) лексическое заимствование из других языков, б) словообразование и в) появление нового значения у общелитературного слова. Первый способ нас здесь не будет интересовать, два же других, объединяемые общим признаком наличия связи нового наименования в социолекте с другим словом в данном этноязыке, имеют непосредственное отношение к нашей теме; назовем эти способы общепринятыми терминами – соответственно – *морфологическая* и *семантическая деривация*.

Несмотря на то что любой социолект в целом использует систему способов словообразования данного языка, есть здесь одно важное отличие, связанное с характером производящих (мотивирующих)[1] слов, их системной принадлежностью. Дело в том, что социолектизмы могут быть образованы как от других социолектизмов, так и от слов общелитературного языка. Первый процесс может быть назван *внутрисоциолектной* (внутриарготической), а второй – *внесоциолектной* (внеарготической) деривацией. Например, в русском криминальном арго *курсальник* ‘столовая’ относим к внутриарготической деривации (в арго *курсать* ‘есть (принимать пищу),’ а *отлежник* ‘камера для нарушителей режима’ – к внеарготической (образовано от общелитературного *отлежаться*).

[1] Далее мы будем употреблять термины *производный* и *мотивированный* (и соотносительные с ними) как синонимы.

3. Морфологическая деривация в социолекте: возможность выделения словообразовательных гнезд

Исходными словами (вершинами) в крупных объединениях арготизмов, которые предполагается рассматривать как гнезда, могут являться как 1) арготизмы, так и 2) слова общелитературного языка. Обратимся вначале к первым. Они, в свою очередь, могут быть двух типов:

а) арготизмы, являющиеся немотивированными словами (чаще всего заимствования);

б) арготизмы, представляющие собой результаты семантической дериваци.

Рассмотрим первый тип.

1а. Немотивированные арготизмы (заимствованные или слова с неясной этимологией) нередко образуют словообразовательные гнезда (схема 1):

Схема 1.

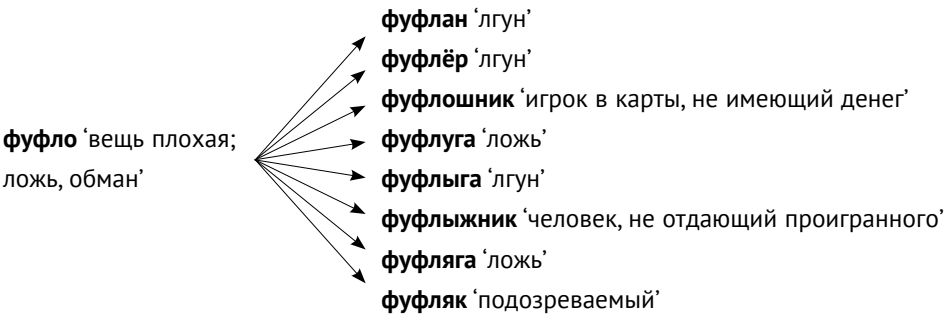

Некоторые немотивированные арготизмы (в частности, *блат*, *начить*, *тырить*) дают очень большие СГ (схема 2).

Схема 2.

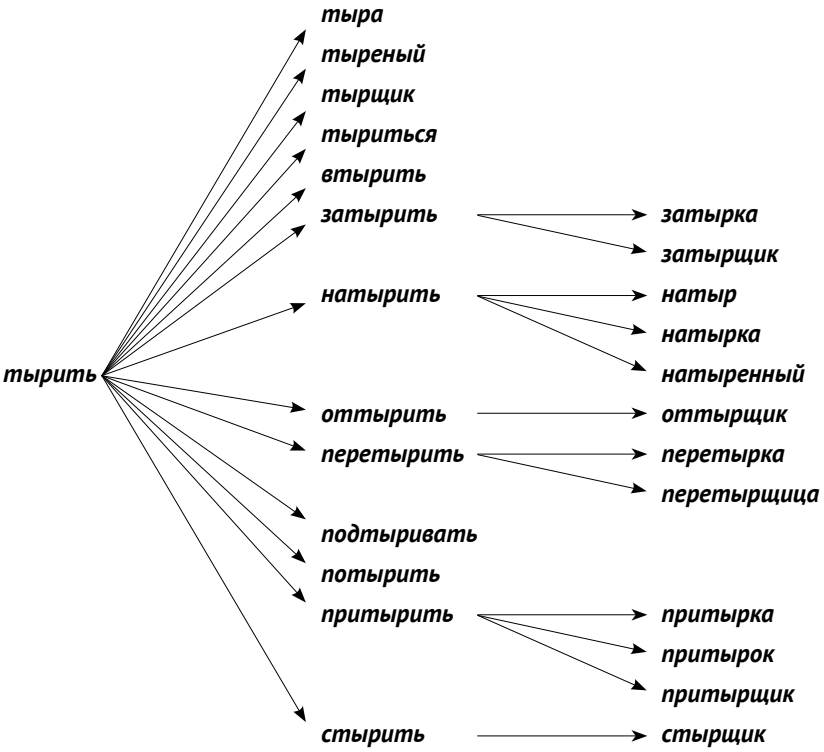

При построении таких гнезд обычно не возникает теоретических проблем, связанных именно с социолектом.

1б. Другое дело такие гнезда, которые в качестве исходных содержат арготизм, который является семантическим дериватом. Таково, например, гнездо с исходным *город* (схема 3):

Схема 3.

город →	*городуха* →	*городушник* →	*городушница*
‘магазин’	‘кража в магазине под видом покупки’	‘вор, совершающий кражи в магазинах под видом покупателя’	‘женск. к *городушник*’

Возникает закономерный вопрос: насколько связано это, арготическое гнездо с общелитературным (*город*, *городить*, *городской*, *горожанин* и т.д.)?

На наш взгляд, дело здесь не только и не столько в семантике арготического *город* и его производных, которая демонстрирует значительные расхождения с семантикой общелитературных элементов гнезда. Первостепенное значение здесь приобретает характер словообразовательных средств в арго – использование суффикса *-ух(а)* в специфическом значении (для образования существительного со значением «носитель предметного признака»), а также несовпадение производных в арго (*городуха*, *городушник*, *городушница*) с производными в общелитературном языке. Эти особенности приводят, по сути, к разрыву связей арготического СГ и общелитературного.

Несколько другая ситуация возникает в случае, например, с арготизмом *вязать* ‘задерживать (арестовывать)’ (схема 4).

Схема 4.

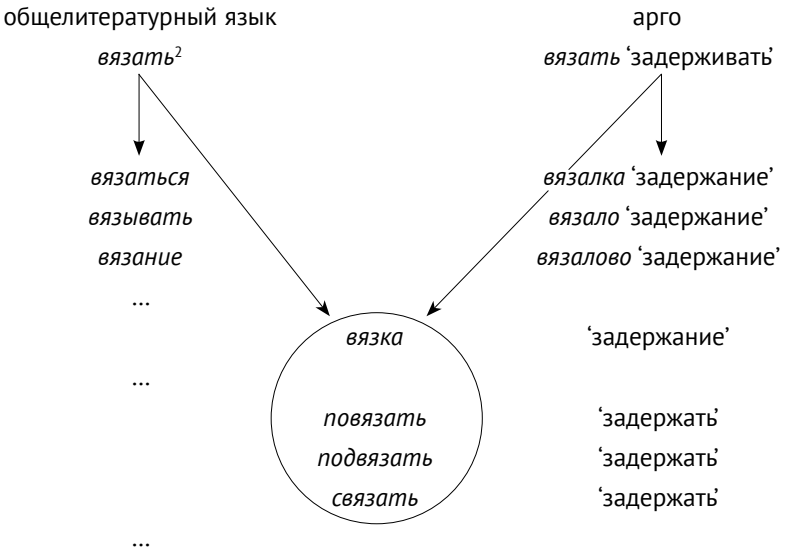

Здесь только часть производных не совпадает по форме с общелитературными словами: *вязалка*, *вязало*, *вязалово*, остальные же (*вязка* и три глагола) омонимичны словам из общелитературного СГ *вязать*. Более того, в арго здесь копируются мотивационные связи и отношения

[2] Производные взяты из Словообразовательного словаря А. Н. Тихонова (Тихонов 1985).

общелитературного языка. То есть: в обеих подсистемах русского языка *вязать* → *вязка*, *вязать* → *повязать*, *вязать* → *подвязать* и *вязать* → *связать*. Мы ранее называли такие случаи *параллельной мотивацией* (Лукашанец 2012, 149–150), и их довольно много в арго.

На схеме видно, что арготическое СГ лишь пересекается с общелитературным, и можно констатировать определенную степень их отдельности друг от друга.

Однако в арго также есть и другие гнезда, например: *актив* ‘заключенные, сотрудничающие с администрацией ИТУ’ → *активист* ‘заключенный, сотрудничающий с администрацией ИТУ’ → *активистка* ‘заключенная, сотрудничающая с администрацией ИТУ’, в которых наблюдается полное вхождение арготического гнезда в общелитературное. Именно такие случаи вызывают наибольшие сомнения в целесообразности выделения здесь морфологической деривации. Весь вопрос в том, какие связи и отношения оказываются сильнее: словообразовательные или эпидигматические? По-видимому, если в социолекте больше нет производных с этим корнем (а именно так обстоят дела в этом случае), перевешивают эпидигматические связи. Поэтому, скорее всего, говорить здесь о СГ *актив-* в арго нецелесообразно.

Несколько отличается арготическое СГ от общелитературного в случае со словом *крестить* (схема 5):

Схема 5.

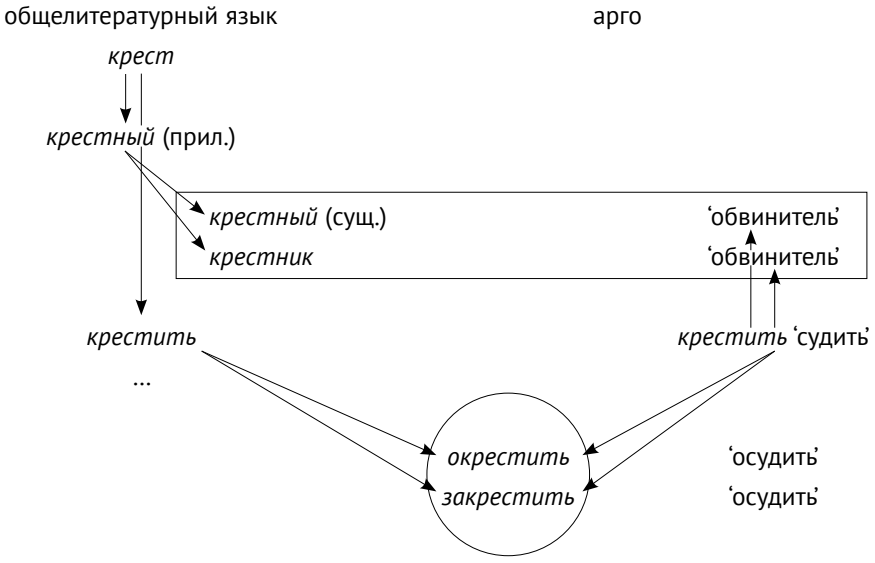

Для арготизма (семантического деривата) *крестить* в арго нет производящего (*крест*). Префиксальные глаголы (*окрестить* и *закрестить*) в арго и общелитературном языке имеют одинаковую мотивированность, т.е. в этой части СГ есть совпадение. Однако существительные *крестный* и *крестник* с одинаковым значением ‘обвинитель (прокурор)’ имеют иную мотивацию, нежели их омонимы в общелитературном языке. И это, на наш взгляд, может препятствовать объединению гнезд в одно.

2. Рассмотрим теперь объединения арготизмов, исходным словом в которых является общелитературное слово (схема 6).

Схема 6

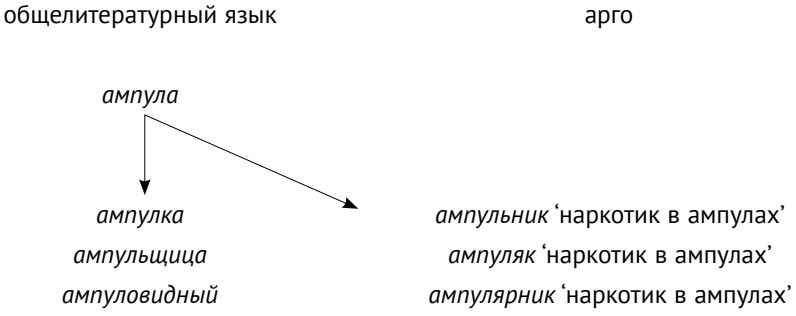

Вряд ли здесь можно говорить об арготическом гнезде *ампула*.

Другое дело – при наличии параллельной мотивации (схема 7):

Схема 7.

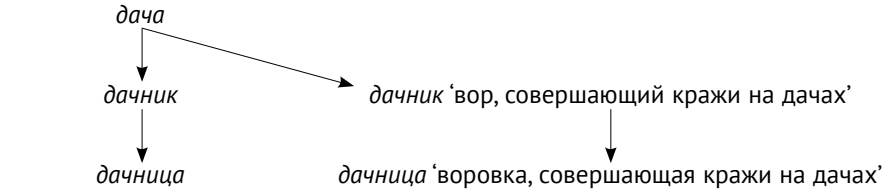

Как и выше, в случае с арготизмами – семантическими дериватами, производные в арго полностью совпадают с производными в общелитературном языке и могут быть рассмотрены не как производные, а как

семантические дериваты соответственно от общелитературных *дачник* и *дачница*.

Довольно сложная ситуация наблюдается тогда, когда имеются и внутриарготические, и внеарготические производные при том, что исходный арготизм представляем собой семантический дериват (схема 8):

Схема 8.

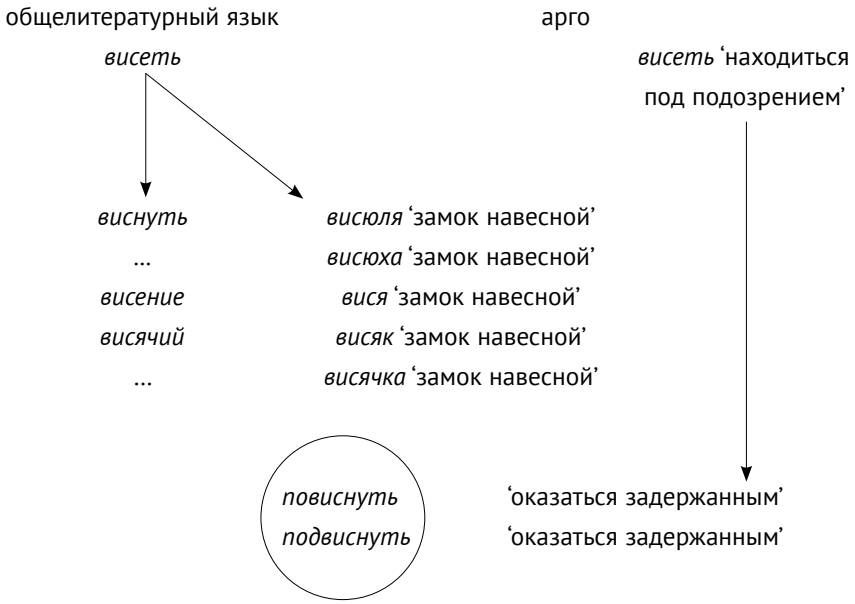

Арготическое СГ как бы разрывается на два (с одной стороны, внеарготические *висюля*, *висюха*, *вися*, *висяк* и *висячка*, с другой – два глагола с производящим арготическим *висеть*).

4. Некоторые выводы

Таким образом, существуют определенные критерии, способствующие / препятствующие «спаянности» арготического СГ, его отдельности. Самый важный критерий – характер исходного слова (вершины гнезда): если это немотивированный арготизм, то «спаянность» гораздо выше. Другой критерий, который имеет смысл для семантических дериватов или

неарготизмов в качестве вершины СГ, – характер словообразовательных средств (например, суффиксов) и, как следствие, – наличие / отсутствие в СГ случаев параллельной мотивации: чем меньше таких случаев, тем больше степень отдельности арготического СГ. Наконец, третий критерий, который, по-видимому, играет наименьшую роль и также действует только при параллельной мотивации, – наличие / отсутствие полного копирования мотивационных связей и отношений, существующих в общелитературном СГ: если связи не копируются, а мотивационные отношения (отношения производности) устанавливаются в арго с другим словом / словами, это препятствует объединению гнезд в арго и общелитературном языке.

Тем самым отдельность существования СГ в арго – градуируемая категория и можно говорить о той или иной степени отдельности СГ в арго, выделимости их для арго, что дает примерно следующее распределение на оси:

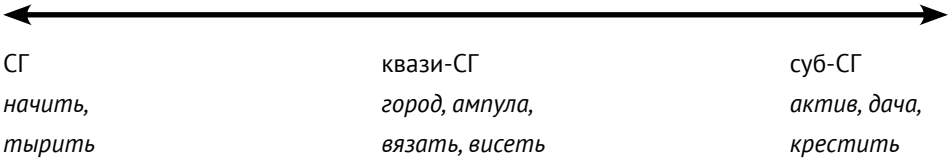

На одном полюсе – гнезда немотивированных арготизмов (*тырить*, *начить* и т.д.). Именно за такими объединениями слов следует сохранить название «словообразовательных гнезд», по своей структуре они не отличаются от гнезд, выделяемых в общелитературном языке.

На другой полюсе – объединения арготизмов, либо полностью (*актив*), либо частично (*крестить*) включенных в общелитературное СГ: их отдельность как арготического гнезда кажется неправомерной (*суб-СГ*).

Между ними располагаются остальные рассмотренные нами объединения (*квази-СГ*). Эти объединения по-разному взаимодействуют с СГ общелитературного языка, зоны пересечения с ними различаются, как различны и отношения между элементами гнезд.

Список литературы

Атаева, Рануша, 2018: Типология поливершинных словообразовательных гнезд современного русского языка. *Иностранные языки в Узбекистане*, 4(23). 29–37.

Бушуева, Людмила, 2016: Фреймовый анализ фрагмента словообразовательного гнезда, семантически связанного с именем поступка «благодеяние». *Известия Саратовского университета, новая сер. Серия Филология. Журналистика*, т. 16, вып. 1. 27–30.

Гридасова, Альбина, 2011: Словообразовательное гнездо как системно-категориальная организация однокоренных слов. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки*, 118. 220–225.

Грошева, Татьяна, 2009: Словообразовательные гнезда бедный, богатый в современном русском языке: семантический аспект: Автореферат диссертации кандидата филологических наук. Киров: Вятский гуманитарный университет.

Дзеньдзюра, Надія, 2010: Словотвірні гнізда параметричних прикметників: Автореферат дисертації кандидата філологічних наук. Львів: Львів. нац. ун-т.

Дмитриева, Ольга, Янковский, Олег, 2015: Динамика семантико-словообразовательных подсистем русского языка: историческая динамика словообразовательного гнезда. *Вестник Волгоградского университета. Серия 2: Языкознание*, 3. 26–32. DOI: http://dx.doi.org/10.15688/jvolsu2.2015.3.3

Драгићевић, Рајна, 2010: *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за Уџбенике.

Евсеева, Ирина, 2011: Фреймовая организация комплексных единиц словообразовательной системы. *Вестник Иркутского лингвистического университета*, 4 (16). 163–172.

Ивасюк, Оксана, 2015: Словообразовательное гнездо с вершиной-полисемантом. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 3-2(45), ч. II. 94–96.

Казак, Мария, 2004: Квантитативный метод в изучении словообразовательных гнезд. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*, 4. 61–66.

Кірдун, Ала, 2010: Словаўтваральныя гнёзды тэмпаральнай лексікі ў беларускай мове ў аспекце фармальна-семантычнай сістэмнасці слоўнікавага складу: Аўтарэферат дысертацыі кандыдата філалагічных навук. Мінск: Ін-т мовазнаўства Нац. АН Беларусі.

Kleszczowa, Krystyna, 2012: Słowotwórstwo gniazdowe na usługach lingwistyki diachronicznej. V: K. Kleszczowa. *Tajemnice dynamiki języka*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 157–171.

Клименко, Ніна, 2014: Складні слова та проблема їх гніздування. В: Н. Клименко. *Вибрані праці*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго. 200–206.

Крючкова, Ольга, 2010: Семантико-когнитивный анализ словообразовательных гнезд с этимологическим корнем *VOLD-. В: *Динамика словообразовательных подсистем русского языка*. Под ред. Ольги Дмитриевой. Саратов: Научная книга. 64–86.

Лукашанец, Аляксандр, 2001: *Словаўтварэнне і граматыка: Манаграфія*. Мінск: Права і эканоміка.

Лукашанец, Елена, 2012: *Словообразование в арго : система способов и типов деривации*. Saarbrücken: LAP LAMBERT Academic Publishing.

Михайлова, Ирина, 2011: Структурные типы словообразовательных гнезд и новые функции производных слов. *Вестник Нижегородского университета*, 6 [2]. 433–437.

Михайлова, Ирина, 2014: Радиксоид как вершина словообразовательного гнезда. *Вестник Московского городского педагогического университета. Серия: Филологическое образование*, 1. 22–28.

Nagórko, Alicja, 2014: Wortbildungnester und konzeptuelle Frames. V: *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte*. Hg. Swetlana Mengel. Berlin: Martin-Luther-Universytät Halle-Wittenberg. 91–103.

Некрасова, Дарья, 2015: Словообразовательное гнездо как средство вербализации концепта: лингводидактический и лингвокогнитивный аспекты. *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, 7, ч. 2. 121–124.

Никитевич, Алексей, 2014: Деривационное гнездо как объект и модель в теории словообразования и практике лексикографирования. В: *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte*. Hg. Swetlana Mengel. Berlin: Martin-Luther-Universytät Halle-Wittenberg. 576–589.

Никитевич, Алексей, 2016: Словообразовательное гнездо как объект лингвистического моделирования. В: *Научное наследие Б. Н. Головина в свете актуальных проблем современного языкознания: Сборник статей*. Отв. ред. Тимур Радбиль. Нижний Новгород: Деком. 125–130.

Пятаева, Наталия, 2016: Еще раз о словообразовательном гнезде. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*, 3 (23). 13–17.

Skarżyński, Mirosław, 2012: Polskie słowotwórstwo gniazdowe. V: *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst*. Prace Komisji słowotwórczej przy Międzynarodowym Komitecie Slawistów. Seria 13. Pod red. Jerzego Sierociuka. Poznań: Poznańskie towarzystwo przyjaciół nauk. 91–99.

Тихонов, Александр, 1985: *Словообразовательный словарь русского языка. В 2-х тт*. Москва: Русский язык.

Третьякова, Юлия, 2022: Специфика организации словообразовательных гнезд русских эмотивных глаголов и построение инвариантной гнездовой структуры. *Журнал Белорусского государственного университета. Филология*, 3. 77–88.

Фатхутдинова, Венера, Гарипова, Ильмира, 2011: Семантическая сегментация словообразовательных гнезд глаголов зрительного восприятия. *Вестник Нижегородского университета*, 6 (2). 687–691.

Шаброва, Елена, 2002: *Диалектное корневое гнездо: Проблемы и принципы описания: Учебное пособие к спецкурсу*. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет.

Шаповал, Виктор, 2009: Развитие гнезда нестандартных дериватов существительного дневник (лытдыбр ‘интернет дневник’ и т. п.) в 2001-2008 гг. *Русский язык в научном освещении*, 2 (18). 105–117.

Шепель, Юрий, 2011: Различие в структуре словообразовательных гнезд и рядов, их функции. *Ученые записки Таврического национального университета. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*, т. 24 (63), 4, ч. 2. 72–80.

WORD-FORMATION NESTS IN SOCIOLECTS: PROBLEMS AND WAYS TO SOLVE THEM

There are certain criteria that promote or hinder the «cohesion» of the argot word-formation nest, its separateness. The most important criterion is the nature of the simplex word (the top of the nest): if it is an argotism (not a semantic derivative), then the «cohesion» is much higher. Another criterion that makes sense for semantic derivatives or non-argotisms as the top of the nest is the nature of the word-formation means (for example, suffixes) and, as a consequence, the presence/absence of cases of parallel motivation in the nest: the fewer such cases, the greater the degree of separateness of the argot nest. Finally, the third criterion, which apparently plays the least role and also operates only with parallel motivation, is the presence/absence of complete copying of motivational connections and relations existing in the standard word-formation nest: if the connections are not copied, and motivational relations are established in argot with another word/words, this prevents the unification of nests in argot and in the standard language.

Therefore, the separate existence of nest in argot is a graduated category. At one pole are nests of unmotivated argotisms (*тырить*, *начить* etc.). It is precisely for such associations of words that the name of «word-formation nests» should be retained; in their structure, they do not differ from the nests distinguished in the standard language. At the other pole are the associations of argotisms, either fully (*актив*) or partially (*крестить*) included in the standard nests: their separateness as an argot nests seems unjustified. Between them are the other associations we have considered. These associations interact differently with the nests of the standard language, the zones of intersection with them differ, as do the relations between the elements of the nests.

KEYWORDS: word-formation nest, sociolect, argot, morphological derivation, semantic derivation

Branko Tošović

VIRTUELNO-STEPENASTA DERIVACIJA RIJEČI

1. Prošle godine (2023) imali smo jedan referat za koji smo pred kraj rekli da nije naš, već ga je napisala vještačka inteligencija. Na sljedećoj konferenciji (u drugome mjestu) prvo pitanje glasilo je: *Da li ste ovaj referat napisali Vi ili vještačka inteligencija*? Nasmijali smo se, odgovorili i shvatili da nakon onog lažnog izlaganja, svjesno i ciljano prezentiranog, od sada uvijek moramo na početku referata ukazati to da li smo i u kojoj mjeri koristili virtuelni um kako ne bismo izaz(i)vali sumnju u čestitost i kako bismo poštovali autorska prava vještačke inteligencije, koja ponekad neki „zaboravljaju". To je razlog zašto je neophodno da i na početku današnjeg nastupa kažemo da smo tekst pripremili potpuno samostalno, a tamo gdje smo se oslanjali na virtuelni razum to smo obavezno navodili. Ali ne treba misliti da se ono što smo upravo rekli tiče samo nas lično jer dolazi vrijeme (ako već nije došlo) kada će svaki referent na početku izlaganja ili svaki autor na početku naučnoga rada morati da ukaže na to da li se, koliko i kako služio vještačkom inteligencijom, koja je izazvala četvrtu revoluciju u istoriji naučnih istraživanja (prva je bila knjiga, druga kompjuter, treća internet).

2. Generisanje, percepiranje, doživljavanje, upotreba, funkcionisanje i proučavanje automatsko nastalih jezičkih (jednostavnih i složenih) jedinica predstavlja predmet lingvističke virtuelnosti, koja se sastoji od generatorske lingvistike, virtuelne lingvistike i paravirtuelne lingvistike. Generatorska lingvistika pokriva govornu aktivnost virtuelne inteligencije, odnosno generisanje tekstova (T_{gen}). Virtuelna lingvistika bavi se pitanjem kao čovjek (biološki, ljudski um) percipcira, koristi i proučava lingvema koje je stvorila virtuelna inteligencija (ona proizvodi T_{gen}, a čovjek ga percipira, njime se služi

ili ga analizira). To je heterogena interakcija koja uključuje vještački razum kao autora, pošiljaoca, generatora i živog čovjeka kao primaoca, naručioca, korisnika. Paravirtualna lingvistika bavi se pitanjem kako vještačka inteligencija prima, koristi i proučava tekstove koje je ona sama generisala, jer ona vrši dvostruku funkciju: stvara lingveme (T_{gen}) i njih upotrebljava, tumači, valorizuje. U okviru lingvistike virtuelnosti nalaze se poddiscipline koje pokrivaju pojedine jezičke nivoe: generatorska fonetika, morfologija, tvorba riječi, semantika, leksikologija, sintaksa i dr.

3. Jedan od dijelova lingvistike virtuelnosti jeste tvorba virtuelnosti (derivacija virtulenosti), koja se bavi derivacionim potencijalom, tvorbenim značenjem, stilskom obojenošću i ekspresivnošću automatski generisanih tvorbenih jedinica.

4. Tvorba virtuelnosti sastoji se od generatorske tvorbe riječi, virtuelne tvorbe riječi i paravirtuelne tvorbe riječi. Generatorska tvorba riječi ima kao predmet istraživanja automatsko generisanje novih riječi (u vertikali **A**: odgozdo nagore, od jednostavnog ka složenom, i **B**: odozgo nadolje, od složenog ka jednostavnom). Virtuelna tvorba riječi bavi se pitanjem kako čovjek doživljava, upotrebljava i proučava derivaciju i derivate koje generiše virtuelna inteligencija (**A** i **B**) te ulančava generisane derivateme na horizontalnom nivou (**C**). Paravirtualna tvorba riječi ima kao predmet istraživanja oba pravca (**A** i **B**). Ona se bavi pitanjem kako virtuelni razum prima, koristi i proučava derivaciju i derivateme koje je sam generisao, tj. vrši trostruku funkciju: (a) automatski generiše riječi, (b) koristi ih i (c) ocjenjuje i/ili analizira. Dok se u generatorskoj tvorbi riječi traži odgovor na pitanje kako vještačka inteligencija na nivou **A** i **B** sama proizvodi nove lekseme, u paravirtuelnoj tvorbi riječi na nivou **C** derivateme se ulančavaju i tumače.

5. Pod stepenastom derivacijom riječi podrazumijevamo horizontalno poetapno obrazovanje riječi od istoga korijena po principu klimaksa (od jednostavnog ka složenom, odozdo nagore – proces **A**) ili antiklimaksa (od složenog ka jednostavnom, odozgo nadolje – proces **B**) i horizontalno kretanje (ulančavanje tvorenica – proces **C**).

6. U traženju modela za tumačenje date teme postojeća rješenja nisu se učinila sasvim prikladnim pa smo izabrali formalizaciju u obliku stepenica (šira projekcija) i ljestvi (uža projekcija). Pošto stepenice mogu da imaju i po nekoliko stotina vodoravnih ploha (gazišta), struktura ljestvi bolje odražava suštinu derivacije jer one najkraće (imamo u vidu obične kućne lotre) sadrže otprilike onoliko gazišta koliko može da postoji stepeni ljudske tvorbe riječi. Između tih ploha nalazi se prazan prostor koji simbolizuje semantičku derivaciju (onu bez formanata, a pomoću transformacije, modifikacije, promjene značenja). Ljestve, i to dvodijelne, kao model učinile su se prikladnim za tumačenje automatske stepenaste tvorbe riječi jer demonstriraju dva derivaciona procesa (**A** i **B**) koja su jednako prisutna kako u prirodnoj tako i u vještačkoj tvorbi riječi. To pomoćno sredstvo, pored svoje izražene paradigmatske strukture, pogodno je za modelovanje vještačke stepenaste derivacije jer se pomoću njega može predstaviti i drugi nivo – sintagmatski (**C**). Naime, kada ljestve iz vertikalne pozicije sklopimo u horizontalu, dobija se figura koja podsjeća na sintagmatiku tvorenica u rečenici, ali ne i dalje: za prezentovanje ulančenih tvorenica u tekst ljestve su suviše kratke pa moramo uvesti novu linearnu formu, a to su tračnice čiji pragovi asociraju riječi, od kojih su neke tvorbeno motivisane, a druge nemotivisane.

7. U ovome istraživanju planirali smo da korišćenjem modela ljestvi i tračnica provjerimo i pokušamo da shvatimo kako se vještačka inteligencija kreće u generisanju, korišćenju i tumačenju tvorbenih jedinica i lanaca, odnosno

(a) kako se penje po ljestvama u dva pravca: u **A**-pravcu – odozdo nagore (od jednostavnijeg ka složenijem), u **B**-pravcu – odozgo nadolje (od složenijeg ka jednostavnijem) i

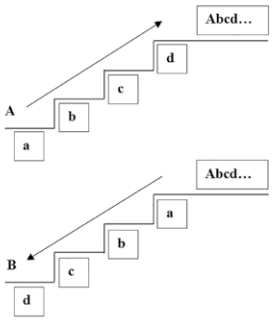

(b) kako „hoda“ i/ili „trči po tračnicama“, po **C**-horizontali.

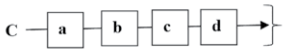

Iz ovoga proizilazi da postoje tri vrste kretanja vještačke inteligencije: po uspravljenim ljestvama – (1) **A**: od jednostavnije derivateme ka složenijoj i (2) **B**: od složenije derivateme ka jednostavnijoj te (3) po položenim ljestvama ili tračnicama – **C**: od ulančene riječi do riječi (tvorbeno motivisanih i/ili nemotivisanih).

8. Prirodnu vertikalnu stepenastu tvorbu **A** (od jednostavnijeg ka složenijem) čine primjeri tipa **hlad**-: *hladiti* [*se*] (a), *prehladiti* [*se*] (b), *prehlađivati* [*se*] (c), *poisprehlađivati* [*se*] (d)... Osnovni postupak čini dodavanje. Prirodnu vertikalnu stepenastu tvorbu **B** (od složenijeg ka jednostavnijem) obrazuju slučajevi tipa: *nosorog*. Kao postupak koristi se uprošćavanje, skraćivanje, elizija, redukovanje, sažimanje, kontaminacija, sraščivanje, univerbizacija (sintagma → riječ), golofraziranje (objedinjavanje sintagmi i rečenica u jednu riječ i stvaranje svojevrsne tvorbene kobasice). Horizontalna (sintagmatska) dimenzija **C** podrazumijeva linerano nizanje tvorenica iz stepenaste derivacije **A** i **B** te dobijanje lanca sastavljenog od tvorenica i netvorenica. To je nivo upotrebe i funkcionisanja derivatema. Vertikalne ljestve **A** i **B** predstavljaju tvorbenu paradigmatiku, a tračnice **C** tvorbenu sintagmatiku u obliku horizontalnog ulančavanja i kombinovanja novih riječi sa svim drugim leksema.

9. U analizi smo pokušali da utvrdimo koliko je vještačka inteligencija u stanju (a) da na nivou **A** i **B** generiše nove riječi koje ne postoje u standardnom jeziku, (b) da ih na nivou **C** ulančava iz istog tvorbenog gnijezda, drugog tvorbenog gnijezda ili uopšte bez tvorbenog gnijezda, (c) da ponudi tumačenje prirodne tvorbe riječi (interne valorizacije), (d) da predloži analizu vještačke tvorbe riječi (u obliku eksterne valorizacije, autovalorizacije).

10. Navedeni model za analizu virtuelno-stepenaste tvorbe riječi demonstrirali smo u dijalogu sa učesnicima konferencije: prije nego što su navođeni primjeri postavljali smo pitanja o onome što nazivamo derivacionim rupama u prirodnoj derivaciji, tačnije jezičkim prazninama za koje imamo kogniteme

– predstave u obliku pojmova, koncepata ali nemamo verbalizaciju u obliku jedne riječi. Popunjavanje tih rupa vrši upravo vještačka inteligencija. Ona to radi lakše nego čovjek, jer nema mentalnih, psihičkih, moralnih, etičkih, estetskih, socijalnih, arealnih i sl. blokada. Virtuelni um ne misli standardno, nema dvije polusfere u mozgu pa da jedna generiše rješenja (čudesna, dobra, loša…), a druga da ih kontroliše i „cenzuriše".

11. Automatska tvorba riječi ne priznaje blokadu prirodne derivacije i obrazuje riječi koji ne postoje u standardnom jeziku. Ona se u tome ne obazire na etičke, moralne, estetske i druge norme, ne poštuje standardološka ograničenja, purustičku tvorbenu orijentaciju, nema ljudski jezički osjećaj kočničkog karaktera, i sve je to ne sputava u generisanju i upotrebi tvorenica. U prirodnom jeziku neki vještački stvoreni derivati mogu se koristiti, a drugi djeluju previše egzotično i neobično. Vještačka inteligencija u stanju je ne samo da gradi nove lekseme već i da im izmišlja značenja, a takođe da nalazi smislene primjere za konkretnu realizaciju. Generatori proširuju tvorbene modele prirodne derivacije novim, neobičnim i originalnim derivatemama. One mogu ostati na nivou individualnih okazionalizama (sa jednokratnom upotrebom), mogu preći u kategoriju običnijih okazionalizama, a zatim ući u širu upotrebu i postati sastavni dio leksičkog fonda književnog jezika.

12. Sada ćemo razmotriti pitanje kako vještačka inteligencija (ChatGPT, verzija 4o)[1] ide po vertikali **A** i **B** te po horizontali **C**. Počećemo od **A**-pravca. Na pitanje da li može od korijena **hlad-** obrazovati riječ koja ne postoji u književnom jeziku, zatim od nje sljedeću nepostojeću riječ i tako dalje (npr. *hlad* → *hladiti* → *preladiti* → *prehlađivati*) vještačka inteligencija generisala je ovaj spisak novotvorenica i popratila ih semantičkim tumačenjem: *hladak* – nešto što je malo hladno, ali nije u potpunosti ohlađeno (riječ ne postoji u standardnom jeziku, ali ima svoje značenje); *ohladak* – blagi osjećaj hladnoće ili nečega što je lagano ohlađeno (takođe ne postoji u standardnom jeziku); *prehladak* – nešto što je previše hladno (nešto između hladnog i ledenog); *prehladnjivanje* – proces pretjeranog hlađenja ili izlaganja nečemu

[1] Građa je prikupljena tokom avgusta 2024. u dijalogu sa ChatGPT (iza primjera ne navodi se ova vještačka inteligencija jer je razumljivo da je ona izvor).

suviše hladnom; *prehladnjivak* – osoba ili uređaj koji uzrokuju prekomerno hlađenje (osoba koja stalno drži klimu na niskoj temperaturi ili uređaj koji hladi više nego što je potrebno); *prehladnjivalo* – mjesto ili objekt (poput sobe) koji su postali hladni zbog djelovanja prehladnjivala; *prehladnjivalče* – maleni uređaj ili objekat koji služi za dodatno hlađenje (npr. prenosivi mini ventilator ili rashladni dodatak); *prehladnjivalčeviti* – djelovanje nečega što ima karakteristike prehladnjivalča, kao što je nešto što hladi više nego što je potrebno; *prehladnjivalčevićati* – čin korišćenja prehladnjivača ili pokušaja da se nešto dodatno ohladi koristeći takav uređaj ili metodu.

Vještačka inteligencija učinila je sljedeći korak time što je na naš zahtjev navedene i druge riječi grupisala prema zajedničkim značenju, pri čemu je izdvojila šire teme (napravila tematsku klasifikaciju) i novotvorenice kratko definisala:[2] **(1)** prirodni fenomeni i klimatski uslovi: *hladozrak* – vazduh/zrak[3] koji donosi hladnoću, *hladosfera* – atmosfera sa niskim temperaturama, *hladovis* – visina na kojoj vlada vječna zima, *hladokrug* – krug ledenog vjetra, *hladogorje* – planinski lanac koji je uvijek pod snijegom: **(2)** bića i stvorenja koja se povezuju sa hladnoćom: *hladoljud* – mitsko biće koje živi u planinama sa vječnim snijegom, *hladoduh* – duh zime, *hladostraža* – čuvar hladnog dvorca, *hladorib* – riba koja živi samo u ledenim vodama; **(3)** objekti i alati vezani za hladnoću: *hladorez* – rez u ledu, *hladomet* – uređaj za bacanje ledenih projektila, *hladomjer* – instrument za mjerenje hladnoće; **(4)** ljudi i njihove osobine vezane za hladnoću: *hladoljub* – osoba koja voli hlad, *hladoborac* – borac protiv hladnoće, *hladoputnik* – putnik kroz ledene predjele; **(5)** filozofija, osjećanja i misli vezani za hladnoću: *hladostrah* – strah od hladnoće, *hladosjet* – osjećaj koji dolazi sa hladnim dodirom, *hladovija* – vizija budućnosti pod snijegom; **(6)** stvaranje i umjetnost vezani za hladnoću: *hladospjev* – pjesma posvećena hladnoći, *hladopjesnik* – pjesnik koji piše o zimi, *hladostih* – kratak stih o hladnoći; **(7)** putevi, kretanje i akcije vezane za hladnoću: *hladohod* – hod kroz snježne predele, *hladotrep* – lagano drhtanje usljed hladnoće, *hladokrik* – krik na hladnoći; **(8)** prenosni smisao i emocionalno stanje: *hladovlada* – vladavina

[2] Zbog ograničenog prostora navodimo u nastavku analize najviše po tri ilustrativna primjera za svaku pojavu.

[3] U nekim odgovorima ChatGPT koristi tipično srpske, u drugim tipično hrvatske riječi, čas ekavicu, čas ijekavicu, što smo unificirali (radi lakšeg razumijevanja u korist ijekavice), a u nekim slučajevima navodili dublete tipa *vazduh/zrak*.

bez emocija, *hladožar* – plamena strast za stvaranje reda, uređenja, *hladodiv* – divljenje koje izaziva nečija hladnokrvnost; **(9)** ljudska djelatnost i ponašanje: *hladočin* – djelo učinjeno u trenutku hladne glave, *hladostvor* – tvorac reda iz haosa, *hladodel* – uređaj za stvaranje hladnog vazduha.

Virtuelni um naveo je primjere u obliku rečenice za izmišljene riječi – **(1)** prirodni fenomeni i klimatski uslovi: *U **hladosferi** život opstaje samo u dubokim pećinama*.; **(2)** bića i stvorenja koja se povezuju sa hladnoćom: ***Hladoljud** se rijetko pojavljuje*, *ali kad se pojavi*, *njegova pojava uvijek donosi snijeg*.; **(3)** *Koristio je **hladorez** kako bi isklesao skulpturu od leda*.; **(4)** ljudi i njihove osobine vezani za hladnoću: *On je bio pravi **hladoljub***, *uživajući u svakom minutu provedenom na mrazu*.; **(5)** filozofija, osjećanja i misli vezane za hladnoću: *Tokom dugih zimskih noći*, *njegove **hladomisli** su ga držale budnim*.; **(6)** stvaranje i umjetnost vezani za hladnoću: *Njegov **hladospjev** odjeknuo je kroz praznu dolinu*, *uvodeći slušaoce u svijet zime*.; **(7)** putevi, kretanje i akcije vezani za hladnoću: *Kroz šume je **hladohod** vodio prema snježnim vrhovima*.; **(8)** preneseni smisao i emocionalno stanje: *Njena **hladovlada** se osjećala u svakoj njenoj odluci*, *lišenoj emocija*.; **(9)** ljudska djelatnost i ponašanje: *On je počinio **hladočin***, *odluku donijetu bez ikakvih emocija*.

13. Kretanje vještačke inteligencije po pravcu **B** (odozgo nadolje, odnosno od složenijeg ka jednostavnijem) ilustruju odgovori na pitanje o tome da li ona može sintagmu pretvoriti u riječ koja ne postoji u savremenom jeziku, a po obrascu: *štitna žlijezda* → ***štitnjača***, *salonske cipele* → ***salonke***, *slobodan čovjek* → ***slobodnjak***. Dobijen je lanac riječi (na osnovu postojećih sintagmi i uz zadržavanje osnovnog značenja toga spoja) koje ne postoje u savremenom jeziku: *zelena tržnica* → ***zelenica*** – mjesto gdje se prodaje svježe voće i povrće; *planinarski dom* → ***planinarac*** – stalni gost ili član planinarskog doma; *kuhinjski pribor* → ***kuhinjar*** – osoba koja je opsjednuta kuhanjem ili koja skuplja kuhinjski pribor.

Kako vještačka inteligencija ide u **B**-pravcu (odozgo nadolje, od složenijeg ka jednostavnijem) pokazuje i odgovor na zahtjev da se jedna rečenica pretvori u riječ koja ne postoji u standardnom jeziku (što se u tvorbi riječi naziva golofrazom: leksema koja je po smislu ekvivalenta rečenici objedinjava nekoliko riječi u jednu udaljavanjem praznih mjesta između njih). ChatGPT je ovako sažeo rečenice u jednostavne, dosta maštovite riječi kojih nema u standardnom

jeziku, ali sa jasnim značenjem: osoba koja uvijek kasni, koja ima naviku da uvijek dolazi sa zakašnjenjem → *uvijekkašnjak*; ♦ osoba koja voli stalno da priča, da puno priča, često i bez prestanka → *pričoljubac*; ♦ dijete koje stalno trči po kući, koje je uvijek u pokretu i koje trči unaokolo po kući → *kućotrkač*.

14. Željeli smo provjeriti kako se vještačka inteligencija kreće **na C-**horizontali – prvo po položenim ljestvama i pitanjem može li svoje tvorenice upotrijebiti u rečenici, na šta je, kao odgovor, uslijedio ovaj niz primjera: ***Pričoljubac*** *iz naše grupe uvijek ima neku zanimljivu priču za ispričati*. ♦ *Naša mala* ***kućotrkačica*** *ne prestaje trčati po hodnicima i stepenicama*. ♦ *Na svakom sastanku naš kolega se ponaša kao pravi* ***sveznalac***, *uvjeren da uvijek ima pravo*.

15. Zatim smo htjeli utvrditi kako vještačka inteligencija „hoda" po **C**-horizontali u obliku „tračnica", tj. kako automatski generisane derivateme ulančava u tekst. Na molbu da od vještački obrazovanih riječi napiše priču od 200 leksema uslijedio je tekst sa novih riječima koje prikazuju šarolik i zanimljiv život u malome selu. Ovo su prve tri rečenice: *U malom selu živio je* ***pričoljubac*** *Marko. Njegova sestra Ana bila je prava* ***kućotrkačica***; *trčala je po kući bez prestanka, uvijek u potrazi za novom avanturom. Njihov otac*, ***sveznalac*** *Jovan*, *tvrdio je da zna sve odgovore*.

16. Nakon ovih rezultata trebalo je provjeriti može li vještačka inteligencija na derivacionim „tračnicama" napisati rimovanu pjesmu sastavljenu od tvorenica sa **B**-ljestvi. Kao rezultat nastali su ovakvi stihovi (navodimo prvu od četiri strofe): *U našem malom selu*, *gdje smijeh nikad ne gasne*, | ***Pričoljubac*** *Marko priče priča glasne*. | *Ana*, *mala* ***kućotrkačica***, *jurca bez prestanka*, | *Svi se smiju glasno*, *od jutra do mraka*. Pjesma nudi vještački novostvorene riječi ulančene u odgovarajućem ritmu i u rimovanim stihovima, prenoseći veselu atmosferu života na selu.

Početak cjelovite priče koja ima izmišljene riječima sa korijenom **hlad**- izgleda ovako (dajemo prve tri rečenice od ukupno 24): *U jednom dalekom kraju, skrivenom iza snježnih planina, nalazila se* ***Hladovija*** *– zemlja vječne zime gdje su vladali vječiti snijeg i led. U ovoj zemlji, vjetar poznat kao* ***hladozrak*** *svakog jutra je donosio svježinu i osvježenje, ispunjavajući* ***hladosferu*** *čistim, ledenim vazduhom. Na vrhu* ***hladovisa****, najviše planine u toj oblasti, živio je* ***Hladoduh****, mitski čuvar zime*.

17. Vrhunac zahtjeva vještačkoj inteligenciji ispoljen je u molbi da izađe iz tekstualnog koda i pređe na auditivni nivo. Na pitanje može li otpjevati ono iz paragrafa 15 odgovorila je da to nije u stanju jer nema glasovne mogućnosti, ali može predložiti melodiju ili stil u kojima bi se stihovi mogli čuti. Dodala je da pjesma ima ritam i rimu koji odgovaraju tradicionalnoj narodnoj melodiji ili čak jednostavnom dječijem pjesništvu. Stihovi bi se mogli otpjevati uz pratnju gitare ili harmonike, u laganom i veselom tempu. Kada smo se sa ovim složili, dobili smo tekst Pesma o Hladoviji napisan u stilu narodnih pjesama, sa ritmom i strukturom koji omogućavaju pjevanje uz tradicionalnu melodiju. Navešćemo početne stihove (tri od ukupno 24): *U **Hladoviji**, gdje zima vlada*, | *Gdje **hladozrak** šapće snijegom bijelim*, | ***Hladoukus** stražu drži*, *mlada*, | *Čuva tajne pod planinskim nebom cijelom*.

Vještačka inteligencija predložila je i melodiju koja bi odgovarala ovakvom tekstu: srpske narodne pjesme sa izrazito melanholičnim, ali „moćnim tonom". Takva melodija mogla bi, po mišljenju virtuelnog uma, imati sljedeće karakteristike: **(a)** tempo – u 3/4 ili 4/4 takta, što je uobičajeno za narodne pjesme; tempo umjeren, možda lagano usporen, da bi se naglasila težina i značaj svakog stiha; **(b)** tonalitet – minorna skala (npr. A-mol ili E-mol) bila bi odličan izbor jer bi dala melodiji osjećaj tuge i dubine, što odgovara zimskoj, hladnoj atmosferi Hladovije; takva skala naglašava melanholiju, ali takođe može da prenese snagu i odlučnost; **(c)** melodične fraze – melodija bi trebalo da teče sporo, ali uz snažno dizanje i padanje, kako bi svakom stihu dala snagu, na primjer: 1. stih: započeti lagano, sa nižim notama koje se postepeno dižu, 2. stih: postići vrhunac na kraju, sa višim notama koje izražavaju snagu, 3. stih: spuštati melodiju na sredinu, ali sa izvjesnom napetošću, 4. stih: završiti sa nijansama tišine i opet laganim dizanjem, sugerišući nastavak ili novu strofu; **(d)** instrumentacija – koristiti tradicionalne instrumente kao što su frula, harmonika, gusle ili čak violina (zvuk gusala bi bio odličan za stvaranje snažnog, emocionalnog odjeka u pjesmi, harmonika može dodati dubinu i slojevitost, dok bi frula mogla da pruži lagane melodične linije koje prate osnovnu temu). Dat je i prijedlog zvučanja: uvod – tiho započinje melodija frule ili gusala, postavljajući scenu za hladnu i mirnu atmosferu; strofa – svako ponavljanje stiha nosi sve veću emocionalnu snagu (uplitanje gusala prenosi dramatičnost, a harmonika naglašava promjene u melodiji); refren: mogao bi biti pun glasa, sa svim instrumentima koji se uključuju, stvarajući osjećaj

zajedništva i upornosti pred hladnoćom. Kao primjer slične melodije navedene su pjesme Tamo daleko ili Oj, svijetla majska zoro, sa jasnom i jednostavnom strukturom, ali sa dubokim emocionalnim kontekstom.

18. Umjesto zaključka. U radu je analizirana stepenasta derivacija riječi – horizontalno poetapno obrazovanje riječi od istoga korijena po principu klimaksa (od jednostavnog ka složenom) ili antiklimaksa (od složenog ka jednostavnom) te horizontalno kretanje (ulančavanje tvorenica). Istraživanje je pokazalo da dvije vrste tvorenica predstavljaju predmet vještačke inteligencije: 1. one već koje postoje u standardnom jeziku, 2. one kojih u njemu nema i koje ona genešire po njoj poznatim tvorbenim modelima i postupcima. U tekstu su utvrđene mogućnosti vještačke inteligencije u nastojanju da čovjeku pomogne u generisanju onoga za šta je potrebno vrijeme i strpljenje, da razbije prirodne tvorbene blokade i proširi tvorbeni potencijal prirodnog jezika. Korišćenjem modela ljestvi i tračnica učinjen je pokušaj da se shvati i predstavi način kako se vještačka inteligencija ponaša u generisanju, korišćenju i tumačenju virtuelnih i „prirodnih“ tvorbenih jedinica te njihovom ulančavanju u rečenicu i tekst.

Izvori

ChatGPT-www: *ChatGPT*. DOI: https://chatgpt.com/. 31.8.2024.

Literatura

Babić, Stjepan, 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Klajn, Ivan, 2002: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 1*: *Slaganje. Prefiksacija*. Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Klajn, Ivan, 2003: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo 2*: *Sufiksacija. Konverzija.* Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Tošović, Tošović, 2018: *Generatorska lingvistika.* Beograd: Svet knjige.

Тошович Бранко, 2018: *Структура интернет-стилистики*. Москва: Флинта.

Тошович, Бранко, 2015: *Интернет-стилистика.* Москва: Флинта.

Тошович, Бранко, 2024: *Лингвистика*, *стилистика и поэтика виртуальности*. Москва: Флинта.

VIRTUAL MULTISTAGE WORD FORMATION

The subject of the analysis is the multistage word formation using artificial intelligence. In the paper, an attempt will be made to determine the extent to which artificial intelligence is able to chain lower creations from the same formation nest, another formation nest, or no formation nest, whereby two results can occur: 1. step-by-step chaining of lexemes that exist in the standard language, 2nd stepwise chaining of new lexemes that artificial intelligence generates according to its known creative models and procedures. One of the tasks of the research consists in determining the possibility of artificial intelligence to perform the automatic generation of what a person needs time and patience for, that is, to check the possibilities of artificial reason in the realization of the mentioned task by replacing biological reason or simply as additional help. The research corpus consists of several South Slavic languages (Serbian, Macedonian, Slovenian) and one Eastern Slavic language (Russian). The theoretical basis for this type of analysis is the book: Тошович, Бранко. *Лингвистика*, *стилистика и поэтика виртуальности*. Москва: Флинта, 2024.

KEYWORDS: word formation, artificial intelligence, derivation, virtual-degree

III

STOPENJSKO BESEDOTVORJE MED DIAHRONIJO IN SINHRONIJO

Metka Furlan

BESEDNA DRUŽINA S SINHRONEGA IN DIAHRONEGA ZORNEGA KOTA

1 Uvod

Ferdinand de Saussure (1857–1913) velja za pobudnika in očeta strogega ločevanja med sinhronim in diahronim jezikoslovjem, postavlja pa se vprašanje, ali je bil de Saussure glede razmerja med sinhronim in diahronim jezikoslovjem dejansko tudi ustrezno razumljen. Leta 1916 so njegovi slušatelji tri cikle njegovih predavanj pod naslovom *Predavanja iz splošnega jezikoslovja* (frc. *Cours de linguistique générale*) izdali posthumno, delo pa so večinoma interpretirali v sinhronijo usmerjeni jezikoslovci.

2 Nastanek novega leksema je vedno le sinhrono jezikovno dejanje

Nastanek novega leksema, ki je tvorjen iz nekega drugega leksema = besedotvorne podstave in sufiksa, je vedno le sinhrono jezikovno dejanje ne glede na to, ali spada dejanje v sodobni čas jezika ali pa v katero od njegovih starejših razvojnih stopenj. Pogoj za novotvorbo je, da na isti časovni stopnji jezika obstajata besedotvorna podstava = leksem in sufiks, ki je z jezikovnim občutkom abstrahiran iz obstoječe leksike in kot nosilec slovnične funkcije

praviloma slovnično modificira[1] leksikalni pomen besedotvorne podstave, posledica tega jezikovnega akta pa je preusmeritev s starega denotata na novega, pri čemer se sestavine leksikalnega pomena, tj. sémi, besedotvorne podstave ob tvorbi ohranijo. Besedotvorna podstava in novotvorjenka sta v času realizacije besedotvornega postopka medsebojno sorodni in člena iste besedne družine.

Če trditev preverim z izborom nekaj sodobnih slovenskih leksemov s formalno enakim sufiksom in jih sopostavim z njihovimi besedotvornimi podstavami, ugotovim, da trditev velja, a jo je treba dopolniti, da so bili leksemi, ki na sodobni sinhroni ravni jezika spadajo v isto besedno družino, lahko tvorjeni na časovno različnih razvojnih stopnjah tega jezika ali pa še prej, v njegovih mlajših in starejših genetičnih predhodnikih. Člani sinhrone besedne družine so torej različno stari.

Primer 1

Besedotvorno razmerje med *miza* in *mizica* se na sodobnem sinhronem nivoju slovenščine kaže, da je *mizica* deminutivna tvorba iz *miza*, ker je besedotvorna podstava sestavni del sodobne slovenščine, hkrati pa je deminutivni sufiks *-ica* produktiven, npr. *knjiga* in iz tega *knjigica* ob enakopomenskem in starejšem *knjižica*.

miza f ‘kos pohištva …’ – -a + -ica$^{\text{FUNKCIJA: DEMINUTIVNA}}$ = **miz-ica** ‘majhen kos pohištva …’

Primer 2

Tudi razmerje med *volk* in njegovim feminativnim v rabi že pešajočim parom *volčica*, ki ga uspešno izpodrinja *volkulja*, je s sinhronega stanja preverljivo in dokazljivo, saj je feminativna funkcija sufiksa *-ica* v slovenščini produktivna (npr. *gospodar* → *gospodar-ica*, *učitelj* → *učitelj-ica*), primer pa tudi kaže na variantno izglasje *volč-* ← *volk-* korenskega dela tvorjenke. Sprememba korena v morfemskem šivu **volk-* + *-ica* odraža fonetično spremembo, ki jo jezikoslovno

[1] Uporaba oznake *praviloma* je potrebna, da se izključi strukturne tvorjenke, v katerih sufiks zaradi nevtralizacije ni nosilec nobene slovnične funkcije, kar ustvarja popolne sinonime, prim. enakopomensko *belec* ‘belkasta žival’ (SSKJ) ob *belček* ‘belkasta žival’ (SSKJ), *bregulja* ‘lastovka …’ (SSKJ) ob *breguljka* ‘lastovka …’ (SSKJ). Posledica tega je lahko ali izločitev iz sinhronega sistema enega od sinonimov ali pa nastanek novega pomena = pomenske spremembe v enem od njih.

lahko razložimo in razumemo le, če se poslužimo spoznanj diahronega jezikoslovja, in sicer primerjalnega. Sodobna premena *-k-* → *-č-* se ne realizira pred vsakim sodobnim slovenskim *-i-* (npr. *svakinja*, *divjakinja*, *akademikinja*), ampak le tistim, ki izvira iz praslovanskega **-i-*. Ta fonetična sprememba se še vedno po inerciji ohranja kot posledica delovanja prve praslovanske palatalizacije velarov. Pa ne le to. Le diahroni pogled in komparativna evidenca mi pokažeta, da je par *volk* → *volčica* obstajal že v praslovanščini, ko se je glasil **u̯ə̂lkъ* → **u̯ьlčĭ́ca* (= hrv., srb. *vùčica* 'volkulja', r. *volčíca*, p. *wilczyca* itd.) in je zato precej starejši od para *miza* → *mizica*. Par za razliko od *miza* : *mizica* torej ni nastal v slovenščini, ampak predstavlja le fonetično pretvorbo para **u̯ə̂lkъ* : **u̯ьlčĭ́ca*, ki je bil tvorjen na sinhroni ravni praslovanščine.

volk m 'psu podobna zver …' + -ica[FUNKCIJA: FEMINATIVNA] = **volč-ica** 'psu podobna zver … ženskega naravnega spola' = psl. **u̯ə̂lkъ* m → **u̯ьlčĭ́ca* f

Primer 3

Tudi besedotvorno razmerje med pridevnikom *steklen* in samostalnikom *steklenica* je s sinhronega stanja slovenščine preverljivo in dokazljivo, ker je sufiks *-ica* kot substantivizator produktiven (npr. *zelen* → *zelenica*).

steklen adj 'nanašajoč se na steklo' + -ica[FUNKCIJA: SUBSTANTIVIZACIJA] = **steklenica** 'višja steklena posoda za tekočine …'

Primer 4

Besedotvorno razmerje med samostalnikom *stę́na* in njegovo tvorjenko *stę́nica* je funkcijsko enako razmerju *miza* : *mizica*, sinhrono pomensko in naglasno drugačna tvorba *steníca* 'zajedavec na človeku' pa razen z delom fonemskega zaporedja *sten-* ne kaže na povezanost s *stę́na*, ker sodobni sémi tega samostalnika niso v nobeni sinhroni povezanosti s sémi, ki jih vsebuje entomonim *steníca*. Oziroma drugače. Beseda *steníca* ni več v asociativni povezanosti z besedo *stę́na*, komparativna in etimološka analiza besede pa pokaže, da je entomonim prvotno označeval žuželke, ki so se zadrževale v lesenih stenah človeških prebivališč, kar lahko ponazorim z mak. sinonimom *drvenica*. Pri sodobnem sln. *steníca* je tako kot pri enakopomenskih csl. *stěnica*, hrv., srb. *stjènica*, mak. dial. *stenica*, č. *stěnice*, plb. *stenaịćə* treba izhajati iz psl.

samostalnika **stěnьnĭ́ca* f s prvotnim pomenom ‘stenska žuželka’.[2] Sufiks *-ica* pa v *steníca* ne opravlja deminutivne funkcije, ampak nastopa v enaki funkciji substantivizatorja kot v besedi *steklenica*. Slovensko *steníca* je torej praslovanska drugostopenjska tvorjenka iz pridevnika, ki je bil tvorjen iz samostalnika, ki se še ohranja v sln. *stę́na*.

Razmerje med sln. *stę́na* in akcentsko različnima *stę́nica* ter *steníca* dopušča besedotvorno razmerje tudi relativnokronološko opredeliti. Medtem ko je deminutiv *stę́nica* tudi zaradi enakega, z razvojnega vidika pa analoškega akcentskega mesta po besedotvorni podstavi *stę́na* mladega in internoslovenskega nastanka, je entomonim *steníca* starejši in ga smemo uvrstiti med že praslovansko leksiko, kar seveda implicira, da je tudi fonetični predhodnik sln. *stę́na* kot **stěnā́* obstajal že v praslovanščini.

stę́na ‘vsak od delov stavbe …’
– -a + -ica$^{\text{FUNKCIJA: DEMINUTIVNA}}$ = **stę́nica** ‘majhna stena’
– -a + -ica$^{\text{FUNKCIJA: ?}}$ ≠ **steníca** ‘zajedavec na človeku’
psl. *stěnā́ ‘paries’ → adj *stěnьnъ + *-ica$^{\text{FUNKCIJA: SUBSTANTIVIZACIJA}}$ = psl. *stěnьnĭ́ca ‘stenska žuželka’ > sln. **steníca**

Členi *miza → mizica*, *volk → volčica*, *steklen → steklenica*, *stena → stę́nica* ustrezajo pogojem, da spadajo v isto sinhrono besedno družino, *stena → steníca* pa zaradi sinhrone nezdružljivosti pomenov ne. Ker diahrona analiza pokaže, da sta člena *volk → volčica* starejša od slovenskega sistema, je tvorjenka *volčica* po nastanku precej starejša od drugih na *-ica*. Če gremo še bolj v jezikovno preteklost, lahko ugotovimo, da psl. besedotvorno razmerje **u̯ô̯lkъ* m → **u̯ьlčĭ́ca* f temelji na še starejšem **u̯ô̯lkъ* m → ***u̯ьlč-ī́*, ki popolnoma ustreza sti. razmerju *vŕ̥ka-* m ‘volk’ → *vr̥k-ī́-* f. V sodobnem paru *volk → volčica* se torej ohranja podatek o praindoevropskem besedotvorju.

Šele diahrona analiza torej omogoča prepoznavati različno starost členov sodobne sinhrone besedne družine. Na strogem sinhronem nivoju torej le izgledajo, da so enako stari in da so nastali sočasno, v istem sinhronem jezikovnem sistemu.

[2] Prim. Furlan v Bezlaj ESSJ: III, 316.

Čeprav je nastanek novega leksema vedno le sinhrono jezikovno dejanje, ga vendarle določa sukcesivnost:[3] besedotvorna podstava v jeziku obstaja pred njeno novotvorjenko in je zato starejša od nje. Enako kot besedotvorni pari so tudi dvo- in večstopenjske tvorjenke determinirane s sukcesivnostjo. Sodobne besedotvorne verige tipa *miza → mizar → mizarski* seveda nikoli niso posledica sočasnih besedotvornih postopkov, zato se stopenjsko besedotvorje ukvarja s tvorjenkami, ki so različno stare, a morajo biti še vedno aktivna sestavina konkretnega, sodobnega jezikovnega sistema.

3 Sinhrono besedotvorje → sinhrona besedna družina : diahrona besedna družina

Sinhrono besedotvorje gradivo morfemizira s statičnega, ploskovnega zornega kota in brez časovne, tj. razvojne komponente. Kaj spada v konkretno sinhrono besedno družino oziroma kaj je še mogoče prepoznati, da spada v konkretno sinhrono besedno družino, je odvisno od obeh sestavin, ki sta udeleženi pri tvorbi novega leksema, in samega jezikovnega dejanja = besedotvornega postopka.

Besedotvorna analiza in prepoznavanje sinhronih členov besedne družine temelji na jezikovnem občutku o medsebojni genetični povezanosti leksemov, kar pomeni, da

a) morata biti obe konstitutivni sestavini novotvorjenke, tj. leksem kot besedotvorna podstava in sufiks, jasno prepoznavni kot del jezikovnega sistema, ki je predmet besedotvorne analize;
b) je besedotvorni vzorec v tem jeziku formalno in funkcijsko aktiven;
c) besedotvorno podstavo in novotvorjenko povezuje skupna pomenska vez, tj. skupni pomen korena;
d) sta forma in funkcija sufiksa v novotvorjenki jasno prepoznavni kot del jezikovnega sistema, ki je predmet besedotvorne analize.

Če že eden od teh štirih pogojev ni izpolnjen, leksem ne spada v sinhrono besedno družino, spada pa v diahrono.

[3] De Saussure je uporabil izraz *idiosinhroničen* (de Saussure 1997: 105), frc. *idiosynchronique* (de Saussure 1916: 148).

Prepoznavanje sestavin, ki tvorijo diahrono besedno družino, temelji na upoštevanju razvoja jezika, prepoznavanje sestavin sinhrone pa na upoštevanju stanja = statičnosti jezika. Diahrona besedna družina je zato vedno številčnejša, ker vsebuje več leksikalnih sestavin kot sinhrona, sinhrona besedna družina pa je vedno rezultat prekinjenih jezikovnih vezi, ki so posledica razvoja jezika.

Slovensko sinhrono besedno družino *pis-a-ti*[4] tvorijo npr. besede *pisati*, *pisanje*, *pisač*, *pisun*, *pisec*, *pisar*, *pisalo* itd. Kljub ohranjenemu sému 'scribere' pa vanjo ne spada *pismo* (→ *pismen* (→ *pismenka*), *pismar* itd.), ker sufiks *-mo* v slovenščini ni več tvoren. Ta tvorjenka z istim korenom kot v *pisec* ali *pisun* torej ne spada v slovensko sinhrono besedno družino *pis-a-ti*, spada pa v diahrono, na sinhronem nivoju slovenščine pa tvori samostojno sinhrono besedno družino.

Bolj kot beseda *pismo* so od sinhrone besedne družine *pis-a-ti* oddaljeni številni sorodni slovenski knjižni in narečni ali le zgodovinsko potrjeni členi, ki enako kot knjižno *pis-a-ti* vsebujejo isti izhodiščni, že pide. koren **peiḱ'-* s prvotnim dovršnim pomenom 'vrezati', ki je bil z jezikovnim razvojem podvržen različnim pomenskim spremembam, ki so jih sprožili tudi različni besedotvorni vzorci, ki so se zvrstili na časovni osi praindoevropščina → slovenščina. V slovenskem avtohtonem gradivu so to pomeni, kot so npr. 'brazdati zemljo', 'barvati se', 'pisan/variegatus', 'postrv, Salmo', 'pirh', 'pes'.

Nekatere slovenske besede pa so celo varljive, ker potrjujejo koren v pomenu 'scribere' in tudi v slovenščini funkcijsko enak in tvoren sufiks, dejansko pa so v slovenščini neavtohtone in izposojene iz katerega od slovanskih jezikov, npr. *pisatelj* iz ruščine, *pisarna* iz češčine. Tako besedje spada v diahrono besedno družino, v sinhrono pa ne, ker ni nastalo v slovenskem jezikovnem sistemu ali kateri od njegovih razvojnih stopenj in zato ni in ne more biti aktivna priča slovenskega besedotvorja.

[4] Podrobno o tej diahroni besedni družini s shemo vred Furlan 2013: 79ss.

Shema besedotvornih in pomenskih razvojev v diahroni besedni družini PIS-A-TI[5]

Pide. **peį̑k'-* 'vrezati'

1. Pide. dial. **pé̯į̑k'-i̯e-* 'vrezovati' → 'črte vleči' → 'brazdati' / 'risati' → 'barvati'

> psl. (**pьsáti*) *pís'ešь* 'brazdati zemljo' > sln. *podpisati* 'podorati';

> psl. (**pьsáti*) *pís'ešь* 'risati' → pozno psl. 'scribere' > sln. ***pisati*** 'scribere'

nvn. *sich schreiben* ⇨[K] sln. *pisati se* 'imeti priimek';

→ slov. **pisár'ь* m > sln. ***pisár***;

→ slov. **pisárьna* f > č. *pisárna* ⇨ sln. *pisárna*;

→ slov. **pisь̀cь* m > sln. ***pisec***;

→ slov. **pisátel'ь* > r. *pisátelь* ⇨ sln. *pisátelj*;

→ psl. **pisьmò̵* n 'risanje' > sln. *písmo* 'znamenje';

→ slov. 'pisanje' > sln. *písmo* 'litterae itd.';

→ psl. (**pьsáti sę*) *pís'ešь sę* 'barvati se' > sln. *pisati se* 'barvati se (češnje)'

→ sln. 'zoreti (grozdje)';

→ psl. **pisanъ* ptc 'obarvan = pisan' > sln. *písan* 'različnih barv';

→ slov. **pisanica* f 'kar je obarvano' > sln. *pisanica* 'pirh' itd.;

→ slov. **pisanъka* f 'kar je obarvano' > sln. *pisanka* 'pirh' itd.;

2. pide. **pik'-ró-s* adj 'vrezan' (gr.) → 'pisan' (sti., slov.)

> psl. **pь̀strъ* 'pisan' > r. *pëstryj* 'pisan, raznovrsten' ⇨ sln. *pę́ster* 'raznovrsten';

→ psl. **pьstrỳ̵* f, Asg *pь̏strъu̯ь* 'pisanost' >> sln. *postŕv* 'Salmo fario';

3. pide. dial. **pik'-ó-s (k'(u)u̯ōn)* 'pisan (pes)'

> psl. **pь̀sъ* m 'canis' > sln. *pȅs* 'canis';

→ psl. **pь̀sьi̯ь(-i̯ь)* adj > sln. *pásji*.

3.1 Relativnost termina *besedna družina*

Besedna družina[6] je kot jezikoslovni termin torej relativen, saj je identifikacija njenih členov odvisna od števila genetično sorodnih jezikovnih sistemov, ki so

[5] V desnem stolpcu sheme so krepko označeni leksemi, ki spadajo v slovensko sodobno sinhrono besedno družino *pis-a-ti*. Razlaga simbolov v tem stolpcu: > 'regularno pričakovan razvoj', >> 'razvoj je bil podvržen analogiji', ⇨ 'izposojenost, ⇨[K] 'kalkiranost'. V stolpcu umaknjeno prikazani znak → ponazarja, da je pomenski razvoj nastal kasneje, šele v slovenščini.

[6] Termin je v slovenskih priročnikih razložen z »Besede istega korena, npr. *mlad*, *mlajši*, *mladost*, *mladi*, *mladíti se*, *mlaj*, *premlad*, *mladoleten*; ali: *glava*, *glavobol*, *gologlav* ...« (Toporišič 1992: 7), »Besede, ki imajo skupno isto ali podobno korensko podobo in jih je pomensko mogoče spraviti v medsebojno zvezo, tvorijo tako imenovano besedno družino. Prim. npr. *star* (*-ega*, *-ejši*), *prestar*, *starost*, *starina*, *stareti*, *starati*, *starati se*, *postarati*. Prim. še: *suh, presuh*, *suhost*, *sušiti (se)*.« (Toporišič 2000: 108) Vsi navedeni

v analizi upoštevani, kar je povezano z vključevanjem razvojne oziroma nerazvojne = statične komponente v analizi.

Podoben relativni jezikoslovni termin je tudi koren. Če se upošteva le slovensko knjižno leksiko, je treba v besedi *brat* prepoznati koren *brat-*, če pa se upošteva tudi drugo slovensko, tj. narečno gradivo, je potreben popravek korena v *bratr-* in enako rekonstrukcijo korena **bratr-* zahteva tudi drugo slovansko gradivo. Toda upoštevanje enakopomenskih indoevropskih sorodstvenih oznak, kot so sti. *bhrā́ter-*, lat. *frāter*, got. *broÞar*, stvn. *bruoder*, ki kažejo na pide. izhodišče **b*^{h}*réH*$_2$*tēr*, se na praindoevropski jezikovni stopnji ob upoštevanju tvorbno enakih sorodstvenih oznak **pH*$_2$*-ter-* 'oče', **d*^{h}*ugH*$_2$*-ter-* 'hči', ki vsebujejo sufiks **-ter-*, koren kaže kot **b*^{h}*réH*$_2$*-*.[7]

3.2 Slovensko knjižno *brat*, *bratov*, *bratski* …, toda *bratranec*, *bratranček* …

Če se pri besedi *brat* strogo upošteva le slovensko knjižno leksiko in z njo povezano identifikacijo korena *brat-* ter ne upošteva podatka o disimilaciji *r : Ø ← r : r*, ki izvira s področja diahronije, ostaja ob besedni družini *brat*, *bratov*, *bratski* itd. osamljena knjižna beseda *bratranec* 'sin strica ali tete' (SSKJ), ki z deminutivno tvorjenko na *-ek bratranček* in feminativom *bratranka* tvori samostojno sinhrono besedno družino.[8]

3.3 Slovenska morfemizacija *bedak → bedaš-ki < *-č-ski ← *-č-ьskъi̯ь ← **-k-ьskъi̯ь*

Pregled opravljenih besedotvornih morfemizacij, ki so bile izdelane v slovenskem sinhronem jezikoslovju, navrže na površje težko sprejemljive morfemizacije.

---

primeri člani besednih družin se nanašajo na t. i. sinhrono besedno družino. Izjema je *mlaj*, ki je del diahrone besedne družine *mlad* < psl. **moldъ*, saj oba sodobna pomena 'luna, ko je zatemnjena vsa njena površina' in 'visoka smreka ali jelka z obeljenim deblom in zelenim vršičkom, postavljena za okras' (SSKJ) séma 'mlad' na sinhronem nivoju ne potrjujeta.

[7] Če se upošteva še spoznanje, ki ga je v indoevropeistiki najbolj jasno izpostavil Émil Benveniste, da je bila prvotna struktura pide. korena **C*$_1$*VC*$_2$*-*, se nadaljnja segmentacija te sorodstvene oznake, ki še nima ugotovljene etimologije, ker pomen korena še ni bil ugotovljen, glasi **b*^{h}*r-éH*$_2$*-*. V ozadju splošno indoevropske oznake za brata torej tiči koren **b*^{h}*er-* s še neprepoznanim pomenom.

[8] V slovenskem besednodružinskem slovarju, ki ugotavlja slovenske sinhrone besedne družine, je knjižno besedje s korenoma *brat-* in *bratr-* združeno v eno besedno družino (Stramljič Breznik 2004: 166) in brez kakršnega koli opozorila na variantnost korenov, ki je posledica disimilacije. Pri identifikaciji besedne družine torej ni bil apliciran le sinhroni vidik, ampak tudi diahroni, razvojni.

Posledica neupoštevanja časovne = razvojne komponente pri glasovnem razvoju v morfemskem šivu, ki prvotno morfemsko mejo med korenom in sufiksom lahko tudi popolnoma zabriše, da vsebinsko zanesljiva sinhrona morfemizacija sploh ni možna, je na primer morfemizacija *bedaš-ki* v besedni družini *bedak* (Stramljič Breznik 2004: 94), ki ob korenu *bedak-* navrže njegovo varianto *bedaš-*, hkrati pa identificira sufiks *-ki* v funkciji tvorbe izsamostalniškega pridevnika.

Čeprav v priročnikih, ki s sinhronega vidika razlagajo slovenski jezik, lahko preberemo, da koren »/g/lasovno ni nespremenljiv, prim. *suh- – suš-* ali *žg- – žig-* (*sežgati*, *sežigati*)« (Toporišič 2000: 108), morfemizacija *bedaš-ki* in identifikacija variantnega korena **bedaš-* v konkretnem primeru nista bili pojasnjeni, čeprav se na drugem mestu v monografiji lahko prebere, da je v prvotnem morfemskem šivu **bedač-ski* prišlo do disimilacije **bedač-ški* in rezultata *bedaš-ki* (Stramljič Breznik 2004: 29), kar pa je diahroni podatek, čeprav ni ustrezen. Rezultat *bedaški* namreč ni posledica disimilacije, ampak asimilacije *šs → š* potem, ko je bila zaporniška sestavina zlitnika *-č-* [tš] po disimilaciji po zapornosti *Ø : k ← t : k* izločena: psl. ***-k-ьskъi̯ь* > **-č-ьskъi̯ь* > sln. **-č-ski* > **-š-ski* > **-ški* > *-ški*. Morfemizacija *bedaš-ki* je torej popolnoma mehanična in brez vsake jezikoslovne podlage, saj v jeziku, kot je slovenščina, ne upošteva, da v morfemskih šivih prihaja do fonetičnih sprememb, ki lahko povsem zabrišejo podatek o prvotni fonemski podobi tako korena kot tudi sufiksa.

Čeprav so bile za sodobno slovenščino na podlagi spoznanj, ki so rezultat diahronih obravnav, prepoznane številne premene[9] fonemov, take, ki bi se potrjevala kot *k* : *š* in opisovala, da se *k* pred *s* spremeni v *š*, ni. Sum, da z morfemizacijo *bedaš-ki* nekaj ni v redu, bi se lahko porodil tudi zato, ker pridevniški sufiks *-ki* v slovenščini nikjer drugje ni bil prepoznan, razen seveda v mehaničnih morfemizacijah tipa *beraš-ki ← berač*, *bolniš-ki ← bolnica*, *skopuš-ki ← skopuh*. Kot se ve, pridevnik *bedaški* iz samostalnika *bedak* namreč vsebuje sufiks *-ski* (Toporišič 2000: 197) < **-ьskъi̯ь*, pridevnik pa po inerciji ohranja sodobnim očem že skrit podatek o delovanju prve praslovanske palatalizacije velarov.

Morfemizacije tipa *bedaš-ki* sledijo umetno določenemu pravilu, da se v primeru zabrisa morfemske meje, ta premakne v korist korena

[9] Termin *premena* je izrazito sinhrone narave, saj se uporablja za opis zamenjane jezikovne pojavnosti z drugo. V diahronem jezikoslovju se v takih primerih praviloma uporablja oznaka, da se je nekaj zaradi x vzroka razvilo v nekaj drugega, npr. fonem *-k-* se pred sln. *-i-* < psl. **-i-* razvije v *-č-*.

(Stramljič Breznik 2094: 17). Ne upošteva pa se, da se je v slovenščini ob prvotni fonemski podobi sufiksa *-ski* prav iz izglasij tvorb tipa *bedaški*, *beraški*, *bolniški*, *skopuški* po ljudski morfemizaciji, ki poganja naravni razvoj jezika, osamosvojil sufiks *-ški*.[10] Ta ljudska morfemizacija *beda-ški*, *bera-ški*, *bolni-ški*, *potepu-ški* kaže na diametralno nasprotno dojemanje sinhronega jezikovnega stanja, kot ga z morfemizacijami tipa *bedaš-ki* zagovarja slovensko sinhrono besedotvorje.[11] Razvojno pričakovan pridevnik na *-ski* iz samostalnika *nebo* n, g *nebesa* je *nebeski* < **nebes-ьskъi̯ь*, ki pa že v 16. stoletju alternira z *nebeški* (Korpus 16) in prav ta se je v nadaljnjem razvoju slovenščine osamosvojil in prevladal, saj imamo v sodobni knjižni slovenščini le pridevnik *nebẹ́ški* (SSKJ). Pridevnik *zagrebški* iz *Zagreb* pa lepo kaže na nadvlado alomorfa *-ški* nad *-ski*. Nadvlada analoško osamosvojenega sufiksa *-ški* nad prvotnejšim *-ski* je opazna tudi v ljudski govorici, saj je med ljudmi mogoče že slišati pridevnik *litrški* ← *liter*, g *litra* ob pričakovanem in še vedno knjižnem *litrski* (SSKJ).

3.4 Slovenska morfemizacija *gospa → gosp-od*

V monografiji o slovenskem besedotvorju lahko preberemo »Vsaj s sinhronega vidika gre za maskulinativ tudi v primeru gosp-od; v tem smislu bi bilo potrebno vpeljati obrazilo -od za poimenovanje moškega.« (Vidovič Muha 2011: 410 op. 8) Čeprav je avtorica svoj sinhroni sklep omilila s prislovom *vsaj*, ki verjetno nakazuje, da ji je bilo diametralno nasprotno besedotvorno razmerje med *gospa* in *gospod* s področja diahronije, tj. da je bila besedotvorna podstava *gospod* in da je *gospa* < **gospod-'a* njen feminativ, znana, sklep, ki je v popolnem nasprotju z diahronijo, preseneča tudi zato, ker si je avtorica dovolila, da je hkrati identificirala sinhroni »maskulinativni sufiks« *-od*, ki se v slovenskem jezikovnem sistemu z ničimer ne potrjuje, kot le s samim seboj. To pa je metodološko sumljivo, sporno in jezikoslovno nekonstruktivno. Zdi se, kot da bi avtorica pri razlagi sinhrone tvorjenosti besede *gospod* strogo sledila de Saussurjevim besedam »da je sinhronični vidik nad diahroničnim« (de Saussure 1997: 104).

[10] Ramovš 1924: 300ss. govori še o analoškem pojavu in ne o osamosvojitvi alomorfa *-ški*. Podobno tudi Bajec 1952: 63s.

[11] Kot se lahko opaža, se naravna, tj. ljudska morfemizacija izvaja v levo smer proti začetku besede oziroma besedne oblike. Morfemska meja pri tvorjenkah s psl. prvotnim sufiksom **-čь* za tvorbo nomenov agentis in nomenov instrumenti (SP: 1, 102) se je zaradi pogoste tvorjenosti iz glagolov na **-a-ti* in **-i-ti* premaknila proti levi, da se danes tudi jezikoslovno prepoznava sufiks *-ač* in *-ič*, npr. sln. *bahač*, *gobezdač*, *krojač*; *gonič*, *vodič* (Bajec 1950: 122, 119; Toporišič 2000: 162).

4 Sinhrono jezikoslovje : diahrono jezikoslovje

Sinhrono jezikoslovje je kot raziskovalno področje neobhodno potrebno za vsak jezik. Sinhrono besedotvorje uzavešča funkcioniranje jezika in živost besedotvornih vzorcev, kar je lahko zanesljiva podlaga za tvorbo neologizmov. Oba temeljna razlagalna principa jezika, sinhrono in diahrono jezikoslovje, sta se od izida de Saussurjevih *Predavanj* vedno bolj oddaljevala, da sta danes večinoma razumljena kot povsem avtonomna raziskovalna principa, povsem avtonomni jezikoslovji, med katerima naj povezanosti ne bi bilo, čeprav se zdi, kot nakazujejo zgoraj navedeni primeri, da bi bilo bolje, če bi ostali komplementarni in ne izključujoči raziskovalni področji. Opaziti je, da so jezikoslovci na deklarativni ravni sinhroniki, v svoje »sinhrone analize« pa nezavedno vključujejo podatke, ki so plod diahronih analiz.

Varljivo je prepričanje, da se diahrono jezikoslovje s primerjalnim vred ne poslužuje sinhronih raziskovalnih principov in razlag oziroma da se pri razlagi razvoja skozi čas ne poslužuje sinhronije. Diahrono jezikoslovje se namreč izmenično poslužuje obeh temeljnih raziskovalnih principov jezika, diahronega in sinhronega. Razlaga praslovanskega para **ų̂bĺkъ* : **ų̂bĺčĭca* temelji na identifikaciji sinhronega praslovanskega razmerja in ugotovitev o feminativni tvorjenki je povsem sinhrono spoznanje, saj se tiče statičnosti jezika na praslovanski ravni. Nasprotno pa se pri besedotvornem vzorcu nastala variantnost korena **ų̂bĺk-* : **ų̂bĺč-* razlaga z razvojem, tj. diahrono.

4.1 De Saussure o sinhronem in diahronem jezikoslovju

De Saussurjeva trditev v *Predavanjih*, »da je sinhronični vidik nad diahroničnim, saj je za govorečo množico prava in edina resničnost« (de Saussure 1997: 104), je verjetno ena izmed tistih, ki je kasneje, a le pri nekaterih jezikoslovcih, sprožila ugotavljanje o manjši relevantnosti in tudi vrednosti diahronih raziskav in nato postopno osamosvajanje sinhronega jezikoslovja kot samostojne raziskovalne discipline, ki naj bi je diahronija prav nič ne zanimala. Ali je bil de Saussure v tem pasusu neustrezno razumljen? Menim, da da, saj pod zvezo *govoreča množica*[12] misli na govorca jezika, ki ga pri učinkoviti lastni komunikaciji diahrona dejstva svojega jezika seveda prav nič ne zanimajo in na

[12] Frc. *la masse parlante* (de Saussure 1916: 147).

uspešno komunikacijo nimajo nobenega vpliva in sploh niso odločilna. Trditev se torej verjetno nanaša na jezikovno rabo, na govorca, in ne na jezikoslovno obravnavo, na jezikoslovca.

Ko de Saussure ugotavlja, da jezikovni pojav »V vsakem trenutku obsega hkrati tako ustaljeni sistem kakor razvoj; v vsakem trenutku je hkrati institucija sedanjosti in proizvod preteklosti. Na prvi pogled je videti, da je zelo preprosto razločevati med tem sistemom in njegovo zgodovino, med tem, kar sistem je, in tistim, kar je bil; v resnici pa je razmerje, ki povezuje ti stvari, tako tesno, da ju le stežka ločimo« (de Saussure 1997: 20), izpostavlja, da je vsak jezikovni pojav nosilec sinhronega in diahronega podatka, čeprav, kot pravi, je »[n]asprotje med tema gledišči – sinhroničnim in diahroničnim – /…/ absolutno in ne trpi kompromisa« (de Saussure 1997: 97). Sočasno in nezavedno mešanje dveh različnih raziskovalnih principov torej ni dopustno. Drugače pa je z izmenično = komplementarno uporabo obeh raziskovalnih principov. Ta je dopustna in ne le zaželena, ampak tudi potrebna. De Saussurjeva izjava, da je »Jezik /…/ sistem, katerega vse dele je mogoče in je treba obravnavati v njihovi sinhronični solidarnosti (de Saussure 1997: 101), kar bi bilo v slovenščino verjetno bolje prevesti *v njihovi sinhroni vzajemnosti* ali *v njihovi sinhroni povezanosti* ali celo *v njihovi sinhroni odvisnosti*, bi bila sicer lahko razumljena, da z njo de Saussure postavlja sinhroni vidik nad diahronim, a le izpostavlja, da je vsako jezikovno pojavnost (na kateri koli razvojni stopnji jezika) treba obravnavati v razmerju do druge sinhrone pojavnosti v tem jezikovnem sistemu.

V *Predavanjih* se pri razlagi svojega pogleda na jezik in jezikoslovje de Saussure pogosto poslužuje diahronih razlag, na primer pri razlagi nastanka sinhronega stanja nemškega razmerja *Gast* : *Gäste* (de Saussure 1997: 97). Ve se tudi, da je bil po svoji osnovni izobrazbi in s svojim zgodnjim delovanjem izjemno uspešen indoevropski primerjalni jezikoslovec, ki je v *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879) podal večino temeljnih interpretativnih vzorcev, ki jih je kasneje indoevropsko primerjalno jezikoslovje usvojilo pri razvoju laringalne teorije.

Da bi de Saussure pojasnil nastanek sinhronega stanja nemškega razmerja med edninsko in množinsko obliko *Gast* : *Gäste*, je izhajal iz sinhronega stanja v stari visoki nemščini, ko se je sinhrono razmerje glasilo še *gast* : *gasti* in razlika v korenskem delu besednih oblik še ni obstajala.

V nadaljevanju pojasni, da je v množinski obliki izglasni *-i* povzročil preglas korenskega *a* v *e* in da je bil nato izglasni *-i* reduciran v *-e* (de Saussure 1997: 97s.).[13] Čeprav je to diahrona razlaga nastanka sodobnega nemškega razmerja *Gast* : *Gäste*, je de Saussure vanjo vključil komponento sinhronije in diahronije. Del sinhronije, tj. stanja, je izhajanje iz stanja starovisokonemškega razmerja *gast* : *gasti*, del diahronije, tj. razvoja, je razlaga s preglasom in nato še redukcije, del sinhronije pa sodobno sinhrono razmerje *Gast* : *Gäste*.

Kot komparativist se je de Saussure dejstva, da se tudi pri t. i. diahronih razlagah vključuje tudi sinhrono = statično stanje jezika, gotovo dobro zavedal. Hkrati pa tudi, da sta sinhroni in diahroni raziskovalni princip komplementarna, saj pravi, da je »Sinhroniča resnica /…/ videti zanikanje diahronične, in če na stvar gledamo površno, lahko menimo, da je treba izbrati; v resnici pa to ni nujno; ena resnica ne izključuje druge« (de Saussure 1997: 110).

Pri razumevanju, kaj je de Saussure resnično mislil, bi se bilo treba zavedati, da so se besedila *Predavanj* pretežno posluževali in ga interpretirali le v sinhronijo usmerjeni jezikoslovci in da je prav zato katero od de Saussurjevih sporočil ostalo tudi neustrezno razumljeno.

5 Sklepna misel

Ko se obravnava jezikovne pojavnosti, bi bilo treba bolj uzavestiti, da je vsak jezikovni pojav hkrati nosilec sinhronega in diahronega podatka, kar pomeni, da bi bilo treba večjo pozornost posvetiti vprašanju, katera jezikoslovna vprašanja lahko pojasnjuje sinhrona in katera diahrona obravnava oziroma do kje segajo spoznavne zmožnosti sinhronega jezikoslovja in do kje diahronega, če sinhronijo določa stanje oziroma statičnost, diahronijo pa razvoj, ki je tesno povezan s komponento čas.

[13] V slovenskem prevodu se frc. pasus *Puis cet -i a perdu son timbre d'où gesti → geste, etc.* (de Saussure 1916: 137s.) terminološko nerodno prevaja *Potem je ta -i izgubil zven*, *odtod gesti → geste* itn. (de Saussure 1997: 98), čeprav tu ne gre za izgubo zvena, ampak redukcijo nenaglašenega *-i*.

Viri in literatura

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika* I: Izpeljava samostalnikov. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Bajec, Anton, 1952: *Besedotvorje slovenskega jezika* II: Izpeljava slovenskih pridevnikov, III: Zloženke. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Bezlaj ESSJ = France Bezlaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika* I (1976). *Etimološki slovar slovenskega jezika* II (1982). *Etimološki slovar slovenskega jezika* III (1995). Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan. *Etimološki slovar slovenskega jezika* IV (2005). Avtorji gesel France Bezlaj, Marko Snoj in Metka Furlan. Uredila Marko Snoj in Metka Furlan. *Etimološki slovar slovenskega jezika* V: Kazala (2007). Izdelala Marko Snoj in Simona Klemenčič. Ljubljana: Mladinska knjiga, Založba ZRC.

De Saussure, Ferdinand, 1916: *Cours de linguistique générale*. Lausanne, Paris: Libraire Payot.

De Saussure, Ferdinand, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Prevod Boštjan Turk. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

Furlan, Metka, 2013: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika*. Poskusni zvezek. Ljubljana 2013: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Korpus 16 = Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja (fran.si).

Ramovš, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika* II: Konzonantizem. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.

SP = *Słownik prasłowiański* I–. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1974–: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V. Ljubljana 1970–1991: Državna založba Slovenije.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje* 2. razširjena in dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

THE WORD FAMILY FROM SYNCHRONIC AND DIACHRONIC PERSPECTIVES

The emergence of a new lexeme is exclusively a synchronic linguistic phenomenon. Consequently, lexemes that belong to the same word family at the synchronic level of a language may have been formed at different chronological stages in the development of that language or even earlier, in its more distant or more recent genetic predecessors. Thus, the

members of a synchronic word family exhibit chronological variability. This phenomenon is also observed in multistage word formation because word-formation chains are never the result of simultaneous word-formation procedures.

Synchronic word formation morphemises linguistic material from a static or non-temporalflat perspective, without incorporating chronological and developmental dimensions. Therefore, in order to belong to a specific word family, lexemes must meet particular criteria: their root must not have undergone semantic change, and their non-root morphemes must have remained derivationally (i.e., functionally) productive. Lexemes that do not satisfy these conditions do not constitute a synchronic word family (e.g., *pisati* 'to write', *pisalo* 'pen', *pisar* 'scribe', *pisec* 'writer', etc.), but they may form a diachronic one (e.g., *pisati*, *pisalo*, *pisar*, *pisec* … *pismo* 'letter', *postrv* 'trout', *pes* 'dog', etc.). Therefore, the concept of a *word family*, at least to the same extent as that of a *root*, is relative and contingent upon the number of linguistic systems included in the analysis. Neglecting the chronological component in phonetic developments at morphemic boundaries can also lead to incorrect morphemisations, such as *bedak* 'fool'→ *bedaš-ki* 'foolish' or even *gospa* 'madam' → *gosp-od* 'sir', despite the absence of the adjectival morpheme *-ki* and the masculinizing suffix *-od* in Slovenian.

Synchronic word formation represents a crucial research field for any language. It reveals how a language operates and facilitates the assessment of the viability of word formation patterns that provide a solid basis for creating neologisms. Both fundamental explanatory principles of a language—that is, synchronic and diachronic linguistics—which have diverged over time, with their separation continuing to widen, ought to remain complementary, rather than mutually exclusive research areas. The roots of this understanding can be traced back to de Saussure's *Course in General Linguistics* (1916).

KEYWORDS: word family, word formation, morphemisation, synchronic linguistics, diachronic linguistics, Ferdinand de Saussure, Slovenian

Горан Милашин [Goran Milašin]

ТВОРБЕНИ ЛАНЦИ И ПРОБЛЕМ РАЗГРАНИЧАВАЊА СИНХРОНИЈСКОГ СТАЊА И ДИЈАХРОНИЈСКИХ ПРОЦЕСА У ДЕРИВАТОЛОГИЈИ

1. Уводне напомене

1.0. Структурализам је науци о језику пружио одговоре на многа важна питања, доносећи нове погледе, засноване „na ispitivanju jezičkih fakata u sistemu, na naglašavanju društvene funkcije jezika, na izdvajanju istorijske od aktuelne jezičke problematike" (Ivić 2001: 153). Фердинад де Сосир (1857–1913), чије су идеје у темељу структуралне лингвистике, приступио је језику као својеврсном систему супротстављених елемената, из чега су се развиле и његове чувене дихотомије, између осталих она која подразумијева опозицију синтагматских и парадигматских односа, али и она која претпоставља двије перспективе у проучавању језика – синхронијску и дијахронијску. Обје ове дихотомије, као и остале Де Сосирове подјеле, критички су преиспитиване и данас се у већој или мањој мјери схватају условно (в. нпр. Kovačec 2007: 119–120), а један од разлога за то јесте и специфичност деривационих односа.

1.1. Рајна Драгићевић (2007: 17), дефинишући лексикологију као дио науке о језику који проучава значење ријечи, те синтагматске, парадигматске и деривационе везе међу ријечима, усложнила је уобичајену сосировску подјелу на синтагматске и парадигматске односе уводећи деривационе односе, који су, како ова ауторка на другом мјесту истиче,

„врло сложени и представљају стално дијалектичко преплитање синтагматског и парадигматског плана" (Драгићевић 2020: 117). Комплексну природу деривационих односа она објашњава овако: приликом грађења ријечи или избора адекватног деривата из сопственог менталног лексикона говорник се одлучује за одговарајући афикс и додаје га творбеној основи, што је манифестација парадигматског плана, док се накнадно међусобно семантичко прилагођавање дијелова творенице одвија на синтагматском плану (Драгићевић 2020: 117–118).

1.2. Друга структуралнолингвистичка дихотомија коју деривациони односи на неки начин релативизују јесте подјела на дијахронију и синхронију, односно на проучавање језика у датом тренутку и проучавање језика у његовом развоју (о томе в. нпр. Ivić 2001: 173–174). Де Сосир је, наиме, наглашавао како при језичкој анализи треба увијек строго водити рачуна о разлици између синхроније и дијахроније, с тим да је он предност давао синхронијском приступу, сматрајући га научним у правом смислу ријечи. Данас се синхронијска и дијахронијска перспектива узимају као једнако научно вриједне – то су приступи који се не мијешају, али се надопуњују „jer staro i novo u jeziku tvore određeno jedinstvo" (Kovačec 2007: 120). Ни наука о грађењу ријечи у том погледу није изузетак, па се она може раздвојити на двије комплементарне гране – синхронијску и дијахронијску.

1.2.1. Радмило Маројевић (2000: 198) дериватологију одређује као једну од најсложенијих, најпрецизнијих и најразвијенијих славистичких дисциплина, истичући како она има јасне критеријуме разграничења синхронијског стања и дијахронијских процеса. Међутим, преглед литературе не показује да је то сасвим тачно. Као илустрација може послужити тумачење грађења бројева од *једанаест* до *деветнаест* у српској синхронијској дериватологији. Михаило Стевановић (1986: 422) сматра ове лексеме сложенима и напомиње како је посљедњи дио ових бројних сложеница толико деформисан да га је тешко препознати, али је „до те његове деформације дошло лингвистички објашњивим путем". Ово је, како исправно примјећује Иван Клајн (2002: 128), очигледно дијахронијски приступ јер су „лингвистички објашњиве" и многе друге промјене које су непрепознатљиве у данашњем облику ријечи, док је са синхронијског гледишта ствар мање извјесна.

Клајн додаје како извођење *једанаест* итд. из *један на десет(е)* итд. није „далеко од памети" просјечног говорника српског језика, али је исто тако могуће, према његовом мишљењу, да се ови бројеви осјећају и као прости, поготово ако се узму у обзир накнадне фонетске промјене до којих долази у супстандардном говору, односно у дијалектима (*једанēс*, *дванēс*, *дванајс(т)* и сл.). Марojевић, с друге стране, не мисли тако. „С обзиром на фонетске промене које су замаглиле некадашњу морфемску структуру, а да се наведени бројеви мотивишу одговарајућим простим, савремена дериватологија ће рећи да се од раније две морфеме (окамењени предлог *на* и облик броја *десет*) перинтеграцијом формирао суфикс *-наест* (у дијалектима: *-ēс* и *-најс*)" (Марojевић 2005: 734).[1]

1.2.2. Марojевић је овдје поменуте бројеве посматрао из синхронијског угла и понудио сасвим прихватљиво објашњење. Међутим, у неким другим случајевима није био тако досљедан. Нпр., критикујући Клајна због тога што је у именици *Цариград* препознао интерфикс *-и-*, он каже да је ова твореница настала топонимизацијом некадашње синтагме у бесприједлошком локативу *Caŕi gradě* ('у царевом граду'), из чега произлази да је она настала срастањем и да је у њој компонента *-и* окамењена флексија локатива (Марojевић 2005: 692), што са становишта савременог језичког осјећања не дјелује оправдано. Исто тако, компоненту *полу-* он тумачи као бесприједлошки локатив са окамењеном флексијом *-у*, у значењу 'у половини' (Марojевић 2005: 717, 747), иако би се ту из аспекта савременог језичког осјећања прије могло говорити о префиксоиду, што су препознали Јосип Силић и Иво Прањковић (Silić, Pranjković 2007: 159).

1.2.3. Ови примјери указују на то да у дериватологији ипак није баш једноставно разграничити синхронију и дијахронију. С тим проблемом сусрела се и Рајна Драгићевић приликом творбено-семантичке анализе придјева са значењем људских особина у савременом српском језику.

---

[1] Како би се додатно нагласила сложеност овог проблема, може се споменути да одговарајућу словачку компоненту *-ásť/-násť* аутори дериватолошког рјечника *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine* (Ološtiak, Ivanová 2021: 25) сматрају суфиксоидом. Пошто се ради о компоненти чије је некадашње значење замагљено, њено сврставање у суфиксоиде са собом повлачи неријешено питање раздвајања афиксоида и афикса (о томе в. нпр. Клајн 2002: 144–146).

Како је она примијетила, веома је тешко утврдити да ли је неки придјев проста ријеч или није, нарочито ако проучавању желимо приступити синхронијски, а ако се и усмјеримо на дијахронију, није јасно колико дубоко треба да улазимо у прошлост (Драгићевић 2001: 21).

1.3. Закључак који се из овог подужег увода намеће јесте да се синхронијска истраживања творбе ријечи понекад преплићу са дијахронијским, нарочито када се покушавају установити мотивациони односи међу ријечима, а то је, између осталог, кључно и за утврђивање структуре творбених ланаца. Тај задатак није увијек једноставан, као што показују неки спорни примјери у српском језику.[2] Предмет овог рада управо су случајеви којима се са становишта савременог језичког осјећања не може са сигурношћу одредити деривациони статус, као што су неке глаголске лексеме с префиксом *по-*, српски односни и описни придјеви, те ријечи страног поријекла чија је морфемска структура доживјела промјене. Основни циљ рада јесте да се укаже на методолошке проблеме с којима се суочава синхронијско проучавање творбе ријечи и да се понуде потенцијална рјешења, с упориштем у савременом језичком осјећању, богатој славистичкој литератури, али и неким рецентним радовима о лексичкој мотивацији (нпр. Umbreit 2010, 2011, 2015; Marzo, Umbreit 2016).

2. Лексичка мотивација и проблем демаркације синхроније и дијахроније у дериватологији

2.0. Модел представљања структуре творбених ланаца који подразумијева да су мотивационе везе једносмјерне елегантан је у својој једноставности,

[2] О томе да је понекад тешко утврдити мотивационе везе међу ријечима писао је и Божо Ћорић, показујући то на примјеру именице *балканизам*. „У лексикографији се ова реч дефинише овако: ’*начин и систем живота балканских народа и држава; поступци својствени Балканцима* (*по схватању Запада обично презриво*)’, чему се додаје и: *’језичка особина карактеристична за више балканских језика’* (РМС). Иако се лексикографска дефиниција не мора поклапати са творбеном, ипак видимо да се у одређивању основинске ријечи наилази на потешкоће: је ли у тој улози придев *балкански* или именица *Балканац*? А можда је основинска реч *Балкан*? Наиме, семантички опис може бити вишеструк: *оно што је својствено **балканским** народима, **Балканцима**, становницима **Балкана***” (Ћорић 2008: 23). О вишеструкој мотивацији, али и о другим врстама мотивационих односа међу ријечима в. нпр. Ћорић 2008: 21–31; Пипер et al. 2022: 234–237).

али у неким случајевима не одговара стварним односима међу ријечима, прије свега онда када се може говорити о вишеструкој или паралелној мотивацији, што, с друге стране, зависи и од тога да ли се ти односи посматрају из синхронијске или дијахронијске перспективе. То се може показати на примјеру мотивације именице *путник*. Наиме, како тврди Марojевић (2000: 199), „именица *путник* стварно је била образована од основе придјева *путн(и)*, који је са своје стране изведен од основе именице *пут* – придев суфиксом *-н-* < *-ьпъ*, именица суфиксом *-ик* < *-ікъ*", па би дијахронијски творбени ланац изгледао овако: *пут* > *путни*$_1$ > *путник*$_2$. Савремено језичко стање, међутим, њен коријен, што и сам Марojевић наглашава, интерпретира као глаголски, тј. именица *путник* мотивише се глаголом *путовати* (в. и Клајн 2003: 156), тако да синхронијски творбени ланац има сљедећу структуру: *пут* > *путовати*$_1$ > *путник*$_2$. Ипак, ријеч *путник* могла би се дефинисати као 'особа која путује', 'особа која иде на пут' и 'путна особа', а то значи да је у њеном случају оправдано говорити о вишеструкој мотивацији, као што чини Ћорић (2008: 27), па би творбени ланац имао сложенију структуру. У српском језику много је таквих примјера, а у наставку ће бити размотрени неки од њих.

2.1. Стјепан Бабић глаголе с придјевом у основи типа *пожутити*, *позеленити* и сл. разматра у оквиру чисте префиксације и истиче како они значе да се постигао циљ радње (Babić 2002: 545), а за глаголе с именицом у основи, као што су *покумити*, *посељачити* и др., каже да су настали префиксално-суфиксалном творбом, али напомиње да се настанак неких од ових глагола може објаснити и чистом префиксацијом јер су могућа два описа значења: *поунијатити* – а) 'учинити унијатима' б) 'свршити унијаћење' (Babić 2002: 556). Иван Клајн (2002: 292–294) запажа како би, у начелу, разликовање префиксално-суфиксалних и обичних префиксалних твореница требало да буде лако – када се из префиксално-суфиксалне творенице одстрани префикс, добија се облик који не постоји, али истиче да у пракси тај критеријум слабо функционише, и то због депревербатива и глагола с везаним основама. „Строго разграничавање, у сваком случају, није могуће, а ни неопходно" (Клајн 2002: 294).

2.1.1. Као илустративни примјер послужиће глагол *поцрвенити*. Он се може тумачити као префиксал настао додавањем префикса *по-* глаголу *црвенити*, али и као твореница настала префиксално-суфиксалном творбом од придјева *црвен*, чему би у прилог ишла његова дефиниција у РМС – 'учинити црвеним', али и чврста семантичка веза с придјевом у основи. Глагол *црвенити*, с друге стране, такође би се могао интерпретирати двојако – као суфиксална изведеница од придјева *црвен*, али и као депревербатив од глагола *поцрвенити*. Већа продуктивност префиксације у односу на депревербацију, као и тенденција да, када се ради о истокоријенским ријечима, она са више морфема настаје од оне са мањим бројем, ишле би у прилог првој интерпретацији, али, с друге стране, истраживања на грађи неких других словенских језика (в. нпр. Sokolová 2013)[3] показују како предност ипак треба дати тумачењу да је глагол *црвенити* настао депревербацијом од глагола *поцрвенити*. Све ове интерпретације, ипак, прихватљиве су у синхронијској творбено-семантичкој анализи, па се зато може говорити о вишеструкој мотивацији. У односу глагола *црвенити* и *поцрвенити* јасно се препознаје резултативност префикса *по-*, али то не подразумијева одбацивање могућности да су обје творенице мотивисане придјевом *црвен*, односно да је имперфективни глагол мотивисан перфективним.

2.1.2. Теоретски, ово би се могло примијенити на све прелазне и непрелазне глаголе с префиксом *по-* којима се означава нека трансформација (нпр. *пожутити* – 'учинити жутим', *пожут(ј)ети* – 'постати жут' и др.).[4] Међутим, немају сви они своје корелативе без префикса, или бар нису потврђени у нашим рјечницима, па би се у њиховом случају прије могло говорити само о префиксално-суфиксалној творби. Такви су: *подјечачити се*, *поенглезити (се)*, *позлоћудити се*, *полакоумити се*, *посвјетовити* и др. Њима се прикључују и они код којих глагол без префикса има друкчије значење. Тако глагол *побудалити* има значења 'постати будала, полудјети', односно 'учинити будалом', док глагол *будалити* значи 'говорити или чинити лудости, глупости'. Неки глаголи без префикса, као што су: *бољшати (се)*,

[3] На истраживање Милославе Соколове пажњу ми је скренула др Никол Јаночкова, па јој на томе најсрдачније захваљујем.

[4] О овој групи глагола с префиксом *по-* в. Милашин 2024: 211–265, као и тамо наведену литературу.

горшати (се), *штапити се*, рјеђе се користе и за њих се с већом вјероватноћом може претпоставити да су настали депревербацијом, али на то, без увида у дијахронијске процесе, може указивати једино језичко осјећање. Системски би се то могло ријешити овако: уколико постоји одговарајући глагол несвршеног вида, с којим се успоставља и формална и семантичка веза, глагол с префиксом *по-* може се мотивисати и њиме, али и ријечју чији се коријен налази у његовој основи; уколико не постоји, сматра се да је тај глагол настао префиксално-суфиксалном творбом. С друге стране, глаголи без префикса *по-* могу се, осим суфиксалним изведеницама, сматрати и депревербативима. Тачно утврђивање времена и начина настанка неке творенице подразумијевало би разматрање дијахронијских процеса, а то није предмет проучавања дериватологије савременог српског језика.

2.2. Тумачећи настанак описних придјева типа *друштвен(и)* преко семантичке творбе, Маројевић (2000: 187–188, 2005: 686, 2007: 553–554) успоставља својеврсни творбени ланац у складу са семантичким развитком словенских придјева: посесивни > односни > описни. Он, наиме, сматра да је описни придјев *друштвен(и)* настао преласком придјева *друштвени* из категорије односних у категорију описних придјева, тј. семантичком творбом. Владан Јовановић (2010: 15), с друге стране, напомиње како се случајеви одређене семантичке помјерености или развоја новог значења на бази старог (чак и са могућностима појаве секундарних акцената) у лексикографији разматрају на плану полисемије, па се тако и њихова значења у рјечницима наводе у оквирима исте одреднице, на чему се темељи и његов став да семантичку творбу не треба убрајати у начине творбе ријечи у српском језику – ако постоји само једна лексема, обрађена у рјечнику у склопу једне одреднице, онда њено семантичко гранање нема никакве везе са творбом ријечи. У овом случају, међутим, ради се о лексикографском пропусту, произашлом из превелике формалне и садржајне сличности двају придјева (о томе в. Tafra 2022: 176–177). Како истиче Стјепан Бабић:

> „Pridjevi sa sufiksom *-en* razlikuju se od pridjeva sa sufiksom *-enī* po tome što su prvi opisni, a drugi odnosni. Ima nekoliko usporednih pridjeva koji se razlikuju morfološki i semantički, a katkad i naglaskom. Pridjev *drȕštven* ima određene i neodređene oblike, određenu i neodređenu sklonidbu, a znači

> 'koji je vičan društvu, koji voli društvo, zabavan', […] a pridjev drȕštvenī ima samo određene oblike i određenu sklonidbu i znači 'koji se odnosi na društvo', *društveni položaj*, *novac*, *zadatak*. Odnosni pridjev može imati kratkouzlazni naglasak i na prvom slogu sufiksa: *društvènī*" (Babić 2002: 464).

Ако се и занемари акценатско разликовање, које је факултативно и не обухвата велики број примјера, из граматичке перспективе јасно је како се овдје ради о различитим лексичко-семантичким класама, а самим тим и о различитим придјевима, па би било исправно да и лексикографи у рјечнике уносе двије одреднице, једну за описни, а другу за односни придјев. Марojевић је диференцирање ових придјева исправно уочио и објаснио, али је његов приступ дијахронијски. Синхронијска дериватолошка анализа указује на то да су и описни придјев *друштвен(и)* и односни придјев *друштвени* настали суфиксацијом, будући да се оба мотивишу именицом *друштво* (тешко је прихватљиво да би савремено језичко осјећање описни придјев мотивисало односним). Додатни проблем, који се такође тиче перспективе, представља питање треба ли њихов творбени формант третирати као један или два засебна суфикса. Чињеница јесте да се, дијахронијски гледано, ради о генетски истом суфиксу (Марojевић 2005: 686), али синхронијско семантичко тумачење сугерише да су у питању различити суфикси, с тим да их у пракси, како су дериватолози већ уочили (в. Клајн 2003: 278–279), није лако разграничити. Због тога, чини се, није погрешно ни говорити о једном суфиксу *-ен*, који, као и суфикс *-ан*, у одређеном контексту, у комбинацији са основом, активира одговарајуће компоненте своје семантичке структуре.

2.3. Посебан проблем у дериватологији представља интерпретација позајмљеница. Као илустрација може послужити творбена анализа именице *дизајнер*. Она је, наиме, у цјелини увезена у српски језик из енглеског, те је, као такву, традиционална наука о грађењу ријечи сматра немотивисаном (в. нпр. Драгићевић 2018: 254–255). Савремена дериватологија, с друге стране, изучава и промјене у морфемској структури ријечи, гдје се убраја и тзв. обрнута творба – процес у коме језичко осјећање немотивисану ријеч накнадно доводи у формално-семантичку везу с другом ријечју и тако је интерпретира као мотивисану (в. Марojевић 2005, 2007). Именица *дизајнер*,

првобитно немотивисана, на тај се начин секундарно доводи у везу с именицом *дизајн*, али и глаголом *дизајнирати*, а творбени ланац могао би се представити овако: *дизајн* > *дизајнирати*$_1$ > *дизајнер*$_2$. Међутим, овај низ могуће је и друкчије структурирати јер би се, између осталог, и именица *дизајнер*, пошто се дефинише не само као 'онај који дизајнира' него и као 'онај који се бави дизајном', могла сматрати првостепеним дериватом именице *дизајн*, а и у самој именици *дизајн* језичко осјећање могло би препознати девербативну именицу насталу од глагола *дизајнирати* нултом суфиксацијом. Због тога се структура овог творбеног ланца, као и структуре свих творбених ланаца у којима се налазе накнадно мотивисане позајмљенице и смјер њиховог уланчавања, мора схватити условно. Заправо, овдје је најоправданије говорити само о паралелној мотивацији ријечи унутар творбеног гнијезда страног поријекла.

Исто то може се, нпр., примијенити у анализи првобитно немотивисане именице *дилер*, коју Иван Клајн (2003: 228, 351) доводи у везу са глаголом *диловати*, али наглашава да се глагол јавио накнадно, те да је исправније рећи како је он настао од претходно позајмљене именице *дилер*. Када би се и могло тачно утврдити, вријеме позајмљивања за синхронијску дериватологију није од значаја – и овдје треба само констатовати да се ради о обрнутој творби, тачније редеривацији, односно о накнадној паралелној мотивацији твореница страног поријекла.

3. Закључак

У овом раду показано је како у дериватологији није увијек лако раздвојити синхронијску и дијахронијску перспективу, нарочито када се жели проникнути у мотивацију твореница, од чега умногоме зависи и утврђивање структуре творбених ланаца. Циљ је био да се на овај проблем само укаже и да се понуди темељ за даљу разраду. Из неколико размотрених примјера може се закључити како у синхронијским истраживањима понекад није оправдано говорити о једносмјерној мотивацији, као у случају пара *црвенити – поцрвенити* или скупине позајмљеница *дизајн – дизајнер – дизајнирати*. Због вишеструке и паралелне мотивације поједностављено представљање смјера уланчавања твореница у српском језику, али и у

осталим језицима, може се лако оспорити, а због промјена које се дешавају у језику сасвим је извјесно да једном установљене структуре творбених ланаца нису трајне, баш као што ни однос описних и односних придјева типа *друштвен(и)* и *друштвени* са становишта савременог језичког осјећања више не одражава смјер семантичког развитка словенских придјева (посесивни > односни > описни).

Добро је познато да није увијек лако одредити мотивну ријеч неке творенице, а, посматрано синхронијски, то често и није само једна ријеч, па је у таквим примјерима инсистирање на једносмјерној или непосредној мотивацији неусклађено са стварним односима међу ријечима. Из свега што је овдје наведено јасно је да деривациони односи донекле релативизују супротстављеност синхроније и дијахроније, истичући њихову комплементарност. Међутим, како би се добила реална слика лексичког и творбеног система неког језика у развоју и у датом тренутку, неопходно је да се ове двије перспективе што је могуће више раздвоје.

Литература

Babić, Stjepan, 2002: *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*, 3. izd. Zagreb: HAZU – Globus.

Драгићевић, Рајна, 2001: *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику: творбена и семантичка анализа*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Драгићевић, Рајна, 2007: *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.

Драгићевић, Рајна, 2018: *Српска лексика у прошлости и данас*. Нови Сад: Матица српска.

Драгићевић, Рајна, 2020: Статус деривационих односа у лексикологији. У: Рајна Драгићевић. *Граматика у огледалу семантике*. Београд: Чигоја штампа. 113–118.

Ivić, Milka, 2001: *Pravci u lingvistici I*, 9. izd. Beograd: Čigoja štampa [Biblioteka XX vek].

Јовановић, Владан, 2010: *Деминутивне и аугментативне именице у српском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Kovačec, August, 2007: Ferdinand de Saussure i strukturalizam. U: Zrinjka Glovacki-Bernardi, August Kovačec, Ranko Matasović, Milan Mihaljević, Dieter W. Halwachs, Karl Sornig, Christine Penzinger, Richard Schrodt. *Uvod u lingvistiku*, 2. izd. Prir. Zrinjka Glovacki-Bernardi. Zagreb: Školska knjiga. 99–178.

Клајн, Иван, 2002: *Творба речи у савременом српском језику I: Слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Клајн, Иван, 2003: *Творба речи у савременом српском језику II: Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Марojевић, Радмило, 2000: Српски језик данас: у дериватолошкој перспективи. У: Радмило Марojевић. *Српски језик данас*. Београд: ЗИПС – СРС. 163–218.

Марojевић, Радмило, 2005: Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (1). *Српски језик*, год. 10, бр. 1–2. 685–779.

Марojевић, Радмило, 2007: Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна (2). *Српски језик*, год. 12, бр. 1–2. 501–600.

Marzo, Daniela, Umbreit, Birgit, 2016: Investigating lexical motivation in French and Italian. In: *The lexical typology of semantic shifts*. Eds. Päivi Juvonen, Maria Koptjevskaja-Tamm. Berlin – Boston: De Gruyter. 423–455.

Милашин, Горан, 2024: *Префикс* по- *у служби регулатора значења и валентности глагола у српском језику* [Докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду].

Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina (eds.), 2021: *Slovník slovotvorných prostriedkov v slovenčine*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Пипер, Предраг, Клајн, Иван, Драгићевић, Рајна, 2022: *Нормативна граматика српскога језика*, 4. изд. Нови Сад: Матица српска.

РМС, 1967–1976: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI. Нови Сад (I–III и Загреб): Матица српска (I–III и Матица хрватска).

Silić, Josip, Pranjković, Ivo, 2007: *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga.

Sokolová, Miloslava, 2013: Verifikácia smeru vidotvorby pri deadjektívnych verbách. V: *Od morfém ku komplexným slovám a ich paradigmám: Výraz, význam, funkcia*. Eds. Ladislav Sisák, Martin Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 131–146.

Стевановић, Михаило, 1986: *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) I: Увод, фонетика, морфологија*, 5. изд. Београд: Научна књига.

Tafra, Branka, 2022: Šta je hrvatskoj leksikografiji *natuknica*? U: Branka Tafra. *Jezikoslovna razlikost*. Zagreb: Matica hrvatska. 151–181.

Umbreit, Birgit, 2010: Does *love* come from *to love* or *to love* from *love*? Why lexical motivation has to be regarded as bidirectional. In: *Cognitive approaches to word-formation*. Eds. Alexander Onysko, Sascha Michel. Berlin – New York: De Gruyter. 301–333.

Umbreit, Birgit, 2011: Why multiple motivation is a cognitively justified phenomenon. In: *Motivation in grammar and the lexicon*. Eds. Klaus-Uwe Panther, Günter Radden. Amsterdam & Philadelphia: Benjamins. 269–286.

Umbreit, Birgit, 2015: *Zur Direktionalität der lexikalischen Motivation: Motiviertheit und Gerichtetheit von französischen und italienischen Wortpaaren auf der Basis von Sprecherbefragungen*. Tübingen: Narr Francke Attempto.

Ћорић, Божо, 2008: *Творба именица у српском језику*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

WORD-FORMATION CHAINS AND THE PROBLEM OF DEMARCATION OF THE SYNCHRONIC STATE AND DIACHRONIC PROCESSES IN DERIVATIONAL MORPHOLOGY

In this paper, on several examples whose derivational status cannot be determined with certainty from the point of view of contemporary linguistic feeling, it is shown that in derivation morphology it is sometimes difficult to separate the synchronic state from the diachronic processes, especially in determining lexical motivation, which is also necessary for illumination of the structure of word-formation chains. It is, in fact, contrary to the definition of derivation morphology as a linguistic discipline that has clear criteria for demarcation of the synchronic and diachronic perspectives. From the considered examples, one can conclud that in synchronic research it is sometimes not correct to talk about one-direction motivation, as in the case of the pair *crveniti*^{i} – *pocrveniti*^{p} ('make something red') or the group of words of foreign origin *dizajn* ('design') – *dizajner* ('designer') – *dizajnirati* ('to design'). Due to multiple and parallel motivation, the simplified presentation of the direction in word-formation chains in the Serbian language, as well as in other languages, can easily be called into question. And due to the language changes, it is quite certain that once established structures of word-formation chains are not permanent, just as the relationship between descriptive and relative adjectives of the type *društveni* ('social – relating to society and the way people live') and *društven(i)* ('social – relating to the things you do with other people for enjoyment when you are not working') from the point of view of contemporary linguistic feeling does not reflect the semantic development of Slavic adjectives (possessive adjectives > relative adjectives > descriptive adjectives). The main purpose of the article was to point out the problem of demarcation of the synchronic state and diachronic processes in derivational morpgology. The presented conclusions indicate that in future research on lexical motivation and the structure of word-formation chains more attention must be paid to the difference between synchrony and diachrony.

KEYWORDS: derivational morphology, word-formation chains, derivational relations, synchronic research, Serbian language

IV

STOPENJSKO BESEDOTVORJE IN SODOBNO GRADIVO

Iwona Burkacka

CZYNNIKI WPŁYWAJĄCE NA STRUKTURĘ I WIELKOŚĆ POLSKICH GNIAZD SŁOWOTWÓRCZYCH

1. Cel, materiał, metodologia

Podstawowym celem tekstu jest przedstawienie czynników wpływających na strukturę i wielkość polskich gniazd słowotwórczych. W analizie struktury uwzględniono przynależność derywatu do części mowy i umiejscowienie na takcie derywacyjnym. Wielkość gniazd mierzono liczbą derywatów i taktów. Zestawiono wyliczenia dotyczące średniej wielkości gniazda, a także informacje dotyczące największych gniazd.

Materiał będący podstawą analizy pochodzi z czterech tomów *Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego* (dalej: SGS 2001, SGS 2004). W analizie wykorzystano podstawowe pojęcia metodologii gniazdowej: gniazdo, łańcuch słowotwórczy, stopień pochodności, wyraz centralny, struktura gniazda (por. Jadacka 2001, Skarżyński 1999: 153-174), oraz pojęcia synchronicznego słowotwórstwa opisowego: motywacja, derywat prosty i złożony, podstawa słowotwórcza, parafraza słowotwórcza, formant (Skarżyński 1999: 31-151).

Należy podkreślić, że choć polski SGS 2001 i 2004 nawiązuje do słownika A.N. Tichonova (1985), to skorzystano w nim też z prac S.K. Szaumiana (Szaumian 1965: 210-224, Szaumian, Sobolewa 1968: 13-29), przy czym zastosowano inny system symboli (oznaczenia odwołują się do łacińskich nazw części mowy, np. *S – substantivum* (rzeczownik), *V – verbum* (czasownik),

dla elementów obcych przyjęto oznaczenie *O* (bez wskazywania na charakterystykę kategorialną).

Przyjęto także rozwiązania, które są różne od stosowanych w słownikach morfemowych. Po pierwsze, w SGS (2001 i 2004) ośrodkami gniazd są znaczenia wyrazów centralnych (nie: morfemy rdzenne), a więc derywaty od różnych znaczeń są umieszczone w odrębnych gniazdach. Między podstawą a derywatem musi zachodzić żywa (współcześnie odczuwana) relacja motywacji semantycznej i formalnej, badana za pomocą parafrazy słowotwórczej. Autorzy i redaktorzy SGS 2001 i 2004 jako źródła materiału traktowali wszystkie dostępne słowniki polszczyzny ogólnej. Przy czym hasła (wyrazy centralne) pochodziły z *Małego słownika języka polskiego* (dalej: MSJP 1968) i podobnie jak derywaty pochodzące z tego źródła nie miały żadnych dodatkowych oznaczeń. Derywaty zaczerpnięte z innych słowników oznaczono w sposób skrótowy ze wskazaniem na numer znaczenia, zamieszczono też derywaty znane autorom tego słownika, a nienotowane w słownikach (z oznaczeniem [] red.).

W analizie materiału autorzy wykorzystali zasadę dominacji systemowej, która w sytuacji, gdy semantycznie i formalnie możliwe są różne interpretacje derywatów (wielomotywacyjność), daje pierwszeństwo temu opisowi, który pozwala opisać większą liczbę jednostek. W polskim SGS 2001 i 2004 nie są notowane systemowo tworzone gerundia (*nomina actionis* z sufiksami *-anie*, *-enie*, *-cie*), jeśli wyrazy te nie mają innych znaczeń, np. wyraz *ogrodzenie* jest notowany w znaczeniu ‘parkan, płot’. Pomijane są też archaizmy, wyrazy gwarowe, wyrazy i znaczenia przestarzałe.

W tomie trzecim SGS (2004) obejmującym gniazda tworzone od podstaw czasownikowych wprowadzono do analizy derywację prefiksalną wymienną (niestosowaną w SGS 2001) oraz potraktowano *nie* jako modulant (a więc derywaty z nim zostały w tym tomie opisane jako złożenia), a nie jako prefiks (jak było w SGS 2001). Przyjęcie tych rozwiązań wynikało z uwzględnienia w większym stopniu roli relacji semantycznych w analizie materiału (a zwłaszcza w budowanej parafrazie słowotwórczej, np. aby coś *dopracować*, wcześniej trzeba coś *opracować*, aby coś *zreinterpretować,* wcześniej trzeba było coś *zinterpretować*, por. Skarżyński 2004: XI-XIII). Wymienione założenia są istotne w kontekście prowadzonej analizy, wpływają bowiem na jej wyniki.

2. Stan badań

W Polsce powstało kilka monografii i kilkanaście opracowań dotyczących wykorzystania metodologii gniazdowej[1]. W prezentowanym tekście uwzględniono publikacje dotyczące charakterystyki gniazd, których podstawą są wyrazy przynależne do określonych części mowy. Informacji o gniazdach odprzymiotnikowych dostarcza artykuł T. Vogelgesang (1984), odrzeczownikowych – praca H. Jadackiej (1995), a odliczebnikowych – teksty M. Skarżyńskiego (1988, 2000). Gniazda odczasownikowe były przedmiotem tylko wstępnych analiz (Białoskurska 1999 i 2000; Skarżyński 2003). W tekście uwzględniono również prace odnoszące się do nacechowania leksemów będących podstawami gniazd (Burkacka 2001, 2011, 2018a i b), genezy leksemu tworzącego gniazdo (Przygudzka 2009, 2010), a w mniejszym stopniu – kombinatoryki sufiksalnej w derywacji odrzeczownikowej (Burkacka 2012).

3. Czynniki wpływające na strukturę i wielkość polskich gniazd słowotwórczych

W pracach dotyczących charakterystyki gniazd odrzeczownikowych (Jadacka 1995, Burkacka 2012), odczasownikowych (Burkacka 2001) i odliczebnikowych (Skarżyński 1988, 2000) jest mowa o czynnikach wpływających na wielkość i strukturę gniazd, jednak te zagadnienia nie znajdują się na ogół w centrum zainteresowań twórców tych opracowań. Uwagi poczynione są zwykle na marginesie innych rozważań (łączliwości sufiksów, ogólnej charakterystyki gniazd). Można jednak z nich wywnioskować, że badacze wiążą potencję derywacyjną i budowę gniazd z następującymi czynnikami:

- przynależnością podstawy do określonej części mowy,
- nacechowaniem stylistycznym i ekspresywnym,
- długością leksemu bazowego,
- genezą leksemu bazowego,
- znaczeniem i liczbą znaczeń danego wyrazu,

[1] Pomijam prace dotyczące wykorzystania tej metodologii w badaniach konfrontatywnych i historycznojęzykowych.

- rangą w procesach konceptualizacji,
- zakresem stosowania i frekwencją podstawy,
- aktywnością frazeologiczną podstawy,
- istnieniem ograniczeń morfologicznych,
- występowaniem terminów wśród derywatów,
- genezą sufiksów uczestniczących w procesach derywacyjnych.

Brakuje jednak opracowań gniazd, których podstawą są przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje i wykrzykniki, a także całościowych opracowań gniazd odczasownikowych (mamy zaledwie wstępne dane).

3.1. Część mowy

Gdy wyliczymy dane dotyczące liczby i wielkości gniazd budowanych przez przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje i wykrzykniki oraz zestawimy je z danymi dotyczącymi gniazd odrzeczownikowych, odprzymiotnikowych oraz cząstkowymi danymi dotyczącymi gniazd odczasownikowych, a następnie wyliczymy średnią liczbę derywatów w gnieździe (aby móc porównać różne dane: pełne i cząstkowe), to zauważymy, że średnio najwięcej derywatów występuje w gnieździe odliczebnikowym. Średnio gniazdo takie liczy ponad 112 derywatów, co jest związane z nieograniczoną potencją liczebnika w tworzeniu derywatów (zwłaszcza liczebników złożonych, liczebników porządkowych i derywowanych od nich rzeczowników). Średnio nieco ponad 29 derywatów znajduje się gnieździe budowanym przez modulant (zwłaszcza przez modulant *nie*). Najmniej derywatów przypada średnio na gniazdo budowane przez wykrzyknik (około 1,7 derywatu) oraz rzeczownik (zaledwie 3 derywaty). Niski wynik liczebności gniazd odrzeczownikowych wynika z tego, że rzeczowniki mają zwykle kilka znaczeń.

Jeśli uwzględnimy liczbę gniazd pustych (to znaczy takich, które nie zawierają ani jednego derywatu), to zauważymy, że stanowią one ponad połowę gniazd odwykrzyknikowych, ponad ⅓ gniazd odmodulantowych, odrzeczownikowych i odprzysłówkowych (por. tabela 1). Najmniej ich występuje wśród gniazd odliczebnikowych (por. tabela 1), co potwierdza wcześniejsze dane dotyczące dużej potencji derywacyjnej tej części mowy.

Najdłuższe łańcuchy występują w gniazdach tworzonych przez leksemy będące czasownikami, rzeczownikami i modulantami (derywaty występują do VI taktu włącznie). Najpłytsze gniazda ma wykrzyknik (zaledwie dwa takty) i przysłówek (do III taktów włącznie).

Tab. 1. Wielkość gniazd

Część mowy	Liczba gniazd	Liczba derywatów	Średnia liczba derywatów w gnieździe	Udział gniazd pustych	Rozpiętość w taktach
Czasownik (badania cząstkowe)	3 847	35 300	8,1	Około 16%	0-VI
Rzeczownik	12 219	36 240	3	36%	0-VI
Przymiotnik	654	6 015	9,2	11,5%	0-IV
liczebnik	26	2921	112,4	3,9%	0-V
przysłówek	34	400	11,8	35,3%	0-III
zaimek	60	570	9,5	16,7%	0-IV
przyimek	239	2480	10,4	24,3%	0-IV
modulant	82	2421	29,5	37,8%	0-VI
onomatopeja	13	63	4,9	0	0-IV
wykrzyknik	7	12	1,7	57,1	0-II

[źródło danych: Jadacka 1995, Skarżyński 2000 i 2003, Vogelgesang 1984 oraz wyliczenia własne autorki tekstu]

Warto przyjrzeć się jeszcze rozkładowi derywatów na poszczególnych taktach derywacyjnych. W gniazdach odczasownikowych i odliczebnikowych połowa derywatów znajduje się na I takcie (odpowiednio 50% i 51%), czyli jest bezpośrednio motywowana przez wyraz centralny (hasłowy), w gniazdach odrzeczownikowych udział derywatów tego typu jest jeszcze większy (60,8%). W świetle dostępnych badań wiadomo też, że derywacja w gniazdach odczasownikowych i odrzeczownikowych jest nastawiona na kontynuację (duży udział odpowiednio czasowników i rzeczowników wśród derywatów), natomiast inaczej jest w gniazdach odprzymiotnikowych, w których dominują rzeczowniki, oraz odliczebnikowych z dużym udziałem przymiotników wśród derywatów. Badań wymagają gniazda znajdujące się w 4 tomie (SGS 2004). Najwięcej zróżnicowanych modeli derywacyjnych obserwuje się w gniazdach czasownikowych (113 wymienionych w badaniach cząstkowych) i odrzeczownikowych (157) wobec 71 modeli występujących w gniazdach odprzymiotnikowych i tylko 27 w gniazdach odliczebnikowych.

Tab. 2. Rozkład derywatów na taktach derywacyjnych

Część mowy	Rozkład derywatów	Liczba modeli strukturalnych
Czasownik (badania cząstkowe)	50% na I takcie; 35% – II; 3% – III; 4% – IV; 0,5 – V; 0,05% – VI	113 (dużo V)
Rzeczownik	60,8% – I; 31,5% – II; 6,2% – III; 0,3% – IV; V, VI – pojedyncze derywaty	157 (dużo S)
Przymiotnik	Brak danych	71 (dużo S)
liczebnik	51% – I; 38,8% – II; 8,6% – III; 1,3% – IV; 0,2% – V	27* (dużo Ad)

[źródło danych: Jadacka 1995, Skarżyński 2000 i 2003, Vogelgesang 1984 oraz wyliczenia własne autorki tekstu]

3.2. Nacechowanie stylistyczne i ekspresywne

W świetle badań I. Burkackiej (2001, 2003, 2011, 2012, 2018a,b) widać, że podstawy nacechowane stylistycznie (ekspresywne i potoczne) tworzą mniejsze gniazda, słabiej rozgałęzione, o krótkich łańcuchach derywatów. Natomiast podstawy należące do słownictwa wspólnoodmianowego (niespecjalistyczne, niepotoczne, nieerudycyjne – Markowski 1992: 76-77) tworzą większe gniazda. Dobą egzemplifikacją jest zestawienie gniazd czasowników i rzeczowników o zbliżonych znaczeniach, a o różnej charakterystyce stylistycznej, np. MÓWIĆ (243 derywaty) i GADAĆ[2] (112), DOM (48) i CHAŁUPA (12) (Burkacka 2001). Wśród przyczyn tego zjawiska należy wymienić dwa czynniki. Po pierwsze, duża część derywatów rzeczownikowych i przymiotnikowych powstaje w wyniku sufiksacji, a ta wydłuża formę i w ten sposób osłabia niesioną przez podstawę ekspresywność, zwłaszcza wtedy gdy mamy do czynienia z sufiksami neutralnymi stylistycznie, np. *-ow(y)*, *-nik*. Po drugie, sufiksy niosące nacechowanie ekspresywne (*-uch*, *-och*, *-ok*, *-ol*, *-uni*(*o/a*), *-aśn*(*y)*, *-isi*(*a/o)*) są zwykle finalnym elementem derywacji. Nie otwierają miejsc dla kolejnych przekształceń (por. Burkacka 2012). Dodatkowo apelatywa rzadko

[2] Należy dodać, że czasownik *gadać* w przeszłości nie był nacechowany stylistycznie.

są podstaw zdrobnień II stopnia (np. *baliczek*, *buciczek*, *koszyczek*, *mężulek*), a te choć możliwe, zwykle nie są notowane w słownikach ogólnych polszczyzny, zatem nie zostały uwzględnione w gniazdach.

W słownictwie ekspresywnym duży udział mają inne techniki derywacyjne, zwłaszcza ucięcia i derywacja paradygmatyczna, por. *klima* od *klimatyzacja*, *merc* od *mercedes*, i tworzenie skróto-skrótowców, np. *ZW* (od *zaraz wracam*), w słownictwie potocznym zaś uniwerbizacje, np. *ogólniak* (od: liceum ogólnokształcące), *ramówka* (program ramowy stacji telewizyjnej lub radiowej), *głosówka* (od: wiadomość głosowa), które we współczesnej polszczyźnie coraz częściej są nie są odbierane jako struktury potoczne.

Porównanie danych dotyczących cząstkowych badań czasownika[3] (Skarżyński 2003) i opracowania odnoszącego się do materiału gniazd czasowników potocznych (Burkacka 2011) pozwala stwierdzić, że gniazda czasowników potocznych są niemal dwukrotnie częściej puste, ponad dwukrotnie mniejsze niż średnie gniazdo czasownika. Zwykle mają znacznie mniejszą rozpiętość (tylko do IV taktu wobec VI-taktowych gniazd czasownika), a derywaty w ponad 64% skupiają się na I takcie (wobec średniej 47,4% derywatów na I takcie gniazda czasownikowego). Widać też wyraźne różnice w wykorzystaniu kolejnych taktów derywacyjnych (znacznie mniej derywatów na II I III takcie). Znacznie większy jest też udział gniazd jednoelementowych w grupie gniazd potocznych (17,1% wobec 12,5% takich gniazd w materiale gniazd odczasownikowych).

Potoczne podstawy czasownikowe nie tworzą gniazd liczących ponad sto derywatów, a te, które są bazą dla gniazd o wielkości ponad 50 wyrazów pochodnych stanowią margines (0,8%) czasownikowych gniazd potocznych. Szczegółowe dane zostały zebrane w tabeli 3.

3.3. Znaczenie i liczba znaczeń

Podstawę gniazda stanowi leksem o określonym znaczeniu, gdy więc wyraz ma kilka znaczeń, to są one ośrodkami odrębnych gniazd. Znaczenie pierwsze zgodnie z praktyką leksykograficzną jest zarezerwowane dla znaczenia podstawowego, najczęściej kojarzonego z daną formą. Nie dziwi więc, że gniazdo zbudowane wokół pierwszego znaczenia leksemu ma zwykle derywaty,

[3] Odnoszących się do materiału neutralnego i nacechowanego stylistycznie.

a podstawą pustych gniazd są często kolejne znaczenia (Skarżyński 2003: 138), np. leksem *gniazdo* 1. 'pomieszczenie dla ptaków' buduje gniazdo liczące 17 derywatów, podczas gdy kolejne znaczenia albo są ośrodkami małych gniazd (*gniazdo* 2. 'rodzina' – 3 derywaty, *gniazdo* 4. jęz. – 4, *gniazdo* 6. 'z prądem' – 2), lub pustych (*gniazdo* 3., 5. bud., 7. geol., 8. sport.).

Duże gniazda są tworzone przez leksemy znajdujące się w centrum pola leksykalno-znaczeniowego, np. największym gniazdem wśród czasowników ruchu jest IŚĆ 1. 'przenosić się z miejsca na miejsce, stawiając kroki' (133 derywaty) i JECHAĆ 'przenosić się z miejsca na miejsce za pomocą środków lokomocji' (133), a wśród czasowników mówienia dużym gniazdem jest MÓWIĆ (239). Tę prawidłowość odnajdziemy też w materiale odrzeczownikowym.

W świetle badań M. Olejniczak (199a i b) wiadomo też, że gniazda czasowników bliskoznacznych cechują się znacznym podobieństwem dotyczącym modeli derywacyjnych i ich obciążenia, a także budowy (podobne grafy).

3.4. Geneza leksemu bazowego

Zapożyczenia zwykle tworzą mniejsze gniazda niż leksemy rodzime, ale istotne są następujące czynniki:

a) czas (nowsze zapożyczenia tworzą mniejsze gniazda, a dawne zapożyczenia, zwłaszcza łacińskie i greckie, są podstawą dużych gniazd, w dużej części gromadzących terminy);
b) stopień adaptacji (zapożyczenia o pełnej adaptacji fonetycznej, graficznej, fleksyjnej łatwiej stają się podstawą derywatów, a zapożyczenia cytaty zwykle mają puste gniazda, np. ÉCRU, KHAKI, MENU);
c) status (gniazda internacjonalizmów są wzbogacane przez reinterpretację zapożyczeń, terminy wchodzą w bogatą siatkę terminologiczną, por. BAKTERIA, LOGARYTM, Jadacka 1995: 167, Burkacka 2012).
d) zapotrzebowanie społeczne, techniczne (nawet nowe zapożyczenia mogą dość szybka stać się podstawą gniazd, gdy nazywają istotne elementy, np. zapożyczenie *mobbing* jest podstawą derywatów: *mobbować*, *mobbingować*, *mobber*, *mobbingowy*, podobnie *komputer*: *skomputeryzować*, *komupterowy*, *komp*, *komputerek* itp.).

Należy dodać, że gniazda dawnych zapożyczeń mogą być rozbudowywane, gdy dany leksem jest nadal istotny w procesach nominacyjnych i współczesnej konceptualizacji świata.

3.5. Zakres stosowania i frekwencja

Na wielkość budowanego gniazda wpływa też zakres stosowania danego wyrazu. I tak wśród liczebników najczęściej w komunikacji są stosowane liczebniki od 1 do 10, które budują duże gniazda, podczas gdy *miliard* i *bilion* są podstawą odpowiednio: 4 i 1 derywatu. Podobne przykłady można wskazać wśród gniazd terminów: terminy oznaczone jako pierwsze znaczenia (a więc szerzej znane) są często podstawą dużych gniazd, np. ELEKTRON 1. chem. fiz. liczy 210 derywatów (w tym 123 terminy).

Z reguły na wielkość gniazda wpływa też obecność terminów, np. w gnieździe BIOLOGIA, liczącym 94 derywaty, znajdują się 32 terminy, JOD – 12 derywatów, w tym 9 terminów, OLEJ – 62, w tym 25 terminów. Nie tylko rzeczowniki są częstą podstawą terminów, wiele terminów matematycznych, chemicznych i muzycznych jest motywowanych przez liczebniki. Na marginesie warto dodać, że liczebniki często są podstawą złożeń tworzonych lawinowo i ich potencja w tej grupie jest ogromna.

3.6. Inne czynniki

Wymieniane w literaturze inne czynniki mają dużo mniejsze znaczenie. Długość leksemu bazowego nie jest tak ważna, ponieważ w polszczyźnie dość dużą rolę odgrywają ucięcia, z których część ma charakter obligatoryjny, np. obligatoryjne ucięcie elementu *-izm* przed dołączeniem sufiksu *-ist(a)*, częste ucięcie np. *-acj(a)* przed dołączeniem sufiksu *-aln(y)*, sufiksu *-ow(y)*, lub ucięcie części sufiksów, np. elementu *-n(y)* z sufiksu *-aln(y)* przed dołączeniem sufiksu *-izm*, *-ist(a)* (por. Burkacka 2012: 103-109).

Opisywane w literaturze ograniczenia morfonologiczne bywają zaś znoszone pod wpływem uzusu. Dobrym przykładem jest tworzenie feminatywów w polszczyźnie. W II połowie XX wieku badacze wskazywali na ograniczenia w przyłączaniu sufiksu *-k(a*) do podstaw zakończonych na *g*, podkreślając z jednej strony, że alternacja *g:ż* jest typowa dla zdrobnień (por. *droga – dróżka*), a z drugiej, że względy związane z wymową zablokują sufiksację (trudna wymowa grupy *-ktk-*, np. *architektka*, nieestetyczne skojarzenia w zakończeniach *-łożka*, np. *filołożka*. Praktyka XXI wieku dowodzi, że te ograniczenia zostały zniesione, a ocena tych struktur zmieniła się pod wpływem większej społecznej akceptacji dla feminatywów.

W polszczyźnie nie ma też ograniczeń w łączliwości sufiksów związanych z ich genezą. Do sufiksów obcych mogą być dołączane rodzime, odwrotna sytuacja jest też możliwa (por. Burkacka 2012: 112-118).

Wpływ aktywności frazeologicznej na potencję derywacyjną wyrazu i wielkość gniazda (Jadacka 1995: 167-168) wymaga zaś pogłębionych badań obejmujących całe grupy leksemów, a nie pojedyncze przykłady.

4. Podsumowanie

W świetle przeprowadzonych badań i przywołanych prac za najważniejsze czynniki wpływające na wielkość i strukturę gniazda należy uznać przynależność podstawy do określonej części mowy, udział w procesach konceptualizacji świata, w tym tworzenie terminologii i zakres stosowania leksemu bazowego, oraz nacechowanie stylistyczne podstawy. Dużo mniej istotna jest geneza i długość leksemu bazowego. Warto też podkreślić, że czynniki są powiązane i nie powinno się ich rozpatrywać rozłącznie.

Bibliografia

Białoskurska, Małgorzata, 2000: Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym, cz. II., *Poradnik Językowy*, z. 2. 38–48.

Białoskurska, Małgorzata, 1999: Wstępna analiza polskich gniazd słowotwórczych z centrum czasownikowym, cz. I. *Poradnik Językowy*, z. 5-6. 18–27.

Burkacka, Iwona, 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*, Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

Burkacka, Iwona, 2001: *Porównawcza analiza gniazdowa wybranych leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie.* Warszawa: Elipsa.

Burkacka, Iwona, 2011: Terminy naukowe jako podstawy gniazd słowotwórczych. *LingVaria*, nr 1(11). 43–70.

Burkacka, Iwona, 2018a: Słowotwórcze właściwości gniazd czasowników potocznych. W: *Kultura Komunikacji Językowej 5. Kultura komunikacji potocznej w językach słowiańskich*, red. Anna Piotrowicz, Małgorzata Witaszek-Samborska, Krzysztof Skibski, Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje.

Burkacka, Iwona, 2018b: Słownictwo wspólnoodmianowe okiem słowotwórcy (na przykładach trzech pól tematycznych). W: *Tyle się we mnie słów zebrało... Szkice o języku i tekstach*, red. Barbara Pędzich, Magdalena Wanot-Miśtura, Dorota Zdunkiewicz-Jedynak, Warszawa: Elipsa. 31–43.

Jadacka, Hanna, 1995: *Rzeczownik polski jako baza derywacyjna*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Jadacka, Hanna, 2001: Wstęp. W: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 1*., Teresa Vegelgesang, Gniazda odprzymiotnikowe, red. Hanna Jadacka, Kraków: Uniwersitas. 7–32.

Markowski, Andrzej, 1992: *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny, t. 1–2*, Warszawa: Wydawnictwa UW.

MSJP 1968: *Mały słownik języka polskiego*, red. Stanisław Skorupka, Halina Auderska, Zofia Łempicka, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Przygudzka Magdalena, 2010: Motywowane nazwy osób w zbliżonych semantycznie czasownikowych gniazdach z hasłem obcym i rodzimym. W: *Słowa – kładki, na których spotykaj a się ludzie różnych światów*, red. Iwona Burkacka, Radosław Pawelec, Dorota Zdunkiewicz-Jedynak. Warszawa: Wydział Polonistyki. 237–246.

Przygudzka, Magdalena, 2009: Opis gniazdowy czasownikowych dubletów semantycznych o różnej genezie. W: *Język z różnych stron widziany*, red. Mirosław Skarżyński, A. Czelakowska, Kraków: Księgarnia Akademicka. 239–248.

SGS 2001: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 1*., T. Vegelgesang, Gniazda odprzymiotnikowe, T. 2, Hanna Jadacka, Magdalena Bondkowska, Iwona Burkacka, Elżbieta Grabska-Moyle, Tomasz Karpowicz, Gniazda odrzeczownikowe, red. Hanna Jadacka. Kraków: Universitas.

SGS 2004: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 3*. Mirosław Skarżyński, Małgorzata Berend, Magdalena Bondkowska, Iwona Burkacka, Monika Olejniczak, Teresa Vogelgesang, Gniazda odczasownikowe, t. 4, Mirosław Skarżyński, Gniazda motywowane przez liczebniki, przysłówki, zaimki, przyimki, modulanty, onomatopeje, wykrzykniki, red. Mirosław Skarżyński, Kraków: Towarzystwo Naukowe Historia Iagellonica.

Skarżyński, Mirosław, 2004: *Wstęp, Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t. 3*. Gniazda odczasownikowe, Kraków.

Skarżyński, Mirosław, 1988: Słowotwórcze gniazda odliczebnikowe. *Polonica XII*. 157–171.

Skarżyński, Mirosław, 1999: *Powstanie i rozwój polskiego słowotwórstwa opisowego*. Kraków: Uniwersitas.

Skarżyński, Mirosław, 2000: *Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny (Studium gniazd słowotwórczych)*. Kraków: Towarzystwo Naukowe Historia Iagellonica.

Skarżyński, Mirosław, 2003: Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna).W: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia, metoda, zastosowania*, red. Mirosław Skarżyński, Kraków: Księgarnia Akademicka. 137–155.

Szaumian, Sobolewa: Шаумян С.К, Соболва П.А., 1968: *Основания прожающей грамматики русскго языка*, Москва.

Szaumian: Шаумян С.К, 1965: *Структурная лингвистика*, Москва.

Tichonov: Тихонов А.Н., 1985: *Словообразовательный словар русского языка*. Москва: Русский язык.

Vogelgesang, Teresa, 1984: Budowa gniazd słowotwórczych przymiotników we współczesnym języku polskim, *Poradnik Językowy* z. 4. 230–239.

FACTORS INFLUENCING THE STRUCTURE AND SIZE OF POLISH WORD-FORMATION NESTS

The text presents factors influencing the structure and size of Polish word-formation nests, measured by the number of derivatives, the length of word-formation chains and the share of derivatives in the word formation chain. In the light of the analysis of studies presenting the characteristics of noun-derivative, adjectival-derivative and numeral-derivative nests, partially verb-derivative nests and calculations prepared on the basis of the material of the Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego (Dictionary of Word-formation Nests of the Contemporary General Polish Language; Jadacka ed. 2001 and Skarżyński ed. 2004), the following factors are of significant importance: the affiliation of the base to a specific part of speech, participation in the processes of conceptualization of the world, including the creation of terminology and the scope of use of the base lexeme, and the stylistic marking of the base. The genesis and length of the base lexeme are much less important, and examining the influence of phraseological activity on the derivational potential of the word and the size of the nest requires in-depth research covering not individual nests, but large groups of material.

KEYWORDS: word-formation nest, derivative, derivational potency, conceptualization of the world, term, stylistic marking, part of speech

Рајна Драгићевић [Rajna Dragićević]

СЕМАНТИЧКО-ДЕРИВАЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ГЛАГОЛА *ГЛЕДАТИ* НА ОСНОВУ ГРАЂЕ ИЗ ДЕРИВАЦИОНИХ РЕЧНИКА НЕКИХ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

1. Деривациони речници и њихов фокус

У већини словенских језика већ су описана творбена средства и начини, тј. формални аспекти творбе речи и зато дериватолози данашњице покушавају да направе дубље захвате у овој области, а један од њих је покушај описа законитости творбеног потенцијала лексема. Први корак ка томе јесте опис деривационих гнезда лексема. Када деривациона гнезда буду описана, постојаће услови да се она међусобно пореде, што ће значајно унапредити теоријску дериватологију.

Пут ка том опису представљају речници деривационих гнезда, а њих није лако сачинити. Према речима J. Карпиловске (2002: 3), „њихово састављање се понекад суочава са непремостивим потешкоћама узрокованим недовољном обрадом лексике са историјске и етимолошке тачке гледишта, противречностима у решавању проблема структуре гнезда из перспективе савремене морфемологије и деривације. Међу овим последњима најконтроверзнији су проблеми разликовања феномена дијахроније и синхроније у творбеној или морфемској структури лексеме, разјашњавање посебности обједињавања речи у гнезда различитих врста, одређивање природе и смера мотивационих односа у творбеном гнезду, успостављање његовог врха или основне јединице, питање одраза

морфолошких појава у процесу деривације, полимотивација изведених речи и поликорелација сродних неизведених речи са дељивим основама итд."

Аутори деривационих речника словенских језика свесни су ових замки па структуру речника организују тако да избегну могуће грешке. Резултат тих покушаја су деривациони речници словенских језика који се међусобно методолошки разликују. Постоји још један разлог који доводи до различитих лексикографских решења у деривационим речницима, а он је заснован на чињеници да аутори немају исти циљ и идентичну идеју о основној сврси свог речника. Све то као резултат доводи до деривационих речника који су у некој мери слични, али се и међусобно разликују. Тако је, на пример, Јевгенија Карпиловска (2002) саставила деривациони речник украјинског језика полазећи од идеје да корисницима представи деривациона гнезда лексема са хомографским кореном (нпр. *арт*[1] и *арт*[2]; *бав*[1] и *бав*[2]). Овако осмишљен речник је веома користан јер се хомонимија понекад открива на основу различитих деривационих гнезда лексема. Тако се, на пример, хомонимичност именица *пол*[1] и *пол*[2] у српском језику објашњава чињеницом да се из ових именица изводе различити придеви, а затим и даљи деривати: *пол* (мушки или женски) → *полни*, а *пол* (северни: јужни) → *поларни* (исп. Гортан Премк 2004: 150–156; Драгићевић 2010: 322–324). Управо због тога што деривациони речници имају различите циљеве и задатке, чини се да нису поуздана истраживања у којима се до закључака долази пребројавањем деривата у деривационим речницима различитих језика, а посебно су непоуздани закључци о богатству и сиромаштву неких језика, што су врло поуздано показали Керн и Милетић (2016).[1]

[1] Analiza wymienionych przykładów, tzn. konfrontacja gniazd słowotwórczych, pokazuje, że takie porównania są zbyt ogólne, kompleksowe, a liczba derywatów nie może świadczyć o bogactwie poszczególnego języka. Gdybyśmy porównywali tylko liczbę derywatów w każdym z języków, wynikałoby, że język słoweński jest najbogatszy. Gdybyśmy z kolei porównywali różnorodność podstawowych leksemów czasownikowych, które oznaczają percepcję wzrokową, to język polski byłby na pierwszym miejscu. A gdybyśmy brali pod uwagę liczbę znaczeń podstawowego czasownika, język serbski plasowałby się najwyżej.Wszystko to pokazuje, że takie porównania nie mogą przesądzać o bogactwie danego języka (Kern i Miletić 2016: 101)

2. Концепција и задаци Семантичко-деривационог речник српског језика

Деривациони речник српског језика осмислила је проф. Даринка Гортан Премк, оснивач српске лексикологије, па су и циљеви овог речника пре свега осмишљени из лексиколошке перспективе. Излажући их непосредно пред почетак израде овог речника, проф. Гортан Премк (2002: 104 –105) наглашава да ће деривациони речник омогућити следеће: „Прво. Показало би се које су то лексеме које су способне за формирање деривационих гнезда […] Друго. Позало би се које основне лексеме нису способне за формирање деривационог гнезда […] Треће. Испитао би се и утврдио деривациони потенцијал појединих категорија речи […] Четврто. Показало би се који су елементи из семантичког садржаја више продуктивни, а који мање […] Пето. Видело би се да ли тип и правац деривације зависе од категорије речи у иницијалном положају […] Шесто. Дошли бисмо до података на основу којих бисмо разликовали граматичку од семантичке деривације."

У оквиру ових задатака, проф. Гортан Премк износи и семантичке хипотезе о правилностима које владају унутар лексичког система, на основу чега је јасно да је деривациони речник (који она именује *семантичко-деривациони речник*) осмишљен као пројекат који треба да провери постојеће лексиколошке хипотезе и да послужи као средство за даља лексиколошка проучавања. Семантичко-деривациони речник српског језика представља, дакле, основу за лексиколошки оријентисану творбу речи.

3. Деривационо гнездо глагола *ГЛЕДАТИ* у СДР српског језика

Имајући у виду полазишта овако засноване творбе речи, анализираћемо семантичко-деривационо гнездо глагола *гледати* у српском језику, поредећи неке налазе с онима који се могу анализирати у још неким словенским деривационим речницима.

Пре анализе деривационог гнезда, идентификоваћемо значења глагола *гледати* и то тако што ћемо представити најсажетији приказ његове семантике у највећем једнојезичком речнику српског језика (РСАНУ).

Глагол *гледати* има **27 значења** у Речнику САНУ.[2] Значења овог глагола распростиру се у следећим доменима: имати способност чула вида (1); посматрати (2.а.); управљати тежње, имати претензије (2.б); не трпети (у одричном обл. гл.) (2.в.), прегле́дати (2.г.), нишанити, циљати (2.д.), бити усмерен (3), сматрати; имати став (4.а, 4.б., 4.в.); претраживати, проверавати (5.а., 5.б.); обраћати пажњу (6, 9.а.); контролисати (7.а, 7.б.); показивати наклоност (8).

Деривационо гнездо глагола *гледати* у СДР има **178 деривата** (73 именице, 30 придева, 15 прилога, 58 глагола, 1 предлог, 1 узвик).[3] Колико је нама познато, ни у једном деривационом речнику словенских језика овај глагол није тако детаљно представљен.[4] Погрешно би било закључити да ни у једном словенском језику деривационо гнездо еквивалената овог глагола није толико богато као у српском језику јер су остали деривациони речници другачије конципирани и ауторима није било толико важно да представе све деривате јер су остали речници имали другачије циљеве.

Први закључак који лексиколог може извући из чињенице да глагол *гледати* има 178 деривата јесте да он спада у основни лексички фонд и међу продуктивније, а самим тим и важније лексеме српског језика.

Следећи важан закључак је потврда да све врсте речи, па и глаголи, као творбени резултат најчешће дају именице (исп. Драгићевић 2018: 330). И глагол *гледати* у свом деривационом гнезду има 73 именице (а 58 глагола).

Табела иза деривационог гнезда указује на чињеницу да овај глагол има разгранату мрежу различитих типова деривата: 1) 10 првостепених деривата (1_1, 1_2 ...нпр. *гледалац*), 5 другостепених (2_1, $2_{2...}$, нпр. *гледалачки*), 1 трећестепени (3_1, нпр. *гледаћькин*), 15 првостепених префиксалних твореница (ПР1, нпр. *прегледати*), 57 другостепених префиксалних твореница (ПР2, нпр. *припогледати*), 41 трећестепену префиксалну твореницу (ПР3, нпр. *сагледавање*), 12 четвртостепених префиксалних твореница (ПР4, нпр. *огледалце*), 2 петостепене префиксалне творенице (ПР5, нпр. *неугледност*), 10 првостепених сложеница (С1, нпр. *двоглед*), 7

[2] Речник САНУ је *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности. То је најопсежнији описни речник српског језика, који има 22 објављена тома, а кад буде завршен имаће их око 50 и садржаће око пола милиона обрађених речи.

[3] Не узимамо у обзир повратну форму глагола *гледати*.

[4] Деривационо гнездо глагола *гледати* у СДР сачинила је Гордана Штрбац, један од аутора овог речника.

другостепених сложеница (С2, нпр. *очигледан*), 2 трећестепене сложенице (С3, нпр. *очигледност*).

У СДР наводи се значење сваког деривата, а ако значења има више, унесена је целокупна њихова полисемантичка структура. Ова чињеница пружа могућност да се значења деривата истраже и да се упореди значењски потенцијал полисемантичке структуре мотивне речи и њених деривата.

3.1. Сумарно о значењу глагола *ГЛЕДАТИ* на основу односа полисемије и деривације

Према речима J. Грковић-Мејџор (2011), у старословенском језику глагол *ględati* јавља се само једанпут у Маријином јеванђељу (споменику који је испитала ова ауторка за потребе свог истраживања) и има значење *имати чуло вида*. Интензивније се користи *zьrěti*, али када је глагол *зрети*, након губљења полугласника, постао хомонимичан са *зрети* (*сазревати*), глагол *гледати* почиње да заузима његово место. Анализирајући и друге глаголе чулне перцепције у старословенском језику, J. Грковић-Мејџор закључује да су у старословенском језику ови глаголи имали способност метафоричког преноса чулне перцепције у менталну.

Иста та метафора опстала је и у савременом српском језику и пресликава се у неколико значења тог домена, исп. 4.а. *сматрати, држати; третирати* (Уживао је да буде гледан као први); 4.б. *имати став (према нечему), схватати; судити, ценити*: – Добровски није тако гледао на књижевни језик. 4.в. *(у неком, нечем) налазити, видети, сматрати садржаним*. – Гледали су решење проблема у прогресивној демократизацији.

На истој овој метафори засновано је значење првостепеног деривата *гледиште* (становиште, став, мишљење), чији суфикс *-иште* служи за грађење именица које означавају место, из чега се види да је *гледиште* пре свега физичка, а затим и апстрактна платформа са које се нешто може видети, разумети, схватити, а затим и став, мишљење. Електронски корпус српског језика потврђује да се гледиште може заузети (нпр. *Закон о планирању у коме је било заузето гледиште* ...), из чега следи да се позиција из које се најбоље осматрају појаве мора освојити. Човек се бори за право гледиште, достизање гледишта није пасивно, а ни случајно. Значења првостепених префиксалних деривата *сагледати* (*проникнути*

у суштину чега) и *прогледати* (*схватити*, као и *разоткрити кога*) такође имају значења у вези са менталним перципирањем. Другостепена префиксална твореница *поглед* може означавати и суд, схватање, уверење. У ову групу спадају и *прегледан*, који може значити и *јасан, разумиљив*, као и *сагледан* и *сагледив* који значе *размотрен, схваћен* или *који може бити схваћен*, *обухваћен разумевањем*. Овде спадају и глаголи *згледати*, *прогледати*, *сагледати* који могу значити *продрети у суштину*. Трећестепена префиксна сложеница *сагледност* представља могућност да се нешто разуме, спозна, сагледа.

Семантички трансфер од чулне ка менталној перцепцији је најупадљивији и најбоље је до сада описан у литератури (нарочито когнитивистичкој), али и сва остала значења глагола *гледати* потврђена су и у семантици деривата. Пре свега, деривационо гнездо глагола *гледати* указује на чињеницу да је у полисемантичкој структури овог глагола доминантно значење обележено као друго у речницима – *посматрати*, иако произлази из значења које свакако има првенство, и које је у речницима обрађено као примарно, а то је *имати чуло вида*. Доминантност значења *посматрати* у полисемантичкој структури глагола *гледати* огледа се у семантици првостепених деривата *гледалац*, *гледалиште*, *гледнути, гледуцкати*, затим другостепених деривата *гледалачки*, *гледаочев*, *гледатељев*, *гледатељка*, трећестепених *гледатељкин*, као и на основу већине првостепених префиксалних твореница: *догледати*, *загледати*, *огледати*, *одгледати*, *погледати*, *прегледати*, *разгледати*, *угледати* и др., другостепених префиксалних твореница: *доглед*, *погледало*, *погледник*, *проглед*, *загледати*, *загледнути*, *одгледнути*, *припогледати*, *разгледавати* и др.; трећестепених префиксалних твореница: *загледање*, *згледање*, *прегледање*, *прегледатељ*, *разгледање*, *разгледач* итд.; четворостепених префиксалних твореница: *прегледачица*, *прегледнички* и др.

На значењу *посматрати* глагола *гледати* настала су и значења трећестепених префиксалних твореница – *разгледница* и *огледало*, које означавају предмет који се разгледа / у којем се огледа.

Анализа значења деривата и упоређивање деривационог гнезда са полисеманатичком структуром глагола *гледати* указује на чињеницу да су семантику глагола *гледати* определила управо ова два описана значења – *значење чулне перцепције* и *значење менталне перцепције*, а

сва остала значења развила су се у нијансирању и разливању ова два, па и у њиховом додиру.

Тако је, на пример, значење перцептивног сазнања (које је врста сазнавања донекле различитог од умног, разумског савладавања), видљиво у сложеницама *очиглед*, *очигледан*, *очигледице*, *наочиглед*, *очигледно*, *очигледност*, а садржано је и у значењима глагола *погледати*, *прегледати*, *разгледати* и њихових деривата.

Важна семантичка компонента глагола *гледати* јесте *завређивање гледања*,[5] а та семантичка компонента је омогућила значења 2.б. *управљати тежње*, *имати претензије*; 3. *бити усмерен*; 8. *показивати наклоност*. 6., 9а. *обраћати пажњу*. Ова семантичка компонента присутна је и у неким дериватима: *гледуцкати, гледнути* (нпр. *Мајстори гледуцкају газдарицу и раде*), *загледати*, *нагледати се*. Придев *глѐдан* значи *наочит, лепа изгледа; угледан*, што значи да се семантика усмерава на објекат којег вреди гледати због физичке или духовне лепоте. Именица *доглед* означава видик, место с којег се пружа видик и справу помоћу које се видик може боље осматрати. *Погледало* и *погледник* означавају место с којег је леп поглед, видиковац. *Погледан* је угодан за око.

Из тог „лепог гледања" проистиче и значење 7.б. *водити бригу, старати се (о некоме или нечему), чувати, пазити*, као и значења деривата *прѝгледати* (= причувати).

Из лепог гледања проистиче и *изгледати* – очекивати некога с надом.[6]

Из овог значења проистиче и *контролисати, надзирати*, а то су значења које потврђује и полисемантичка структура глагола *гледати* (5.а, 5.б.: *претраживати, проверавати*; 7.а, 7.б.: *конторлисати*), а региструјемо га и у семантици деривата *надгледати*, *прегледати*, *преглед*, *прегледан*, *прегледив*, *надглед*, *прегледач*, *прегледнички*, *прегледачица*.

---

[5] Ова семантичка компонента је толико упадљива да глаголу *гледати* није потребан нарочит контекст да би се активирала, нпр. из реченице *Они се гледају* следи да се гледају са симпатијама, интересовањем. Пошто сложенице често настају из потребе да означе оно штоје маркирано, необично, говорници су осетили потребу да именују посебним лексемама оног који не гледа с интересовањем и симпатијама. Тако су настале сложенице: *злопоглеђа*, *злопогледан*, *мркоглед*, *мркогледице*, *мркогледо* и др.

[6] Лепо гледање је семантичка компонента коју имају глаголи *нагледати се и изгледати (некога). Нагледати се* не означава само задовољити се гледајући, већ подразумева да је то гледање било гледање с уживањем. *Изгледати* некога не значи само очекивати некога, већ надати се некоме, са радошћу, жељом, надом очекивати некога.

У вези с овим значењем је и семантика придева *догледан* и *изгледан – који ће се највероватније догодити у блиској будућности*; *недалек*. Ово значење се заснива на разумевању гледања као обухватања погледом онога што је испред посматрача. Оно што је испред представља простор, али простор се може конецпуализовати и као време које је испред нас, а испред нас је будућност.

Одсуство контроле обично је изазвано изласком из видног поља посматрача, па се над појавом која се не може сагледати губи контрола, а на то указују деривати *непрегледност*, *непрегледно*, *безигледност*, *безигледно*, *недогледан*, *унедоглед*, *недогледност*. Из деривационог гнезда и значења деривата опажа се страх који човек има од физичких или менталних простора које не може сагледати физичким или менталним видом или превеликих простора који се протежу шире и даље од његових перцептивних способности. Тај страх уочљив је на основу великог броја деривата са значењем непрегледности, недогледности и безигледности.

Уобичајено је да се највише значења, па и деривата базира на примарном значењу мотивне речи. Код глагола *гледати* није тако јер му је секундарно значење *посматрати* доминантно. Међутим, неки деривати су засновани на значењу *имати чуло вида*. Имати способност гледања концептуализује се као отварање очију, које називамо прогледавањем. То значи да су дериват *прогледати* и сви његови деривати засновали своју семантику на примарном значењу глагола *гледати*, а из тог значења настала су метафоричка значења: *упознати*, *разоткрити кога,* као и *поцепати се, добити рупе (о одећи)*. Именица *прогле́дало* може означавати и рупу, отвор у вратима.

3.2. Закључак о семантичком потенцијалу глагола *гледати* у српском језику на основу анализе деривационог гнезда

Детаљан опис семантичко-деривационог гнезда глагола *гледати* омогућио нам је велик број семантичких информација о њему. На основу дривата закључили смо:

1) 178 деривата глагола *гледати* сведочи о томе да је овај глагол један од најважнијих глагола у српском језику;
2) глагол има 27 значења у РСАНУ, која се могу објединити у неколико домена и сва су она потврђена и семантиком деривата;

3) примарно значење глагола *гледати – имати чуло вида* јесте примарно, али није доминантно;
4) на основу великог броја деривата проистеклих из значења *обухватати погледом, посматрати* закључујемо да је то значење доминантно;
5) главни метафорички пренос јесте пренос из домене физичке перцепције у домен менталне перцепције, тј. од обухватања гледањем до обухватања мишљењем, разумом;
6) структура деривата *гледиште*, тј. суфикс овог деривата указује на чињеницу да разумевање појава концептуализујемо као обухватање погледом са одређеног места, са одређене платформе;
7) семантички правац развоја значења ишао је од посматрања, преко посматрања с интересовањем, онда старања о неком, па до надзора, контроле; други низ креће од перцептивног сазнања, преко разумског сазнања до обухаватања разумом и предвиђања будућих догађаја (исп. догледна будућност).

4. Деривациона гнезда глагола *гледати* у неким словенским језицима.

4.1. Деривациона гнезда глагола *гледати / gledati* у српском и словеначком језику

Упоредили смо деривационо гнездо глагола *гледати* у српском и словеначом језику.[7] Оваква поређења омогућавају да се сагледа семантичко-деривациони потенцијал исте лексеме у два или више језика. Посебну пажњу обратили смо на потенцијал словеначког глагола који није реализован у српском језику.[8]

У словеначком, као и у српском језику, структура гнезда овог глагола заснована је на подгнездима префиксираних деривата: *doglédati*, *izglédati*,

[7] Извор за деривационо гнездо је монографија Бориса Керна *Stopenjsko besedotvorje* (2017), у којој су изложена деривациона гнезда глагола перцепције у словеначком језику.

[8] Наш циљ није да пребројавамо деривате у различитим деривационим речницима јер су подаци који се тако добијају сасвим непоуздани и не представљају слику стварног броја деривата у одређеним језицима.

naglédati se, *oglédati*, *poglédati*, *spoglédati se*, *vpoglédati*, *preglédati*, *razglédati se*, *spreglédati*, *uglédati*, *vzglédati*, *zaglédati*, *zglédati*.

Мотивни глагол *glédati* на сличан начин развија и суфиксалне деривате као у српском језику, али има и неких могућности које је словеначки језик развио, а српски није.

Пре свега, именица *гледалиште* у српском језику може значити само место где седе гледаоци, а у словеначком *gledališče* може значити *позориште*, затим *простор унутар позоришта* и *позоришну делатност*. Ова именица је развила и своје гнездо, у којем се налази и именица *gledališčnik*, која не ознава гледаоца, већ уметника чија је уметност везана за позориште, затим глагол *ugledališčiti* – представити позоришним средствима, за позориште, а онда и придев *ugledališčen* и именица *ugledališčenje*.

Испоставило се да има деривата који су обрађени у словеначком, има их и у српском, али нису обрађени у српском речнику, нпр. *gledljiv, negledljiv*.

Има и оних случајева да српски дериват није остварио или не користи једно од значења које поседује словеначки еквивалент, нпр. *dogleden – погледом достижан*.

За онога којег се не може нагледати постоји у словеначком језику придев *nénagléden* (*lepa, nenagledna deklica*). И у словеначком језику, као у српском, глагол *гледати* има компоненту „лепог гледања", па се подразумева да ако се неко некога не може нагледати да је то зато што је тај пријатан за гледање, ако се другачије не нагласи.

Глагол *oglédati* је деривационо богатији од српског еквивалента. У словеначком језику постоје и ови деривати: *prédogléd*, *oglednik*, *oglednica*, *oglednikov*, *ogledniški*, *ogledavalec*, *ogledovalka*, *ogleduh*. Придев *ogledni* може значити *извиднички*, а *oglednik* може бити *извидник*, што се у српском језику не остварује. Исто ово значење може развити *razglednik*.

Глагол *pogledati* такође је развио неколико деривата који не постоје у српском језику: *predpogled*, *topogléden*, *topoglédno*.

Глагол *razglédati se* јавља се само у повратној форми и секундарно се може односити на стицање образовања. Тако *razgled* представља опсег образовања, знања; *razgledan* је *образован*, а *nerazgledan* и *kvazirazgledan – необразован*. Ово значење се очигледно развило на основу метафоричког преноса са чулне перцепције на менталну.

Spoglédati se значи *погледати један другог*. У српском језику не постоји овај узајамно повратни глагол, па самим тим не постоје ни еквиваленти целог његовог деривационог гнезда.

Глагол *spreglédati* у основном значењу одговара српском *прегледати*: *добити способност вида*, а у секундарним значењима може значити *спознати проблем* (*Laž so hitro spregledali*), али и *не видети, не опазити* (*Voznik je spregledal prometni znak*).

Различити аспекти српске именице *углед* покривене су словеначким именицама *ugled* (добар глас, поштовање) и *vzgled* (узор, пример).

Као и у српском језику, тако и у словеначком, неколико сложеница представља маркиране творенице које имају непожељно значење: *drznogled*, *krivogled*, *križemogled*.

4.1.1. Закључна запажања о деривационим гнездима глагола *ГЛЕДАТИ / GLEDATI* у српском и словеначком језику

В. Васић и Г. Нејгебауер (2002), поредећи деривациона гнезда именице *жена* и *woman* у српском и енглеском језику, закључују да деривациона својства лексема представљају поуздан водич за разумевање концепата представљених у различитим језицима. Примећују да српски и енглески језик различитим средствима (у српском – деривацијом, у енглеском – лексикализацијом) граде исти концепт са врло сличним или истим одликама. Ово је још очигледније ако се упореде два словенска језика. Деривациона гнезда српског и словеначког језика указују на чињеницу да говорници српског и словеначког језика на исти начин концептуализују појам гледања, а да га језички исказују на сличан, али не истоветан начин. Већина разлика у вези са деривационим могућностима словеначког језика које нема српски језик показује потенцијал који има и српски језик, али га није остварио. Веома је корисно осмотрити један језик из перспективе другог, сродног језика. Поставља се питање због чега је један језик остварио неки потенцијал, а други није. Зашто, на пример, српска именица *гледалиште* не може означавати *позориште*? Разлоге треба тражити у различитим језичким и ванјезичким разлозима. У неким случајевима решење је пронађено у позајмљеници, понекад се користи полисемија, тј. некој речи се додаје још једно значење, а има и случајева када асоцијације говорника два језика

иду у различитим смеровима, па исту појаву именују коришћењем две различите лексеме као мотивне.

Српски и словеначки глагол *гледати* имају исти семантички потенцијал. Потврђују га не само они деривати који постоје у деривационим гнездима оба језика, већ и они који постоје у само једном од њих. Обратили смо у овом истраживању пажњу на оне деривате који постоје у словеначком, а немају еквиваленте у српском језику. Тако, на пример, глагол *razgledati* и његови деривати који се односе на образовање, знаналаштво указују на способност глагола *гледати* у словеначком језику за семантичку трансформацију из физичке, чулне перцепције у менталну, обухватање знањем, разумом. Истој овој метафоризацији склон је и глагол *spogledati*, који може значити *спознати проблем*. Занимљиво је што је овај глагол процесом енантиосемије развио и сасвим супротно значење – *не опазити*. Антоними имају исту појмовну вредност, па се ова два глагола са супротстављеним значењем заснивају на истој архисеми *спознавања, обухватања мишљењем*. У оба језика глагол *гледати* и његови деривати могу означавати и *спазити* и *разумети*, тј. закључити перцепцијом и закључити разумом.

У оба језика глагол *гледати* има компоненту обраћања пажње праћеног пријатношћу, па *нагледати се* у оба језика значи *задовољити своју потребу за гледањем*, а придев *nénagléden* показује да има појава које су толико пријатне за гледање да се чини као да се ова потреба не може задовољити. У оба језика оно што вреди гледати служи за углед.

Ако се нешто или неко гледа с уживањем, задовољством, поштовањем, онда је поглед који је уперен ка томе увек благонаклон, па су лексеме којима се означава „лепо гледање" немаркиране. Оба језика користе маркиране сложенице за именовање особа које ружно, непријатно гледају (слов. *drznogled*, *krivogled*; срп. *злоглед*, *мркоглед*).

У оба језика гледање је у вези са надзором, конторолом, што потврђују и словеначке именице *oglednik* и *razglednik*, које означавају особу задужену за извиђање, надгледање, контролу.

4.2. Кратак поглед на глаголе *глядéть* и *смотрéть* у деривационом речнику руског језика под ред. А. Н. Тихонова

Глаголи *глядеть* и *смотреть* обрађени су у деривационом речнику руског језика (*Словообразовательный словарь русского языка*), али је овај речник

неподесан за семантичку анализу основне речи јер је идеја аутора речника била да сачини гнездовни деривациони речник (*гнездовой словообразовательный словарь*) и да у њему представи творбену структуру деривата. Основна јединица овог речника је, како каже А. Н. Тихонов (1990: 3), деривационо гнездо, које садржи све истокоренске речи које у савременом руском језику чувају значењске везе. За упоредну анализу какву спроводимо у овом раду није важно што глагол *смотреть* нема исти корен као срп. *гледати*, слов. *gledati*, рус. *глядеть* јер је за семантичку анализу важнија концептуална блискост, коју ови глаголи имају са глаголом *смотреть*.

Пошто у Тихоновљевом речнику не постоје дефиниције деривата, тешко је спровести семантичку анализу. Можемо, међутим, запазити да су оба ова глагола продуктивна у руском језику и да садрже стожере гнезда у виду префиксираних глагола који развијају своја подгнезда. Исту ову ситуацију запазили смо и и у српском и словеначком деривационом речнику. Глагол *глядеть* има следеће првостепене деривате: *выглядеть*, *доглядеть*, *заглядеться*, *наглядеть*, *оглядеть*, *обглядеть*, *переглядеть*, *поглядеть*, *подглядеть*, *приглядеть*, *проглядеть*, *разглядеть*, *разглядеть*. Из ових префиксалних глагола као чворишта развија се даље деривационо гнездо глагола *глядеть*. Чињеница да се за глагол везују скоро сви префикси који се додају на глаголе у руском језику говори о томе да је семантичко-деривациони потенцијал овог глагола у руском језику веома велик.

Све ово важи и за глагол *смотреть* и његове префиксале: *высмотреть*, *досмотреть*, *засмотреться*, *насмотреть*, *насмотреться*, *недосмотреть*, *осмотреть*, *обсмотреть*, *отсмотреть*, *пересмотреть*, *подсмотреть*, *присмотреть*, *просмотреть*, *рассмотреть*, *усмотреть*. На основу творбеног значења глагола *насмотреться* може се закључити да и у руском језику објекат посматрања, гледања може изазивати потребу за посматрањем због лепоте и других врлина. *Обсмотреть* говори о томе да глагол *смотреть* садржи компоненту контроле, а *просмотреть* и *рассмотреть* указују на чињеницу да и у руском језику постоји пресликавање из сфере чулне перцепције у сферу менталне перцепције. Пошто је глагол *смотреть* дао више префиксалних глагола од глагола *глядеть*, може се закључити да је глагол *смотреть* продуктивнији и базичнији у руском језику од глагола *глядеть*.

4.3. Кратак поглед на глагол *гледа* у деривационом речнику бугарског језика под ред. Ј. Пенчева

Циљ аутора бугарског деривационог речника није био да представе све деривате. Изостављене су и сложенице. Ипак, из деривационог гнезда глагола *гледа* лако се може уочити разграната мрежа префиксираних глагола који се даље разгранавају у богато деривационо гнездо: *вгледа се*, *догледа*, *загледа (се)*, *изгледа*, *нагледа*, *огледа (се)*, *обгледа*, *отгледа*, *погледа*, *прегледа*, *пригледа*, *прогледа*, *разгледа*, *съгледа*. Најбогатија су подгнезда глагола *огледа (се)*, *нагледа (се)*, *погледа* и *прегледа*, из чега је јасно да се деривати окупљају и гроздају око значења *посматрати* и *прегле́дати* (имати контролу над чим), што је слично као у српском језику.

5. Закључак

На крају овог рада можемо закључити да је и ово истраживање показало да су семантички и деривациони потенцијал лексема у снажној вези. Лексеме које имају богату полисемију, имају и богату деривацију. Семантичке компоненте које омогућавају секундарна значења лексема активне су и у продукцији њихових деривата. Пошто су у испитаним словенским језицима деривациона гнезда глагола *гледати* организована на сличан начин, може се претпоставити да је и полисемантичка структура еквивалената овог глагола развијена на сличан начин (што смо у овом раду установили на материјалу словеначког, бугарског и руског језика). Детаљнијим поређењем деривационог гнезда глагола *гледати* у српском и словеначком језику установили смо да међу деривационим гнездима може бити и разлика, тј. једна лексема у различитим словенским језицима може развијати део свог потенцијала на посебан начин. Наведене чињенице указују на могуће путеве даљих компаративних истраживања семантичког потенцијала лексема у словенским језицима и семантичко-деривационих резултата.

Литература

Васић, Вера, Нејгебауер, Гордана 2002: Семантичко-деривациона гнезда у компаративним истраживањима. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 125–133.

Гортан-Премк, Даринка, 2002: Семантичко-деривациони речник српског језика. У: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик САНУ, 103–111.

Гортан-Премк, Даринка, 2004: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Grković-Mejdžor, Jasmina, 2011: Semantika glagola čulne percepcije u staroslovenskom jeziku. *Slavistična revija* 59/1, 11–20.

Драгићевић, Рајна, 2010: *Лексикологија српског језика*, друго издање, Београд: Завод за уџбенике.

Карпіловська, Э. А., 2002: *Корневий гніздовий словник української мови*. Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями, Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана.

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje*. Na primeru glagolov čutnega zaznavanja. Ljubljana: Založba ZRC.

Kern, Boris, Miletić, Sanja, 2016: Produktywność słowotwórcza jako jeden ze wskaźnikow 'bogactwa językowego' (naprzykładzie języków słoweńskiego, serbskiego i polskiego). V: *Bogactwo językowe i kulturowe Europy w oczach Polaków i cudzoziemców* 3, pod redakcją Mateusza Gazego i Pauli Góralczyk-Mowczan, Ļódz: Wydawnictwo Uniwersytetu Ļódzkiego, 92–102.

Пенчев, Йордан (ред.), 1999: *Словообразувателен речник на съвременния български книжовен език*, София: Българска академия на науките. Институт за български език.

РСАНУ: *Речник српскохрватскога књижевног и народног језика*, I – XXI, Београд: САНУ, 1959– .

СДР 1: *Семантичко деривациони речник*, свеска 1: Човек – делови тела, редактори: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Љиља Недељков, Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.

СДР 2: *Семантичко деривациони речник*, свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство, редактори: Даринка Гортан Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић, Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

Тихонов, А. Н., 1990: *Словообразовательный словарь русского языка* I, II, Москва: Русский язык.

THE SEMANTIC-DERIVATIVE POTENTIAL OF THE VERB *GLEDATI* BASED ON MATERIAL FROM WORD-FORMATION DICTIONARIES OF SOME SLAVIC LANGUAGES

The paper analyzes the word-formation nests of the verb *gledati* and its equivalents in word-formation dictionaries of Serbian, Slovenian, Russian and Bulgarian. The research has three main goals: 1) to investigate the connection between polysemy and derivation of the verb *gledati* in Serbian; 2) to compare the semantic-derivative potential of this verb in some Slavic languages; 3) to compare the processing of the semantic and derivational potential of this verb in word-formation dictionaries of different Slavic languages. A close connection between polysemy and derivation of the verb *gledati* has been confirmed. The same semantic components that are active in the emergence of new meanings of this verb are also productive in the formation of its derivatives. Rich polysemy is accompanied by rich and branched derivation. It turned out that the verb *gledati* is specific in that its basic, primary meaning is not dominant and that all secondary meanings arise from the secondary meaning *to observe*, and not from the primary *sense of sight*. The basic direction of the emergence of new meanings and derivatives is based on the metaphorical transfer from the sensory to the mental sphere. In the Slovenian, Russian and Bulgarian languages, the same basic principles of the development of polysemy and the derivation of equivalents to the Serbian verb *gledati* apply. However, the semantic components of this verb were not equally productive in all Slavic languages. Further research into the exploitation of the semantic-derivative potential of certain lexemes in Slavic languages represents an inspiration and a task for future research, since it is necessary to determine why some semantic components in one Slavic language resulted in the form of new meanings and derivatives, and in another they did not.

KEYWORDS: polysemy, derivation, word-formation nest, word-formation dictionaries, Slavic languages

Martin Ološtiak

SLOVOTVORNÁ PARADIGMATIKA A SLOVOTVORNÉ RADY V SLOVENČINE (METODOLOGICKÉ A TERMINOLOGICKÉ POZNÁMKY)[1]

1 Úvodné poznámky

Téma ľubľanskej konferencie *Stopenjsko besedotvorje* bola zvolená mimoriadne šťastne. Definičnou a zásadnou vlastnosťou slovotvorby je totiž rozmanité zapájanie sa do interlexematických vzťahov. Slovotvorba tak vo vzťahu k celej lexikálnej zásobe zohráva nezastupiteľnú systemizačnú funkciu a zároveň predstavuje jednu zo základných hybných síl lexikálnej dynamiky (Furdík, 1993, s. 109 – 114).

Lexikálnoparadigmatické prejavy slovotvorby sú rozmanité, v našom príspevku pozornosť venujeme vybratým aspektom fungovania slovotvorných radov v slovenčine. Najprv charakterizujeme materiálovú databázu, o ktorú sme sa pri výskume opierali (kap. 2), a následne sa zameriavame na explikáciu teoreticko-metodologických a terminologických otázok, týkajúcich sa slovotvornej paradigmatiky, princípom výstavby rovnakokoreňových útvarov a následne slovotvornému radu (3. kap.).

2 Materiálová databáza

Slovotvorné vzťahy v kontexte rovnakokoreňových slovotvorných útvarov systematicky spracúva *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (Sokolová – Ološtiak

[1] Príspevok je súčasťou riešenia grantového projektu VEGA 1/0025/22 (50 %). Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0046 (50 %).

– Ivanová a kol., 2005[1], 2007[2], 2012[3]; ďalej SKMS), ktorý doteraz vyšiel v troch vydaniach a štvrté vydanie je v rukopise. Ide o hybridný, morfematicko-slovotvorný slovník, v ktorom sa zaznamenávajú slovotvorné vzťahy medzi morfematicky segmentovanými lexikálnymi jednotkami pomocou sústavy grafických značiek. Každá lexéma je v osobitnom riadku, pričom počet znakov > značí stupeň motivovanosti, porov. ukážku [1] (podrobnejšia charakteristika slovníka sa nachádza v práci Ološtiak, 2020).

[1] Ukážka spracovania slovotvorby v SKMS a znázornenie slovotvorných vzťahov v priestore

znázornenie v SKMS	**znázornenie v priestore**
2 **totál**-n-*y*	
2 **> totál**-n-osť-*ø*	**totál**-n-*y* → **totál**-n-osť-*ø*
2 **> totál**-n-e«	→ **totál**-n-e«
1 **> total**-it-*a*	→ **total**-it-*a* → **total**-it-ar:izm-*us*
1 **>> total**-it-ar:izm-*us*	→ **total**-it-n-*ý* → **total**-it-n-osť-*ø*
2 **>> total**-it-n-*ý*	→ **total**-it-n-e«
2 **>>> total**-it-n-osť-*ø*	→ post-**total**-it-n-*ý*
2 **>>> total**-it-n-e«	→ **total**-izm-*us*
2 **>>** post-**total**-it-n-*ý*	→ **total**-iz:ov-a:*ť* → **total**-iz:át:or-*ø* → **total**-iz:át:or-ov-*ø*
1 **> total**-izm-*us*	
2 **> total**-iz:ov-a:*ť*	
1 **>> total**-iz:át:or-*ø*	
2 **>>> total**-iz:át:or-ov-*ø*	

SKMS materiálovo nadväzuje na *Morfematický slovník slovenčiny* (Sokolová et al., 1999), ktorý sa zasa opiera o heslár *Krátkeho slovníka slovenského jazyka* (2. vyd., 1997; ďalej KSSJ) a *Pravidiel slovenského pravopisu* (2. vyd., 1998). Možno konštatovať, že súbor prevažne založený na heslári KSSJ je dostatočne reprezentatívny. Je prirodzené, že najdôslednejšie sa v ňom spracúva jadro slovnej zásoby slovenčiny, v menšej miere jej prechodná sféra a výberovo a obmedzene lexikálna periféria.[2] Reprezentatívnosť KSSJ spočíva jednak

[2] „KSSJ zachytáva jadro slovnej zásoby s protiváhou jej okrajových oblastí, ako sú nové slová a oproti nim niektoré slová zastarávajúce, knižné slová a na druhej strane hovorové slová, ako aj nefrekventované nespisovné výrazy, niektoré termíny atď. Pochopiteľne, že tento výber ohraničuje rozsah slovníka,

v spomínanej celostnosti, jednak v tom, že sa v ňom spracúva tá časť lexikálnej zásoby, s ktorou sa používatelia jazyka stretávajú najčastejšie (je zrejmé, že nejde len o jadro slovnej zásoby).

3 Metodologické východiská a terminologické poznámky

3.1 Slovotvorná paradigmatika

J. Furdík (2004, s. 73) poukazuje na skutočnosť, že lexémy sa na základe slovotvornej motivácie rozličným spôsobom zgrupujú do vyšších jednotiek – slovotvorných útvarov. Rozlišuje dva typy takýchto útvarov:

1) rovnokakoreňové útvary (mohli by sme používať aj atribút homoradixové), t. j. slovotvorné rady, slovotvorné paradigmy, slovotvorné hniezda, napr. *dom – domček – domisko – domový*...
2) rôznokakoreňové útvary (mohli by sme používať aj atribút heteroradixové), t. j. slovotvorné typy, onomaziologické kategórie, typy onomaziologických kategórií, napr. *domček – stromček – betlehemček*...

Existencia slovotvorných útvarov je dôkazom zásadného významu slovotvornej motivácie pre fungovanie celej lexiky, keďže do slovotvorných vzťahov sa zapája až 96 % (Furdík, 2004, s. 80), resp. až 97,7 % (Ološtiak – Gogová – Genči, 2015, s. 462) všetkých slov lexikálnej zásoby. Slovotvorné útvary možno oprávnene považovať za jeden z prejavov štrukturácie lexikálnej zásoby a uvažovať o nich v kontexte lexikálnej motivácie (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011). V rámci tejto teórie sa ako elementárny motivačný typ vyčleňuje paradigmatická motivácia (Furdík, 2008, s. 34 – 42). Jej podstatou je paradigmatická súvzťažnosť, teda skutočnosť, že každá lexikálna jednotka sa zapája do rozličných (pojmových, synonymických, antonymických, paronymických a i.) vzťahov s inými lexikálnymi jednotkami (Dolník, 1985).

J. Furdík (2008) uvádza termín lexikálna paradigma (s. 35) a následne uvažuje o paradigmatických vzťahoch, použijúc klasické termíny synonymia, antonymia, konverzívnosť, hyperonymia, hyponymia, homonymia, paronymia. Pri slovotvorbe hovorí o slovotvorných vzťahoch (s. 37 – 38).

---

ktorý mohol dosiahnuť 60 000 slov (vrátane slov spracovaných tzv. hniezdovaním, t. j. uvedených pri príslušnom základnom slove). Prednosťou jednozväzkového slovníka je to, že poskytuje celostný pohľad na slovnú zásobu…“ (KSSJ, s. 10).

Jediný typ zoskupenia, pri ktorom je explicitne spomenutý termín paradigma, sú pojmové vzťahy. Konkrétne ide o termín onomaziologicko-sémantická paradigma (s. 38 – 40).[3]

So zreteľom na terminologickú systémovosť sme pri typológii lexikálnych paradigiem použili jednotné terminologické inštrumentárium so štruktúrou *atribút* + *paradigma*, t. j. synonymia – synonymická paradigma (synonymá), homonymia – homonymická paradigma (homonymá) atď. (Ološtiak, 2017, s. 28 – 53), a teda aj termín slovotvorná paradigma s pojmovou náplňou „súbor lexém spätých vzťahmi slovotvornej motivácie".

Pri termíne slovotvorná paradigma sa ešte treba vyrovnať s okolnosťou, že je už „obsadený" v špecifickejšom pojmovom vymedzení „súbor motivátov utvorených od jedného motivantu" (Buzássyová, 1974; Furdík, 2004, s. 74); porov. [2]:

[2] Príklady na slovotvorné paradigmy v tradičnom vymedzení

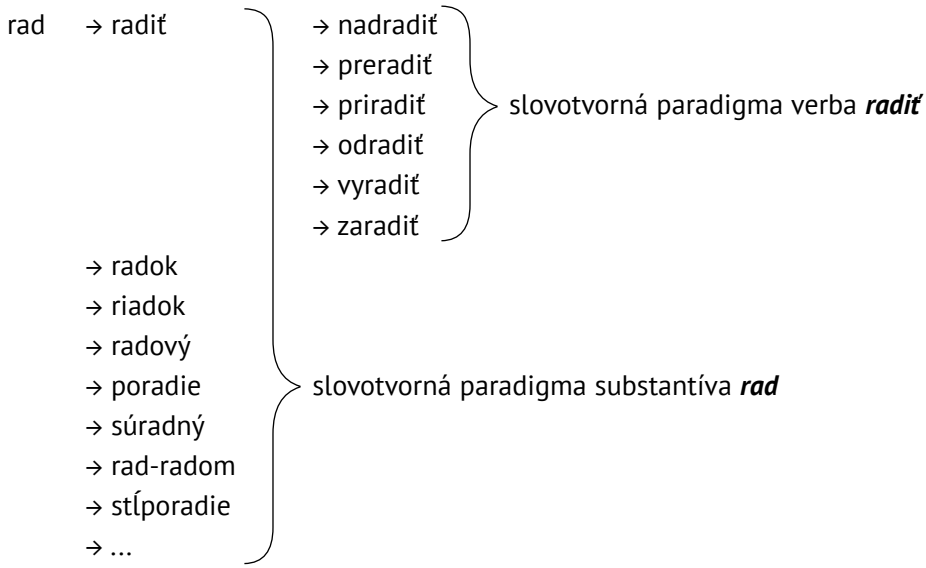

[3] Porov. aj termín onomaziologická lexikálna paradigma (Dolník, 1985, s. 17, Dolník, 2003, s. 87), ktorý sa charakterizuje ako „zoskupenie lexií, ktoré sa vzťahujú na spoločný pojem a navzájom sa odlišujú špecifickými komponentmi" (Dolník, 2003, s. 87). Autor poukazuje na to, že termín onomaziologická lexikálna paradigma možno chápať ako zovšeobecňujúci vo vzťahu k termínom lexikálne pole, lexikálna trieda, lexikálny rad, lexikálnosémantická skupina a pod.

Napriek tomu zastávame názor, že potreba systematického pomenovania typov lexikálnych paradigiem v rámci paradigmatickej motivácie je natoľko dôležitá, že termín slovotvorná paradigma považujeme za synonymný s termínom slovotvorný útvar, teda s pojmovým vymedzením „súbor lexém spätých vzťahom slovotvornej motivácie". Vnútornú diferenciáciu na homoradixové a heteroradixové podtypy nie je potrebné meniť.

V dôsledku tohto návrhu je však žiaduce vyriešiť terminologické stvárnenie pojmu „súbor motivátov utvorených od jedného motivantu", aby nevznikala nežiaduca terminologická polysémia. Jedna z možností, ktorú sme uplatnili v predchádzajúcich prácach (Ološtiak, 2017, s. 43; Ološtiak – Ološtiaková, 2018, s. 131), je pracovať s tým, že raz sa termín slovotvorná paradigma používa v širšom zmysle (=slovotvorný útvar) a v druhom prípade v užšom zmysle (tradičné vymedzenie). Nazdávame sa, že nejde o uspokojujúce riešenie, a preto sa prikláňame k druhej možnosti. Tou je návrh na zavedenie nového termínu.

Pri hľadaní nového termínu vychádzame z poznatku o zložení slovotvorných hniezd. Tie sú štruktúrované na základe dvoch princípov (konvergencia a rekurzívnosť), ktoré odrážajú dve dimenzie (vertikálny a horizontálny rozmer; porov. 3.2). Tak namiesto termínu slovotvorná paradigma možno navrhnúť termín *slovotvorná vertikála*. Zároveň pre potreby systematickosti ako alternatívu k termínu slovotvorný rad možno uvažovať o termíne *slovotvorná horizontála*. S využitím týchto termínov by sa pojem slovotvorné hniezdo mohol definovať aj ako súbor slovotvorných vertikál a slovotvorných horizontál.

3.2 Princípy výstavby homoradixových útvarov

Slovotvorný rad je podtyp rovnakokoreňového (homoradixového) slovotvorného útvaru a v kombinácii so slovotvornou paradigmou (ako súborom motivátov majúcich spoločný motivant; Buzássyová, 1974; Furdík, 2004), resp. slovotvornou vertikálou vytvárajú slovotvorné hniezdo. Kreovanie a následná štruktúrácia slovotvorného hniezda je teda determinovaná dvomi princípmi – princípom rekurzívnosti a princípom divergencie.

Princíp rekurzívnosti je založený na tom, že slovotvorný vzťah sa opakuje, znásobuje v tom zmysle, že motivovaná lexéma (motivát) sa stáva motivujúcou lexémou (motivantom) (porov. [3]). Takýmto spôsobom vznikajú slovotvorné rady, resp. slovotvorné horizontály. Princíp divergencie je založený

na tom, že slovotvorný vzťah sa opakuje, znásobuje v tom zmysle, že jedna lexéma sa súčasne stáva motivantom viacerých lexém (porov. [4]). Takýmto spôsobom vznikajú slovotvorné paradigmy v užšom zmysle, t. j. slovotvorné vertikály.

Oba princípy kooperujú, čím sa rozširuje počet formálne a zároveň obsahovo súvzťažných jednotiek v horizontálnom vektore (princíp rekurzívnosti) aj vo vertikálnom vektore (princíp divergencie). Takýmto spôsobom vznikajú slovotvorné hniezda (porov. [5]).

[3] Princíp rekurzívnosti slovotvorných vzťahov

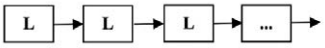

[4] Princíp divergencie slovotvorných vzťahov

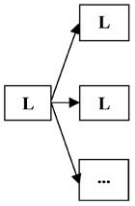

[5] Kooperácia princípu rekurzívnosti a princípu divergencie

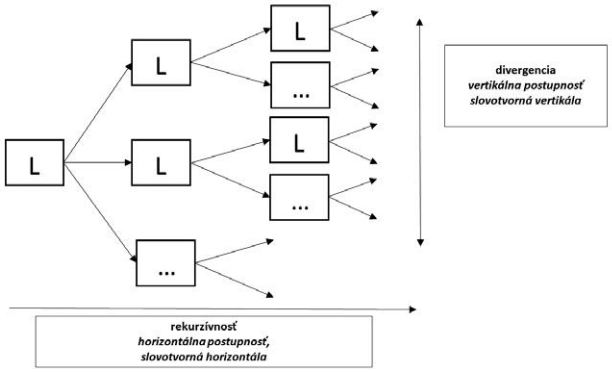

Pravda, o slovotvorných hniezdach možno uvažovať aj v prípade, že jeden z uvedených rozmerov absentuje. Absenciu horizontálnej postupnosti dokladá príklad [6] – bezprostredne od lexémy *absurdný* sú utvorené štyri motiváty (*absurdum, absurdnosť, absurdita, absurdne*), pričom iné motivačné vzťahy sa

v tomto prípade nerealizujú. Absenciu vertikálnej postupnosti dokladá príklad [7] – substantívum *adjustácia* je motivantom adjektíva *adjustačný*, ktoré je následne motivantom adverbia *adjustačne*, pričom iné motivačné vzťahy sa v tomto prípade nerealizujú. Hniezda s absenciou štrukturačného princípu rekurzívnosti alebo divergencie sú zložené zväčša z troch až piatich členov.

[6] Slovotvorné hniezdo s absenciou princípu rekurzívnosti (t. j. bez horizontálnej postupnosti)

znázornenie v SKMS	**znázornenie v priestore**
2 **absurd**-n-*ý* 1 **> absurd**-*um* 2 **> absurd**-n-osť-*ø* 1 **> absurd**-it-*a* 2 **> absurd**-n-e«	**absurd**-n-*ý* → **absurd**-*um* → **absurd**-n-osť-*ø* → **absurd**-it-*a* → **absurd**-n-e«

[7] Slovotvorné hniezdo s absenciou princípu divergencie (t. j. bez vertikálnej postupnosti)

znázornenie v SKMS	**znázornenie v priestore**
1 **adjust**-ác:i-*a* 2 **> adjust**-ač-n-*ý* 2 **>> adjust**-ač-n-e«	**adjust**-ác:i-*a* → **adjust**-ač-n-*ý* → **adjust**-ač-n-e«

3.3 Slovotvorný rad

V prácach Ološtiak – Gogová – Genči (2015) a Ološtiak – Genči (2020) používame termín **motivačný rad**, ktorý chápeme analogicky ako termín slovotvorný rad (ten sa používa v slavistických derivatologických prácach tradične; napr. Dokulil, 1962; s. 13; Tichonov, 1985; Furdík, 2004).

V SKMS sa de facto nepohybujeme len v oblasti slovotvornej motivácie, ale všetkých spôsobov tvorenia pomenovaní, ktoré sa v tomto diele spracúvajú a pri ktorých je zaznačený vzťah fundovanosti (znakom >).[4] Vzhľadom na

[4] Ide o tie nominačné typy, ktoré sa vyznačujú intralingválnosťou a interlexematickosťou – nominácia sa uskutočňuje medzi lexémami existujúcimi v slovenčine (Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 122 – 124): 1) slovotvorná motivácia – utvorenie novej lexémy na základe zmeny morfematickej štruktúry existujúcich pomenovaní alebo kombinácie pomenovaní, napr. *krypta → kryptový*, *presný → presnosť*, *zbierať → zber*;

charakter a zdroje, z ktorých sa tvoril heslár, sa však sémanticky, abreviačne a syntakticky motivované pomenovania v SKMS vyskytujú okrajovo. Údaje zo SKMS zreteľne ukazujú, akú dôležitú úlohu pri obohacovaní lexiky hrá práve slovotvorná motivácia. Z celkového počtu 59 607 motivovaných lexém[5] sa slovotvorná motivácia vyskytuje v 97,1 % prípadoch.[6] Z tohto dôvodu v tomto príspevku používame pôvodný termín **slovotvorný rad**.

Slovotvorný rad sa charakterizuje ako „postupnosť motivovaných slov, z ktorých nasledujúce je motivované predchádzajúcim“ (Furdík, 2004, s. 73). Autor okrem iných uvádza takýto príklad: *písať → zapísať → zapisovať → zapisovateľ → zapisovateľka → zapisovateľkin*.

Ďalej sa do pozornosti ponúka otázka štrukturácie slovotvorných radov. Vychádzame z poznatku, že rad má svoj začiatok, stred a koniec. Východiskový motivant budeme nazývať **iniciálna lexéma** (**iniciála; I**). Stredný člen motivačného radu budeme nazývať **centrálna lexéma** (**centrála; C**). Posledný člen motivačného radu budeme nazývať **terminálna lexéma** (**terminála; T**); porov. [8].

[8] Terminologické stvárnenie pozícií v slovotvornom rade

iniciála (I)		**centrála (C)**		**terminála (T)**
akcia	→	*akčný*	→	*akčnosť*

2) morfologická motivácia – utvorenie novej lexémy prostou slovnodruhovou zmenou bez zmeny morfematickej štruktúry (angl. conversion), napr. *akurát* (adv.) → *akurát* (adj.), *animovaný* (ver.) → *animovaný* (adj.), *vyučujúci* (ver.) → *vyučujúci* (sub.); 3) sémantická motivácia – bežne sa vyskytuje v rámci derivačnej polysémie (ako intralexematický jav; polysémia sa v SKMS nezaznačuje), avšak existujú špeciálne prípady, keď sa utvorí celé nové pomenovanie na základe zmenenej sémantiky (proprializácia, apelativizácia, transonymizácia; napr. *boh → Boh*, *Popoluška → popoluška*; v týchto prípadoch sa ako výhodné ukazuje používať termín **ambisémia**, ktorý v inej súvislosti navrhol J. Dolník (2007); k tomu porov. Ološtiak, 2011, s. 147); 4) abreviačná motivácia – skracovanie lexikálnych jednotiek, napr. *nealkoholický → nealko*, *kilogram → kilo*; 5) syntaktická motivácia – utváranie viacslovných pomenovaní so stavbou syntagmy, vety alebo súvetia, napr. *veľký + piatok → Veľký piatok*, *taký + istý → taký istý*.

[5] V SKMS sa s vyskytujú slovotvorne, morfologicky, abreviačne a stopovo syntakticky motivované pomenovania, ktoré možno štatisticky bezproblémovo spracovať (k metodológii porov. Ološtiak – Ivanová, 2015, s. 128 – 129).

[6] Hodnotu tohto čísla nijako neznižuje predchádzajúca poznámka o obmedzenom spracovaní ďalších typov lexém, pretože skratky a viacslovné pomenovania sú štruktúrne (a aj komunikačne) špecifické. Skratky v porovnaní so slovotvorne motivovanými slovami sú motivačne menej zreteľné, čo sa prejavuje aj v ich obmedzenom zastúpení v textoch. Viacslovné pomenovania zasa často obsahujú slovotvorne motivované slová, súčinnosť syntaktickej a slovotvornej motivácie je intenzívna a pri analýze viacslovných pomenovaní sa slovotvorbe „nedá vyhnúť“.

Podľa vzdialenosti lexémy od iniciály uvažujeme o motivátoch prvého až siedmeho stupňa (Furdík, 2004, s. 73 n.). Každý slovotvorný rad má jednu iniciálu, jednu terminálu a nula až šesť centrál (všeobecne: $I^1 \rightarrow C^{0-6} \rightarrow T^1$). Prehľad veľkosti radov a ich zloženia porov. [9].

[9] Kvantitatívne zloženie slovotvorných radov

veľkosť radu	iniciála	centrála	terminála	schémy a príklady
2 členy	1	0	1	$I^1 \rightarrow T^1$ *aktuálny → aktuálnosť*
3 členy	1	1	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow T^1$ *akustika → akustický → akusticky*
4 členy	1	2	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow C^2 \rightarrow T^1$ *antropológia → antropológ → antropologič-ka → antropologičkin*
5 členov	1	3	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow C^2 \rightarrow C^3 \rightarrow T^1$ *atóm → atomizmus → atomista → atomistic-ký → atomisticky*
6 členov	1	4	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow C^2 \rightarrow C^3 \rightarrow C^4 \rightarrow T^1$ *cukor → cukrový → cukrovina → cukrovinka → cukrovinkársky → cukrovinkárstvo*
7 členov	1	5	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow C^2 \rightarrow C^3 \rightarrow C^4 \rightarrow C^5 \rightarrow T^1$ *žiť → živý → živiť → živnosť → živnostník → živnostníčka → živnostníčkin*
8 členov	1	6	1	$I^1 \rightarrow C^1 \rightarrow C^2 \rightarrow C^3 \rightarrow C^4 \rightarrow C^5 \rightarrow C^6 \rightarrow T^1$ *konštruovať → dekonštruovať → dekonštruk-cia → dekonštruktívny → dekonštruktiviz-mus → dekonštruktivista → dekonštrukti-vistka → dekonštruktivistkin*

Stupeň motivácie v SKMS je naznačený počtom znakov >. Napríklad v slovotvornom hniezde s východiskovým substantívom *akcia* (vo význame „účastina“) sa vyskytujú dva motiváty na prvom stupni, štyri motiváty na druhom stupni a jeden motivát na treťom stupni motivovanosti; porov. [10].

[10] Motivačné vzťahy v hniezde s prvotným motivantom *akcia*

1,7 **akc**-i-*a*
1,7 **> akc**-i-on:ár-*ø*
2,7 **>> akc**-i-on:ár-k-*a*
2,7 **>>> akc**-i-on:ár-k-in-*ø*
2,7 **>> akc**-i-on:ár-ov-*ø*
2,7 **>> akc**-i-on:ár-sk-*y*
2,7 **> akc**-i-ov-*ý*
2,7 **>> akc**-i-ov-k-*a*

Motivačný rad sa končí v prípade, že v ďalšom riadku nenasleduje lexéma s väčším počtom znakov >, ako má lexéma v danom riadku. Tak v uvedenom hniezde s východiskovým motivantom *akcia* možno vyčleniť tieto štyri rady:

akcia → akcionár → akcionárka → akcionárkin
akcia → akcionár → akcionárov
akcia → akcionár → akcionársky
akcia → akciový → akciovka

Kvantitatívne a kvalitatívne údaje o zložení slovotvorných radov (počet radov a slovnodruhová príslušnosť komponentov) sme získavali v spolupráci s J. Genčim z Technickej univerzity v Košiciach. Ten na základe parametrov zo SKMS (štvrté, nepublikované vydanie) v súbore Microsoft Excel vypracoval výstupy, ktoré sa stali podkladom pre dva publikačné výstupy (Ološtiak – Gogová – Genči, 2015; Ološtiak – Genči, 2020), zachytávajúce fungovanie slovotvorných radov v slovenčine.

Na tomto mieste spomenieme jednu okolnosť, ktorá s vypracovaním uvedeného materiálu súvisí, a tou je rozdiel v počte skúmaných lexém a pozícií, ktoré tieto lexémy v slovotvorných radoch zastávajú. Vyjdime zo základného štatistického údaja, ktorým je zastúpenie slovotvorných radov podľa veľkosti. V skúmanom súbore sa nachádza celkovo 44 705 radov, ktoré môžu byť dvojčlenné až osemčlenné. Pre potreby štatistického vyhodnocovania počítame aj s lexémami, ktoré nie sú motivantmi ani motivátmi, to značí, že sa nezapájajú do nominačných vzťahov a nevytvárajú pomenúvaciu postupnosť (napr. *kupé, kumys, kutňa, kvit, kvórum, cyankáli*). Zastúpenie jednotlivých radov podľa veľkosti zachytáva tab. [11].

[11] Základné údaje o slovotvorných radoch

veľkosť radu (počet lexém v rade)	**počet radov**	**%**
1	1 763	3,9
2	14 693	32,9
3	15 047	33,7
4	9 117	20,4
5	3 223	7,2
6	751	1,7
7	105	0,2
8	6	0,01
spolu	**44 705**	

Z tabuľky vyplýva, že najčastejšie sa vyskytujú trojčlenné rady, napr. *kučera → kučierka → kučierkový*, *biológia → biológ → biológov* (33,7 %), a dvojčlenné rady, napr. *brest → brestový, mizerný → mizernosť* (32,9 %). Jednopätinové zastúpenie majú štvorčlenné rady, napr. *mladý → mládež → mládežník → mládežníkov* (20,4 %). Dvoj-, troj- a štvorčlenné rady majú spoločne zastúpenie 87 %. Od trojčlenných radov po osemčlenné rady zastúpenie postupne klesá. Priemerná veľkosť slovotvorného radu sú presne tri lexémy.

Jedna lexéma sa môže vyskytovať vo viacerých slovotvorných radoch, a to vtedy, keď je východiskom pre utvorenie viacerých ďalších lexém. Je to dôsledok kooperácie spomínaných dvoch princípov – divergencie a rekurzívnosti. Z toho vyplýva, že počet pozícií je rovnaký alebo vyšší ako počet lexém. Ako príklad uvedieme rady v slovotvornom hniezde s východiskovou lexémou *flegmatik*, ktorých zapojenie do slovotvorného hniezda je znázornené v schéme [12].

[12] Slovotvorné hniezdo s primárnym motivantom *flegmatik*

V tomto sedemčlennom hniezde sa nachádzajú štyri rady: 1. rad: *flegmatik → flegmatička → flegmatičkin*; 2. rad: *flegmatik → flegmatikov*; 3. rad: *flegmatik → flegmatický → flegmatickosť*; 4. rad: *flegmatik → flegmatický → flegmaticky*. Iniciála *flegmatik* zastáva štyri pozície (ako východisko všetkých štyroch radov), adjektívum *flegmatický* zastáva dve pozície (ako centrála je motivantom dvoch terminál). Zvyšné lexémy zastávajú po jednej pozícii – *flegmatička* ako motivant jednej lexémy, ostatné lexémy (*flegmatičkin, flegmatikov, flegmatickosť, flegmaticky*) sú terminály, ktoré môžu zastávať len jednu pozíciu (počet radov rovná sa vždy počet terminál).

Údaje o počte lexém a počte pozícií sa skúmajú vždy so zreteľom na miesto v rade (iniciála, centrála, terminála). Túto skutočnosť ilustrujeme na príklade iniciálových lexém, pri ktorých je diskrepancia medzi počtom lexém a počtom pozícií najväčšia, pretože vzhľadom na princíp divergencie jedna iniciála môže byť motivantom viacerých centrál a zároveň tieto centrály môžu byť motivantmi viacerých ďalších jednotiek (centrál alebo terminál). Tak je to aj v uvedenom príklade s lexémou *flegmatik*, ktorá je motivantom dvoch centrál (*flegmatička, flegmatický*), z nich jedna (*flegmatický*) je motivantom dvoch terminál (*flegmatickosť, flegmaticky*). Sumárne jedna lexéma *flegmatik* zastáva iniciálové pozície v štyroch rôznych radoch. Vo všeobecnosti teda môžeme konštatovať, že početnosť pozícií, ktoré lexéma (iniciála alebo centrála) v slovotvorných radoch zastáva, závisí od: a) jej vlastnej potencie (množstva bezprostredných motivátov); b) potencie jej bezprostredných aj sprostredkovaných motivátov.

Celkové dáta o počte pozícií iniciálových lexém patriacich do jednotlivých slovných druhov sú uvedené v tab. [13]. Výsledný počet iniciál je 10 418 pri početnosti ich pozícií 44 705, čo je, prirodzene, sumárny počet slovotvorných radov, ktoré sa v skúmanom súbore nachádzajú. Zo slovnodruhového hľadiska medzi iniciálami dominujú substantíva (70 %) a s veľkým odstupom verbá (19 %) a adjektíva (7 %). Ostatné slovné druhy sa ako iniciály vyskytujú zriedkavo. Pokiaľ ide o počet pozícií, údaje pri slovotvorne najdôležitejších slovných druhoch sú vyrovnanejšie – dominujú (ale nie tak výrazne) substantíva (50 %), za ktorými nasledujú verbá (33 %) a adjektíva (11 %).

V tabuľke v pravom stĺpci uvádzame aj pomer medzi počtom obsadzovaných pozícií a počtom lexém, ktorý je v prípade iniciál vo všetkých prípadoch vyšší ako 1. Čím vyššie číslo, tým vyššia potencia lexém daného slovného druhu pri generovaní slovotvorných radov. Najvyššou potenciou sa vyznačujú

numeráliá – na jedno numerále v priemere pripadá 48 slovotvorných radov. Je to spôsobené tým, že malý počet lexém (27) generuje veľké množstvo radov (1 297), ktoré vytvárajú rozsiahle hniezda. Preto nie je prekvapujúce, že spomedzi všetkých slovných druhov práve numeráliá majú najrozsiahlejšie slovotvorné hniezda (v priemere 73 lexém); porov. Ološtiak – Gogová – Genči (2015, s. 412). Spomedzi troch najaktívnejších slovných druhov najpotentnejšie sú verbá (7,3 radu na jednu iniciálu), potom adjektíva (6,2) a až následne substantíva (3). Vyšším pomerom medzi počtom pozícií a počtom lexém než substantíva sa vyznačujú ešte pronominá, prepozície, interjekcie a adverbiá. Početnosť lexém patriacich do týchto slovných druhov je však nízka a všetky tieto slovné druhy sú slovotvorne a nominačne špecifické a kvalitatívne odlišné od troch slovotvorne najrelevantnejších slovných druhov.

Medzi počtom radov a rozsiahlosťou hniezd je prirodzená priama úmera, z ktorej vyplýva, že ak do úvahy zoberieme slovnodruhovú charakteristiku lexém ako východiskových motivantov, tak platí, že čím viac motivačných radov sa tvorí od motivantu daného slovného druhu, tým rozsiahlejšie sú slovotvorné hniezda tvorené týmito radmi.

[13] Počet iniciál a ich pozícií (s ohľadom na slovné druhy)

slovný druh	**pozície**		**lexémy**		pomer pozícia : lexéma
	počet	**%**	**počet**	**%**	
substantíva	22 137	49,52	7 328	70,34	3,0
verbá	14 820	33,15	2 025	19,44	7,3
adjektíva	4 770	10,67	770	7,39	6,2
numeráliá	1 297	2,90	27	0,26	48,0
pronominá	628	1,40	53	0,51	11,8
interjekcie	582	1,30	116	1,11	5,0
adverbiá	363	0,81	84	0,81	4,3
prepozície	87	0,19	6	0,06	14,5
konjunkcie	16	0,04	6	0,06	2,7
partikuly	5	0,01	3	0,03	1,7
spolu	**44 705**		**10 418**		

4 Závery

Materiál SKMS a počítačové spracovanie dát poskytujú priestor na pomerne rýchle a efektívne vyhodnocovanie zvolených slovotvorných (a širšie nominačných) parametrov akéhokoľvek (v našom prípade slovenského) jazyka. Prostredníctvom kvantitatívnych údajov týchto parametrov a ich vzájomných vzťahov, korelácií, symetrií a asymetrií možno precizovať naše poznanie o fungovaní slovotvorného systému. Týka sa to aj údajov, ktoré sú k dispozícii o rovnakokoreňových slovotvorných útvaroch pre slovenčinu vďaka existencii morfematických slovníkov slovenčiny, najmä Slovníka koreňových morfém slovenčiny. Jednou z čiastkových paradigmatických jednotiek je aj slovotvorný rad, ktorý sa chápe ako výsledok rekurzívnosti, reťazenia vzťahov slovotvornej motivácie a nominácie.

V príspevku sme pozornosť venovali niektorým vlastnostiam slovotvorných radov v slovenčine, pričom sme sa zamerali najmä na niekoľko teoreticko-metodologických a terminologických otázok.

V analyzovanom súbore sa nachádza celkovo 44 705 slovotvorných radov, ktoré môžu byť jednočlenné až osemčlenné. Najviac zastúpené sú rady s tromi lexémami (33,7 % zo všetkých radov), s dvomi lexémami (32,9 %) a štyrmi lexémami (20,4 %). Priemerná dĺžka slovotvorného radu sú tri lexémy.

Literatúra

Buzássyová, Klára, 1974: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda.

Dokulil, Miloš, 1962: *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

Dolník, Juraj, 1985: Otázka motivovanosti a systémovosti slova. *Jazykovedný časopis*, roč. 36, č. 1. 13–22.

Dolník, Juraj, 2003: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského.

Dolník, Juraj, 2007: Princíp iracionality vo frazéme. In: *Frazeologické štúdie. V. Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii*. Eds. Dana Baláková, Peter Ďurčo. Ružomberok: Katolícka unverzita v Ružomberku, Filozofická fakulta. 58–69.

Furdík, Juraj, 2004: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka.

Furdík, Juraj, 2008: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ed. Martin Ološtiak. Košice: LG.

KSSJ, 1997: *Krátky slovník slovenského jazyka*. 3. vyd. Bratislava: Veda.

Ološtiak, Martin, 2011: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: FF PU.

Ološtiak, Martin, 2017: *Lexikálna paradigmatika, sémantika a kombinatorika.* Prešov: PU. Elektronický dokument: Dostupné na: http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10

Ološtiak, Martin, 2020: Slovotvorné a morfematické slovníky slovenčiny. In: *Slavjanskaja deryvatagrafija. Slavic Derivatography*. Ed. Aľaksandr A. Lukašanec. Minsk: Prava i ekanamika. 59–77.

Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina, 2015: Teoreticko-metodologické aspekty. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: FF PU. 87–138.

Ološtiak, Martin, Genči, Ján, 2020: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine – motivačný rad. *Slovenská reč*, roč. 85, č. 3. 282–306.

Ološtiak, Martin, Gogová, Eva, Genči, Ján, 2015: Lexikálnoparadigmatické aspekty slovotvornej motivácie. In: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: FF PU. 407–480.

Ološtiak, Martin, Ološtiaková, Lucia, 2018: *Slovotvorba a morfematika slovenčiny*. Prešov: FF PU.

Pravidlá slovenského pravopisu. 1998. 2. vyd. Bratislava: Veda.

SKMS: Sokolová, Miloslava, Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina et al., 2005[1], 2007[2], 2012[3]: *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. Prešov: FF PU.

Sokolová, Miloslava, Šimon, František, Moško, Gustáv, Benko, Vladimír, 1999: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka.

Tichonov, Aleksandr N., 1985: *Slovoobrazovateľnyj slovar russkogo jazyka 1. – 2*. Moskva: Russkij jazyk.

DERIVATIONAL PARADIGMS AND CHAINS IN SLOVAK (REMARKS ON METHODOLOGY AND TERMINOLOGY)

The paper pays attention to the methodological and terminological issues of paradigmatic relations in word-formation. After introduction a few remarks on data are presented (chapter 2). The data are based on *Slovník koreňových morfém slovenčiny* [Slovak Dictionary of Root Morphemes] (Sokolová et al., 2005, 2007, 2012). It is a hybrid, morphemic and derivational dictionary, in which word-formation relations between morphemically segmented words are processed.

The third chapter examines terminological and typological problems concerning paradigmatic relations. In 3.1, paradigmatic relations based on word-formation are addressed. Thus the term derivational paradigm (Slovak *slovotvorný útvar*) is conceived as a set of words variously connected on the basis of word-formation motivation. Two main groups of derivational

paradigms can be defined: 1) a set of words with the same root morpheme (Slk. *rovnakokoreňové útvary*); 2) a set of words with different root morpheme (Slk. *rôznokoreňové útvary*).

In 3.2, two principles of structuration of the former group (*rovnakokoreňové útvary*) are explained. The principle of recurrence is based on consecutive motivation, i.e. the relation between a motivated word and a motivating word is repeated. Thus, a motivated word can also function as a motivating word, e.g. Slk. noun *vodník* 'water goblin' is derived from *voda* 'water', and, at the same time, this noun is a basis of another derivation step (*vodník* 'water goblin' → *vodnícky* 'relating to water goblin'). This is how derivational relations operate in the syntagmatic direction.

The principle of divergence is based on the fact that derivational relations repeat in a way that one motivating word can be a basis for several motivated words (ordered system of motivated words), e.g. the Slovak noun *voda* 'water' is a basis for *vodník* 'water goblin', *vodný, vodavý* 'relating to water', *vodáreň* 'waterworks', *vodáreň* 'waterworks', *vodík* 'hydrogen', *povodeň* 'flood', etc. This is how derivational relations operate in the paradigmatic direction.

These principles cooperate, thus expanding the number of words interconnected both in a horizontal manner (the principle of recurrence) and in a vertical manner (the principle of divergence). This is how derivational nests are created.

In 3.3, the concept of derivational chain (DC) is analysed in more detail (3.3). It is defined as the order in which words follow each other while the next word is derived from the previous one, e.g. Slovak *voda* 'water' → *vodník* 'water goblin' → *vodnícky* 'relating to water goblin'. The structure of word-formation chain consists of one initial item (standing at the beginning of a chain), zero, one or more (maximum six) central items (standing in the middle) and one final item (standing at the end): $I^1 \rightarrow C^{0-6} \rightarrow T^1$.

The analysed sample of consists a total of 44,705 derivational chains. The most common DCs are those with three members (33.7% of all 44 705 WF chains), then two-member chains (32,9%), and four-member chains (20.4%). Obviously, a word can be a member of several chains at the same time.

KEYWORDS: lexicology, word-formation, word-formation relations, derivational paradigms, word-formation chain

Лидија Аризанковска [Lidija Arizankovska]

ГРАДАЦИСКО ЗБОРООБРАЗУВАЊЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК ВО СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ КОНТЕКСТ

1. Општ дел

1.1 Од формален аспект

Кирил Конески во монографијата посветена на зборообразувањето на македонскиот јазик (1995: 20) зборува за зборообразувачко гнездо истакнувајќи дека „...сите истокоренски зборови, поставени во соодветен зборообразувачки мотивационен однос, формираат зборообразувачко гнездо...“, а „носител на гнездото е немотивираниот збор; во мотивационен однос со него дериватите се поставуваат како одделни зборови или во зборообразувачки низи“, притоа наведувајќи го примерот: убав → убавост, убаво, убавина, убавка → убавко, убавец → убавица, убавичок, убавее → убавеење, разубави, разубавува → разубавување, разубавен → разубавеност (Конески К. 1995: 20-21).

Повикувајќи се на Тихонов (1987), преземено од Велева (2006: 36), зборообразувачкото гнезда претствува најсложена структурна единица во зборообразувачкиот систем бидејќи ја содржи целосната деривациска парадигма на една мотивирачка основа. Притоа се разгледуваат вертикалните и и хоризонталните врски на дериватите со цел појаснување на одделни појави во зборообразувањето, особено од современ аспект, како што се продуктивноста, експанзивноста, фреквентноста на употребата и сл.

1.2 Од семантички аспект

Деривацијата е семантички мотивирана, а истата е резултат на перцепцијата т.е. восприемањето на светот и потребата на експресивен начин да се соопшти субјективниот став на испраќачот на пораката со искористување на зборообразувачкиот потенцијал на јазикот.

Со други зборови, станува збор за семантичка деривација базирана на теоријата за концептуалност, а во функција на јазикот преку моделите за градациско зборообразување.

Она што е заедничко за сите наведени деривати е нивната употреба со преносно значење (се зголемува полисемичноста кај дел од лексиката), односно сите претставуваат примери на семантичка деривација како „еден од најзначајните процеси кои го отсликуваат системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот“ според Марковиќ (2023: 9), базирајќи се на антропоцентрично-спацијалната теорија за јазикот на Тополињска[1] (Topolińska 1996 и 2014) и кај повеќето примери се забележува контекстуална употреба со нагативна конотација.

Семантичката деривација според Марковиќ (2020: 15) претставува „процес во јазичната еволуција преку кој може да се набљудува системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот. Семантичката деривација овозможува анализа на хронолошкиот развој на семантичките компоненти вградени во лексичките единици. На тој начин можеме да утврдиме како од појдовната семантика (значење) на дадениот корен до значењето на анализираниот назив нараснуваат поттикнати од амбиенталното окружување асоцијативни низи во кои се содржани основните семантички компоненти. Во текот на јазичната еволуција основните семантички компоненти претставуваат нераскинлива врска со формалните деривати од соодветниот корен. Овој став ќе го поткрепиме потпирајќи се на антропоцентрично спацијалната теорија за јазикот, односно ќе се обидеме да ги верификуваме поставките дека јазикот во текот на својот развој се обидува на најверодостоен начин да ја отслика таа човекова концептуализација на светот.“ (Марковиќ 2020: 15-16).

[1] Оваа теорија ја покажува врската меѓу јазикот и концептуализацијата.

Надоврзувајќи се на оваа теорија, Давор Јанкулоски (2022: 101) во прилогот посветен на „Формална и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен *gor- во македонскиот јазик“ зборува за еден нов пристап кон описот на зборообразувачкиот систем на македонскиот јазик на којшто се работи последниве години во Истражувачкиот центар за ареална лингвистика при МАНУ и кој се состои во истражување како се создаваат лексеми во рамките на едно зборообразувачко гнездо, односно групи лексеми деривирани од иста зборообразувачка база во форма на коренска основа (Марковиќ, Тополињска 2019; Солецка 2021). Појдовна е тезата дека нашиот вокабулар претставува одраз на нашата концептуализација на светот, а појавувањето на новите импулси нè наведува да бараме веќе постојна семантичка база во нашиот вокабулар, како што истакнува Јанкулоски, којашто би можела да послужи за подлога при именувањето на новиот објект, независно од тоа дали му припаѓа на материјалниот или на апстрактниот свет, при што доколку се најде таква база, таа му ја пренесува својата основна семантика на новиот дериват. Оваа појдовна семантика е обединувачка за целото зборообразувачко гнездо и претставува нераскинлива врска во текот на формалниот развој на лексичкиот фонд. На тој начин процесот на семантичка деривација го овозможува набљудувањето на системскиот пренос на информации од семантичкиот континуум во лексиконот на јазикот (Јанкулоски 2022: 101-102).

2. Градациско зборообразување од социолингвистички аспект

Станува збор за мотивација поттикната од потребата за пренесување на информацијата во социјален контекст и разгледувана од функционален аспект, потточно во публицистиката и во разговорниот стил како дел од функционалната стилистика. Притоа зборообразувањето се јавува како алатка за пренесување на пораката од испраќачот до примачот на пораката како крајна цел.

2.1 За градациското зборообразување

Кога зборуваме за градациско збообразување, самиот избор на терминот е токму семантички и концептуално мотивиран, во смисла надградување

на експресивноста преку суфиксална деривација, а како мотивирачка формална основа се јавува именката и главно се однесува на вршителите на дејство и носители на некое својство или вештина (во поголема или во помала мера: министер – министерче – министериште – министерува – министерување; мајстор – мајсторче – мајсториште – мајсторува – мајсторување или: интелект, интелектуалче; моторџија, моторџиче; камионџија).

Ќе се задржиме на примерите:

министер – министерче – министериште – министерува – министерување
директор – директорче – директориште – директорува – директорување
декан – деканче – деканиште – деканува – деканување
шеф – шефче – шефиште – шефува – шефување
професор – професорче – професориште – професорува – професорување
мајстор – мајсторче – мајсториште – мајсторува – мајсторување
новинар – новинарче – новинариште – новинарува – новинарување

2.2 Степени на зборообразување

Во однос на степените на зборообразувањето, низата завршува главно кај вториот степен кога станува збор за образувања кои означуваат вршители на дејство, односно називи на професии и носители на некое својство или вештина, како кај наведените примери (**министер – министерува – министерување; мајстор – мајсторува – мајсторување**), што е воедно и тенденција на современиот македонски јазик.

2.3 Семантика

Семантиката кај примерот **министер – министерче – министериште** се движи во насока ‘мал ~ голем’ односно ‘неуспешен ~ успешен’, што во себе го содржи градацискиот признак. Деривацијата се надградува со образувањето глаголска форма: **министерува** со значење ‘води министерство’ и глаголска именка **министерување**, како дел од тенденцијата за образување номинални фрази, типични за публицистичкиот стил, а резултат на економијата во јазикот, обете форми употребени со саркастична експресивна негативна конотација. Моделот е ист и за останатите горенаведени примери.

Примери:

Секогаш ми е драго кога ќе видам значаен министер, висок функционер, голем директор, поситен шеф и најситно како нокте олцкаво **шефче** како го возат и развозуваат во службена кола. Конечно се појавува тој. Важниот тој, **шефиште**, **директориште**, **министериште**.
https://plusinfo.mk, пристапено на 13.8.2024

Хоштаплер **министерче** со хоштаплерски крај објавен на хоштаплерска ТВ со хоштаплер **новинарче**! Го викна хоштаплерчето Г. П. Од јавниот национален сервис за да го лапа и шмука пред камери, додека овој не лаже и тоа на јавниот сервис, како тој го донел интернетот во земјава! Скапан и расипан крај на расипаното **министерче** објавено на куртон ТВ со куртон **новинарче**!
https://plusinfo.mk, пристапено на 13.8.2024

Кој ќе **министерува** во новата Влада? Во ВМРО-ДПМНЕ денеска ќе ги утврдат кандидатите за **министри** од коалицијата. А. А. кој ќе **министерува** со образованието?
https://plusinfo.mk, пристапено на 13.8.2024

Ти пожелувам поскоро избор во звањето што одамна си го заслужил (не доцент, туку професор – да имаше звање **професориште**, и тоа веќе си го заслужил).
https://okno.mk, пристапено на 14.8.2024

2.4 Експресивност

Се забележува експресивност особено кај титулите и одделните професии, и тоа во публицистичкиот стил, односно новинарскиот потстил поради ефектноста на изразот во социолингвистички контекст, особено при изразувањето негативна конотација (**директорче** или **директориште; министерче** или **министериште; новинарче** или **новинариште**). Ова е еден од начините за изразување критичкото мислење во однос на одделни случувања во општеството.

Примери:

Денес, кога светот е полн со апсурди и **полуинтелекти** се сеќавам како едно наше надобудно **фраерче**, **интелектуалче** и универзитетско **професорче**, видно **политичарче** и **министерче**, напати сметан дури и за македонски онфон терибал…
https://netpress.com.mk, пристапено на 20.8.2024

Одлепеното **новинарче** Џо, оди на „Фестивалот на калта“ во Лузијана, САД. **Новинарчето** освен што знае да постави смешно прашање, знае и да препознае човек кој може да тресне голема глупост.
https://www.motika.com.mk, пристапено на 14.8.2024

Оти целиот живот беше новинар во сржта, **новинариште**, ама, пред сè беше борец за слобода.
https://fokus.mk, пристапено на 20.8.2024

Славица, за блиските Цаци, влегува во десеттата година „**новинарување**“. Скоро седум години е дел од истакнатата истражувачка продукција и емисија „360 Степени“, а во Македонија скоро и да не постои **новинарска** награда која со своите истражувачки стории ја нема ставено во својата витрина.
https://creativevoice.mk, пристапено на 21.8.2024

2.4.1 Еден од суфиксите кој ја задржува својата продуктивност во процесот на зборообразување, воедно изразувајќи експресивност, е суфиксот -џија/-чија, од турско потекло, за што сведочат новоформираните деривати: **форум – форумџија; филм – филмаџија; портал–порталџија** и др.), притоа не изразувајќи го секогаш негативниот став, туку спротивно.

Примери:

Режисерот М. М. повторно обвинува луѓе од Агенцијата за филм и од Друштвото за филмски работници на Македонија дека врз него вршат

политички прогон. Тој ги нарекува кланови и мафијаши. Но, овој пат **фил-маџиите** се решени да не му премолчат.
https://plusinfo.mk, пристапено на 13.8.2024

Близок пријател **порталџија** за Саше.
https://daily.mk, пристапено на 23.8.2024

Кога некој не го бидува за писател, станува **порталџија.**
https://www.facebook.com, пристапено на 23.8.2024
Амбициозен **моторџија** сака да се искачи на врвот.
https://motika.mk, пристапено на 23.8.2024

СРЕЌЕН 8-ми РОДЕНДЕН мало мое **моторџиче.** November 11, 2023.
https://Instragam_profile picture, пристапено на 21.8.2024

Семантиката на употребата на овие деривати означува позитивна карактеристика 'голем љубител' (филмаџија, форумџија, порталџија или "мал љубител', при што признакот 'голем ~ мал' употребен во позитивна конотација е повторно присутен како дел од градациското зборообразување.

3. Градациското зборообразување и вештачката интелигенција врз одделни примери

Она што во последно време е актуелно и ни задава особена грижа, а воедно го поттикнува и нашиот интерес, тоа е како вештачката интелигенција се снаоѓа во вакви случаи, особено кога станува збор за експресија, односно изразување на субјективниот став на говорителот во даден контекст кој најчесто содржи субјективна емотивна обоеност.

Се наметнува прашањето дали вештачката интелигенција како јазичниот модел Chat GPT може да учествува во градациското зборообразување, особено во социолингвистички контекст, особено низ примерите со негативна, односно навредлива конотација?

3.1 Јазичниот модел Chat GPT

Во последните неколку години се бележи висок дострел во развојот на вештачката интелигенција и во создавањето виртуелни асистенти (чет-ботови) и големи јазични модели. Еден таков модел е и моделот Чет-џи-пи-ти (ChatGPT), кој на јавноста ѝ беше претставен во ноември 2022 година. ChatGPT не е ниту прв јазичен модел, ниту прв модел базиран на генеративна трансформаторска архитектура џи-пи-ти (GPT[2]), но, сепак, со своите перформанси ги надминува сите претходни модели и прави огромен скок во обработката на природните јазици, популаризирајќи и забрзувајќи го напредокот во полето на вештачката интелигенција, а воедно привлекувајќи го и вниманието на целокупната јавност.

ChatGPT е обучен да комуницира на околу 100 јазици, вклучително и на македонски. Благодарение на огромниот корпус на податоци со кои е трениран овој модел, може да разбира и да генерира содржини од разни области и на различни јазици, што го прави универзален и применлив во различни индустрии и за различни цели.

Одговорот на ChatGPT во голема мера зависи од инструкцијата што му се дава. Во зависност од начинот на кој е конципирано нашето барање, може да генерира кратки или долги одговори на разни теми, да прави резиме на даден текст, да систематизира и да класифицира податоци, да преведува текстови на јазиците за кои е обучуван, да препознава грешки, да пишува слогани, песни, раскази, драмски текстови, да имитира стилови, да пишува кодови, да смислува игри, да подготвува тестови и прашалници, да прави табеларни прикази, да решава математички или логички задачи итн. Покрај ова, ChatGPT може да препознае и да одговори на емоционалниот тон во текстот, односно благодарение на обрасците што ги научил од податоците за обука може да генерира одговори кои би биле типични за човекот во даден емоционален контекст (Аризанковска, Павлова 2024: 11).

Иако ChatGPT може да биде неверојатно корисна алатка за генерирање содржина, има голем број ограничувања, како на пример: недостаток на разбирање на реалниот свет, неточни или погрешни податоци, пристрасни

[2] Ова е кратенка од англ. Generative Pre-trained Transformer (генеративен претходнообучен трансформатор), и означува архитектура на длабока невронска мрежа, која за првпат е претставена во 2017 година од страна на истражувачи од Гугл Бреин (Google Brain).

или несоодветни одговори, неконзистентност, недостаток на личен контекст, недостаток на свесност во реално време, ограничена повеќејазична поддршка, мешање на кодови и сл. Имено, ChatGPT понекогаш може да *халуцинира*, односно да дава одговори што се невистинити и со тоа да ја нарушува максимата на квалитет. Халуцинирањето е една голема слабост на моделот, иако во надградената верзија се забележува подобрување, а се забележува и примена на разни стратегии на компензација со цел надминување на ограничените можности за изразување на македонски јазик. ChatGPT честопати ја нарушува и максимата на квантитет, давајќи повеќе податоци од очекуваното.

Сепак, и покрај недостатоците, ChatGPT може да биде корисна и применлива алатка во многу дејности (образование, наука, бизнис, програмирање, медицина итн.), а особено за лингвистички истражувања.

3.2 Вештачката интелигенција и експресивноста

Примери, користејќи го јазичниот модел ChatGPT:

> Наведи низа на именки, глаголи, придавки и прилози кои се од исто зборообразувачко гнездо со зборовите: филм, мајстор, директор, министер, форум, доктор, политичар, забар, лекар. Вклучи ги во низата сите можни зборови (феминативи, деминутиви, хипокористици, аугментативи, пејоративи…).
> ChatGPT

Еве низа на зборови од исто зборообразувачко гнездо за дадените зборови:

1. **Филм**
   - Именки: филм, филмови, филмче, филмографија, филмски
   - Глаголи: филмувам, снимам (филм)
   - Придавки: филмски
   - Прилози: филмски

2. **Мајстор**
   - Именки: мајстор, мајсторка, мајсторче, мајсториште, мајсторлук, мајсторство

- Глаголи: мајсторувам
- Придавки: мајсторски
- Прилози: мајсторски

3. **Директор**
   - Именки: директор, директорка, директорче, директорство
   - Глаголи: диригирам (директор во контекст на управување)
   - Придавки: директорски
   - Прилози: директорски

4. **Министер**
   - Именки: министер, министерка, министерче, министерство
   - Глаголи: министерувам
   - Придавки: министерски
   - Прилози: министерски

5. **Форум**
   - Именки: форум, форуми, форумче, форумска
   - Глаголи: форумувам
   - Придавки: форумски
   - Прилози: форумски

6. **Доктор**
   - Именки: доктор, докторка, докторче, докториште, докторство, докторат
   - Глаголи: докторирам
   - Придавки: докторски
   - Прилози: докторски

7. **Политичар**
   - Именки: политичар, политичарка, политичарче, политичариште, политичарство
   - Глаголи: политичарувам
   - Придавки: политички
   - Прилози: политички

8. **Забар**
   - Именки: забар, забарка, забарче, забарство
   - Глаголи: забарувам
   - Придавки: забарски
   - Прилози: забарски

9. **Лекар**
   - Именки: лекар, лекарка, лекарче, лекариште, лекарство
   - Глаголи: лекувам
   - Придавки: лекарски
   - Прилози: лекарски

Овие низи ги вклучуваат различните форми и варијации на зборовите кои потекнуваат од истиот корен.

4o
Од министерка може да се изведе деминутивна форма?
ChatGPT

Да, од зборот „министерка“ може да се изведе деминутивна форма. Деминутивната форма би била „министеркичка“. Оваа форма би се користела на сличен начин како и „министерче“, во контексти каде што се изразува намалување на значењето, хумор или иронија.

Еве неколку примери на контексти во кои може да се употреби „министеркичка“:

1. Хумор или иронија:
   - Кога се прави шега на сметка на некоја жена која се однесува како министерка, но нема вистинска моќ или авторитет.
   - „Еве ја нашата **министеркичка**, секогаш знае најдобро што треба да се направи.“

2. Пријателски или благодетен тон:
   - Кога се опишува девојче кое се игра и се претставува како министерка.
   - „Мојата ќерка играше со другарките и се претставуваше како **министеркичка**.“

3. Критика или намалување на важноста:
   - Кога се критикува некоја министерка која не ги исполнува своите должности или не се однесува сериозно.
   - „**Министеркичката** нема никаква идеја како да ги реши овие проблеми."

4. Метафорички или симболично:
   - Кога се користи за да се опише жена која има мала улога или влијание во поголема организација.
   - „Во нашата фирма секој оддел има своја **министеркичка** која се грижи за ситните работи."

Во сите овие контексти, „министеркичка" носи дополнителна нијанса на значење, често поврзана со намалување на важноста или изразување на симпатија.
4о
А од форумџии?
ChatGPT

Од зборот „форумџии" може да се изведе деминутивна форма „форумџиичиња". Оваа форма би се користела за да се изрази намалено значење, хумор или иронија, обично кога се зборува за помали или помалку значајни учесници на форуми.

Еве неколку примери на контексти во кои може да се употреби „форумџиичиња":

1. Хумор или иронија:
   - Кога се прави шега на сметка на група луѓе кои активно учествуваат во форуми, но нивните дискусии се несериозни.
   - „Нашите **форумџиичиња** секако знаат да направат вистинска драма од ништо."

2. Пријателски или благодетен тон:
   - Кога се опишуваат млади или нови членови на форум кои допрва почнуваат да учествуваат.
   - „**Форумџиичињата** сè уште учат како да дебатираат."

3. Критика или намалување на важноста:
   - Кога се критикува група на форумџии кои не придонесуваат значајно во дискусиите.
   - „**Форумџиичињата** само знаат да се расправаат за тривијалности."

4. Метафорички или симболично:
   - Кога се користи за да се опише група луѓе кои имаат мала улога или влијание во поголемата заедница на форумот.
   - „Новите **форумџиичиња** сè уште не ги разбираат сите правила на форумот."

Во сите овие контексти, „форумџиичиња" носи дополнителна нијанса на значење, обично поврзана со намалување на важноста, изразување на хумор или ирониј а.
4o
Од форумџика?
ChatGPT

Од зборот „форумџика" може да се изведе деминутивна форма „форумџикичка". Оваа форма би се користела за да се изрази намалено значење, хумор или ирониј а, обично кога се зборува за жена која е активен учесник на форуми.

Еве неколку примери на контексти во кои може да се употреби „форумџикичка":

1. Хумор или ирониј а:
   - Кога се прави шега на сметка на жена која активно учествува во форуми, но нејзините дискусии се несериозни.
   - „Нашата **форумџикичка** секако знае да направи вистинска драма од ништо."

2. Пријателски или благодетен тон:
   - Кога се опишува млада или нова членка на форум која допрва почнува да учествува.
   - „**Форумџикичката** сè уште учи како да дебатира."

3. Критика или намалување на важноста:
   - Кога се критикува жена која не придонесува значајно во дискусиите.
   - „**Форумџикичката** само знае да се расправа за тривијалности.“

4. Метафорички или симболично:
   - Кога се користи за да се опише жена која има мала улога или влијание во поголемата заедница на форумот.
   - „Новата **форумџикичка** уште не ги разбира сите правила на форумот.“

Во сите овие контексти „форумџикичка“ носи дополнителна нијанса на значење, обично поврзана со намалување на важноста, изразување на хумор или ирониja.

4. Заклучок

Македонскиот јазик претставен низ призмата на градациско зборообразување и разгледуван во социолингвистички контекст покажува извонредно богатство на форми кои ги отсликуваат зборообразувачкиот потенцијал на македонскиот јазик и неговата функционалност, особено кога се работи за жива употреба на македонскиот јазик, изразена особено преку јазикот во публицистичкиот и во разговорниот стил, како и јазикот на медиумите. Токму низ процесите на деривацијата може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човечки дејства и состојби, како и низ претставениот материјал, емоции, а воедно претставуваат одраз на нашата концептуализација на светот при што појавувањето на новите поттици нѐ наведува да бараме веќе постојна семантичка база во нашиот зборовен фонд којашто би можела да послужи за подлога во формирањето на гнездото, дополнително градациски оформена со пренесување на концептуалноста во претставувањето на реалниот свет преку мисловното, апстрактното, метајазичното, сепак претставувајќи го менталниот свет како дел од општественото опкружување.

Притоа би сакала да ја нагласам важноста на зборообразувањето како дел од науката за јазикот која ја докажува својата интердисциплинарност и претставува вистински спој меѓу формата, значењето и концептуалноста.

Електронски извори

https://creativevoice.mk
https://daily.mk
https://www.facebook.com
https://fokus.mk
https://Instragam_profile picture
https://motika.mk
https://www.motika.com.mk
https://netpress.com.mk
https://okno.mk
https://plusinfo.mk

Литература

Аризанковска, Лидија, Павлова, Андријана, 2024: Македонскиот јазик и вештачката интелигенција: неколку зборови за македонскиот јазик на ChatGpt“. Во: *Крсте Мисирков и македонскиот јазик – извор на научни истражувања, VIII меѓународна научна конференција.* Ур. Лидија Тантуровска. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. 11-24.

Велева, Славица, 2006: *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик.* Скопје: (авторско издание).

Јанкулоски, Давор, 2022: Формална и семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **gor-* во македонскиот јазик. *Rocznik Slawistyczny*, t. LXXI. Wrocław: PAN. 101-109.

Конески, Кирил, 1995: *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*. Скопје: Бона.

Марковиќ Д. , Марјан, 2020: Формална и семантичка деривација прасловенског глаголског корена **dvig-* у македонском језику. *Јужнословенски филолог* LXXVI, св. 2. Београд: САНУ. 15-25.

Марковиќ, Марјан, Тополињска, Зузана, 2019: *Македонски ~ полски. Семантичка деривација на одделни прасловенски корени*. Скопје: МАНУ.

Солецка М., Казимјера, 2021: *Еволуција на одбрани прасловенски корени за преместување во просторот (македонско ~ полска конфронтација).* Скопје: МАНУ.

Тихонов Н, Александр, 1987: *Словообразовательное гнездо как единица системы в словообразования и как единица сравнителнього изучения славянских языков, Сопоставительное изучение словообразования славянских языков.* Москва: Наука. 104-111.

Topolińska, Zuzanna, 1996: *Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System*. Warszawa: BPTJ LII.

Topolińska, Zuzanna, 2014: Anthropocentric Case Theory: How are Humans coded in Doscourse?, *The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series in South Slavic Linguistics*, No. 6, USA. New York: Beech Stave Press.

MULTISTAGE WORD FORMATION IN MACEDONIAN IN A SOCIOLINGUISTIC CONTEXT

The Macedonian language presented through the prism of multistage word formation and considered in a sociolinguistic context shows an extraordinary wealth of forms that reflect the word-formation potential of the Macedonian language and its functionality, especially when it comes to the lively use of the Macedonian language, expressed especially through the language in the journalistic and conversational style, as well as the language of the media. It is through the processes of derivation that one can observe the associative sequences that often originate from basic human actions and states, as well as, through the presented material, emotions, and at the same time represent a reflection of our conceptualization of the world, whereby the emergence of new stimuli leads us to search for an already existing semantic base in our vocabulary that could serve as a basis for the formation of the nest, additionally gradational formed by transferring the conceptuality in the representation of the real world through the mental, abstract, metalingual, still representing the mental world as part of the social environment. In doing so, I would like to emphasize the importance of word formation as a part of the science of language that proves its interdisciplinary nature and represents a true blend of form, meaning, and conceptuality.

KEYWORDS: the nest analysis, Macedonian language, journalistic functional style, conversational functional style

Amela Šehović

TVORBENO-SEMANTIČKO GNIJEZDO LEKSEME *STAR* U BOSANSKOM JEZIKU[1]

1. Uvod

Tvorba riječi u bosnistici označava nastajanje novih riječi od jedne ili više riječi te dio gramatike koji proučava tvorbenu strukturu postojećih riječi i određuje pravila prema kojima nastaju nove riječi (Jahić, Halilović, Palić 2000: 304).

Tvorbeno gnijezdo[2] je ukupnost riječi s istim korijenom, koje se podudaraju u tvorbenoj motivaciji[3], a može biti definirano i kao ukupnost tvorbenih nizova koji imaju jednu polaznu riječ (Švedova i dr. 1980: 134). Pri tome je polazna riječ gnijezda nemotivirana, a to je u ovom radu leksema *star*.

Analiza tvorbenog gnijezda moguća je i samostalno, ali unošenje i semantičkog aspekta u analizu tvorenica omogućuje da se bolje uoči sva složenost tvorbenog i semantičkog variranja unutar jednog gnijezda, na temelju čega dobijamo informacije o tvorbenoj i semantičkoj vezi tvorenice i osnovne riječi. Tako npr. tvorbeni morfem, prefiks *pra-*, samo modificira značenje osnovne riječi i u tvorbu unosi pojačajnu značenjsku komponentu u primjeru *prastar*.

[1] Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke u okviru podrške projektima iz oblasti nauke od značaja za Federaciju BiH (program "Podrška i pokroviteljstvo učešću na naučnim i naučno-popularnim manifestacijama i skupovima"), kao dio programa obilježavanja Dana nauke u Federaciji BiH za 2024. godinu, sufinansiralo je moje učešće s ovim referatom na 23. međunarodnoj konferenciji Komisije za tvorbu riječi Međunarodnog komiteta slavista pod nazivom "Stopenjsko besedotvorje", koja je održana u Ljubljani od 17. do 20. 9. 2024. godine.

[2] Bjelanović (1995:62) utvrđuje da se tvorbeno gnijezdo ostvaruje modelima nižeg ranga: tvorbenim nizom, tvorbenim grozdom i tvorbenim prstenom, a tvorbeni prsten "čine tvorenice koje se tvore od iste osnove" (63).

[3] Černišova (2018) pored tvorbene srodnosti, važnom smatra i srodnost na osnovu semantičkih veza.

Uostalom, kako to ističe Branka Tafra, tvorba riječi se nikako ne može proučavati bez pomoći semantike jer je "njihova (je) isprepletenost toliko velika da se u ovakvim istraživanjima i u ovakvu opisu može govoriti o jednosti semantike i tvorbe" (Tafra 2003: 194). Pri tome će se s tvorbeno-semantičkog aspekta analizirati izvedenice (nastale prefiksalnom, sufiksalnom i prefiksalno-sufiksalnom tvorbom) i složenice (nastale čistim slaganjem, složeno-sufiksalnom tvorbom i srastanjem).

Korpus za izradu tvorbeno-semantičkoga gnijezda lekseme *star* u bosanskom jeziku čine: a) leksikografski izvori, i to: recentni rječnici bosanskoga jezika (prvi objavljen 2007. godine, u radu označen skraćenicom IRBJ, a drugi objavljen 2010. godine, u radu označen skraćenicom FRBJ[4]) te *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* objavljivan od 1967. do 1976. godine u šest tomova, u radu označen skraćenicom RSHKJ; b) elektronski izvori (portali) i c) anketa. Namjera je bila na taj način dati presjek stanja u bosanskom jeziku u sadašnjosti i (bliskoj) prošlosti. U tom smislu, kada govorimo o rječničkim izvorima, jasno je zašto su odabrani recentni rječnici bosanskoga jezika, no, može iznenaditi pojava *Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika* među njima. Međutim, ako znamo da su izvor za građu u ovom rječniku činili i bosanskohercegovački književnici, iako u veoma malom procentu u odnosu na kvalitet svoje produkcije, poput Skendera Kulenovića, Hasana Kikića, Safvet-bega Bašagića, Edhema Mulabdića i drugih, zbirka narodnih pjesama iz Bosne i Hercegovine, koju je priredio Kosta Herman, te bosanskohercegovački književni časopisi, poput *Izraza* i *Života*, onda naš izbor da u izvore uvrstimo i ovaj rječnik postaje jasniji i neupitan.

Elektronski izvori su korišteni kada u leksikografskim izvorima nije bilo moguće naći potvrdu za neku leksemu, a anketa je urađena kako bi se ustanovile sociolingvističke okolnosti upotrebe lekseme *star* u prošlosti i sadašnjosti. U anketi je učestvovalo 30 studenata i studentica prvog ciklusa studija bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, od čega je njih 24 ženskog spola, 6 muškog, i svi su govornici bosanskog jezika.

[4] Korpusu rječnika bosanskog jezika dodan je i *Školski rječnik bosanskog jezika*, objavljen 1999. godine, u radu označen skraćenicom ŠRBJ. On je konsultiran radi provjere leksema iz tvorbenog gnijezda lekseme *star*, koje u njemu čine samo dvije lekseme, ali jedna od njih – *starenik* – nije zastupljena u dva općejezička rječnika bosanskog jezika, zbog čega je korpusu pridružen i ovaj školski rječnik.

2. Leksema *star* i njeno tvorbeno gnijezdo u leksikografskim izvorima

Sveslavenska i praslavenska leksema *star* nosilac je tvorbeno-semantičkog gnijezda, a postala je dodavanjem indoevropskog sufiksa *-r* na korijen *sta-* (star) (Skok 1973: III/328). Petar Skok navodi 32 izvedenice i 13 složenica od lekseme *star*: *starac*, *staračk*i, *starčić*, *staračac*, *staračak*, *starić*, *starunak*, *starulja*, *starčev*, *starkelja*, *starčekanja*, *starčina*, *starača*, *starica*, *starka*, *starež*, *staražar*, *starina*, *starinski*, *starudija*, *staretine*, *starudar*, *staretinar*, *starost*, *stariš*, *starevina*, *stariji*, *starješina*, *starješovati*, *starenik*, *starosta*, *starojko*; te *starolik*, *starokov*, *starodrevan*, *starodavni*, *starovjerski*, *starovremešan*, *starostavan*, *starmali*, *starognojica*, *starodužina*, *staroputina*, *starosjedilac, starogorica* (Skok 1973: III/328). Kada stanje zabilježeno u *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* uporedimo sa našim rječničkim izvorima, možemo ustanoviti sljedeće:

a) Od Skokove 32 izvedenice u RSHKJ/V je zabilježeno 27: *starac* (999), *starača* (999), *staračac* (999), *staračk*i (999), *starež* (999), *staražar* (999), *starenik* (999), *staretinar* (999), *starevina* (999), *starina* (1000), *starinski* (1001), *starić* (1001), *starica* (1001), *stariš* (1001), *starješina*[5] (999), *starješovati* (1000), *starka* (1001), *starkelja* (1001), *starojko* (1002), *starost* (1003–1004), *starosta* (1004), *starčev* (1004), *starčekanja* (1004), *starčina* (1004), *starčić* (1004), *starudar* (1004), *starudija* (1004), dok je od 13 Skokovih složenica u RSHKJ/V potvrđeno 11: *starmali* (1001), *starovjerski* (1002), *starovremešan* (1002), *starodavni* (1002), *starodrevan* (1002), *starodužina* (1002), *starokov* (1003), *starolik* (1003), *staroputina* (1003), *starosjedilac/starosjedjelac* (1003), *starostavan* (1004). Ovakav je rezultat bilo moguće očekivati budući da su oba rječnika izašla iste 1973. godine, a, osim toga, oba su i višetomna, te mogu obuhvatiti više riječi.

b) Od Skokove 32 izvedenice, u FRBJ je zabilježeno 13 istih: *starac* (1245), *staračk*i (1245), *staretinar* (1246), *starevina* (1246), *starež* (1246), *starica* (1245), *starina* (1246), *starinski* (1246), *starješina* (1246), *starka* (1246), *starkelja* (1246), *starost* (1246), *starudija* (1247), u IRBJ 9: *starac* (1069), *staračk*i (1069), *staretinar* (1069), *starina* (1069), *starješina* (1069), *starka* (1069), *starkelja* (1069), *starost* (1070), *starudija* (1070), a u ŠRBJ 2: starenik (486), starevina

[5] U RSHKJ prvo se navodi ekavska pa ijekavska forma. Imajući u vidu da za bosanski jezik nije tipična ekavica, iz RSHKJ navode se samo ijekavske forme.

(486). Oba rječnika bosanskog jezika bilježe po četiri složenice od Skokovih 13: u FRBJ su zabilježene sljedeće: *starmali* (1246), *starodavan* (1246), *starosjedilac* (1246), *starostavan* (1246), a u IRBJ: *starmali* (1069), *starolik* (1069), *starosjedilac* (1069), *starostavan* (1069). Što se tiče ovih rezultata u dva rječnika bosanskog jezika, oni se mogu protumačiti prvenstveno njihovom namjenom – to su jednotomni općedeskriptivni rječnici. Naime, ovi su rječnici dosta konzervativni u pogledu bilježenja i neologizama i arhaizama, a iz perspektive savremenog bosanskog jezika skoro polovinu Skokovih primjera izvedenica mogli bismo etiketirati kao arhaične. Sa druge strane, iako su složenice općenito manje prisutne od izvedenica u rječnicima savremenog bosanskog jezika, njihov je broj u ovom slučaju sveden na polovinu Skokovih primjera, što nije tako malo ako se poredi sa izvedenicama.

Osim poređenja stanja u Skokovom etimološkom rječniku i rječnicima savremenog bosanskog jezika te rječniku srpskohrvatskog jezika, interesantnim se nadaje i uporediti koliko je izvedenica i složenica od lekseme *star* potvrđeno u RSHKJ i dva rječnika bosanskog jezika. U zagradi se uz svaku tvorenicu navodi leksikografski izvor u kojem se navodi, iako bez broja stranice, jer su stranice dosljedno navođene prilikom definiranja leksema.

A. Prvostepene izvedenice nastale sufiksalnom tvorbom i njima motivirane riječi

Prvostepene sufiksalne tvorenice dijele se u tri grupe:

1. imeničke: *starac* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starača* (RSHKJ), *staračac* (RSHKJ), *starejko* (RSHKJ), *stareljak* (RSHKJ), *starenik* (ŠRBJ, RSHKJ), *staretine* (RJAZU[6]), *starevina* (FRBJ, ŠRBJ, RSHKJ), *starež* (FRBJ, RSHKJ), *starica* (FRBJ, RSHKJ), *staričak* (RSHKJ), *stàrina* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starìna* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starinac* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starinik* (IRBJ), *stariš* (RSHKJ), *starješina* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starka* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starkelja* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starko* (RSHKJ), *starojko* (RSHKJ), *starost* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starosta* (RSHKJ), *starudija* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *staruša* (RSHKJ);
2. glagolske: *stariti* (*koga*) (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *stariti se* (RSHKJ), *starjeti* (FRBJ, RSHKJ), *starovati* (RSHKJ);
3. pridjevske: *starcat* (RSHKJ), *starovit* (RSHKJ).

[6] Prema SDR (2: 634, v. fn. 6)

Od imeničkih sufiksalnih izvedenica, mikrotvorbeno gnijezdo grade: *starac* (imenice *staraštvo* – RSHKJ, *starčad* – RSHKJ, *starčekanja* – RSHKJ, *starčić* – RSHKJ, *starčina* – RSHKJ, *starčuljina* – RSHKJ, pridjevi *starački* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, *starčev* – RSHKJ; od *starački* prilog *starački* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *staretine* (imenica *staretinar* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ; od *staretinar*: imenice *staretinarka* – FRBJ, RSHKJ, *staretinarnica* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, *staretinarstvo* – RSHKJ, pridjevi *staretinarev* – RSHKJ, *staretinarov* – RSHKJ, *staretinarski* – RSHKJ), *starež* (imenice *starežar* – RSHKJ, *starežina* – RSHKJ, *starežnica* – RSHKJ; od *starežar* imenica *starežarka* – RSHKJ), *starica* (imenica *staričica* – RSHKJ, pridjev *staričin* – RSHKJ), *starìna* (imenice *starinar* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, *starinarnica* – FRBJ, RSHKJ, pridjev *starinski* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, prilog *starinom* – FRBJ; od *starinar* imenica *starinarstvo*[7] – RSHKJ, pridjev *starinarski* – RSHKJ, od *starinski* prilog *starinski* – FRBJ, RSHKJ), *starinac* (imenica *starinka* – FRBJ, pridjev *starinački* – IRBJ, RSHKJ; od *starinački* prilog *starinački* – IRBJ), *starješina* (imenice *starješinica* – RSHKJ, *starješinstvo* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, *starještvo* – RSHKJ, pridjevi *starješinin* – RSHKJ, *starješinski* – IRBJ, RSHKJ, glagol *starješovati* – RSHKJ; od *starješinski* prilog *starješinski* – IRBJ, RSHKJ, od *starješovati* glagolska imenica *starješovanje* – RSHKJ), *starkelja* (pridjev *starkeljast* – RSHKJ), *starojko* (imenica *starojkovica* – RSHKJ, pridjev *starojkov* – RSHKJ), *starost* (pridjev *starosni* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starudija* (imenice *starudar* – RSHKJ, *starudara* – RSHKJ, *starudarnica* – RSHKJ).

Od glagolskih sufiksalnih izvedenica, mikrotvorbeno gnijezdo gradi *starjeti* (glagolska imenica *starenje* – RSHKJ).

Dakle, prvostepene sufiksalne izvedenice prema vrsti riječi su sljedećeg sastava: u RSHKJ su zabilježene 24 imenice, 4 glagola, 2 pridjeva; u FRBJ 12 imenica, 2 glagola; u IRBJ 10 imenica, 1 glagol.

Drugostepene sufiksalne izvedenice prema vrsti riječi su sljedećeg sastava: u RSHKJ su zabilježene 22 imenice, 10 pridjeva, 1 glagol; u FRBJ 5 imenica, 3 pridjeva, 1 prilog; u IRBJ 3 imenice, 5 pridjeva.

Trećestepene sufiksalne izvedenice prema vrsti riječi su sljedećeg sastava: u RSHKJ je zabilježeno 6 imenica, 4 pridjeva, 3 priloga; u FRBJ su zabilježene 2 imenice, 2 priloga; u IRBJ su zabilježene 1 imenica, 3 priloga.

[7] Iako I. Klajn (2003: 185) ukazuje na tumačenje B. Terzić (1999: 146–147) prema kojem postoji i sufiks *-arstvo*, on ipak zaključuje da u takvim slučajevima "uvek postoji nomen agentis na [...] -ār".

Ukupno, najviše sufiksalnih izvedenica (prvostepenih, drugostepenih, trećestepenih) ima RSHKJ: 76 leksema – 52 imenice, 16 pridjeva, 5 glagola, 3 priloga; FRBJ: 27 leksema – 19 imenica, 3 pridjeva, 3 priloga, 2 glagola; IRBJ: 23 lekseme – 14 imenica, 5 pridjeva, 3 priloga, 1 glagol.

B. Prvostepene izvedenice nastale prefiksalnom tvorbom i njima motivirane riječi

Prvostepene prefiksalne izvedenice dijele se na tri grupe:

1. imeničke: *prastarina* (RSHKJ);
2. glagolske: *istarjeti* (RSHKJ), *ostariti* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *ostarjeti* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *postariti* (IRBJ, RSHKJ), *postarjeti* (IRBJ, RSHKJ), *prestarjeti* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *pristarjeti* (SDR), *prostariti* (RSHKJ), *zastariti* (FRBJ, RSHKJ), *zastarjeti* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ);
3. pridjevske: *ostar* (RSHKJ), *postar* (IRBJ, RSHKJ), *prastar* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *prestar* (IRBJ, RSHKJ), *pristar* (IRBJ, RSHKJ).
4. Od imeničkih prefiksalnih izvedenica, mikrotvorbeno gnijezdo gradi *prastarina* (pridjev *prastarinski* – RSHKJ).

Od glagolskih prefiksala mikrotvorbeno gnijezdo grade: *ostarjeti* (imenice *ostarina* – RSHKJ, *ostarotina* – RSHKJ, pridjev *ostario* – FRBJ, RSHKJ i glagol *ostarivati* – RSHKJ; od *ostario* deadjektivna imenica *ostarjelost* – RSHKJ), *prestarjeti* (pridjev *prestario* – RSHKJ; od *prestario* deadjektivna imenica *prestarjelost* – IRBJ, RSHKJ), *pristarjeti* (pridjev *pristario* – RSHKJ), *zastariti* (glagol *zastarivati* – RSHKJ), *zastarjeti* (glagol *zastarijevati* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, pridjevi *zastario* – SDR, *zastariv* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ, *zastarljiv* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ; od *zastarijevati* glagolska imenica *zastarijevanje* – IRBJ, RSHKJ, od *zastario* deadjektivna imenica *zastarjelost* – IRBJ, RSHKJ, od *zastariv* deadjektivna imenica *zastarivost* – IRBJ, RSHKJ, od *zastarljiv* deadjektivna imenica *zastarljivost* – IRBJ, RSHKJ).

Od pridjevskih prefiksalnih izvedenica, mikrotvorbeno gnijezdo grade: *ostar* (pridjev *ostariji* – RSHKJ) i *postar* (pridjev *postariji* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ), dok je prefiksalno-sufiksalna tvorenica glagol *postarati* (*se*) (*postarati* – FRBJ, RSHKJ, *postarati se* – FRBJ, IRBJ, RSHKJ).

Dakle, prvostepene prefiksalne izvedenice prema vrsti riječi su sljedećeg sastava: u RSHKJ je zabilježeno 9 glagola, 5 pridjeva, 1 imenica; u IRBJ 6 glagola, 4 pridjeva; u FRBJ 5 glagola, 1 pridjev.

Prvostepenim prefiksalnim izvedenicama motivirane su sljedeće vrste riječi: 8 pridjeva, 2 imenice, 3 glagola (RSHKJ); 4 pridjeva, 1 glagol (FRBJ); 3 pridjeva, 1 glagol (IRBJ); a njima je motivirano 6 imenica (RSHKJ) i 5 imenica (IRBJ).

Dakle, prvostepene prefiksalne izvedenice i njima motivirane tvorenice su ukupno najviše zastupljene u RSHKJ: 34 lekseme – 13 pridjeva, 12 glagola, 9 imenica; IRBJ: 19 leksema – 7 pridjeva, 7 glagola, 5 imenica; FRBJ: 11 leksema – 6 glagola, 5 pridjeva.

Jedna je prefikalno-sufiksalna izvedenica (glagol *postarati* (se) – FRBJ, IRBJ, RSHKJ).

C. Prvostepene složenice i njima motivirane riječi

Prvostepene složenice se dijele u dvije grupe:

1. imeničke: *staramajka*[8] (RSHKJ), *starodužina* (RSHKJ), *starokatolik* (RSHKJ), *starokućić* (RSHKJ), *staroputina* (RSHKJ), *staroselac* (RSHKJ), *starosjedilac* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starosjelac* (RSHKJ), *starosvat* (RSHKJ), *starovjerac* (RSHKJ), *starovjerje* (RSHKJ), *starovjerka* (RSHKJ), *starovjerstvo* (RSHKJ), *starovolja* (RSHKJ), *staroženja* (RSHKJ);
2. pridjevske: *starmali*[9] (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starmlad* (RSHKJ), *starodavan* (FRBJ, RSHKJ), *starodrevan* (RSHKJ), *starogradski* (FRBJ), *starokatolik* (RSHKJ), *staroklasički* (RSHKJ), *staroklasični* (RSHKJ), *starokov* (RSHKJ), *starokovan* (RSHKJ), *starolik* (IRBJ, RSHKJ), *staromodan* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *staromomački* (RSHKJ), *staroslavan* (RSHKJ), *starostavan* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starovječan* (FRBJ, RSHKJ), *starovjek* (RSHKJ), *starovjeran* (RSHKJ), *starovjerski* (RSHKJ), *starovremen* (RSHKJ), *starovremenski* (RSHKJ), *starovremešan* (RSHKJ), *starovremski* (RSHKJ), *starozavjetni* (FRBJ, IRBJ, RSHKJ), *starozavjetski* (RSHKJ).

Od imeničkih prvostepenih složenica, mikrotvorbeno gnijezdo grade: *staramajka* (pridjev *staramajkin* – RSHKJ), *starokatolik* (pridjev *starokatolički* – RSHKJ), *starosjelac* (pridjev *starosjelački* – RSHKJ), *starosjedilac* (pridjevi *starosjedilački*

[8] *Staramajka* je sraslica, a veoma jasan kriterij za njihovo razlikovanje navodi I. Klajn (2002: 28) – to je sintaktički odnos među riječima. On utvrđuje da bi "termine *sraslica*, *srašćivanje*, *srasti* trebalo (bi) zadržati za one složenice koje se od istih sastavnih delova, u istom obliku i istom poretku mogu javiti i kao sintagme […]".

[9] I. Klajn (2002: 28) smatra da *starmali* nije sraslica "jer se ne bi moglo reći **star mali dečak*, a **star malo dete* i **star mala devojčica* bilo bi i morfološki neprihvatljivo".

– FRBJ, IRBJ, RSHKJ i *starosjediočev* – RSHKJ; od *starosjedilački* prilog *starosjedilački* – IRBJ), *starosvat* (imenice *starosvatica* – RSHKJ i *starosvatstvo* – RSHKJ, pridjev *starosvatski* – RSHKJ, glagol *starosvatiti* – RSHKJ; od *starosvatiti* glagolska imenica *starosvaćenje* – RSHKJ).

Od pridjevskih prvostepenih složenica, mikrotvorbeno gnijezdo grade: *starmali* (pridjevi *starmalast* – RSHKJ, *starmalački* – SDR, prilog *starmalo* – RSHKJ; od *starmalački* prilog *starmalački* – RSHKJ), *starmlad* (imenica *starmladost* – RSHKJ), *starodrevan* (imenica *starodrevnost* – RSHKJ), *starokov* (imenica *starokovka* – RSHKJ), *starolik* (pridjevi *starolikast* – RSHKJ, *staroličan* – RSHKJ), *staromodan* (imenica *staromodnost* – RSHKJ, prilog *staromodno* – FRBJ, RSHKJ), *starostavan* (imenica *starostavnik* – RSHKJ), *starovjek* (pridjev *starovjekovni* – FRBJ, RSHKJ), *starovremenski* (prilog *starovremenski* – RSHKJ), *starovremski* (prilog *starovremski* – RSHKJ).

Prvostepene složenice prema vrsti riječi su sljedećeg sastava: u RSHKJ su 24 pridjeva, 15 imenica; u FRBJ je 7 pridjeva, 1 imenica; u IRBJ je 5 pridjeva, 1 imenica.

Prvostepenim složenicama motivirane su sljedeće vrste riječi: 10 pridjeva, 7 imenica, 4 priloga, 1 glagol (RSHKJ); 2 pridjeva, 1 prilog (FRBJ); 1 pridjev (IRBJ); a njima je motivirana 1 imenica, 1 prilog (RSHKJ); 1 prilog (IRBJ).

Dakle, prvostepene složenice i njima motivirane tvorenice ukupno su najviše zastupljene u RSHKJ: 34 pridjeva, 23 imenice, 5 priloga, 1 glagol – 63 lekseme; FRBJ: 9 pridjeva, 1 imenica, 1 prilog – 11 leksema; IRBJ: 6 pridjeva, 1 imenica, 1 prilog – 8 leksema.

Svakako, ako znamo da se "najintenzivnija semantičko-derivaciona veza uspostavlja (se) između motivne reči i prvostepenih derivata" (Štasni, 2024: 405), korisnim se nameće ustanoviti koliko je tih prvostepenih tvorenica[10] induciralo dalje izvođenje. Tako od 45 prvostepenih izvedenica u RSHKJ, njih 19 inducira dalje izvođenje: *starac*, *staretine*, *starež*, *starica*, *starìna*, *starinac*, *starješina*, *starkelja*, *starojko*, *starost*, *starudija*, *starjeti*; *ostarjeti*, *prestarjeti*, *pristarjeti*, *zastariti*, *zastarjeti*, *ostar*, *postar*; a od 39 složenica 15 inducira dalju tvorbu: *staramajka*, *starokatolik*, *starosjelac*, *starosjedilac*, *starosvat*, *starmali*, *starmlad*, *starodrevan*, *starokov*, *starolik*, *staromodan*, *starostavan*, *starovjek*, *starovremenski*, *starovremski*.

[10] U literaturi na srpskom jeziku derivat se koristi u značenju koje u ovom radu ima termin tvorenica.

U rječnicima savremenog bosanskog jezika, stanje je sljedeće:

a) od 20 prvostepenih izvedenica u FRBJ, njih 9 inducira dalje izvođenje: *starac*, *staretine*, *starìna*, *starinac*, *starješina*, *starost*; *ostarjeti*, *zastarjeti*, *postar*; a od 8 složenica njih 3 induciraju dalju tvorbu: *starosjedilac*, *staromodan*, *starovjek*.
b) od 21 prvostepene izvedenice u IRBJ, njih 9 inducira dalje izvođenje: *starac*, *staretine*, *starìna*, *starinac*, *starješina*, *starost*; *prestarjeti*, *zastarjeti*, *postar*; a od 6 složenica 1 inducira dalju tvorbu: *starosjedilac*.

Drugostepene izvedenice načelno ne induciraju veliki broj trećestepenih izvedenica, čije je značenje najudaljenije od značenja osnovne lekseme.

Na temelju provedene analize, može se utvrditi sljedeće:

1. Tvorbeno gnijezdo lekseme *star* u rječnicima bosanskog jezika čini:
   a) FRBJ: 49 leksema – 20 imenica, 17 pridjeva, 8 glagola, 4 priloga;
   b) IRBJ: 50 leksema – 20 imenica, 18 pridjeva, 8 glagola, 4 priloga;
   c) ŠRBJ: 2 lekseme – 2 imenice.

Kako se neke lekseme pojavljuju u dva rječnika, stvarno stanje u rječnicima bosanskog jezika je sljedeće:

a) Sufiksalnom tvorbom nastale su 33 lekseme: 21 imenica, 5 pridjeva, 5 priloga, 2 glagola.
b) Prefiksalnom tvorbom i daljim izvođenjem nastalo je 19 leksema: 10 glagola, 5 imenica, 4 pridjeva.
c) Slaganjem, složeno-sufiksalnom tvorbom i srastanjem nastalo je 13 leksema: 10 pridjeva, 2 priloga, 1 imenica.

Prema, tome, tvorbeno gnijezdo lekseme *star* u rječnicima bosanskog jezika čini 65 leksema: 27 imenica, 19 pridjeva, 12 glagola, 7 priloga.

2. Tvorbeno gnijezdo lekseme *star* u RSHKJ čine 173 lekseme: 84 imenice, 63 pridjeva, 18 glagola, 8 priloga.

Brojnost tvorbenog gnijezda jedne lekseme u zavisnosti je od njenog semantičkog potencijala ali i od uloge koju pojam imenovan osnovnom leksemom ima za čovjeka općenito. Uloga lekseme *star* za čovjeka u tom je smislu neupitna, što se onda odražava i u rječničkoj strukturi. No, kada uporedimo rezultate u RSHKJ i u rječnicima bosanskog jezika, primjetno je da je tvorbeno gnijezdo lekseme *star* bogatije u RSHKJ, iako nije siromašno

ni u FRBJ i IRBJ. Budući da su rječnici bosanskog jezika jednotomni, u njima je logično očekivati manji broj leksema, a kako su objavljeni u 21. vijeku, očekivano je i da se ne navode one koje su tokom vremena zastarjele.

3. Leksema *star* i njeno tvorbeno-semantičko gnijezdo u anketnim listićima i na portalima

Leksikografski izvori nesumnjivo su najvažniji izvor za proučavanja ove vrste, ali već tokom početnog istraživanja teme, uočeno je da se u razgovornom bosanskom jeziku pojavljuju neke lekseme koje su u tvorbenoj vezi s leksemom *star*, ali koje nisu zabilježene u rječnicima. Iz tog razloga, odlučili smo da uradimo i anketu ograničenog obima, među studentima i studenticama, redom mladim ljudima, koji su generatori i nosioci jezičkih promjena u svakom jeziku pa tako i bosanskom. Iako broj informanata nije prevelik (30), analiza anketnih listića ipak je urodila rezultatima koje u nekim slučajevima nismo očekivali i/ili ih nismo bili ni svjesni. Naime, od informanata je traženo da popišu sve lekseme s korijenom *star* koje koriste u govoru, a ovaj zadatak rezultirao je velikim brojem očekivanih leksema, koje se ovdje samo nabrajaju, bez navođenja broja njihovih pojedinačnih pojavljivanja jer analiza frekventnosti upotrebe neke lekseme nije istraživački fokus ovoga rada. Poseban komentar rezerviran je samo za primjere leksema koje nisu općeraširene u upotrebi.

Takvim pristupom došli smo do sljedećih rezultata: Informanti navode sljedeće lekseme s korijenom *star*: *starac*, *stardžonja*, *starenje*, *starica*, *staričica*, *starìna*, *stariša*, *starjec*, *starješina*, *starka*, *starkan*, *starkelja*, *starohan* (i na portalima), *starojka*, *staronja*, *staropička*, *starosjedilac*, *starost*, *starudija*; *ostario*, *postar*, *prastar*, *prestar*, *staračk*i, *starčev*, *staricin*, *starinski*, *starmali*, *starohanski*, *staromodan*, *starovječan*, *starovjekovan*, *zastario*; *ostariti*, *ostarjeti*, *postariti (koga)*, *postarati se*, *stariti*, *starjeti*, *starušiti*, *zastariti*, *zastarjeti*.

Ukupan broj tvorenica je 44. Prvostepene imeničke sufiksalne izvedenice su: *starac*, *stardžonja*, *starica*, *starìna*, *stariša*, *starjec*, *starješina*, *starka*, *starkelja*, *starohan*, *starojka*, *staronja*, *starost*, *starudija*; drugostepene imeničke sufiksalne izvedenice su: *starenje* (: *starjeti*), *staričica* (: *starica*), *starkan* (: *starka*); drugostepene pridjevske sufiksalne izvedenice su: *staračk*i i *starčev* (: *starac*), *staricin* (: *starica*), *starinski* (: *starìna*), *starohanski* (: *starohan*).

Prvostepene glagolske sufiksalne izvedenice su: *stariti*, *starjeti*, *starušiti*.

Prvostepene pridjevske prefiksalne izvedenice su: *postar*, *prastar*, *prestar*; prvostepene glagolske prefiksalne izvedenice su: *ostariti*, *ostarjeti*, *postariti*, *zastariti*, *zastarjeti*; a od njih dalju tvorbu inducirao je glagol *ostarjeti*: pridjev *ostario*.

Prefiksalno-sufiksalna tvorenica je glagol *postarati se*.

Prvostepene imeničke složenice su: *staropička*, *starosjedilac*; prvostepene pridjevske složenice su: *starmali, staromodan*, *starovječan*, *starovjekovan*.

Iako 44 tvorenice (19 imeničkih, 16 pridjevskih i 9 glagolskih) nije velik broj, on je i pored toga značajan jer ukazuje na neke tendencije u upotrebi među (mlađim) govornicima bosanskog jezika. Naime, očito je da svakodnevnu jezičku upotrebu ne odlikuje prevelik broj tvorenica od lekseme *star*, što je nesumnjivo uvjetovano sociološkim razlozima, između ostalog, i nepoželjnošću starosti u savremenom društvu. Na to ukazuju i brojni pejorativi koji se pojavljuju u anketnim listićima: *stardžonja*, *starjec*, *starka*[11], *starkan*, *starkelja*, *starohan*, *starojka*, *staronja*, *staropička*[12], *starudija*, *starušiti*, ukupno 11, za razliku od samo jednog hipokoristika – *staričica*.

Među pejorativima ima i onih koji nisu zabilježeni ni u jednom leksikografskom izvoru, a takvi su sljedeći: *stardžonja*, *starjec*, *starkan*, *starohan*, *staronja*, svi u značenju 'onaj koji je star, starije dobi, a ob. se ponaša u neskladu sa svojim godinama', *staropička* – 'ona koja je u starijoj dobi (ob. se misli na ženu u menopauzi)' i jedan glagolski – *starušiti*, u značenju 'na svoju ruku iznositi mišljenje o čijem životu i postupcima, miješati se u čiji život (savjetima koji se nisu tražili i sl.)'. Ovaj je glagol prenesenog značenja, a njegov se korijen može tražiti u obrascima ponašanja tipičnim za patrijarhalna društva, gdje su stariji ljudi unutar jedne porodice ili na drugi način povezane zajednice ljudi bili bespogovorni autoriteti u čije se savjete i odluke nije sumnjalo.

Od gore nabrojanih pejorativa, potvrde na portalima našli smo za leksemu *starohan*: "Nermin Bešlija je nastavnik starohan i bije ga glas 'ženskaroša' u Ilijašu" (najportal.ba) i "Ovim nastupima slavimo 40 godina postojanja i rada

[11] U FRBJ (1246) *starka* je etiketirana kao razgovorna leksema, a u opisu njena značenja navodi se da je to 'starija ženska osoba (ob. privlačna)', za razliku od IRBJ (1069), gdje je definirana kao 'starija žena, starica', dok je u anketnim listićima pejorativ.

[12] Vulgarizam *staropička*, prisutan u razgovornom bosanskom jeziku, jedina je složenica među leksemama koje nisu zabilježene u leksikografskim izvorima.

Bijelog dugmeta, a žao mi je što i onaj starohan od Bebeka nije sa nama, ali želim mu puno sreće i ne bih volio da ostarim kao on" (express.ba).

Prisutnost ovog pejorativa u razgovornom bosanskom jeziku potvrđuje i činjenica da je zabilježena i njegova pridjevska izvedenica – *starohanski*.

Okazionalne su prirode: *starjec*, *starkan* i *starušiti*, dok je *stardžonja* u upotrebi među govornicima bosanskog jezika s područja Sandžaka. Gore navedeni imenički pejorativi pažnju privlače tvorbenim formantima, sufiksima: *-džonja*, *-jec*, koji se mogu smatrati jediničnim i supstandardnim, a *starkan* je, kako to uočava I. Klajn (2003: 38), moguće izvesti sufiksom *-an* od hipokoristika na *-ko* – u ovom slučaju to bi bila imenica *starko*. Osim toga, glagol *starušiti*, sa glagolskim sufiksom *-uši*(*ti*), ne ukazuje na deminutivnost radnje, kao u *pjevušiti*, nego je bez značenja kao u *pjenušiti* (*se*), *sparušiti* (*se*), *skorušiti* (*se*), *rogušiti* (*se*) (v. Klajn 2003: 347).

Još jedna leksema se upotrebljava među govornicima bosanskog jezika s područja Sandžaka –to je leksema *starojka*, koja nije zabilježena ni u jednom leksikografskom izvoru, a ima pejorativno značenje starije djevojke koja se nije udala. U RSHKJ (1002) se navode lekseme *starojko* (1002) u značenju 'stari svat, svatovski starešina' i *starojkovica* (1002) u značenju 'starojkova žena', što su značenja koja se ne mogu dovesti u vezu s gore navedenim značenjem lekseme *starojka*.

Pored toga, u anketnim listićima se značenje nekih leksema tumači različito: tako leksema *starudija* u pola anketnih listića označava stare predmete, a u drugoj polovini stare predmete ali i stare osobe. Samo u jednom anketnom listiću *starudija* se u pejorativnom značenju odnosi samo na stare osobe. Također, leksema *starkelja*, koja se u svim leksikografskim izvorima pejorativno upotrebljava za starog muškarca (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ 1001), u nekim se anketnim listićima navodi kao pejorativ za staru i neurednu ženu.

Na temelju svega navedenog, smatramo da je sve ove lekseme neophodno uvrstiti u tvorbeno-semantičko gnijezdo lekseme *star* budući da ukazuju na tvorbene i semantičke inovacije u jezičkoj upotrebi govornika bosanskog jezika. Činjenica da su neke od ovih leksema nepoznate širem krugu govornika bosanskog jezika ne osporava potrebu njihovog uvrštavanja u ovo gnijezdo jer tek ostaje da se utvrdi njihov budući status u leksičkom fondu bosanskog jezika.

4. Semantičke odlike tvorenica od lekseme *star*

Iz ugla leksičke semantike, tvorenice od lekseme *star* uglavnom su jednoznačne. Manji broj tvorenica ima dva značenja koja su srodna i ispunjena sličnim semantičkim sadržajem kao npr. *starina*[13] – '1. staro doba, prošlo, minulo vrijeme; davnina 2. *meton.* ono što je ostalo ili je naslijeđeno iz starog doba, prošlog vremena' (FRBJ 1246). Ipak, treba napomenuti da je u opisu značenja ove lekseme u RSHKJ (1000) prisutno više značenja ali sva su metonimijska jer se starina odnosi na predmete iz starog doba, staro vino kao i na svojstvo onoga što je davno nastalo.

No, postoje i primjeri kod kojih je prisutna semantička disperzija. Takve su sljedeće lekseme: *starac* – '1. onaj koji je vrlo star, koji je zašao u poznu životnu dob 2. *hist.* u hijerarhiji Bosanske crkve, dostojanstvenik niži od dida (djeda)' (FRBJ 1245), '2. tast, punac 3. term. bot. žalfija Salvia verticillata' (RSHKJ: V/999); *staračac* – '1. dem. od starac 2. bot. biljka iz porodice glavočika, dragušac Senecio vulgaris' (RSHKJ: V/999); *starež* – '1. stare stvari 2. *razg.* stari ljudi' (FRBJ 1246); *starješina* – '1. glava porodice; domaćin 2. poglavar, glavar 3. *razg.* onaj koji naređuje, koji se pita 4. *vojn.* onaj koji je na čelu vojne jedinice' (FRBJ 1246); *starka* – 1. a. stara žena, starica b. stara, odrasla životinja (ženka) 2. stara rakija 3. euf. i šalj. stražnjica, zadnjica (RSHKJ: V/1001). Sve su ove lekseme prvostepene izvedenice, dok je od drugostepenih izvedenica semantička disperzija zastupljena u leksemi *starješinstvo* – '1. starješinska čast, zvanje, položaj 2. skup starješina, poglavara; poglavarstvo' (FRBJ 1246), '3. srazmerna starost, vremenski red, hronologija 4. dodatak ili veći deo koji uzme starešina pri kakvoj deobi' (RSHKJ: V/1000).

Dakle, "iako derivati imaju ograničenu sposobnost semantičke disperzije" (Stojanović 2024: 438), ove lekseme potvrđuju i tu mogućnost.

Ako pronađene tvorenice podijelimo po semantičkim poljima, vidjet ćemo da je najviše primjera za semantičko polje OSOBA, a ove tvorenice pripadaju sljedećim klasama imenica:

[13] Prvo ćemo navoditi značenja analiziranih leksema iz rječnika bosanskog jezika, a u slučaju dodatnih značenja u RSHKJ navodit ćemo i ta značenja. Ukoliko analizirana leksema nije zabilježena u rječniku bosanskog jezika, značenje se navodi iz RSHKJ. Ako je određeno značenje opisano u svim rječnicima, u zagradi se prvo navodi rječnik iz kojeg je značenje preuzeto i stranica, a onda stranice ostala dva rječnika, gdje se prednost u navođenju uvijek daje rječniku bosanskog jezika ako je onaj drugi RSHKJ.

a) atributivne imenice (Nomina attributiva): *ostarina* – 'nar. stariji svet, stariji ljudi' (RSHKJ: IV/227), *starac* – '1. onaj koji je vrlo star, koji je zašao u poznu životnu dob' (FRBJ 1245, IRBJ 1069, RSHKJ 999), *staračac* – '1. dem. od starac' (RSHKJ: V/999), *starčekanja* – 'pej. od starac' (RSHKJ: V/1004), *starčić* – 'dem. od starac' (RSHKJ: V/1004), *starčina* – 'augm i pej. od starac' (RSHKJ: V/1004), *starčuljina* – 'pej. od starac' (RSHKJ: V/1004), *stardžonja* – 'pej. onaj koji je star, starije dobi a ob. se ponaša u neskladu sa svojim godinama' (anketa), *stareljak* – 'dem. i ir. od starac' (RSHKJ: V/999), *staričak* – 'dem. i ir. od starac' (RSHKJ: V/1001), *starina* – 'vrlo cijenjen, ugledan, poštovan starac' (FRBJ 1246, IRBJ 1069), 'star čovek, starac' (RSHKJ: V/1000), *starinac* – 'onaj koji je tu od starine, stari stanovnik; starosjedilac' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1000), *starica* – '1. stara žena' (RSHKJ: V/1001, v. FRBJ 1245), *stariš* – 'starac, starina' (RSHKJ: V/1001)/*stariša* (anketa), *starka* – 'starija ženska osoba (ob. privlačna)' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001, 1.a), *starkelja* – 'pej. starac' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001), 'stara i neuredna žena' (anketa), *starko* – 'hip. od starac' (RSHKJ: V/1001), *starohan* – 'pej. onaj koji je star, starije dobi a ob. se ponaša u neskladu sa svojim godinama' (najportal.ba, anketa), *starojka* – 'pej. starija djevojka koja se nije udala' (anketa), *staronja* – 'pej. onaj koji je star, starije dobi, a ob. se ponaša u neskladu sa svojim godinama' (anketa), *staruša* – 'neob. starica' (RSHKJ: V/1004); *staropička* – 'ona koja je starije dobi (ob. se misli na ženu u menopauzi)' (anketa), *staroženja* – 'stari neženja, stari bećar' (RSHKJ: V/1002).

Subjektivnost govornikova stava prema objektu (pr)ocjene obilježje je hipokoristika i pejorativa. Deminutiv i hipokoristik *staričica* te hipokoristici[14] *staračac*, *starčić* i *starko* rijetki su primjeri pozitivne (pr)ocjene – naime, pejorativi *starčekanja*, *starčuljina*, *stardžonja*, *starkelja*, *starohan*, *starojka*, *staronja*, *staropička* i augmentativ i pejorativ *starčina* ukazuju na to da broj pejorativa u korpusu znatno nadmašuje broj hipokoristika, što je potvrda već poznatih činjenica o riječima subjektivne ocjene (v. Šehović 2009: 171). Uostalom, deminutivi koji u sebi uključuju notu ironije, poput leksema *stareljak* i *staričak*, također se mogu smatrati primjerima negativnog ocjenjivanja neke osobe.

b) agentivne i imenice zanimanja (Nomina agentis et professionis): *staretinar* – 'onaj koji prikuplja, kupuje i prodaje stare stvari i predmete; starinar,

[14] U rječničkim definicijama zadržani su postojeći kvalifikativi, ali u radu se koriste termini koje smatramo primjerenijim – u ovom slučaju, hipokoristik namjesto deminutiva.

antikvar' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/999), *staretinarka*[15] – FRBJ 1246, RSHKJ: V/999, *starežar* – 'starinar'[16]: 'trgovac starinama, predmetima sačuvanim iz prošlosti; trgovac starim, polovnim, upotrebljavanim stvarima' (RSHKJ: V/1002), *starežarka* – 'staretinarka': 'žena staretinar' (RSHKJ: V/999), *starinar* – '1. onaj koji se bavi starinama 2. up. staretinar' (FRBJ 1246, IRBJ 1069), '1. trgovac 2. arheolog' (RSHKJ: V/1000)), *starudar* – 'starinar (1)': 'trgovac starinama, predmetima sačuvanim iz prošlosti; trgovac starim, polovnim, upotrebljavanim stvarima' (RSHKJ: V/1002); *starosjedilac* – 'onaj koji gdje živi odavno, od starine; domorodac, starinac' (FRBJ 1246, IRBJ 1046, RSHKJ: V/1003), *starovjerac* – 'sledbenik starije verske tradicije; onaj koji se odnosi prema veri i verskim pravilima strogo kao u staro doba' (RSHKJ: V/1002), *starovjerka* – 'žena staroverac' (RSHKJ: V/1002), *starovolja* – 'onaj koji je protiv novog, pristalica starog' (RSHKJ: V/1002).

Iako imenice iz prethodne dvije klase brojčano dominiraju, semantičko polje OSOBA obuhvata i nazive za srodnike, koji ipak "više znače odnose nego što imaju referencijalna značenja" (Brown – Gilman 1989: 162). To su sljedeći primjeri: *starac* – '2. tast, punac' (RSHKJ: V/999), *starejko* – 'starojko, stari svat' (RSHKJ: V/999), *starojko* – 'stari svat, svatovski starešina' (RSHKJ: V/1002), *starojkovica* – 'starojkova žena' (RSHKJ: V/1002), *staramajka* – 'baka' (RSHKJ: V/998), *starosvat* – 'svatovski starešina, stari svat, starojko' (RSHKJ: V/1003), *starosvatica* – 'žena staroga svata' (RSHKJ: V/1003).

Od navedenih naziva za srodnike, u savremenom bosanskom jeziku nije raširen nijedan, što ne znači da nisu u upotrebi neki drugi nazivi za ove i ostale srodnike, pogotovo jer su navedeni nazivi "primjer mnogih emskih semantičkih mreža koje su sadržane u leksikonu svih jezičkih zajednica" (Fishman 1978: 190).

Na kraju, smatrali smo važnim ustanoviti i ima li vlastitih imena i prezimena tvorenih od lekseme *star*. Tako su u grupi ONIMA (lično ime, prezime, nadimak) potvrde za tvorenice od lekseme *star* nađene samo za šest prezimena: *Starčević*, *Starhonić, Starogorac*, *Starogorčić*, *Starović*, *Starovlah* (Šabić 2020: 504).

[15] U FRBJ se mocijske tvorenice ženskog roda redovno navode, i to pored imenice muškog roda koja je poslužila kao tvorbena osnova, npr. *staretinar* (*staretinarka*). Imenice mocijske tvorbe se, dakle, ne navode kao zasebne leksikografske odrednice, ali smo smatrali da se one u ovom radu trebaju tretirati zasebno.

[16] U ovakvim slučajevima prvo se navodi izvorni način referiranja na imenicu u RSHKJ, a onda se preuzima definicija iz istog rječnika, pod odgovarajućom odrednicom.

Semantičko polje PREDMETI čine samo dvije lekseme: *starokovka* – 'starokovna sablja' (RSHKJ: V/1003) i *starostavnik* – 'knjiga u kojoj su zapisani stari običaji, zakoni i dr.' (RSHKJ: V/1004), od kojih je prva imenica univerb.

Stare osobe i predmete bez diferenciranja označavaju sljedeće imenice: *ostarotina* – 'ono što je staro, ružno' (RSHKJ: IV/228), *starež* – '1. stare stvari 2. razg. stari ljudi' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/999), *staražina* – 'augm. i pej. od starež' (RSHKJ: V/999) i *starudija* – 'stara, ostarjela, dotrajala stvar ili takve stvari, starež' (FRBJ 1247, IRBJ 1070), '2. fig. a. star čovek' (RSHKJ: V/1004), a ovo drugo značenje iz RSHKJ potvrđuju i rezultati ankete iz našeg istraživanja, i to u razgovornom bosanskom jeziku.

Semantičko polje STANJE, SVOJSTVO: *ostarjelost* – 'stanje onoga ko je ostareo' (RSHKJ: IV/227), *prestarjelost* – 'stanje prestarih' (IRBJ 821, RSHKJ: IV/994), *starost* – 'pozne godine života, doba klonuća životne i radne snage' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/1003, 2. zn.), 'stanje i osobina onoga koji je ostario, staračko doba, vremešnost' (IRBJ 1070, RSHKJ: V/1003, 1.a), *zastarjelost* – 'stanje onoga što je zastarjelo' (IRBJ 1276); *zastarivost* – 'osobina onoga koji je zastariv i onoga što je zastarivo' (RSHKJ: II/223), 'mogućnost zastarijevanja' (IRBJ 1276), *zastarljivost* – 'zastarivost' (IRBJ 1276, RSHKJ: II/223); *starmladost* – 'osobina, stanje onoga koji je starmlad' (RSHKJ: V/1001), *starodrevnost* – 'stanje, osobina onoga što je starodrevno' (RSHKJ: V/1002), *staromodnost* – 'osobina onoga što je staromodno' (RSHKJ: V/1003); *ostar* – 'postariji, prilično, podosta star' (RSHKJ: IV/227), *ostariji* – 'postariji, prilično, podosta star' (RSHKJ: IV/227), *ostario* – 'koji je postao star' (FRBJ 846, RSHKJ: IV/227), *postar* – 'prilično star, dosta star' (IRBJ 726, RSHKJ: IV/764), *postariji* – 'koji je zašao u stariju dob' (FRBJ 972, IRBJ 726, RSHKJ: IV/765), *prastar* – '3. razg. koji je vrlo star' (FRBJ 995, IRBJ 757, RSHKJ: IV/860), *prestar* – 'previše star' (IRBJ 821, RSHKJ: IV/994), *prestario* – 'koji je postao previše, suviše star' (RSHKJ: IV/994), *pristar* – 'koji je prilično star' (IRBJ 876, RSHKJ: V/106), *pristario* – 'pristar' (RSHKJ: V/106), *starcat* – 'veoma star, sasvim star' (RSHKJ: V/1004), *starkeljast* – ' neob. koji je kao u starkelje' (RSHKJ: V/1001), *starovit* – 'prilično star, postariji' (RSHKJ: V/1002), *starmalast* – 'koji je ponešto starmali' (RSHKJ: V/1001), *starmali* – 'koji mišljenjem i ponašanjem podsjeća na starca (o djeci i mladima)' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001), *starmlad* – 'koji ima sjedinjene osobine starih i mladih' (RSHKJ: V/1001), *starodavan* – 'koji je iz davnih vremena; prastar, pradavni' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/1002), *starodrevan* – 'koji potiče iz starih,

davnih vremena, starinski' (RSHKJ: V/1002), *starokovan* – '3. starodrevan, starostavan' (RSHKJ: V/1003), *starolik* – 'koji izgleda star, koji ima stari lik, izgled' (IRBJ 1069, RSHKJ: V/1003), *starolikast* – 'starolik (uopšte ili u nekoj meri)' (RSHKJ: V/1003), *staroličan* – 'starolik' (RSHKJ: V/1003), *staromodan* – '1. koji se drži stare, nekadašnje mode (u oblačenju i sl.), koji pripada staroj modi 2. koji nije savremen; zastario, prevladan' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1003), *staroslavan* – 'koji je od starine slavan' (RSHKJ: V/1003), *starostavan* – 'knjiš. koji je vrlo star, koji je iz davnina; drevan' (FRBJ 1246, IRBJ 1070 – csl., RSHKJ: V/1004), *starovati* – 'provoditi starost' (RSHKJ: V/1001), *starovječan* – 'koji je duga vijeka; starovjek, dugovjek, dugovječan' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/1002), *starovjek* – 'koji ima mnogo godina, koji postoji odavno, star' (RSHKJ: V/1002), *starovremešan* – 'vremešan, postariji' (RSHKJ: V/1002).

Pored navedenih imenica i pridjeva, prvostepeni imperfektivni glagoli iz tvorbeno-semantičkog gnijezda *star* – *starjeti* i *stariti* – iniciraju tvorbu perfektivnih prefiksala sa značenjem svršenosti stanja imenovanog motivnim glagolom:

a) *starjeti* – 'postajati star' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/999) > *istarjeti* – 'sasvim ostareti' (RSHKJ: II/521), *ostarjeti* – 'postati star' (FRBJ 846, IRBJ 559, RSHKJ: IV/227), *postarjeti* – 'postati star, ostarjeti' (IRBJ 726, RSHKJ: IV/765), *prestarjeti* – 'biti, postati previše star za šta' (FRBJ 1022, IRBJ 821, RSHKJ: IV/994), *pristarjeti* – 'postati prilično star, dosta ostarjeti' (LSR 638), *zastarjeti* – '3. preći svoje određeno doba, vreme, ostareti' (RSHKJ: II/223).

Glagoli *prestarjeti* i *pristarjeti* razvijaju i značenje većeg intenziteta stanja imenovanog motivnim glagolom.

b) *stariti* – 'činiti starim' (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001) > *ostariti* – '2. razg. postati star; ostarjeti' (FRBJ 846, IRBJ 559, RSHKJ: IV/228), *prostariti* – 'postati prilično star' (RSHKJ: V/224).

Jedina prefiksalno-sufiksalna tvorenica *postarati se* – 'početi izgledati starije' (FRBJ 972, IRBJ 726, RSHKJ: IV/765) ima medijalno značenje.

Rezultativno značenje dovođenja nekoga u određeno stanje imaju sljedeći perfektivni glagoli: *ostariti* – '1. učiniti koga starim' (FRBJ 846, IRBJ 559, RSHKJ: IV/228), *postariti* – 'učiniti da ko ili šta bude staro; učiniti starim' (IRBJ 726, RSHKJ: IV/765), te prefiksalno-sufiksalna tvorenica *postarati* – 'učiniti starim ili starijim' (FRBJ 972, RSHKJ: IV/765).

Semantičko polje PROSTOR I GRAĐEVINE obuhvata mjesne imenice (Nomina loci): *staretinarnica* – 'prodavaonica u kojoj staretinar prodaje robu;

antikvarnica' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/999), *starežnica* – 'spremnica za starež' (RSHKJ: V/999), *starinarnica* – 'up. staretinarnica' (FRBJ 1246, RSHKJ: V/1000, 1. zn.), *starudara* – 'starinarnica': 'prodavnica starina, starih stvari' (RSHKJ: V/1004), *starudarnica* – 'starinarnica': 'prodavnica starina, starih stvari' (RSHKJ: V/1004).

Semantičko polje BILJKE: *starac* – 'žalfija Salvia verticillata' (RSHKJ: V/999), *staračac* – '2. bot. biljka iz por. glavočika, dragušac Senecio vulgaris' (RSHKJ: V/999).

POJEDINAČNA ZNAČENJA. Imenička složenica *starovjerje* je historijski termin za 'pokret nastao u 17. veku u okviru ruske pravoslavne crkve koji je težio očuvanju stare verske tradicije' (RSHKJ: V/1002), *starača* je naziv za 'staro rečno korito, rukavac kojim je nekad tekla reka' (RSHKJ: V/999), odnosno za pojavu iz prirode, a *starka* se koristi u dva pojedinačna značenja: '2. stara rakija' i '3. euf. i šalj. stražnjica, zadnjica' (RSHKJ: V/1001).

Također, u tvorbeno-semantičkom gnijezdu *star* očekivano ima dosta prisvojnih i relacionih pridjeva, čije se značenje može opisati kao 'koji pripada X' i 'koji se odnosi na X' . Takvih je u grupi prisvojnih pridjeva 9: *staramajkin* (RSHKJ: V/998), *starčev* (RSHKJ: V/1004, anketa), *staretinarev* (RSHKJ: V/999), *staretinarov* (RSHKJ: V/999), *staricin* (anketa), *staričin* (RSHKJ: V/1001), *starješinin* (RSHKJ: V/999), *starojkov* (RSHKJ: V/1002), *starosjediočev* (RSHKJ: V/1003), a u grupi odnosnih pridjeva 20: *staračk*i (FRBJ 1245, IRBJ 1069, RSHKJ: V/999, anketa), *staretinarski* (RSHKJ: V/999), *starinački* (IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001), *starinarski* (RSHKJ: V/1000), *starinski* (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1001, anketa), *starješinski* (IRBJ 1069, RSHKJ: V/1000), *starogradski* (FRBJ 1246), *starohanski* (anketa), *starokatolički* (RSHKJ:V/1002), *staromomački* (RSHKJ:V/1003), *staroselački* (RSHKJ: V/1003), *starosjedilački* (FRBJ 1246, IRBJ 1069, RSHKJ: V/1003), *staroslavan* (2) (RSHKJ: V/1003), *starosni* (FRBJ 1246, IRBJ 1070, RSHKJ: V/1003), *starosvatski* (RSHKJ: V/1003), *starovjekovni* (FRBJ 1246, RSHKJ: V/1002), *starovremenski* (RSHKJ: V/1002), *starovremski* (RSHKJ: V/1002), *starozavjetni* (FRBJ 1246, IRBJ 1070, RSHKJ:V/1002), *starozavjetski* (RSHKJ:V/1002).

5. Ima li zemlje za starce?

Tvorbeno-semantička analiza tvorenica od lekseme *star* ukazala je na razliku u njihovoj vrsti i broju u RSHKJ i savremenim rječnicima bosanskog jezika. Naime, rječničke definicije leksema iz tvorbeno-semantičkog gnijezda *star* kao

i broj tih leksema odražavaju (prošlu i sadašnju) vanjezičku stvarnost. Iz tog razloga, u RSHKJ zastupljene su brojne lekseme motivirane leksemom *star* koje se danas uopće ne koriste, pa se i ne bilježe u savremenim rječnicima bosanskog jezika, a one lekseme koje se danas koriste pretežno su negativno konotirane.

To su potvrdili i rezultati ankete koju sam provela među studentima i studenticama Filozofskog fakulteta u Sarajevu – od 44 lekseme u njihovu govoru čija je motivna leksema *star* pejorativa je četvrtina: *stardžonja*, *starjec*, *starka*, *starkan*, *starkelja*, *starmali*, *starohan*, *staronja*, *staropička*, *starudija* (posljednja imenica isključivo za osobe, odnosno, kod jednog informatora, češće za osobe), *starušiti*. Iako su pejorativi u jeziku općenito brojniji od npr. hipokoristika, četvrtina pejorativa u jednom tvorbenom gnijezdu potvrđena u anketnim listićima mladih informanata ukazuje na percepciju starosti u savremenom dobu. Ona se prezire i ignorira u korist glorificirane mladosti i njena produženja svim sredstvima koja pojedincima stoje na raspolaganju.

Sraz između nekadašnje i sadašnje percepcije starosti uvjerljivo razotkrivaju poslovice Star i mudar zaslužuju dvostruko poštovanje, Stara školjka biser daje i sl. u odnosu na poslovicu Starost nije radost, starost je gadost, ali i naziv američkog filma "No Country for Old Men" (Nema zemlje za starce) iz 2007. godine, nastalog prema istoimenom romanu Cormaca McCarthyja. Istovremeno, ova dvojaka perspektiva starosti nameće potrebu iskrenog preispitivanja našeg stava prema starosti i upitanost da li negativno obojeni stavovi već predstavljaju tačnu prognozu naše budućnosti u kojoj neće biti mjesta za one koji se (dobno) ne uklapaju u glavnu društvenu matricu.

6. Zaključak

Analiza tvorbeno-semantičkoga gnijezda lekseme *star* u bosanskom jeziku dala je sljedeće rezultate:

1. Imeničke tvorenice su najzastupljenije, a nakon njih pridjevske, dok je broj glagolskih i priloških tvorenica znatno manji. Pri tome, tvorbeno gnijezdo lekseme *star* u rječnicima bosanskog jezika čini 65 leksema: 27 imenica, 19 pridjeva, 12 glagola, 7 priloga, a u RSHKJ 173 lekseme: 84 imenice, 63 pridjeva, 18 glagola, 8 priloga. Dakle, tvorbeno gnijezdo

lekseme *star* bogatije je u RSHKJ, što je povezano s činjenicom da je to višetomnik, za razliku od rječnika bosanskog jezika koji su jednotomni, a ujedno su objavljeni u 21. vijeku, te je očekivano da se u njima ne navode zastarjele lekseme.

2. U anketnim listićima zabilježene su 44 tvorenice od lekseme *star*: 19 imeničkih, 16 pridjevskih i 9 glagolskih, što ukazuje na neke tendencije u upotrebi među (mlađim) govornicima bosanskog jezika. Naime, ne tako velik broj tvorenica od lekseme *star* uvjetovan je sociološkim razlozima – nepoželjnošću starosti u modernom društvu, te četvrtinu tvorenica čine pejorativi, od kojih više od polovine nije zabilježeno u rječnicima savremenog bosanskog jezika.
3. Najdominantnija semantička polja su: osoba i stanje, svojstvo, a manje je primjera za semantičko polje prostor, građevine, predmeti i druga pojedinačna značenja.
4. Na kraju, u tvorbeno-semantičkom gnijezdu lekseme *star* zabilježene su lekseme različite upotrebne vrijednosti – lekseme koje pripadaju općem leksičkom fondu, zastarjele lekseme, okazionalizmi, ali i dva botanička termina (*starac*, *staračac*) te jedan historijski termin (*starovjerje*).

Izvori

Čedić, Ibrahim, Valjevac, Naila i dr., 2007: *Rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Institut za jezik. Skraćenica: IRBJ.

Halilović, Senahid, Palić, Ismail, Šehović, Amela, 2010: *Rječnik bosanskoga jezika*. Sarajevo: Filozofski fakultet. Skraćenica: FRBJ.

Jahić, Dževad, 1999: *Školski rječnik bosanskog jezika*. Ljiljan: Sarajevo. Skraćenica: ŠRBJ.

Skok, Petar, 1973: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga III (poni´–Ž). Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Речник српскохрватскога књижевног језика, 1967: Књига друга. Ж–К (косиште). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. Skraćenica: RSHKJ/II.

Речник српскохрватскога књижевног језика, 1969: Књига трећа. К–О (косјерић–огранути). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска. Skraćenica: RSHKJ/III.

Речник српскохрватскога књижевног језика, 1971: Књига четврта. О–П (ограшје–претња). Нови Сад: Матица српска. Skraćenica: RSHKJ/IV.

Речник српскохрватскога књижевног језика, 1973: Књига пета П–С (претовар–стоти). Нови Сад: Матица српска. Skraćenica: RSHKJ/V.

Семантичко-деривациони речник, 2006: Свеска 2: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине*, *сродство*. Ред. Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Рајна Драгићевић. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику. Skraćenica: SDR.

Elektronski izvori

https://express.ba/dijaspora/20087/alen-i-tifa-o-bebeku-ne-treba-mi-osoba-poput-njega-on-je-starohan/ (pristupljeno: 3. 10. 2024)

https://najportal.ba/ekskluzivno-otkrivamo-nermin-beslija-je-nastavnik-starohan-i-bije-ga-glas-zenskarosa-u-ilijasu/ (pristupljeno: 2. 4. 2024)

Literatura

Bjelanović, Živko, 1995: Tvorbeni prsten kao model opisa antroponomastičkih tvorenica. *Filologija*, 24–25. 61–68.

Brown, Roger, Gilman, Albert, 1989: Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*, 18/2. 159–213. DOI: https://doi.org/10.1017/S0047404500013464

Fishman, Joshua, 1978: *Sociologija jezika*. Sarajevo: Svjetlost.

Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail, 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.

Šabić, Indira, 2020: *Prezimena u Bosni i Hercegovini*. Tuzla: Off-set.

Šehović, Amela, 2009: "Leksika razgovornog bosanskog jezika". Halilović, Senahid, Tanović, Ilijas, Šehović, Amela. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet. 111–308.

Tafra, Branka, 2003: Jednost semantike i tvorbe. *Filologija*, 41. 185–199.

Академия наук СССР: Институт русского языка, 1980: *Русская грамматика. Том I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Главный редактор Ната́лия Ю́льевна Шведова. Москва: Издательство Наука.

Клајн, Иван, 2002: *Творба речи у савременом српском језику, Део први, Слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Клајн, Иван, 2003: *Творба речи у савременом српском језику, Део други, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Стојановић, Милица Љ., 2024: Деривационо гнездо лексеме *огањ*: творбено-семантичка анализа. *Philologia serbica*, IV. 419–442. DOI: 10.7251/PHS2401020S

Чернышова, Людмила, 2018. Семантика словообразовательного гнезда. DOI: 10.15290/sw.2018.18.06.

Штасни, Гордана, 2024: Семантичко-деривационе карактеристике лексема *ватра* и *огањ*. *Philologia serbica*, IV. 395–418. DOI: 10.7251/PHS2401019S

THE WORD-FORMATION NEST OF THE LEXEME *STAR 'OLD'* IN BOSNIAN

The analysis of the word-formation nest of the lexeme *star* 'old' in Bosnian yielded the following results:

1. Noun derivatives are the most prevalent, followed by adjective ones. The number of verb and adverb derivatives is significantly smaller. The derivational nest of the lexeme *star* in Bosnian dictionaries consists of 65 lexemes: 27 nouns, 19 adjectives, 12 verbs, and 7 adverbs. In contrast, the RSHKJ includes 173 lexemes: 84 nouns, 63 adjectives, 18 verbs, and 8 adverbs. This means that the word-formation nest of *star* is richer in the RSHKJ, which can be attributed to the fact that it is a multi-volume dictionary, unlike the single-volume Bosnian dictionaries published in the 21st century, which understandably exclude obsolete lexemes.
2. The survey recorded 44 derivatives of the lexeme *star*: 19 noun derivatives, 16 adjective derivatives, and 9 verb derivatives, revealing certain tendencies in usage among (younger) Bosnian speakers. The relatively small number of derivatives of *star* is influenced by sociological factors – namely, the undesirability of old age in modern society. Additionally, a quarter of the derivatives are pejoratives, more than half of which are not documented in contemporary Bosnian dictionaries.
3. The most dominant semantic fields are person and state, followed by property, with fewer examples in the semantic field of space, buildings, objects, and other specific meanings.
4. Finally, the word-formation nest of the lexeme *old* includes lexemes of varying degree of usage – lexemes from the general lexical inventory, obsolete lexemes, occasionalisms, as well as two botanical terms (Bos. *starac, staračac* – a type of wild flower) and one historical term (Bos. *starovjerje* – a term used for Slavic religion, in comparison to modern Rodnovery).

KEYWORDS: word-formation nest, semantic nest, lexeme *old*, Bosnian language, sociolinguistics

Maria Zofia Wtorkowska

STOPENJSKE NOVOTVORJENKE V SPLETNEM *SLOVARJU POLJSKIH NEOLOGIZMOV*

1 Uvod

Nove besede, ki vsakodnevno nastajajo s pomočjo različnih besedotvornih postopkov (zlasti izpeljava, sestavljanje, zlaganje, sklapljanje, krnjenje) poleg poimenovanja stvari in pojavov zelo izrazito odražajo določene družbene premike ter kulturne in etične spremembe. Jezikovni observatorij Univerze v Varšavi (Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego) – JO UV – je raziskovalna skupina, ki se ukvarja z najnovejšim besediščem v poljskem jeziku in na Univerzi v Varšavi deluje od leta 2014 (v sedanji sestavi od leta 2018). Je ena od enot Centra za sodelovanje in dialog Univerze v Varšavi. Skupino vodi polonistka, profesorica Katarzyna Kłosińska, poleg nje pa jo sestavljajo dr. Agata Hącia, dr. Barbara Pędzich in dr. Jarosław Łachnik.[1] Z JO UV sodelujejo tudi doktorski študenti. Osrednja naloga Observatorija je sicer ustvarjanje spletnega *Slovarja poljskih neologizmov* (*Słownik neologizmów polskich*) – SNP. Slovar ima participatorni značaj – del iztočnic predlagajo uporabniki interneta, izdelujejo pa jih uredniki jezikoslovci.[2] Gre torej za kolaborativni oz. participatorni slovar, ki leksikografske podatke pridobiva s t. i. množičenjem oz. *crowdsourcingom*.[3] Observatorij beleži neologizme: nove besede, stalne besedne

[1] V dneh od 13. do 15. 2. 2023 je na FF UL v okviru Leta jezikov potekal cikel jezikovnih delavnic in predavanj na različnih jezikovnih ravneh (A–C) v okviru projekta »Najnovejše besedje poljskega jezika – kulturni vidik«, ki so jih izvedle raziskovalke z Univerze v Varšavi (Jezikovni observatorij) v sodelovanju s Katedro za polonistiko Oddelka za slavistiko FF UL. Projekt je financirala Nacionalna agencija za akademske izmenjave (NAWA) v okviru programa »Promocija poljskega jezika«.

[2] https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl/historia/ (dostop: 4. 12. 2024).

[3] Več o slovarju: Podržaj, Wtorkowska (2025).

zveze (frazeološke in nefrazeološke) in nove pomene obstoječih besed – neosemanteme. Te besede še niso bile uvrščene v druge slovarje – in morda tudi nikoli ne bodo. Sproti se namreč beležijo tudi besede, ki bodo lahko imele le kratek rok trajanja in uvrstitve v normativni slovar sploh ne bodo doživele.

Stopenjsko besedotvorje (polj. *słowotwórstwo gniazdowe*) obravnava tvorjenke, nastale po besedotvornih in oblikotvornih postopkih. Po metodi stopenjskega besedotvorja lahko izdelamo pregleden nabor tvorjenk ter ugotavljamo delež netvorjenih in tvorjenih besed, produktivnost podstav in besedotvorno pripadnost (Kern 2017: 25). Po stopenjskem besedotvorju zbiramo neposredne in posredne tvorjenke izhodiščno netvorjenega leksema. Nova tvorjenka ni le vsaka izrazno nova beseda, ampak tudi beseda z novim pomenom (Žele, Kern 2017: 28).

V prispevku bomo na podlagi analize izbranih novotvorjenk iz *Slovarja poljskih neologizmov* prikazali nekatere besedotvorne mehanizme poljskega jezika, posamezne besedne vrste pri tvorbi novega besedja in produktivnost določenih obrazil. Izbrano gradivo bomo obravnavali po metodi stopenjskega besedotvorja – izbrane tvorjenke imajo v besedotvorni podstavi isti koren v okviru istega slovarskega pomena. S tem želimo poudariti posebno uporabno vrednost stopenjske metode tudi pri poučevanju oz. učenju poljščine kot tujega jezika.

Vir za nabor tvorjenk predstavlja v glavnem spletni *Slovar poljskih neologizmov*. Načelo pri izbiri gradiva je bilo po eni strani prikazati (včasih široko) sliko tvorbenih zmožnosti poljščine, po drugi strani pa v rabi potrjeno najnovejše besedje (in pomenje). Ker gre za novejše besedje, je gradivo kazalec, kateri besedotvorni postopki in katera obrazila so pri nastajanju novih besed najbolj produktivni. Glede na to, da so tvorjenke in pomeni iz *Slovarja poljskih neologizmov*, ta pri posamezni tvorjenki ni posebej naveden kot vir, so pa zato ustrezno označeni vsi drugi primeri – redkokdaj se zgodi, da besede, ki je znana iz medijev, v SNP (še) ni (npr. *Kaczor*). V primerih, kjer je navedeno, da se besedje nahaja tudi v drugih virih (nastalih po letu 2003), so uporabljene naslednje oznake, ki se nahajajo takoj za tvorjenko: WSJP za spletni *Wielki słownik języka polskiego PAN*, SJP PWN za *Słownik języka polskiego PWN* in M za medije.

Besedotvorni sestavi so razporejeni glede na to, ali imajo domače (poljsko) ali tuje (angleško) izhodišče. V izhodišču besedotvornega sestava je s

sinhronega stališča netvorjena beseda (v pričujočem prispevku je to samostalnik, pridevnik (tudi lastno ime) in glagol); vse tvorjenke so hierarhično razvrščene glede na tvorbeno stopnjo – vsak zamik v desno pomeni za eno stopnjo višjo stopnjo tvorjenosti. Istostopenjske tvorjenke so razvrščene po abecednem vrstnem redu, s tem da so najprej navedene izpeljanke, sledijo sestavljenke in nato zloženke oz. prekrivanke. V tvorjenkah je morfemska (besedotvorna) meja označena glede na leksem, iz katerega izhajajo. Pri tvorjenki mora obstajati izrazna in pomenska povezava med podstavo in iz nje nastalo tvorjenko, in sicer na sinhroni ravni (Stramljič Breznik 2004: 30), Renata Grzegorczykowa in Jadwiga Puzynina pa dodajata še, da gre lahko tudi za skladenjsko povezavo (Grzegorczykowa, Laskowski, Wróbel 1999: 361; Grzegorczykowa, Puzynina (1979)).[4] Pri besedotvorni analizi uporabljamo klasično razumljen strukturalni model, kot je opisan mdr. v *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (Grzegorczykowa, Laskowski, Wróbel 1999).

Zaradi preglednosti besedotvornih nizov smo pomenske razlage tvorjenk, kvalifikatorje in primere rabe vključili v analizo ob izbranih tvorjenkah, ne pa ob tvorjenkah v besedotvornem nizu; vsi drugi podatki iz slovarja so opuščeni. Pri izbranih tvorjenkah navajamo tvorbeni model oz. simbolni prikaz vsake tvorjenke (s krajšavami latinskih poimenovanj za besedne vrste), iz katerega sta razvidni stopnja tvorjenosti in besedotvorna pripadnost posameznih tvorjenk znotraj besedotvornega niza. Če gre za večpomensko besedo, je pomen oštevilčen v skladu z virom.

Ker zbrano besedje odraža določene družbene pojave ter kulturne in etične spremembe, je razlaga izvenjezikovnih okoliščin nastanka tvorjenke za njeno razumevanje pogosto nujna, zato jo v analizi navajamo.

[4] Renata Grzegorczykowa in Jadwiga Puzynina (1979) tvorjenko v sinhronem smislu razumeta kot besedo, ki je pomensko in/ali skladenjsko ter formalno bolj zapletena od netvorjene besede ali pa je bolj zapletena pomensko in/ali skladenjsko, medtem kot je formalno manj zapletena (prim. besede, ki so nastale po negativni tvorbi (polj. *derywacja ujemna/wsteczna*), pri kateri določen element besedotvorne podstave izpade, npr. v poljščini *waliza* ← waliz[k]a 'kovček', *dyr* ← dyr[~~ektor~~] 'ravnatelj, direktor'.

2 Besedotvorni sestavi s poljskim izhodiščem

2.1 Lastno ime (priimek) kot jedro besedotvornega sestava

Med novimi besedami v SNP najdemo tvorjenke, ki so nastale iz lastnega imena, in sicer iz priimka politika, npr. Adama Hofmana, nekdanjega politika stranke Prawo i Sprawiedliwość (Pravo in pravičnost): *hofmanić*, *hofmanienie*, *hofmaniarstwo*, *zahofmanić*; iz Jarosława Kaczyńskega, vodje stranke Prawo i Sprawiedliwość (mdr. *kaczysta*, *kaczystka*, *kaczyzm*), in Zbigniewa Ziobra, nekdanjega ministra za pravosodje, predsednika stranke Solidarna Polska (mdr. *ziobrysta*, *ziobrzyca*). Tovrstne tvorjenke so ekspresivne, uporabljajo jih zlasti nasprotniki strank, iz katerih omenjeni politiki prihajajo.

2.1.1 Besedotvorni niz iz priimka Adama Hofmana

Adam Hofman

Hofman

hofman-ić	S,V
hofmani-enie	S,V,S
hofmani-arstwo	S,S
za-hofman-ić	S,V

Iz samostalniške oblike priimka Hofman je nastal glagol *hofman-ić*[5] ← postępować jak Hofman (vesti se, ravnati kot Hofman) s premeno končnega glasu podstave [n : ń], iz katerega je nastal glagolnik *hofmani-enie* s pripono *-enie*. Priimek Hofman je bil podstava tudi za izpeljanko *hofmani-arstwo* ← postępowanie właściwe Hofmanowi (vedenje, ravnanje značilno za Hofmana) in sestavljenko (prefiksalno-sufiksalno tvorjenko) *za-hofman-ić*[6] ← za-chachmęcić jak Hofman (ribariti v kalnem, prilastiti si javna sredstva kot Hofman).

[5] Pogovorno, ironično (z nekaj zlobe) 'služiti z dodatki (kilometrinami, dnevnicami) za službena potovanja ipd. z napihovanjem dejanskih stroškov za dejavnost in si prilastiti presežek denarja'; beseda se uporablja zlasti takrat, ko oseba, ki tako ravna, to počne z veliko samozavestjo, kot to počne Adam Hofman (SNP).

[6] V pomenu 'prilastiti si kaj, ukrasti, zlasti javni denar, obogateti ali želeti obogateti na ta način'; 'ukrasti' (SNP).

Tvorjenke, nastale iz priimka nekdanjega politika stranke Prawo i Sprawiedliwość Adama Hofmana v zvezi s t. i. *madridsko afero* (polj. afera madrycka),[7] katere glavni akter je bil, so sinonimi za goljufanje, zavajanje z namenom pridobiti si korist, izvabiti denar. Pomen tvorjenk je bil najprej omejen na politike in druge javne osebnosti, ki so si denar prilaščale na službenih potovanjih, vendar pa svoj pomen širijo in se uporabljajo tudi bolj splošno kot izlastnoimenska poimenovanja (polj. *eponimy*), skoraj kot sopomenka glagola *(u)krasti* in samostalnika *kraja*, prim.

Ostatnio syn sąsiada przyszedł zmartwiony ze szkoły i oznajmił że ktoś mu „Zahofmanił" jego ulubiony długopis. Gdy się spytałem co znaczy „Hofmanienie" okazało się że to popularne określenie wśród młodych ludzi na kradzież itp. (SNP)[8]

2.1.2 Besedotvorni niz iz priimka Jarosława Kaczyńskega

Jarosław Kaczyński

Kaczyński	
Kacz-or	Ad,S
kacz-ysta	Ad,S
kaczyst-ka	Ad,S,S
anty-kaczysta	Ad,S,S
antykaczyst-ka	Ad,S,S,S
kacz-yzm	Ad,S
anty-kaczyzm	Ad,S,S
Kaczafi	Ad,S
Kaczenko	Ad,S

[7] Tudi *madridska trojka*, *madridski trio* (polj. *madrycka trójka*, *madryckie trio*). Gre za afero, povezano s službenim potovanjem treh tedanjih poslancev stranke Pravo in pravičnost – med njimi je bil Adam Hofman – v Madrid leta 2014, ki so prikazali, kot da gredo na pot z avtom, potovali pa so z letalom, na katerem so se njihove soproge sprle.

[8] Zadnjič je sosedov sin prišel iz šole zaskrbljen in povedal, da mu je nekdo »pajsnil (kot Hofman)« najljubši kemični svinčnik. Ko sem ga vprašal, kaj naj bi »pajsniti (kot Hofman)« pomenilo, se je izkazalo, da je ta izraz za označevanje kraje ipd. med mladimi zelo priljubljen. Tvorjenke bi sicer morale biti zapisane z malo začetnico tudi v poljskem izvirniku – raba velike začetnice je avtentična, a napačna.

Iz pridevniške oblike priimka Kaczyński je s krnitvijo njenega končnega dela (Kacz[~~yński~~]) in dodajanjem slabšalne pripone *-or* (prim. ję~~zyk~~ → *jęz-or*) nastalo krajše lastno ime *Kacz-or* (M), ki se pomensko pokriva z občnim samostalnikom *kaczor* 'racak', s priponama *-ysta*, *-yzm* in krnitvijo dela priimka pa samostalniški izpeljanki *kacz-ysta* 'privrženec politike Jarosława Kaczyńskega' in *kacz-yzm* 'odobravanje politike Jarosława Kaczyńskega'. *Kaczysta* je podstava za žensko obliko *kaczyst-ka* s pripono *-ka* in sestavljenko *anty-kaczysta* (in ta za žensko obliko sestavljenke *antykaczyst-ka*); *kaczyzm* pa za sestavljenko *anty-kaczyzm* s predpono *anty-*.

Po strukturi sta zanimivi tvorjenki *Kaczafi* in *Kaczenko*, ki sta nastali kot rezultat sklapljanja okrnjenih priimkov – Kaczyński in Gaddafi ali Łukaszenko: *Kaczafi* ← [~~Jarosław~~] Kacz[~~yński~~] + [~~Moamer~~] [~~Gadd~~]afi in *Kaczenko* ← [~~Jarosław~~] Kacz[yński] + [~~Aleksander~~] [~~Łukasz~~]enko. V navedenih primerih sta združena dva besedotvorna postopka, in sicer krnjenje podstave ter sklapljanje (brez prekrivanja) – temu zgledu za status prekrivanke manjka prav prekrivanje istega dela besed, glasu ali sklopa glasov, prim. *zv**er**jasec* ← zv**er** + [~~m~~]**er**jasec.

2.1.3 Besedotvorni niz iz priimka Zbigniewa Ziobra

Zbigniew Ziobro

Ziobro	
ziobr-owiec	S,S
ziobr-ysta	S,S
ziobryst-ka	S,S,S
ziobrz-yca (1.)	S,S
z/Ziobrz-yca (2.)	S,S

Iz samostalniške oblike priimka Ziobro sta nastala samostalnika *ziobr-owiec* in *ziobr-ysta*, oba s pomenom 'član stranke Zbigniewa Ziobra ali podpornik tega politika' in različnima sufiksoma *-(owi)ec* in *-ysta* ter *ziobrz-yca* – enaka oblika za: 1. poimenovanje bolezni (prim. *cukrzyca* 'sladkorna bolezen', *miażdżyca* 'ateroskleroza') ter 2. konkretne osebe (po vzorcu car → *car-yca* 'car → carica'), v tem primeru nekdanje ministrice in poslanke (podpredsednice stranke Solidarna Polska, ki jo je ustanovil Zbigniew Ziobro), in sicer s pripono *-yca*, premeno [*r* : *rz*] v končnem delu podstave in tudi dvojničnim zapisom – z malo in veliko

začetnico. Motivirani samostalnik *ziobrysta* je podstava za žensko izpeljanko *ziobryst-ka* s pripono *-ka*.

2.2 Občno ime kot jedro besedotvornega sestava

2.2.1 Besedotvorni niz s poljskim izhodiščem

szurnąć (dov.) **– szurać** (nedov.)	
szurnięty	V,V
szur-∅	V,V,S
szur-ek	V,V,S,S
szur-ka	V,V,S,S
szur-ysta	V,V,S,S
szuryst-ka	V,V,S,S,S
szuryst-yczny	V,V,S,S,Ad
szur-ostwo	V,V,S,S
szur-stwo	V,V,S,S
szur-yzm	V,V,S,S
szurz-yca	V,V,S,S
szur-ać	V,V,S,V
szur-anie	V,V,S,V,S
szur-ować	V,V,S,V
szurow-anie	V,V,S,V,S
szurz-yć	V,V,S,V
szurz-enie	V,V,S,V,S
szur-owski	V,V,S,Ad
szur-owy	V,V,S,Ad
szur-ski	V,V,S,Ad
szuria	V,V,S,S

Izhodišče besedotvornega sestava je (dovršni) glagol ***szurnąć*** od nedovršnega szurać v (3.) pomenu ‘provocirati’, pogovorno ‘z določenim vedenjem ali

provokativnimi izjavami pripraviti koga do besednega ali fizičnega obračuna' (WSJP). Iz oblikotvorne sedanjiške glagolske osnove (*szurn-*) je nastala oblika trpnega deležnika ***szurnięty*** [n : ń] s pripono *-ęt-* v (1.a) pogovornem pomenu 'ki ravna, se vede ali razmišlja na način, za katerega govornik meni, da odstopa od norme in je dokaz neuravnovešenosti' (WSJP PAN). Samostalniška novotvorjenka ***szur***, ki je uslovarjena tako v SNP kot v WSJP PAN s pomenom 'oseba, ki ima radikalna in kontroverzna stališča, širi teorije zarote ali psevdoznanstvene koncepte, opozarja druge na domnevne grožnje in kaže odpor do ljudi, ki ne delijo takega stališča' (beseda se uporablja neodobravajoče, običajno omalovažujoče), je nastala kot rezultat dveh besedotvornih postopkov: krnjenja podstave trpnega deležnika *szurnięty* (iz glagola *szurnąć*) v pridevniški rabi (pogovorno) 'ki je duševno nestabilen, se čudno vede; sopomenke: *stuknięty*, *kopnięty*, *walnięty*' (USJP) – slov. *nor*, *norec* – ali po novejšem spletnem slovarju 'ki se vede ali razmišlja na način, za katerega govornik meni, da odstopa od norme in je dokaz neuravnovešenosti' (WSJP PAN) in spremembe pregibnostnega vzorca – gre za premik iz pridevniškega sklanjatvenega vzorca (tvorni in trpni deležnik kot glagolski obliki, ki se sklanjata po pridevniški sklanjatvi)[9] v moškospolskega samostalniškega.

Samostalniška novotvorjenka *szur* je postala podstava številnim novim tvorjenkam:

- verigi **samostalniških izpeljank** s pomenom besedotvorne podstave 'oseba, ki ima radikalna in kontroverzna stališča, širi teorije zarote ali psevdoznanstvene koncepte, opozarja druge na domnevne grožnje in kaže odpor do ljudi, ki ne delijo takega stališča'; beseda se uporablja neodobravajoče, običajno omalovažujoče: samostalniške izpeljanke moškega spola – ***szur-ek***, ***szur-ysta*** (iz katerega je izpeljana ženska oblika → ***szuryst-ka*** in pridevnik ***szuryst-yczny*** 'povezan s *szuryzmom* in *szurysto*'); ženski samostalniški izpeljanki ***szur-ka*** in ***szurz-yca*** s premeno končnega glasu podstave [r : rz];[10]

[9] Nekateri jezikoslovci (mdr. Zygmunt Saloni) med pridevnike uvrščajo tudi tradicionalne tvorne in trpne deležnike (polj. *imiesłowy przymiotnikowe*) tipa *chcący*, *chciany*, *bijący*, *bity*, ker se pregibajo povsem enako kot pridevniki (Nagórko 2003: 121–122).

[10] Večina najdenih primerov s samostalnikom ***szurka*** in ***szurzyca*** se nanaša na razmere, povezane s pandemijo COVID-19 (s to besedo najpogosteje označujemo nasprotnice cepljenja ali ženske, ki zanikajo obstoj pandemije).

- verigi **samostalniških tvorjenk** s pogovornim pomenom ‘prepričanje ljudi, ki imajo radikalna in kontroverzna stališča, hitro sprejmejo teorije zarote in psevdoznanstvene koncepte’: ***szur-yzm*** – ***szur-stwo*** – ***szur-ostwo*** z različnim priponami: *-yzm*, *-stwo*, *-ostwo*;[11]
- verigi **glagolskih tvorjenk** z različnimi priponami in pomenom ‘razširjati radikalna in kontroverzna stališča, širiti teorije zarote ali psevdoznanstvene koncepte, opozarjati druge na domnevne grožnje in kazati odpor do ljudi, ki tega stališča ne delijo’: ***szur-ać*** – ***szur-ować*** – ***szurz-yć*** [r : rz], ki so podstava **glagolnikom**: ***szur-anie*** – ***szurow-anie*** – ***szurz-enie***;[12]
- verigi **pridevniških izpeljank** z različnimi priponami in pomenom ‘ki je povezan s *szurom*’: ***szur-owski*** – ***szur-owy*** – ***szur-ski***.

Po strukturi in pomenu je kot spoj sinonimnih verig tvorjenk z istim pomenom zanimiva prekrivanka ***szuria***: *szuria* v (1.) pomenu = *szur-stwo* v (2.) pomenu = *szur-ostwo* v (2.) pomenu ‘skupina ljudi, imenovanih *szuri*’ in *szuria* v (2.) pomenu = *szur-yzm* = *szur-stwo* v (1.) pomenu = *szur-ostwo* v (1.) pomenu ‘prepričanje ljudi, ki imajo radikalna in kontroverzna stališča, hitro sprejmejo teorije zarote in psevdoznanstvene koncepte’. Nastala je (odvisno od pomena) kot rezultat krnjenja dveh podstav, njunega sklapljanja in prekrivanja skupnega dela obeh podstav (szur[~~yzm~~] + [f]uria) ali kot rezultat sklapljanja celote ene podstave z okrnjeno drugo podstavo: szur + [f]uria; sklop okrnjene novotvorjenke *szuryzm* ali celotne podstave *szur* in končnega dela besede *furia* na mestu skupnega imenovalca obeh leksemov – elementa *-ur-*.

2.2.2 Besedotvorni sestavi s tujejezičnim (angleškim) izhodiščem

Nekatere novotvorjenke imajo tujejezične podstave. V besedišču s tematskega polja hobiji in prosti čas najdemo anglicizem *chillout*, ‘počitek, povezan s sprostitvijo, prijetnim preživljanjem časa’, ki ga v vsakdanji poljščini srečamo pogosto. Postal je besedotvorna podstava za številne izpeljanke:

[11] Pomen tvorjenke *szurzenie* je podoben pomenu samostalniške tvorjenke *szuryzm*, čeprav z manjšimi razlikami. Tvorjenke *szuryzm* (tudi *szurstwo* v 1. pomenu, *szurostwo* v 1. pomenu in *szuria* v 2. pomenu) se navadno nanašajo na prepričanja (ne nujno javno izražena), *szurzenie* (tudi *szuranie* in *szurowanie*) pa na aktivno držo – javno izražanje svojih prepričanj in nagovarjanje drugih oseb, da bi jih sprejele.

[12] V primeru *szur-ać* in *szur-anie* gre za homonimne oblike splošnopoljskih z nevtralnim pomenom ‘drgniti’ in ‘drgnjenje’. Besedi imata v SNP dve oznaki, ker ju je mogoče razlagati na dva načina: kot besedotvorno novotvorbo (glagolska izpeljanka iz samostalnika *szur* in glagolnik od *szurać*) ali kot pomenski neologizem oz. neosemantem.

glagole (*chilloutować, chillować, chillować się, wychilloutować, wychillować się*), samostalnike (*chillowanie, chillowanko*) in pridevnike (*chilloutowy, wychillowany*).

2.2.2.1 Besedotvorni niz od anglicizma *chillout*

chill out (SJP PWN) – glagol v pomenu ‘sprostiti se, odpočiti si’

ang. *chillout* – samostalnik v pomenu 1. ‘počitek, sprostitev’

chillout (1.)	S
chillout-ować	S,V
chilloutować się	S,V,V
wy-chilloutować	S,V,V
wychilloutować się	S,V,V,V
chillout-owy	S,Ad
chill-ować	S,V
chillować się	S,V,V
chillow-anie	S,V,S
chillowanie się	S,V,S,S
chillow-anko	S,V,S,S
wy-chillować	S,V,V
wychillować się	S,V,V
wychillowa-ny	S,V,V/Ad

Izhodišče besedotvornega sestava je samostalnik angleškega izvora ***chillout***[13] (SPN, SJP PWN) v (1.) pomenu ‘počitek, sprostitev’ (Nad Jeziorem[14] W Starych Sadach znajdziesz prawdziwy chillout – cisza, przyroda, słońce, pyszne jedzenie i… leżaki. Tak się wypoczywa na wsi…),[15] ki je podstava za glagole: ***chillout-ować*** (chillautować / czilałtować) in ***chill-ować*** (chilować / czillować / czilować) v pomenu ‘počivati, sproščati se, prijetno preživljati čas’ (Po prostu

[13] Variantne oblike zapisa: *chill out* / *chilout* / *czilałt* / *czilaut* / *czillałt* / *czillaut* / *czillout* / *czilout*.

[14] Jezero je v tem primeru občno ime in bi moralo biti zapisano z malo začetnico (gl. slovenski prevod).

[15] Ob jezeru v Starih Sadah te čaka pravi *chillout* – tišina, narava, sonce, okusna hrana in … ležalniki. Počitek na vasi, kot se šika.

się wyłączam i chilloutuję.),[16] ki sta nastala s pripono *-ować*; drugi še (najverjetneje) ob krnitvi končnega dela podstave ***chill[out]***. Obstaja tudi pridevniška izpeljanka s pripono *-owy* – ***chillout-owy***[17] 'ki je v zvezi s chilloutom, počitkom v kombinaciji s sprostitvijo in prijetnim preživljanjem časa'. Iz obeh glagolov sta nastali tvorjenki s popono *się*: ***chilloutować się*** (chillautować się / czilałtować się) in ***chillować się*** (czilować się), pri čemer se pomen glede na oblike brez *się* ne spremeni, in sestavljenki s predpono *wy-* (in postpono *się*): ***wy-chilloutować*** → ***wychilloutować się*** ter ***wy-chillować → wychillować się***, ki delujeta kot vidski ustreznik 'odpočiti si, sprostiti se, prijetno preživeti čas'. Ob tvorjenkah s polno podstavo imamo tudi take iz okrnjene osnove ***chill[out]***, in sicer ***chill-owanie*** (chilowanie / czillowanie / czilowanie) → ***chillowanie się*** (czilowanie się), pri čemer pomen spet ostaja isti; pomanjševalnica ***chillow-anko*** (chillowanko / chilowanko / czillowanko) ljubkovalno *chillowanie* deluje kot samostalnik s pomenom 'počitek/počivanje v kombinaciji s sprostitvijo in prijetnim preživljanjem časa'; trpni deležnik oz. pridevnik ***wy-chillowa-ny*** (wychilowany / wyczillowany / wyczilowany) ima (2.) pomen 'mirna, spočita, sproščena oseba'.

Tudi tu velja opozoriti na množico dvojničnih oblik, ki odražajo poljsko izgovarjavo, prim. pridevniško izpeljanko ***chillout-owy*** ob verigi variant: *chiloutowy* / *czilloutowy* / *czillałtowy* / *czilałtowy* / *czilautowy*.

2.2.2.2 Besedotvorni niz od anglicizma *ship*

ang. *relationship* 'zveza (oseb), odnos, razmerje'

relationship	
ship	S,S
ship-ować	S,V
shipow-anie	S,V,S
ship-ing	S,S
z-shipować	S,V,V
ship-er	S,S / S,V,S
shiper-ka	S,V,S,S

[16] Enostavno se izklopim in *čiliram (chilloutiram)*.

[17] Z variantnimi oblikami zapisa: *chiloutowy* / *czilloutowy* / *czillałtowy* / *czilałtowy* / *czilautowy*.

Izhodišče besedotvornega sestava je angleška podstava ***ship***, nastala iz *relationship* 'zveza (oseb), odnos, razmerje' s krnjenjem prvega dela besede [~~relation~~]ship, ki jo mladina uporablja v pomenu 'potencialno razmerje med nekaterimi ljudmi (običajno izmišljenimi liki, npr. liki TV serij), ki temelji na romantičnih ali erotičnih odnosih; tudi malo verjetna razmerja, ki si jih nekdo izmisli za šalo/zabavo' (*Moje lubione **shipy** to: Hermiona i Ron z »Harry`ego Pottera«, Lorelai i Luke z »Gilmore Girls« oraz Leia z Hanem.* (SNP)).[18] Samostalniška novotvorjenka ***ship*** je postala podstava številnim novim tvorjenkam: glagolu ***ship-ować***[19] (shipp-ować / szip-ować) (SPN, WSJP) koga s kom v pomenu 'povezovati nekatere ljudi (običajno izmišljene like, npr. like TV serij), predstavljati si ljubezensko razmerje med njimi; tudi združevati za šalo/zabavo ljudi ali like, za katere se meni, da so drug z drugim nezdružljivi', iz katere je nastal dovršnik, sestavljenka ***z-shipować***[20] ter glagolnika ***shipow-anie*** in ***ship-ing*** v pomenu 'situacija, v kateri si kdo predstavlja ljubezensko razmerje med nekaterimi ljudmi (običajno izmišljenimi liki, npr. liki iz televizijskih serij) in verjame, da bi ti ljudje morali biti skupaj; pogosto delajo to za zabavo, na primer združujejo ljudi ali like, za katere menijo, da so drug z drugim nezdružljivi'; kot samostalniški izpeljanki imata ali domačo pripono *-anie* ali tujo, angleško pripono *-ing*.[21]

> **Shippowanie** pojawia się nawet bez naszej świadomości i braku jakiejkolwiek wiedzy na ten temat. Patrzymy na dwie osoby i myślimy, że pasują do siebie. Jednak czy coś takiego można nazwać **shippowaniem**? I tak i nie. Jeśli kogoś shippujemy, to ship ten ma swoje miejsce w naszym serduszku. Myślimy o nim, mówimy, dzielimy się tym z innymi. (SNP)

[18] Moji priljubljeni shipi (razmerijca) so Hermiona i Ron iz »Harryja Poterja«, Lorelai i Luke iz »Gilmore Girls« in pa Leia s Hanom.

[19] ***Shippowałam*** *Emmę z Grahamem, jednakże zbyt krótko ich razem mogliśmy podziwiać żebym jakoś bardzo teraz żałowała, że go nie ma.* (SNP)

[20] V dovršnem pomenu 'povezati nekatere ljudi (običajno izmišljene like, npr. liki TV serij), predstavljati si ljubezensko razmerje med njimi; tudi združiti za šalo/zabavo ljudi ali like, za katere se meni, da so drug z drugim nezdružljivi': *No właśnie - to jest wnerwiające - tak wyglada tylko »Moda na sukces« [...] KAŻDY bohater z KAŻDĄ bohaterką (albo bohaterem). Naprawdę wszystkich trzeba **zshippować**? Nie ma już na tym świecie singli?* (SNP); *„Aww, martwi się o niego. Jak słodko. Fajnie by było, gdyby okazało się, że jest w nim zakochany.". Taką spontaniczną myślą **zszipowałam** dwóch facetów nawet nie zdając sobie z tego sprawy*. (SNP)

[21] *Shipping* je lahko tudi beseda, v celoti (tj. s poljskega vidika netvorjeno) prevzeta z angleščine.

> Ja też nie ogarniam tego **shippingu**.To tak jakby np. uważać, że Kaśka z Warszawy* i Zenek z Poznania*muszą być razem tylko dlatego, bo są obaj blondynami. (SNP)

Vršilca dejanja – *ship-er*[22] – si lahko besedotvorno razlagamo na tri načine, in sicer 1. kot izglagolsko izpeljanko 'tisti, ki shipira', 2. kot izsamostalniško izpeljanko 'tisti, ki dela shipe', ali 3. kot besedo, v polnosti prevzeto iz angleščine (*shipper*), ki jo tam uporabljajo mladi – v tem primeru torej kot nemotivirano besedo; iz nje pa je nastala ženska oblika *shiperka* s pripono *-ka*, npr.

> Polecam notorycznym **shipperkom** aby odważyły się zainwestować we własne życie emocjonalne i zaangażowały się same w związek. (SNP)

Zopet velja opozoriti na dvojnične oblike, ki odražajo poljsko izgovarjavo, prim. *szip*, *szipować*, *szipowanie*, *sziping*, *sziper*, *sziperka*, medtem ko imajo variante angleški zapis s podvojenim *p*, prim. *shipp*, *shippować*, *shippowanie*, *shipping*, *shipper*, *shipperka*.

3 Zaključek

Navedene tvorjenke, izbrane iz spletnega *Slovarja poljskih neologizmov* so stilno (navadno negativno) zaznamovane. To pravzaprav ne čudi, ker se besedišče na spremembe, ki se dogajajo v življenju jezikovnih uporabnikov, odziva najhitreje. Leksikalni neologizmi v jeziku nastajajo po potrebi – za opisovanje novih pojavov –, zlasti pa kot izraz (novega) odnosa do najnovejših ali tudi že obstoječih pojavov. Gre v glavnem za ekspresivne besede, nastale iz želje po osvežitvi obstoječega besedišča in/ali izražanja odnosa do spreminjajoče se resničnosti.

Večina analiziranih tvorjenk v okviru besedotvornih sestavov je nastala po besedotvornem postopku izpeljave (prim. *hofman-ić*, *kacz-ysta*, *ziobryst-ka*, *szur-ek*, *chillout-ować*, *ship-ować*), v manjši meri tudi sklapljanja, pogosto ob

[22] *Może i faktycznie twórcy serialu nie pozwolą sobie na romansik S&J, ale od czego mamy zdolnych **shiperów**?* (SNP)

krnjenju besedotvorne podstave (odvzet morfemski ali nemorfemski del) in/ali premeni v njenem končnem delu. Strukturno zanimive so tvorjenke, ki so rezultat kombiniranja besedotvornih postopkov in nastanka kompleksnih neologizmov. Tu velja izpostaviti prekrivanke, ki so rezultat prekrivanja besed z enakim skupnim delom (prim. *szuria* ← sz**ur** + [f]**ur**ia).

Treba je izpostaviti, da se med vsemi tvorjenkami najdejo primeri z enakim pomenom, tvorjeni včasih sicer tudi po istem besedotvornem postopku (običajno je to izpeljava), toda z drugimi izraznimi sredstvi. Po eni strani je to zagotovo odsev ustvarjalnosti predlagateljev, uporabnikov jezika, po drugi pa besedotvorne reaktivacije večjega števila potencialnih obrazil (prim. *szur – szurek – szurysta*; *szurowski – szurowy – szurski*).

Raziskave po stopenjski besedotvorni metodi presegajo obravnavo binarnega odnosa med motivirajočo in motivirano besedo. S tem vključujejo več besed v tvorbenem razmerju, ki je lahko tudi večstopenjsko, pri čemer je prva beseda podstava druge, druga podstava tretje itn., kar tvori t. i. besedotvorne nize oz. verige. Metoda omogoča jasen in pregleden prikaz izrazne in pomenske povezave med podstavo in iz nje nastalo tvorjenko (na sinhroni ravni).

Lahko se sicer vprašamo o smiselnosti vključevanja tovrstnih besed, ki morda sploh ne bodo nikdar uvrščene v normativne slovarje, v poučevanje. Nove besede nastajajo na podlagi vseh besedotvornih postopkov in se nanašajo na vsakodnevno življenje – zato so zlasti za mlade zelo atraktivne, saj se dotikajo njihovega vsakdana. Novotvorjenke so del sodobnega časa, odražajo sodobno resničnost in so živo prisotne v jezikovni rabi tukaj in zdaj, zato jih pri poučevanju poljščine kot tujega jezika lahko izkoristimo – še posebej pri razlagi besedotvornih postopkov, po katerih nastajajo. Ob tem širimo tudi besedni zaklad učečih se ter pojasnjujemo kulturno in zgodovinsko ozadje besed.

Literatura

Kern, Boris, 2017: Stopenjsko besedotvorje : na primeru glagolov čutnega zaznavanja. Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU.

Grzegorczykowa, Renata, Laskowski, Roman, Wróbel, Henryk (ur.), 1999: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia.* T. I–II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Grzegorczykowa, Renata, Puzynina, Jadwiga, 1979: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego: rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Nagórko, Alicja, 2003: *Zarys gramatyki polskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl (dostop 10. 9. 2024).

SJP PWN = *Słownik języka polskiego PWN*. https://sjp.pwn.pl/ (dostop 7. 12. 2024).

SNP = *Słownik neologizmów polskich*, https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl/hasla/ (dostop 7. 12. 2024).

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

USJP = *Uniwersalny słownik języka polskiego* 2008. I–IV. Ur. Stanisław Dubisz. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

WSJP PAN = *Wielki słownik języka polskiego PAN*. Ur. Piotr Żmigrodzki. Wielki słownik języka polskiego PAN (WSJP PAN) (dostop 7. 12. 2024).

Wtorkowska, Maria, Podržaj, Tina, 2025: Kolaborativni spletni slovar kot didaktični pripomoček pri poučevanju poljščine kot tujega jezika. *Jezik in slovstvo* letn. 70, št. 1/2. 257–271.

Žele, Andreja, Kern, Boris, 2017: Ljubezen na leksikografski pogled. V: *Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 53*. Ur. Alojzija Zupan Sosič. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 27–35. www.centerslo.si (dostop: 15. 12. 2024).

MULTISTAGE DERIVATIVES IN THE ONLINE *DICTIONARY OF POLISH NEOLOGISMS*

The University of Warsaw Language Observatory (Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego), a research group dedicated to the description of latest Polish vocabulary since 2014, creates the online *Dictionary of Polish Neologisms* (*Słownik neologizmów polskich*), which includes multistage derivatives. The entries are suggested by internet users and then processed, expanded, and published by a team of editors, linguists, and researchers. This crowdsourcing approach enables the collection of lexicographical data. *The Dictionary of Polish Neologisms* collects vocabulary from diverse fields such as politics, pandemics, food, hobbies and leisure, city life, and ecology. The article uses selected basic words, mainly nouns, including proper nouns, to illustrate some Polish word-formation procedures in the creation of new vocabulary and the productivity of these words, e.g. the surname of a politician as the core of a word-formation structure – cf. the expressions formed from the surname of the politician Adam Hofman

in connection with the so-called Madrid affair, in which he was the main player (e.g. *hofmanić*, *hofmanienie*, *hofmaniarstwo*, *zahofmanić* – expressions for 'to cheat continually, to deceive in order to gain advantage, to extort money'). The method of multistage word formation can also be useful in teaching Polish as a second or foreign language: the words collected in the dictionary of neologisms reflect certain social phenomena, cultural and ethical changes, and are used to expand the students' vocabulary, as well as to explain the cultural and historical background of the words.

KEYWORDS: word-formation neologism, the nest analysis method, Polish, online dictionary using crowdsourcing

Цветанка Аврамова [Cvetanka Avramova]

ЗА МЯСТОТО НА БЪЛГАРСКИТЕ И ЧЕШКИТЕ АБСТРАКТНИ СЪЩЕСТВИТЕЛНИ С ФОРМАНТ *-(Е)СТВ(О)//-STV(Í)/-(C)TV(Í)* И НЕГОВИТЕ ВАРИАНТИ В СЛОВООБРАЗУВАТЕЛНОТО ГНЕЗДО

1.1. Абстрактните съществителни с формант **-(е)ств(о)//-stv(í)/-(c)tv(í)** от типа: бълг. *адвокатство*[1], *бягство*, *кокетство*, *левичарство*, *пиянство*, *шарлатанство*; чеш. *husitství*, *hrdinství*, *manažerství*, *ožralství*, *pozérství* и под. не са били обект на специален научен интерес в българското и чешкото езикознание. В немногобройните дериватологични трудове, в които се споменават, те по традиция се разглеждат като транспозиционни названия на признаци (nomina essendi), макар че се признава десубстантивният характер на не малка част от тези имена. Отнасянето на съществителни имена, образувани от други съществителни, към транспозиционните (синтактичните) деривати, обаче повдига въпроса за това какво се разбира под транспозиция (в тесен смисъл) (Dokulil 1962; Dokulil 1982) или синтактична деривация (Курилович 1962). По различен начин в отделните трудове се определя и фонемният състав на словообразувателния формант. Тъй като тези въпроси са разгледани по-подробно на друго място (Аврамова 2024), тук те ще бъдат засегнати дотолкова, доколкото са свързани с темата на настоящото изследване – мястото на разглежданите абстрактни съществителни в словообразувателната верига и словообразувателното гнездо.

[1] В статията не са обект на изследване съществителните със събирателно значение (nomina collectiva), образувани с формант **-ств(о)/-stv(o)**.

1.2. Предмет на изследване са гнездата, съдържащи деривати с формант **-(е)ств(о)** в *Словообразувателния речник на съвременния български книжовен език* (СРСБКЕ 1999), и на речниковите статии, съдържащи деривати с формант **-stv(í)/-(c)tv(í)** в *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (SSČ 2005). Изследвани са приблизително 530 словообразувателни гнезда (СГ) в българския език, съдържащи съществителни със суфикс **-(е)ств(о)** (и неговите варианти), и прибл. 190 чешки речникови статии със съществителни, оформени със суфикс **-stv(í)/-(c)tv(í)** (и неговите варианти).

На пръв поглед съпоставката между един чисто словообразувателен речник (СРСБКЕ) и един тълковен речник (SSČ) може да се стори неуместна. Тя обаче е оправдана, като се има предвид, от една страна, липсата на речник на словообразувателните гнезда в чешкия език (ЧЕ), а от друга, фактът, че тълковните речници на ЧЕ в по-голяма или по-малка степен съвместяват характеристики, както на същинския тълковен речник, така и на словообразувателния речник, доколкото се стремят да покажат словообразувателните отношения между включените в словника производни думи чрез използване на азбучно-гнездовото им подреждане. Така по начина на структурирането им речниковите статии на голяма част от производните думи представляват своеобразни словообразувателни гнезда с връх заглавната (тълкуваната) дума. В поместените в края на SSČ принципи за структуриране на речника ясно се посочва, че гнездовият подход се прилага изцяло при субстантивните деривати със суфикс **-ství (-tví)**[2] (SSČ 2005: 642). Това позволява да бъде определено тяхното място в словообразувателното гнездо с връх заглавната дума.

1.3. В славянската дериватология е утвърдено мнението, че словообразувателното гнездо е йерархично подредена съвкупност от еднокоренни думи, свързани с отношения на словообразувателна производност/мотивация. Връх на СГ е непроизводната дума, с която всички останали думи – членове на гнездото, се намират в отношения на непосредствена или опосредствана мотивация. СГ има строго определена структура, изградено е на принципа на последователното подчинение (йерархия). Като част от СГ

[2] В различните изследвания на чешкия и българския език фонетичният състав на форманта е определен по различен начин, поради което навсякъде в статията се посочва фонетичният облик на суфикса в изследването, което се цитира.

словообразователната верига (СВ) е изградена от еднокоренни думи, свързани помежду си с отношения на последователна производност, т.е. всяка следваща дума във веригата е производна от предходната (Тихонов 1985: 36, 41).

2.0. Анализът на дериватите, съдържащи суфикс **-(е)ств(о)** в СРСБКЕ, показва, че преобладаващата част (прибл. 87 %) от тях, са производни от съществителни имена; прибл. 11 % са деадективни и прибл. 2 % – девербални. Произвеждащите / мотивиращите единици са както домашни, така и заети, както производни, така и непроизводни думи.

2.1. Най-многобройни са дериватите, образувани от названия на лица, извършващи определена дейност (и професионално) или заемащи дадена длъжност или сан, напр.: *адвокатство* (← *адвокат*), *архиерейство* (← *архиерей*), *бояджийство* (← *бояджия*), *водителство* (← *водител*), *градинарство* (← *градинар*), *директорство* (← *директор*), *занаятчийство* (← *занаятчия*), *колекционерство* (← *колекционер*), *лихварство* (← *лихвар*), *миньорство* (← *миньор*), *ножарство* (← *ножар*), *обущарство* (← *обущар*), *предприемачество* (← *предприемач*), *ректорство* (← *ректор*), *съдийство* (← *съдия*), *тъкачество* (← *тъкач*), *учителство* (← *учител*), *хайдутство* (← *хайдутин*), *часовникарство* (← *часовникар*) и др.

2.2. Значителен е и броят на дериватите, чиито мотивиращи са названия на лица, характеризирани с определени качества или действия, най-често маркирани с отрицателна конотация (по-рядко с положителна конотация или немаркирани), напр.: *авантаджийство* (← *авантаджия*), *безбожничество* (← *безбожник*), *гангстерство* (← *гангстер*), *грабителство* (← *грабител*), *грубиянство* (← *грубиян*), *коцкарство* (← *коцкар*), *изменничество* (← *изменник*), *ласкателство* (← *ласкател*), *мошеничество* (← *мошеник*), *разсипничество* (← *разсипник*), *рушветчийство* (← *рушветчия*), *саботьорство* (← *саботьор*), *скъперничество* (← *скъперник*) и др.

2.3. Не малък дял заемат дериватите, образувани от съществителни имена, назоваващи лица, които са привърженици на определено идейно, религиозно, политическо или друго течение, напр.: *езуитство* (← *езуит*),

епикурейство (← *епикуреец*), *левичарство* (← *левичар*), *манихейство* (← *манихей*), *мюсюлманство* (← *мюсюлман/мюсюлманин*), *ницшеанство* (← *ницшеанец*), *павликянство* (← *павликянин*), *протестантство* (← *протестант*), *пуританство* (← *пуритан*), *християнство* (← *християнин*) и др.

2.4. Производни от названия на лица, намиращи се в роднинска връзка помежду си, са: *бащинство* (← *баща*), *братство* (← *брат*), *годеничество* (← *годеник*), *кумство* (← *кум*), *роднинство* (← *роднина*), *съпружество* (← *съпруг*) и др.

2.5. Най-малка е групата на дериватите, мотивирани от съществителни с други (освен изброените) значения, напр.: *моминство* (← *мома*), *големство* (← *големец*), *младенчество* (← *младенец*), *отшелничество* (← *отшелник*), *пленничество* (← *пленник*) и др.

2.6. Приблизително две трети от деадективните деривати според данни на речника са производни от относителни прилагателни на **-ск(и)** (напр.: *учебникарство* ← *учебникарски*, *фарисейство* ← *фарисейски*, *чифликчийство* ← *чифликчийски*, *чорбаджийство* ← *чорбаджийски*, *шапкарство* ← *шапкарски*, *шарлатанство* ← *шарлатански*, *шпионство* ← *шпионски*, *якобинство* ← *якобински*, *яничарство* ← *яничарски* и др.) и една трета – от качествени прилагателни (*блаженство* ← *блажен*, *богатство* ← *богат*, *достойнство* ← *достоен*, *изящество* ← *изящен*, *кокетство* ← *кокетен*, *лукавство* ← *лукав* и др.).

2.7. Най-малобройна е групата на девербалните образувания: *безделничество* (← *безделничи*[3]), *бягство* (← *бяга*[4]), *доказателство* (← *докаже/доказва*), *задоволство* (← *задоволи*), *пиянство* (← *пие*), *рождество* [← *роди (се)/ражда (се)*], *творчество* (← *твори*) и др.

2.8. Беглият поглед върху абстрактните съществителни и тяхното разположение в словообразователните гнезда показва, че в някои случаи

[3] Преобладаващата част от съществителните на -**ничество** в речника обаче са разгледани като десубстантивни – производни от еднокоренни съществителни за лица на -**ник**, а не от еднокоренните глаголи (които са произвеждащи по отношение на съществителните за лица) – срв. напр. *изменничество*, *разсипничество* (т. **2.2.**).

[4] Посочва се формата в 3-то л. ед.ч. сег. вр. на глаголите.

еднотипни деривати са представени в речника по различен начин. Така например, преобладаващата част от съществителните на **-(е)ств(о)**, съотнасящи се по форма и значение едновременно със съществителни имена за лица, извършващи определена дейност, и с еднокоренни относителни прилагателни имена със суфикс **-ск(и)**, в по-голямата си част са характеризирани като десубстантивни (вж. т. **2.1.**), но има и такива, които са разглеждани като деривати на относителните прилагателни (срв. напр. *издайничество*, *израилтянство*, *побойничество* – от *издайнически* (а не от *издайник*), *израилтянски* (а не от *израилтянин*), *побойнически* (а не от *побойник*); вж. също примерите в т. **2.6.**).

Забелязват се и други неточности, на които тук не е възможно да се обърне внимание.

3.0. Изследваните 190 речникови статии в SSČ, съдържащи имена с формант **-stv(í)/-(c)tv(í)**, показват, че преобладаващата част от тях (прибл. 60 %) са представени като деривати от съществителни имена за лица, прибл. 28 % са деадективните образувания, производни от относителни прилагателни на **-sk(ý)/-ck(ý)**; около 2 % е броят на дериватите, мотивирани от качествени прилагателни (напр.: *opilství* от *opilý*, *ožralství* от *ožralý*, *šílenství* от *šílený*). Последните по правило в речника не се тълкуват.

3.1. От названия на лица, извършващи дадена дейност (и професионално), са образувани напр.: *autorství* ← *autor*, *členství* ← *člen*, *gangsterství* ← *gangster*, *holičství* ← *holič*, *chovatelství* ← *chovatel*, *inženýrství* ← *inženýr*, *kuchařství* ← *kuchař*, *manažerství* ← *manažer*, *objevitelství* ← *objevitel*, *pořadatelství* ← *pořadatel*, *rybářství* ← *rybář*, *řezbářství* ← *řezbář*, *sběratelství* ← *sběratel*, *sponzorství* ← *sponzor*, *tesařství* ← *tesař*, *udavačství* ← *udavač*, *záchranářství* ← *záchranář*, *žonglérství* ← *žonglér* и др.

3.2. Голяма е и групата на дериватите, производни от названия на лица, характеризирани с определени (по-често отрицателни) качества или действия, напр.: *hrdinství* ← *hrdina*, *kolaborantství* ← *kolaborant*, *laureátství* ← *laureát*, *lotrství* ← *lotr*, *lichvářství* ← *lichvář*, *patolízalství* ← *patolízal*, *pedantství* ← *pedant*, *podivínství* ← *podivín*, *pozérství* ← *pozér*, *šarlatánství* ← *šarlatán*, *tyranství* ← *tyran* и др.

3.3. По-малко са производните от названия на лица, привърженици на определено идейно, религиозно, политическо или друго течение, напр.: *husitství* ← *husita*, *křešťanství* ← *křešťan*, *protestantství* ← *protestant*, *puritánství* ← *puritán*, както и от роднински названия, напр. *manželství* ← *manžel* и др.

3.4. Не малка група от абстрактните съществителни в SSČ са определени като деривати на относителни прилагателни, самите те производни от названия на лица, срв. напр.: *hornictví* ← *hornický* ← *horník*, *jinošství* ← *jinošský* ← *jinoch*, *kališnictví* ← *kališnický* ← *kališník*, *kominictví* ← *kominický* ← *kominík*, *nevolnictví* ← *nevolnický* ← *nevolník*, *střelectví* ← *střelecký* ← *střelec*, *vůdcovství* ← *vůdcovský* ← *vůdce* и др.

3.5. Някои деривати (*bohatství*, *společenctví*, *školství*, *tajemství* и др.) са представени не в СГ, а самостоятелно като заглавни думи. Самостоятелното им представяне е оправдано от семантична гледна точка, но същевременно нарушава гнездовото подреждане, тъй като не показва словообразувателните връзки на тези думи с другите еднокоренни лексеми, вкл. с произвеждащите/мотивиращите ги единици. Така напр. в статията (съответно – гнездото) на *bohatý* са включени други негови производни (*bohatě*, *bohatost*), но не и *bohatství*.

4.0. За установяването на мотивационните отношения е важно да се проследи как е представено лексикалното значение (ЛЗн.) на съществителните на **-stv(í)/-ctv(í)** в речника. Анализът показва, че значителна част от тях са оставени без тълкуване, но има и такива, чието лексикално значение е посочено.

4.1. Като цяло дефиницията на лексикалното им значение се опира на значението на произвеждащата (мотивиращата дума), но има и изключения, срв. напр. дефинициите на *lesnictví* и *zahrádkářství*, в които липсва мотивиращата дума, посочена в речника (съответно *lesník*, *zahrádkář*): **lesn|ík** *kdo má na starosti úsek lesa* (…); **-ic|ký**[5] (…); **-tví** *obor zybývající se pěstováním a*

[5] Отвесната черта показва морфемния шев, сигнализиращ границата между основата и суфикса; частта, разположена вляво, е произвеждаща основа на следващите по ред лексеми (вж. SSČ 2005: 642).

využíváním lesa; **zahrádkář** (...); **-ství** *pěstování květin, zeleniny a ovoce zejm. pro vlastní potřebu*[6].

4.2. ЛЗн. на много деадективни съществителни е дефинирано в речника не чрез значението на произвеждащото ги прилагателно, а чрез значението на съществителното име, от което е образувано самото прилагателно, т.е. *чрез опосредствано мотивиращата дума*, срв. напр.: **komin|ík** *kdo čistí komíny*; **-ic|ký**; **-tví** *zaměstnání kominíka.*

4.3. В някои случаи непосредствено мотивиращата дума не е посочена в речниковата статия, напр. *ženství*, *občanství* са включени в статиите на *ženský*, *občanský*, които са представени като техни произвеждащи и са поставени като заглавни думи (!), а не в статиите на *žena*, *obec*, чрез които е изтълкувано лексикалното им значение: **ženský|** (...); **-ost**; **ženství 1.** *souhrn charakteristických (pohlavních) znaků ženy*[7]. **2.** *ženskost*; **občanský|** (...); **občanství** *příslušnost k státu n. obci*.

4.4. Има и явни случаи на разминаване между формалната и семантичната съотнесеност на абстрактните съществителни с други еднокоренни думи в речниковата статия. От начина на структуриране на статията със заглавка *slaboch* (срв.: **slaboch** (...); **slabošlka**; **-ský**; **-ství**) например следва, че *slabošství* (както и прилагателното *slabošský*) е образувано от женскородовото и женсколично съществително *slabóška* поради по-голямата му формална прилика с него, а не от мъжкородовото *slaboch* със значение 'člověk slabé vůle, málo energický'; *slabóška* назовава същото, което и *slaboch*, но с добавяне на признака 'женски пол'; *slabošství* обаче по значение се отнася не към женсколичното и женскородово съществително, а към мъжкородовото със значение лице.

4.5. Значението на някои заглавки е изтълкувано чрез значението на образуваните от тях абстрактни съществителни, включени в техните гнезда, напр.: **plemenář** *kdo se zabývá plemenářstvím* (...); **-ství** *chov plemenných zvířat*,

---

[6] Тук и по-нататък в изследването се цитират (в опростен вид) речниковите статии в SSČ.

[7] Тук и в следващата дефиниция подчертаното мое, Ц.А.

или на абстрактните съществителни от гнездото, но посочени като деривати на еднокоренните относителни прилагателни от същото СГ: **hutník** *pracovník v hutnictví*; **hutni|cký** příd. *k hutník, k hutnictví*; **-ctví** *odvětví hospodářství zybývající se výrobou kovů, slitin a jejich zpracováním, metalurgie 2*. От последната статия излиза, че *hutnictví* е производно от прилагателното *hutnický*, а същевременно *hutnický* се отнася към *hutnictví* (и *hutník*), т.е. получават се кръгови дефиниции. Срв. също статиите на *hvězdář*, *plemenář*, *zahradník* и др.

Както се вижда от представените речникови статии, последният член на словообразувателните вериги в семантично отношение не е мотивиран от предходния, нещо повече – той е мотивиращ по отношение на първия член на веригата (!). Подобни примери в речника не са изключение.

4.6. Както в СРСБКЕ, така и тук водеща при определянето на деривационните отношения е формата, а не значението на дериватите – когато основите на абстрактните съществителни и на мъжкородовите съществителни за лица съвпадат, тогава първите се приемат за производни от съществителните за лица (напр.: *autorství* ← *autor*) – правило, от което има и изключения, напр. *rytířství* е посочено като деадективно от *rytířský*, въпреки че основата му съвпада и с тази на съществителното *rytíř*; по същия начин: *šibalství* (от *šibalský*, а не от *šibal*), *pokrytectví* (от *pokrytecký*, а не от *pokrytec*) и др.

Когато има по-голяма прилика във формата с относителните прилагателни, тогава се приема, че съществителните са образувани от тях (срв.: *hutni**c**tví* от *hutni**c**ký*, а не от *hutník*; *kluk**ov**ství* от *kluk**ov**ský* (прилагателното е поставено като заглавка!), а не от *kluk*, *lékár**en**ství* от *lékár**en**ský*, а не от *lékárna*; *nepř**á**telství* от *nepř**á**telský*, а не от *nepřítel*; *pan**en**ství* от *pan**en**ský*, а не от *panna*, *rodič**ov**ství* от *rodič**ov**ský* (заглавка!), а не от *rodič* и др.

Дефиницията на лексикалното значение на абстрактните съществителни – когато е дадена, обаче се опира не на относителните прилагателни, а на съществителните за лица (срв. напр. дефинициите на *kadeřník*, *občanství*, *panenství*, *ženstvi*) или изобщо не се опира на произвеждащата дума – срв. дефинициите на *hutnictví*, *klukovství*, *nepřátelství* и др.

5.0. Лексикографските трудове отразяват равнището на теоретичните изследвания в областта на словообразуването. В чешкото езикознание

битуват различни мнения за произвеждащата / мотивиращата единица на онези абстрактни съществителни, които се съотнасят по форма както с еднокоренни относителни прилагателни имена, така и с други съществителни имена, самите те произвеждащи по отношение на относителните прилагателни. Традиционно абстрактните съществителни се разглеждат като деривати на относителните прилагателни (PMČ 1995: 138); в други изследвания се предполага или тяхното паралелно образуване от други съществителни имена (най-често назоваващи лица) (MČ 1986: 297), или се говори за двойна съотносимост (dvojvztažnost)[8] на абстрактните деривати с прилагателните и със съществителните за лица (Dokulil 1996: 93); едва в по-нови трудове (Štícha, ed. 2013; Šimandl, ed. 2016; Štícha, ed. 2018) в подобни случаи се изтъква субстантивният произход на разглежданите абстрактни деривати (вж. по-подробно Аврамова 2024).

Типизираните *лексикални значения* (върху които би трябвало да се изгражда по-абстрактното им словообразувателно значение) обаче се определят от изследователите въз основа на значението на *съществителните* имена, от които са образувани и относителните прилагателни, независимо от това дали тези съществителни се приемат от съответните автори за непосредствено или опосредствано мотивиращи по отношение на дериватите на **-stv(í)/-(c)tv(í)**.[9]

За разлика от много теоретични изследвания, в SSČ ясно е показана субстантивната мотивация на по-голямата част от абстрактните съществителни. Това личи не само във факта, че за произвеждаща дума на 60 % от имената е посочено съществително име за лице, но и от факта, че дори дериватите, разгледани като производни от относителни прилагателни, са изтълкувани чрез значението не на относителното прилагателно, а на съществителното име за лице, от което е образувано самото прилагателно.

5.1. В българските синхронни дериватологични изследвания съществителните с формант **-(е)ств(о)**, съотнасящи се по форма както със съществителни (за лица), така и с относителни прилагателни, се разглеждат единствено като десубстантивни. За деадективни се приемат само производните от

[8] Съответстваща на т.нар. двойна мотивация в някои славистични изследвания.

[9] На практика се приема, че е налице "разцепване на формалната и семантична мотивация" (по този въпрос вж. Ермакова 1972а; 1972б).

основи на качествени прилагателни (Андрейчин 1978; Стоянов, ред. 1983; Радева 1991; 2007).

Представянето на съществителните на **-(е)ств(о)** в СРСБКЕ до голяма степен съответства на начина, по който тези имена се анализират в словообразувателните изследвания на съвременния български книжовен език (СБКЕ). Разминаването се отнася до случаите, в които абстрактните съществителни се представят като деривати на относителни прилагателни – възможност, която не се посочва в дериватологичните трудове на СБКЕ. Една от причините за такова несъответствие може да се търси в липсата на цялостна, единна редакция на речника (вж. заглавните букви на десубстантивните деривати и на производните от относителни прилагателни).

6.0. За да бъде определено точното място на абстрактните съществителни в СВ и СГ, дериватологията би следвало да даде ясни отговори на няколко въпроса, сред които най-важният е дали е допустимо дадена лексема формално да се извежда (т.е. образува) от една лексема, а семантично да се мотивира от друга. Ако се придържаме към дефиницията за производност и мотивация на М. Докулил (която до този момент в теорията на словообразуването не е опровергана), това не би трябвало да се приема за възможно; следователно, както формалният строеж, така и словообразувателното (а оттам – и лексикалното) значение на думата, би следвало да се обясняват чрез *непосредствено* мотивиращата (произвеждащата) лексема.

6.1. Решаването на този фундаментален за словообразувателната наука въпрос би помогнал и при дефинирането на словообразувателното значение на абстрактните съществителни, както и на тяхната словообразувателна категоризация. Поради ограничения в обема на изследването тук не е възможно да се разгледа подробно този въпрос, затова накратко ще изразя своето мнение – че за транспозиционни nomina essendi би трябвало да се определят единствено производните от качествени прилагателни имена (от типа *геройств*о, *hrdinství*); девербалните (от типа *бягство*) би следвало да се характеризират като транспозиционни nomina actionis. Десубстантивните деривати по дефиниция не могат да бъдат транспозиционни (ако се придържаме към тясното разбиране на транспозицията).

6.2. Наложително е да бъде решен и въпросът за т.нар. множествена мотивация, често водеща до „множественост на словообразователната структура“ на производните думи, тъй като той е пряко свързан не само с определянето на словообразователното значение и словообразователната категория на съответните деривати, но и на тяхното място в словообразователното гнездо.

6.3. От това коя дума ще бъде приета за непосредствено мотивираща и произвеждаща зависи също така точното определяне на фонемния състав на словообразователния формант, неговите фонетични варианти и т.н.

6.4. Теоретичното осмисляне и отговор на поставените въпроси би подпомогнало съставянето на дериватологични речници и други лексикографски трудове, имащи за цел разкриването на словообразователните отношения между думите, включени в техните словници.

Литература

Аврамова, Цветанка 2024: Словообразувателна и семантична структура на абстрактните съществителни с формант -(е)ств(о)//-stv(í)/-(c)tv(í) в българския и чешкия език (дискусионни въпроси). В: *Česká slovotvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy*. Eds. Ivana Bozděchová, Božana Niševa, Karolína Skwarska. Praha: Academia.

Андрейчин, Любомир 1978: *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство.

Ермакова, Ольга Павловна 1972а: О некоторых закономерностях в расщеплении структурной и семантической мотивации производного слова. В: Тихонов, А. Н. (ed.): *Актуальные проблемы русского словообразования*. Самарканд: СГУ им. А. Навои. 68–72.

Ермакова, Ольга Павловна 1972б: Выступление О. П. Ермаковой. В: *Актуальные проблемы русского словообразования*. Ред. Александр Николаевич Тихонов. Самарканд: СГУ им. А. Навои. 102–106.

Курилович, Ежи 1962: Деривация лексическая и деривация синтаксическая. К теории части речи. В: *Очерки по лингвистике. Сборник статей*. Москва: Издательство иностранной литературы. 57–70.

Радева, Василка 1991: *Словообразуването в българския книжовен език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Радева, Василка 2007: *В света на думите. Структура и значение на производните думи*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

СРСБКЕ 1999: *Словообразувателен речник на съвременния български книжовен език*. Ред. Йордан Пенчев. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Стоянов, Стоян, ред. 1983: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Т. 2. *Морфология*. София: БАН.

Тихонов, Александр Николаевич 1985: Основные понятия русского словообразования. В: *Словообразовательный словарь русского языка*. Т. 1. Москва. 18–52.

Dokulil, Miloš 1962: *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Academia.

Dokulil, Miloš 1982: K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvl. transpozice. *Slovo a slovesnost* 43, 4. 257–271.

Dokulil, Miloš 1996: Tvoření slov. In: *Čeština – řeč a jazyk*. Marie Čechová a kol. Praha: ISV nakladtatelství. 76–132.

MČ 1986: *Mluvnice češtiny. 1. Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfemika. Tvoření slov*. Red. Jan Petr. Praha: Academia.

PMČ 1995: *Příruční mluvnice češtiny*. Eds. Zdenka Rusínová, Petr Karlík, Marek Nekula: NLN.

SSČ 2005: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia.

Šimandl, Josef, ed. 2016: *Slovník afixů užívaných v češtině*. Praha: Karolinum.

Štícha, František, ed. 2013: *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.

Štícha, František, ed. 2018: *Velká akademická gramatika spisovné češtiny 1. Morfologie: Druhy slov / Tvoření slov*. Část 1, 2. Praha: Academia.

THE PLACE OF BULGARIAN AND CZECH ABSTRACT NOUNS WITH THE FORMANT *-(E)CTB(O)//-STV(Í)/-(C)TV(Í)* AND ITS VARIANTS IN THE WORD-FORMATION NEST

The subject of research are the word-formation nests containing derivatives with the formant ***-(e)stv(o)*** in *The dictionary of word-formation nests of the modern Bulgarian literary language* (1999), and the dictionary articles containing derivatives with the formant ***-stv(i)/-(c)tv(i)*** in *A dictionary of literary Czech for school and the public* (2005). The analysis shows that desubstantive derivatives predominate in comparison to deadjective ones in both languages. Attention is paid to the cases when abstract nouns are accepted as derivatives of relative adjectives, but their meaning in the dictionary of the Czech language is interpreted through the mediating word – noun for a person. The question was raised whether it is permissible for a given lexeme to be formally derived (formed) from one lexeme, and semantically motivated by another. Solving this fundamental question for word-formation would also help in defining the word-formation meaning of abstract nouns, as well as their word-formation categorization.

The exact determination of the phonemic composition of the word-forming formant, its phonetic variants, etc. depends on which word will be taken as immediately motivating and producing. The theoretical understanding and answer to the questions posed would support the compilation of word-formation dictionaries and other lexicographic works aimed at revealing the word-formation relations between the words included in their dictionaries.

KEYWORDS: word-formation nest, word-formation chain, abstract nouns, indirect (mediated) motivation, direct (immediate) motivation

Sonja Nenezić

TVORBENO-SEMANTIČKO GNIJEZDO LEKSEME *JAD* U CRNOGORSKIM DIJALEKATSKIM RJEČNICIMA

1. Uvod

Povezanost tvorbe riječi i leksikologije ilustruje, između ostalog, i analiza derivacionog potencijala nemotivisanih leksema, odnosno njihovih tvorbeno-semantičkih gnijezda, koja čine prvostepeni, drugostepeni, a nerijetko i višestepeni derivati. Dobijeni podaci su pokazatelji mjesta analiziranih leksema u leksikonu, ali „i mesta pojmova koji su njima obeleženi u konceptualnom sistemu govornika nekog jezika, na osnovu čega se mogu izvesti dublji zaključci u vezi sa slikom sveta utemeljenoj u jednoj govornoj zajednici" (Štrbac 2018: 87). To se može vidjeti i na primjeru lekseme *jad* u crnogorskim narodnim govorima, u kojima je vrlo široko zastupljena. Često se javlja u kletvama (*Vidio te jad!* RV[1], *Zna ga jad u perčin!* RZ, *Dabogda se o jadu svom smeo!* RR itd.) i ustaljenim izrazima (**za sve jade** *što je najgore od svega* RM, **zadavati jade** *stavljati na muke* UR, **jade valjat** *jako se žaliti na nekoga* RV itd.), a njeni derivati **jado** i **jadan**, -**dna** koriste se i kao uzrečice (*On je, jado, bez jednog bubrega. Ajde, jadan, šta pričaš!* UR, *Možeš li koju stopu, jadna*? RZ itd.). Pored ovoga, o značaju ove lekseme u crnogorskom narodnom jeziku svjedoči i njeno razgranato tvorbeno gnijezdo. Ono je dosta drukčije nego u savremenom crnogorskom ili u njemu bliskim jezicima, što se da zaključiti i letimičnim poređenjem sa njenim gnijezdom u drugoj svesci *Semantičko-derivacionog rečnika* (SDR), nastaloj na građi *Rečnika srpskohrvatskoga književnog*

[1] Popis izvora i njihovih skraćenica v. na kraju rada.

jezika MS i MH, *Rečnika srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* SANU, te *Rečnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU. Zbog toga se može reći da cilj našeg istraživanja nije samo utvrđivanje semantičke i derivacione strukture lekseme *jad* i njenih derivata na korpusu crnogorskih dijalekatskih rječnika[2] nego i ukazivanje na važnost ove vrste analize i za dijalekatsku tvorbu, leksikologiju, lingvokulturologiju itd.

2. Semantika lekseme *jad*

Skok (1971: 743) navodi da *jad* u značenju *bol*, *brige* i *ijed*, *jed* u značenju *žuč, otrov, bijes* etimološki idu zajedno, te da im je korijen sveslovenski i praslovenski. Međutim, sa tvorbeno-semantičkog, pa i lingvokulturološkog aspekta, mnogo je bogatija i zanimljivija prva leksema. Ona u već pomenutom SDR ima četiri semantičke realizacije: 1. *osećanje žalosti i brige, duševnog bola i patnje.* 2. *nevolja, beda, nesreća.* 3. *jadan čovek, jadnik.* 4. *nešto beznačajno, malenkost.* Riječ je, dakle, o prostoj, nemotivisanoj imenici negativne konotacije, čija semantička struktura nije mnogo razuđena i koja pored primarnog apstraktnog značenja – neprijatnog osjećanja, stanja i sl., metonimijskim putem dobija i sekundarno, konkretno značenje, referirajući na ljude sa tim osjećanjem, stanjem i sl. I u rječnicima crnogorskih narodnih govora koji lematizuju leksemu *jad* sreću se ista značenja, ali ni u jednom sva zajedno, niti istim redoslijedom. Pojedini od njih bilježe i značenje nejakog ili siromašnog kolektiva. Ilustracije radi, donosimo nekoliko definicija iz istraživačkog korpusa: 1. *duševna bol, patnja, muka, nedaća, tuga, žalost.* 2. *nesrećna osoba, jadnik, mučenik.* 3. *u kletvama, sa izblijedjelim značenjem* (RM), *neprijatnost, tužno osjećanje, bol* (RZ), 1. a. *beda, sirotinja.* b. *nejač.* 2. *nevolja, nesreća, zlo* (UR), *bijeda, siromaština, nesreća; žalost, bol* (RN), *nešto maleno, beznačajno* (RP) itd.

Dok SDR bilježi 73 derivata lekseme *jad*, mi smo ekscerpirali 178 jedinica[3], koje ćemo podijeliti i opisati prema načinu tvorbe, ukazujući na njihovu stepenastu hijerarhiju. Prvostepenim derivatima smatramo sve one kojima

[2] Napominjemo da smo se i ranije ogledali u primjeni ove metode u slučaju povratne zamjenice *sebe* (v. Nenezić 2015).

[3] Akcenat analiziranih derivata nećemo navoditi budući da se razlikuje od govora do govora, osim kod pojedinih derivata kojima diferencira značenje.

je tvorbena osnova direktno od motivatora bez obzira na to kojim tvorbenim načinom se tvore.

3. Tvorbeno-semantička analiza

Tvorbena osnova lekseme *jad* poklapa se s njenim osnovnim oblikom budući da je riječ o imenici muškog roda na suglasnik, odnosno s nultim nastavkom u nom. jd. Istovjetna je s okrnjenom osnovom pridjeva *jadan*, što dovodi do različitih interpretacija pojedinih derivata u tvorbenoj literaturi. Derivati koji čine analizirano derivaciono gnijezdo nastaju sufiksacijom, prefiksacijom, kompozicijom, srastanjem, sporadično i konverzijom, ali i na jedan specifičan način, kojim ćemo otpočeti našu tvorbeno-semantičku analizu.

3.1. „Rimovana tvorba"

U istraživanjima ove vrste uobičajeno je da se krene od sufiksacije, kao najproduktivnijeg tvorbenog načina. Međutim, prethodno moramo objasniti jedan sa njom povezani tvorbeni fenomen, čiji rezultati nijesu zabilježeni u SDR. Naime, brojne tvorenice iz pojedinih crnogorskih govora, osobito uskočkog, nastale su rimovanjem sa imenicama, sa kojima se uglavnom i javljaju u sintagmi[4], ali se mogu upotrebljavati i samostalno i znače *jadnik, jadnica*. U rječnicima se njihov postanak različito formuliše, npr. *načinjeno prema…*, *najčešće u rimovanju, obično uz muška i ženska imena na -ad*, *-ilo* itd. One su, u stvari, proizvod svojevrsne jezičke igre, na koju smo usputno već ukazali u jednom našem ranijem istraživanju (Nenezić 2008: 383). Pretežno su nastajale prema ličnim imenima, češće muškim nego ženskim, i prezimenima, pa im se u *Uskočkom rečniku*, premda nedosljedno, dodjeljuju po dva rječnička članka: kao atributskim imenicama i kao nadimcima. Zbog specifične prirode njihovog nastanka navešćemo ih sa parnjacima:

> Obrad **jadad** (RB), Mihailo **jadailo**, Radan **jadan**, Rade **jade**, Mrdelja **jadelja**, Gavrilo **jadilo** (UR), Momčilo (RZ), Dragiša **jadiša** (UR), Radoje **jadoje** (RZ, UR), Manojlo **jadojlo** (RN), Nikola **jadola**, Jagoš **jadoš**, Radisav **jadisav**, Radosav

[4] Npr. *Obrad jadad* ili *Radoje i jadoje*.

jadosav, Radovan **jadovan**, Milija **jadija**, Stanija jadija, Granica **jadica**, Milojka **jadojka**, Stanuša **jaduša**, Stanisava **jadisava**, Milosava **jadosava**, **jadić**[5]: Ristić jádić, Tadić jàdić, Radoević **jadoević** (UR).

Obrazovanja prema drugim vrstama imenicama dosta su rjeđa: majka **jatka** (RM), nevljesta **jadesta** (RV), manastir **jadastir**, **jadotinja** i sirotinja (RB), **jadina** godina u kojoj nije ništa rodilo, Morača **jadača** (UR), mlados i **jȁdōs(t)** (RV). Mnogi od navedenih derivata, osim u sintagmi, koriste se i samostalno, pogotovo ako im se završetak podudara sa nekim od standardnih sufiksa, što naravno ne mijenja način njihovog postanka. Međutim, pojedini od njih su ponegdje zabilježeni jedino u autonomnoj upotrebi, ili i u drugim značenjima, pa ih tretiramo i kao sufiksalne derivate. Takvi su: *jadan*, *jadilo*, *jadija*, *jatka* i *jadojka*. No, i u tom slučaju definicije derivata *jatka* i *jadojka* upućuju i na njihovo specifično značenje u vezi s leksemama *majka* i *djevojka*: *jatka* se tako definiše kao *ožalošćena majka, majka koja je izgubila sina, djecu* (RN, RPM), ali i kao *jadnica*, *nesrećnica* (RZ), *jadojka* kao *jadna djevojka* (RK), ali i kao *nesrećna, ojađena žena, jadulja* (RZ).

U okviru stepenaste tvorbe, "rimovani" derivati, da ih tako uslovno nazovemo, bili bi prvostepeni, bez mogućnosti daljeg stepenovanja, uz jedan izuzetak: **jadol-ija** v. jadola (UR).

3.2. Sufiksacija

Među prvostepenim sufiksalnim derivatima lekseme *jad* nalazimo pridjeve i glagole, mada i na imenice i priloge otpadaju nekolika specifična slučaja.

Uvidom u *SDR*, uočavamo da semantičko-derivaciona gnijezda apstraktnih imenica (*bes*, *bol*, *briga* itd.) uglavnom ne sadrže prvostepene imeničke i priloške derivate. To vrijedi i za leksemu *jad* pošto ćemo tvorenice kao što su *jado*, *jada*, *jadov* i dr. smatrati izvedenicama sa okrnjenom pridjevskom osnovom, shodno njihovom značenju, kao i činjenici da se atributivne imenice ne izvode od nemotivisanih apstraktnih imenica već od pridjeva s njima u osnovi (npr. *duhovnik*, *brižnik*, *grešnik*...). Pa ipak, naš korpus uključuje nekolike slabo frekventne specifične tvorenice, koje se javljaju kao ekspresivni sinonimi svog opšterasprostranjenog motivatora. U pitanju je derivat **jad-enije** i njegove

[5] Akcenat tvorenice upravlja se prema akcentu prezimena uz koje stoji.

varijante **jad-evenije** / **jađ-evenije**, koji svjedoče o tragovima crkvenog jezika u pojedinim crnogorskim narodnim govorima (Remetić 1997), te derivat **jad-e** v. jad (UR), koji se javlja i kao uzvik za izražavanje sažaljenja: *Đeca su im gola i bosa, jade!* (LP). Registrovan je i množinski oblik **jadi** u značenju *nevolja, muka* (RPM).

Ovdje spada i prilog **jad-eli** u značenju *jadno, bijedno* (UR). U njemu prepoznajemo varijantu turskog sufiksa *-li*, kojim se češće od imeničkih nego od pridjevskih i glagolskih osnova izvode nepromjenljivi pridjevi i čiji su dometi u prošlosti bili nešto širi, osobito u narodnoj poeziji (Radić 2001: 95–96). Međutim, u našoj građi nije zabilježen odgovarajući pridjev, te ovaj prilog, koji se ne koristi u savremenom jeziku, posmatramo kao proizvod sufiksacije, a ne konverzije od pridjeva, kako je inače uobičajeno.

Što se tiče izvedenih pridjeva, među prvostepenim derivatima lekseme *jad* bilježimo: **jad-an,** -dna, -dno (RZ), **jad-ovan,** -vna, -vno, **jad-ast,** -a, -o (UR), **jad-uljast,** -a, -o i **jad-ovit,** -a, -o (LP). Dok prva četiri obično znače *koji je nesrećnog ili jadnog izgleda*, posljednji ima pozitivno značenje – *silan, dobar, razvijen*, kao u pr. *Ove godine trava je silovita i jadovita*. Sufiksom *-ovit* inače se izvode pridjevi sa značenjem *bogat čime* (Klajn 2003: 291). U jednom drugom govoru pak zabilježen je prilog **jadovito** sa značenjem *jako bolno, tužno, žalosno, puno gnjeva, ogorčenja* (RN). Imamo i **jadovno** kao prilog, ali i ime mjesta (RN).

SDR od pobrojanih pridjeva nema *jadast, -a, -o* i *jaduljast, -a, -o*, ali bilježi *jadljiv, -a, -o* i *jadov, -a, -o*, koje nema naš korpus. Pridjev *jadovit* ima drukčije značenje.

Glagoli se od imenice *jad* izvode različitim sufiksima i imaju različita značenja. Veoma plodnim sufiksom *-iti* izvode se glagoli **jȁd-īt(i)** sa značenjem *provoditi život u jadu, nevolji, bedi* (RV) i **jád-it(i)** sa značenjem *raditi (u emotivnom govoru, u sažaljenju, ironiji, često o neveštom radu)* (RV), *raditi kako bilo, mučiti se, podnositi teškoće (o radu)* (LP), *teško raditi bez vidljivog rezultata* (RP) itd., gdje je akcenat na načinu vršenja radnje u prvom slučaju glagola *živjeti*, a u drugom *raditi*. Druga varijanta je vjerovatno nastala rimovanjem *raditi jaditi*, mada se to ni u jednom rječniku našeg korpusa ne navodi. SDR evidentira derivat sa sufiksom *-iti*, ali u drugom značenju. Naime, njome se upućuje na formu *jadati – iskazivati jad, nevolju, nesreću, tugovati, kukati, jadikovati*. Našem prvonavedenom glagolu značenjski se pridružuje glagol **jad-ovat(i)** (RK, UR) sa sufiksom *-ovati*, koji se u SDR javlja i kao refleksivan. Semantički su

nešto drukčiji glagoli **jad-ati se** *žaliti se nekome na svoje jade, pričati, iznositi svoje teškoće, nevolje* (UR) i **jad-ikovat(i)** *žaliti, plakati* (NjR, UR), koja u SDR ima i refleksivnu formu. Prvi, povratni, kao glagol govorenja, izveden je inače dosta produktivnim sufiksom *-ati*, za razliku od drugog, glagola osjećanja, čiji se sufiks *-ikovati* smatra „jedinačnim" (Klajn 2003: 326).

3.2.1. Od prvostepenih derivata najveće mikrognijezdo sufiksacijom razvija pridjev *jadan*, i to od dviju osnova: pune i okrnjene. Čine ga atributivne imenice, odnosno imenice sa značenjem osobe imaoca osjećanja, stanja i sl. Punu pridjevsku osnovu imamo u derivatima uobičajenim i u savremenom jeziku: **jadn-ik** *nesrećan čovjek, čovjek slabog duševnog stanja; sirotinja* (RZ), *nesrećnik, bijednik* (RN) i **jadn-ica** (RZ, RN).

Derivati s okrnjenom pridjevskom osnovom, na koju upućuje njihovo značenje, mnogo su brojniji i ekspresivniji. Za muška lica najrasprostranjeniji je derivat **jad-o**, sa najčešćim značenjem *jadnik, nevoljnik, nesrećnik* (RV, UR, RP, RN, RZe). Pored toga, može označavati čovjeka teškog imovnog stanja, siromaha (UR) ili čovjeka bez ugleda (ROB). U pojedinim govorima primarno mu je značenje *slabašan čovjek, slabić*, zatim *siromah*, pa tek onda *nesrećan čovjek* (RZ)[6]. Po frekventnosti prate ga tvorenice iste semantike: **jad-ov** (RV, RZ, UR, RP, RN), sa deminutivom **jadov-čić** (RN), **jad-onja** (UR, RB, RZ), sa deminutivima **jadonj-ić** (UR) i **jadonj-ica** (UR), što bi bili trećestepeni derivati lekseme *jad*, te **jad-an** (RB, UR) i **jad-ovnik** (RP). **Jad-ović** je onaj koji je lošeg porijekla (RZ). Ovdje pripada i imenica **jad-ilo**, koja pored pojedinca označava i grupu ljudi odnosno šaku jada (RK, RB), ali i sami jad i nesreću (UR, RN). Kolektivno i apstraktno značenje ima i leksema **jad-ija** (LP).

SDR bilježi *jado* kao derivat lekseme *jadnik*, *jadov* kao izvedenicu od imeničke ili pridjevske osnove i *jadonja* samo od imeničke, u čemu zapažamo određenu nedosljednost. Klajn donosi samo leksemu *jadov*, kao pridjevski derivat, a za sufikse *-a*, čija je varijanta sufiks *-o*, i *-onja*, kaže da se najčešće dodaju na imeničke i pridjevske osnove (2003: 176, 18, 177). Istina je da se naši primjeri mogu dovesti u vezu i sa imeničkim i sa pridjevskim osnovama, ali prednost dajemo pridjevskim zbog semantike.

[6] U UR derivat *jado* zabilježen je i u značenju *grijeh*, kao u primjeru: *Dao big mu komat ljeba za jado, da ne lipše*.

Za ženska lica rezervisano je sedam derivata, od kojih su najfrekventniji već pominjani **jad-ojka** (RV, RZ, RK, UR, RN, LP, RB, RBP, ROB, RPM) i **jat-ka** (RR, RM, RN, RB, RBP), te **jad-a** (RV, RK, RB, UR, RN) i **jad-ulja** (RV, RZe, UR, RN, RPM), dok su **jad-e** (RZ), **jad-ika** (UR, RN), **jad-ana** (RB) i **jad-ača** (RN) slabo zastupljeni u pretraživanim rječnicima. Najčešće označavaju jadnu, nesrećnu žensku osobu, ali *jada* se ponekad određuje i kao neradnica, smoljavica, škrtica i sl. (RB), a *jadika* je i ona koja donosi jade (UR, RN), ali i sami *jad* (LP). Izdvojeni sufiksi se inače rijetko dodaju imeničkim osnovama, što ide u prilog tumačenju o pridjevu kao motivatoru navedenih derivata. SDR ima samo leksemu *jada* sa značenjem ženske osobe i predstavlja je kao derivat lekseme *jadnica*. *Jadika* je registrovana kao vrsta vrbe.

Pored već navedenih tvorenica *jadika*, *jadilo* i *jadija*, u značenju motivne riječi javljaju se i derivati **jad-ìna** i **jad-iš** (u izrazu *to ti je s jadiša na mrčiša – to je s jada, sa zla na gore*) (RV). SDR bilježi *jadnost*, *jadnoća* i *jadost*, kojih nema u našem korpusu.

Za malu i nejaku osobu zabilježena je leksema **jad-ič** (RV), koje nema u SDR. Sufiks *-ič* je inače neplodan sufiks, koji mahom dolazi na glagolske osnove (Klajn 2003: 124, Babić 2002: 360).

S obzirom na sve navedeno, zaključujemo da pridjev *jadan* ima mnogo više prvostepenih sufiksalnih derivata od svoje motivne imenice. To nije slučaj ni s jednim od glagolskih derivata jer je glagolima inače svojstvenija prefiksacija. Pored registrovanih glagolskih imenica: **jada-nje** (UR), **jadova-nje** (RV), **jadikova-nje** (UR), **jȁđ-ēnje, jáđ-ēnje** (UR), jedino su još od glagola *jadikovati* zabilježeni **jadikov-ka** sa dva značenja: 1. *tužna žalosna pesma, tužbalica* 2. *jadikovanje, plač za nekim* (UR) (u prvom značenju registrovana je i u RN) i **jadikov-ac/jadnikov-ac** – *onaj koji je jadan, bijedan, puki siromah* (RN).

3.2.2. Prefiksacija. Prefiksacija kao tvorbeni način blizak sufiksaciji dominira u tvorbi drugostepenih glagolskih derivata lekseme *jad*, ali samo od glagola *jȁdīt(i)* i *jádit(i)*, dok se njome u SDR obuhvaćeni svi zabilježeni glagoli. Prefiksi u našoj građi jesu: *do-*, *iz-*, *na-*, *o-*, *po-*, *pro-*, *s-* i *u-*, a u SDR još *za-* i *raz-*. Primjeri:

> **do-jáditi** *doći noseći u sebi neki veliki duševni teret, doći s jadom, dòjadīti namučiti, dosaditi* (UR), **do-jadit (se)** *dozliti, dozlogrditi*, **iz-jaditi** *dobiti kao jado, izmoliti* (RB), **na-jadit se** *namučiti se* (RV), **od-jaditi** 1. *iznemoglo, nemoćno nekud otići* 2.

naporno, sa sto muka nešto zaraditi (UR), **o-jádit** *uraditi* (u emotivnom govoru, u sažaljenju, ironiji, često o neveštom radu) (RV), **o-jȁdīt (se)** *unesrećiti (se), izložiti (se) velikim neprijatnostima, pokrasti, opljačkati nekoga, opustošiti krađom* (RZ), **o-jadit(i)** *unesrećiti, zadati jade* (RK), *unesrećiti, ožalostiti, rastužiti* (RN), **pò-jadīti se** *požaliti se* (LP), **po-jáditi se** *biti u tuzi i žalosti* (LP), **prò-jadīti** *proživjeti težak život* (UR), **pro-jáditi** *proći, provesti se kao nesrećnik* (UR), **s-jȁdīti se** 1. *sneveseliti se* 2. *smučiti se* (UR) + *sgučiti se* (RN), **s-jáditi se** *stisnuti se, sguriti se* (UR), **ù-jadīti** i **u-jáditi** *biti u jadu, živeti u zlu* (UR)…

Funkcija navedenih prefiksa je prije svega perfektizovanje osnovnih glagola, mada prepoznajemo i njihova posebna značenja: *do-* ima kompletivno, *na-* sativno, *od-* ablativno, *pro-* kontinuativno, *u-* intenzivno, *iz-* značenje postizanja nekog cilja upornim vršenjem radnje, *o-* pridavanja kakve osobine sebi ili drugome, *s-* umanjenja i uništenja itd.

Za razliku od SDR, naš korpus sadrži i dvoprefiksalni glagoli: **po-na-jaditi** *ponaraditi, steći kao jado, jadov skomračeći i sl.* (RB) i **po-na-jaditi se** *iskazati unekoliko svoj jad* (RB), kao i prefiksalno-složeni glagol **o-zlo-jadit se** *ojaditi se, unesrećiti se* (RK), nastao po tvorbenom tipu *prefiks* + *prilog* + *glagol*, vjerovatno prema rasprostranjenom glagolu *ozlojediti se*.

3.2.2.1. Od svih pobrojanih prefiksala jedino glagol *ojaditi*, kao drugostepeni derivat imenice *jad*, razvija svoje mikrognijezdo, gdje najprije ulaze derivati: **ojad-ø** *jad, nevolja, nesreća* (UR), **ojad-ak** *ostatak od nesrećne porodice* (RN) i **ojad-ulja** *v. jada*, od kojih nijedan nije zabilježen u SDR. Njegov trpni pridjev adjektivizacijom, kao posebnim vidom konverzije, postaje pravi pridjev: **ojađ-en** *ožalošćen, žalostan, ucveljen, tužan* (UR, RN), ponegdje i sa specifičnijim značenjem **ojađ-eni,** -a, -o *unesrećeni smrću srodnika, ožalošćeni; jadni* (RV). Od ovog pridjeva, koji predstavlja trostepeni derivat imenice *jad*, obrazuju se sljedeći derivati: **ojađen-ik** (RV, RZ), *onaj koga je zadesila velika žalost, nesreća, žalostan, nesrećan čovek, nesrećnik* (UR) i **ojađen-ica** (RV, RZ), *ona koja je izgubila brata, sina i sl., ožalošćena ženska osoba, nesrećnica* (UR), od koje redukcijom vokala u inicijalnoj poziciji nastaje **jađenica** *ojađena žena, nesrećnica* (RK). Ovi derivati su i toponimi: naime, **Ojađen-ik** i **Ojađen-ica** su mjesta na Sinjajevini (UR). Ovdje spadaju i tvorenice **ojađen-iče** *dete koje je ostalo bez oca ili majke ili bez oboje, žalosno, jadno dete, siroče* (UR), **ojađen-če**

dijete koje je ostalo bez roditelja (RN), te zbirna imenica **ojađenič-ad** *deca koja su ostala bez oca, siročad* (UR). SDR bilježi samo derivate *ojađen*, *ojađenik* i *ojađenica,* mada s opštijim značenjima, ali i *ojađenički*, *ojađeno*, *ojađenost*, *ojađivati*, koje naš korpus nema.

Specifičnost naše građe predstavlja i pridjev **ojađeli, -a, -o** *koji je unesrećen, koji je postao nesrećan, ojađen, ucvijeljen* (RZ), *ožalošćeni, ucvijeljeni* (NjR), *jadan, žalostan* (UR), sa izvedenicama **ojađel-ik** *onaj ko se našao u teškom jadu: koroti, siromaštvu, bolesti u kući i sl.* (RB), *stradalnik, nesrećnik, ojađenik* (LP) i **ojađel-ica** *v. ojađenica* (UR), *stradalnica, nesrećnica, jadnica* (LP). Riječ je o dijalekatskoj adjektiviziranoj formi radnog glagolskog pridjeva, koji ima isto značenje kao i već navedena forma trpnog pridjeva.

4. Kompozicija

U okviru kompozicije prisutna su dva tvorbena tipa, ali nijedan nije zabilježen u SDR. Prvim, koji je vrlo produktivan, nastaju imenice, a drugim, slabo produktivnim, grade se glagoli. Oba u prvom dijelu imaju komponentu *jado-*, koja funkcioniše kao odredba drugog kompozitnog dijela. U našem korpusu *jado-* se, kao dio složenice, navodi sa osnovnim značenjem lekseme *jad*: *jadan, nesrećan, žalostan* (RV, UR), ali i *loš* (LP). Međutim, njime može i da se umanjuje vrijednost drugog dijela (RNj), često do potpune negacije (RB). U okviru rječničkog članka ove komponente uglavnom se navode brojni primjeri, čiji se niz ostavlja otvorenim.

Kod produktivnijeg tipa drugi dio čine imenice sa značenjem:

a) muške osobe, najčešće srodnika i imaoca zanimanja ili neke osobine: **jadočoek** (RV, RB), **jadosin (**RB, RN), **jadobrat (**RB, RN), **jadootac**, **jadosestrić**, **jadostric**, **jadoujak**, **jadoujko**, **jadozet**, **jadoprijatelj**, **jadokomšija**, **jadodomaćin**, **jadoborac**, **jadokomandir**, **jadokopač**, **jadokosac**, **jadopomoćnik**, **jadočobanin** (RB), **Jadonikola**, **Jadomilovan** (UR), **jadopametnjaković**, **jadopametar** (RB),
b) zatim ženske osobe: **jadožena, jadođevojka**, **jadonevjesta, jadobaba** (RK), **jadomajka** (RV, RK, RB, RN), **jadosestra**, **jadosestrič(i)na**, **jadostrina**, **jadoujna**, **jadodomaćica**, **jadokomšinica**, **jadopomoćnica**, **jadočobanica** (UR), **jadoprelja**, **jadotkalja** (LP),

c) predmeta ili materije: **jadograbulje**, **jadokosa**, **jadolivada**, **jadoigla**, **jadožito** (UR),
d) osobine ili radnje: **jadopamet**, **jadopomoć**, **jadorazgovor** (RB),
e) životinje: **jadoovce**, **jadopas** (RB),
f) i drugim, rjeđim značenjima: **jadoljudi** (RB), **jadovijek** (UR), **jadosan** (LP)…

U primjerima **jadolina** *imanje ili šta drugo na kome se desio smrtni slučaj ili kakva druga nesreća* (UR) i **jadovica** *udovica koja živi u jadu, patnji i sl.* (LP) najvjerovatnije je došlo do haplologije, koja je inače karakteristična za govorni jezik.

Primjeri drugog tvorbenog tipa, sa glagolom u drugom dijelu složenice jesu: **jadoorati**, **jadoratovati** (RB), **jadođevovat** (RK), sa pripadajućim drugostepenim derivatima: **jadooranje**, **jadoratovanje** (RB), mada se kod njih ne može isključiti ni prvostepena tvorba.

Dok se kod prvog tipa, s imenicom u drugom složeničkom dijelu, komponenta *jado-* može tumačiti kao imenička ili okrnjena pridjevska osnova sa spojnim vokalom *o*, kod drugog tipa, sa glagolom u drugom složeničkom dijelu, teško bi se moglo govoriti o prilogu budući da takav prilog ne postoji, a među malobrojnim složenim glagolima u crnogorskom i njemu bliskim jezicima nije evidentiran primjer s okrnjenim prilogom u svojoj strukturi.

Zabilježili smo i jedinstven primjer pridjeva **jadolik** *žalostan* (NjR), *jadan, žalostan*, sa odgovarajućim prilogom **jadoliko**[7] *jadno, žalosno, tužno* (UR), te komparativ priloga **jadokavednije** *neznatno bolje* (RK).

5. Srastanje

Srastanjem nastaju prvostepeni priloški derivati lekseme *jad*, koji takođe nijesu zabilježeni u SDR. U pitanju je nekoliko njenih prijedloško-padežnih veza, češće u jednini, ali i u množini, i to:

- **za-jad**/ **za-jade** *krivo, nepravo* (RK, RN), **za-jad** *krivo, nepravo* (RV, UR, LP), *ujad, krivo* (RPM), *u zli čas, za zlo; uzalud* (RZ), **zȁ-jāde** *za nevolju, za dušu, iz milosrđa* (RZ),
- **na-jade** *uzalud(no); na jade, na muku* (RZ), *na jade, na zlo, na nesreću* (LP, RN),

[7] U SDR prilog *jadoliko* ne tumači se konverzijom, vjerovatno zato što odgovarajući pridjev nije registrovan, već slaganjem sa spojnim vokalom *o*.

- **po-jadu** *po zlu, po nesreći* (RB),
- **u-jad** *naopako, do đavola* (UR), *naopako, beznadežno, nažalost, na bijedu, u zlu* (RN), **u-jadu** *u zlu* (RN)…

Kao što vidimo, leksema *jad* se u navedenim primjerima javlja u akuzativu s prijedlozima *za*, *na* i *u*, a u lokativu s prijedlozima *po* i *u*. Iako se značenje navedenih sraslica najčešće definiše preko lekseme *jad*, evidentan je u nekim slučajevima i otklon od osnovnog značenja. Tvorenice *zajade* i *najade* konverzijom postaju i rječce (RN, RZ).

Najfrekventnija sraslica ima i svoje sufiksalne derivate: pridjev **zajad-nji** *uzaludan* (NjR) i imenicu **zajad-luk** *osećanje duševne patnje zbog nepravde, nepoštenja, lošeg postupanja* (RV, LP). Sufiks *-nji* inače se često dodaje na priloge, a sufiks turskog porijekla *-luk* vrlo rijetko (Klajn 2003: 293, 154).

6. Posebni slučajevi

Konverzijom lekseme *jad*, uz izmjenu akcenta – **jád**, nastaje uzvik za izražavanje žalosti, bola, nevolje. – *Jad, žalosti!* (UR, LP).

7. Zaključak

Analizirajući tvorbeno-semantičke veze i odnose među članovima tvorbeno-semantičkog gnijezda lekseme *jad* u rječnicima crnogorskih narodnih govora, utvrdili smo da je ovo gnijezdo, u pogledu broja derivata, njihove stepenaste hijerarhije, semantike i tvorbenih načina kojima nastaju, mnogo razgranatije i bogatije nego u savremenom crnogorskom i njemu bliskim jezicima, što govori i o značaju lekseme *jad* u jezičkoj slici svijeta nosilaca crnogorskih narodnih govora. Imenica čije smo gnijezdo istraživali realizuje derivate do petog stepena derivacije. Oni se tvore sufiksacijom, prefiksacijom, kompozicijom, srastanjem, sporadično i konverzijom, ali i na jedan specifičan način, koji smo nazvali rimovanom tvorbom.

Na primjeru lekseme *jad* još jednom se potvrdilo ono što je u literaturi već konstatovano, da motivne riječi negativne konotacije imaju bogatu derivaciju.

Ali nije baš uobičajeno da ona bude bogatija od njihove semantike, kao što je ovdje slučaj. Međutim, derivati lekseme *jad*, slijedeći najčešće njeno primarno, apstraktno značenje neprijatnog osjećanja i stanja, razvijaju i nova, specifična značenja, koja pokazuju da za nosioce crnogorskih narodnih govora ono što je u vezi s jadom može biti i slabo, loše, ništavno, degradirajuće i sl. Posebno su zanimljivi derivati sužene semantike koja ima veze sa smrću i oni koji su u spoju s antroponimima.

Izvori

LP – Gagović, Svetozar, 2004: Iz leksike Pive: selo Bezuje. *SDZb* LI. 1–312.

NjR – Otašević, Dušan, 2012: *Njeguški rječnik*. Podgorica: ICJK.

RB – Koprivica, Jovan, 2006: *Rečnik govora Banjana, Grahova i Oputnih Rudina*. Podgorica: CANU.

RBP – Bašanović-Čečović, Jelena, 2020: *Rječnik govora okoline Bijelog Polja (Vraneška dolina)*. Podgorica: CANU.

RK – Petrović, Dragoljub, Ćelić, Ivana, Kapustina, Jelena, 2013: Rečnik Kuča. *SDZb*, LX. 1–461.

RM – Ristić, Danijela, 2010: *Rječnik govora okoline Mojkovca*. Podgorica: CANU.

RN – Đoković, Ljubomir, 2010: *Rječnik nikšićkog kraja*. Podgorica: CANU.

RNj – Čirgić, Adnan, 2009: *Rječnik njeguškoga govora*. Cetinje, Podgorica: Matica crnogorska.

ROB – Radojević, Danijela, 2021: *Rječnik govora okoline Berana*. Podgorica: CANU.

RP – Jovanović V., Miodrag, 2022: *Rječnik govora Paštrovića*. Podgorica: CANU.

RPM – Vujičić, Miloš, 1995: *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*. Podgorica: CANU.

RR – Hadžić, Ibrahim, 2013: *Rječnik rožajskoga govora*. Cetinje: FCJK.

UR – Stanić, Milija, 1990/91: *Uskočki rečnik I, II*. Beograd: Naučna knjiga.

RV – Stijović, Rada, 2014, *Rečnik Vasojevića*. Beograd: Čigoja štampa.

RZ – Ćupić, Drago, Ćupić, Željko, 1997: Rečnik govora Zagarača. *SDZb*, XLIV. 1–574.

RZe – Bašanović-Čečović, Jelena, 2010: *Rječnik govora Zete*. Podgorica: CANU.

Literatura

Babić, Stjepan, 2002: *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HANU, Nakladni zavod Globus.

Gortan-Premk, Darinka, Vasić, Vera, Dragićević, Rajna (red.), 2006: *Semantičko-derivacioni rečnik. Sveska 2*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Klajn, Ivan, 2003: *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Drugi deo. Sufiksacija i konverzija*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Matica srpska, Institut za srpski jezik SANU.

Nenezić, Sonja, 2008: O tvorbeno-semantičkoj strukturi imeničkih pejorativa u crnogorskim govorima. U: *Sedmi lingvistički skup „Boškovićevi dani" (Leksikografija i leksikologija)*. Ur. Branislav Ostojić. Podgorica: CANU. 379–393.

Nenezić, Sonja, 2015: Tvorbeni potencijal povratne zamjenice „sebe". *Srpski jezik*, 20. 525–535.

Radić, Prvoslav, 2001: *Turski sufiksi u srpskom jeziku sa osvrtom na stanje u makedonskom i bugarskom*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.

Remetić, Slobodan, 1997: O tragovima crkvenog jezika u narodnim govorima. *JF*, LIII. 75–85.

Skok, Petar, 1971: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU.

Štrbac, Gordana, 2018: Derivacioni potencijal prideva u srpskom jeziku – onomasiološki i kognitivni pristup. *ZbMSFL*, LXI/1. 85–99.

THE WORD-FORMATION NEST OF THE LEXEME *JAD*
IN MONTENEGRIN DIALECT DICTIONARIES

The paper investigates the derivational-semantic connections and relationships among the members of the word-formation nest of the lexeme *jad* 'misery' within the dictionaries of Montenegrin vernaculars. The analysis demonstrates that this word-formation nest, in terms of the number of derivatives, their hierarchical structure, semantics, and derivational processes, is significantly more complex and richer than in the contemporary Montenegrin language and its related languages. This underscores the prominence of the lexeme *jad* in the linguistic worldview of Montenegrin vernacular speakers. The noun, whose word-formation nest is the focus of this study, generates derivatives up to the fifth stage of derivation. These derivatives are formed through suffixation, prefixation, compounding, blending, sporadically through conversion, and in one unique manner we term rhymed derivation.

The case of the lexeme *jad* reaffirms a well-established observation in the literature: that lexemes with negative connotations often exhibit rich derivational patterns. However, it is unusual for their derivation to surpass their semantics in richness, as is the case here. Nevertheless, the derivatives of *jad*, while often reflecting its primary, abstract meaning of unpleasant feelings and states, also develop new and specific meanings.

These meanings reveal that, for speakers of Montenegrin vernaculars, associations with *jad* can extend to notions of weakness, inferiority, insignificance, degradation, and similar concepts. Particularly noteworthy are the derivatives with narrowed semantics related to death, as well as those that combine with anthroponyms.

KEYWORDS: lexeme *jad*, word-formation nest, derivatives, Montenegrin dialects

Гордана Штасни [Gordana Štasni]
Гордана Штрбац [Gordana Štrbac]
Милан Ајџановић [Milan Ajdžanović]

СЕМАНТИЧКЕ И ДЕРИВАЦИОНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОНОМАТОПЕЈСКИХ ГНЕЗДА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

1.1. У србистици након објављивања семантичко-деривационих речника (2003. и 2006. године) нагло расте интересовање за испитивање семантичко-деривационог потенцијала именица, придева и глагола. Ипак, истраживање деривационог потенцијала тематски повезаних непроменљивих речи – ономатопејских узвика, започето је у ширем захвату тек на обимној лексичкој групи зоонимских ономатопеја (Штасни – Штрбац 2023).[1]

Под деривационим потенцијалом подразумева се способност једне лексеме да индукује творбу нових јединица са којима је у јасно уочљивој творбеној и семантичкој вези. Одређују га две компоненте – деривациони обим и деривациони домет. „Деривациони обим обухвата укупан број деривата различитог степена деривације, директно или индиректно мотивисаних одређеном речју, док се термином деривациони домет указује на њихову семантичку разноврсност, тј. на разноврсност домена којима припадају реалије именоване дериватима" (Штрбац 2018: 87).

[1] У једном ранијем истраживању предмет су представљали и глаголи ономатопејског порекла са значењем човековог постојања (в. Лазић Коњик 2011).

У дериватологији је општеприхваћен став да број и тип деривата у једном гнезду зависе од семантичког потенцијала основне лексеме.[2]

1.2. У истраживању представљеном у овом раду интересовање је у првом реду усмерено на деривациони обим ономатопеја, тј. на број деривата који је ономатопејски узвик способан да индукује, као и на чиниоце који регулишу даље процесе деривације унутар истог гнезда. Свакако да је најважније питање зашто тематски сродне речи испољавају разноврстан деривациони потенцијал.[3] Стога је основни циљ утврђивање узрока који доводе, с једне стране, до блокирања деривације, односно, са друге, до деривационе експанзије јединица са ономатопејским мотиватором.

1.3. Од 180 ономатопеја које сачињавају укупни корпус уочено је да без даље деривације остаје 18 јединица (10%), док остале дају преко три хиљаде деривата, при чему се обими њихових семантичко-деривационих гнезда међусобно знатно разликују. Просечан обим гнезда износи око 20 деривата.[4] У грађи је знатно више гнезда мањег обима од просечног – 109 (око 67% од укупног броја гнезда), при чему су бројнија она која имају до 10 деривата (82 или 49%). На основу ових података може се закључити да је просечан обим мањег гнезда око седам деривата.[5] У грађи је заступљено педесетак гнезда (око 31%) која имају обим већи од 20 деривата.

Руководећи се наведеним критеријумом, у овом раду анализом су обухваћене ономатопеје чија су гнезда просечно малог обима (*цијук*, 7 деривата), просечно већег обима (*луп/лупа*, 42 деривата) и великог обима (*трес*, 135 деривата). Одабрани мотиватори и њихова гнезда репрезентују ономатопејски систем у целини у српском језику, и то са становишта деривационих принципа умрежавања деривата у гнездо као целине коју чине јединице различитог степена деривације и морфолошког обележја,

[2] Један од закључака у првој свесци *Семантичко-деривационог речника* (у даљем тексту СДР1 и СДР2) указује на то да бројност и структура деривационог гнезда једне лексеме, а реч је о мотиваторима соматског лексичког типа, зависе, с једне стране, од њеног семског састава у основној реализацији и, с друге стране, од улоге коју за човека има појам именован датом лексемом (СДР1 2003: 9).

[3] Занимљиво је да и претходна истраживања показују исто: в. СДР1 и СДР2.

[4] Просечан обим гнезда добијен је дељењем укупног броја деривата са укупним бројем гнезда.

[5] Средњи обим мањег гнезда добијен је дељењем укупног броја деривата који су се у њима остварили са укупним бројем гнезда.

али и семантичких принципа на којима почива веза између мотиватора и његових деривата, уз истицање активних компонената које утичу како на творбено тако и на семантичко варирање дериviраних јединица.

Како би се постигла систематичност у ексцерпцији грађе, као извори коришћени су дескриптивни речници српског језика – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (у даљем тексту РСАНУ), шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (у даљем тексту РМС) и једнотомни *Речник српског језика* Матице српске (у даљем тексту РСЈ), а као помоћно средство у прикупљању грађе послужио је *Обратни речник српскога језика* Мирослава Николића.

2. Опште карактеристике деривационих гнезда *цију*, *луп/лупа* и *трес*

2.1. Гнездо с мотиватором *цију* обухвата седам деривата, од првог до трећег степена деривације. Глаголски дериват првог степена *цијукати* индуковао је творбу другостепених глагола (*цијукнути*, *зацијукати*) и именица (*цијук*, *цијукање*), што показује основни деривациони правац који се може очекивати у гнездима средњег и већег обима. Међу дериватима трећег степена заступљен је један глагол (*зацијукнути*)[6] и један придев (*цијукав*), што се такође може окарактерисати као системска и предиктабилна појава у деривационом систему уопште.

2.2. Просечан обим има гнездо с мотиватором *луп/лупа*, које обухвата 42 дериват. У њему је највиши четврти степен деривације, а од деривата су реализовани глаголи и именице. У овом гнезду творба глагола заступљена је на свим деривационим нивоима, а од посебног значаја је глагол првог степена *лупити*, који је индуктор даље деривације (23 дериват, II *лупати* > III *лупарати*, *лупатати*, *лупетати*, *лупкати*, *лупкарати*, *залупати*

[6] Глагол *зацијукнути* могао би се тумачити и као суфиксал изведен суфиксом *-нути* од другостепеног префиксала *зацијукати*. У том случају припада деривационом низу 0 *цију* > I *цијукати* > II *зацијукати* > III *зацијукнути*. Ипак, предност дајемо првом тумачењу на основу значења ових глагола. Према РСАНУ, глагол *зацијукнути* има значење ‘произвести цијук, огласити се цијуком, цијукнути’. И у дефиницији је истакнута њихова истозначност.

[> IV *залупкати*, *залупкарати*], *излупати*, *налупати*, *одлупати*, *олупати*, *полупати*, *разлупати*, *слупати*, *узлупати*; II *лупнути* > *залупнути*, *прилупнути*; II *залупити* > *залупљивати*; II *прилупити*). Именице настају у деривацији трећег и четвртог степена, када долази до увећања обима гнезда (18 деривата, III *лупа*, *лупавац*, *лупаја*, *лупајка*, *лупањ*, *лупање*, *лупача*, *лупњава*, IV *лупарање*, *лупатак*, *лупатање*, *лупетало*, *лупетање*, *лупкање*, *лупкарање*, *олупаница*, *олупина*, *залупљивање*). Иначе, ово гнездо деривациони врхунац достиже у трећем степену деривације, где има 25 деривата, што чини 60% од укупног броја чланова гнезда.

2.3. Најобимније је гнездо ономатопеје *трес*, које има 135 деривата, што га с обзиром на обим и структуру чини скоро седам пута већим од просечног гнезда. У њему се деривација развија до петог степена. Као и у претходним случајевима, у деривацији првог степена настају само глаголи. Међутим, за разлику од гнезда средњег и малог обима, која имају свега један првостепени глаголски дериват, ономатопеја *трес* даје четири творбено и семантички различите глаголске лексеме (*трескотати*, *треснути*, *тресti*, *трештити*), које индукују даљу деривацију те се обим гнезда може сматрати управо последицом продуктивније првостепене глаголске деривације. У деривационом гнезду ономатопеје *трес* најбројнији су именички деривати (63, II *трескот*, *трескотање*, *трес*, *тресава*, *тресавица*, *тресач*, *тресење*, *тресет*, *трешња*, *тресилац*, *тресукање*, *земљотрес*, *земљотресац*, *нетрес*, *нетресак*, *нетреск*, *нетрест*; III *тресак*, *треска*, *трескавица*, *трескај*, *трескалица*, *трескање*, *трескац*, *трескач*, *тресетар*, *тресетара*, *тресетиште*, *тресетница*, *тресетуша*, *трешњава*, *тресуљење*, *истресак*, *истресина*, *отресак*, *отресина*, *отреситост*, *потрес*, *потресуља*, *претрес*, *стрес*; IV *затресење*, *истресање*, *истресалица*, *истресаљка*, *натресање*, *отресност*, *отресач*, *отресеност*, *потресање*, *потресећивање*, *потресеност*, *претресање*, *растресање*, *растресача*, *растресеност*, *растреситост*, *трештање*; V *натресивање*, *отресивање*, *потресност*, *потресивање*, *растресивање*), затим глаголски (45, II *трескати*, *затреснути*, *отреснути*, *потреснути се*, *растреснути*, *стреснути*, *тресукати*, *тресуљити*, *затрести*, *истрести*, *натрести*, *отрести*, *потрести*, *претрести*, *растрести*, *стрести*, *устрести*, *трештати*; III *затрескати*, *истрескати*, *натрескати*, *отрескати*, *растрескати*, *потресећивати се*, *затресати*, *истресати*, *натресати*,

отресати, *потресати*, *претресати*, *испретрести*, *растресати*, *затрештати*; IV *затрескивати*, *отрескивати се*, *затресивати*, *поистресати*, *натресавати*, *натресивати*, *отресавати*, *отресивати се*, *потресивати*, *потрескавати*, *потрескивати*, *растресивати*), придевски (15, II *тресав*, *тресњикав*; III *трескав*, *тресетни*, *земљотресан*, *натресен*, *отресан*, *отресен*, *отресит*, *потресен*, *растресен*, *растресит*, *трештав*; IV *тресетишни*, *потресан*) и на крају прилошки (7, IV *отресно*, *отресено*, *отресито*, *потресно*, *потресено*, *растресено*, *растресито*).

Деривациони врхунац ово гнездо, као и претходно, достиже у трећем степену деривације, где има 50 јединица, док је готово идентичне продуктивности деривација другог и четвртог степена – 37 односно 38 чланова. У овом гнезду није занемарљив ни број деривата петог степена (6), који је иначе на периферији посматране деривационе парадигме.

3. Деривациони обрасци у систему ономатопејских речи

3.1. На полазно питање зашто неке ономатопеје немају деривате, док друге имају сиромашна или веома разуђена гнезда није нимало лако одговорити. Оно се пре свега односи на проблем блокирања у деривацији.[7]

3.2. У случају ономатопеја као мотиватора, блокирање може бити условљено њиховим гласовним саставом, при чему је од посебне важности финални глас, а у њиховом случају то су углавном сонанти – лабијални *м* (*бам*, *дам*, *тим-тим*) или алвеоларни *н* (*дан*, *дин*, *дон*), а само у једном случају лабиодентални сонант *в* (*ав*). Фреквентан је и фрикатив *ф* (*буф*, *паф*, *пиф*, *пуф*, *туф*), ретко *с* (*шљас*), као и вокали (*вау*, *гаки*, *крика*, *типа-тапа*, *тра-та*). Заједничка карактеристика гласова на финалном месту у склопу ономатопеја одликује се израженим преградама, којима се сугерише завршеност изговора (назални сонанти *м* и *н*) или пролазак ваздушне струје кроз теснац (фрикативи *ф* и *в*), док ономатопеје са завршним вокалом имају двосложну структуру, те су својом формом налик на пунозначне речи.

[7] Овај термин дуго је присутан у лингвистици, а детаљније о њему в. у: Bauer 1983 и Katamba – Stonham 2006.

Изостанак деривације може бити и последица постојања друге лексеме са истим семантичким садржајем, као што је то случај са ономатопејама *ав* и *вау*, које не индукују творбу првостепеног глаголског деривата, ту функцију има глагол *лајати*, који са наведеним ономатопејама нема дериваciону везу (Штасни – Штрбац 2023: 21).

Узрок блокирању у вези је и са могућим синтаксичким позицијама одређених ономатопеја, што говори о њиховом довољном семантичком садржају да буду у служби одређених реченичних чланова. Ово својство је повезано са способношћу ономатопејског узвика да у реченици обавља функцију именице или глагола. „Поједини ономатопејски узвици могу да функционишу као предикат (нпр. А она њега *цмок* [= *пољуби*] у образ) или могу заузимати друге реченичне позиције (нпр. предикатива: Ово је баш *мљац-мљац* [= *укусно*]; атрибута: То је нека *бла-бла-труђ* [= *испразна*] серија)" (Ајџановић 2022: 141). Обављање различитих синтаксичких функција подржано је и појавом да поједини узвици захваљујући својој форми могу конверзијом да поприме формална обележја именице, као и значење примерено именским речима: *думдум* м (обично у полусложеници: думдум-метак): 'именица са предметним значењем: врста разорног пушчаног метка'.

3.3. Када је реч о процесима блокирања у самом дериваciоном гнезду, решења ћемо покушати да изнађемо применом методе структурног моделовања. Под структурним моделовањем гнезда у овом истраживању подразумева се поступак издвајања извесног броја инваријантних дериваciоних образаца који шематски, у виду хоризонталног низа структурних елемената, одражавају дериваciони потенцијал ономатопеје. Што је дериваciони низ дужи, тј. што је у моделу већи број његових структурних елемената, то је гнездо разуђеније. Главни задатак састоји се у томе да се открије на којим местима долази до прекидања дериваciоног низа унутар модела и који чиниоци делују у том правцу, односно који су услови неопходни за његово продужење. Другим речима, главни задатак састоји се у утврђивању критеријума који доводе до дериваciоног блокирања унутар гнезда.

3.3.1. Шири корпус показује да су првостепени деривати ономатопеја готово без изузетка глаголске речи, тј. да непосредну творбено-семантичку везу с мотиватором увек успоставља глагол којим се денотира било радња емитовања звука било активност која као последицу има произвођење звука, чиме се на семантичком плану између значења узвика и значења глагола успоставља метонимијска веза. То потврђују и одабрани примери: *цију* 'узвик за подражавање пискавог, продорног гласа који пуштају мишеви, ситније птице и сл.' > *цијукати* 'одавати пискав, продоран глас (о птицама, мишевима и сл.)'; *лупа/лупа* 'узвик за означавање удара или пада и за подражавање тупог звука који се чује при удару или паду' > *лупити* 'нагло ударити производећи јак, туп звук, треснути'; *трес* 'узвик за означавање шума изазваног падом чега оборено јаким ударцем' > *трескотати* 'производити трескот, топот, тутњаву, клопотати, клопарати'; *треснути* 'нагло ударити (нечим, неким) производећи буку, лупнути; бацити (некога, нешто) с треском'; *тресti* 'енергичним покретима померати тамо-амо, дрмати, дрмусати'; *трештити* 'громко, громогласно праснути, проломити се'.

Овај основи творбени образац: 0 ономатопеја > I глагол може се проширивати новим члановима, што је условљено читавим низом чинилаца, а пре свега творбеним карактеристикама чланова деривационог низа, творбеним везама међу њима, као и њиховом семантиком.

3.3.2. Примери деривационих модела који не иду даље од другог степена деривације показују да као својеврсни блокатори у даљој творби функционишу именичка образовања. Рестриктивну улогу у деривационом процесу имају и перфективни глаголи који су настали од имперфективних или перфективних глагола модификујући обавезно акционалност мотивне глаголске речи, у правцу инхоативности, резултативности, пунктуалности, деминутивности и сл. То показује следећи модел:

II степен
IIa: 0 узвик > I глагол > II глагол
0 цију > I цијукати > II цијукнути, II зацијукати
0 луп/лупа > I лупити > II лупнути, II залупити, II прилупити
0 трес > I треснути > II затреснути, II отреснути, II потреснути се, II растрес нути, II стреснути

IIб: 0 узвик > I глагол > II именица
0 цију > I цијукати > II цијукање
0 трес > I трескотати > II трескот, II трескотање
0 трес > I трести > II тресава, II тресавица, II тресач, II тресилац, II нетрес, II нетресак

3.3.3. Проширивање двостепеног деривационог модела тако да настаје творба трећег степена могуће је у следећим случајевима: а) када су другостепена именичка образовања, добијена од имперфективног глагола, конкретне семантике те имају могућност да индукују даљу деривацију; б) када је другостепени (чешће имперфективни, ређе перфективни) глагол по својој природи такав да може деривирати именичко или придевско образовање; в) када другостепени перфективни глагол подлеже префиксацији дајући глаголско образовање истог вида, које под утицајем префикса модификује семантику мотивне речи у правцу пунктуалности, дистрибутивности и сл.; г) када другостепени имперфективни глагол даје перфективно глаголско образовање, такође делимично измењене семантике под утицајем префикса. У свим случајевима деривациони низ се завршава творбеним категоријама које су већ означене као блокаторске. У првом реду то су праве девербативне именице и именице са резултативним значењем, као и образовања специфичне семантике. Рестриктивну улогу ређе имају придеви зато што се од њих готово по правилу конверзијом изводе прилози. Даљу деривацију и овде најчешће блокирају перфективни глаголи добијени префиксацијом од глагола свршеног или несвршеног вида, чија је семантика делимично или у потпуности модификована под утицајем префикса. Наведено потврђују следећи модели:

III степен
IIIа: IIа (0 узвик > I глагол > II глагол) > III именица
0 луп/лупа > I лупити > II лупати > III лупа
IIIб: IIа (0 узвик > I глагол > II глагол) > III придев
0 трес > I треснути > II трескати > III трескав
IIIв: IIа (0 узвик > I глагол > II глагол) > III глагол
0 цију > I цијукати > II цијукнути > III зацијукнути
IIIг: IIб (0 узвик > I глагол > II именица) > III именица

0 трес > I трести > II тресет > III тресетара
IIIд: IIб (0 узвик > I глагол > II именица) > III глагол
0 трес > I трести > II тресет > III потресећивати се

3.3.4. Деривацију четвртог степена, дакле, наставак деривационог низа, обезбеђују следећи услови. У првом реду, важно је присуство имперфективног глагола у трећем степену деривације, добијеног од другостепеног глагола свршеног или несвршеног вида. Трећестепени имперфективни глагол у четвртом степену даје највише деривата: а) перфективни глагол с компонентом дистрибутивности у својој семантици; б) имперфективни глагол, код којег суфикс уноси итеративност, аугментативност, деминутивност у семантику мотивне глаголске речи или пак значење остаје непромењено; в) чисту девербативну именицу, ређе именицу с предметним значењем или са значењем носиоца особине. Знатно мањи број деривата у четвртом степену имаће у основи трећестепени перфективни префиксални глагол, који евентуално може дати суфиксални глаголски дериват са значењем деминутивности или итеративности. Када је придев дериват трећег степена, у знатном броју случајева може се очекивати даља регуларна творба деадјективних именица. Трећестепени именички дериват не испољава продуктивност, те у четвртом степену даје релациони или квалификативни придев. С блокаторском функцијом и даље остају перфективни глаголи и девербативне именице, ређе оне с предметним значењем. Међутим, с истом функцијом у четвртом степену појављују се још деадјективне именице и прилози. Што се тиче неких имперфективних глагола, девербативне именице изведене од њих нису потврђене у грађи, што не значи да се теоријски не могу извести. Деривација четвртог степена реализује се у следећим моделима:

IV степен
IVа: IIIв (0 узвик > I глагол > II глагол > III глагол) > IV глагол
0 трес > I трести > II затрести > III затресати > IV затресивати
IVб: IIIв (0 узвик > I глагол > II глагол > III глагол) > IV именица
0 луп/лупа > I лупити > II залупити > III залупљивати > IV залупљивање
IVв: IIIб (0 узвик > I глагол > II глагол > III придев) > IV именица
0 трес > I трести > II отрести > III отресит > IV отреситост
IVг: IIIб (0 узвик > I глагол > II глагол > III придев) > IV прилог

0 трес > I трести > II отрести > III отресит > IV отресито

IVд: IIIг (0 узвик > I глагол > II именица > III именица) > IV придев

0 трес > I трести > II тресет > III тресетиште > IV тресетишни

IVђ: IIIа (0 узвик > I глагол > II глагол > III именица) > IV придев

0 трес > I трести > II потрести > III потрес > IV потресан

3.3.5. Да би се реализовали деривати петог степена, неопходни су већ описани творбено-семантички услови, што значи да у четвртом степену мотивна реч мора бити: а) перфективни префиксални глагол који ће дати суфиксал, често неизмењене или незнатно измењене семантике; б) имперфективни глагол од којег ће се развити девербативна именица; в) придев, који ће деривирати деадјективну именицу или конверзијом дати прилог. Пети степен деривације приказује следећи модел:

V степен

Va: IVа (0 узвик > I глагол > II глагол > III глагол > IV глагол) > V именица

0 трес > I трести > II натрести > III натресати > IV натресивати > V натресивање

Vб: IVд (0 узвик > I глагол > II глагол > III именица > IV придев) > именица

0 трес > I трести > II потрести > III потрес > IV потресан > V потресност

Vв: IVд (0 узвик > I глагол > II глагол > III именица > IV придев) > прилог

0 трес > I трести > II потрести > III потрес > IV потресан > V потресно

4. Закључне напомене

4.1. У овом истраживању деривациони потенцијал ономатопејских речи представљен је на примеру ономатопеја *цију*, *луп* и *трес*, које граде гнезда различитог обима. Анализом њиховог састава, на основу реализованих деривата, нарочито на основу деривационих образаца у које се уклапају јединице различитог степена деривације и различите врсте речи, потврђена је полазна хипотеза да су обим и састав гнезда у непосредној вези не са самим ономатопејским мотиватором као центром гнезда већ са њиховим глаголима првог степена.

4.2. На основу анализе може се закључити да у деривацији ономатопејских речи глагол представља основну јединицу, која је заступљена у свим издвојеним деривационим обрасцима и која је најзначајнији и најпродуктивни члан творбеног ланца. Од њега се изводе све остале врсте речи карактеристичне за ономатопејски деривациони систем – глаголи, именице, придеви и прилози. Двојака је позиција глагола у ономатопејским творбеним обрасцима – јављају се као крајњи резултат деривације, али и као сегмент, знатно чешће као уланчани низ, у деривацији вишег степена. Иако су у ономатопејском гнезду највећег обима именице бројније од глагола (64 : 49), оне немају толико значајну улогу у самом деривационом процесу будући да су често крајњи чланови деривационог низа, са функцијом блокирања. Оне су бројне захваљујући деривационој продуктивности глагола, од којих се најчешће изводе, али и стога што постоје у различитим дублетним формама.

Деривација квалификативних и релационих придева карактеристична је за више деривационе нивое и мотивисана је како глаголима првог степена тако и првостепеним именицама.

4.3. Анализирана гнезда потврђују фундаменталне појаве системске природе у деривационом систему српског језика. С аспекта деривационих процеса истиче се суфиксација у творби глагола имперфективног вида, као и у именичкој и придевској творби. Префиксално-суфиксална творба, као и сложено-суфиксална творба потврђују се као процеси ниже продуктивности. Од значаја је и изузетно плодна глаголска префиксација, која почиње да се одвија на другом степену деривације, условљена претходном суфиксацијом, што доводи до динамичности у систему која се огледа у смени имперфективизације и перфективизације.

Извори

РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–. Београд: САНУ – Институт за српски језик САНУ, 1959–.

РСЈ*: Речник српског језика.* Нови Сад: Матица српска, 2011.

Николић, Мирослав, 2000: *Обратни речник српскога језика.* Нови Сад: Матица српска.

Литература

Ајџановић, Милан, 2002: *Стандардни српски језик 2*: *морфологија*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2022.

https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-706-2.pdf

Гортан-Премк, Даринка, 1994: *Полисемија и организација лексичког система у српскоме језику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Лазић Коњик, Ивана, 2011: Семантичке и деривационе карактеристике ономатопејских глагола са значењем човековог постојања. У: *Лексикологија*, *ономастика*, *синтакса*. *Зборник у част Гордани Вуковић*. Ур. В. Ружић и С. Павловић. Нови Сад: Филозофски факултет. 307–317.

Лазић-Коњик, Ивана, 2019: Узвици у служби других врста речи у српском језику. *Наш језик*, бр. L, св. 2. 131–139.

СДР1: *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 1: Човек – делови тела*. Ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Љ. Недељков. Нови Сад: Филозофски факултет, 2003.

СДР2: *Семантичко-деривациони речник*. *Свеска 2*: *Човек – унутрашњи органи и ткива*, *психофизиолошка стања и радње*, *психофизичке особине*, *сродство*. Ред. Д. Гортан-Премк, В. Васић, Р. Драгићевић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2006.

Спасојевић, Марина, 2015: *Двовидски глаголи у савременом српском језику*. Докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет.

Штасни, Гордана, Штрбац, Гордана, 2023: Деривационе и семантичке карактеристике зоонимских ономатопеја у српском језику. *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, бр. VIII, св. 1. 15–31.

Штрбац, Гордана, 2018: Деривациони потенцијал придева у српском језику – ономасиолошки и когнитивни приступ. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, бр. LXI, св. 1. 85–99.

*

Bauer, Laurie, 1983: *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press. 1983.

Katamba, Francis, Sonham, Johan, 2006: *Morphology*. Second edition, New York: Palgrave Macmillan.

SEMANTIC AND DERIVATIONAL CHARACTERISTICS OF ONOMATOPEIC NESTS IN SERBIAN

On the example of word-formation nests of onomatopoeias *ciju*, *lup* and *tres*, the factors influencing the derivational extent of onomatopoeic words are presented. The analysis shows that the verb is the most important element in the word-formation chain. All other classes of words characteristic of the onomatopoeic derivation system are derived from it: verbs, nouns, adjectives and adverbs. Verbs occur at the end of a word-formation chain,

but more often as part of a word-formation chain in a higher stage of derivation. Nouns are frequent, but they often have a blocking function. An adverb often appears as the last member of a word-formation chain.

The derivation of qualifying and relational adjectives is characteristic of higher word-formation stages, and they have both verbal and noun motivation.

The analyzed word-formation nests confirm fundamental phenomena in the derivational system of the Serbian language.

KEYWORDS: Serbian, onomatopoeia, word-formation nest

Зинаида А. Харитончик [Zinaida Kharitonchik]

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ГНЕЗДА С ЦИКЛИЧЕСКИМИ ИМЕНАМИ В КАЧЕСТВЕ ВЕРШИН И СЕМАНТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ИХ КОНСТИТУЕНТОВ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО ЯЗЫКА)

1. Введение.

Проблема деривационного потенциала лексических единиц и факторов, его определяющих, с давних пор привлекает внимание лингвистов. В ней как одной из центральных проблем дериватологии тесно переплетаются вопросы сочетаемости производящих баз и словообразовательных средств, продуктивности и активности словообразовательных типов, актуализации потенциала лексических полей и многие другие. Особую роль при рассмотрении данной проблемы играют словообразовательные гнезда, которые, будучи единицами высокого ранга, определяемыми, вслед за П.А. Соболевой, как «конечное множество словообразовательных структур, характеризующихся тождеством первого деривационного шага» [Соболева 1970: 22], или, в более распространенной трактовке, как упорядоченные отношениями синхронной производности совокупности слов, характеризующихся общностью корня [Дергаусова 1980: 12], дают нам, во-первых, исчерпывающее представление о системе словообразования того или иного языка и действующих в ней закономерностях. Во-вторых (и это главное в контексте данной работы), они открывают исследователям наиболее широкие возможности уловить номинативный потенциал лексической системы языка, используемый говорящими для решения разных (когнитивных, коммуникативных, социальных и т.д.) задач.

Необходимо также подчеркнуть, что в исследовании словообразовательных гнезд находит свое яркое выражение проспективный подход к анализу словообразовательных процессов и явлений [Зенков 1969], который, по нашему мнению, уже принес ощутимые результаты. Из имеющихся немногочисленных описаний русского [Улуханов 2010] и других языков (например, [Крот 2002; Петракова 2017]) явствует, что далеко не все, а только, по некоторым данным, не более 70% лексики, а в других случаях и гораздо меньше, оказываются задействованными в деривационных процессах. По этой причине представляется вполне оправданным включение в словарь словообразовательных гнезд слов с нулевой активностью, как это предлагает в своем докладе Александр Александрович Лукашанец. При такой практике становится явной неоднородность лексических единиц по их порождающему потенциалу, позволяя воочию увидеть, на что опираются говорящие в поиске средств выражения, а какие единицы ими игнорируются. Закономерны в этой связи и прозвучавшие на заседаниях конференции вопросы о факторах, определяющих объем и глубину словообразовательных гнезд, в вершинах которых стоят те или иные слова.

В свете сказанного правомерно следующее заключение. Хотя исследования системы словообразовательных гнезд русского, равно как и других языков, начались достаточно давно, все так же актуальной задачей современной словообразовательной науки, как и полвека тому назад, является описание словообразования как системы гнезд, раскрывающих наиболее полно и исчерпывающе словообразовательный потенциал лексики того или иного языка и, что особенно важно, позволяющих объяснить: а) избирательность лексических единиц в качестве вершин словообразовательных гнезд, б) различия в производящей активности и соответственно в объеме, глубине словообразовательных гнезд и семантическом характере входящих в них единиц.

2. Гипотеза и цель исследования.

Многочисленные наблюдения о влиянии морфемного состава, деривационной структуры, этимологии и т.д. слова на его порождающую способность дают нам немало доказательств относительной зависимости/независимости

порождающей способности лексической единицы от ее структурных характеристик. Общепринятым является и мнение о том, что не менее значимыми для вовлечения лексических единиц в словообразовательные процессы являются связанные с ними фоновые знания и ассоциации, т.е. культурно-исторические и прагматические факторы, способствуюшие выделенности самого имени в подсистеме, которой он принадлежит. Данное положение легло в основу выдвигаемой нами гипотезы о том, что порождающая активность имени в словообразовании в значительной степени детерминирована не только и, возможно, даже не столько его структурными свойствами, а местом в соответствующей подсистеме и числом салиентных свойств в его семантике. Наблюдение, выявленное в исследованиях потенциала, реализуемого в семантической деривации – процессе, теснейшим образом взаимодействующим со словообразованием, о том, что многозначность имени зависит не столько от его формальных (фонологических, морфологических и т.д.) свойств, а от множества салиентных характеристик, присущих его основному значению [Харитончик 2009], подчеркивает правомерность высказанной гипотезы, проверке которой посвящено наше исследование.

3. Материал анализа.

Объектом нашего анализа являются циклические имена, или члены лексических темпоральных циклов – объединений лексических единиц, «назначение которых заключается в репрезентации постоянно повторяющейся последовательности в наступлении и смене событий в течение определенного промежутка времени, образующей завершенный кругооборот [Лебедев 2008: 273]. К ним относятся наименования конституентов природных (времен года, суток), конвенциональных (дней недели, месяцев года), событийных (религиозных, праздничных) циклов [Корбачева 2019].

Данные лексические подсистемы выбраны в качестве объекта нашего анализа не случайно. Как отмечается в исследованиях [Корбачева 2022; Харитончик, Корбачева 2021; Харитончик 2022; Харитончик 2023], некоторые отрезки, факты, события и т.д., составляющие цикл, на временной линии следуют друг за другом, формируя закрепленную последовательность. Завершая цикл, они начинают повторяться вновь, тем самым образуя новый,

идентичный предшествующему круг. В циклах соответственно находят отражение естественный порядок, закономерность следования (например, круговорот веществ в природе, смена времен года, циклы вращения Земли вокруг Солнца, циклы солнечной активности, биологические циклы и т.д.), последовательность и рядоположенность, а также объективная естественная повторяемость сменяющих друг друга моментов и состояний [ФЭС 1983: 94]. На базе этих онтологических свойств временных отрезков возникают основания для семантики их языковых обозначений. Последние образуют в своей совокупности некоторый **лексический** темпоральный цикл, конституенты которого, наследуя отношения последовательности и повторяемости, связаны и формируют некоторую «семантическую таксономию особого типа» [Leech 1970: 113][1]. Члены лексического темпорального цикла интересны тем, что в семантическом плане обозначаемые ими временные периоды онтологически равнозначны. Как утверждают А. Круз, Д. Лайонз, нет такого признака X, из-за которого *вторник* больше X, чем *понедельник*, или *февраль* больше X, чем *январь* [Cruse 1986: 211; Lyons 1987: 290].

Близки члены лексических циклов и в семантическом плане: в своих лексикографических описаниях они предстают как семантически «бедные» слова. Их дескрипция сводится к указанию в основном последовательности и повторяемости, что обусловливает близость и даже идентичность словарных толкований. Ср., например, приводимые в Большом академическом словаре, Толковом словаре С.И. Ожегова и других толковых словарях русского языка определения: *понедельник* – ‘Первый день недели после воскресенья’, ‘ Первый день недели, вслед за воскресеньем’, ‘Первый (после воскресенья) день недели’; *вторник* ‘второй день недели, следующий за понедельником’, ‘ Второй день недели’, ‘Второй (после воскресенья) день недели’); *январь* ‘ Первый месяц календарного года’, *февраль* ‘ Второй месяц

[1] Необходимо подчеркнуть, вслед за Т.В. Корбачевой, их принципиальное отличие от цепочечных структур обозначений, называющих разные меры временного (*секунда – минута – час- сутки (день) – неделя – месяц - год* и т.д., пространственного (*миллиметр - сантиметр – метр – километр* и т.д.) или иного континуума. Также образуя определенную последовательно организованную иерархию, члены цепочечных структур не отвечают, однако, ни критерию повторяемости – важнейшему признаку циклических структур, ни, что главное, критерию равнозначности, характерному для конституентов лексических циклов, демонстрируя включение как основополагающий принцип их связей [Корбачева 2019]. Следует также отметить, что холонимы данных циклических структур, например, *неделя, месяц* также не входят в сам цикл, но тесно связаны с ним в качестве вершин иной, более сложной холо-меронимической структуры.

календарного года', *март* ' Третий месяц календарного года', *июнь* ' Шестой месяц календарного года', *декабрь* ' Двенадцатый (последний) месяц календарного года'; *осень* 'Время года, следующее за летом'; *весна*.... 'Время года между зимой и летом' и т.д.

Онтологическая равнозначность конституентов лексических темпоральных циклов делает возможным предположение о том, что и в плане порождающего потенциала члены лексических циклов будут проявлять одинаковую активность. Именно этим своим свойством они должны отличаться от конституентов лексических полей иных типов и синонимических групп, которые, как демонстрируют материалы ранее проведенных исследований, не совпадают по своей словообразовательной активности. Показательно, в частности, что степень словообразовательной активности зоонимов в русском языке варьируется, по данным Словообразовательного словаря А.Н. Тихонова, от нулевой до 100 и более производных. Так, оставляя в стороне нулевую порождающую способность наименований женских особей и детенышей, производных по своей структуре и составляющих более половины членов группы согласно данным Русского семантического словаря, отметим, что словообразовательные гнезда простых по структуре зоонимов резко различаются по количеству входящих в них членов: варьируясь от одно- (*гриф, омуль*), двух- (*мамонт, ягуар*), трехчленных (*бегемот, сорока*) и более гнезд, составляющих более трети данной гнездовой подсистемы, до весьма разветвленных немногочисленных или практически единичных, содержащих 12 (*кот, слон*), 45 (*змея, свинья*), 75 (*конь*) и даже 114 членов в гнезде (*рыба*) [Ло Чжэнцзинь 2024].

4. Основная часть.

Обращение к извлеченным из Словообразовательного словаря А.Н. Тихонова словообразовательным гнездам, вершинами которых выступают циклические имена, также демонстрирует различия в их количественном и качественном составе. Наименьшей активностью характеризуются наименования дней недели и месяцев, на базе которых формируются, в основном, производные прилагательные типа вторничный, четверговый, пятничный от названий соответствующих дней недели, февральский, августовский,

сентябрьский, ноябрьский от названий месяцев. При этом привлекает внимание, что в недельном цикле выделяются единицы *воскресенье* (*воскресный, воскресник, невоскресный*), *суббота* (*субботный, субботник*), *понедельник* (*понедельный, понедельничать*), а среди названий месяцев такие наименования, как: *октябрь* (*октябрьский, дооктябрьский, предоктябрьский, послеоктябрьский, октябрины, октябренок, октябристский*), *май* (*майский, помайски, предмайский, Первомай, первомайский, маевка, маевничать*), *декабрь* (*декабрьский, декабрист, декабристка, декабризм, декабристский*). Интересно отметить, что в словообразовательном плане гораздо более активны их холонимы *неделя* (18 дериватов: *недельк*а, *недельничка, недельный, еженедельный* и др.) и *месяц* (24 члена: *месячина, месячник, среднемесячный* и т.д.).

Пока не вдаваясь в причины этих различий, скажем, что наибольшая словообразовательная активность (до 10 единиц, что в исследованиях определяется как малая степень активности) среди циклических имен русского языка наблюдается в гнездах, вершинами которых выступают наименования времен года – *зима, весна, лето, осень*. Так, со словом *зима* непосредственно или опосредованно связаны 10 членов: *зимний*, *зимовать*, *зимовка*, *озимый*, *зимовье*, *зимовщик*, *перезимовать*, *осенне-зимний*, *по-зимнему*, *зимник*. Слово *осень* является отправной точкой для производных *осенний*, *осенне-зимний*, *по-осеннему*, *предосенний*, *летне-осенний*, *весенне-осенний*, *осенник*, *ранне-осенний*, *весна* – для производных *весенний*, *веснушка*, *веснушчатый*, *по-весеннему*, *веснянка*, *весенне-летний*, *предвесенний* и т.д. Среди наименований времен года *лето* оказывается наименее словообразовательно активным (в словаре зафиксированы суффиксальный дериват *летний* и сложные образования *осенне-летний*, *весенне-летний* и др.). Однако, реализуя свое значение ‘год’ в составе производных, *лето* становится производящей базой для слов *столетие, десятилетие, многолетний, тысячелетие* и др.

Обращает на себя внимание своеобразие каждого из формируемых гнезд, в которых общими членами являются производные имена прилагательные (*зимний, летний, весенний, осенний*), производные наречия (*по-зимнему*, *по-летнему, по-весеннему, по-осеннему*), сложные слова типа *летне-осенний, весенне-осенний* и др., а различия проходят по линии производных имен существительных и глаголов (ср. *зимовать*, *зимовка*, *зимовье*, *зимовщик* и отсутствие аналогичных образований в гнездах с вершинами *весна, осень*). Таким образом онтологически равнозначные члены

лексических темпоральных циклов в словообразовательных процессах используются с разной активностью, чему ярким свидетельством являются словообразовательные гнезда, вершинами которых они являются, с их своеобразной структурой и наполнением. Соответственно можно заключить, что наша гипотеза о равной словообразовательной активности темпоральных циклических имен русского языка не нашла своего подтверждения.

Поиск объяснений наблюдаемых различий неизбежно подводит нас к анализу семантики циклических имен. Уже на приведенном материале становится очевидным, что их значения никак не ограничиваются указаниями на определенный период времени и место в общем цикле, приводимыми в лексикографических описаниях[2]. Носители русского языка, как явствует из контекстуального анализа и проведенных нами психолингвистических экспериментов, обладают гораздо более полным знанием о температурных, погодных, событийных, деятельностных и других свойствах обозначаемых периодов времени. Широкий диапазон этого знания предопределяет и разнообразную палитру семантических характеристик циклических имен в русском языке. Например, для весны испытуемыми вместе с категориальными свойствами отмечаются таяние снега, ледоход, пение птиц, оживание природы, расцвет тюльпанов, слякоть и т.д. Зима, согласно языковым данным [Харитончик 2014], предстает как наиболее трудное время, время суровых испытаний, лето – как пора активной деятельности.

На основе полученных результатов можно заключить, что циклические имена, репрезентирующие онтологически равноправные периоды времени, следующие друг за другом и образующие повторяющийся временной цикл, в своем содержании передают не только темпоральные (категориальные) значения, но и многочисленные прагматические смыслы, отражающие салиентные признаки соответствующих периодов времени. Наряду с равнозначностью, основанной на онтологических свойствах исследуемых циклов, их языковым наименованиям присущ набор семантических характеристик, образующих в своей совокупности некоторую когнитивную матрицу, в которую

[2] Заметим, что в этих словарных дефинициях мы усматриваем оптимальные описания семантики данных слов. Давая пользователям словарей достаточную подсказку о значении слова, они одновременно избегают той вариативности информации, которая предопределяется местом, климатическим разнообразием, видами деятельности и т. д. той или иной социальной группы, того или иного климатического региона.

по данным экспериментов входят: «Временной период в цикле», «Длительность и Порядковый номер в цикле», «Температурные характеристики», «Природные, в том числе и погодные свойства», «Деятельность +/-», «Локативные характеристики», «Оценка», «Событийный компонент» и др. Находя актуализацию в разнообразных контекстах, компоненты этой матрицы для разных лексических циклов различаются своей значимостью. Так, при релевантности для наименований времен года всех компонентов данной матрицы, для наименований дней недели на первый план наряду с основополагающими «Временной период в цикле» и «Порядковый номер в цикле» выдвигается компонент «Деятельность +/-» (будние и выходные дни). В семантике названий месяцев года во многих контекстах актуализируются компоненты «Природные, в том числе и погодные свойства» (ср. *смотреть сентябрем* ‘иметь хмурый, угрюмый вид’) и «Событийный» *(четверговые обсуждения*).

Избирательность актуализации семантических свойств из когнитивной матрицы в значениях циклических единиц детерминирует неоднородность отношений в лексических циклах и выделенность некоторых их членов (например, *лето* и *зима* в сезонном цикле, *воскресенье* в недельном цикле, *май, октябрь, декабрь* в годовом цикле). Последнее в свою очередь находит отражение в сочетаемости циклических имен в извлеченных из Национального корпуса русского языка [НКРЯ] и приводимых в полном или в целях экономии места сокращенном виде контекстах типа *суровая*, *морозная*, *теплая зима; жаркое, дождливое, сухое лето,* ориентированных на погодные нормы того или иного времени года. Многочисленные прагматические смыслы наряду с темпоральными значениями наследуют и их дериваты, что особенно ярко проявляется в семантике прилагательных, образованных от циклических имен. Таковыми весьма часто становятся погодные, температурные или природные характеристики, знание которых предопределяет сочетаемость соответствующих адъективных слов и получает эксплицитное выражение в контекстах типа *холодный* ***осенний*** *дождь, ласковое* ***весеннее*** *солнышко,* ***летнее*** *горячее солнце, долгим* ***зимним*** *вечером* и другие. Высокая частотность таких сочетаний может привести к тому, что данные прилагательные, актуализируя те или иные признаки исходных циклических имен, начинают функционировать как синонимы соседствующих качественных прилагательных. Ср. следующие контексты: *Потянулись дни — **летние**, долгие, жаркие, после Ильи — с прохладою,*

по сентябрю — дождливые… [Андрей Растворцев. Отраженные облака // «Дальний Восток», 2019]; *В почти теплом, почти* ***летнем*** *солнечном свете деревья стояли совсем почти голые, только с отдельными сверкающими желтыми и красными листьями.* [И. Грекова. Под фонарем (1963)]; *Через два дня был прекрасный, как бы* ***летний****, теплый день.* [М. А. Булгаков. Записки покойника (Театральный роман) (1936-1937)]; *Точно я, я, Марья Дмитриевна… вы, вы так легко одеты; теперь вечера не* ***летние****: можно простудиться.* [И. И. Панаев. Раздел имения (1850-1860)]; *Утром не приехал. Ждала весь день долгий,* ***летний****. Измаялась.* [И. Грекова. Перелом (1987)]; *Алюминиевые лужи застыли, но воздух был свежий,* ***весенний****.* [В. Т. Шаламов. Колымские рассказы (1954-1961)]; *День был октябрьский,* ***осенний****, с мелким питерским дождичком, но теплее.* [Владимир Марамзин. Славотерпец [отрывок из романа «Страна Эмиграция»] // «Стороны света», 2014] и др.

Актуализация производными прилагательными качеств, характерных для того или иного периода времени, делает возможным их смысловое противопоставление. Показательны в этом плане семантические различия в значениях адъективных слов *зимний, весенний, летний, осенний* в словосочетаниях с идентичными именами существительными *лес*[3]*, пейзаж, воздух, ветер* и т.д., указания на диффузность свойств (*Вечер, уже не весенний, но еще и не* ***летний****, — он не опускался, как полагается вечеру, а взлетал.* [И. Грекова]), становление оценочных значений (*Эта музыка очень даже* ***весенняя****.* [Нина Дашевская. Скрипка неизвестного мастера (2015)]; *Он был худенький, прозрачный.* ***Весенний****, как березовый сок. Серьёзность, юность, незатрёпанная талантливость светились в нем.* [Б. Е. Клетинич. Моё частное

[3] Ср. ***Зимний лес*** — гулкое, как выстрелы, карканье ворон, снег с еловой ветки, упавший за шиворот, следы, в которых не видно дна, пар от мокрых рукавиц и параллельные, то и дело пересекающиеся кривые лыжных следов; ***весенний лес*** — запах черной, еще мерзлой, земли, текущий во все стороны, захлебывающийся талой водой, ручей, тонкая белая полоска синей от холода кожи между свитером и джинсами, а на ней крупные пупырышки, которые только губами и можно растопить; ***летний лес*** — горячие капли золотистой смолы на медной коре, волосы, пахнущие шашлычным дымом, белый, в ромашках, сарафан, испачканный красным сухим вином и щекочущая сосновая иголка, которую никак не достать, если не расстегнуть две тысячи мелких, как божьи коровки, пуговиц, стремительно расползающихся под пальцами по спине и груди; ***осенний лес*** — длинный и тонкий солнечный луч с нанизанными на него березовыми и осиновыми листьями, одна-единственная, самая маленькая высохшая палочка в телефоне, невыносимо долгие, бесконечно далекие гудки, и больше ничего. [М. Б. Бару. Принцип неопределенности // «Волга», 2015]. При всей индивидуальности ассоциаций налицо различия в дескрипции состояний одного и того же объекта, детерминируемые различиями признаков времен года. Ср. также Шумел за окнами ***весенний, летний*** или ***осенний*** дождь… [Владимир Алейников. Присутствие Катаева // «Ковчег», 2013].

бессмертие (2015) // «Волга», 2016]. Декодирование передаваемых адъективными дериватами смыслов в целом осуществляется в опоре на знание соответствующих характеристик периодов времени, называемых их исходными базами. Вполне осмысленными и понятными в этом плане предстают высказывания типа *Там стоял красный **осенний** лес. А трава под деревьями зеленая, какая-то очень свежая.* [Василий Аксенов. Звездный билет // «Юность», 1961]; *Да и ветер был какой-то теплый, чуть не **весенний**.* [В. Т. Шаламов. Колымские рассказы (1954-1961)]; *Если попасть на гольцы весной, то преобладающим цветом будет розовый — цветущий рододендрон и бадан окрасят гольцы в цвет **весенней** тайги*. [Марина Марина. Витька-колдун // «Дальний Восток», 2019]; *На далеком льдяно-солнечном поле упали, забарахтались, сцепились, как **весенние** звери.* [Е. И. Замятин. Север (1918)]; *На ней **летнее** платье по моде шестидесятых — такое легкое, почти воздушное.* [Николай Божиков. Тётка // «Дальний Восток», 2019] и многие другие, в которых профилируются знания о признаках времен года: цвете опадающих осенью листьев, температуре ветра, цвете цветущих растений или брачных схватках животных весной, легкости одежды летом и т.д.

5. Заключение.

Семантический потенциал онтологически равнозначных циклических имен, включающий как отраженные в их лексикографических дефинициях темпоральные значения, так и многочисленные прагматические смыслы, в которых проявляется богатство знаний у говорящих о температурных, погодных, деятельностных и т.д. характеристиках обозначаемых временных отрезков темпоральных циклов, выступает в качестве семантической базы, из которой актуализируются в соответствии с коммуникативными условиями разные его компоненты. Профилирование их из когнитивной матрицы – концептуальной модели семантического потенциала темпоральных циклических имен лежит в основе своеобразия словообразовательных гнезд, вершинами которых данные имена являются, а также предопределяет индивидуальную специфику семантики и функционирования составляющих гнезда производных слов.

Литература

Дергаусова, Ольга Васильевна, 1980: *Словообразовательные гнезда непроизводных глаголов основных лексико-семантических групп современного английского языка* : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Минск: МГПИИЯ.

Зенков, Геннадий Степанович, 1969: *Вопросы теории словообразования*. Фрунзе : КГУ.

Корбачева, Татьяна Валерьевна, 2019: Типы и семантика прилагательных-атрибутов наименований конституентов временных циклов. В: *Семантика и прагматика языковых единиц*. Калуга: КГУ им. К.Э. Циалковского. 120–131.

Корбачева, Татьяна Валерьевна, 2022: *Семантика слова с позиции лексикографа и носителя языка*. В : Вестник Минского государственного лингвистического ун-та. Сер. 1, Филология. 2022. № 1. 14–24.

Крот, Лариса Григорьевна, 2002: *Мотивированность лексических единиц и структура лексического значения. На материале имен существительных современного английского языка* : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Минск: МГЛУ.

Лебедев, Сергей Александрович, 2008: *Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории)*. М. : Академический проект.

Ло, Чжэнцинь, 2024: *Деривационный потенциал наименований животных в современном русском языке*. В: Вестник МГЛУ. Серия 1. Филология, 2024. № 4. 103–112.

Национальный корпус русского языка : htpp://www. Ruscorpora.ru:

Петракова, Юлия Игоревна, 2017: *Ономасиологические аспекты морфологической и семантической деривации (на материале имен существительных современного немецкого языка)*: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 Минск: МГЛУ.

Соболева, Полина Аркадьевна, 1970: *Аппликативная грамматика и моделирование словообразования*: автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.677. М.: МГПИИЯ им. М.Тореза.

Тихонов, Александр Николаевич, 1990: *Словообразовательный словарь русского языка* : в 2 т. 2-е изд. М. : Рус. яз.

Улуханов, Игорь Степанович: *К вопросу об отражении в словообразовании явлений реального мира*. В: Відображення історії та культури народу в словотворенні: Доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, Київ, 25–28 травня 2010 р. Київ, 2010. 298–307.

Философский энциклопедический словарь 1983. М.: Советская энциклопедия.

Харитончик, Зинаида Андреевна, 2009: *О номинативных ресурсах языка, или к дискуссии о концептуальной интеграции*. В: Горизонты современной лингвистики. Традиции и новаторство: сб. в честь Е.С. Кубряковой. М.: Языки слав. культур. 412–422.

Харитончик, Зинаида Андреевна, 2014: *Деривационная активность конституентов лексических циклических структур*. В: Словаўтварэнне і іншыя ўзроўні беларускай літаратурнай мовы. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі (Мінск, 24-25 лістапада 2014 г.). Мінск: Права і эканоміка. 223–230.

Харитончик, Зинаида Андреевна, 2022: *Конвенциональные циклические структуры в лексике современного русского языка*. В: Исследовательский журнал русского

языка и литературы. Том 10. Вып. 2. 157–176. DOI: 10.52547/iarll.20.157 Article No.: 20.91.20222.157176

Харитончик, Зинаида Андреевна, 2023: Семантика наименований времен года (на материале русского и английского языков). В: *Когнитивные исследования языка*. Выпуск № 1 (52). ПОЗНАНИЕ И ЯЗЫК: ЧЕРЕЗ ВИДИМОСТЬ В СУЩНОСТЬ. Сборник научных трудов. Посвящается юбилею доктора филологических наук, профессора Е. И. Головановой. Москва – Тамбов – Челябинск: Институт языкознания РАН, ТГУ имени Г. Р. Державина, Челябинский государственный университет. 317–324.

Харитончик, Зинаида Андреевна, Корбачева, Татьяна Валерьевна, 2021: Лексические циклы в современном русском языке. В: *Исследовательский журнал русского языка и литературы*. Том 9. Вып. 1. 43–66. DOI: 10.52547/iarll.17.43 Article No.: 17.32.20211.4366

Cruse, David Alan, 1986: *Lexical semantics* (Cambridge textbooks in linguistics). N. Y. : Cambridge Univ. Press.

Leech, Geoffrey Neil, 1970: *Towards a Semantic Description of English*. Bloomington ; London : Indiana University Press.

Lyons, John, 1987: *Semantics*. 7th ed. Cambridge [et al.] : Cambridge Univ. Press, V. 1.

WORD-FORMATION NESTS WITH CYCLICAL NAMES AS HEADWORDS AND THE SEMANTIC PROPERTIES OF THEIR CONSTITUENTS (BASED ON MATERIAL FROM RUSSIAN)

In the paper, the author examines issues related to the word-formation potential of lexical units, which finds its fullest expression in word-formation nests. Using Russian word-formation nests whose bases are cyclical names as an example, the paper demonstrates how pragmatic meanings activated in derivatives influence their semantic characteristics and, consequently, the structural-semantic distinctiveness and degree of saturation of the nests. These nests differ in the number and types of derived words they contain. Adjectival derivatives common to the nests under study, such as *letnij* 'summer(-)', *zimnij* 'winter(-)', etc., inherit not only the categorical (temporal) meanings of their bases but also convey information about weather-related, temperature-related, activity-related, and other properties characteristic of a given period of time, thereby approaching qualitative adjectives in these meanings.

KEYWORDS: word-formation nest, cyclical names, word-formation potential, derivative, actualisation, cognitive matrix

Алексей Никитевич [Aleksey Nikitevich]

МОДЕЛИРОВАНИЕ ФРАГМЕНТОВ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД И ПРАКТИКА ЛЕКСИКОГРАФИРОВАНИЯ

Хорошо известно, что рассматриваемые в теории словообразования фрагменты словообразовательного гнезда (словообразовательные парадигмы, словообразовательные цепочки) представляют собой результат деятельности лингвиста, лингвистические модели, построенные с учетом имеющих место закономерностей построения самой деривационной системы и, что также важно, позволяющие исследователям лучше понять особенности ее структурирования. Однако при моделировании этих единиц в традиционной лексикографии всегда достаточно дискуссионным являлся вопрос о привлекаемой к анализу базе самих единиц. Ведь хорошо известно, что русский язык, как и другие славянские языки, достаточно многолик и включает в свой состав слова самых различных его подсистем (литературный язык, говоры, сленг, новообразования в интернет-пространстве языка и т.п.).

К вопросу об отношении друг к другу, к примеру, таких подсистем, как литературный язык и говоры, обращались многие лингвисты. Кто-то резко их противопоставляет друг другу, рассматривая русские народные говоры с позиций лингвогеографии как территориально дистанцированные друг от друга подсистемы русского языка. С другой стороны, еще Р.И.Аванесов писал, что русские диалекты отличаются значительной близостью друг к другу, значительным единством своего основного словарного фонда и грамматического строя [Аванесов, 1954:10] и «…. каковы бы ни были отношения между диалектами, последние, не являясь самостоятельными языками, **всегда сочетают в себе общие признаки данного языка** (выделено мною

– А.Н.) с частными, специфическими признаками данного диалекта, как одного из ответвлений, разновидностей этого языка» [Аванесов, 1954:10].

Может быть, и по этой причине, спустя много-много лет Т.И.Вендина констатирует: «Включение в программу лексического атласа общенародной лексики мотивируется не только требованием системности, но и самой языковой логикой, поскольку эта лексика образует основной костяк общенародного словарного запаса, игнорировать который просто нерационально» [Вендина, 2018: 33].

Все сказанное с еще большим основанием касается особенностей словообразования как системы. Ведь к «общим признакам данного языка» (Р.И.Аванесов), безусловно, относятся и способы образования слов, словообразовательные типы, аффиксы, «набор» общих словообразовательных значений. Поэтому моделирование комплексных единиц системы словообразования на диалектном материале не может не учитывать строение словообразовательной системы русского языка в целом.

С другой стороны, при формировании словообразовательных гнезд в соответствующих словарях не могут не учитывать (в необходимых случаях) и диалектные слова. Так, в Словообразовательном словаре А.Н.Тихонова (самом авторитетном) для соединения звеньев в составе гнезд использованы историзмы, диалектные слова, т.е. уже там был осуществлен своеобразный синтез этих двух подсистем. К примеру, в этом словаре приводится следующая словообразовательная цепочка: *пластун – пластунский – по-пластунски* [Тихонов, 1985:760]. В данном случае исходное звено словообразовательной цепочки является словом-историзмом, о существовании которого мало кто знает.

Ср.: *пластун* 1. ‘казак особой пехотной команды или части Черноморского и Кубанского казачьих войск, комплектовавшихся в XIX – начале XX вв. из числа охотников-разведчиков, которые специализировались на сторожевой службе в камышах и плавнях кубани.’ По улице встречаете вы и обгоняете команды солдат, пластунов, офицеров. (Л.Толстой. Севастополь в декабре, 1854). 2. ‘разведчик, передвигающийся ползком’ [Чернышев, 1950-1965: 1329 – 1330]. Прилагательное *пластунский* ‘относящийся к пластуну; состоящий из пластунов’ [Чернышев, 1950-1965: 1330] также имеет отношение лишь к указанному наименованию лица. Фактически, для современных носителей языка самым актуальным и хорошо известным словом является наречие

по-пластунски. Но без первых двух слов словообразовательная цепочка не получится и не будет понятной история деривации наречия.

Другой пример. Среди префиксальных производных от глагола *толпиться*, отмеченных в Словообразовательном словаре А.Н.Тихонова [Тихонов, 1985], вряд ли можно было обойтись без слова *протолпиться* ‘пройти, протолкаться (сквозь толпу)’, хотя в [Чернышев, 1950-1965] оно отмечено как устаревшее и разговорное. Ср. также в говорах:

Протолпиться ‘пройти с трудом, пробраться сквозь толпу’. Говорит один брат другому – Пойдем на другой конец площади, глянь-ко, что народу там толпится – видимо-невидимо. Пришли туда, протолпилися. Афанасьев. Слов. Акад. 1960 [устар. и разг.] [Филин, 1965-2021: 9].

Русский литературный язык и русские народные говоры, безусловно, имеют ряд отличительных черт (это общеизвестно), но их словообразовательные подсистемы (о чем уже было сказано) в значительной степени характеризуются общностью целого ряда важнейших элементов (аффиксы, словообразовательные типы и др.).

Последнее позволяет заниматься моделированием фрагментов словообразовательных гнезд синтезированного типа, когда в пределах одного объединения родственных слов присутствуют общенародные и диалектные слова. Важнейшим основанием для построения словообразовательных гнезд, их фрагментов с учетом различных подсистем русского языка (литературный язык, говоры, возможно даже сленг) является семантика корневой морфемы. Приведем один показательный пример. Корневая морфема хорошо известного в русском языке слова *дорога* может быть обнаружена в целом ряде диалектных слов. Ср.:

> *Поддорожиться* ‘жить около дороги; расположиться около дороги’. *Кони устали – надо подорожиться* [Добровольский, 1914: 623].
> *Подорожная* ‘отпускная молитва покойнику, написанная на бумаге’ Сравним с хорошо известной в XIX веке *подорожной* ‘разрешение на проезд’.
> *Надорожить* ‘покрыть снегом, сделать (путь) годным для езды на санях’. *Глядь как надорожило, что те зима*. Пск., Осташк. Твер., 1855.
> *Надорожничать* ‘заниматься грабежом на дороге’. Охан. Перм., 1854 .
> *Надорожье* ‘в религиозных обрядах — благословение в дорогу’ [Филин, 1965-2021: 246].

Совершенно очевидно, что «территориальная дистанцированность» никак не нарушает родственных связей между, например, словами *поддорожиться*, *надорожить* и *надорожничать*, и семантика корневой морфемы является объединяющим моментом в «соположении» данных слов в составе фрагмента единой словообразовательной парадигмы точно так же, как и в смоделированных в традиционной словообразовательной лексикографии словообразовательных парадигмах, цепочках, в составе которых присутствуют только слова русского литературного языка.

Ни для кого уже не секрет, что «при многообразии некоторой группы родственных слов в литературном языке в русских народных говорах обнаруживаются слова, представляющие «позиции», семантически отсутствующие в хорошо известной обычному пользователю системе русского литературного языка» [Никитевич, 2017:30]. Причем в составе моделируемых синтезированных фрагментов словообразовательных гнезд могут присутствовать диалектные слова, мотивированные словами различных частей речи (отсубстантивы, отвербативы, отадъективы, отнумеративы и др.) Ср.:

Свадебжане ‘участники свадьбы’. Перм., 1856 [Филин, 1965-2021: 199].
*Прох**и**триться* ‘при всех ухищрениях не достичь желаемого результата’. Пинеж. Арх., 1973.
*Пр**о**сырь* ‘что-л. непросохшее, сырое’. Земля-то была просырь, дак плиты навалили. Свердл., 1984.
Одинарка ‘единственная дочь у родителей’.
Себячить, 1. ‘действовать в свою пользу’. Смол., 1914. 2. Себячить кому-л. ‘действовать в чью-л. пользу по личному расположению’. Матка не сынам, а дочке себячит. Смол., 1914 [Филин, 1965-2021: 98].

Включаемые в состав фрагментов словообразовательных гнезд диалектные слова способны наглядно продемонстрировать деривационный потенциал вполне конкретных словообразовательных морфем, например, префиксов. Ср.:

Провесна ‘1. конец весны’ Теплынь па провесне. Дон., 1929. 2. ‘начало весны’ Это было, дай бог памяти, кажись на провесне, на разбитии леду. Нижнедон., 1967.

Пролетье, ср. 1. ‘начало лета’ Даль. Слов. Акад. 1961. [обл.]. 2 конец лета’. Не во пору дарил, не вовремя. На проходе-то дарил весны красныя, На пролетье-то дарил лета теплого. На зачинье дарил осень грязныя. Мезен. Арх., Соболевский [Филин, 1965-2021: 172].
Провечер ‘сумерки, предвечернее время’ Осташк. Твер. , 1858.
Провечеровать ‘провести вечер, отдыхая или занимаясь какой-л. работой’ Арх., 1885 [Филин, 1965-2021: 95].

Естественно, что включаемые в подобные объединения родственных по корню единиц слова могут выражать самые различные словообразовательные значения и, соответственно, занимать самые различные семантические места в составе, например, словообразовательной парадигмы. Ср.:

Заавгустить, безл. ‘о появлении примет, связанных с приближением августа как предвестника осени’. Заавгустит – это уж осенний месяц. Ряз. Ряз.,Деул. слов., 1969 [с пометой «новое»].
Подтемливаться ‘присматриваться в темноте’
Отнекаться ‘уклониться от чего-либо отговоркой’.
Одвояшить ‘ударить справа и слева’. *Одвояшил его так, что и не дыхнул*. Пск., Осташк. Твер., 1855.
Перегостки ‘посещение невестиной родни во время свадьбы и обмен визитами’.

Хорошо известно, что отдельные внешние и внутренние характеристики наименований лица в силу вполне объяснимых причин в диалектной лексике представлены чрезвычайно многообразно и детализированно [Никитевич, 2018:159] и, безусловно, могут нас удивить либо внутренней формой, либо семантикой однословной номинации. Ср.:

Слезоливец ‘заставляющий проливать слезы’.
Грозан ‘кто внушает страх, угрожает’ [Ларин, 1967 – 2022: 50].
Недолыга ‘человек, не умеющий (хорошо) лгать’. Даль [без указ, места].
Грустливый 1. ‘склонный скучать, грустить, печалиться’. Я, дура, такая грустливая была. Сош. [Ларин, 1967 – 2022: 90].

Гостливый. Волог. Хакас. Якут. ‘любящий ходить по гостям’. Хакас. Наш дед ох и гостливой! [Филин, 1965-2021: 95].
*Заг**а**рливый* ‘хорошо, легко загорающий на солнце’. У меня, младой, личенько загарливое. Сарат., Соболевский [Филин, 1965-2021: 355].

При моделировании объединений синтезированного типа речь не идет о привлечении всего диалектного материала. Для деривации важны формально-смысловые связи между родственными словами (диалектными, словами литературного языка), их наличие, и они, только они в каждом конкретном случае являются основанием для осуществления подобного моделирования комплексных единиц системы словообразования. И значительно б**о**льшим основанием для привлечения подобных слов является то обстоятельство, что они в подавляющем числе случаев восполняют нереализованные возможности словообразовательной системы русского литературного языка, являясь способом заполнения достаточно очевидных семантико-словообразовательных лакун. Помимо очень ярких примеров, приведенных выше (ср., к примеру, такие слова как: *прохитриться*, *одинарка*, *подтемливаться*), можно указать на следующие:

Суховершье, ср. ‘сухая вершина дерева’. Даль.

Домовництво ‘пребывание дома, исполнение обязанностей по дому’. «Девица, родители которой отлучились на сутки или на двое, приглашает к себе домовничать, т. е. ночевать и помогать по хозяйству, нескольких подруг. Парни не упускают случая провести вечер на домовництве». Ростов. Яросл., Волоцкий, 1902 [Филин, 1965-2021: 120].

Таежь ‘таяние снега’. Апрель и здесь оказался апрелем – снега мало, всюду таежь, а к Пасхе все заледенело. Волог., 1912.
Темноягодница ‘о женщине, умеющей находить ягодные места’. Середиха была ягодница, она была темноягодница, куда с ней ни придешь – ягода, ну, нерушимо. Р. Урал, 1976.

Существенно, на наш взгляд, подчеркнем особо, что данные слова представляют актуальные, когнитивно значимые, выражаясь

современным языком, значения. Значения, для которых в подсистеме русского литературного языка не нашлось однословной формы выражения.

Уже ни для кого не секрет, что особенности диалектной, в частности, авторской лексикографии даже через словарные определения позволяют более зримо увидеть носителя языка и его «взгляд» на окружающий мир и, таким образом прикоснуться к обыденному метаязыковому сознанию [Голев, 2010]. Не случайно в последнее время говорят о перцептуальной диалектологии и народной лингвистике [Гулида, 2013]. Но, существенно, что в этом случае можно говорить об антропологизме в исследовании языка не только как об исследовательской позиции в русле современного подхода в лингвистике, но об антропологизме, обнаруживающем себя благодаря специфике самого языкового/лингвистического материала – словарных определений диалектных слов, дефиниций не только как необходимого инструмента современной лексикографии, но и как своеобразного результата взаимодействия деятельности лексикографа (лексикографов) и «взгляда», точки зрения носителя языка, которые («взгляд», точка зрения) невольно обнаруживают себя в формулировке толкования диалектного слова! Об этом красноречиво свидетельствуют многочисленные примеры (в том числе и приведенные выше). Ср. также:

> *Пирожница* ‘баба избалованная, живущая роскошно, привыкшая к пирогам’.
> *Подтолкач* ‘продавец в питейном заведении, который по обычаю *подталкивает пьющих под руку*, чтобы выплеснулось вино (в его пользу)’. [Филин, 1965-2021: 217].
> *Ждакаться*. Пск. ‘ломаться друг перед другом, не желая первым пойти в гости к другому, ожидая, что это сделает другой’ [Филин, 1965-2021: 94].
> *Приволока* ‘лишние, чужие люди в доме (приходящие без приглашения, нежданно, не ко времени)’. Яросл. Мы без приволоки редко живем, гля-то что на большой дороге. Костром. Приволоки-то сколько пошло! Приволока одолела нас [Филин, 1965-2021: 147].
> *Започтливый* Олон. ‘извиняющийся за то, что не может хорошо угостить посетивших его гостей’. Олон. Не будь гостю започтлив, а будь рад (пословица) [Филин, 1965-2021: 351].

«Взгляд» носителя языка на окружающий мир, его оценки и суждения прежде всего закреплены в высказываниях, каких-то небольших и пространных пояснениях, язык которых зачастую нам совершенно непонятен благодаря наличию одного-единственного слова. Ср., например: «Болокайся, что ли, да пойдем». Что значит, *болокайся*? Самое интересное заключается в том, что привычное для человека, знающего русский язык «Одевайся, что ли, да пойдем», не является точным эквивалентом этой диалектной фразы. Ведь глагол *болокаться* означает ‘одеваться внакидку, не в рукава, набрасывать на плечи одежду’ [Филин, 1965-2021: 77]. В русском литературном языке, как известно, подобная дефиниция однословного выражения не имеет. С учетом того, что в говорах есть глагол *оболокаться* ‘одеваться’ и очевидной этимологической связи с такими русскими словами, как *обволакивать, оболочка, облако*, любопытным может представиться наблюдение над тем, что формальная «неполнота» глагола *болокаться* (отсутствие начального -о-) приводит и к «смысловой неполноте» обозначаемого глаголом действия: ‘одеваться */не полностью* – А.Н./ внакидку, не в рукава, набрасывать на плечи одежду’.

Приведем еще ряд примеров, которые, на наш взгляд, являются яркой иллюстрацией проблемы понимания смысла высказывания носителем языка:

> «Не ходи на лед, вишь вон, *проступи* есть».
> *Про**о**ступь* ‘глубокий след от ног на рыхлой дороге, подтаявшем льду и т. п.’. Даль, Ишим. Иркут., 1967 [Филин, 1965-2021: 256].
> «Четыре стакана муки терковой размешивать и выливать, чтоб *в прогорячь* была сковорода».
> *Прогорячий* ‘слегка, немного подогретый, не очень горячий’. *В прогорячь*, в знач. нареч., безл. сказ. Липец. Ворон., 1935.
> «*Кулачиваем* да еще раз *прокулачиваем*, потом помазываем и белим».
> *Прокулачивать* ‘обмазывать саманные стены, набивая глину кулаками’. Р. Урал, 1976 [Филин, 1965-2021: 166].

Системность языка, как известно, обнаруживает себя на самых разных языковых уровнях. И в некоторых случаях очевидны, к примеру, отношения синонимии, имеющие место между семантикой общеизвестного или

диалектного слова и значением известного фразеологизма. Ср.: *окапанный* ‘Похожий на кого-л., точь-в-точь кто-л.’. Он – *окапанный* отец. Сравним известное нам *как две капли похож*.

В русском языке есть выражение *накрутить хвост* (хвоста) кому ‘Прост. В грубой форме сделать выговор’ [Молотков, 1987: 264] и глагол *чихвостить* ‘Прост. Бранить, пробирать’ [Чернышев, 1950-1965: 1092 – 1093] и его производные *отчихвостить*, *расчихвостить* [Тихонов, 1985 : 380]. Ср.: *отчихвостить* ‘Просторeч. Сильно выбранить, выругать за что-л.’ [Чернышев, 1950-1965: 1698 – 1699]. Совершенно очевидна смысловая связь между глаголом и фразеологизмом. Интересным дополнением к словам с корневой морфемой *хвост*-, по нашему мнению, послужит следующий деривационный фрагмент из трех диалектных единиц (для «смысловой интриги» сначала приводим контексты словоупотребления):

> «Нас не берут, а мы как *прихвостки* за ними-то бегали».
> *Прихвостка* ‘женщина или девушка, сопутствующая кому-л.’. Любим. Яросл., 1968.
> «Это не ребенок, а *прихвостень*».
> *Прихвостень* ‘ребенок, который не отпускает от себя мать’. Кашин. Твер., 1897.
> «Всю капусту *прихвостало*.
> *Прихвостать* ‘прибить, прижать к земле (дождем, ветром)’. Черепов. Волог., 1929 [Филин, 1965-2021: 49].

В заключение следует заметить, что обращение к подобным дефинициям диалектных слов, зачастую представляющим результат взаимодействия деятельности лексикографа и интерпретации внутренней формы слова носителем языка, позволяет глубже понять механизмы моделирования различных фрагментов словообразовательных гнезд, дифференцирующих ту или иную предметную область.

Список литературы

Аванесов, Р.И., 1954: Общенародный язык и местные диалекты на разных этапах развития общества. Материалы к курсам языкознания. Издательство Московского университета.

Вендина, Т.И., 2018: Традиции и новации в изучении русских диалектов. В: Коммуникативные позиции русского языка в славянском пограничье: двуязычие и межъязыковая интерференция: Научные доклады участников Международного форума русистов. Аверс. 28 – 39.

Голев, Н.Д., 2010: Словарь обыденных толкований русских слов: концепция проект, опыты реализации. В: Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты. Издательство Томского государственного педагогического университета. 205–264.

Гулида В.Б., 2013: Конференция «Народная лингвистика»: взгляд носителей языка на язык». В: Вопросы языкознания. № 5.

Добровольский, В.Н., 1914: Смоленский областной словарь. Типография П.А. Силина.

Ларин, Б.А. и др. (редкол.), 1967 – 2022: Псковский областной словарь с историческими данными: т.1 – 10. Издательство Ленинградского университета.

Молотков, А.И. (ред.), 1987: Фразеологический словарь русского языка. Русский язык.

Никитевич, А.В., 2017: Русская народная культура в зеркале словообразования. В: Cuadernos de Rusistica Espanola. № 13. 30 – 42.

Никитевич, А.В., 2018: Наименования лица по внутренним и внешним характеристикам в составе фрагментов лексико-словообразовательных гнезд. В:/ Языковая личность и эффективная коммуникация в современном поликультурном мире. Издательский центр Белорусского государственного университета. Ч.2. 153 – 160.

Тихонов, А. Н., 1985: Словообразовательный словарь русского языка: в 2т. Русский язык.

Филин, Ф. П. (сост.), 1965-2021: Словарь русских народных говоров: вып.1–52. Академия наук СССР, Институт лингвистических исследований РАН.

Чернышев, В. И. (ред.), 1950 – 1965: Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. Издательство академии наук СССР

MODELING OF FRAGMENTS OF WORD-FORMATION NESTS AND THE PRACTICE OF LEXICOGRAPHY

The article is devoted to some aspects of lexicography of such fragments of word-formation nests as word-formation chain and word-formation paradigm. The construction of complex units of the word-formation system is based on various associations of related units, primarily word-formation pairs; however, taking into account the peculiarities of word-formation lexicography, the question of their semantic content in some subsystems of Russian (literary language/dialects) that are certainly interconnected in one way or another seems quite relevant. It is obvious that the units under consideration are the result of modeling, which takes into account

the derivational semantics proper. Modern word-formation lexicography demonstrates quite different results of such modeling, and the degree of differences between some dictionaries of the corresponding type is determined by a number of points, one of which is the involvement/non-involvement of dialectal words in the analysis.

The author draws attention to the presence of the same regularities characterizing the construction of complex units of the word-formation system as associations of related units in the system of the literary language, in Russian folk dialects, and in such fragments of word-formation nests of the synthesized type, when a possible association connects a dialectal word and a word of the literary language. In the latter case, dialectal words often claim to be "fillers" of word-formation and semantic chains.

The comparison of the word-formation capabilities of various subsystems of Russian allows us to turn to the identification of cognitively significant meanings that are represented by one word in dialects and do not have one-word correspondence in the literary language. Lexical semantics and word-formation motivation of a number of dialectal words make it possible to identify and characterize a whole range of lexical and word-formation meanings that do not have one-word representation in the system of the Russian literary language. Turning to dictionary definitions of dialectal words, which often represent the result of interaction between the activity of a lexicographer and the interpretation of the internal form of a word by a native speaker, allows us to better understand the mechanism of the appearance of various fragments of derivational nests that differentiate one or another subject area.

KEYWORDS: linguistic modeling, word-formation nests, dialectal word

Lana Hudeček
Milica Mihaljević

TVORBA RIJEČI U *MREŽNIKU* I *JENI*[1]

1. Uvod

Ovaj je rad potaknut monografijom Borisa Kerna *Stopenjsko besedotvorje* i radovima o stupanjskoj tvorbi predstavljenima na Međunarodnome znanstvenom skupu *Stopenjsko besedotvorje*, 23. mednarodna znanstvena konferenca Komisije za besedotvorje pri Mednarodnem slavističnem komiteju održanome u Ljubljani 17. – 20. rujna 2024. Cilj je rada usporediti primjenjivost modela stupanjske tvorbe[2] pri ustustavljivanju leksikografskoga opisa u općejezičnome e-rječniku i terminološkome rječniku. Za usporedbu su odabrani *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik* i *Rječnik jezikoslovnoga nazivlja* (RJN), koji je nastao kao rezultat rada na projektu *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena*. Budući da su ti projekti nastajali djelomično u isto vrijeme i s istim timom, već su bili predmetom usporedbe, ali nije bilo riječi o tvorbi (Hudeček i Mihaljević 2019.). U obama rječnicima posebna je pozornost posvećena tvorbi riječi. O tvorbi riječi u *Mrežniku* objavljeni su radovi Hudeček i Mihaljević 2024a i 2024b, a tvorba riječi u *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja* nije dosad bila detaljnije obrađena.

[1] Ovaj je rad nastao u okviru projekta *Hrvatski mrežni rječnik (Mrežnik) – 2. faza*, koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Za iznesene stavove i mišljenja odgovorne su samo autorice te ti stavovi ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

[2] Stupanjska je tvorba riječi promatranje tvorbenih veza istokorijenskih riječi kako bi se utvrdila osnova svake tvorenice u tvorbenome gnijezdu. (Kern 2017).

2. Tvorba riječi u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik jednojezični je normativno-deskriptivni rječnik hrvatskoga jezika koji se izrađuje u Institutu za hrvatski jezik. Od 2017. do 2021. istoimeni je projekt financirala Hrvatska zaklada za znanost (IP-06-2016-2141), od 2021. do 2023. bio je interni projekt Instituta za hrvatski jezik, a od 1. siječnja 2024. projekt *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik: 2. faza* financira Europska unija u sklopu programa NextGeneration EU. Više podataka o projektu dostupno je na mrežnim stranicama projekta na adresi http://ihjj.hr/mreznik/.

Mrežnik ima tri modula, odnosno tri zasebna, a istodobno povezana rječnika: osnovni modul namijenjen odraslim izvornim govornicima hrvatskoga jezika, modul za učenike nižih razreda osnovne škole te modul za neizvorne govornike hrvatskoga jezika. Njihova povezanost očituje se u jednostavnome prelaženju iz jednoga modula u drugi, ali i u prilagođenosti podataka korisniku pojedinoga modula. Definicije, primjeri i napomene u modulu za učenike i modulu za neizvorne govornike u pravilu su dobiveni prilagodbom podataka iz osnovnoga modula. Pritom su u ta dva modula oblikovani novi sustavi, te se sustavnost očituje i unutar jednoga modula, ali i u međumodulnoj povezanosti. Demoinačica *Mrežnika* (A – NJ) dostupna je na adresi https://rjecnik.hr/mreznik/.

2024. godine objavljena je monografija o različitim aspektima leksikografskoga rada te različitim praktičnim i teorijskim pitanjima suvremene e-leksikografije – na primjeru *Mrežnika* (Hudeček, Mihaljević i Jozić (ur.) 2024.). Jedno od poglavlja bavi se i tvorbenim podatcima u osnovnome *Mrežnikovu* modulu (Hudeček i Mihaljević 2024a). O tvorbi u *Mrežniku* objavljen je i rad Hudeček i Mihaljević 2024b.[3] U mnogim je radovima istaknuta važnost donošenja tvorbenih podataka u rječnicima, čime se korisnika rječnika upućuje u mrežu odnosa koji postoje među riječima (Ulsamer 2011: 302, Klossa 2005.). Razumijevanje toga odnosa i njegove sustavnosti može biti osobito korisno za osobe koje nisu izvorni govornici kojega jezika.[4]

[3] Stoga se ovo poglavlje dijelom temelji na radovima Hudeček i Mihaljević 2024a te Hudeček i Mihaljević 2024b.

[4] "In second language acquisition, word formation is important for decoding of words the learner does not know, for the production of regular new words where the learner has not acquired the standard word, and for the creation of the tighter network structure in the mental lexicon, which facilitates vocabulary acquisition." (ten Hacken, Abel i Knapp 2006: 243).

2.1. Tvorbeni podatci u osnovnome modulu

Pri donošenju tvorbenih podataka u osnovnome modulu slijedili smo teorijski okvir stupanjske tvorbe (Kern 2017.), koji je omogućio da se tvorbeni podatci donose ustavljeno i dosljedno. U *Mrežnikovu* osnovnome modulu donosi se tvorbena raščlamba riječi u natuknici i podatak o njezinim tvorenicama te se time ispunjavaju osnovni zahtjevi za tvorbene podatke u rječniku (Barz 2001: 88–89), npr.:

alpinist TVORENICE: alpinistica, alpinistički, alpinistkinja, alpinistov
alpinistica TVORBA: alpinist-ica, TVORENICA: alpinističin
alpinistički TVORBA: alpinist-ički
alpinistkinja TVORBA: alpinist-kinja, TVORENICA: alpinistkinjin
alpinistov TVORBA alpinist-ov

U gornjemu primjeru riječ je o jednostavnijim tvorbenim odnosima. Za složenije su tvorbene odnose, npr. one u tvorbenome gnijezdu riječi *dar*, pri obradi sastavljane tablice (1. tablica) kako bi se osigurala sustavnost i dosljednost u donošenju tvorbenih podataka.

1. tablica: Primjer tablice uspostavljene za osiguravanje sukladnosti podataka o tvorenicama i njihovoj tvorbenoj raščlambi

dar			
	darak		
	darić		
	darodavac		
		darodavčev	
		darodavka	
			darodavkin
		darodavački	
	daroprimac		
		daroprimčev	
		daroprimka	
			daroprimkin
		daroprimački	
	daronoša		
		daronošin	
	darovni		
	darovit		

- nedarovit
  - nedarovito
  - nedarovitost
- darovito
- darovitost

darežljiv
- nedarežljiv
  - nedarežljivo
  - nedarežljivost
- darežljivo
- darežljivost

darivati
- darivatelj
  - darivateljev
  - darivateljica
    - darivateljičin
  - darivateljski
- darivanje

darovati
- darovatelj
  - darovateljev
  - darovateljica
    - darovateljičin
  - darovateljski
- darovanje

podariti
- podaren

obdariti
- obdaren
  - obdarenik
    - obdarenikov
    - obdarenica
      - obdarenič in

nadariti
- nadaren
  - nadarenik
    - nadarenikov
    - nadarenica
      - nadarenič in
  - nadareno
  - nadarenost

U *Mrežniku* se poveznicom povezuje riječ u natuknici sa svojim tvorenicama koje su u *Mrežniku* obrađene, ali u rubrici *Tvorenice* navode se i one koje zasad u njemu nisu obrađene. Kako je riječ o rastućemu rječniku, popisi tvorenica vrijedan su izvor natuknica koje će biti obrađene u sljedećemu razdoblju. Kao natuknice u *Mrežniku* zasad nisu zastupljene jedinice manje od riječi.

Osnovna su načela tvorbene raščlambe u *Mrežniku*:

1. Donosi se podatak samo o posljednjemu koraku u tvorbi riječi – ne donosi se podatak o korijenu riječi.
2. U tvorbenoj raščlambi ne bilježe se glasovne promjene (npr. *bez-konačan*).
3. Napomene o tvorbenome načinu donose se samo kad je riječ nastala rjeđim tvorbenim postupcima.[5]
4. U tvorbenoj se raščlambi bilježi nulti tvorbeni morfem, npr. *neb-o-der-Ø*.
5. Posuđenice se tvorbeno ne raščlanjuju ako bi se tvorbena raščlamba odnosila na identifikaciju sastavnica koje su u tvorbi koje riječi sudjelovale u kojemu drugom jeziku.[6]
6. Istoizrazne riječi različite tvorbene raščlambe navode se kao homonimi.
7. Ako se riječ može tumačiti dvjema osnovama, riječi tvorene od usporedivih osnova istim afiksom/afiksima tvorbeno se raščlanjuju na isti način, a prednost dajemo jednostavnijoj tvorbenoj osnovi.[7]

Neki se tvorbeni podatci nalaze i u rubrici *Normativna napomena* kad se u njoj objašnjava normativni status riječi tvorenih od iste osnove od kojih jedna ne pripada standardnomu jeziku ili pripada njegovu razgovornomu stilu, npr. uz riječi tvorene sufiksima *-ista* i *-ist*, *-ona* i *-onica*, vidi 1. sliku, *-arna* i *-arnica*, *-lac* i *-telj*, *-ica* i *-inja*, *-iti* i *-jeti* itd. ili uz paronime, npr. *gudaći* i *gudački*. U osiguravanju sustavnosti u donošenju tvorbenih podataka bili su korisni podatci iz odostražnoga rječnika nastala na temelju *Mrežnikova* abecedarija.[8]

[5] Preobrazbom, unutrašnjom tvorbom, kraćenjem, apelativizacijom (poimeničenjem) ili polusloženičnom tvorbom, npr. **lijepo** TVORBA: preobrazbom od srednjega roda pridjev *lijep*.

[6] Unošenje tvorbenih podataka u *Mrežnik* otvorilo je mnoga pitanja tvorbe riječi u hrvatskome jeziku. Jedno od njih odnosi se i na 5. načelo te uključuje problem odnosa tvorbe i etimologije (više u Ivšić Majić 2024.), koji je izravno povezan i s problemom homonimije (usp. Hudeček i Mihaljević 2012.).

[7] Dvojbe povezane s tvorbenom račlambom riječi bile su česte u obradi brojeva i brojevnih tvorenica (Matas Ivanković 2024.). O dvojbama u tvorbenoj raščlambi vidi i u Mihaljević i Ramadanović 2006. te Hudeček i Mihaljević 2024a.

[8] Više u Mihaljević 2024. te Lewis i Mihaljević 2018.

• Imenice tvorene sufiksom *-ona* od glagolskih osnova, a koje označuju prostoriju ili zgradu, npr. *autopraona*, *blagovaona*, *čistiona*, *gostiona*, *kupaona*, *predavaona*, *prodavaona*, *radiona*, *svlačiona*, *učiona*, pripadaju razgovornomu funkcionalnom stilu. U strožim stilovima hrvatskoga standardnog jezika te imenice ne treba upotrebljavati. Njemu pripadaju imenice tvorene sufiksom *-onica*: *autopraonica*, *blagovaonica*, *čistionica*, *gostionica*, *kupaonica*, *predavaonica*, *prodavaonica*, *radionica*, *svlačionica*, *učionica*.

1. slika: Normativna napomena uz imenice tvorene od iste osnove sufiksima *-ona* i *-onica*

2.2. Tvorbeni podatci u modulu za neizvorne govornike

Modul za neizvorne govornike namijenjen je osobama koje uče hrvatski na početnoj (A1 – B2) razini prema ZEROJ-u. U njemu se ne donose podatci o tvorbenoj raščlambi i tvorenicama. Tijekom rada na tome modulu u sklopu projekta održano je nekoliko radionica za polaznike Croaticuma – Centra za hrvatski kao drugi i strani jezik Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Na radionicama su sudjelovali polaznici kolegija *Jezične vježbe IV* (usporedivo sa stupnjem B2.1 prema ZEROJ-u). Naglasili su da hrvatski doživljavaju kao jezik bogat glagolima te da teško ovladavaju prefigiranim glagolima. Stoga se u modulu za neizvorne govornike uz osnovne glagole sustavno donose podatci o prefigiranim glagolima, za koje su u napomenama uz osnovne glagole uspostavljene pregledne tablice s podatcima o njihovu značenju te primjerima uporabe, npr. uz glagol *padati* nalazi se ova napomena:

• S glagolom *padati* povezani su glagoli:

ispadati	'odvajati se od cjeline'	*Djetetu su počeli ispadati mliječni zubi.*
napadati	'pasti u većoj količini i zadržati se na kojemu mjestu'	*Na Sljemenu je napadao snijeg.*
otpadati	'odvajati se od nečega i padati'	*Od stresa joj je počela otpadati kosa.*

Ako nema osnovnoga glagola, npr. kod glagola s osnovom *-laziti*, u napomeni se donose podataci o glagolima tvorenim od iste tvorbene osnove. Tako se npr. uz glagol *dolaziti* uz ostale napomene donosi i ova:

• Glagol *dolaziti* tvoren je kao i glagoli:

izlaziti	'napuštati zatvoreni prostor'	*Izlazim iz kuće.*
odlaziti	'krećući se napuštati određeno mjesto ili aktivnost'	*Odlazim s posla.*
prolaziti	'krećući se kroz zatvoreni prostor dolaziti na suprotnu stranu'	*Prolazili smo kroz tunel.*
ulaziti	'pristupati u zatvoreni prostor'	*Ulazim u trgovinu.*
silaziti	'spuštati se'	*S prvog kata silazim stepenicama, a s petog liftom.*
zalaziti	'nestajati iza horizonta'	*Sunce zalazi u 18 sati.*

I u normativnim napomenama u ovome modulu, kao i u osnovnome, nalaze se podatci koji se odnose na tvorbu riječi, npr. uz riječ *kupaonica*: „U razgovoru se upotrebljava i riječ *kupaona*. U standardnome jeziku treba upotrijebiti riječ *kupaonica*."

Kako je *Mrežnik* igrificirani rječnik, a Josip Mihaljević, koji je autor igara, istraživanje za svoj doktorski rad proveo je na Croaticumu, neke su igre namijenjene boljemu razumijevanju tvorbenih odnosa i značenja tvorenica u hrvatskomu jeziku, vidi 2. sliku.[9]

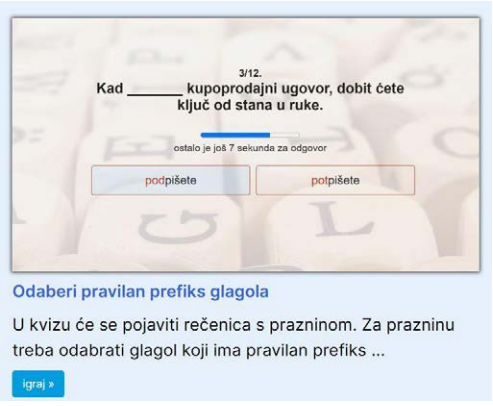

2. slika: Slika za učenje značenja prefigiranih glagola

Objavljeno je i tiskano izdanje rječnika za neizvorne govornike hrvatskoga jezika (Hudeček, Mihaljević i Pasini (2025)).

[9] Više u Mihaljević 2022.

3. Tvorba riječi u projektu *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena*

Projekt *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena* od 24. svibnja 2019. do 23. prosinca 2020. financirala je Hrvatska zaklada za znanost (projekt: Struna-2017-09-05), a od 1. siječnja 2021. do 31. prosinca 2023. bio je interni projekt Instituta za hrvatski jezik. Projekt je pokrenut zbog potrebe da se popiše, ustanovi i normira hrvatsko jezikoslovno nazivlje. Više podataka u projektu dostupno je na mrežnim stranicama projekta (https://jena.jezik.hr/).

Osnovni su rezultati projekta:

- izrada *Jezikoslovnoga korpusa* pretraživoga u Sketch Engineu[10], vidi 3. sliku[11]
- izrada *Odostražnoga rječnika jezikoslovnoga nazivlja*[12], vidi 4. sliku
- uključivanje 1700 obrađenih jezikoslovnih naziva u terminološku bazu *Struna*[13] s potvrđenim sinonimima (dopušteni nazivi, nepreporučeni nazivi, zastarjelice, žargonizmi) i istovrijednicama, primjer obrade naziva *tvorba riječi* u *Struni* vidi na 5. slici.
- objava monografije *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje* (Mihaljević, Hudeček i Jozić 2023.)
- objava tiskanoga *Rječnika jezikoslovnoga nazivlja* (Mihaljević i Hudeček 2024.) *Rječnik* sadržava 2974 rječnička članka u kojima se nazivi prevode na sedam jezika (engleski, njemački, francuski, talijanski, ruski, češki i švedski). Nazivi su najčešće imenice ili višerječni nazivi u kojima je nosiva riječ imenica, ali ima i određeni broj pridjeva i glagola.[14]

3.1. Tvorbena analiza u *Jeni*

U projektu *Jena* posvećena je velika pozornost tvorbi riječi. To se posebno očituje u ovome:

1. U monografiji *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje* nalazi se poglavlje *Tvorbeno nazivlje,* u kojemu se posebno analizira nazivlje tvorbenih načina i tvorenica te mocijsko nazivlje (Hudeček i Mihaljević 2023).

[10] O Sketch Engineu vidi Kilgarriff i dr. 2004., 2014.

[11] O *Jezikoslovnome korpusu* vidi u Mihaljević 2023.

[12] O *Odostražnome rječniku jezikoslovnoga nazivlja* vidi u Mihaljević 2023.

[13] O bazi *Struna* vidi u Nahod 2023.

[14] U generativnoj gramatici zabilježeni su i imperativi koji se definiraju s pomoću imenica (*privuci*, *sroči*, *izreci*, *pošalji* i *spoji*), vidi u Birtić i Mihaljević 2023.

Birtić, Matea.	ribuirane morfologije i Marantzova dva mjesta	**tvorbe riječi**	u sintaksi, moglo bi se reći da tu nije riječ o dv
Birtić, Matea.	ljati i u okviru Marantzove teorije o dva mjesta	**tvorbe riječi**	u sintaksi: može se pretpostaviti da se kod ime
Birtić, Matea.	ivkama distribuirane morfologije i sintaktičkom	**tvorbom riječi**	, vid se u hrvatskome jeziku odredio kao sintak
Birtić, Matea.	niloga ukazala je na važnu reviziju pogleda na	**tvorbu riječi**	i aspekt uopće.</s><s>S jedne strane, takva č
Birtić, Matea.	lan.</s><s>S pomoću Marantzova dva mjesta	**tvorbe riječi**	u sintaksi također se pokušalo razmotriti izved
Birtić, Matea.	ne morfologije te posebno pristup takve teorije	**tvorbi riječi**	.</s><s>Druga sadržajna cjelina obuhvaća opi
Birtić, Matea.	vatskome jeziku.</s><s>Prema takvu modelu	**tvorba riječi**	obuhvaća spajanje apstraktnih korijena s odre
Brlobaš, Željka...	aje čitave dijelove jezika, kao što je na primjer	**tvorba riječi**	; ona je normativna i misli da može izricati prav
Brlobaš, Željka...	nalo nejasnoga sadržaja mogla bi biti u pitanju	**tvorba riječi**	općenito, odnosno pitanje korijena riječi koji m
Brlobaš, Željka...	oglavlja o sprezanju glagola, o naglašavanju i	**tvorbi riječi**	</s><s>Postavke o glagolskome vidu dane su
Brlobaš, Željka...	na jezikoslovne razine - morfologiju, skladnju i	**tvorbu riječi**	.</s><s>Ono što je posebno važno jest činjeni
Brlobaš, Željka...	asovima, o oblicima (sklanjanje i sprezanje), o	**tvorbi riječi**	i o sintaksi.</s><s>Pojam svršenih i nesvršeni

3. slika: Dio konkordanicije leme *tvorba riječi* u *Jezikoslovnome korpusu*

abionim	hagionim	nesonim
andronim	hidronim	ojkonim
antonim	hijeronim	oronim
antroponim	hilonim	paralionim
astronim	hodonim	paronim
bentonim	holonim	patronim
bionim	homonim	potamonim
deonim	hormonim	pseudonim
dijaplonim	horonim	sinonim
egzonim	idionim	skupni antroponim
endonim	individualni antroponim	speleonim
eponim	kozmonim	talasonim
etnonim	krematonim	teonim
fiktonim	kriptonim	toponim

4. slika: Pretraživanje završetka *-onim* u *Odostražnome rječniku jezikoslovnoga nazivlja*

tvorba riječi

definicija	područje gramatike koje proučava postanak novih riječi od već postojećih
istoznačnice	**dopušteni naziv:** rječotvorje
istovrijednice	**engleski:** word formation **njemački:** Wortbildungslehre **francuski:** formation des mots **ruski:** словообразование
poveznica	http://gramatika.hr/pravilo/uvod/111/
razredba	**polje:** filologija **grana:** opće jezikoslovlje (lingvistika) **projekt:** Hrvatsko jezikoslovno nazivlje (JENA)

5. slika: Obrada jednoga značenja naziva *tvorba riječi* u bazi *Struna*

2. U bazi *Struna* i posebno u RJN-u obrađeno je tvorbeno nazivlje, vidi rječnički članak natuknice *mocija* u 1. prikazu:

mocija
definicija: veza između imenica ili višerječnih izraza koji se razlikuju u rodu te označuju pripadnike različitoga spola, a u svemu drugom imaju isto značenje
područje: temeljno jezikoslovno nazivlje – tvorba riječi
nepreporučeni naziv: moviranje
engleski: relation between feminine/masculine pairs
njemački: Movierung, Motion
francuski: genrisation
talijanski: mozione
ruski: моция
češki: přechylování, moce
napomena: Naziv *mocija* u hrvatskome se jezikoslovnome nazivlju upotrebljava u trima značenjima: 1. istoznačan je nazivu *mocijska tvorba*, 2. označuje vezu (koja ne mora biti tvorbena) između imenica jednoga roda i imenica drugoga roda s razlikom u spolu, 3. označuje trorodnost pridjeva i nekih glagolskih oblika.

1. prikaz: Obrada naziva *mocija* u RJN-u

3. Tvorbene nedoumice često su razlog za donošenje pridjevnih natuknica u RJN-u. Tu su uglavnom odabrani oni pridjevi u čijoj se tvorbi često griješi. Takav je pristup omogućio da se uz te pridjeve u rubrici *napomena*: navede i iscrpnije objašnjenje tvorbe te da se kao nepreporučeni ili dopušteni nazivi navedu i oni pridjevi koji se često upotrebljavaju, a nisu u skladu s tvorbenim pravilima, npr. pridjev *tekstni* u 2. prikazu.

tekstni
definicija: koji se odnosi na tekst
nepreporučeni naziv: tekstualni
napomena: Jedno je od načela jezičnoga posuđivanja: ako treba preuzeti koju riječ iz drugoga jezika, ne treba preuzimati i riječi koje su od nje izvedene, nego ih treba izvoditi iz hrvatske posuđenice (ako je posuđena imenica, pridjev treba izvesti od nje prema pravilima hrvatske tvorbe, a ne iz stranoga jezika posuditi i pridjev). U hrvatski su jezik tako preuzete riječi *tekst* i *kontekst*, a pridjevi se izvode po pravilima hrvatske tvorbe prema kojima se osnovi dodaje nastavak *-ski* ili *-ni*. Stoga hrvatskomu standardnom jeziku pripadaju pridjevi *tekstni* i *kontekstni*, a ne pripadaju mu pridjevi *tekstualni* i *kontekstualni*.

2. prikaz: Dio obrade pridjeva *tekstni* u RJN-u

4. U RJN-u često se u napomeni navode i podatci o tome kako pravilno tvoriti pridjev od neke imenice. Ta se napomena nalazi npr. kod imenica koje završavaju na *-onim* jer se u njihovoj uporabi često upotrebljava više istoznačnih pridjeva (npr. *sinonimni*, *sinonimski*) te kod imenica na *-ija*, npr.:

nesonim **definicija:** ime otoka **napomena**: Od imenice *nesonim* tvori se pridjev *nesonimni*.
morfologija **definicija:** područje gramatike koje proučava oblike riječi **napomena:** Od imenice *morfologija* tvori se pridjev *morfološki*.

Da bi se takve napomene mogle donijeti što sustavnije, služili smo se *Odostražnim rječnikom jezikoslovnoga nazivlja*.

5. Posebna je pozornost u RJN-u posvećena razgraničenju tvorbenih paronima jer je paronimija iznimno česta kod pridjeva tvorenih od neistoznačnih jezikoslovnih naziva, vidi dio obrade naziva *hidronim* i *hironimija*:

hidronim **definicija:** ime vodnoga objekta **napomena:** Od imenice *hidronim* tvori se pridjev *hidronimni*.	**hidronimija** **definicija:** ukupnost hidronima određenoga područja, jezika i razdoblja **napomena:** Od imenice *hidronimija* tvori se pridjev *hidronimijski*.

Da bi se jasnije razgraničilo značenje pridjevnih paronima koji se u praksi često pogrešno upotrebljavaju, u sklopu projekta *Jena* analiziran je *Jezikoslovni korpus* (konkordancije, skice riječi[15] i razlikovne skice riječi) u Sketch Engineu. Skice riječi mogu biti dobar pokazatelj kako se u praksi upotrebljavaju sveze koje sadržavaju paronime, ali i pokazatelj u kojim se svezama najčešće griješi. Na 6. slici prikazane su razlikovne skice riječi pridjeva *frazemski* i *frazeološki* iz *Jezikoslovnoga korpusa*.

[15] Skice riječi za hrvatski jezik izradio je Nikola Ljubešić u okviru projekta *Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*.

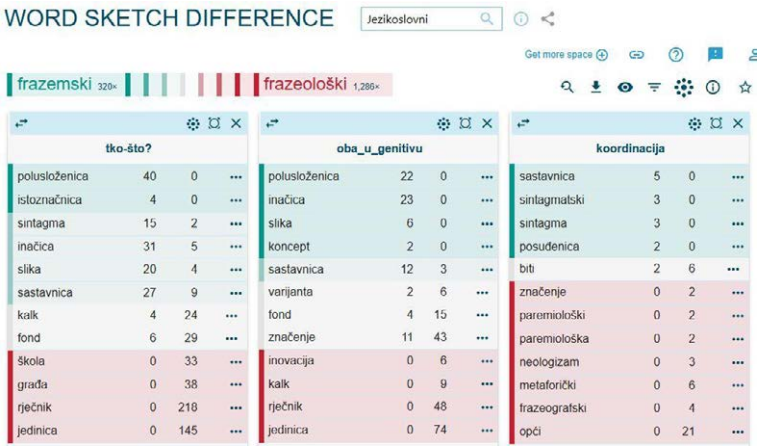

6. slika: Razlikovne skice riječi *frazemski* i *frazeološki*

Iz skica riječi vidi se da se npr. imenice *fond*, *kalk*, *varijanta* i *značenje* pojavljuju i uz pridjev *frazemski* i uz pridjev *frazeološki*. Stoga se uz naziv *frazem* nalazi napomena: *Od imenice* frazem *tvori se pridjev* frazemski., a uz naziv *frazeologija*: *Od imenice* frazeologija *tvori se pridjev* frazeološki. U *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja* nalaze se ovi nazivi koji sadržavaju element *frazemski* i *frazeološki*:

frazemski (tvoreno od *frazem*)	**frazeološki** (tvoreno od *frazeologija*)
antonimi, cjelina, homonimi, inačica, izraz, kalk, koncept, nadnatuknica, polusloženica, posuđenica, rečenica, sastavnica, sinonimi, sraslica, sveza	rječnik (frazeološko)-etimološki rječnik

U *Jezikoslovnome korpusu* nalaze se 33 potvrde pridjeva *antroponimni* i 319 potvrda pridjeva *antroponimijski*. Pridjev *antroponimni* nalazi se uz imenice *sustav*, *postanje*, *fond*, a *antroponimijski* isto uz *sustav*, *postanje* i *fond*, ali i *formula*, *građa*, *istraživanje*, *kategorija*, *korpus*, *natuknica*, *obilježje*, *okamine*, *podjela*, *potvrda*, *previranja*, *projekt*, *razina*, *rječnik*, *spomenik*, *terminologija*, *tradicija*.

U *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja* uz naziv *antroponim* nalazi se napomena *Od imenice antroponim* tvori se pridjev *antroponimni,* a uz naziv *antroponimija* navodi se napomena o tvorbi pridjeva:

antroponimija
napomena: Od imenice *antroponimija* tvori se pridjev *antroponimijski*.

U *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja* nalaze se natuknice *antroponimna formula*, *antroponimna kategorija*, *antroponimni fond*, *antroponimni model* i *antroponimni sufiks*.

3.2. Primjena modela stupanjske tvorbe na RJN-u

Provedbom tvorbene analize naziva potvrđenih u RJN-u možemo zaključiti da je najčešći tvorbeni model *imenica* > *pridjev*, npr. *hipertekst* > *hipertekstni*, *ćirilica* > *ćirilični*, *glagoljica* > *glagoljični*, *latinica* > *latinični*, *arabica* > *arabični*. Budući da se pridjevi tvoreni od naziva pisama upotrebljavaju nedosljedno, pridjevi *glagoljični*, *ćirilični*, *latinični* i *arabični* posebne su natuknice i uz njih se nalazi napomena navedena uz pridjev *glagoljični* u 3. tablici.

3. tablica: Usporedni prikaz imenice *glagoljica* i od nje izvedenoga pridjeva *glagoljični*

glagoljica **definicija:** slavensko pismo koje je za potrebe moravske misije sastavio Konstantin Ćiril u 9. stoljeću **područje:** povijest jezika, pravopis **podređeni nazivi:** obla glagoljica, uglata glagoljica **engleski:** Glagolitic script, Glagolitic **njemački:** glagolitische Schrift, Glagoliza **francuski:** alphabet glagolitique, glagolitsa **talijanski:** glagolitico **ruski:** глаголица **češki:** hlaholice **švedski:** glagolitisk skrift; glagolitiska **napomena:** Od imenice *glagoljica* tvori se pridjev *glagoljični*.	**glagoljični** **definicija:** koji se odnosi na glagoljicu **područje:** povijest jezika, pravopis **dopušteni nazivi:** glagoljički, glagoljski **nepreporučeni naziv:** glagoljaški **engleski:** Glagolitic **njemački:** glagolitisch **francuski:** glagolitique **talijanski:** glagolitico **ruski:** глаголический **češki:** hlaholský **švedski:** glagolitisk **napomena:** Pridjev *glagoljaški* odnosi se na glagoljaše, a ne na glagoljicu, te nije istoznačan pridjevu *glagoljični*. Odlučujući o tome kojemu od triju potvrđenih pridjeva *glagoljični*, *glagoljički*, *glagoljski* dati prednost, uzet je u obzir skladan sustav pridjeva sa značenjem 'koji se odnosi na pismo'. Stoga preporučeni pridjevni naziv tvoren od imenice *glagoljica* glasi *glagoljični* u skladu s pridjevima *arabični*, *ćirilični* i *latinični*. Više vidi u Hudeček, Mihaljević, Vukojević 2012: 19–21.

Zastupljeni su i modeli *imenica* > *imenica*, npr. *sufiks* > *sufiksacija*. Česti je tvorbeni uzorak u nazivlju tvorba s pomoću negacije *ne-*: *imenica* > *ne-* + *imenica*, npr. *govoritelj* > *negovoritelj* ili *pridjev* > *ne-* + *pridjev*[16], npr. *pismen* > *ne-* + *pismen*.

U RJN-u sustavno se uz znanstvena područja donose i muški i ženski profesijski nazivi. Stoga je često potvrđen tvorbeni model *struka* > *muški profesijski naziv* > *ženski profesijski naziv*, vidi 4. tablicu.

4. tablica: Usporedni prikaz dijela obrade naziva područja te muškoga i ženskoga profesijskog naziva

područje	**muški profesijski naziv**	**ženski profesijski naziv**
onomastika **definicija:** znanost o imenima **napomena:** Naziv *onomatologija* pojavljuje se u općejezičnim priručnicima, ali ga hrvatski onomastičari ne upotrebljavaju. Od imenice *onomastika* tvori se pridjev *onomastički*.	**onomastičar** **definicija:** stručnjak koji znanstveno proučava imena, njihov nastanak, razvoj i funkcioniranje	**onomastičarka** **definicija:** stručnjakinja koja znanstveno proučava imena, njihov nastanak, razvoj i funkcioniranje
frazeologija **definicija:** jezikoslovno područje koje proučava frazeme, njihovu strukturu, značenje, etimologiju, motiviranost, gramatičke značajke i njihovo funkcioniranje u kontekstu	**frazeolog** **definicija:** jezikoslovac koji se bavi frazeologijom	**frazeologinja** **definicija:** jezikoslovka koja se bavi frazeologijom

Rijetki su slučajevi u kojima se nalazi više od dva stupnja, vidi npr. 5 tablicu.

5. tablica: Tvorenice od naziva *naglasak* u *Rječniku jezikoslovnoga nazivlja*

naglasak
- naglašavati
- naglasni (dio višerječnoga naziva)
  - naglasnica
    - nenaglasnica

[16] Najčešće kao dio višerječnoga naziva *izravni (objekt)* > *neizravni (objekt)*.

Posuđenice, koje su česte u jezikoslovnome nazivlju, tvorbeno se ne raščlanjuju jer bi se tvorbena raščlamba odnosila na identifikaciju sastavnica koje su u tvorbi koje riječi sudjelovale u kojemu drugom jeziku, npr. *lema* > *lematizirati*, *onomastika* > *antroponomastika, toponomastika*.

4. Zaključak

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik jedini je suvremeni hrvatski rječnik koji sustavno donosi tvorbene podatke – u osnovnome modulu to su tvorbena raščlamba riječi u natuknici te njezine tvorenice. Tijekom radionica sa studentima na Croaticumu potvrđena je važnost tvorbenih podataka za neizvorne govornike hrvatskoga jezika te su neki od njihovih prijedloga uzeti u obzir u modulu za neizvorne govornike. Oni im omogućuju da prepoznaju značenje i onih riječi koje ne znaju te uspješno tvore riječi od osnovne riječi. Povezanost modula za neizvorne govornike s osnovnim modulom omogućuje korisnicima modula za neizvorne govornike da lako dođu do tvorbenih podataka o tvorbenoj raščlambi i tvorenicama.

U daljnjoj fazi izrade *Mrežnika* predviđeno je:

- tvorbene podatke upotpuniti podatkom o glasovnoj promjeni koja se provodi u tvorenici
- tvorbene podatke upotpuniti podatkom o tvorbenome načinu
- povezivanje tvorenice i riječi od koje je tvorena (zasad je povezivanje jednosmjerno)
- donošenje podatka o korijenu uz svaku riječ; stvaranje korijenskoga popisa u podlozi *Mrežnika*
- izrada rječnika afikasa i njegovo pridruživanje *Mrežniku*
- dodavanje tvorbenih podataka i u modul za neizvorne govornike te dodavanje osnovnih tvorbenih podataka u modul za učenike
- pokretanje projekta automatskoga prepoznavanja tvorenica; u takvu projektu podatci iz *Mrežnika* mogli bi pomoći u uvježbavanju računala da samostalno prepoznaje i raščlanjuje tvorenice (Callahan 2011.).

Analiza stupanjske tvorbe u RJN-u pokazala je manje stupnjeva nego analiza općejezičnoga leksika. Za to postoji nekoliko razloga:

1. nazivi su najčešće imenice te su rijetki primjeri glagolskih natuknica
2. pridjevi su posebno obrađeni samo u slučaju da se u njihovoj uporabi iznimno često griješi (kao u pridjevima izvedenim od naziva pisama). U ostalim je slučajevima pridjev naveden na kraju rječničkoga članka u kojemu se obrađuje imenica i uveden formulom: *Od imenice x tvori se pridjev y.*
3. nazivi su često višerječni, pa se kod njih ne može govoriti o tvorbi (osim o tvorbi pojedine sastavnice višerječnoga naziva)
4. nazivi se često preuzimaju iz stranih jezika, pa iako među njima postoji etimološka i tvorbena veza, nije riječ o hrvatskoj tvorbi i ne uzimamo ih u obzir pri analizi stupanjske tvorbe
5. u nazivlju nema prenesenoga značenja[17], a upravo je prijenos značenja često važan za stupanjsku tvorbu.

Provedena je analiza pokazala da je stupanjska tvorba koristan pristup u leksikografiji i terminografiji, posebno pri izradi općejezičnoga rječnika, jer doprinosi sustavnosti obrade.

Literatura

Barz, Irmhild, 2001: Wortbildungsbeziehungen im einsprachigen Bedeutungswörterbuh. U: *Von der mono- zur bilingualen lexikografie für das Deutsche*. Ur. Jarmo Korhonen. Frankfurt/M: Peter Lang, 85–100.

Callahan, Jean V., 2011: It's Not Impossible: Bringing Derived Words Out of Shadows in an Electronic Dictionary. *Proceedings of eLex 2011*, 60–65. http://elex2011.trojina.si/Vsebine/proceedings/eLex2011-7.pdf (pristupljeno 20. prosinca 2024.).

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik (demoinačica). https://rjecnik.hr/mreznik/ (pristupljeno 25. siječnja 2025.).

Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik (projektne stranice). http://ihjj.hr/mreznik/ (pristupljeno 25. siječnja 2026.).

Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – Jena. https://jena.jezik.hr/ (pristupljeno 20. prosinca 2024.).

Hrvatsko strukovno nazivlje – Struna. http://struna.ihjj.hr/. (pristupljeno 20. prosinca 2024.).

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica. 2012: Homonimija kao leksikografski problem. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 35. 159–186.

[17] Iako nazivi često nastaju postupkom metaforizacije (posebno npr. u nazivlju generativne gramatike, vidi Birtić i Mihaljević 2023.), a neki se nazivi i determinologiziraju i prelaze u opći jezik.

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, 2019. Croatian Web Dictionary – Mrežnik vs. Croatian Linguistic Terminology – Jena. U: *INFuture 2019: Knowledge in the Digital Age*. Ur. Petra Bago, Ivana Hebrang Grgić, Tomislav Ivanjko, Vedran Juričić, Željka Miklošević, Helena Stublić. Zagreb: Department of Information and Communication Sciences, Faculty of Humanities and Social Sciences. 22–31.

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, 2023: Tvorbeno nazivlje. U: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 201–220.

Hudeček Lana, Mihaljević, Milica, 2024a: Tvorba riječi u *Hrvatskome mrežnom rječniku – Mrežniku*. U: *Zbornik radova Sedmoga hrvatskoga slavističkog kongresa održana u Šibeniku od 25. do 28. rujna 2019*. Ur. Ivica Baković, Anđela Frančić, Marija Malnar Jurišić, Lana Molvarec, Bernardina Petrović. Zagreb: FF press. 293 –315.

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, 2024b: Tvorbeni podatci. U: *Anatomija rječnika: Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Ur. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 81–94.

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, Jozić, Željko (ur.), 2024: *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

Hudeček, Lana, Mihaljević, Milica, Pasini, Dinka, 2025: *Rječnik za nasljedne i neizvorne govornike hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

Ivšić Majić, Dubravka, 2024: Etimologija. U: *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Ur. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 109–122

Kern, Boris. 2017: *Stopenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Kilgarriff, Adam i dr., 2004: The Sketch Engine. *Proceedings of the 11th EURALEX International Congress*. Lorient: Universite de Bretagne – sud. 105–116.

Kilgarriff, Adam i dr., 2014: The Sketch Engine: 10 years later. *Lexicography*. 1/1. 7–36. https://link.springer.com/article/10.1007/s40607-014-0009-9#citeas (pristupljeno 1. listopada 2022.).

Klossa, Anete. 2005: Wortbildung. U: *Grundfragen der elektronishen Lexikographie (elexiko – das Online-Informationssystem zum deutschen Wortschatz*. Ur. Ulrike Hass. Berlin – New York: Walter de Gruyter. 141–163.

Lewis, Kristian, Mihaljević, Josip, 2018: Odostražni rječnik – što je, kako ga izraditi i čemu služi. *Hrvatski jezik*, 5/2, 21–25.

Matas Ivanković, Ivana. 2024: Brojevi i brojevne izvedenice. U: *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Ur. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 182–202.

Mihaljević, Josip, 2022: *Igrifikacija hrvatskoga mrežnog rječnika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

Mihaljević, Josip, 2023: Programska rješenja. U: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 117–132.

Mihaljević, Josip, 2024: Odostražni rječnik. U: *Anatomija rječnika. Hrvatski mrežni rječnik – Mrežnik*. Ur. Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 593–603.

Mihaljević, Josip, Marković, Mario, 2023: Jezikoslovni korpus. U: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 110–123.

Mihaljević, Milica, Hudeček, Lana (ur.), 2024: *Rječnik jezikoslovnoga nazivlja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik.

Mihaljević, Milica, Hudeček, Lana, Jozić, Željko (ur.), 2023: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Mihaljević, Milica, Ramadanović, Ermina, 2006: Razradba tvorbenih načina u nazivlju (s posebnim obzirom na odnos među složenicama bez spojnika -o-, sraslicama i tvorenicama s prefiksoidima). *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 32. 193–211.

Nahod, Bruno, 2023: Terminološka baza *Struna*. U: *Hrvatsko jezikoslovno nazivlje – JENA*. Ur. Milica Mihaljević, Lana Hudeček, Željko Jozić. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 3–10.

Odostražni rječnik jezikoslovnoga nazivlja. https://jena.jezik.hr/wp-content/odostrazni-jena/ (pristupljeno 20. prosinca 2024.).

ten Hacken, Pius, Abel, Andrea, Knapp, Judith: 2006. Word formation in an Electronic Learner's Dictionary. *International Jornal of Lexicography*, 19/3. 243–256.

Ulsamer, Sabina, 2011: Automatically extracted word formation products in an online dictionary. *Proceedings of eLex 2011*. 302–310. http://elex2011.trojina.si/Vsebine/proceedings/eLex2011-41.pdf (pristupljeno 20. prosinca 2024).

WORD FORMATION IN *MREŽNIK* AND *JENA*

The paper gives an overview of the approach to word formation in the projects *Croatian Web Dictionary – Mrežnik* and *Croatian Linguistic Terminology – Jena* of the Institute for the Croatian Language. The result of the *Mrežnik* project is a general normative dictionary with three modules. In the structure of *Mrežnik* (module for native speakers) there is the field *Word formation*. In this field, the formational analysis of the headword is given (field *Word formation analysis*:) and compounds and derivatives from the headword are also given (field: *Compounds and derivatives*:), which are headwords in *Mrežnik* but also the ones that are not headwords in *Mrežnik*. Data on word formation can also be found in the module for international students, at present only for verbs in notes which give data on aspectual pairs and derivatives (e.g., *trčati – dotrčati, natrčati se, otrčati, potrčati*...), and usage examples (*Danas smo trčali dva sata, baš smo se natrčali*.). In the next phase, the derivatives given in these notes will become headwords and have separate entries.

The main results of the *Jena* project are a terminological dictionary and a database. In the notes adjectival derivatives of some word categories are given (e.g., *hidronim – hidronimni*; *hodronimija – hidronimijski*, *sufiksacija – sufiksacijski*). The reason for giving these derivatives in *Jena* are problems and inconsistancies in the usage of adjectival paronimes derived from linguistic terms (e.g., *antroponimni – antroponimijski; frazemski – frazeološki, sufiksni – sufiksacijski, glagoljični – glagoljaški*). Both projects focused on providing word formation data in the most suitable way for the target user.

KEYWORDS: word formation, e-dictionary, terminological dictionary, lexicography

Marjetka Kulovec
Boštjan Jerko
Boris Kern

STOPENJSKE TVORJENKE V SLOVENŠČINI IN SESTAVLJENE KRETNJE V SLOVENSKEM ZNAKOVNEM JEZIKU[1]

1 Uvod

Po svetu živi okoli 75 milijonov gluhih, v Sloveniji pa 1500, od tega jih okoli tisoč uporablja slovenski znakovni jezik (v nadaljevanju: SZJ) kot prvi jezik (Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije 2024). Gluhe in naglušne[2] osebe v vsakdanjem življenju izražamo svoje misli, občutenja, potrebe, želje, svoja stališča, prepričanja, izkušnje in vrednote, s katerimi izmenjamo sporočanjsko vredne informacije v okolju, kjer živimo in delamo. To, kar so za govorni jezik besede, so za znakovni jezik (v nadaljevanju: ZJ) znaki, ki jih oblikujemo z različnimi položaji prstov in dlani, obrazno mimiko, držo telesa in položajem glave ter ramena kot nosilci pomena (Pavlič 2016: 28) v vizualno-prostorski razsežnosti. Z rabo ZJ gradimo jezikovno-kulturno identiteto v skupnosti gluhih znotraj večinske družbene skupnosti.

[1] Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3131), katerega vodja je doc. dr. Boris Kern, in programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038), katerega vodja je izr. prof. dr. Kozma Ahačič. Projekt in program sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

[2] Naglušna oseba z večjo izgubo sluha (med 61 in 90 decibelov) se šteje za uporabnico_ka ZJ in uporablja ZJ skupaj s slušnim pripomočkom v komunikaciji (Kulovec 2018: 9).

2 Kratek pogled v zgodovino znakovnih jezikov, zlasti SZJ: od prepovedi do vpisa SZJ v Ustavo RS

Uporaba ZJ domnevno sega v same začetke človeštva. V stari Grčiji je Platon v delu *Kratilos: (ali O pravilnosti imen, logičen)* opisoval Sokratovo razlago uporabe rok »nemih« oseb pri komunikaciji. ZJ niso uporabljale le gluhe osebe, temveč tudi drugi ljudje, ki se zaradi različnih razlogov niso mogli sporazumevati z govorom – na primer menihi benediktinskega reda, ameriške staroselke_ci z različnimi jeziki, osebe z govornimi motnjami ali tisti v okoljih, kjer govorna komunikacija ni bila mogoča ali je bila prepovedana (Kulovec 2023a: 143). ZJ se je uporabljal tudi kot sporazumevalno sredstvo pri alternativni ali dopolnilni komunikaciji v govornem jeziku (Kulovec 2023b: 330).

V 17. stoletju sta duhovnik Juan Pablo Bonet in zdravnik dr. John Bulwer razvila ročno abecedo za poučevanje gluhih otrok oziroma pomoč pri sporazumevanju. Bonet je gluhe otroke učil pisanja in branja z enoročno abecedo, kar jim je omogočilo, da so se naučili samostojno brati in pisati. Bulwer pa je uporabljal dvoročno abecedo predvsem v komunikaciji z ljudmi, ki niso mogli govoriti. Verjetno se je v tem obdobju po Evropi oblikoval sistem poučevanja v ZJ.

Francoski duhovnik Charles-Michel de l'Épée je konec 18. stoletja razvil sistem znakov, v katerega je vključil tudi kretnje, s katerimi so ga seznanili njegovi učenci. Obstoječe in nove kretnje je kombiniral še z Bonetovo ročno abecedo iz 17. stoletja, s pomočjo katere so se gluhi otroci naučili pisati in brati v francoskem knjižnem jeziku, pri čemer je bil poudarek na razumevanju. ZJ je bil več kot 100 let dobro vpet v Épéejevi šoli in se je razširil na šole za gluhe v Evropi, njenih kolonijah in tudi v ZDA. (Kulovec 2023b: 331)

Slovenski duhovnik Vid Rižnar je leta 1830 poučeval gluhe otroke po znakovni metodi v graški (takrat imenovani) gluhonemnici[3] na Avstro-Ogrskem. Rižnar je spoznal znakovni jezik na dunajski šoli in ga sprejel kot metodo poučevanja gluhih. Bil je prvi učitelj, ki je opredelil naravno kretnjo, mimiko, pisni jezik in odčitavanje z ust kot osnovna sredstva sporazumevanja z gluhimi v izobraževanju. V Gorici so leta 1840 odprli prvo šolo, v katero so sprejemali gluhe in naglušne ne glede na spol iz slovenske Primorske. Tamkajšnji

[3] Izraz *gluhonem* je neustrezen, saj osebe z gluhoto niso neme.

duhovnik Valentin Stanič jih je poučeval po znakovni metodi, učenke_ce z manjšo izgubo sluha pa po oralni metodi.[4] (Kulovec 2023b: 331–332)

Vendar je v poznem 19. stoletju v izobraževanju gluhih otrok prišlo do velikega preobrata, kar je pustilo daljnosežne posledice na področju učenja jezika. Na mednarodnem kongresu za učitelje gluhih v Milanu leta 1880 je skupina oseb, ki je zagovarjala oralno metodo, po predlogu učitelja in izumitelja telefona Alexandra Grahama Bella soglasno sklenila, da se prepove uporaba ZJ v vseh šolah za gluhe in drugih javnih ustanovah po Evropi, vključno z njenimi kolonijami. Menili so namreč, da gluhe osebe živijo v večinski družbi, kjer ne morejo delovati brez govora, zato se morajo naučiti govor tako, da se prilagodijo govornemu načinu komuniciranja večine. ZJ so razumeli kot »nepravi« jezik gluhih v primerjavi z govornim jezikom, zaradi česar je celotna populacija gluhih postala še dodatno marginalizirana. Tovrstni sklep je številnim gluhim osebam tako onemogočil izobraževanje v njihovem prvem jeziku, kar je imelo negativen vpliv na zagotavljanje njihove samostojnosti in neodvisnosti v družbi. (Kulovec 2023a: 144) Ta dogodek je močno vplival tudi na razvoj in javno percepcijo ZJ večine tudi na Slovenskem. Toda v poznih 70. letih 20. stoletja se je SZJ začel sistematično razvijati s poučevanjem v okviru tečajev in seminarjev pod okriljem krovne organizacije Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije (ZDGNS) in SZJ je takrat zaživel na medijskem področju. Javna zavest o znakovnem jeziku kot jeziku gluhih se je krepila šele po letu 1980, ko se je na TV Koper pojavila prva oddaja za gluhe. Kasneje je SZJ prešel na RTV Slovenija, ki je opremljala posamezne oddaje s prevodom v SZJ ali v slovenščino v kretnjah.

Na začetku 90. let prejšnjega stoletja so na Zavodu za gluhe in naglušne Ljubljana (v nadaljevanju: ZGNL) uvedli totalno komunikacijo, v katero je vključen ZJ kot metoda poučevanja gluhih otrok po sprejetem sklepu leta 1986 na mednarodnem posvetu o problematiki komunikacije in organizacije gluhih in naglušnih v Ljubljani, in sicer na zahtevo gluhih. Vendar se je sčasoma izkazalo, da ima ta pristop več pomanjkljivosti kot prednosti. Po tej metodi je gluha učenka_ec sicer pridobival celovite informacije, zaradi česar se je počutil bolj enakovrednega sliščim vrstnicam_kom, vendar tovrstna

[4] Oralna metoda je izobraževalni pristop, ki temelji na učenju govora in branja z ustnic in ne vključuje ZJ.

komunikacija ni zagotovila dovršene izgradnje in dopolnjevanja jezikovnega sistema, ker se nekatere njegove prvine morda izgubljajo ali celo kvarijo. (Kuplenik 2001: 23) Gluhi otrok namreč pri učenju ni vzpostavil razlikovanja med ZJ in nacionalnim jezikom kot dvema samostojnima jezikovnima sistemoma z lastnimi slovničnimi pravili, saj ni osvojil prvega jezika po »naravni« poti že v zgodnjem otroštvu, kar je pogoj za utrjevanje jezika kot orodja za komunikacijo z okoljem.

Omeniti velja, da so kasneje na ZGNL začeli s poučevanjem SZJ v okviru predmeta *Komunikacija*, ki se izvaja v vseh treh triadah osnovne šole. Na srednji šoli pa je SZJ postal samostojni predmet v okviru odprtega kurikuluma (ODK) v programu nižjega in srednjega poklicnega izobraževanja oziroma strokovnega izobraževanja ter srednjega poklicno-tehničnega izobraževanja. Pred začetkom 21. stoletja se je na omenjenih ravneh izobraževanja začelo vključevati tudi tolmačenje, z namenom krepitve jezikovnih kompetenc, kulturno-jezikovne identitete ter boljše pismenosti gluhih in naglušnih otrok in mladostnic_kov. Jeseni leta 2012 so na Centru za sluh in govor Maribor uvedli SZJ v drugi triadi osnovne šole, nekaj let kasneje pa tudi tolmačko_a za SZJ.

Na državni ravni so v Državnem zboru RS leta 2002 potrdili Zakon o uporabi slovenskega znakovnega jezika, ki zagotavlja uporabnicam_kom SZJ pravico do uporabe SZJ na vseh življenjskih področjih, in sicer v javnem in zasebnem sektorju, kar se uresničuje s tolmačkami_i SZJ. S tovrstno potrditvijo je bil SZJ sicer uradno priznan kot samostojni jezik, vendar ni imel ustavnopravnega statusa kot jezik ene izmed jezikovnih manjšin v Sloveniji. Ta zakon namreč daje gluhim osebam le pravico do uporabe SZJ na vseh življenjskih področjih (jezikovne človekove pravice, vzgoja in izobraževanje ter dostopnost do informacij), ki jo uresničujejo s tolmačkami_i SZJ. (Bauman 2009; Gorjanc 2010: 142)

Zato so poslanke_ci Državnega zbora RS soglasno ratificirali za slovensko skupnost gluhih pomemben pravni dokument, in sicer novo določilo 62.a Ustave RS glede rabe in razvoja znakovnega jezika leta 2021.[5] S tem se

[5] Uradne jezike v RS sicer še naprej določa nespremenjeni 11. člen ustave: »Uradni jezik v Sloveniji je slovenščina. Na območjih občin, v katerih živita italijanska ali madžarska narodna skupnost, je uradni jezik tudi italijanščina ali madžarščina.« Dodan pa je 62.a člen, ki določa: »Zagotovljena sta svobodna uporaba in razvoj slovenskega znakovnega jezika. Na območjih občin, kjer sta uradna jezika

uporabnicam_kom SZJ na državni ravni ureja oziroma zagotavlja pravica do lastnega jezika, omogoči se tudi razvoj tega jezika, njegovo uveljavljanje in enakopravnost v večinski družbi. (Kulovec 2023a: 150)

SZJ se sicer uveljavlja kot uradni jezik skupnosti gluhih na državni ravni, toda na ravni poglobljenih raziskav SZJ, s katerimi bi natančneje osvetlili tovrstni jezik v povezavi s tolmačenjem, smo še vedno na začetku. Nadaljnji razvoj in znanstvena obravnava SZJ pomembno prispeva k utrjevanju njegovega statusa kot bistvenega elementa kulture in identitete gluhe skupnosti v slovenski javnosti.

2.1 Prvi slovarji SZJ, slovnica, projekt SIGNOR

Sodelovanje med ZDGNS ter jezikoslovkami_ci ima dolgo tradicijo, ki jo je začrtala Andreja Žele (ob Jasni Bauman soavtorica *Multimedijskega praktičnega slovarja SZJ*, 2003). Od takrat je bilo objavljenih več pomembnih del, med drugim strokovna monografija o medmetih v slovenskem in znakovnem jeziku (Stramljič Breznik in Podboršek 2014) ter *Priročna video slovnica SZJ* (Matic Pavlič 2019). Med letoma 2011 in 2014 je na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani potekal projekt *Korpus in pilotna slovnica slovenskega znakovnega jezika* (vodja: Špela Vintar), katerega cilj projekta je bil zbiranje videogradiva v SZJ in kasnejše ročno označevanje kretenj. V projektu SIGNOR je bilo posnetih 80 uporabnic_kov SZJ, kar zajema 30.335 pojavnic in 2.976 različic.

2.2 Povezovanje Slovarja slovenskega znakovnega jezika (SSZJ) in 3. izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika (eSSKJ)

Korak k večji dostopnosti do informacij predstavlja tudi vzpostavitev implementacije Slovarja SZJ, ki je dvojezični slovar in nastaja pri ZDGNS, v tretjo izdajo Slovarja slovenskega knjižnega jezika, ki je enojezični razlagalni slovar in nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Gre tudi v mednarodnem smislu za pionirski projekt, ki združuje osrednji slovar knjižnega

tudi italijanščina ali madžarščina, je zagotovljena svobodna uporaba italijanskega in madžarskega znakovnega jezika. Uporabo teh jezikov in položaj njihovih uporabnikov ureja zakon. Svobodno uporabo in razvoj jezika gluhoslepih ureja zakon.« Člen je v ustavo torej umeščen kot »podčlen« 62. člena, ki določa pravico do uporabe svojega jezika in pisave: »Vsakdo ima pravico, da pri uresničevanju svojih pravic in dolžnosti ter v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, uporablja svoj jezik in pisavo na način, ki ga določi zakon.« (več v: Klemenčič, Kern 2022: 656)

jezika z osrednjim slovarjem znakovnega jezika (prim. Klemenčič, Kern 2022: 659). V eSSKJ-ju je za zdaj vključenih 7710 pomenov oziroma podpomenov,[6] pri čemer jih je 1119 povezanih s slovarjem SZJ, kar predstavlja 14,5-% delež. Nizek odstotek povezanih pomenov in podpomenov je povezan tudi s tem, da je izgradnja geslovnikov obeh slovarjev potekala oziroma poteka popolnoma neodvisno, in to v dveh različnih časovnih obdobjih. Drug razlog pa je vključitev precejšnjega deleža terminološkega izrazja v dosedanji obseg eSSKJ-ja: slaba petina (18 % oz. 1393) vseh pomenov in podpomenov ima vsaj enega od terminoloških kvalifikatorjev, le 60 med njimi (4,3 %) pa jih ima ustreznik v SZJ. Dodati velja, da tovrstna implementacija obeh slovarjev ponuja številne izzive, ki izhajajo iz posebnosti vsakega od jezikov (več v: Klemenčič, Kern 2022: 659–662).

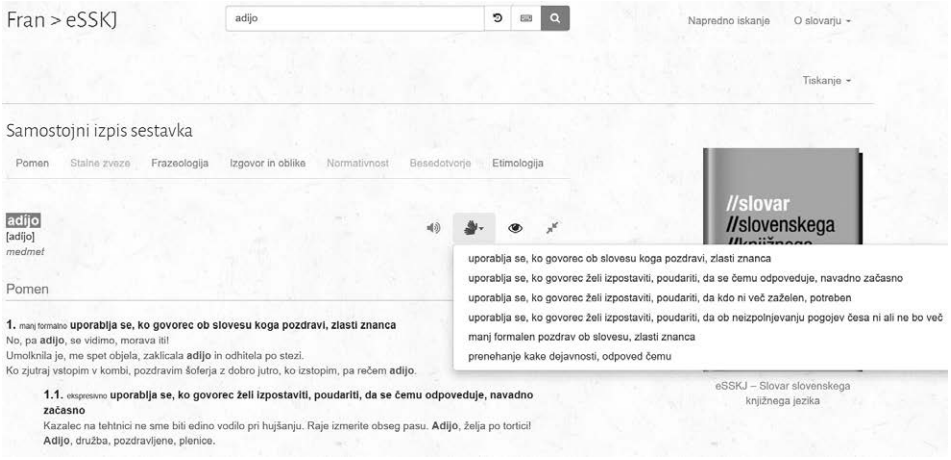

Slika 1: Fotografija zaslona pri iztočnici *adijo*, ki ob kliku na simbol za SZJ ponudi več pomenov besede *adijo* v SZJ; ob kliku na posamezno od njih se odpre stran Slovarja SZJ s posnetkom kretnje.

[6] V okviru 3815 slovarskih sestavkov (leta 2025).

3 Primerjava znakovnega in govornega jezika z vidika tvorbe kretenj in besed[7]

Če so tvorjenke v govornem jeziku sestavljene iz dveh delov, besedotvorne podstave in obrazil, torej vsaj dveh morfemov, je pojavnost, ki nas zanima v SZJ, kompleksnejša. Uvodoma velja pojasniti, da posamezne kretnje nimajo le enega besednega ustreznika, vsak pomen določene besede v slovenščini ima namreč lahko svojo kretnjo/svoje kretnje v SZJ, kar je povsem enako kot v primeru vzporejanja govornih jezikov.

V SZJ poznamo *osnovne* in *sestavljene kretnje*. Pavlič (2019: 41) *osnovne kretnje* opredeli kot »tiste, ki imajo le eno pomensko enoto in jih ne tvorimo vsakič na novo, ampak jih imamo shranjene v slovarju v svoji glavi,« *sestavljene* pa kot »tiste, ki imajo več kot eno pomensko enoto (sestavljene so iz osnovnih kretenj) in ki jih prav tako ne tvorimo vsakič na novo, ampak jih imamo shranjene v slovarju v svoji glavi« (2019: 42).[8] Dodati velja, da so ustreznice sestavljenih kretenj v ZJ lahko tvorjenke, besedne zveze in tudi netvorjenke. Predvsem pa je treba poudariti, da so v ZJ poleg same kretnje pomenonosni tudi: intenziteta, hitrost gibanja, lega izvedbe (v smislu prostora in telesa), obrazna mimika in uporaba telesnih delov (glava, roka, ramena).[9] Vse naštete elemente torej lahko vzporedimo z morfemi.

Velikokrat je kretnja odvisna od konteksta. Primer je pridevnik *debel*, ki ima v SZJ v primeru kolokacij *debela knjiga*, *debela palica* eno kretnjo, in sicer povečano osnovno kretnjo, v primeru kolokacij *debelo drevo* pa uporabimo sestavljeno kretnjo (DEBEL + DREVO). Tudi v primeru dovršnih glagolov in sekundarnih nedovršnikov kontekst časa pove, za katero tvorjenko gre.

3.1 Ustreznice za pojme, ki jih v SZJ izrazimo s sestavljenimi kretnjami, so v slovenščini lahko:

(a) tvorjenke (glej primere kretenj UČITELJ, PRIJATELJICA, DELAVNICA v nadaljevanju),

(b) netvorjenke, npr. primer GRAH = ZELEN + KROGLICA (Kerman De Lusia 2023: 248); OKNO = STEKLO + KVADRAT (Krajnc idr. 2023: 9),

[7] O razmerju med besedotvorjem in kretnjetvorjem je pisala tudi Kerman De Luisa (2023: 247–252). Avtorica med drugim zapiše (2023: 247), da je »[z] vidika tvorjenosti […] ubesedeni jezik v prednosti pred znakovnim jezikom kot jezikovnim sistemom«, kar bi bilo treba utemeljiti, ni namreč povsem jasno, na kaj se nanaša trditev.

[8] Pavlič (2019: 41) kot ustreznik za besedno vrsto v kontekstu SZJ uporablja termin *znakovna vrsta*.

[9] Mimika in hitrost sta še posebej pomembni, ko v ZJ postavljamo vprašanja ali izrazimo zahtevo oz. ukaz.

Slika 2: Sestavljena kretnja za GRAH.[10]

(c) besedne zveze, in sicer:
  (c1) stalne, npr. kretnja za GOZDNO JAGODO je sestavljena iz JAGODA + GOZD (Krajnc idr. 2023: 12),
  (c2) proste, npr. kretnja za DEBELO DREVO je sestavljena iz DEBEL + DREVO.

Po analogiji z *besedno družino* je v primeru ZJ smiselno uvesti termin *kretalna družina*, v katero umestimo sestavljene kretnje, ki označujejo pojme iz istega semantičnega polja in imajo eno osnovno kretnjo enako, npr. v primeru obrokov prva osnovna kretnja označuje čas ali količino, druga (»korenska«) pa je kretnja za JESTI (JUTRO + JESTI = ZAJTRK, DVANAJST + JESTI = KOSILO, VEČER + JESTI = VEČERJA; KRATEK + JESTI = MALICA).[11]

3.2 V primeru razmerja med motivirajočo in motivirano besedo v slovenščini imamo v SZJ lahko za tak par:

(a) enako kretnjo, kar je pogosto zlasti v primeru glagolov in samostalnikov s pomenom dejanja, rezultata dejanja, npr. DELATI/DELO, JESTI/JED; v tem primeru je znakovna vrsta razvidna iz konteksta (glej sliko 3);

[10] Fotografije, ki ponazarjajo kretnje, so zaslonske slike iz SSZJ-ja, obdelane s pomočjo UI (razlog je v slabši kakovosti zaslonskih slik).

[11] Kretnje za tvorjene glagole ZAJTRKOVATI, KOSITI, VEČERJATI, MALICATI so enake kretnjam za ZAJTRK, KOSILO, VEČERJA, MALICA.

Slika 3: Kretnja za JESTI/JED.

Sliki 4 in 5: Kretnja za KNJIGO in KNJIŽICO.

Slika 6: Sestavljena kretnja za PRIJATELJICO.

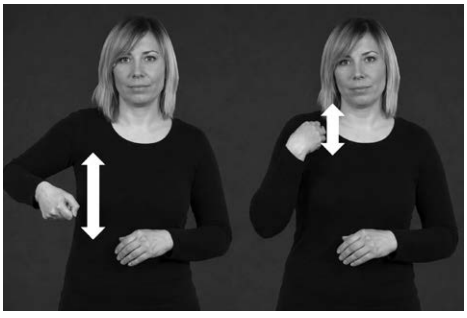

Sliki 7 in 8: Kretnja za TORBO in TORBICO.

(b) enako kretnjo, vendar (1) je kretnja ponovljena v istem kretalnem prostoru, in sicer z glavno ali glavno in pomožno roko, ali v različnih kretalnih prostorih z glavno roko, pri čemer pomembno vlogo igra tudi mimika – v primeru izražanja glagolske nedovršnosti; tak primer sta kretnji za IZBRATI in IZBIRATI (Pavlič 2019: 44), (2) s spremenjeno mimiko – odkimavanje v primeru pridevnikov, tvorjenih z *ne-* (NEPOMEMBEN, NEPRAVILEN), (3) s spremenjeno intenzivnostjo kretnje; tak primer je par LIKATI – LIKALNIK, pri čemer je intenzivnost večja pri glagolu (prim. Žele 2010: 4);

(c) modificirano kretnjo, v smislu pomanjšanja kretnje ter spremenjeno mimiko in telesno držo (rahla pokrčenost) – v primeru manjšalnic; tak primer sta kretnji za KNJIGO in KNJIŽICO (glej sliki 4 in 5);

(d) sestavljeno kretnjo, pri kateri v primeru izglagolskih samostalnikov druga osnovna kretnja določa »besedotvorni pomen«, npr. ‘oseba’, ‘prostor’, ‘ženska’; npr. sestavljene kretnje: UČITI + OSEBA = UČITELJ, UČITI + ŽENSKA = UČITELJICA, PRIJATELJ + ŽENSKA = PRIJATELJICA (o označevanju spola glej poglavje 4.1; glej tudi sliko 6), DELATI + PROSTOR = DELAVNICA;
(e) različno kretnjo; tak primer so kretnje za SPATI in ZASPATI ali za TORBO in TORBICO (pri slednji obe sicer nakazujeta tipičen oprijem *torbe* oziroma *torbice*, vendar se mesto kretnje in drža dlani razlikujeta; glej sliki 7 in 8).

4 Besedotvorni sestavi in SZJ

V nadaljevanju bodo na tipskem primeru besedotvornih pomenov v besedotvornem sestavu z glagolskim besedotvornim izhodiščem analizirane ustreznice za posamezne stopenjske tvorjenke glede na kretnjo v besedotvornem izhodišču. V raziskavi se omejujemo na prvostopenjske tvorjenke s pomenom vršilca dejanja in drugostopenjske tvorjenke s pomeni skupnega imena, manjšalnosti, svojinskosti ter vrstnosti, ter (vzporedne) prvostopenjske tvorjenke s pomenom vršilke dejanja in drugostopenjske tvorjenke s pomenom svojine. Omenjeno prikazuje slika 9 na primeru besedotvornega sestava z besedotvornim izhodiščem *brati*.

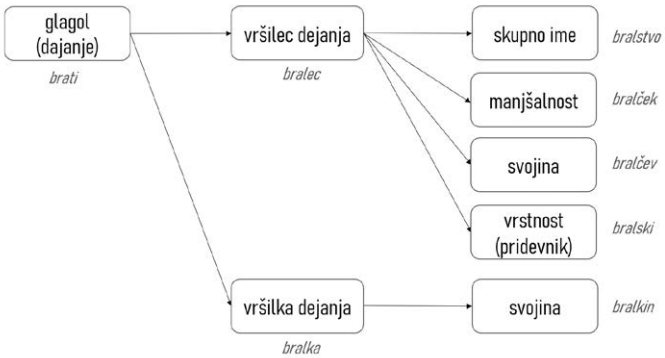

Slika 9: Primer besedotvornih pomenov v besedotvornem sestavu v slovenščini.

4.1 Vršilec in vršilka dejanja

V SZJ za izražanje vršilca in vršilke dejanja tvorimo sestavljeno kretnjo: kretnji, ki označuje dejanje (npr. BRATI), dodamo kretnjo OSEBA ali MOŠKI (za vršilca) oziroma ŽENSKA (za vršilko glej slike 10, 11 in 12).

Slike 10, 11 in 12: Kretnje za OSEBA, MOŠKI in ŽENSKA

Pogosto se moškega spola ne označi posebej (v smislu BRATI + OSEBA + MOŠKI), saj že sestavljena kretnja, npr. BRATI + OSEBA označuje *bralca*. V primeru izražanja osebe ženskega spola ni treba dodati kretnje za osebo, ampak izberemo sestavljeno kretnjo BRATI + ŽENSKA. Poudariti gre tudi, da se spol markira le na enem mestu, npr. v SZJ bi poved *Moja prijateljica je dobra igralka* tolmačili na način, v katerem bi spol izrazili le v primeru kretnje za PRIJATELJICO, ne pa tudi za IGRALKO. Tudi če večkrat uporabimo kretnjo za osebe, npr. DELAVKA, RAZISKOVALKA, PROFESOR, ne glede na spol, bomo v nadaljevanju to osebo postavili v prostor in se bomo nanjo sklicevali s kazanjem na njen prostor in ne ponovno s kretnjo za DELAVKO ali RAZISKOVALKO. Postavitev oseb v prostor in referiranjem na njih s kazanjem na njihov prostor ima podobno funkcijo kot raba (kazalnih) zaimkov v govornem jeziku.

4.2 Skupno ime

Pomen skupnega imena, ki ga bomo v slovenščini tvorili s priponskim obrazilom *-stvo* na drugi stopnji tvorbe, npr. *bralstvo, gledalstvo, delavstvo*, bomo v SZJ izrazili s kretnjami za množino, pri čemer bomo z isto sestavljeno

kretnjo izrazili množino in skupno ime na *-stvo* (DELATI + OSEBA + MNOŽINA = DELAVCI/DELAVSTVO). Množino lahko izrazimo sicer na več načinov: (a) s ponovitvijo kretnje, npr. OSEBA v rahlo spremenjeni prostorski razporeditvi (glej sliko 13) in (b) z dodatno kretnjo za VELIKO, MNOGO.

Slika 13: Kretnja za OSEBE (OSEBA v množini).

4.3 Manjšalnost

Manjšalnost se v SZJ tvori na dva načina: v primerih, kot so *knjiga, avto, hiša, mačka* ipd., torej pri pojmih, ki označujejo konkretno predmetnost in imajo v SZJ svojo kretnjo, neodvisno od glagola, bomo manjšalnost izrazili s pomanjšano kretnjo za posamezno pojavnost in tudi z mimiko obraza in držo telesa (glej primer za *KNJIGO* in *KNJIŽICO* na sliki 4 in 5). V primerih, ko je v izhodišču glagolsko dejanje: *pisati → pisatelj → pisateljček, učiti → učitelj → učiteljček*, *delati → delavec → delavček*, bomo ekspresivno vrednost, ki se v slovenščini izkazuje z morfemi za manjšalnost, npr. *-ček*, izrazili z obrazno mimiko in kretnjo za MAJHEN.

4.4 Svojinskost

Če želimo iz vršilcev dejanja tvoriti svojilne pridevnike (npr. *profesoričin*, *učiteljičin*), to naredimo na način, da pokažemo kretnjo za to osebo in dodamo oznako za spol. V nadaljevanju, ko osebo postavimo v prostor, dodamo kretnjo za svojino (NJEGOV + PROFESOR + ŽENSKA = PROFESORIČIN).

4.5 Vrstnost

Pridevniško vrstnost (npr. *pisateljski – pisateljski navdih, učiteljski – učiteljski zbor, delavski – delavske pravice*) bomo izrazili s sestavljeno kretnjo za poklic (PISATI + OSEBA = PISATELJ/PISATELJSKI oziroma na enak način kot svojino (NJEGOV + UČITI + OSEBA = UČITELJEV/UČITELJSKI).

5 Sklep

Posamezne kretnje v znakovnem jeziku nimajo le enega besednega ustreznika, vsak pomen določene besede v slovenščini ima v SZJ namreč lahko svojo kretnjo, oziroma svoje kretnje v primeru sinonimnih kretenj, kar je povsem enako kot v primeru vzporejanja govornih jezikov. Med besedotvorjem v govornem jeziku in kretnjetvorjem v znakovnem jeziku ni mogoče potegniti enoznačne vzporednice. Tvorjenke so sestavljene iz besedotvorne podstave in obrazil, torej vsaj dveh morfemov, medtem ko so v znakovnem jeziku poleg same kretnje pomenonosni tudi: intenziteta, hitrost gibanja, lega izvedbe (v smislu prostora in telesa), obrazna mimika in uporaba telesnih delov (glava, roka, ramena). Vse naštete elemente torej lahko vzporedimo z morfemi.

Ustreznice za pojme, ki se v ZJ izrazijo s sestavljenimi kretnjami, so v slovenščini lahko tvorjenke, netvorjenke ali besedne zveze, in sicer tako stalne kot proste. V primeru razmerja med motivirajočo in motivirano besedo v slovenščini pa imamo v SZJ lahko za tak par: (a) enako kretnjo, (b) enako kretnjo, ki je ponovljena v istem kretalnem prostoru ali pa ima spremenjeno mimiko (npr. odkimavanje v primeru pridevnikov, tvorjenih z *ne-*) ali intenzivnostjo kretnje, (c) modificirano kretnjo, v smislu pomanjšanja kretnje ter spremenjeno mimiko in telesno držo v primeru manjšalnic, (č) sestavljeno kretnjo, (d) različno kretnjo.

Po analogiji z *besedno družino* bi bilo v primeru ZJ smiselno uvesti termin *kretalna družina*, v katero umestimo sestavljene kretnje, ki označujejo pojme iz istega semantičnega polja in imajo eno osnovno kretnjo enako, npr. v primeru obrokov prva osnovna kretnja označuje čas ali količino, druga (»korenska«) pa je kretnja za JESTI. V primeru besedotvornih pomenov v besedotvornem sestavu z glagolskim besedotvornim izhodiščem ustreznice za posamezne stopenjske tvorjenke glede na kretnjo v besedotvornem izhodišču kažejo, da:

(a) vršilca in vršilko dejanja izrazimo s sestavljeno kretnjo: kretnji, ki označuje dejanje, dodamo kretnjo OSEBA ali MOŠKI (za vršilca) oziroma ŽENSKA (za vršilko), (b) tvorjenke s skupnim pomenom na *-stvo* izrazimo s kretnjami za množino, pri čemer bomo z isto sestavljeno kretnjo izrazili množino in skupno ime na *-stvo*, (c) manjšalnost izrazimo z obrazno mimiko in kretnjo za MAJHEN, (č) svojino tvorimo s kazalno kretnjo na vršilca ali vršilko, ki ga_jo postavimo v prostor, in dodamo kretnjo za svojino, (d) vrstnost izrazimo na enak način kot vršilca ali vršilko oziroma na enak način kot svojino.

Literatura

Bauman, Jasmina, Ciglar, Veronika, Holec, Darja, Juhart, Matjaž, Sekulič Kogovšek, Damjana, Košir, Stane, Kulovec, Marjetka, Ozbič, Martina, Rezar, Petra, Žele, Andreja, 2009: *Stanje slovenskega znakovnega jezika (Ekspertiza)*. Ljubljana: Združenje tolmačev za slovenski znakovni jezik.

Gorjanc, Vojko, 2010: Prevajanje in tolmačenje kot človekova pravica ter slovenska jezikovna situacija. V: Gorjanc, Vojko, Žele, Andreja (ur.): *Izzivi sodobnega jezikoslovja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani. 137–148.

Klemenčič, Simona, Kern, Boris, 2022: Povezljivost Slovarja slovenskega znakovnega jezika in Slovarja slovenskega knjižnega jezika. Slavistična Revija, 70(4), 655–664. https://doi.org/10.57589/srl.v70i4.4089.

Krajnc, Katja, Štampek, Meta, Zupan Šmigič, Simona, 2023: Me razumeš 3. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. https://www.zrss.si/pdf/Me_razumes_3_prirocnik.pdf

Kulovec, Marjetka, 2023a: Slovenski znakovni jezik. V: *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Slovenski slavistični kongres. Maribor. 143–152.

Kulovec, Marjetka, 2023b: Slovenski znakovni jezik skozi čas. *Šolska kronika*, letn. 32, LVI. Ljubljana.

Kulovec, Marjetka, 2018: *Analiza strategij tolmačenja znakovnega jezika v Sloveniji in njihovega vpliva na razumevanje*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

Kuplenik, Nicole, 2001: Pot k dvojezični šoli na ZGN Ljubljana: Jezik in samopodoba. *Cogito: strokovno-informativni bilten*, št. 7.

Kerman De Luisa, Ana Elizabeta, 2023: Tvorjenost med besedo in kretnjo. V: *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Slovenski slavistični kongres. Maribor. 241–254.

Pavlič, Matic, 2016: *Kako otrok z okvaro sluha usvoji jezik?* Ljubljana: Zveza društev gluhih *in naglušnih Slovenije*.

Pavlič, Matic, 2019: *Priročna video slovnica slovenskega znakovnega jezika*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, Založba ZRC.

Slovar SZJ. https://szj.si/.

Stramljič Breznik, Irena, Podboršek, Ljubica, 2014: *Medmeti na presečišču slovenskega besednega in znakovnega jezika. Ljubljana: ZDGNS.*

Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije, 2024. https://zveza-gns.si/o-zvezi/o-gluhoti/ (dostop: 10. 9. 2024).

Žele, Andreja, 2010: Znakovni jezik tudi kot pobuda in izziv za jezikoslovna razmišljanja o jezikovnih zmožnostih. *Ko govorijo roke* 10/4, 4.

MULTISTAGE DERIVATIVES IN SLOVENIAN AND COMPOUND SIGNS IN SLOVENIAN SIGN LANGUAGE

Slovenian and Slovenian Sign Language (SSL) are two distinct languages, yet they are also languages in contact. While they certainly have many systemic differences, they also share many similarities. It is important to emphasize that a word in the Slovenian language, being typically polysemous, often does not correspond to a single sign in the SSL, and vice versa, which is usually the case between different languages.

Just as word-formational processes are one of the most productive naming means in Slovenian, in the SSL, compound signs serve a similar function, combining both multiword lexical units and derivations within the framework of naming possibilities. There are several parallels between derivatives in Slovenian and compound signs in the SSL. However, it is important to consider that in the SSL meaning arises from the combination of hand shape (palm and fingers), orientation, movement (intensity, speed) of one or both hands, the location of execution (space and body), as well as facial expressions and the use of body parts, such as the head, hands, or shoulders (e.g., in forming diminutives). Additionally, in Slovenian Sign Language there is a stronger tendency towards language economy.

Equivalents of concepts expressed through compound signs in SSL may be derivations, non-derivations, or multiword units in Slovenian. The relationship between a base word and its derivatives in Slovenian can be represented in SSL by: (a) the same sign, (b) the same sign with variation in facial expression or intensity, (c) a modified sign (e.g. diminutives), (d) a compound sign, or (e) a completely different sign. By analogy with word families, one may speak of *sign families*, in which compound signs share a common base sign and express concepts within the same semantic field

(e.g. meals: the first sign indicates time/quantity, the second EAT). For derivatives based on verbal stems, SSL equivalents show that: (a) agents are expressed by combining the verb sign with PERSON, MAN, or WOMAN, (b) collective nouns in -stvo by plural signs, (c) diminutives by facial expression and the sign SMALL, (d) possessive adjectives by a pointing sign combined with a sign for possession, and (e) classifying adjectives in the same way as agents or possession.

KEYWORDS: Slovenian, Slovenian Sign Language, word formation, word-formation nests, compound signs

Nicol Janočková
Ivana Šrámeková

DESAŤROČNÝ JEDNOROŽEC JE PRVOTRIEDNY SEDMOSPÁČ. O (DE)NUMERÁLNEJ KOMPOZÍCII V SLOVENČINE[1]

1. Úvod

1.1 Číslovky ako nadstavbový slovný druh (popri zámenách) sa v slovenčine skúmali zväčša z gramatického hľadiska (Morfológia slovenského jazyka 1966; Ondrus 1969, 1970; Jacko 1974; Oravec et al. 1984). V prvých slovotvorných opisoch slovenčiny (Horecký 1959) číslovky neboli predmetom výskumu. Do povedomia sa dostávajú až neskôr pri analýze slovotvornej štruktúry slova jednotlivých slovných druhov (Ondrus et al. 1980; v češtine Šimandl 2015, 2016) či slovotvorných útvarov, najmä kompozít (Furdík 2004; Vužňáková 2012; v češtine Bozděchová 1994; Šlosar 1999; Mitter 2008), alebo išlo o slovotvorné a morfematické sondy k vybraným numerálnym javom (Šrámeková 2023). Väčšej pozornosti sa im dostalo pri slovotvornej syntéze slovenčiny, kde sa na ne nazeralo z pozície motivanta aj motiváta (Vužňáková 2015). K. Vužňáková priniesla prehľad onomaziologických kategórií denumerálnych derivátov a kompozít a pri číslovkách konštatovala prevahu kompozície nad deriváciou. Numeráliá podľa nej motivujú 1,9 % autosémantických motivátov, najviac adjektív, ďalších numerálií a substantív, menej slovies a adverbií. V rámci morfologickej motivácie motivujú napr. adverbiá (*veľa*), substantíva (*Desatoro*), adjektíva (*posledný*), partikuly (*najmenej*) a konjunkcie/partikuly (*jednako*).

[1] Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 2/0016/21 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*.

1.2 V slovenčine sa približne od 60. rokov 20. stor. sformovali viac-menej dve koncepcie v **klasifikácii čísloviek** – prvú koncepciu predstavuje klasifikácia P. Ondrusa (1969, 1970), druhú klasifikáciu nájdeme v Morfológii slovenského jazyka (1966; MSJ). Medzi týmito koncepciami sú prístupy, ktoré sa z väčšej časti prikláňajú k MSJ. Z priestorových dôvodov sa im na tomto mieste nevenujeme, iba spomenieme poslednú klasifikáciu podľa M. Sokolovej (1995).

Tab. č. 1 – Klasifikácia čísloviek podľa M. Sokolovej (1995, s. 140)

primárne	**základné**	*jeden, dva, nula, sto, tisíc*
	skupinové	*jedny, dvoje, troje, štvoro*
	zlomkové	*pol, štvrť*
	násobné adverbiálne	*dvakrát, stokrát, sto ráz*[2]
sekundárne	**radové**	*prvý, druhý, stý, tisíci*
	násobné adjektívne	*dvojnásobný, stonásobný*
	druhové[3]	*dvojaký, štvoraký*

2. Výskumný materiál a metodológia

V príspevku sa zameriavame na slovotvorbu (de)numerálnych (kvázi)kompozít, kompozično-derivačných a čiastkovo aj analytických lexém v rámci širšieho výskumu **(de)numerálnych slovotvorných hniezd** (DSH). Sústredili sme sa na veľkosť hniezd, motivačné stupne a pomer motivátov v DSH, a to so zreteľom na ich pozíciu v slovotvornom rade (motivačné stupne).

DSH vnímame ako súbor motivátov [derivátov, (kvázi)kompozít, kompozično-derivačných a analytických lexém] zoskupených okolo jednej synchrónne nemotivovanej základnej číslovky, ktorá motivuje iné číslovky (**intranumerálna slovotvorba**, napr. *dva* + *sto* → ***dve-sto***, *päť* → ***piat-y***, *desať* → ***desat-ina***) alebo iné slovnodruhové jednotky (**denumerálna slovotvorba**, napr. *desať* → ***desiat-ka***, *desať* → *desiat-y* → ***desiat-a*** → ***desiat-ovať***, *desať* + *rok* → ***desať-roč-ný***). DSH je

[2] M. Sokolová (1995) tu neuvádza číslovky typu *dvojnásobne*.

[3] M. Sokolová (1995) tu neuvádza druhové adverbiálne číslovky typu *dvojako*.

kombináciou slovotvorných stupňov a slovotvorných paradigiem. **Slovotvorná paradigma** je zoskupenie bezprostredných motivátov, ide teda o motiváty nachádzajúce sa na rovnakom stupni. Slovotvorné hniezdo pozostáva z 1 až n slovotvorných paradigiem. **Slovotvorný (motivačný) rad** je sled jednotiek motivovaných jeden za druhým, pričom každý motivát je výsledkom predošlého slovotvorného vzťahu a v tomto rade má svoju pozíciu ako motivant, motivát alebo oboje zároveň (motivačná intencia, Furdík 2004). M. Ološtiak – J. Genči (2020) nazývajú motivát 1. stupňa iniciálou a motivát na poslednom stupni terminálou.

Analyzovali sme 18 DSH so základnou/radovou číslovkou v pozícii prvotného motivanta: *nula, jeden* (aj supletívne *prvý*), *dva* (aj supletívne *druhý*), *tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, deväť, desať, sto, tisíc, milión, miliarda, bilión*[4]. Pri zostavovaní DSH sme materiál [určité číslovky, číslovkové deriváty, (kvázi) kompozitá a kompozično-derivačné lexémy] čerpali z 3 zdrojov: Slovník slovenského jazyka (Peciar 1959 – 1968; SSJ), Krátky slovník slovenského jazyka (Kačala et al. 2003; KSSJ) a Slovník súčasného slovenského jazyka (Buzássyová, Jarošová 2006; Jarošová, Buzássyová 2011; Jarošová 2015; Jarošová 2021; SSSJ) – a to pomocou lexikografického korpusu LexiCorp (Benko 2019). Materiál tvorilo 3 724 jednotiek usporiadaných do slovotvorných hniezd (v tabuľkovom procesore Microsoft Excel). Do úvahy sme brali aj polymotivačné vzťahy (s nimi to bolo 4 599 jednotiek), ktoré vnímame ako otvorené. Metodologicky sme vychádzali z teórie slovotvornej motivácie podľa J. Furdíka (2004). Motivačné vzťahy sme overovali v Slovníku koreňových morfém slovenčiny (Sokolová et al. 2012; SKMS), ktorý má morfematicko-derivačný charakter a hniezdovo zachytáva 66 500 lexém.

Analytické lexémy[5] (viacslovné denumerálne jednotky) sme do hniezd začlenili len výberovo, ak vystupovali ako denumerálne motiváty (*dva* + *milión* → ***dva miliónY***, *osem* + *pol* → ***osem a pol***) alebo denumerálne motivanty príslušných motivátov (*osem* → *osm-ina*[1] → *tri* + *osmina* = ***tri osminy*** → *trojosmin-ový*).

---

[4] Číslovky *milión* a *miliarda* majú rovnakú koreňovú morfému *mili-*, no analyzovali sme ich samostatne. Variantom koreňovej morfémy *mili-* je aj *míľ-* s motivátmi typu *míľa, míľový*, ale tie sme do úvahy nebrali. Číslovka *bilión* bola prevzatá z fr. *billion*, čo je skrížením lat. *bi-* a fr. *million*, prevzatého z tal. *milione* (Králik 2015).

[5] Ide len o pomocný termín. Uvedomujeme si jeho terminologickú vágnosť, keďže existujú rozličné prístupy k viacslovným pomenovaniam, ich klasifikácii či hľadaniu hraníc medzi voľným a ustáleným spojením, napr. M. Ološtiak – M. Ivanová (2013).

Podobu analytickej lexémy majú aj prípady s ortografickým variantom pri tvorení násobných a násobných radových číslovie k (*päťkrát / **päť ráz**; piatykrát / **piaty raz***) či zlomkových číslovie k (***tri štvrte** / trištvrte*) a tiež vyšších zložených základných a radových číslovie k (*4 321 – štyritisíctristodvadsaťjeden / **štyritisíc tristo dvadsaťjeden**; 4 321. – **štyritisíctristodvadsiaty prvý / štyritisíc tristo dvadsiaty prvý***).

Variantnosť je pri intranumerálnej slovotvorbe okrem uvedených prípadov spätá aj s inverznou slovotvornou štruktúrou (*tridsaťdva / **dvaatridsať***). Motiváty so sufixoidmi (kvázikompozitá typu *päťkrát / päť ráz*) hodnotíme ako slovotvorné varianty ekvipolentného typu[6] (Jarošová 2009). Motiváty od týchto kvázikompozít interpretujeme ako motivované od oboch variantov, ale rátame ich iba raz (*päťkrát / päť ráz* → ***päť-násob-ný***).

Ukážka z DSH (výsek, *kurzívou sú vyznačené polymotiváty*):

jeden/jedna/jedno[1]
- jeden-ásť
  - jedenást-y
  - jedenást-ka
    - jedenástk-ový
  - jedenást-oro
- dvadsať-jeden
- jeden-a-dvadsať
  - jedenadvadsiat-ka
  - jedenadvadsiat-y
    - *jedenadvadsiat-ina*
  - jedenadvadsiat-ina
- jeden-krát / jeden raz
- jeden-a-pol-krát / ráz
  - jedenapol-násob-ný

[6] Ekvipolentný typ slovotvornej variantnosti je založený na tom, že každý z členov dvojice má iný, významovo ekvivalentný sufix, napr. *čarban-**ic**-a / čarban-**in**-a*.

jedenapolnásobn-e
jedenapolnásob-ok
jedenapol-násob-ne
jedenapol-násob-ok
jedna[2] (ž. hovor.)
jedno[2] (s.)
jedno[3] (prísl. stav.)
jedn-ota
jednot-ný
jednotn-e
jedn-otka
jednotk-ár
jednotkár-ka
jednotkár-sky

3. „Čísla“ o (de)numerálnej slovotvorbe

M. Ološtiak – J. Genči (2020) pri analýze **motivačných radov** v slovenčine konštatujú, že najväčšie hniezda majú číslovky *dva* (veľkosť hniezda 278 lexém, 219 radov), *jeden* (183 lexém, 134 radov), *štyri* (172 lexém, 119 radov), *tri* (149 lexém, 102 radov). Číslovky majú najvyššiu potenciu – na 1 numerále pripadá 73 členov hniezda a 48 radov. Nachádzajú sa na 4. mieste v pozícii iniciály (po substantívach, slovesách, adjektívach) a na 7. mieste v pozícii terminály (po adjektívach, substantívach, adverbiách, slovesách, pronominách, partikulách).

Naša sonda prináša porovnateľné výsledky (číslo v zátvorke udáva počet členov hniezda bez polymotivátov): *dva* (749), *jeden* (449), *desať* (426), *päť* (376), *tri* (371), *osem* (253), *sto* (250), *štyri* (237), *šesť* (112), *sedem* (106), *tisíc* (96), *prvý* (73), *deväť* (66), *milión* (61), *druhý* (52), *miliarda* (22), *nula* (22), *bilión* (3). Priemerný počet členov na 1 hniezdo je 207 jednotiek a priemerný počet stupňov na 1 hniezdo je 4,3 (tab. č. 2). Počet motivačných stupňov sa pohyboval v rozmedzí 2 – 7 (tab. č. 3):

Tab. č. 2 – Veľkosť DSH a počet motivačných stupňov

Číslovka	Koreňová morféma číslovky	Počet členov hniezda	Počet polymotivátov	Počet členov hniezda vrátane polymotivátov	Počet motivačných stupňov vrátane polymotivácie
NULA	***nul-***	22	7	29	4
JEDEN	***jeden-, jedin-, jedn-;***	449	38	487	7
PRVÝ	***prv-***	73	1	74	3
DVA	***dv-, dv-a, dv-e, dv-oj-;***	749	140	889	6
DRUHÝ	***druh-***	52	4	56	3
TRI	***tr-, tr-i, tr-et-, tr-eť-, tr-oj-***	371	63	434	5
ŠTYRI	***štyr-, štr-, štvr-, štv-or-***	237	40	277	5
PÄŤ	***päť-, pät-, piat-***	376	110	486	4
ŠESŤ	***šesť-, šest-, šiest-***	112	29	141	4
SEDEM	***sedem-, sedm-, siedm-***	106	36	142	4
OSEM	***osem-, osm-, ôsm-***	253	104	357	5
DEVÄŤ	***deväť-, devät-, deviat-***	66	20	86	4
DESAŤ	***desať-, desat-, desiat-, dsať-, dsat-, dsiat-***	426	150	576	6
STO	***st-***	250	83	333	4
TISÍC	***tisíc-***	96	22	118	3
MILIÓN ***MILIARDA*** ***BILIÓN***	***mili-*** ***bi-*** ***bi-li-*** vzniklo skrížením lat. *bi-* + fr. *million*	61 22 3	15 12 1	76 34 4	4 4 2
Spolu		**3 724**	**875**	**4 599**	
Priemer		**Priemerný počet členov na 1 hniezdo** **207**	**Priemerný počet polymotivátov na 1 hniezdo** **49**	**Priemerný počet členov na 1 hniezdo vrátane polymotivátov** **256**	**Priemerný počet motivačných stupňov na 1 hniezdo** **4,3**

Tab. č. 3 – Motivačné stupne

Maximálny počet motivačných stupňov	Počet prípadov (počet čísloviek)	Číslovky
2	1	*bilión*
3	3	*prvý, druhý, tisíc*
4	8	*nula, päť, šesť, sedem, deväť, sto, milión, miliarda*
5	3	*tri, štyri, osem*
6	2	*dva, desať*
7	1	*jeden*

Pomer **derivátov – kvázikompozít – kompozít – kompozično-derivačných motivátov**[7] **– analytických lexém** zobrazuje tab. č. 4:

Tab. č. 4 – Pomer (de)numerálnych derivátov, kvázikompozít, kompozít, kompozično-derivačných a analytických lexém

Číslovka	Deriváty	Kvázikompozitá	Kompozitá	Kompozično-derivačné lexémy	Analytické lexémy
NULA	20	0	0	2	0
JEDEN ***PRVÝ***	225 43	9 2	13 0	202 27	0 1
DVA ***DRUHÝ***	254 23	12 2	26 0	452 25	5 2
TRI	121	12	13	220	5
ŠTYRI	96	8	8	121	4
PÄŤ	88	18	24	240	6
ŠESŤ	46	6	10	50	0
SEDEM	38	10	4	53	1
OSEM	79	18	17	130	9
DEVÄŤ	28	8	5	25	0
DESAŤ	169	28	59	164	6
STO	117	12	23	95	3
TISÍC	46	4	19	23	4
MILIÓN ***MILIARDA*** ***BILIÓN***	13 10 3	3 3 0	0 0 0	26 5 0	19 4 0
Spolu	**1 419**	**155**	**221**	**1 860**	**69**

[7] Ku kompozično-derivačným lexémam radíme aj kompozično-transflexné jednotky (*st-o-roč-ie, jedn-o-duch-ý*).

Na základe analýzy denumerálnych motivátov je pomer medzi derivátmi, kompozitami (sem radíme kvázikompozitá, kompozitá a kompozično-derivačné jednotky) a analytickými lexémami 1 419 : 2 236 : 69.

Najpočetnejšiu skupinu predstavujú kompozično-derivačné motiváty (1 860), napr. *jeden → jedn-o-rož-ec, tisíc → tisíc-roč-ie, nula → nul-a-percent-ný*. Po nich nasledujú deriváty (1 419), napr. *druhý → druh-ák, dva → dvoj-zmysel → dvojzmysel-ný → dvojzmyseln-e, desať → desiat-y → desiat-a → desiat-ovať, päť → päť-sto → päťsto-eur-ový → päťstoeurov-ka*. Podstatne menej je utvorených kompozít (221), napr. *jeden → dvadsať-jeden, tri → tri-a-dvadsať*, a kvázikompozít (155), napr. *jeden → jeden-ásť, druhý → druhý-krát, milión → milion-ár → multi-milionár*. Najmenej motivátov zaznamenávame vo forme analytických lexém (69)[8], napr. *štvrtý → štyri + štvrť → štyri štvrte, pol + milión → pol milióna*.

Hoci prevažujú kompozično-derivačné a čisto derivačné jednotky, ich pomer sa pri jednotlivých číslovkách líši. Kým od číslovieк *nula, jeden, prvý, deväť, desať, sto, tisíc, miliarda, bilión* je najvyšší počet derivátov, od číslovieк *dva, druhý, tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, milión* prevažujú kompozično-derivačné motiváty. Zreteľne najviac motivátov bolo utvorených kompozično-derivačným postupom od číslovky *dva* (452), ďalej *päť* (240), *tri* (220) a *jeden* (202). Pri číslovke *dva* je tiež vysoký počet derivátov, v pomere ku kompozično-derivačnému postupu však ide takmer o polovicu menej motivátov (254 : 452). Približne rovnaký počet derivátov a kompozično-derivačných motivátov je od číslovieк *jeden* (225 : 202), *druhý* (23 : 25), *šesť* (46 : 50), *deväť* (28 : 25) a *desať* (169 : 164).

Najviac kvázikompozít i kompozít pozorujeme od číslovky *desať* (28 : 59) a analytických lexém od číslovky *milión* (19). Nízky, resp. nulový počet motivátov možno badať pri kompozícii a kvázikompozícii a v rade analytických lexém[9]. Žiadne kvázikompozitum sa neobjavuje od číslovieк *nula* a *bilión*[10];

[8] Nízky počet analytických lexém súvisí pravdepodobne s tým, že v slovníkoch sa analytické lexémy nespracúvajú v samostatných heslách. To zároveň platí aj pre vyššie základné a vyššie radové číslovky, pri ktorých uvedené analytické lexémy predstavujú ortografický variant jednoslovných čísloviek (*4 321 – štyritisíctristodvadsaťjeden/štyritisíc tristo dvadsaťjeden*).

[9] Vyzerá to tak, že nízky či nulový počet pri kvázikompozícii a kompozícii súvisí s existenciou analytických lexém, lebo ako analytické lexémy sme hodnotili tie, ktoré sa skladali z foneticky viacerých častí (*päť miliónov*).

[10] Z úzu aj z dokladov v Omnia Slovaca IV Maior Beta (2023) poznáme kvázikompozitá typu *nulakrát/nula ráz, biliónkrát/bilión ráz*, napr. *Nedávno som strávil dva týždne v Michigane, štáte, kde väčšina volila Trumpa. Jeho meno za celý ten čas zaznelo dokopy **nulakrát**. – Malým nedopatrením ich delo vyvinulo **bilión ráz** menšiu energiu, akoby bolo potrebné.*

žiadne kompozitum od číslovieк *nula, prvý, druhý, milión, miliarda, bilión*; žiadna analytická lexéma od číslovieк *nula, jeden, šesť, deväť* a *bilión*[11].

4. (Kvázi)kompozitá, kompozično-derivačné a analytické lexémy a stupňovitosť slovotvorby

Pri **kvázikompozitách** sme teoreticky vychádzali z Morfematického slovníka slovenčiny (Sokolová et al. 1999; MSS), ktorý ich vníma ako jednotky s afixoidom. Afixoid je morféma na rozhraní koreňovej (KM) a derivačnej morfémy (DM) a má systematizačnú a derivačnú funkciu[12]. Afixoidy vznikajú delexikalizáciou KM, posunom k DM. V literatúre sa v súvislosti s afixoidmi analyzujú predovšetkým segmenty cudzieho pôvodu (*eko-, neo-; -fóbia*).

4.1 Pri **intranumerálnej slovotvorbe** sa uplatňujú viazané sufixoidy *-násť*[13], *-desiat/-dsať*; postfixoid *-krát*[14] a samostatný afixoid *raz*[15]. Afixoidy sa podieľajú na tvorení desiatok základných číslovieк (*dvanásť, dvadsať, päťdesiat*), na tvorení násobných číslovieк (*päťkrát / päť ráz*), násobných radových číslovieк (*piatykrát / piaty raz*) a zlomkových násobných číslovieк (*päť a polkrát / päť a pol ráz*). Tie môžu byť motivátmi 1. až 3. stupňa: *dva* + *desať* → ***dva-dsať****; dva* + *raz* → ***dva razy****; päť* + *sto* → *päť-sto* + *-krát* → ***päťsto-krát****; päť* + **na desať* → *päť-násť* → *pätnást-y* + *-krát* → ***pätnásty-krát***.

---

[11] Nulový výskyt analytických lexém od daných číslovieк je spojený s tým, že v analyzovanom materiáli sa nenachádzali napr. zložité zlomkové číslovky typu *nula celých dve desatiny.*

[12] Afixoidy sú v MSS (1999) označené obyčajným typom písma ako derivačné morfémy (DM), nie tučným typom písma ako KM.

[13] Sufixoid ***-násť*** sa vyvinul z pôvodného **na desęte* „na desiatke, na desiatich" (L sg. od psl. *desętь*), *jedenásť* < **jedinъ na desęte* „jeden (navyše) na desiatich" (Králik 2015, s. 381).

[14] Sufixoid ***-krát*** „násobené" (od 15. stor.) sa vyvinul z psl. **kortь*, od ide. **(s)ker-* „krájať, rezať" – pôvodne zrejme „odrezok", resp. „zárez"; *krájať* (od 16. stor.). Súvisí s psl. **krajati,* imperfektívum od psl. **krojiti* (porov. *od-krojiť, pre-krojiť*), od ide. **krei-* „rezať, oddeľovať; preosievať, čistiť" (Králik 2015, s. 297).

[15] Sufixoid ***raz*** (od 15. stor.) sa vyvinul z psl. **razъ* (**rōz-*). Súvisí s psl. **raziti, *rězati* – pôvodný význam bol „rezanie", z toho „čo je odrezané, odrezok, úsek" > „jednotka označujúca násobok" (porov. i *krát*), resp. „rezanie" > „zárez (používaný pri počítaní)". V prípadoch typu *päť ráz* sa zachoval starý tvar G pl. (novší tvar je *raz-ov,* porov. *z troch razov iba raz*) (Králik 2015, s. 492 – 493).

4.2 Pri **denumerálnej slovotvorbe** sa využíva prefixoid *multi-*, ktorý v kombinácii so sufixmi vytvára motiváty 1. a 2. stupňa: *multi-* + *miliarda* → ***multi-miliard-ový****; milión* → *multi-* + *milion-ár* → ***multi-milionár***.

4.3 Kompozitá a **analytické lexémy** sa v rámci **intranumerálnej slovotvorby** tvoria na 1. a 2. stupni, pričom ide o:

A. zložené základné číslovky:

- desiatky (od 20 vyššie) + jednotky: *(dva* + *desať →) dva-dsať* + *päť* → ***dvadsať-päť***[16]; *päť* + *desať* → *päť-desiat* + *jeden* → ***päťdesiat-jeden***;
- a inverzné (pod vplyvom češtiny a tá pod vplyvom nemčiny): *päť* + *(dva* + *desať →) dva-dsať* → ***päť-a-dvadsať***[17]; *päť* + *desať* → *jeden* + *päť-desiat* → ***jeden-a-päťdesiat***;
- stovky + jednotky: *sto* + *päť* → ***sto-päť***; *päť* + *sto* → *päť-sto* + *päť* → ***päťsto-päť***;
- stovky + desiatky: *päť* + *sto* → *päť-sto* + *päť-desiat* → ***päťsto-päťdesiat***;
- vyššie stovky: *päť* + *sto* → ***päť-sto***;
- tisícky: *desať* + *tisíc* → ***desať-tisíc***; *dva* + *desať* → *dva-dsať* + *tisíc* → ***dvadsať-tisíc***; *päť* + **na desať* → *pät-násť* + *tisíc* → ***pätnásť-tisíc***;
- vyššie milióny a miliardy tvoria **analytické lexémy**: *sto* + *milión* → ***sto miliónov***; *päť* + *sto* → *päť-sto* + *milión* → ***päťsto miliónov****; päť* + *tisíc* → *päť-tisíc* + *miliarda* → ***päťtisíc miliárd*** *= 5 biliónov*;
- číslovka *stámilióny* je výsledkom transflexie: *sto* + *milión* → *sto miliónov* → ***stá-milión-y***.

B. zlomkové číslovky – majú podobu **analytických lexém**: *päť* + *pol* → ***päť a pol****; päť* + *(osem* → *ôsm-y →) osm-ina* → ***päť osmín****; tri* + *(štyri →) štvrť* → ***tri štvrte*** */ trištvrte; poldruha* + *milión* → ***poldruha milióna****; päť* + *desať* → *päť-desiat* + *pol* → ***päťdesiat a pol***.

4.4 Kompozitá a kompozično-derivačné jednotky sa v rámci **denumerálnej slovotvorby** tvoria na 1. až 3. stupni a výsledkom sú:

[16] Prvý stupeň sa týka motivanta *päť*; druhý stupeň sa týka motivanta *dvadsať*.

[17] Prvý stupeň sa týka motivanta *päť*; druhý stupeň sa týka motivanta *dvadsať*.

A. substantíva:
- kompozičné: (1. stupeň) *jedn-o-člen*;
- kompozično-derivačné: (1. st.) *prv-o-dar-ca, dv-oj-album, druh-o-roč-iak, štv-or-líst-ok, päť-litr-ovka, Sedm-o-hrad-sko, sedm-o-krás-ka, deväť-roč-enka, st-o-roč-nica, tisíc-korun-áčka*; (2. st.) *osem → ôsm-y + klasa → ôsm-o-klas-ník*;
- kompozično-transflexné: (1. st.) *prv-o-pis, prv-o-hor-y, tr-oj-verš-ie, štv-or-čísl-ie, päť-boj, šest-o-nedel-ie, sedem-sten, osm-o-noh, tisíc-let-ie*; (2. st.) *sto + rok → pol + sto-roč-ie → pol-sto-roč-ie*;
- zrasty: (1. st.) *osem-finále*.

B. adjektíva:
- kompozično-derivačné: (1. st.) *nul-a-percent-ný, jedn-o-dň-ový, prv-o-máj-ový, dv-oj-moc-ný, druh-o-lig-ový, troj-centimetr-ový, štv-or-rozmer-ný, päť-týždň-ový, šesť-diel-ny, Sedem-bolest-ná, st-o-vež-atý*; (2. st.) *jeden + pol → jeden a pol + hodina → jeden-a-pol-hodin-ový; tri → tr-etí + trieda → tr-eť-o-tried-ny; päť + *na desať → pät-násť + člen → pätnásť-člen-ný*; (3. st.) *päť → piat-y → Veľký + piat-ok → veľk-o-piat-k-ový / veľk-o-piat-oč-ný; deväť + desať → deväť-desiat + deväť → deväť-desiat-deväť + rok → deväť-desiat-deväť-roč-ný*;
- kompozično-transflexné: (1. st.) *jedn-o-duch-ý, sam-o-druh-á, st-o-noh-ý, tisíc-let-ý*; (2. st.) *tri → tr-etí + rad → tr-eť-o-rad-ý; osem → mera + ôsm-y → mer-u-ôsm-y*;
- kompozično-trunkačno-derivačné: *sedem + kilogram → sedem-kil-ový* alebo *sedem + kilogram → sedem-kilogram-ový → sedem-kil-ový*.

C. adverbiá – len 1. st.:
- kompozično-derivačné: *štv-or-nož-ky*;
- kompozično-transflexné: *jedn-o-sta:j*;
- zrasty: *o-st-o-šesť*.

D. sloveso – len 2. st.:
- kompozično-transflexné: *tri + sto → tri-sto + boh → tri-sto-boh-ovať*;
- alebo kompozičné: *tri + sto → tri-sto + (boh →) boh-ovať → tri-sto-bohovať*.

Motivantmi kompozít a kompozično-derivačných lexém sú korene **základných číslovieк** (*päť-boj, sedm-o-sp-áč, osem-byt-ovka; pät-násť-hektár-ový, tri-dsať-roč-ný*), **radových** (*ôsm-o-klas-ník, mer-u-ôsm-y, treť-o-tried-ny; veľk-o-piat-k-ový / veľk-o-piat-oč-ný*; so supletívnym koreňom: *prv-o-lez-ec, druh-o-roč-iak, prv-o-rod-ený*), **skupinových** (*tr-oj-verš-ie, štv-or-líst-ok, štv-or-nož-ky; kos-o-štv-or-ec*) a **zlomkových číslovieк** (*pol-st-o-roč-ie, jeden-a-pol-hodin-ový*).

Analytické lexémy ako motiváty sme pri denumerálnej slovotvorbe nezaznamenali.

5. Záver

Pri numeráliách rozlišujeme slovotvorbu numerálií od numerálií (**intranumerálna slovotvorba**) a slovotvorbu iných slovnodruhových derivátov, (kvázi) kompozít, kompozično-derivačných a analytických lexém od numerálií (**denumerálna slovotvorba**).

Analyzovali sme **18 DSH**, ktorých primárnym motivantom bola základná/radová číslovka: *nula, jeden/prvý, dva/druhý, tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, deväť, desať, sto, tisíc, milión, miliarda, bilión.* Materiál – 3 724 jednotiek, resp. 4 599 vrátane polymotivovaných – sme čerpali z výkladových slovníkov slovenčiny a motivačné vzťahy sme overovali v SKMS (Sokolová et al. 2012).

Z hľadiska veľkosti DSH je poradie takéto (číslo v zátvorke udáva počet členov hniezda bez polymotivátov): *dva* (749), *jeden* (449), *desať* (426), *päť* (376), *tri* (371), *osem* (253), *sto* (250), *štyri* (237), *šesť* (112), *sedem* (106), *tisíc* (96), *prvý* (73), *deväť* (66), *milión* (61), *druhý* (52), *miliarda* (22), *nula* (22), *bilión* (3). Priemerný počet členov na 1 hniezdo je 207 jednotiek.

Denumerálne motiváty môžu byť výsledkom 1. – 7. stupňa (vrátane polymotivácie) a priemerný počet motivačných stupňov je 4,3. Počet motivačných stupňov, ktorými sa vyznačovali DSH: 2 stupne (*bilión*), 3 (*prvý, druhý, tisíc*), 4 (*nula, päť, šesť, sedem, deväť, sto, milión, miliarda*), 5 (*tri, štyri, osem*), 6 (*dva, desať*), 7 (*jeden*).

Podľa motivačných stupňov sme vyhodnocovali (kvázi)kompozitá, kompozično-derivačné a analytické lexémy pri intranumerálnej a denumerálnej slovotvorbe. Z hľadiska jednotlivých druhov motivátov najpočetnejšiu skupinu

predstavujú kompozično-derivačné motiváty (1 860), nasledujú deriváty (1 419), kompozitá (221) a kvázikompozitá (155). Najmenšiu skupinu tvoria analytické lexémy (69).

Zdroje

Buzássyová, Klára, Jarošová, Alexandra (ed.), 2006: *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G.* Bratislava: Veda. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Jarošová, Alexandra, Buzássyová, Klára (ed.), 2011: *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L.* Bratislava: Veda. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Jarošová, Alexandra (ed.), 2015: *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N.* Bratislava: Veda. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Jarošová, Alexandra (ed.), 2021: *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn.* Bratislava: Veda. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Kačala, Ján, Pisárčiková, Mária, Považaj, Matej (red.), 2003: *Krátky slovník slovenského jazyka.* 4. vyd. Bratislava: Veda. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Králik, Ľubor, 2015: *Stručný etymologický slovník slovenčiny.* Bratislava: Veda.

Omnia Slovaca IV Maior Beta (23.01). Autor V. Benko. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, 2023.

Peciar, Štefan (red.), 1959–1968: *Slovník slovenského jazyka.* 6 zv. Bratislava: Vydavateľstvo SAV. https://slovnik3.juls.savba.sk/ (cit. 7. 11. 2024).

Sokolová, Miloslava, Moško, Gustáv, Šimon, František, Benko, Vladimír, 1999: *Morfematický slovník slovenčiny.* Prešov: Náuka.

Sokolová, Miloslava, Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina (red.), 2012: *Slovník koreňových morfém slovenčiny.* 3. vyd. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Citovaná literatúra

Benko, Vladimír, 2019: LexiCorp: Corpus Approach to Presentation of Lexicographic Data. V: *Electronic lexicography in the 21st century: Smart lexicography. Proceedings of the eLex 2019 conference. 1–3 October 2019, Sintra, Portugal.* Eds. Iztok Kosem, Tanara Zingano Kuhn, Margarita Correia. Brno: Lexical Computing CZ, s.r.o. 957–969.

Bozděchová, Ivana, 1994: *Tvoření slov skládáním.* Praha: ISV Nakladatelství.

Furdík, Juraj, 2004: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia).* Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Vydavateľstvo Náuka.

Horecký, Ján, 1959: *Slovotvorná sústava slovenčiny.* Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Jacko, Jozef, 1974: *Slovenská morfológia v škole.* Bratislava: SPN.

Jarošová, Alexandra, 2009: Problematika lexikálnej variantnosti a spôsoby jej lexikografického zachytenia. V: *Dynamické tendencie v slovenskom pravopise.* Ed. Matej Považaj. Bratislava: Veda. 98–114.

Mitter, Patrik, 2008: *Hybridní složeniny s prvním komponentem domácího původu v současné češtině*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem.

Ološtiak, Martin, Genči Ján, 2020: Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine. Motivačný rad (k 85. výročiu narodenia Juraja Furdíka). *Slovenská reč*, roč. 85, č. 3. 282–306.

Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina, 2013: *Kapitoly z lexikológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Ondrus, Pavel, 1969: *Číslovky v súčasnej spisovnej slovenčine*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

Ondrus, Pavel, 1970: Miesto čísloviek v systéme slovných druhov. *Jazykovedný časopis*, roč. 21, č. 1. 22–25.

Ondrus, Pavel, Horecký, Ján, Furdík, Juraj, 1980: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN.

Oravec, Ján, Bajzíková, Eugénia, Furdík, Juraj, 1984: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: SPN.

Ružička, Jozef (red.), 1966: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.

Sokolová, Miloslava, 1995: *Kapitolky zo slovenskej morfológie*. Prešov: Slovacontact.

Šimandl, Josef, 2015: Slovotvorný přehled slov s číselným významem I: číslovky určité. *Korpus – Gramatika – Axiologie*, č. 12. 54–74.

Šimandl, Josef, 2016: Slovotvorný přehled slov s číselným významem II: číslovky neurčité. *Korpus – Gramatika – Axiologie*, č. 13. 48–60.

Šlosar, Dušan, 1999: *Česká kompozitá diachronně*. Brno: Masarykova univerzita.

Šrámeková, Ivana, 2023: K potenciálnej variantnosti číslovkových tvarov *dvojstý, dvestý*. *Kultúra slova*, roč. 57, č. 5. 268–284.

Vužňáková, Katarína, 2012: *Kompozitá v slovenčine*. Prešov: Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Vužňáková, Katarína, 2015: Numeráliá a pronominá. V: *Kvalitatívne a kvantitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. 684–695.

***A TEN-YEAR-OLD UNICORN IS A FIRST-CLASS SLEEPER*. ON (DE)NUMERAL COMPOUNDING IN SLOVAK**

For numerals, we distinguish between the word-formation of numerals from other numerals (so-called **intranumeral word-formation**) – and the word-formation of other derivative parts of speech, (quasi-)compound words, compound-derivative words, and analytic lexemes from numerals (**denumeral word-formation**).

We analyzed **18 (de)numeral word-formation nests** [DWN(s)] which units have been motivated by the primary cardinal/ordinal numerals: *nula, jeden/prvý, dva/druhý, tri, štyri, päť, šesť, sedem, osem, deväť, desať, sto, tisíc, milión, miliarda, bilión / zero, one/the first, two/the second, three, four, five, six, seven, eight, nine, ten, one hundred, one thousand, one million, one billion, one trillion*. The material – 3,724 units, or 4,599 units including poly-motivated numerals arranged in DWNs – was drawn from the monolingual Slovak dictionaries. Motivational relations were verified in the Dictionary of Slovak Root Morphemes (Sokolová et al. 2012).

As for the size of the DWNs, the ranking is as follows (the number in bracket indicates the number of nest members without polymotivational relationships): *dva/two* (749), *jeden/one* (449), *desať/ten* (426), *päť/five* (376), *tri/three* (371), *osem/eight* (253), *sto/one hundred* (250), *štyri/four* (237), *šesť/six* (112), *sedem/seven* (106), *tisíc/one thousand* (96), *prvý/the first* (73), *deväť/nine* (66), *milión/one million* (61), *druhý/the second* (52), *miliarda/one billion* (22), *nula/zero* (22), *bilión/one trillion* (3).

The denumeral-motivated units in DWNs are the result of the 1st – 7th word-formation stage (including polymotivation), with the average word-formation stage being 4.3. The maximum number of word-formation stages that describes DWN is following: 2 stages (*bilión / one trillion*), 3 (*prvý, druhý, tisíc / the first, the second, one thousand*), 4 (*nula, päť, šesť, sedem, deväť, sto, milión, miliarda / zero, five, six, seven, nine, one hundred, one million, one billion*), 5 (*tri, štyri, osem / three, four, eight*), 6 (*dva, desať / two, ten*), 7 (*jeden / one*).

We analyzed (quasi-)compounds, compound-derivative words, and analytic lexemes in terms of their word-formation stage, focusing on both intranumeral and denumeral types of word-formation. In terms of individual types of denumeral-motivated units, compound-derivative words constitute the largest group (1,860), followed by derivatives (1,419), compound words (221), and quasi-compound words (155). The smallest group consists of analytic lexemes (69).

KEYWORDS: numerals, intranumeral and denumeral word-formation, word-formation chain, word-formation stage, (quasi-)compound words, compound-derivative words, analytic lexemes, Slovak

Ľudmila Liptáková

SLOVOTVORNÝ RAD V JAZYKOVOM VEDOMÍ DIEŤAŤA[1]

1. Úvod

Príspevok je z oblasti aplikovanej derivatológie so zameraním na slovotvorný vývin a slovotvornú edukáciu dieťaťa. Cieľom príspevku je predstaviť výsledky empirického výskumu implicitných znalostí dieťaťa o postupnosti motivovaných slov v slovotvornom rade. Ide o prvú empirickú sondu do tejto oblasti slovotvorného vedomia dieťaťa hovoriaceho po slovensky. Vo výskume sme sa zamerali na tri vekové skupiny žiakov základného vzdelávania, a to na žiakov 3. ročníka (8- až 9-roční), 5. ročníka (10- až 11-roční) a 8. ročníka (13- až 14-roční). Naším zámerom bolo okrem deskripcie implicitných znalostí slovotvorného radu v jednotlivých vekových skupinách postihnúť aj vývinovú dynamiku naprieč nimi. Implicitné, teda neuvedomované a spontánne znalosti dieťaťa, ktoré nie sú výsledkom explicitného učenia sa (porov. Ellis, 2008), sme mohli skúmať preto, že pojem slovotvorný rad nie je obsiahnutý v kurikule základného vzdelávania na Slovensku (porov. ŠVP 1, ŠVP 2).

Výskumom slovotvorného vedomia dieťaťa so zameraním na slovotvorný rad nadväzujeme na doterajšie výskumy vývinovej derivatológie na Slovensku a v zahraničí (pozri napr. výberový prehľad výskumov v Liptáková, 2024). Výskumné zistenia, ktoré predstavíme v príspevku, môžu prispieť k rozšíreniu poznania vývinovej a edukačnej derivatológie, ale zároveň môžu poskytnúť informácie pre teoretickú derivatológiu, napr. údaje o prirodzenej produktivite slovotvorných procesov. Vychádzame totiž z premisy, že štúdium jazykového

[1] Príspevok je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0469/24 *Lingvistický kognitívny model vyučovania slovenského jazyka.*

vývinu môže prispieť aj k štúdiu samotného jazyka (porov. Dolník, 2005; Maršálová, 1982). Na základe predchádzajúcich výskumov sme už poukázali na niektoré súvislosti detskej slovotvorby a dynamických tendencií v slovotvorbe slovenčiny (napr. Liptáková, 2000, 2009; Liptáková, 2024).

2. Východiská výskumu

V tejto časti príspevku stručne objasníme chápanie slovotvorného radu v slovenskej derivatológii, z ktorého sme vo výskume vychádzali. Pojmovo vymedzíme slovotvorné vedomie a zmienime sa o doterajších empirických zisteniach o implicitných znalostiach detí týkajúcich sa slovotvorného hniezda.

Slovotvorný rad patrí podľa J. Furdíka (2004) k rovnakokoreňovým slovotvorným útvarom a spolu so slovotvornou paradigmou vytvára slovotvorné hniezdo. Slovotvorné hniezdo J. Furdík (2004: 76) definične vymedzuje ako súbor slovotvorných paradigiem a slovotvorných radov vychádzajúcich od jedného spoločného synchrónne nemotivovaného motivanta. Všetky slová patriace do rovnakého slovotvorného hniezda majú spoločnú koreňovú morfému a sú medzi nimi reálne motivačné vzťahy živo pociťované používateľmi súčasného jazyka (ibid.).

Slovotvorné hniezdo sa vymedzuje na základe paradigmatickej a syntagmatickej dimenzie (Buzássyová, 1989: 38). V rámci paradigmatickej dimenzie je slovotvorné hniezdo súhrnom slovotvorných paradigiem ako usporiadaných súborov všetkých bezprostredných motivátov utvorených od toho istého motivanta (Buzássyová, 1974: 72). V rámci syntagmatickej dimenzie je slovotvorné hniezdo súhrnom slovotvorných radov (reťazcov), t. j. postupnosti motivovaných slov, z ktorých nasledujúce je motivované predchádzajúcim (Buzássyová, 1989: 38; Furdík, 2004: 73). Pri chápaní slovotvorného radu ako sledu na seba nadväzujúcich motivačných dvojíc J. Furdík (1989: 29) nadväzuje na M. Dokulila (1962: 11) a A. N. Tichonova (1985: 41).

Na základe teórie lexikálnej motivácie (Furdík, 2008; Ološtiak, 2011) vymedzuje M. Ološtiak et al. (2020) pojem motivačný rad, ktorý chápe podobne ako slovotvorný rad definovaný J. Furdíkom (2004: 73). Rozdiel je v tom, že motivačný rad sa netýka len slovotvornej motivácie, ale aj iných typov lexikálnej motivácie (napr. morfologickej alebo abreviačnej). Východiskový motivant

motivačného radu, ktorý je sám nemotivovaný, sa nazýva iniciálna lexéma (iniciála) a koncový člen motivačného radu sa nazýva terminálna lexéma (terminála) (Ološtiak et al., 2020: 419). Pri analýze motivačných radov na báze Slovníka koreňových morfém slovenčiny (4., nepublikovaného vydania) M. Ološtiak et al. (2020) uvádza motiváty prvého až siedmeho stupňa (porov. Furdík, 2004: 73), resp. dvoj- až osemčlenné motivačné rady zahŕňajúce aj iniciálnu lexému. Napríklad, osemčlenný motivačný rad tvorí osem lexém – iniciála, motiváty 1. až 6. stupňa a terminála: *viesť → uviesť → úvod → úvodný → úvodník → úvodnikár → úvodnikárka → úvodnikárkin* (Ološtiak et al., 2020: 426).

Slovotvorné vedomie je súčasťou širšieho konceptu jazykového vedomia, ktoré sa vzťahuje na vývin uvedomovania si foriem a funkcií jazyka a na zvýšenú senzitivitu na ne (Carter, 2003: 64). J. Horecký (1991) vymedzuje jazykové vedomie ako špecializovanú zložku ľudského vedomia. Uvádza, že v niektorých teóriách (najmä u N. Chomského) sa jazykové vedomie stotožňuje so znalosťou jazyka (knowledge of language). J. Horecký (ibid.) vymedzuje aj typy jazykového vedomia, na náš výskum sa vzťahuje spontánne a poučené jazykové vedomie. Spontánne jazykové vedomie sa podľa autora formuje napodobňovaním a uvažovaním o znakovosti používaných výrazových prostriedkov. Poučené jazykové vedomie sa formuje najmä pod vplyvom školskej jazykovej edukácie.

Slovotvorné vedomie (v anglosaskej derivačnej morfológii nazývané *morphological awareness*, napr. Clark, 2017) sa vzťahuje na schopnosť reflektovať slovotvornú štruktúru slova a manipulovať s ňou (Castles et al., 2018: 23). Na základe interpretácie pojmov jazykové a slovotvorné vedomie v citovaných zdrojoch sa nazdávame, že pri osvojovaní si prvého (materinského) jazyka sa jazykové vedomie, ako aj jeho súčasť slovotvorné vedomie nachádzajú na kontinuu medzi spontánnymi, neuvedomovanými (implicitnými) znalosťami a naučenými, uvedomovanými (explicitnými) znalosťami jazyka alebo jeho slovotvorby (porov. Costa, 2019; Ellis, 2008). O uvedené chápanie slovotvorného vedomia sa opierame aj v našom empirickom výskume. Ak však hovoríme o spontánnom slovotvornom vedomí alebo o implicitných slovotvorných znalostiach dieťaťa, primárne máme na mysli takú ich podobu, ktorá nie je explicitne ovplyvnená jazykovou edukáciou.

Pri projektovaní výskumu sme vychádzali aj z **výskumných zistení o implicitných znalostiach 6- až 7-ročného dieťaťa hovoriaceho po slovensky o slovotvornom hniezde** (Liptáková, 2022a). Vďaka elicitačnej výskumnej štúdii,

keď sme 35 participantov vystavili slovotvorným podnetom evokujúcim príslušnosť motivátov k zjednodušenému slovotvornému hniezdu, sme získali empirické dáta o ich spontánnej predstave o tomto slovotvornom útvare. Ukázalo sa, že deti daného veku disponujú implicitnými znalosťami konštitutívneho znaku slovotvorného hniezda (ďalej aj SH), ktorým je prítomnosť významu koreňovej morfémy v motivátoch patriacich do rovnakého hniezda. V situácii elicitovania (vyvolávania) jazykovej reakcie na predložený slovotvorný materiál dokázali participanti vo výraznej miere identifikovať členy slovotvorného hniezda, resp. vylúčiť slová, ktoré do slovotvorného hniezda nepatria. Participanti reagovali prevažne na významovú stránku, ale aj na formálnu stránku motivačného vzťahu. Významové interpretácie motivátov oscilovali medzi konvenčnosťou a nekonvenčnosťou, čo súviselo s mierou osvojenia daného pojmu a s doterajšou jazykovou skúsenosťou dieťaťa. Za zaujímavé zistenie považujeme aj to, že deti okrem predložených motivátov dokázali aj samy doplniť ďalšie motiváty patriace do slovotvorného hniezda, čo reflektovalo rozsah ich implicitných slovotvorných znalostí aj spontánnu predstavu o slovotvorných vzťahoch v rámci SH.

3. Metodológia výskumu

Spontánnu predstavu detí o slovotvornom rade (ďalej aj SR) sme skúmali kvalitatívnym empirickým výskumom. Na zber dát sme použili metódu procesovej elicitácie vytvárajúcu pre dieťa taký jazykový kontext, v ktorom bolo možné elicitovať (vyvolávať) vo zvýšenej frekvencii slovotvorné interpretácie (porov. Mehan, 1979; Mertins, 2017). Výskumný súbor pozostával zo 64 participantov. Zámerne sme vybrali dostupných participantov z 3. ročníka (25 participantov), 5. ročníka (17 participantov) a 8. ročníka (22 participantov) základnej školy, ktorých skúmanie nám umožnilo vedenie školy v rámci bežnej školskej výučby.[2] Z tohto dôvodu nie je počet participantov v jednotlivých vekových skupinách rovnaký. Participantov sme dôsledne anonymizovali, nezaznamenávali sme ich meno a rozlišujeme ich iba náhodným pridelením čísla (P1, P2 n.).

[2] Výskum sme realizovali na Základnej škole s materskou školou M. R. Štefánika v Budimíre, okres Košice – okolie.

Výskumný nástroj (ďalej aj VN) pozostával z troch položiek obsahujúcich tri typy písomných úloh, ktoré žiaci riešili samostatne a individuálne v priebehu cca 30 minút. Žiakov sme v priebehu riešenia úloh nijako neusmerňovali a požiadali sme ich, aby uviedli všetko, čo si myslia, bez obavy z nesprávnosti riešenia. Vo všetkých troch ročníkoch sme použili rovnaké úlohy, ale pre žiakov 5. a 8. ročníka sme zaradili aj úlohy s vyššou obťažnosťou. Stručne opíšeme typy úloh a konkrétne zadania.

A. Prvý typ úlohy spočíval v **zameranom sekvenčnom asociovaní**. Cieľom položky bolo zistiť podobu spontánneho asociovania detí na určené podnetové motivanty. Zadanie pre participantov znelo: *Napíš čo najviac slov, ktoré spolu súvisia a ktoré môžeš usporiadať zaradom. Môžeš utvoriť aj viac radov od toho istého slova*. Participanti mali slová zapisovať pomocou grafickej schémy: *voda* → → → → n.

Ako iniciály sme použili substantíva *voda* a *zem* a verbum *písať* pre všetky tri vekové skupiny. Dôvodom výberu konkrétnych východiskových motivantov bol ich motivačný potenciál (podľa Ološtiak et al., 2020; Sokolová et al., 2012), možnosť tvorenia viacčlenných slovotvorných radov (ibid.) a dokázaný výskyt lexém v detskej reči (podľa Kesselová, 2003; Slančová et al., 2018). Všetky tri podnetové motivanty majú v slovenčine výrazný motivačný potenciál (pri motivante *zem* sa uvádza 117 členov SH, pri motivante *voda* 106 členov SH a pri motivante *písať* až 206 členov; Ološtiak et al., 2020: 414). Od všetkých troch iniciál je možné tvoriť viacero viacčlenných slovotvorných radov (podľa Ološtiak et al., 2020; Sokolová et al., 2012). Lexémy *voda* a *písať* (resp. perfektívny tvar *napísať*) boli identifikované v slovnej zásobe detí už v ranom veku (Slančová et al., 2018). Všetky tri podnetové lexémy sú doložené z mladšieho školského veku (Kesselová, 2003). Tieto motivanty sme použili aj vo výskume implicitných slovotvorných znalostí dieťaťa vo veku 6 – 7 rokov (Liptáková, 2020; 2022a) a pri všetkých troch sa potvrdila znalosť ich lexikálneho významu, ako aj asociovanie so slovotvorne súvisiacimi slovami.

B. Druhý typ úlohy bol zameraný na **usporiadanie členov slovotvorného radu**. Cieľom tejto položky bolo zistiť, ako deti dokážu reflektovať postupnosť motivačných dvojíc v slovotvornom rade a manipulovať s ňou. Zadanie pre participantov znelo: *Usporiadaj slová tak, ako sú podľa teba postupne utvorené*.

Pre všetky tri vekové skupiny sme zvolili tieto tri SR: 4-členný rad so substantívnou iniciálou *škola → školák → školáčka → školáčkin*; 3-členný rad s verbálnou iniciálou *hrať → vyhrať → výhra* a 3-členný rad s adjektívnou iniciálou *vysoký → výška → výškový*. Piatakov a ôsmakov sme vystavili aj obťažnejším SR: 6-člennému radu so substantívnou iniciálou *ruka → rukavica → rukavička → rukavičkár → rukavičkárka → rukavičkárkin*; 7-člennému radu s verbálnou iniciálou *ísť → vyjsť → východ → východný → východniar → východniarka → východniarkin* a 4-člennému radu s adjektívnou iniciálou *čistý → čistota → čistotný → čistotne*. Členy slovotvorného radu boli poprehadzované a na ich usporiadanie slúžila participantom grafická schéma:

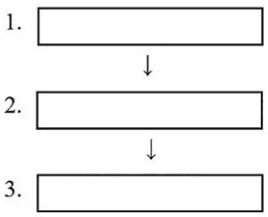

Pri výbere iniciál sme podobne ako v predchádzajúcej položke uplatnili kritérium motivačného a sekvenčného potenciálu (podľa Ološtiak et al., 2020; Sokolová et al., 2012), ako aj kritérium výskytu lexémy v detskej slovnej zásobe (podľa Kesselová, 2003; Slančová et al., 2018).

C. Tretí typ úlohy bol zameraný na **voľné sekvenčné asociovanie**, keď sme participantom zadali úlohu a pomocnú grafickú schému *Vytvor ľubovoľný rad slov, ktoré sú postupne utvorené*: → → → n. Žiakom 8. ročníka sme úlohu sťažili tým, že sme určili slovný druh iniciály, a to podstatné meno, sloveso a prídavné meno. Cieľom položky bolo zistiť, či krátkodobé vystavenie princípu slovotvorného radu v predchádzajúcich dvoch položkách participanti reflektovali a akým spôsobom.

4. Výsledky výskumu

V nasledujúcej časti opíšeme empirické dáta získané v troch položkách výskumného nástroja, a to podľa vekových skupín s poukázaním na zhody a rozdiely medzi nimi.

A. Zamerané sekvenčné asociovanie

A1. Vystavenie participantov (ďalej aj P) princípu slovotvorného radu s iniciálou **voda** ukázalo zriedkavý výskyt slovotvorného asociovania a rozvíjania SR.

U žiakov **3. ročníka** z 25 P vytvorilo 6 participantov 2-členný SR: *voda → vodník, voda → vodopád* (2-krát), *voda → vodička, voda → vodný* (2-krát s kolokáciou *vodný tok* a *vodná nádrž*). Slovnodruhové kombinácie sa teda vyskytli dve: SUB → SUB a SUB → ADJ. Zaznamenali sme jeden pokus o 3-členný rad: *„voda – vodička – vodovodný“*, pri ktorom sa však uplatnilo skôr paradigmatické chápanie motivačného vzťahu. Medzi asociáciami výrazne prevažovalo lexikálne asociovanie paradigmatického typu (podľa Maršálová, 1982), ktoré uviedlo 22 participantov. Išlo najmä o asociovanie v rámci lexikálneho poľa (napr. vodné plochy: *rieka, potok, nádrž, more, oceán*) alebo o vzdialenejšie asociácie (*kúpalisko, bazén, plavky, piesok*). U 12 participantov sa vyskytlo lexikálne asociovanie syntagmatického typu (ibid.), teda asociovanie v prúde reči, najmä z kategórie aktivitnej charakteristiky (*voda – umyť, zapiť, okúpať sa*) a deskriptívnej charakteristiky (*voda – dôležitá, tečúca, priesvitná*).[3]

U žiakov **5. ročníka** zo 17 P vytvorilo 5 participantov 2-členný SR so slovnodruhovými kombináciami SUB → SUB a SUB → ADJ, pričom sa okrem bezprostrednej motivácie (*voda → vodný (tok), voda → vodopád* – 3-krát) vyskytla aj sprostredkovaná motivácia (*voda → (vodovod) → vodovodný*).[4] U jedného participanta sme zaznamenali 4-členný SR, aj keď s použitím nekonvenčných motivátov: *voda → vodný → vodnejší → najvodnejší*. Podobne ako tretiaci aj piataci asociovali na podnetovú lexému predovšetkým paradigmaticky v rámci lexikálneho poľa alebo vzdialenejšej asociácie (15 P), syntagmaticky však už

[3] V príkladoch na paradigmatické a syntagmatické lexikálne asociácie uvádzame všetky asociácie, ktoré uviedol jeden vybraný participant.

[4] Rozlišovanie bezprostrednej a sprostredkovanej motivácie, nižšie aj východiskovej a nevýchodiskovej motivácie podľa J. Furdíka (2004: 77).

asociovali oveľa menej (3 P) a výlučne len v kategórii deskriptívnej charakteristiky (*voda – studená, modrá, sladká, ružová, sladká, fajná, výborná, zelená*).

U najstarších žiakov **8. ročníka** sme, paradoxne, zaznamenali slovotvorné asociácie len u 3 z 22 participantov, a to v rámci 2-členných SR: *voda → vodovod, voda → vodopád, voda → vodný (živočích, priehrada)* so slovnodruhovými kombináciami SUB → SUB a SUB → ADJ. Všetci participanti však uvádzali niekoľkonásobné paradigmatické asociácie odrážajúce ich pokročilejšie znalosti a skúsenosti (*voda – tekutina, skupenstvo, látka, molekuly, atóm, ľad, krúpy, dážď*). Syntagmatické asociácie uviedli len 3 participanti (*voda – pitná, slaná, sladká, perlivá, neperlivá*).

A2. Vystavenie participantov princípu slovotvorného radu s iniciálou **zem** prinieslo podobné zistenia ako pri iniciále *voda* s tým rozdielom, že u piatakov nastal pokles a u ôsmakov zase zvýšenie počtu vytvorených SR.

U žiakov **3. ročníka** z 25 P vytvorilo 5 participantov 2-členný SR so slovnodruhovou kombináciou SUB → SUB: *zem → zemeguľa* (3-krát) a *zem → zemina* (2-krát). Vyskytli sa dva pokusy o 3-členné SR: *„zem → zemeguľa → územie; zem → zemeguľa → zemina“*. Podobne ako pri podnetovej lexéme *voda* aj pri lexéme *zem* participanti asociovali najmä lexikálnymi paradigmatickými asociáciami (23 P), syntagmatických asociácií bolo menej (5 P). Pri paradigmatických asociáciách participanti reflektovali polysémiu lexémy (*zem – rastliny, voda, Slovensko, planéta, život, živočíchy*), syntagmatické asociácie boli aktivitné (*zem – aby sme mali kyslík*) alebo deskriptívne (*zem – znečistená, popratanáá*).

U žiakov **5. ročníka** zo 17 P len 1 vytvoril správny 2-členný SR so slovnodruhovou kombináciou SUB → ADJ (*zem → zemský*) a zároveň sa pokúsil o vytvorenie 4-členného SR s nekonvenčnými motivátmi: *„zem – zemský – najzemskejší – zemskejší“*. Takmer všetci participanti (16) však asociovali paradigmaticky (*zem – planéta, život, vzduch, kyslík, zvieratá, ľudia, jaskyne, vtáky*) a 2 participanti syntagmaticky (*zem – krásna*).

U žiakov **8. ročníka** nastal oproti iniciále *voda* posun, keď 2-členný SR vytvorilo 8 z 22 participantov, pričom uplatnili kombináciu SUB → SUB: *zem → zemeguľa* (3-krát), *zem → zemina* (3-krát), *zem → podzemie, zem → pozemok*. Dvaja participanti sa pokúsili o 3-členný SR, ale skôr s paradigmatickým chápaním motivačného vzťahu: *„zem – zemina – zemeguľa“*. Lexikálne paradigmatické

asociovanie u ôsmakov, ktoré sa objavilo u 20 P, opäť dokladá ich rozvinutejšiu znalostnú a lexikálnu výbavu (*zem – hlina, remeslo, hrnček, keramika, umenie, planéta, vesmír, nekonečnosť, zánik, znovuzrodenie*). Syntagmatická asociácia sa u ôsmakov nevyskytla.

A3. Vysoký motivačný potenciál východiskového motivanta **písať** (cca o 100 motivátov vyšší počet členov SH oproti motivantom *voda* a *zem*; Ološtiak et al., 2020: 414) sa prejavil v náraste slovotvorného asociovania detí a vo výraznejšom tvorení SR.

U žiakov **3. ročníka** sme zaznamenali 2-členný SR u 14 z 25 participantov s prevažujúcou slovnodruhovou kombináciou VER → SUB a s jednou kombináciou VER → VER (*písať → napísať*). Pri substantívnych motivátoch sa objavila tak bezprostredná motivácia (*písať → písanie, písať → písmo* (3-krát), *písať → pravopis*) ako sprostredkovaná motivácia (*písať → (písmo) → písmeno* (2-krát), *písať → (písmo) → (písomný) → písomka* (2-krát), *písať → (spisovať) → spisovateľ* (3-krát), *písať → (opísať) → opis*). Jeden participant sa pokúsil o 3-členný SR (*„písať – opis – prepis"*) a dvaja o 4- členný SR (*„písať – napísať – prepísať – zapísať"; „písať – písomka – pravopis – podpis"*), pričom do sekvencie zaraďovali motiváty aj na základe paradigmatického vzťahu. Vzhľadom na intenčnú hodnotu verba *písať* (subjektovo-objektový intenčný typ) sa u detí prejavila potreba dopĺňania predovšetkým objektovej pozície (*písať – list, správa, pozvánka, úloha, domáca úloha, písomka*), preto sa výrazne zvýšil počet syntagmatického lexikálneho asociovania oproti lexikálnemu paradigmatickému asociovaniu (23 oproti 9 P). Paradigmatické asociácie predstavovali najmä verbá z lexikálneho poľa školských činností (*skontrolovať, čítať, kresliť, tvoriť, zmajstrovať*).

U žiakov **5. ročníka** tvorili SR 9 zo 17 participantov s prevažujúcou slovnodruhovou kombináciou VER → SUB a s jednou kombináciou VER → VER. Vyskytol sa jeden 3-členný SR (*písať → písmo → písmeno)* a osem 2-členných SR s bezprostrednou motiváciou (písať → napísať) alebo so sprostredkovanou motiváciou (*písať* → (*písmo*) → *písmeno*, *písať* → (*písmo*) → (*písomný*) → *písomka* (5-krát), *písať* → (*dopísať*) → *dopis*). Aj u piatakov sa výrazne zvýšilo lexikálne syntagmatické asociovanie s dopĺňaním pravovalenčných pozícií (15 P, napr. *písať perom, na papier, do zošita, diktát, prezentáciu, vety, slová*) oproti lexikálnemu paradigmatickému asociovaniu (2 P, napr. *kresliť, maľovať*).

U žiakov **8. ročníka** tvorili SR 12 z 22 participantov s prevažujúcou slovnodruhovou kombináciou VER → SUB a s jednou kombináciou VER → VER. Vyskytlo sa 12 2-členných SR s bezprostrednou motiváciou (*písať → napísať, písať → písmo, písať → pravopis, písať → životopis*) alebo so sprostredkovanou motiváciou (*písať → (písmo) → písmeno* (4-krát), *písať → (písmo) → (písomný) → písomka* (3-krát), *písať → (spisovať) → spisovateľ*). Jeden participant sa pokúsil o 3-členný SR: *„písať – napísať – odpísať"*. Aj u ôsmakov sa výrazne zvýšilo lexikálne syntagmatické asociovanie (21 P) oproti lexikálnemu paradigmatickému asociovaniu (8 P). Pri syntagmatických asociáciách sa okrem dopĺňania pravovalenčných pozícií objavujú aj vzdialenejšie asociácie (napr. *nápad, myšlienka, vôľa, motivácia, úspech*).

B. Usporiadanie členov slovotvorného radu

Druhá položka zameraná na usporiadanie členov slovotvorného radu priniesla zaujímavé zistenia o tom, ako deti bez predchádzajúcich explicitných znalostí dokážu reflektovať postupnosť motivačných dvojíc v SR, resp. ako vnímajú samotné motivačné vzťahy.

B1. Pri substantívnej iniciále **škola** sme participantov vystavili 4-člennému SR *škola → školák → školáčka → školáčkin*, pričom ich úlohou bolo usporiadať poprehadzované poradie členov (*školáčka, škola, školáčkin, školák*). Žiaci všetkých troch ročníkov usporiadali členy SR prevažne správne, pričom pozorujeme mierny nárast správnych riešení naprieč ročníkmi. Z 25 participantov 3. ročníka bolo 13 správnych riešení, zo 17 participantov 5. ročníka bolo 10 správnych riešení a z 22 participantov 8. ročníka bolo 15 správnych riešení.

B2. Pri substantívnej iniciále **ruka**, ktorej boli vystavení len žiaci 5. a 8. ročníka, bolo ich úlohou usporiadať v poradí členy 6-členného SR *ruka → rukavica → rukavička → rukavičkár → rukavičkárka → rukavičkárkin* (poprehadzované poradie: *ruka, rukavičkárka, rukavica, rukavičkárkin, rukavička, rukavičkár*). Výsledky ukazujú nepomer medzi ročníkmi, keď zo 17 participantov 5. ročníka usporiadalo členy SR správne iba 6, ale z 22 participantov 8. ročníka až 17. Zdá sa, že schopnosť usporiadať správne 6-členný SR súvisela s vekom participantov.

B3. Verbálnej iniciále **hrať** boli vystavení žiaci všetkých troch ročníkov, pričom ich úlohou bolo usporiadať členy 3-členného SR *hrať → vyhrať → výhra* (poprehadzované poradie: *hrať, výhra, vyhrať*). Výsledky poukazujú na zaujímavý jav, keď správne poradie členov SR najvýraznejšie reflektovali najmladší žiaci. Z 25 participantov 3. ročníka uviedli správne poradie až 20 P, zo 17 participantov 5. ročníka len 5 P a z 22 participantov 8. ročníka 11 P. Paradoxne, u žiakov 5. a 8. ročníka prevažovalo riešenie *hrať → výhra → vyhrať*, ktoré uviedli zhodne v oboch ročníkoch 10 participanti. Pripisujeme to preferovaniu konkrétnejšieho lexikálneho významu motivátu *výhra – „niečo, čo získam, keď hrám“* oproti abstraktnejšiemu významu „*vyhratie, víťazstvo*“[5], a teda motivačné reflektovanie verba *vyhrať* ako *„dej, keď (získam) výhru“*. Uvedené riešenie poradia v SR pravdepodobne súvisí s bezprostrednou skúsenosťou starších žiakov.

B4. Verbálnej iniciále **ísť** boli vystavení len žiaci 5. a 8. ročníka, ktorí mali usporiadať členy 7-členného SR *ísť → vyjsť → východ → východný → východniar → východniarka → východniarkin* (poprehadzované poradie: *ísť, vyjsť, východný, východniarkin, východniar, východ, východniarka*). Pri najdlhšom SR boli participanti prekvapujúco pomerne úspešní. Zo 17 participantov 5. ročníka zoradili členy SR správne 10 participanti a z 22 participantov 8. ročníka až 17 participanti. Pri časti SR od názvu osoby cez prechýlený tvar po posesívny motivát pripúšťame aj vplyv predchádzajúcich úloh, v ktorých sa podobná sekvencia nachádzala. Na druhej strane, štyria participanti 8. ročníka túto sekvenciu SR neusporiadali správne na rozdiel od začiatočnej sekvencie.

B5. Adjektívnej iniciále **vysoký** boli vystavení žiaci všetkých troch ročníkov, pričom ich úlohou bolo usporiadať členy 3-členného SR *vysoký → výška → výškový* (z prehodeného poradia: *výška, výškový, vysoký*). Pri tomto SR zaznamenávame najväčší rozptyl riešení vo všetkých vekových skupinách (tretiaci – piataci – ôsmaci), a to najmä medzi troma riešeniami: *vysoký → výška → výškový* (10 P – 4 P – 4 P), *výška → vysoký → výškový* (10 P – 8 P – 11 P), *výška → výškový → vysoký* (2 P – 2 P – 5 P). Dôvodom otočenia smeru motivácie môže byť váhanie participantov pri alternačnej a trunkačnej zmene v motiváte

[5] Významy lexém podľa Slovníkového portálu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV (dostupné na: https://slovnik.juls.savba.sk).

výška oproti motivantu *vysoký*; uprednostnenie konkrétnejšieho významu lexémy *výška* ako východiskového významu oproti abstraktnejšiemu významu adjektíva *vysoký*; alebo jednoducho prevzatie prehodeného poradia členov SR. Zaujímavé je, že k správnemu riešeniu sa najviac prikláňali najmladší participanti, ktorí pravdepodobne viac vnímali významovú ako formálnu stránku motivačného vzťahu.

B6. Adjektívnej iniciále **čistý** boli vystavení len žiaci 5. a 8. ročníka, ktorí mali usporiadať členy 4-členného SR *čistý → čistota → čistotný → čistotne* (z prehodeného poradia: *čistotne, čistota, čistý, čistotný*). Podobne ako pri iniciále *vysoký* aj tu sa objavuje dokonca ešte väčší rozptyl riešení tak u piatakov ako u ôsmakov: *čistý → čistota → čistotný → čistotne* (4 P – 3 P), *čistý → čistota → čistotne → čistotný* (4 P – 2 P), *čistota → čistý → čistotný → čistotne* (3 P – 7 P), *čistota → čistotne → čistý → čistotný* (0 P – 3 P), *čistota → čistotne → čistotný → čistý* (0 P – 3 P) atď. Preferovanie deadjektívneho motivátu *čistota* ako iniciály možno pripísať jeho konkrétnejšiemu významu oproti adjektívu *čistý*, prípadne váhaniu participantov pri archaickejšom sufixe *-ota*.

C. Voľné sekvenčné asociovanie

Zistenia z tretej položky VN, v ktorej mali participanti vytvoriť ľubovoľný SR, ukázali, že aktivácia slovotvorného vedomia pri prvej a najmä pri druhej položke výskumného nástroja, kde mali možnosť manipulovať s členmi SR, mala pozitívny vplyv na uvedomenie si princípu SR pri usporiadaní jeho členov.

C1. Kým pri asociovaní na podnetové motivanty v prvej položke uviedli žiaci **3. ročníka** iba 2-členné SR, pri voľnom asociovaní v tretej položke uviedli aj dva správne 3-členné SR: *bager → bagrík → bagríček; veterinárny (ambulancia) → veterinár → veterinárka*[6]. Celkovo 12 P z 25 P uviedlo 20 SR, z toho 8 P uviedlo po dva SR. Najviac, teda 18 SR bolo 2-členných, pričom sa vyskytlo 11 rôznych iniciál, najčastejšie 6-krát iniciála *dom* (*dom → domov, dom → domček*), 3-krát iniciála *syn* (*syn → synček, syn → synak, syn → (synak) → synáčik*) a po jednom výskyte mali iniciály: *hodiny → hodinový, lopta → loptička, škola → škôlka, mačka*

[6] Podľa Sokolová et al. (2012) je iniciálnou lexémou *veterinár* (→ *veterinár-ny*), detská interpretácia však poukazuje na zmenu motivačného smeru, resp. na vzájomnú motiváciu *(„veterinár je ten, kto pracuje vo veterinárnej ambulancii*“).

→ *(mača)* → *mačiatko, les* → *lesník, líška* → *lišiak, krásny* → *prekrásny, strom* → *stromček, pes* → *psík*. Zaujímavé je, že kým pri zameranom sekvenčnom asociovaní utvorili tretiaci najviac SR s verbálnou iniciálou (*písať* – 14 P), pri voľnom sekvenčnom asociovaní verbálnu iniciálu nepoužili. Okrem dvoch adjektívnych iniciál (*veterinárny* a *krásny*) sú všetky ostatné použité iniciály substantívne (18). Pri slovnodruhových kombináciách výrazne prevažuje SUB → SUB (16-krát), z ostatných kombinácií má po jednom výskyte SUB → ADJ, ADJ → ADJ, SUB → SUB → SUB, ADJ → SUB → SUB.

C2. U žiakov **5. ročníka** sme pri voľnom sekvenčnom asociovaní zaznamenali len 2-členné SR, a to spolu 9 SR, ktoré utvorilo 5 P zo 17 P, z toho 2 P po dva SR a jeden P až 3 SR. Piataci na rozdiel od tretiakov použili dve verbálne iniciály (*kresliť* → *nadkresliť, jesť* → *jedlo*), zvyšných 7 bolo substantívnych (*mačka* → *(mača)* → *mačiatko, motor* → *motorka* (2-krát), *Miška* → *Miškin, robot* → *robotický, šiška* → *šiškový, strom* → *stromový*). Slovnodruhové kombinácie sú v porovnaní s tretiakmi sčasti zhodné a sčasti odlišné: SUB → ADJ (4-krát), SUB → SUB (3-krát), VER → VER, VER → SUB.

C3. Žiakom **8. ročníka** sme pri voľnom sekvenčnom asociovaní poskytli viac podnetov, pretože sme im zadali 3 slovnodruhové skupiny iniciálnych lexém – substantíva, verbá a adjektíva. Tento rozdiel oproti tretiakom a piatakom vyplynul z väčších explicitných znalostí ôsmakov o slovných druhoch. Dôsledkom bolo intenzívnejšie tvorenie a rozvíjanie SR oproti mladším žiakom, ktoré však pripisujeme aj vyššej úrovni jazykového resp. slovotvorného vedomia ôsmakov. Zaujímavá zhoda nastala pri počte participantov, ktorí uvádzali SR, pri všetkých troch slovných druhoch to bolo po 15 P z celkového počtu 22 P, pričom väčšina z týchto participantov uvádzala 2 SR. Veľkú podobnosť pozorujeme aj pri počte utvorených SR pri všetkých troch slovnodruhových skupinách iniciálnych lexém.

Pri **substantívnej iniciále** sa vyskytli 2- až 5-členné SR, dovedna 23 SR: 14 2-členných, 4 3-členné, 2 4-členné a 3 5-členné. Pri 2-členných prevažuje kombinácia SUB → ADJ (*vták* → *vtáčí, oheň* → *ohnivý, osoba* → *osobný, mačka* → *mačací* (2-krát), *pes* → *psí, drevo* → *drevený*), za ňou nasleduje kombinácia SUB → SUB (*vnuk* → *pravnuk, auto* → *autobus, chlap* → *chlapec, ucho* → *uško, mobil* → *mobilček* – 2-krát), raz sa vyskytuje kombinácia ADJ → SUB (*mladý* → *mládnik*).

V 3-členných SR sa kombinuje SUB → SUB → SUB v dvoch prípadoch východiskovej motivácie (*chlap → chlapec → chlapčisko, škola → školák → školáčka*) a v dvoch prípadoch nevýchodiskovej motivácie (*spevák → speváčka → speváčkin, škôlka → škôlkar → škôlkarka*). Pri 4-členných SR sú dve kombinácie: SUB → SUB → SUB → SUB (*pes → psíček → psičkár → psičkárka*) a SUB → ADJ → ADJ → ADJ (*ľad → ľadový → ľadovejší → najľadovejší*). V troch 5-členných SR s výlučným substantívnym obsadením participanti reflektovali slovotvorný materiál z druhej položky VN: *hlava → hlavička → hlavičkár → hlavičkárka → hlavičkárkin, ruka → rúčka → ručička → ručičkárka → ručičkárkin, západ → západný → západňár → západňarka → západňarkin* (posledné tri motiváty sú subštandardné).

Pri **verbálnej iniciále** sa takisto vyskytli 2- až 5-členné SR, dovedna 20 SR: 13 2-členných, 4 3-členné, 2 4-členné a 1 5-členný. Pri 2-členných slovnodruhových kombináciách má takmer rovnaký výskyt kombinácia VER → SUB (*bežať → bežky, spievať → spev, kresliť → kresba, pajkovať → pajkovačka* (subšt.), *písať → písačka, robiť → robota, súťažiť → súťažiaci*) a kombinácia VER → VER (*skákať → vyskočiť, robiť → urobiť (2-krát), robiť → vyrobiť, kresliť → nakresliť, skočiť → vyskočiť*). V 3-členných SR sa vyskytujú kombinácie: VER → SUB → ADJ (*darovať → darca → darcov, plávať → plavec → plavcov*), VER → VER → ADJ (*robiť → urobiť → urobený*) a VER → VER → VER (*skočiť → skákať → vyskákať*). V 4-členných SR sa kombinuje: VER → SUB → SUB → SUB (*robiť → robota → robotník → robotníčka*) a VER → SUB → SUB → ADJ (*bežať → bežec → bežkyňa → bežkynin*). V 5-člennom SR sa kombinuje: VER → VER → SUB → SUB → ADJ (*skočiť – skákať – skokan – skokanka – skokankin*).

Pri **adjektívnej iniciále** sa vyskytlo dovedna 22 SR: 8 2-členných, 12 3-členných a 2 5-členné. Pri 2-členných slovnodruhových kombináciách sa objavujú kombinácie ADJ → SUB (*múdry → múdrosť, hlúpy → hlúposť, šikovný → šikovnosť, veselý → veselosť, národný → národniar*) a ADJ → ADJ (*farebný → pestrofarebný, chutný → chutnučký, vysoký → vyšší*). Pri 3-členných SR ide okrem jedného radu s nekonvenčnými motivátmi s kombináciou ADJ → SUB → SUB (*pyšný → pyšniar → pyšniarka*) o výlučne adjektívne SR obsahujúce pozitív, komparatív a superlatív (*silný → silnejší → najsilnejší* atď.). Nazdávame sa, že sa tu prejavil vplyv explicitného učiva o stupňovaní adjektív (porov. ŠVP 2). To isté sa týka aj 5-členných SR, v ktorých ten istý participant nadväzuje na konvenčnú gradáciu ďalšími nekonvenčnými stupňami (*drevený → drevenejší → najdrevenejší → najnajdrevenejší → najnajnajdrevenejší*).

Vo všetkých troch vekových skupinách sa pri voľnom sekvenčnom asociovaní objavovali aj členy patriace do slovotvorného hniezda daného východiskového motivanta, ale nie do slovotvorného radu. Išlo teda skôr o paradigmatické chápanie motivačného vzťahu, napr.: *syn – synak – synček – synovec* (3. roč.), *kresliť – nadkresliť – podkresliť – zakresliť* (5. roč.), *múdry – múdrosť – mudrák – mudroš* (8. roč.). Podobné zistenia vyplynuli aj z dát získaných v prvej položke VN.

5. Závery a diskusia

Vďaka pilotnému empirickému výskumu implicitných znalostí slovotvorného radu sme získali základný vhľad do tejto oblasti slovotvorného vedomia dieťaťa hovoriaceho po slovensky, a to v troch vekových skupinách (žiaci 3., 5. a 8. ročníka základnej školy). Výskumné zistenia poukazujú na „živosť" motivačných vzťahov v slovotvornom vedomí dieťaťa, ako aj na vývinovú dynamiku slovotvorného vedomia. Vo všetkých troch vekových skupinách zisťujeme prítomnosť predstavy o syntagmatickej dimenzii slovotvorného hniezda a o sekvenčnom usporiadaní motivovaných slov v slovotvornom rade. Zároveň však dáta ukazujú, že aj napriek pomocnej sekvenčnej grafickej schéme viacerí participanti chápali motivačný vzťah aj paradigmaticky. Tieto zistenia komplementárne dopĺňajú výskumné dôkazy o implicitných znalostiach paradigmatickej dimenzie slovotvorného hniezda u detí na začiatku školskej dochádzky (Liptáková, 2022a).

Vzhľadom na to, že deti sa v základnej škole s pojmom slovotvorného radu ani slovotvorného hniezda nestretávajú, ich prvotná reakcia na sekvenčný princíp usporiadania slov v prvej položke výskumného nástroja priniesla viac lexikálnych ako slovotvorných asociácií. Výskyt lexikálnych asociácií paradigmatického a syntagmatického typu korešponduje s doterajšími zisteniami o slovných asociáciách dieťaťa hovoriaceho po slovensky (Liptáková, 2022b; Maršálová, 1982). Ako faktor ovplyvňujúci intenzitu slovotvorného asociovania sa ukázal motivačný potenciál podnetového motivanta. Participanti totiž najviac rozvíjali SR pri iniciále s najvyšším motivačným potenciálom. Aj keď v celom materiáli slovotvorného asociovania na predloženú iniciálu výrazne prevažovali 2-členné SR, teda vlastne motivačná dvojica, považujeme ich

výskyt za doloženie základnej predstavy detí o syntagmatickej dimenzii a zároveň o paradigmatickej dimenzii SH.

Pri vystavení participantov usporiadaniu členov SR v druhej položke výskumného nástroja sa ukázalo, že vďaka elicitačnej technike sa aktivovali implicitné znalosti detí o postupnosti motivačných dvojíc v SR. Bez predchádzajúceho explicitného poučenia o princípe SR dokázali participanti vo všetkých vekových skupinách s väčšou či menšou úspešnosťou usporiadať jeho členy podľa logiky motivačných vzťahov v jazyku. Pozorujeme tu nárast správnych riešení s vekom, aj keď, paradoxne, pri niektorých iniciálach (*hrať, vysoký*) boli úspešnejší žiaci tretieho ročníka. Jeden dôvod vidíme v uprednostnení významovej stránky motivačného vzťahu pred formálnou stránkou u mladších žiakov, čo sa zhodovalo s logikou smeru motivácie v jazyku. Ďalším dôvodom môže byť to, že u starších žiakov usporiadanie členov SR reflektovalo aj ich vlastnú logiku vychádzajúcu z jazykovej skúsenosti alebo z lexikálnych preferencií. Najväčší rozptyl riešení sa vo všetkých troch vekových skupinách prejavil pri adjektívnych iniciálach (*vysoký, čistý*), čo pripisujeme abstraktnejšiemu významu adjektíva, ako aj menšiemu motivačnému potenciálu iniciálnych adjektív v porovnaní s použitými substantívnymi alebo verbálnymi iniciálami (porov. Ološtiak et al., 2020).

Manipulácia s členmi SR a pozorovanie princípu usporiadania motivátov v SR prispeli k aktivovaniu predstavy detí o syntagmatickej dimenzii SH, čo sa prejavilo v riešení nadväzujúcej úlohy na vytvorenie ľubovoľného radu postupne utvorených slov. V dôsledku toho slovotvorné asociovanie detí vo všetkých troch vekových skupinách zaznamenalo v tretej položke výskumného nástroja kvalitatívny posun oproti výsledku z prvej položky. Aj keď posun vidno vo všetkých vekových skupinách, rozdielna úroveň slovotvorného vývinu sa prejavuje výraznejším rozdielom medzi tretiakmi a piatakmi na jednej strane a ôsmakmi na druhej strane. Týka sa to počtu participantov, ktorí SR vytvárali, počtu vytvorených SR, ale aj dĺžky SR. Kým mladší žiaci tvoria maximálne 3-členné SR, u ôsmakov sú zastúpené aj 4- a 5-členné SR. Vekový rozdiel sa ukazuje aj pri slovnodruhových kombináciách v SR, a to v zmysle nárastu počtu a rôznorodosti kombinácií, ako aj väčšej abstraktnosti členov SR, reprezentovanej adjektívami alebo abstraktnými substantívami.

Náš výskum a jeho zistenia sú limitované viacerými faktormi. V prvej položke výskumného nástroja k nim patrí sekvenčný potenciál iniciál *voda*

a *zem*, ktorý na rozdiel od iniciály *písať* dovoľoval vytváranie max. 4-členných radov. Na druhej strane, aj pri iniciále *písať* participanti utvorili dovedna 34 2-členných radov a len jeden 3-členný SR. Ďalším limitom sú rozdielne počty participantov v jednotlivých vekových skupinách, ktoré skresľujú vzájomné porovnávanie. Porovnávanie všetkých troch vekových skupín nie je možné ani pri troch úlohách v 2. položke výskumného nástroja, ktoré boli určené len pre piatakov a ôsmakov. Limitom zberu dát bola výlučne písomná forma výskumného nástroja, ktorá, na rozdiel od našich predchádzajúcich výskumov (Liptáková, 2000, 2022a), neumožňovala objasňovanie a zdôvodňovanie riešení participantmi.

Získané dáta poskytujú aj ďalšie možnosti analýzy, ktoré nie je z rozsahového hľadiska možné spracovať v tomto príspevku. Ide napríklad o analýzu onomaziologických kategórií, z ktorých deti vyberali motiváty do slovotvorných radov, a teda o zistenie detských pomenúvacích preferencií. Ďalšou možnosťou prehĺbenej analýzy dát je porovnanie slovotvorných riešení jedného participanta naprieč všetkými položkami a úlohami výskumného nástroja. Aj v príspevku prezentované výskumné zistenia však prinášajú podnety pre edukačnú derivatológiu, pretože poukazujú na prítomnosť implicitných znalostí slovotvorného radu a slovotvornej paradigmy v slovotvornom vedomí žiaka základného vzdelávania. Tieto zistenia dopĺňajú výsledky predchádzajúcich výskumov detskej slovotvorby na Slovensku (porov. Liptáková, 2024) a spoločne tak potvrdzujú opodstatnenosť zaradenia explicitného učiva o syntagmatickej a paradigmatickej dimenzii slovotvorného hniezda do nového kurikula slovenského jazyka (ŠVP 2023).

Zoznam bibliografických odkazov

Buzássyová, Klára, 1974: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.

Buzássyová, Klára, 1989: Slovotvorné hniezdo a slovotvorná paradigma v dynamike slovnej zásoby. V: Ján Horecký, Klára Buzássyová, Ján Bosák et al., *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 38–48.

Castles, Anne, Rastle, Kathleen, Nation, Kate, 2018: Ending the Reading Wars: Reading Acquisition From Novice to Expert. *Psychological Science in the Public Interest*, letn. 19, št. 1. 5–51. DOI: https://doi.org/10.1177/1529100618772271.

Carter, Ronald, 2003: Language awareness. *ELT Journal*, letn. 57, št. 1. 64–65. DOI: https://doi.org/10.1093/elt/57.1.64.

Clark, Eve Vivienne, 2017: Acquisition of Derivational Morphology. V: *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Ur. Rochelle Lieber, Pavol Štekauer. Oxford University Press. 424–439.

Costa, Ana Luísa, 2019: A contribution to the implicit/explicit debate on grammar learning: The case of contrast connectors. *Crossroads. A Journal of English Studies*, letn. 24, št. 1. 45–64. https://doi.org/10.15290/cr.2019.24.1.04

Dokulil, Miloš, 1962: *Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*. Praha: Nakladatelství ČSAV.

Dolník, Juraj, 2005: Jazykový systém ako kognitívna realita. V: *Jazyk a kognícia*. Ur. Ján Rybár, Vladimír Kvasnička, Igor Farkaš. Bratislava: Kalligram. 39–82.

Ellis, Nick, 2008: Implicit and explicit knowledge about language. V: *Encyclopedia of language and education* (2nd edition), Volume 6: *Knowledge about language*. Ur. Jasone Cenoz, Nancy H. Hornberger. Springer Science+Business Media LLC. 1–13.

Furdík, Juraj, 1989: Úloha slovotvornej motivácie v lexikálnej dynamike. V: Ján Horecký, Klára Buzássyová, Ján Bosák et al., *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV. 28–38.

Furdík, Juraj, 2004: *Slovenská slovotvorba*. Ur. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka.

Furdík, Juraj, 2008: *Teória motivácie v lexikálnej zásobe*. Ur. Martin Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG.

Horecký, Ján, 1991: Jazykové vedomie. *Jazykovedný časopis*, letn. 42, št. 2. 81–88.

Kesselová, Jana, 2003: *Morfológia v komunikácii detí*. Prešov: Vydavateľstvo Anna Nagyová.

Liptáková, Ľudmila, 2000: *Okazionalizmy v hovorenej slovenčine*. Prešov: Náuka.

Liptáková, Ľudmila, 2009: Detská okazionálna slovotvorba a slovotvorba orientovaná na dieťa. V: Ľudmila Liptáková, Katarína Vužňáková, *Dieťa a slovotvorba*. Prešov: Prešovská univerzita, Pedagogická fakulta. 55–91.

Liptáková, Ľudmila, 2020: Slovotvorné znalosti. V: Martin Klimovič, Marta Kopčíková, Ľudmila Liptáková, Katarína Vužňáková, *Implicitné jazykové znalosti dieťaťa*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 197–288.

Liptáková, Ľudmila, 2022a: Implicitné znalosti dieťaťa o slovotvornom hniezde. V: *Slovanská slovotvorba: synchrónia, inovácie, neologizácia*. Ur. Martin Ološtiak, Ľudmila Liptáková, Klaudia Bednárová-Gibová. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. 411–428.

Liptáková, Ľudmila, 2022b: Slovné asociovanie detí hovoriacich po slovensky. *Slovenská reč*, letn. 87, št. 1. 61–79.

Liptáková, Ľudmila, 2024a: Jazyk dieťaťa vo výskumoch aplikovanej lingvistiky. *Južnoslovenski filolog*, letn. LXXX, št. 2. 101–125.

Liptáková, Ľudmila, 2024b: Čo sa z výskumu detskej slovotvorby dozvedáme o slovotvorbe slovenčiny. V: *Slovakistika – súčasný stav a perspektívy*. Ur. Jasna Uhláriková, Marína Šimáková Speváková. Nový Sad: Univerzita v Novom Sade, Filozofická fakulta. 69–78.

Maršálová, Libuša, 1982: *Psycholingvistická analýza vývinu lexiky. Asociačné štruktúry v subjektívnom slovníku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

Mehan, Hugh, 1979: What time is it, Denise?: Asking known information questions in classroom discourse. *Theory into Practice*, letn. 18, št. 4. 285–294.

Mertins, Barbara, 2017: Psycholingvistické metody. V: *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Ur. Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. https://www.czechency.org/slovnik/PSYCHOLINGVISTICKÉ%20METODY (dostupné 24. 11. 2024).

Ološtiak, Martin, 2011: *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta.

Ološtiak, Martin, Gogová, Eva, Genči, Ján, 2020 (online): Lexikálnoparadigmatické aspekty slovotvornej motivácie. V: *Kvantitatívne a kvalitatívne aspekty tvorenia slov v slovenčine*. Ur. Martin Ološtiak. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta. 407–480. https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak18 (dostupné 24. 11. 2024)

Slančová, Daniela, Liptáková, Ľudmila, Ondráčková, Zuzana, Vužňáková, Katarína, 2018: Slovná zásoba v ranom veku. V: *Desať štúdií o detskej reči*. Ur. Daniela Slančová. Bratislava – Prešov: VEDA, vydavateľstvo SAV, – Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. 25–86.

Sokolová, Miloslava, Ološtiak, Martin, Ivanová, Martina (eds.), 2012: *Slovník koreňových morfém slovenčiny*. 3., upravené a doplnené vydanie. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

ŠVP 1: Štátny vzdelávací program pre primárne vzdelávanie – slovenský jazyk a literatúra. https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_pv_2014.pdf (dostupné 24. 11. 2024).

ŠVP 2: Štátny vzdelávací program pre nižšie sekundárne vzdelávanie – slovenský jazyk a literatúra. https://www.statpedu.sk/files/articles/dokumenty/inovovany-statny-vzdelavaci-program/sjl_nsv_2014.pdf (dostupné 24. 11. 2024).

ŠVP 2023: Štátny vzdelávací program – vzdelávacie štandardy – Jazyk a komunikácia – slovenský jazyk a literatúra. https://www.minedu.sk/data/att/48e/28453.506e98.pdf (dostupné 24. 11. 2024).

Tichonov, Alexandr N., 1985: *Slovoobrazovateľnyj slovar russkogo jazyka 1–2*. Moskva: Russkij jazyk.

WORD-FORMATION CHAINS IN CHILDREN'S LANGUAGE AWARENESS

The aim of this paper is to present the results of an empirical investigation of the word-formation awareness of students in basic education, focusing on implicit knowledge of the word-formation chain. The exploration of implicit knowledge is made possible by the fact that children do not acquire explicit knowledge about the word-formation chain during basic education. Children's ideas about the sequential order of motivated words have not yet been investigated in Slovakia. However, there are results of research on

implicit knowledge of word-formation nest in 6- to 7-year-old children. The empirical research is qualitative in nature. The research sample consisted of 64 participants from three age groups: 8- to 9-year-olds, 10- to 11-year-olds, and 13- to 14-year-olds. By selecting these three age groups, we aimed to find out the developmental changes in the children's word-formation awareness. To collect data, we used the technique of elicitation, i.e., pre-prepared stimuli that elicited children's word-formation interpretations. The research instrument consisted of three written items focusing on sequential association to the stimulus word, on the ordering of the units of the word-formation chain, and on free sequential association. Across all three age groups, we find implicit knowledge of the sequential ordering of motivated words, which changes quantitatively and qualitatively with advancing age. At the same time, however, we also detect age-specific interpretation of the motivational relationship or direction of motivation. The data also show that, despite the sequential graphic schema, several participants also understood the motivational relation paradigmatically. Our findings therefore provide a picture of implicit knowledge of both the syntagmatic and paradigmatic dimensions of the word-formation nest. The results of the research enrich the knowledge of multistage word formation, but they also provide information for theoretical derivatology. In addition, they provide implications for the teaching of word formation in basic education.

KEYWORDS: child, implicit knowledge, Slovak language, word-formation awareness, word-formation nest, word-formation paradigm, word-formation chain

IV.1

BESEDOTVORNA PRODUKTIVNOST PREVZETEGA BESEDJA

Лариса Кислюк [Larysa Kysliuk]

РЕСУРСИ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ В СЛОВОТВІРНОМУ ГНІЗДІ: ПИТОМЕ І ЗАПОЗИЧЕНЕ

Взаємодії питомих (внутрішніх) та запозичених (зовнішніх) ресурсів у сучасних слов'янських мовах і, зокрема, в їхніх словотвірних системах, присвячено низку досліджень у слов'янській дериватології. Важливе місце серед них займають праці членів Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славістів, присвячені проблемі словотвірного конкурування питомих одиниць і англізмів у сучасних слов'янських мовах: монографії (Waszakowa, 2005), (Waszakowa, 2003), колективні праці (*Słowotwórstwo/ Nominacja,* 2003), (*Przejawy internacjonalizacji…*, 2009), (Ološtiak, 2021), статті у виданнях Комісії (Драгићевић, 2022), (Клименко, 2009), (Лукашанец, 2003), (Niševa, 2022).

В основі конкурування одиниць, зокрема, питомих і запозичених, лежить паралельне називання одного об'єкта. Запозичена лексика стає ресурсом для подальшої вербалізації понять у когнітивному й комунікативному просторі мови-реципієнта. Зокрема, внаслідок запозичень із інших мов у сучасній українській літературній мові сформувалися і поповнюються номінативні синонімічні ряди з різним функціональним та нормативним статусом одиниць. Результатом взаємодії питомих і запозичених ресурсів у сучасному словотворенні є: співіснування конкурентів різного походження; унормування одного з конкурентів і блокування (витіснення) іншого мовною нормою; семантична та стильова диференціація (розмежування) та спеціалізація номенів-конкурентів як синонімів (Кислюк, 2017: 336).

Матеріал, зібраний із різнотипних словників та текстів XIX – XXI ст.: етимологічного (ЕСУМ), тлумачних (СГ), (СУМ), перекладних (МНС), (РУС),

термінологічних, словотвірних (КГСУМ), (ШСС), словника-індекса Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст. (УЛ), засвідчує постійну синхронну динаміку такої взаємодії. Методологією дослідження передбачено укладання та аналіз наповнення словотвірних гнізд від питомих і запозичених лексем із тотожною чи близькою семантикою; аналіз семантики, походження, функціонування конкурентів із позиції їхньої нормативності в сучасній українській літературній мові.

Наслідки взаємодії питомих і запозичених ресурсів у системі українського словотвору проаналізовано на прикладі вербалізаторів понять: «верхня частина будівлі, що служить її покриттям» (*покрівля, дах, стріха, криша, крівля, кровло, кровля*); «речовина для забарвлювання предметів у той чи інший колір» (*фарба, барва, краска*); «солодкий на смак харчовий продукт» (*цукор, сахар, солод*). Розглянуто залежність наповнення словотвірного гнізда від сфери функціонування базового слова та належності його до термінологічної лексики зі сфери *права* (*правний – правничий – правовий – юридичний; правник – правовик – юрист*).

І. Групу назв на позначення «верхньої частини будівлі, що служить її покриттям» формують декілька спільнокореневих синонімів, похідних від питомого дієслова *крити* з нормативним варіантом *покрівля* (СУМ, II, 214) та обмеженими функціонально й нормативно *криша, крівля, кровло, кровля*, а також питома назва з вужчою семантикою *стріха* та запозичення *дах*.

Багатозначне дієслово *крити* (словен. *kríti*, словац. *kryt'*) мотивує гніздо, яке налічує сотні дериватів, розгалужене за рахунок префіксальних дієслівних похідних, що набувають нової семантики (*викрити, відкрити, вкрити, докрити, накрити, перекрити, покрити, прикрити, розкрити, укрити*). З погляду словотвірної похідності *покрівля* – дериват третього ступеня у словотвірному гнізді *крити*, який має деривати: пестливе *покрівелька,* назви виконавця дії *покрівельник* та ознаки *покрівельний* (*крити → покрити → покривати →* ***покрівля*** *→ покрівелька, покрівельник, покрівельний*).

Від базового дієслова *крити* утворено деривати на позначення «верхньої частини будівлі, що служить її покриттям», які в сучасній українській літературій мові мають нормативні та стилістичні обмеження: *криша, крівля,* застарілі *кровло́* та *кровля́*. Іменник *криша* засвідчений у «Словарі української мови» за ред. Б. Грінченка (СГ) й залишався нормативним до

30-х років XX ст.; нині він зберігається в діалектах, художній літературі та розмовній мові (*крити* → ***криша*** → *кришка*). Сучасні словники маркують *крівля* (*крити* → ***крівля*** → *крівляний*) як діалектне (СУМ IV, 356). Назви *кровло́*, *кровля́* у значенні «дах, покрівля» подає перекладний словник Желехівського й Недільського 1886 р. (МНС), але пізніші словники вже їх не засвідчують (*крити* → ***кровло́***; *крити* → ***кровля́*** → *кровéльний*).

Стріха (словен. *stréha*, болг. *стря́ха*, чесь. *střeha*) в українській мові функціонує у значенні «покрівля будівлі (переважно солом'яна)» (СУМ, IX, 781). Це слово багатозначне й позначає як дім, рідну хату взагалі (*під батьківською стріхою; своя стріха – своя втіха*), так і покрівлю хати, а ще край покрівлі, синонім до *піддашшя*. *Стріха* або *стріх*, *стрих* мотивує словотвірне гніздо з півтора десятками дериватів, серед яких розмаїтість словотвірних моделей демонструють народні терміни: *стріхач* – «покрівельник або сніпок для покрівлі»; *стріхастий* – «з великою, широкою стріхою», *застрішина* – «покрівля над тином»; *острішник* – «колода з кілочками для утримання соломи на даху», *підострішина* – «довга балка в покрівлі», *підстрішок*, *підстрішшя* – «місце під стріхою» та ін. Наведені приклади свідчать про розвинене словотворення актуального в давні часи будівництва. З появою нових матеріалів стріхи зникли з українських сіл, а активні колись деривати втратили свою актуальність. З появою нових матеріалів для покриття верху будинку або хати з'явилася потреба їх розрізняти: *очеретяна стріха*, *солом'яна стріха*, але *бляшаний дах*, *гонтовий дах*, або й просто: *хата під соломою, хата під бляхою*. На таке розрізнення вказує перекладний словник Уманця й Спілки (УС) 1893-1898 рр., зазначаючи, що *крівля* переважно дерев'яна або залізна – це *дах*, а солом'яна або очеретяна – *стріха*, тоді як *крівля* й *покрівля* не вказують на матеріал покриття.

Поява нових технологій у будівництві сприяла засвоєнню запозичення з німецької (*Dach*) *дах*. Слово відоме в польській мові, через посередництво якої воно й потрапило в українську, та білоруській. Відіменникове словотвірне гніздо *дах* складається з декількох суфіксальних похідних: *дашок, дахар, дахівка, дахівковий, даховий, дахуватий,* зокрема, дієслова *дашúти*, префіксальних *піддашок, піддашшя,* композита *дахоподібний*.

Таким чином, у сучасній українській літературній мові нейтральними й нормативними синонімами є питомий дериват *покрівля* і запозичення

дах (яке в переносному значенні позначає й житло взагалі), а нормативне *стріха* має вужчий семантичний обсяг поняття і позначає переважно солом'яну покрівлю. Динаміка словотвірної норми української літературної мови витіснила на периферію номінації *криша* й *крівля* як відповідно розмовну й діалектну, а *кровло, кровля* вийшли з ужитку як застарілі. Ці процеси відбулися упродовж XIX–XX ст. під впливом суспільно-економічних змін, появи нових матеріалів і технологій у будівництві житла.

II. Поняття «речовина для забарвлювання предметів у той чи інший колір, для малювання картин» (СУМ, X, 563) в українській мові вербалізують запозичені лексеми *фарба* (пол. *farba,* білор. *фа́рба*), *барва* (словац. й чес. *barva,* словен. *bárva*) і питома *краска* (від *красити* «те саме, що фарбувати»; «те саме, що забарвлювати1 (у червоний колір)» (СУМ, Т.4, с.327)). Нормативним і стрижневим для формул тлумачення у словникових дефініціях є слово *фарба*, *барва* має ремарку *рідко*, а *краска* – ремарку *розмовне*, тобто вербалізатори демонструють нормативну, стильову і семантичну диференціацію (цифра біля слова вказує на порядковий номер значення в загальному обсягу семантики багатозначного слова):

> *фарба1* «речовина для забарвлювання предметів у той чи інший колір, для малювання картин» (СУМ, X, 563);
> *барва3* (рідко) «те саме, що *фарба*» (СУМ, I, 104);
> *краска* 1 (розмовне) «те саме, що *фарба*» (СУМ, IV, 327).

Порівняння даних словників підтверджує, що *краска* на к. XIX – поч. XX ст. було нормативним і стрижневим у словникових тлумаченнях, а *фарба* – запозиченням, неусталеним у вимові й написанні, яке швидко поширилося по всій Україні й стало нормативним уже на початок 30-х років XX ст. «Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського (1886) подає відповідники*:* кра́ска – Farbe, Couleur; краси́ти – färben; краси́льник – Färber (МНС, I, 374), а «Словарь української мови» за ред. Б. Грінченка (1909) тлумачить *фарба* – «те саме, що *краска*» (СГ IV, 375) й подає варіант написання *хварба* (СГ IV, 390). Зміна нормативності лексем відбулася упродовж 1920-1970-х років.

Словотвірне гніздо *фарба* виявляє розгалуженість до 5 ступенів похідності (***фарба*** → *фарбувати* → *перефарбувати* → *перефарбовувати* →

поперефарбовувати → поперефарбовуватися) і засвідчує різноманітність словотвірних засобів (*фарбистість, фарбуватися фарбування, фарбувальник, фарбувальня, фарбарня, дофарбовування, зафарбитися, поперефарбовуваний, фарборозпилювач*). Частина простих похідних мають обмеження у функціонуванні, засвідчені ремарками *рідко* (*фарбистий*), *діалектне* (*фарб'яр*), подані у давніх словниках к. XIX – п. XX ст. (*фарбаниця, фарбаня, фарб'ярка, фарб'ярський*) чи словниках діаспори (*фарбник, фарбарство, фарбарський, фарбівництво, фарбівня*). Натомість терміни-композити (*фарбовар*, *фарбо-маскування*, *фарбо-лаковий*, *лакофарба, анілінофарбовий*) таких обмежень не мають.

Словотвірне гніздо *барва* охоплює 4 ступені похідності за рахунок віддієслівних похідних (***барва*** *→ ба́рвити → забарвити → забарвлений → забарвленість;* ***барва*** *→ ба́рвити → знебарвити → знебарвлювати → знебарвлюватися*). Гніздо кількісно зростає за рахунок складних слів-термінів, похідних від *барвник* (*азобарвник*, *нітробарвник*) у значенні «фарбувальна речовина» (СУМ, I, 105) і *барвність* – терміна, засвідченого в академічних словниках 1930-х років, синоніма до сучасних *забарвлення*, *кольоровість*, а в сучасній мові активного в композитах: *багатобарвність, однобарвність, різнобарвність*. Безпрефіксні *барвність, барвити, барвлення* є обмеженими у функціонуванні: мають ремарки *рідко* (*барвити*), або засвідчені у давніх словниках (*барвність*) чи словниках діаспори (*барвлення*), тоді як їхні похідні (*забарвити, забарвлення, знебарвити, знебарвлення*) таких обмежень не мають.

У сучасній українській мові багатозначний (6 значень) іменник *краса* (словац. та чес. *krása*, болг. *красен*, словен. *krásen*) утворює потужне словотвірне гніздо з 5 ступенями похідності за рахунок дієслівних та віддієслівних дериватів (*краса → красити → перекрасити → перекрашувати → поперекрашувати → поперекрашуватися*). Похідне дієслово *краси́ти* у значенні «*фарбувати*» формує численне словотвірне підгніздо, до якого належить і *краска* (*краса → красити →* ***краска*** *→ краскувати*). У сучасній літературній мові дієслово *краси́ти* має ремарки *розмовне, рідко* (СУМ, IV, 327). Втрата нормативності базовим словом *краси́ти* призвела до нормативного й стилістичного обмеження його дериватів, які у сучасних нормативних словниках мають ремарки *розмовне* (*краска, краситися, крашений, красильня, красильник, красильниця*), *рідко* (*краситися*), *застаріле* (*красило*),

діалектне (*крашени́на, крашени́ці, красило*), або засвідчені у словниках к. XIX ст.: *красіння крашани́к краскар краскувати* (МНС, УС) – п. XX ст.: *красіння крашени́к крашеня́к* (СГ, РУС).

Зіставлення наповнення словотвірних гнізд показує, що базовим словом для мотивованого запозиченням гнізда є іменник, а дієслова в таких словотвірних гніздах – відіменникові деривати, пор.: *фарба → фарбувати, барва → барвити*, тоді як для питомого навпаки: *красити → краска.*

III. Запозичення *цукор* і *сахар* із санскритського *śárkarā* «пісок» в українську мову проникли різними шляхами: *сахар* через грецьку мову від σάκχαρ(ον), а *цукор* – через посередництво польського *cukier* від німецького *Zucker*. Перша згадка про нього засвідчена в документах Київської Руси 1273 року. Обидва слова відомі в слов'янських мовах (серб. *шећер*, болг. *захар*, словен. *saharín*; чес. *cukr,* словац. *cukor*), як і слово *солод* (пол. *słód*, *słódki*, болг. *слад*, *сладък*). І хоч останнє має трохи іншу семантику («продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків»), але в давнину позначало «смачний» і було споріднене з праслов'янським «сіль». Сучасні лексеми взаємодоповнюють семантику поняття «солодкий на смак харчовий продукт» і розходяться за сферами вживання.

Словотвірне гніздо *цукор* має 82 похідні (*цукерка, цукерочка, цукристий, цукровий, цукровик, цукрувати, цукрозавод*), розташовані на 3 ступенях похідності: ***цукор*** → *цукерник* → *цукерниця2* → *цукерничка*; ***цукор*** → *цукрувати* → *зацукрувати* → *зацукровувати*; ***цукор*** → *цукронос* → *цукроносний* → *цукроносність*. 26 похідних гнізда мають обмеження у функціонуванні: діалектне (*цукерня*, *цукорня*), застаріле (*цукорня*), розмовне (*цукорниця*, *цукряний*), наявне в давніх словниках або виданих у діаспорі (*цукорник*, *цукорництво*, *цукроварник*, цукроварство), терміни (*цукровиця*, *цукор-сирець*).

Словотвірне гніздо *сахар* має 26 похідних на 3 ступенях похідності (***сахар*** → *сахарити* → *засахарити* → *засахарювати*), більшість похідних словник засвідчує без ремарок. У гнізді наявні терміни (*сахараза*, *сахарат*, *сахароміцети*, *дисахарид*, *полісахарид*) й засвідчено 11 пар (*сахаристий / цукристий*, *сахаристість / цукристість*) і тріад конкурентів з похідними гнізда *цукор* на позначення виробництва цукру (*сахаровар / цукровар*, *цукроварник*; *сахароваріння / цукроваріння*, *цукроварство*; *сахарозаводчик / цукрозаводчик*; *сахарозаводчиця / цукрозаводчиця*; *сахаронос / цукронос*).

Словотвірне гніздо *солод* має за даними словників 76 похідних на 4 ступенях похідності (***солод*** → *солодкий* → *солоденький* → *солодесенький* → *солодесенько*; ***солод*** → *солодити* → *солодильний* → *солодильник* → *солодильниця*; ***солод*** → *солодити* → *насолодити* → *насолоджувати* → *насолоджуватися*). 27 із них мають обмеження у функціонуванні як діалектне (*солодич*, *солодятко*), розмовне (*солодій*, *солоднеча*), застаріле (*солодуха*), рідко (*солодкавий*, *солодкаво*), засвідчені у давніх словниках або виданих у діаспорі (*солодкавість*, *солодний*, *солодь*, *солодосушарня*). У гнізді відсутні терміни, але є зменшено-пестливі назви (*солоденький*, *солоденько*, *солодесенький*, *солодесенько*), частина з яких є розмовними (*солодісінький, солодюсінький*) та засвідчено семантичні зрушення, що послаблюють семантичний зв'язок із базовим словом у назвах рослин (*солодка, со́лодень, солоде́ць*), ґрунтів (*со́лодь*), абстрактних понять (*насолода*).

За категорійним наповненням гнізда *цукор* і *сахар* дублюються в частині композитів на позначення термінів виробництва цукру; а гніздо *солод* демонструє розмаїття словотвірних моделей, які засвідчують типологічні особливості українського словотворення (*соло́диво, солодівня, солоднеча, солодощі, солодятко*).

IV. Конкурування в українській терміносфері права питомих слів *пра́вний*, *правни́чий, правни́к* із запозиченими словами з неблизькоспоріднених мов *юридичний, юрист* та словотвірними моделями з близькоспоріднених мов *правови́й*, *правови́к* має свої особливості. Окрім великої кількості запозичених термінів із давньогрецької, латини, німецької, англійської мов, українській мові відомі явища примусового зросійщення, викликані перебуванням у складі імперії з панівною російською мовою, яка витісняла українську мову зі сфери науки, освіти, культури, офіційного діловодства. Дослідження українського правника С. Головатого «Про мову правничу» на підставі аналізу великого масиву документів, словників, спеціальних юридичних текстів, від найдавніших до XX століття, показало, що терміни *правови́й*, *правови́к* були запозичені з російської мови в 1930-ті роки й уведені 1948 року як нормативні, а питомі *пра́вний*, *правни́чий* і *правни́к* марковані як рідковживані й витіснені з ужитку. У радянські часи було спотворено й семантику термінів, внаслідок чого *право* втратило давнє значення «ідеал справедливого, категорія, що не може нести в собі негативности

як цілісне явище, антитеза самоправства (необмеженої влади), свавілля, деспотизму» (Головатий, 2024, с.854). Це призвело до звуження семантики поняття та втрати однозначної відповідності термінів під час перекладу міжнародних документів. У сучасних спробах відновлення української термінології словотвірне гніздо виступає вагомим інструментом підтвердження логічного місця питомих термінів у словотвірній підсистемі мови. Аналіз мовного матеріалу показує, що іменники середнього роду з наголосом на основі як *пра́во* утворюють прикметники за словотвірною моделлю **N+-н(ий)** (*диво → дивний, око → очний, слово → слівний*). Невластивість творення їх за моделлю **N+-ов(и́й)** з наголосом на закінченні підтверджує запозиченість словотвірної моделі. Логічність та вмотивованість їх у словотвірній системі української мови засвідчує й будова словотвірного гнізда: *право → **правник** → **правничий***, *правництво*; *право → **правний** → правність*, *правно*; а низка похідних із суфіксом –**н**- вказує на продуктивність такого творення: *безправний, неправний, повноправний, неповноправний, правоправний*, *протиправний, рівноправний, нерівноправний, самоправний*. Натомість терміни латинського походження *юридичний, юрист* функціонують паралельно в сфері практичного застосування приписів права як фрагмент коренево-словотвірного гнізда. Таким чином, якщо запозичені латинські терміни демонструють співіснування і взаємозамінність як абсолютних синонімів з українськими; то витіснення під впливом процесів зросійщення в ХХ ст. українських термінів і словотвірних моделей, викликало сучасні процеси їх відновлення, де словотвірне гніздо виступає вагомим інструментом підтвердження їхнього логічного місця в словотвірній підсистемі мови.

Спостереження за динамікою складу словотвірних гнізд, мотивованих питомими та запозиченими словами з тотожною або близькою семантикою, показали, що запозичені іменники, зокрема терміни розгортають словотвірні гнізда по осі парадигм, серед них мало або немає похідних дієслів та дієслівних парадигм; а переважають складні слова, що збіднює арсенал словотвірних засобів гнізда. Дефініції тлумачних словників показали незначні обмеження дериватів-термінів за сферою функціонування. Словотвірні гнізда, мотивовані питомими дієсловами або іменниками, не термінами, демонструють глибше розгортання словотвірних гнізд за ступенями похідності у словотвірних ланцюжках, переважання простих дериватів, багатство словотвірних засобів їх творення, проте й значні

нормативні й стилістичні обмеження у функціонуванні, що засвідчують сучасні тлумачні словники. Спостереження за динамікою складу словотвірних гнізд підтверджують кореляцію будови гнізда зі змінами в житті суспільства та вплив позамовних чинників на словотворення й загалом на розвиток української номінації.

Література

Головатий, Сергій, 2024: *Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи*. Київ: Наш Формат.

Драгићевић, Рајна, 2022: Супарништво словенских деривата и англицизма у српској неологији. In: *Slovanská slovotvorba: synchrónia, inovácie neologizácia*. Editori: Martin Ološtiak Ľudmila Liptáková Klaudia Bednárová-Gibová, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, cc.147-160.

Кислюк, Лариса, 2017: *Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку: Монографія*. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.

Клименко, Ніна, 2009: Национально-языковые особенности освоения интернационализмов (на материале современного украинского и новогреческого языков. In: *Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich*. Red. nauk. E.Koriakowcewa. Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej, cc.99-107.

Ковалик, Іван, 1983: Семантична функція кореня в словотвірному гнізді. In: *Словотвірна семантика східнослов'янських мов*. Київ: Наукова думка, сс. 17-35.

Лукашанец, Аляксандр, 2003: Тэндэнцыя да нацыяналізацыі ў рускай, беларускай і ўкраінскай мовах In: *Słowotwórstwo/Nominacja*. Red. nauk. I.Ohnheiser. Innsbruck, Opole: Uniwers. Innsbruck, Uniw. Opolski, cc.137–151.

Niševa, Božana, 2022: Slovotvorná konkurence v současné komunikaci (na českém a bulharském neologickém materiálu) In: *Slovanská slovotvorba: synchrónia, inovácie neologizácia*. Editori: Martin Ološtiak Ľudmila Liptáková Klaudia Bednárová-Gibová, Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, cc.161-178.

Ološtiak, Martin, et al., 2021: *Kapitoly zo slovotvornej adaptácie prevzatých slov v slovenčine*. Prešov.

Przejawy internacjonalizacji w językach słowiańskich, 2009: Red. nauk. E.Koriakowcewa. Siedlce: Wyd. Akademii Podlaskiej.

Słowotwórstwo/ Nominacja, 2003: Red. nauk. I. Ohnheiser. Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwer. Opolski.

Waszakowa, Krystyna, 2005: *Przejawy internacjonalizacji w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny*. Warszawa: WUW.

Waszakowa, Krystyna, 2003: Przejawy tendencji do internacjonalizacji w systemach słowotwórczych języków zachodniosłowiańskich. In: *Słowotwórstwo/Nominacja*. Red. nauk. I.Ohnheiser. Innsbruck: Univer. Innsbruck; Opole: Uniwer. Opolski. ss.78–102.

Джерела

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови. Т.1-6. Київ: УРЕ, 1982-2012. http://litopys.org.ua/djvu/etymolog_slovnyk.htm (dostop 30. 11. 2024).

КГСУМ: Карпіловська Є.А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім.М.П. Бажана, 2002

МНС: Малоруско-нѣмецкий словар. Т. I. Уложив Євгений Желеховский; Т.II. Уложили Євгений Желеховский і Софрон Недільский. Львів: З друкарни тов. им. Шевченка, 1886. http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovnyk.htm (dostop 30. 11. 2024).

РУС-1933: Російсько-український словник Української академії наук за редакцією академіків А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова, Київ: Червоний шлях, 1924-1933, електронна версія К.: К.І.С., 2007 https://r2u.org.ua (dostop 30. 11. 2024).

СГ: Словарь української мови: В 4-х томах. Упорядкував Б. Грінченко. Київ, 1907-1909. https://r2u.org.ua (dostop 30. 11. 2024).

СУМ: Словник української мови: В 11 томах. Київ: Наук. Думка, 1970-1980. https://sum.in.ua/ (dostop 30. 11. 2024).

УЛ: Український лексикон кінця XVIII – початку XXI ст.: словник-індекс: у 3-х т. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

УС: Словарь росийсько-український. Зібрали і впорядкували М. Уманець і А. Спілка. У 4 томах. – Львів: З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка, 1893-1898. https://r2u.org.ua (dostop 30. 11. 2024).

ШСС: Шкільний словотвірний словник сучасної української мови /Уклад. Н.Ф.Клименко, Є.А.Карпіловська, Л.П.Кислюк. Київ: Наукова думка, 2005

RESOURCES FOR CONCEPT VERBALIZATION IN WORD-FORMATION NESTS: NATIVE AND BORROWED

Word borrowing leads to competition between native and borrowed terms denoting the same concept. This research aims to: i) analyze the consequences of this competition and the interaction between native and borrowed resources within the Ukrainian word-formation system with regard to the verbalization of identical concepts; and ii) identify the factors within the modern linguistic norm that either facilitate or hinder the assimilation of competing terms. The study focuses on the structure of the word-formation nests, or their fragments, motivated by specific and borrowed forms with identical or similar semantics. The data have been collected from various dictionaries and texts spanning the 19th to the 21st centuries. We are particularly interested in the outcomes of competition between borrowed

(from both closely related and unrelated languages) and native elements: words, formants, and word-formation models, and particularly, how these borrowings have influenced the typological features of the Ukrainian word-formation system. The development of a word-formation nest or sub-nest is influenced by the domain in which the motivating term operates, such as whether it belongs to terminological vocabulary. The dynamics within word-formation nests (motivated by native and borrowed words with identical or similar semantics) correlate with social changes and other non-linguistic factors influencing word formation and, more generally, the development of the Ukrainian vocabulary, as our observations demonstrate.

KEYWORDS: word-formation resource, borrowing, word-formation nest, word-formation sub-nest

Ivana Bozděchová

SLOVOTVORNÁ PARADIGMATIKA ANGLICISMŮ V ČEŠTINĚ[1]

Příspěvek se zaměřuje na derivační desubstantivní slovotvorná paradigmata anglicismů, materiálových přejímek z angličtiny, např. *image – imageový – imageově, imageovost*. Chceme zjistit, zda se derivováním z anglických slovotvorných základů v českém prostředí realizují slovotvorná paradigmata desubstantiv analogicky, shodně, plně, nebo jen částečně jako u obdobných typů desubstantiv domácích (od domácích slovotvorných základů). S oporou o Dokulilovy onomaziologické kategorie (S – Adj1, 2, …, S – V, Adj1 – Adv1, Adj2 – Adv2, …, S – S atd.; Dokulil 1962) stanovíme základní (ilustrativní) typologii desubstantivních paradigmat, např. (1) *lifestyle – lifestylový – lifestylovost;* (2) *manažer – manažerský – manažerství, manažerův, manažerka, manažerovat;* (3) *outsider – outsiderský, outsiderův, outsiderovitost, outsiderka;* (4) *selfie – selfiáda, selfíčko* atd. U jednotlivých typů desubstantivních paradigmat anglicismů pak posuzujeme a analyzujeme stupeň obsazení pozic podmíněný morfologicko-sémantickými vlastnostmi slovotvorných základových substantiv, tedy jejich derivační možnosti (do jaké míry význam anglických základů podmiňuje počet a povahu derivovaných slov). Zajímá nás také otázka, proč se někdy nerealizují celá slovotvorná paradigmata jako při realizaci paradigmat s českými základovými slovy. Podle potřeby ověřujeme existenci dílčích slovotvorných paradigmat ve slovotvorné síti lexikální databáze DeriNet (http://ufal.mff.cuni.cz/derinet/search) a v textech Českého národního korpusu. Zdrojem analyzovaného materiálu je především (rozšířený a doplněný) soubor anglicismů shromážděný pro monografii Klégr – Bozděchová 2024.

[1] Tento text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

1. Úvod

V příspěvku věnovaném slovotvorné paradigmatice se pokusíme porovnat paradigmata s jmenným základovým lexémem domácím a přejatým z angličtiny. Cílem je sledovat, zda se derivováním z anglického slovního základu zaplňují v českém prostředí slovotvorná paradigmata analogicky, shodně, plně, nebo jen částečně jako od domácích slovotvorných základů, případně zda existují nějaké bariéry, proč se nerealizuje paradigma celé apod. To znamená sledovat, jak je v obou případech zastoupení desubstantivních derivátů dáno či podmíněno zejména morfologicko-sémantickými vlastnostmi motivujících slov, patřících do téhož (daného) slovního druhu.

2. Teoretická východiska

2.1 Slovotvorné paradigma

Ve slovotvorném systému slovní zásoby jazyka jsou utvořená slova (v případě tohoto příspěvku deriváty) členy určitých slovotvorných paradigmat formovaných na základě slovotvorných řad a svazků. O paradigmatice ve slovotvorbě se (analogicky a v návaznosti po zavedení a užívání pojmu paradigma v morfologii) v lingvistice začíná uvažovat zhruba od 70. let 20. století. Ve slovanské teorii Apresjan (1967: 193) definuje (obecně) paradigma jako soubor jednotek znamenajících nějakou obměnu, variace ve formálním i významovém plánu, přičemž jistá složka zůstává neměnná (to zajišťuje jednotu paradigmatu). O slovotvorné paradigmatice píše také Uluchanov 1977. Při vytyčování paradigmat autor pracuje se slovotvornými typy a sémantickými podtypy (1. kap., s. 14–18).

Paradigma slovotvorné vymezuje *Mluvnice češtiny 1* jako „souhrn slov vyznačujících se společnou slovotvornou bází (u kompozit společným opěrným komponentem) a společným významovým jádrem. Slovotvorné paradigma má uspořádaný charakter. Základem jeho výstavby je princip hierarchie, důsledného podřazení jedněch jednotek druhým. Na rozdíl od členů tvarotvorného paradigmatu jsou členy slovotvorného paradigmatu sémanticky i strukturně navzájem závislé.“ (*MČ 1* 1986: 227)

Podrobně a důkladně je pojem propracován ve slovenské slovotvorné teorii. Ve své *Slovenské slovotvorbe* jej Furdík opírá o slovotvornou motivaci a charakterizuje jako „uspořádaný soubor motivátů (komotivátů) tvořených bezprostředně od jednoho motivantu, přičemž komotiváty navzájem nejsou motivované." (2004: s. 74). Autor (tamtéž) dále konstatuje, že v důsledku gramaticko-sémantických vlastností motivujících slov téhož slovního druhu se charakter slovotvorných paradigmat tvořených od východiskových motivantů jednotlivých relevantních slovních druhů do značné míry odlišuje. Podle Buzzásyové (1974: 72) slovotvorné paradigma zahrnuje slova se stejným „slovotvorným ohýbáním" (= slovo a jeho čeleď), tedy slova, od kterých se odvozují deriváty se stejným kategoriálním slovotvorným významem. Autorka důsledně vychází ze sémantických vztahů při tvoření slov, za vhodný objekt paradigmatického zkoumání považuje slovotvorné podsystémy (deverbativa, desubstantiva). Jak autorka konstatuje, přenášením zkoumání z roviny morfologické na lexikální získávají slovotvorná paradigmata vlastnosti paradigmat lexikálních (1974: 75). Při zjišťování derivačních možností slov Buzzásyová klade otázku, do jaké míry význam (rozuměj slovotvorný – I. B.) fundujícího slova podmiňuje počet a povahu fundovaných slov, a doporučuje nejprve zjišťovat inventář slovotvorných významů a až pak jeho distribuci u jednotlivých typů slov (slovních druhů). Rozlišuje horizontální a vertikální vymezení (deverbativního) paradigmatu (tamtéž: 76–77, 81): na horizontální ose se promítají kategoriální významy derivátů (vymezené podle slovotvorného způsobu (derivace, konverze) a typ derivace: mutační, modifikační, transpoziční), na ose vertikální se vymezují slova patřící do téhož paradigmatu (slova, od kterých se tvoří deriváty téhož kategoriálního slovotvorného významu). V tomto pojetí tak kategoriální slovotvorný význam představuje základní jednotku slovotvorné roviny v obsahovém plánu, které ve výrazovém plánu odpovídá buď specifický formant, nebo (častěji) specifický soubor nespecifických formantů. Nejnověji se tématu slovotvorné paradigmatiky věnuje M. Ološtiak zde (*Slovotvorná paradigmatika a slovotvorné rady v slovenčine*).

2.2 Konatelská jména

Pro účel naší analýzy jsme k porovnání slovotvorné paradigmatiky derivátů se základy českými a přejatými z angličtiny zvolili názvy konatelské. Chápeme je ve shodě s vymezením v české teorii prezentované např. *Mluvnicí češtiny* 1,

1986: 260 jako pojmenování osob (řidčeji zvířat a rostlin), které vykonávají nějakou činnost spjatou se skutečností vyjádřenou substantivem v jejich základu (tato činnost není ve slovotvorné struktuře pojmenování/ názvu vyjádřena). Názvy této kategorie tedy pojmenovávají podle toho, čeho se činnost týká; odvozují se od substantiv a jsou to maskulina. Viz např. *ryba* > *rybář* ‚ten, kdo chytá ryby'. Podle *MČ 1* jádro kategorie tvoří typy s příponami *-ař/-ář* (jsou výrazně produktivní) a *-ník* (někdy jsou to zastaralé názvy) a vyskytuje se mezi nimi poměrně značný počet názvů cizího původu.

Z hlediska slovotvorné paradigmatiky jsou důležité tyto jejich derivační možnosti (viz tamtéž): 1) podobně jako jiná osobní jména se stávají základem pro tvoření posesivních a druhově přivlastňovacích adjektiv a k nim paralelních abstraktních substantiv s příponami *-ství/-ctví* (*rybářův, rybářský* > *rybářství*); 2) podle pojmenovávacích potřeb se přechylují (*rybářka*) a 3) derivovaná slovesa označují ‚chovat se tak, jako to, co je v základu'. *MČ 1,* 1986: 262–263 uvádí tyto významové skupiny konatelských jmen (u derivátů se sufixem *-ař/-ář*):

- osoby, které něco vyrábějí a tvoří, příp. uvedenou věc udržují, opravují, obsluhují
- konatelé pěstující rostliny a chovající zvířata, příp. rostliny a plody sbírají a zvířata loví nebo s nimi pracují
- vlastníci věci uvedené v názvu – konatelský význam přechází v abstraktní význam posesívního vztahu
- osoby podle nástroje, s nímž konatelé zacházejí – sportovní obory, hudebníci podle nástroje, konatelé
- osoby podle místa, kde pracují (živočichové podle prostředí, v němž žijí)
- významná univerbizační přípona, hlavně ve slangu, specialisté různých oborů, někdy expresivní.

Poněkud odlišně, přesněji a podrobněji vymezuje a charakterizuje kategorii konatelských názvů i další česká mluvnice – *Příruční mluvnice češtiny* 2003, § 183: „Konatelská jména jsou pojmenování osob, zřídka zvířat nebo rostlin podle jiné substance na základě vykonávání nějaké činnosti s touto substancí spjatou. Konatelské jméno o povaze této činnosti nevypovídá, význam je ustálen konvencí, např. *včelař* – pěstování, *houbař* – sbírání, *kapsář* – kradení, *plukovník* – velení, *fotbalista* – hraní apod. V mezním případě je spojovacím

významovým článkem vlastnění (*chalupář*), ač tu nejde o činnost (konání). Tato skutečnost vede někdy k nejednoznačnosti významu, např. *chatař* může být pojmenování vlastníka nebo zloděje."

Právě různorodost a nejednoznačnost či vágnost sémantiky konatelských názvů bývá pro ně jako celek i pro jejich pojmenovací typy těžko postižitelná, vyjádřitelná a označitelná; srov. dále např. opisné označení ve *VAGSČ II*, 2018: 255: *Názvy vykonavatelů povolání a jemu příbuzných sociálních rolí z hlediska vztahu k substanci jako předmětu profesní činnosti*. Již samotné označení kategorie jako konatelská jména neuspokojuje, užívá se spíše jako tradiční, vžitý název, viz např. mluvnici *Čeština – řeč a jazyk*, 2000: 118: *Jména osob podle jejich zaměstnání a zájmu/jména konatelská*. Nejnověji také *Velká akademická gramatika současné češtiny II* konstatuje navrstvování značného množství různých speciálních významů na obecný slovotvorný význam ‚kdo má nějaký (kladný) vztah k obsahu základového substantiva' a častou ustálenost těchto významů (v obecném nebo speciálním úzu). Autoři této mluvnice se pokoušejí o sémantickou klasifikaci, ve 2. dílu *VAGSČ II*, 2018: 214 se uvádí 13 významových skupin konatelských jmen.

Podle *MČ 1* a *TSČ 2* se konatelské názvy v češtině tvoří od slovotvorných základů prvotních, odvozených i složených substantiv všech tří gramatických rodů zejména těmito domácími sufixy: ***-ař/-ář*** (varianty: *-káš, -ionář*), ***-ník*** (varianta: *-ovník*), ***-ák*** (většinou expresivní názvy tvořené ve slangu, argotu, hovorovém stylu), ***-íř*** (velmi málo produktivní, jen několik názvů). Zastoupeny jsou i cizí sufixy: ***-ik***[2] (z lat. a řeč.; přejímají se často již hotové názvy, v systému existují jako by odvozené, proto se v češtině mohou i tvořit: *polarografik*), ***-ista*** (z franc., velmi produktivní) a konvertované názvy především cizího původu končící na ***-log, -nom, -urg, -graf*** (*filolog*).

3. Desubstantivní konatelská paradigmata

3.1 Metodologie a postup analýzy

Východiskem našeho zkoumání je slovotvorné paradigma; realizaci paradigmatu (jeho jednotlivých pozic) představuje soubor konkrétních

[2] Sufix *-ik* je zastoupen i u jiných sémanticko-slovotvorných kategorií (*cholerik* aj.).

názvů zaujímajících formou slovotvorných řad a svazků pozice kolem základového (výchozího) slova. Typologie paradigmat a jejich členů je založená na slovotvorné kategorii a slovotvorném typu (v dokulilovsko-furdíkovském pojetí), v našem případě slovotvorných typů v rámci kategorie konatelských názvů. Pojem/termín slovotvorné paradigma, příp. subparadigma užíváme tedy na úrovni languové, ačkoli se v (české) odborné literatuře často (podle našeho názoru ne zcela přesně) pracuje i v tomto případě s označením slovotvorné hnízdo.[3]

Zdrojovým jazykem naší analýzy byly české konatelské názvy; s oporou o Dokulilovy onomaziologické kategorie jsme provedli jejich ilustrativní typologii a u vybraných sémantických skupin stanovili základní desubstantivní paradigmata (tedy především: S – S, S – Adj1, 2, …, S – V, Adj1 – Adv1, Adj2 – Adv2 atd.). Při výběru českých základových lexémů jsme se záměrně soustředili na vlastní substantivní základy (tedy na konkréta); u základů abstraktních totiž již jde o deriváty od adjektiv nebo sloves. Analyzovaná slovotvorná paradigmata jsme se tak snažili opřít o gramatický rys jednotného slovnědruhového podkladu (v rámci mutační derivace)[4]. Dospěli jsme k paradigmatům lišícím se navzájem různým stupněm obsazení pozic. Poté jsme hledali porovnatelná paradigmata konatelských názvů s anglickým slovotvorným základem.

U jednotlivých typů desubstantivních paradigmat anglicismů jsme pak posuzovali, analyzovali a srovnávali stupeň obsazení pozic podmíněný morfologicko-sémantickými vlastnostmi slovotvorných základových substantiv, tedy jejich derivační možnosti (do jaké míry význam anglických základů podmiňuje počet a povahu derivovaných slov). Zvažovali jsme i potenciální bariéry, proč se někdy nerealizují celá slovotvorná paradigmata jako u českých základů. Existenci dílčích slovotvorných paradigmat jsme příležitostně ověřovali ve slovotvorné síti lexikální databáze DeriNet (http://ufal.mff.cuni.cz/derinet/search) a v textech Českého národního korpusu. Zdrojem analyzovaných konatelských názvů od přejatých základů byl především (rozšířený a doplněný) soubor anglicismů shromážděný pro monografii Klégr – Bozděchová 2024.

[3] Viz *MČ 1*, 1986: 208 – *paradigma* jako synonymum k termínu *slovotvorné hnízdo*; podobně Čechová a kol. nebo *NESČ* (Rusínová) jen *slovotvorné hnízdo*. Hauser 1980 navíc ve stejném smyslu uvádí termíny *slovotvorná čeleď // slovotvorné pole, slovotvorná řada lineární* a *slovotvorná řada mnohostranná*.

[4] Srov. gramatická sémantika sloves, jejich intenční klasifikace (podle Pauliniho) a intenční typy deverbativních derivátů u Buzássyové 1974.

3.2 Paradigmatika v rámci sémantických tříd konatelských jmen

Pro analýzu a srovnávání slovotvorné paradigmatiky konatelských jmen jsme zvažovali a sestavovali jejich slovotvorná paradigmata. V návaznosti na pojetí Furdíka ve *Slovenské slovotvorbě* (2004: 74) vycházíme z toho, že charakter paradigmatu je dán morfologicko-sémantickými vlastnostmi motivujícího substantiva. U vybraných názvů sémantických tříd konatelů (tj. živých bytostí) tvořených desubstantivní derivací od českých základových lexémů jsme tak dospěli k souboru potenciálně zahrnujícímu bezprostředně / přímo konatelským názvem motivované členy: deminutivum, přechýlené jméno, relační adjektivum, posesivní adjektivum, sloveso (pojmenovávající související děj).

Sémantické třídy konatelských jmen (podobně jako ve výkladech v českých mluvnicích a slovotvorných kompendiích, viz zde 2.2) vymezených na základě kategoriálního slovotvorného významu prezentujeme v následujících výkladech podle těchto zásad:

1. Uvádíme důsledně paradigmata (tedy většinou subparadigmata, nikoli paradigmata celá) a také příslušné základové (bázové) lexémy (základy / východiska celých paradigmat). V případech silné paradigmatičnosti tvoření zaznamenáváme i pouze / spíše potenciální členy paradigmatu, tedy lexémy, jejichž výskyt se nepodařilo doložit v korpusech, ani ve slovnících, ale na základě strukturních analogií vyplňují mezery v derivačním paradigmatu. Takové lexémy bývají nazývány jako fiktivní (viz např. DeriNet); označujeme je asterixem (*).
2. Subparadigmata vycházející ze sloves derivovaných od konatelských názvů bývají zpravidla především vzhledem k prefixaci mnoho-/víceřadá a dosti početná, tvoření jejich členů má gramatickou a/nebo vidovou povahu (onomaziologicky jde o modifikaci nebo transpozici); uvádíme je pouze u prvního schématu první sémantické skupiny (*včelař*) a dále je v paradigmatech pro zjednodušení a vysoký stupeň formální analogie vynecháváme. Naopak (přímou) modifikační derivaci od konatelských jmen sledujeme důsledně a zaznamenáváme její členy, tj. deminutiva a přechýlené názvy.
3. Ve schématech slovotvorných subparadigmat uvádíme deriváty k příslušnému konatelskému jménu v posloupnosti slovnědruhové a hierarchické: přechýlené substantivum + posesivní adjektivum, deminutivní substantivum, (abstraktní substantivum), posesivní adjektivum, relační adjektivum + abstraktní substantivum, relační adjektivum + adverbium, verbum + substantivum verbální.

4. Podle potřeby ilustrujeme sémantiku konatelských názvů na příkladech užití v současném úzu; bývá tomu zejména u názvů dosud lexikograficky nezachycených.
5. Vzhledem k lexikální sémantice konatelských názvů je relevantní vycházet ze současné češtiny (jejich uzuálního významu) a přihlížet k minulému období (původním a dříve existujícím významům) jen v nezbytně nutných případech (jako je tomu např. u názvů *kolař – kolář*, viz dále).

3.2.1 Derivace z českých a anglických základových lexémů

Zaznamenaná slovotvorná paradigmata, diferencovaná na základě sémantickém, podle sémantiky onomaziologického spoje ve struktuře konatelských názvů, souhrnně v tabulce ilustrujeme a následně postupně komentujeme na vybraných příkladech z devíti sémantických skupin:

- jména konatelská podle chovaných zvířat
- jména konatelská podle místa činnosti, instituce
- jména konatelská podle objektu činnosti
- jména konatelská podle záliby, zájmu
- jména konatelská podle životního stylu
- jména konatelská podle sportu
- jména konatelská podle vlastněného objektu
- jména konatelská podle odborné oblasti
- jména konatelská podle technologie, operačního systému.

Legenda k tabulce:
CHOV = jména konatelská podle chovaných zvířat
MÍSTO = jména konatelská podle místa činnosti, instituce
OBJEKT = jména konatelská podle objektu činnosti
ZÁLIBA = jména konatelská podle záliby, zájmu
STYL = jména konatelská podle životního stylu
SPORT = jména konatelská podle sportu
VLASTNICTVÍ = jména konatelská podle vlastněného objektu
OBLAST = jména konatelská podle odborné oblasti
TECHNOLOGIE = jména konatelská podle technologie, operačního systému

KONATELSKÉ JMÉNO

1. přechýlené substantivum → posesivní adjektivum
2. deminutivum → posesivní adjektivum
3. abstraktní substantivum *-ství*, abstraktní substantivum *-ina*
4. posesivní adjektivum
5. relační adjektivum → adverbium, abstraktní substantivum *-ost*
6. sloveso → substantivum verbální

- velmi pravděpodobné (paradigmatické), byť nedoložené, potenciální
- * příznakové: řídké, okrajové, knižní, expresivní, obrazné, jiný význam, proprium
- – nerealizovaná pozice (formální, sémantické, nominační zábrany)

	CHOV				
-ař/-ář	***včelař***		**-ař/-ář**	***buldokář***	
	1. *včelařka*	*včelařčin*		**1.** *buldokářka*	•*buldokářčin*
	2. **včelařík*	•*včelaříkův*		**2.** –	–
	3. *včelařství, včelařina*			**3.** –	
	4. *včelařův*			**4.** •*buldokářův*	
	5. *včelařský*	*včelařsky* *včelařskost*		**5.** *buldokářský*	•*buldokářsky* –
	6. *včelařit*	*včelaření*		**6.** –	–
	MÍSTO				
-ař/-ář	***stánkař***		**-ař/-ář**	***kempař***	
	1. *stánkařka*	*stánkařčin*		**1.** *kempařka*	•*kempařčin*
	2. –	–		**2.** –	–
	3. *stánkařství, stánkařina*			**3.** *kempařství, kempařina*	
	4. *stánkařův*	–		**4.** *kempařův*	
	5. *stánkařský*	*stánkařsky* –		**5.** *kempařský*	*kempařsky* –
	6. *stánkařit*	*stánkaření*		**6.** *kempařit*	*kempaření*
-(n)ík	***hutník***				
	1. *hutnice*	–			
	2. **Hutníček*	–			
	3. *hutnictví, hutničina*				

	4. *hutníkův*				
	5. *hutnický*	*hutnicky* –			
	6. –	–			
	OBJEKT				
-ař/-ář	***novinář***		**-ař/-ář**	***selfíčkář***	
	1. *novinářka*	*novinářčin*		**1.** *selfíčkářka*	•*selfíčkářčin*
	2. **novináříček*	*novináříčkův*		**2.** –	–
	3. *novinářství, novinařina*			**3.** –, –	
	4. *novinářův*			**4.** *selfíčkářův*	
	5. *novinářský*	*novinářsky* **novinářskost*		**5.** *selfíčkářský*	*selfíčkářsky* –
	6. –	–		**6.** *selfíčkařit*	*selfíčkaření*
	ZÁLIBA				
-ař/-ář	***rybář***		**-ista**	***hobbista***	
	1. *rybářka*	*rybářčin*		**1.** *hobbistka*	–
	2. **rybaříček*	*rybaříčkův*		**2.** –	–
	3. *rybářství, rybařina*			**3.** –	
	4. *rybářův*			**4.** *hobbistův*	
	5. *rybářský*	*rybářsky* –		**5.** *hobbistický*	*hobbisticky* –
	6. *rybařit*	*rybaření*		**6.** –	–
	STYL				
-ař/-ář	***čajař***		**-ař/-ář**	***dredař***	
	1. *čajařka*	•*čajařčin*		**1.** *dredařka*	*dredařčin*
	2. –	–		**2.** –	–
	3. –, –			**3.** *dredařství*, –	
	4. *čajařův*			**4.** *dredařův*	
	5. *čajařský*	*čajařsky* –		**5.** *dredařský*	*dredařsky* –
	6. *čajařit*	•*čajaření*		**6.** –	–
	SPORT				
-ař/-ář	***tyčkař***		**-ař/-ář**	***golfař***	
	1. *tyčkařka*	*tyčkařčin*		**1.** *golfařka*	•*golfařčin*

	2. –	–		**2.** –	–
	3. –, –			**3.** –, –	
	4. *tyčkařův*			**4.** *golfařův*	
	5. *tyčkařský*	*tyčkařsky* –		**5.** *golfařský*	*golfařsky* –
	6. *tyčkařit*	*tyčkaření*		**6.** **golfařit*	**golfaření*
	VLASTNICTVÍ				
-ař/-ář	***statkář***		**-ař/-ář**	***farmář***	
	1. *statkářka*	*statkářčin*		**1.** *farmářka*	*farmářčin*
	2. –	–		**2.** **farmářiček*	*farmářičkův*
	3. *statkářství, statkařina*			**3.** *farmářství, farmařina*	
	4. *statkářův*			**4.** *farmářův*	
	5. *statkářský*	*statkářsky* –		**5.** *farmářský*	*farmářsky* **farmářskost*
	6. *statkařit*	*statkaření*		**6.** *farmařit*	*farmaření*
	OBLAST				
-ař/-ář	***vinař***		**-ař/-ář**	***whiskař***	
	1. *vinařka*	•*vinařčin*		**1.** *whiskařka*	•w*hiskařčin*
	2. –	–		**2.** –	–
	3. *vinařství, vinařina*			**3.** •w*hiskařství,* •w*hiskařina*	
	4. *vinařův*			**4.** *whiskařův*	
	5. *vinařský*	*vinařsky* –		**5.** *whiskařský*	•*whiskařsky* –
	6. *vinařit*	*vinaření*		**6.** –	–
	TECHNOLOGIE				
-ař/-ář	***oknař***		**-ař/-ář**	***webař***	
	1. *oknařka*	•*oknařčin*		**1.** *webařka*	•*webařčin*
	2. –	–		**2.** –	–
	3. *oknařství, oknařina*			**3.** **webařství, webařina*	
	4. *oknařův*			**4.** *webařův*	
	5. *oknařský*	*oknařsky* –		**5.** *webařský*	*webařsky* –
	6. *oknařit*	•*oknaření*		**6.** *webařit*	*webaření*

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE CHOVANÝCH ZVÍŘAT
včelař; pejskař
buldokář; teriérista

(včela)	*včelař*	*včelařka*	*včelařčin*	
		**včelařík*	**včelaříkův*	
		včelařství, včelařina		
		včelařův		
		včelařský	*včelařsky*	
			**včelařskost*	
		včelařit	*včelaření*	
			včelařívat	
			**včelařený*	**včelařeně*
				**včelařenost*
			**včelařitelný*	**včelařitelně*
				**včelařitelnost*
			**dovčelařit*	**dovčelaření*

To vše a mnohem víc nabízí kroužek včelařství. Říkáte si, že včelaření je jen pro dospělé? Omyl! Včelařské kroužky mohou navštěvovat děti jakéhokoliv věku. Jen „**včelaříci**“ mladší šesti let se nemohou zúčastňovat včelařských soutěží, jelikož by nebyli schopni přečíst soutěžní zadání.
(Rodina a škola 7, 2018)

U konatelského názvu *včelař*, reprezentujícího mutační derivaci od základového lexému (*včela*), jsme zaznamenali realizaci úplného derivačního paradigmatu, viz schematicky:

(S)	**S_{konat}**	S_{femin}	$Adj_{posesiv}$
		S_{demin}	$Adj_{posesiv}$
		$Adj_{posesiv}$	
		$S_{abstrakt}$	
		$Adj_{relač}$	Adv
			$S_{1abstrakt,}$
			$S_{2abstrakt}$
		V – $S_{verbál}$	

Konatelský název *pejskař* se zakládá na slovotvorném deminutivu (*pejsek*), s čímž pravděpodobně souvisí absence deminutiva v jeho paradigmatu.

> *Postupně se učíme dbát na ráz krajiny, staráme se o aleje, mluvíme o vkusnosti nových domů, opravujeme kapličky nebo se rozčilujeme nad hranatými krabicemi, které vyrůstají kolem měst. Chceme mít zemi hezkou. Jenomže se musíme také postarat, aby se v ní dobře žilo – chodilo i potkávalo,* ***pejskařilo****, sedělo a koukalo.* (Respekt 2015)

Dva konatelské názvy chovatelů z anglických základových slov jsme zaznamenali v úzu (internetové komunikaci) mezi názvy psích plemen. Jde však zatím zřejmě o tvoření (a užívání) spíše okrajové, přesto analogické domácím slovotvorným typům. Nepodařilo se doložit více členů paradigmatu, u prvního názvu pouze přechýlený název *buldokářka* a relační adjektivum *buldokářský*. Druhý název *teriérista* pravděpodobně vzhledem k výrazně cizí formální podobě, zvýrazněné sufixem cizího původu, zůstává zatím osamocený.

> *Nepřetěžovat buldoka je to nejdůležitější, každý* ***buldokář*** *by měl poznat, že už toho má pesan dost. Nejideálnější je relativně krátká procházka spojená se zábavou* (https://www.anglicky-buldok.cz/diskuze-k-anglickym-buldokum/discussion-cbm_245304/600/, 2014)
>
> *Že se jezevčík naučí trochu něco jinýho než například teriér je asi jednoznačně daný. Jsou už dlouho trošku jinak stavěný. Teriér bude lítat za balónkem celý vodpoledne a vůbec nebude brát vohled na člověka kterýho to po dvou hodinách už i trošku se... Naopak jezevec asi půjde pro balonek tak 3-5x a pak ho někam vodnese. Když ho dokážem donutit k dalšímu přinešení tak bude nas... naopak náš psí parťák. Jeho pohled Vám jednoznačně řekne, »Nejsi ty pako? Já Ti přinesu tu věc a ty ji zase zahodíš? A ještě ji chceš přinýst znova? To si fakt myslíš že jsem taková psí maštěnka?« Doufám, že to někdo nebere jako diskriminaci* ***teriéristů***. (https://hafici.net/clanky/240-jezevcik-je-to-vubec-pes- 7. 4. 2012)

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE MÍSTA ČINNOSTI, INSTITUCE

stánkař; hutník; školák; školník; školkař

kempař

Konatelský název *hutník* vykazuje úplné paradigma, vzhledem k jeho sémantice (jím pojmenovanému denotátu) se však reálně jeví existence deminutiva jako spíše hypotetická (primárně je kvantitativní deminuce v rozporu s pojmem / názvem profese). Příklad uvedený v tabulce má propriální funkci, *Hutníček* je název zájmového spolku.

Z hlediska paradigmatiky jsou v současném úzu zajímavé konatelské názvy podle pojmenování místa činnosti (vzdělávací instituce) *škola*; ten je základovým lexémem slovotvorného hnízda obsahujícího tři konatelské názvy (*školák, školník, školkař*) s jejich paradigmaty (představujícími v něm slovotvorné mikrostruktury). Proto je v jedné mikrostruktuře hnízda lexému *škola* výchozím *školák*, v druhé *školník*.[5] Odlišným způsobem se v nich reflektuje původní a současná sémantika derivovaných sloves: zatímco sloveso *školařit*[6] poukazuje na dřívější *školař, školář* (podle Jungmanna ‚kdo se školy drží, žák'), nese dva významy (‚učit', ‚navštěvovat školu, studovat') a je zastaralé, sloveso *školničit* zachovává slovotvorný význam ‚pracovat jako školník'. K názvu školník jsme zaznamenali deminutivum *Školníček* jako název časopisu, pravděpodobně inspirovaný spíše potenciálním apelativním deminutivem *školníček*.

Konatelský název *školkař* se zakládá na polysémním deminutivu *školka*[7], a je tedy také polysémní (‚zaměstnanec mateřské školy / školky', ‚pěstitel školky, zahradník').

> *Máme univerzity třetího věku, a dokonce už i univerzitu pro malé děti, kde profesoři* ***školkařům*** *ukazují, co vše se budou moci jednou naučit na vysoké.*
> (HN 9. 3. 2016)

[5] Nezohledňujeme etymologické (v současnosti neživé) významy, srov. Machek, 1957: 612: *školák* (novější, lidový útvar za staré *školník* = žák), nové *školník* ze *školní sluha; školka* je však podle něm. Baumschule.

[6] SSJČ: **školařit* ned. (3. mn. -í) **1.** *působit na škole, učitelovat*: státní školaření (Klost.) **2.** *chodit do školy*: (Palacký) za doby svého tamního (trenčínského) školaření (J. Vlč.)

[7] SSČ: *školka*, -y ž **1.** hovor. *mateřská škola:* chodit do školky; **2.** *pozemek, na kterém se pěstují sazenice stromků a keřů:* lesní, ovocná školka; **3.** *dětská hra, sestava cviků se švihadlem, míčem ap.:* hrát školku.

*Mezinárodní zahradnické fórum na veletrhu s názvem Zelené město informovalo zahradníky, **školkaře**, zahradní architekty, architekty, urbanisty a další odborníky z oboru o tom, jak zeleň přispívá ke zlepšení klima ve městech.* (Zemědělec 10, 2015)

*„Ačkoli i do lesních školek pronikla mechanizace, pochybuji o tom, že by nějaká čidla nahradila letitou zkušenost, pohotový ženský fortel a cit pro ty malé jehličnaté a listnaté semenáčky a sazenice. S prací žen **školkařek** jsem maximálně spokojen," svěřil se jankovický revírník Miroslav Brychta.*
(Deníky Moravia 14. 7. 2008)

*Navrhl jsem nové oblasti, kam by podpora mohla směřovat. Jedná se o hrazení úroků úvěrů na nákup lesnické techniky, techniky pro dřevařskou prvovýrobu, lesní **školkařství** a hrazení části pojistného v rámci pojištění lesů proti požárům a abiotickým činitelům.*
(Zpravodaj AGRObase 1, 2015)

*„No výborně, plán bychom měli. Ale teď jsme skončili. Brzo pojedeme." „Kam?" „Do **školkařství** Velká hora. Podíváme se, jaké mají javory, a zeptáme se na kámen."*
(Karonová, J.: V Mitfordu je nejlíp, Praha 2015)

Konatelský název derivovaný z anglického slovotvorného základu[8] *kempař* pojmenovává osobu podle místa (tábořiště, zvláště při cestování motorovým vozidlem) a v češtině má neologický ráz, přesto se v úzu realizuje celé jeho slovotvorné paradigma. Vedle lexému *kempař* se – také jako neologický – objevuje název *camper/kemper*, pravděpodobně adaptovaný z anglického *camper*, a to v obou jeho původních významech, tj. 1. ‚kempující rekreant', 2. ‚karavan, obytný vůz'. Pouze k názvu konatele se (v souladu s jeho sémantikou) tvoří přechýlená podoba *camperka/kemperka*[9].

[8] Tento slovotvorný základ se v dokladech vyskytuje ve dvojí grafické podobě: *camp-/kemp-*. Nepočeštěná bývá zachována u (potenciálních) přejímek, počeštěná u konatelských názvů utvořených v češtině.

[9] Přechýlený název je homonymní s neologismem utvořeným od vlastního názvu (obuvnické firmy): *# Camper # O »**camperkách**« je známo, že se v nich chodí jako v bačkorách. Vyrábějí se z velmi kvalitní kůže a jsou převážně ručně šité! Hnědé kotníkové semišky mají uvnitř umělý plyš.* (Reflex 18. 11. 2004)

*Člověk u toho zbytečně čeká, žádná akce, většinou **kempařina**. Je to asi jako mezi míčové hry zařadit šachy.* (GAMEPARK.CZ)

*Snowboardové campy jsou vícedenní soustředění, během kterého se **campeři** zdokonalují v jízdě, učí se novým trikům a mají možnost zajezdit si s těmi největšími esy. Jezdcům, kteří camperům předávají své zkušenosti, se říká coachové. Součástí každého campu bývá videocoaching (natáčení na kameru) a fotografování těch nejlepších triků. Nejde ale jen o trénink a ježdění samotné, **campeři** se spolu scházejí i večer, rozebírají natočené záběry, sledují snowboardové filmy nebo se jdou bavit. Nikita Chiquitas Camp se koná od 28. ledna do 4. února 2006 v Mladých Bukách.*
(Yellow 26. 1. 2006)

*Při pohledu na mé boardshortky, nohy od písku a rozseknutý malíček ze včerejšího rána se přistihnu, jak jí tak trochu závidím ten skvěle padnoucí elegantní kostýmek. V té chvíli zaklepou na dveře naši **kempeři** s tím, jestli s nimi, po tak krásném dni, půjdu večer na salsu. Chvilková závist je pryč.*
(ForMen, 8. 7. 2010)

*V den, kdy jsem se s holkami sešla, už věděly, že na startu v Mladých Bukách, kde 4. února proběhne první ze série závodů, bude stát 25 závodnic. Tolik je totiž přihlášených **camperek** na Nikita Chiquitas Campu. Konat se bude tamtéž týden před prvním z plánovaných závodů. O campu Jana říká, že bude na profesionální úrovni. **Camperky** rozdělí do skupin, kterým se budou věnovat dva coachové a dva profesionální instruktoři.*
(Yellow 26. 1. 2006)

***Kemperka** Denča po pár surf lekcích už totálně diktuje! Doražte za námi a naučte se to jako tahle borka!*
(Surfcamp.cz, Surfařka)

*na místo tohoto boxu vyrobeného z překližky lze pak posunout zadní řadu sedadel a doprostřed vozu umístit dvě otočná křesla. Pak prodloužený traveller zase může sloužit jako manažerská osobní dodávka pro sedm cestujících. O víkendu ale lze jinak velmi pohodlný a prostorný vůz přeměnit v **camper**.*
(Metro 30. 8. 2018)

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE OBJEKTU ČINNOSTI

novinář; kolář; kolař 1,2; kolečkář; kominík; kominář/komínář1, 2 selfíčkář; selfiesta/selfista

Obdobně jako v příkladu *škola* v předchozí skupině obsahuje slovotvorné hnízdo základového lexému *kolo* tři konatelské názvy (užívané v současném úzu) – *kolář, kolař, kolečkář*[10]. S výjimkou prvního z nich jsou polysémní, jejich víceznačnost pramení z polysémie jejich základových lexémů *kolo, kolečko*[11]. Dokládají to mj. i výskyty v korpusových textech:

‚sportovec na kolečkových bruslích'
Řada sloupků bránících vjezdu aut může fungovat jako slalomová dráha pro bruslaře nebo vlastně pro všechny ***kolečkáře*** *– podmínkou je hladký povrch beze spár, hran a stupňů.*
(Realita 6, 2012)

‚kdo opakovaně vykonává svoji činnost, doslovně dělá kolečko'
O nárůst interních pacientů jsme se tak starali zpočátku v počtu devíti lékařů, z toho byli tři ***kolečkáři,*** *o covidové nemocné se musely starat i sestry z chirurgie, dětského a gynekologického oddělení. Pomáhat přišli hasiči, armáda a dobrovolníci.* (TEMPUS Medicorum 2, 2021)

Ten dokreslovaly nejen typické komíny v jeho panoramatu, ale i místní a zahraniční obchodníci a s nimi spojený společenský život, ulicemi projížděly desítky tzv. ***kolečkářů*** *s kárami, na nichž měli naložené žoky s chmelem. Převáželi ho k označení z balíren do známkovny chmele a zpět.*
(Stavitel 10, 2014)

[10] SSJČ: *kolář*, -e m. (kolářka v. t.) *řemeslník vyrábějící kola a jiné dřevěné součásti vozů* ap.
SSJČ: *kolař* **1.** sport. slang. cyklista, **2.** slang. zloděj jízdních kol.
PSJČ: *kolečkář*, -e m. *kdo při stavbě dováží na kolečku potřebné věci.* Sport. fam. *cyklista.*
SSJČ: *kolečkář*, -e m. (*kolečkářka*, -y ž.) sport. slang. *cyklista*
SN 1*: kolečkář kdo jezdí (ze záliby, ze sportu) na kolečkových bruslích*

[11] SSČ: *kolo* ***1.*** *kruhový útvar přenášející pohyb;* ***2.*** *jednostopý dopr. prostředek pohybující se šlapáním do pedálů;* ***3.*** *okrouhlý tvar;* ***4.*** *předmět okrouhlého tvaru;* ***5.*** *lid. tanec;* ***6.*** *okruh závodní dráhy;* ***7.*** *část utkání n. soutěže*
kolečko **1.** *malé kolo;* **2.** *nářadí s jedním kolem, korbou a držadly k ruční dopravě;* **3.** *součástka růz. strojů;* **4.** *co tvarem připomíná kolečko*

‚cyklista'
zisk 112 bodů do světového žebříčku Mezinárodní cyklistické federace UCI, to vše dohromady představuje zatím nejlepší výsledek našich ***kolečkářů*** *v nové kapitole Závodu míru, která se začala psát počínaje rokem 1996. Jak vypadalo poslední sobotní dějství? Podle mezinárodní cyklistické tradice etapových závodů: klidně, nekonfliktně, občas spíše manifestačně než bojovně.*
(Sport 17. 5. 1999)

Členy (dílčích) paradigmat těchto názvů se pro jednotlivé významy tvoří do značné míry shodně, mj. k žádnému z nich se netvoří deminutivum[12]. Odlišnosti mezi nimi bývají zejména u sloves, viz ve vztahu ke *kolář* (*kolařit* ‚provozovat kolářství') i *kolař* pouze ‚jezdit na kole', podobně také *kolečkařit* jen ve významu ‚jezdit na kolečkových bruslích'. V souladu se sémantikou se tvoří abstraktní název oboru pouze u názvu *kolář*: *kolářství*. Konatelský název *kolečkář* ve významu 2 a 3 přechází k významu konatelé podle sportu, příp. podle zájmu, záliby.

Podobné tři slovotvorné typy konatelských názvů se vyskytují v hnízdě základového lexému *komín*: *kominík, komínář/kominář* a *komínkář*, z nich polysémní je pouze *komínář*[13] (podobně jako *kolař* se ve třetím, neologickém významu překrývá se skupinou konatelé podle zájmu, záliby, příp. podle sportu). Podoby *kominář* ve významu 2 (‚kominík') a *kominářství* představují nářeční varianty neutrálních názvů *komínář* a *komínářství*. Na rozdíl od předchozího paradigmatu *kolečkář* je konatelský název od deminutiva (*komínek 1*[14] – *komínkář*) pouze neologický, jeho význam přechází k významu konatelé podle životního stylu (viz dále). Neologické je také sloveso *komínkovat* a k němu derivovaný činitelský název *komínkovač* (‚pomocník na skládání košil a triček'). – Ilustrují to uvedené doklady z úzu.

Nachází se 2 km od hlavní silnice, která směřuje k hraničnímu přechodu Haselbach (Lísková) a sleduje tak někdejší důležitou obchodní stezku vedoucí z Prahy do Regensburgu. Není nezanedbatelné připomenout, že v průběhu 19.století se zdejší

[12] Deminutivum se tvoří a užívá u prvních dvou pouze jako proprium – příjmení: *Kolářík*, *Kolařík*.
[13] SSJČ: *komínář:* **1.** *zedník stavějící komíny* **2.** nář. *kominík;* SN: **3.** *kdo se věnuje sportovnímu lezení na komínech továren ap.*
[14] *komínek 1*: zdrob. ke *komín 1*: ‚zařízení k odvádění kouře při topení'

> *obyvatelé věnovali mimo jiné **komínkářství**, tedy řemeslu, jež často odvádělo muže mimo lokalitu. V roce 1778 vznikla na svazích haltravského hřebene dřevařská osada Nový Postřekov (Neu Possigkau), od roku 1952 přejmenovaná na Díly, která se nyní stala samostatnou obcí.*
> (M. Ulrychová: Role „soudce" v postřekovském masopustu, s. 128. In: Antropologické sympozium VI. (Plzeň: Adela-Grafické studio, 2008, s. 126–137.)

V úzu běžné češtiny jsou poměrně značně frekventované anglicismy *selfie, selfíčko* a k nim zaznamenané konatelské názvy *selfiesta/selfista, selfíčkář*[15]; v jejich slovotvorných paradigmatech jsou obdobně jako u českých konatelských názvů obsazeny všechny pozice pouze u druhého z nich, od názvu *selfiesta* se tvoří pouze přechýlený název, posesivní a relační adjektivum a adverbium. Souvisí to s cizím původem obou jeho slovotvorných prostředků (na rozdíl od názvu *selfíčkář* utvořeného v češtině domácím sufixem, v tomto smyslu tedy hybridně).

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE ZÁLIBY, ZÁJMU
rybář; komínář 3; tyčkař 2; koníčkář 1, 2
hobbista; lobbista

Jak ilustrují doklady z úzu, neologický konatelský název *komínář3* označuje vyznavače záliby v lezení po komínech:

> *Legální zdolávání jedné z dominant Polabí ovšem ustalo už v roce 2003, když se při jednom pokusu zřítil 63letý „**komínář**".* (Rodina DNES 6, 2016)
> *Jak vlastně komínářství vzniklo? | Na začátku osmdesátých let ho založili čtyři tehdy ještě mladíci, kteří zdolali komín pražské michelské teplárny. Nová vlna komínářství pak nastala v devadesátých letech, kdy bylo možné svaz oficiálně zaregistrovat. Dnes má k tisícovce členů a z komínářství se pomalu stává takřka masová záležitost.*
> (Respekt 2014)

[15] První známé použití slova *selfie* se objevilo na australském internetovém fóru 13. září 2002; stalo se natolik běžné, že bylo v roce zařazeno do online verze Oxfordského slovníku angličtiny, a ten ho vyhlásil „slovem roku".
Slovo *selfíčkář* lze považovat za utvořené podle předlohy v angličtině: *selfie-taker*. Viz Klégr – Bozděchová 2024: 115. Na rozdíl od něj však anglickou předlohu nemá okazionalismus *selfieman*: *A nejenom to, Bulvár bude mít také svého televizního bratříčka. Narodí se mu už letos v květnu, kdy se na obrazovce Východočeské televize V1 poprvé objeví znělka pořadu stejného jména, tedy BULVÁR. Provázet jím bude specialista na celebrity Patrik Jandejsek, kterého jste dosud znali jako **selfiemana**.* (Bulvár 30.4.2020)

Obdobně jako některé výše uvedené neologické konatelské názvy vykazuje název *tyčkař 2*[16]zatím poměrně omezené slovotvorné paradigma. Potenciál jeho obsazení je však pravděpodobný, neboť jeho členy pojmenovávají denotát zejména v běžné a neformální komunikaci poměrně často zmiňovaný.

> *Trochu to připomíná spartakiádu. Jenže, kdo ví dneska, co to byla spartakiáda? Chce to sice maličko zesynchronizovat, pak ale, co den na pražském Staroměstském náměstí něco jako spartakiádu zažijete. Vejdete-li na prostranství – odkudkoli – vyhrne se proti vám les předpažených tyček, na jejichž konci je umně umístěn mobilní telefon. Ne proto, aby se telefonující s telefonovaným překřikoval, řva na délku tyčky. Nikdo nikomu netelefonuje. Předpažené tyčky, dostatečně vzdálené od majitelů, na obrazovce telefonu ukazují blažené výrazy jejich držitelů či držitelek, ani se digitálně zobrazují spolu s vybranou pamětihodností, popřípadě s turisticko-průmyslovou atrakcí, jichž během roku na Staromáku zažijete nepřeberné množství. Mezi tyčkaři jsou i takoví frajeři, co si necvakají jen snímek za snímkem, ale rovnou si natáčejí hýbající se obrázky, na nichž rozpohybovaný tyčkař či tyčkařka dominuje, volaje či volajíc cosi v jazyce mateřském, mně zpravidla nesrozumitelném, na svůj obraz, zakletý do světa číslicového. Správně jste pochopili, usoudili-li jste, že tyčkaři jsou ve skutečnosti selfíci, tedy bytosti lidského rodu, co se za pomoci mobilu pokoušejí sami sebe zachytit, ať už v podobě znehybnělé či rozpohybovaného obrázku, a tak zvěčněni, i zvěcněni, se umísťují do světa virtuálního. Jen to množství ztopořených tyček by bylo třeba zesynchronizovat, pokud bychom chtěli získat hmatatelnou představu toho, čím kdysi byla spartakiáda.*
> (I. Štern: Selfíčka a spartakiáda, vysílání ČRo Plus 21. 5. 2015)

Konatelský název *koníčkář 2*[17] v neologickém významu vykazuje úplné slovotvorné paradigma, jak dokládají výskyty v současném úzu; jde o užívání především neformální či slangové.

> *V Británii se vyskytuje nepřehledné množství »**koníčkářů**« v obou základních významech tohoto výrazu. Tedy lidí, holdujících prakticky i teoreticky hipo-sportu,*

[16] *tyčkař 2*: ‚kdo si pořizuje autoportrét mobilním telefonem připevněným k tyčce'

[17] *koníčkář:* **1.** slang. milovník koňských dostihů, **2.** ‚kdo má nějaké hobby, obrazně koníčka'

i těch, kteří se pro nic jiného než pro své potěšení učí sanskrtu nebo češtině…, nebo sbírají všechno, od poštovních známek až třeba po pavouky, škorpiony a roztoče.
(Gardenparty 1996, s. 84)

*Motivace sběratelů jsou různé. Proč vlastně lidé, především muži, tvoří sbírky? Nad tím se zamýšlel už Karel Čapek, který měl pro »**koníčkářství**« velké pochopení. »Normální člověk se obyčejně vyživuje jistým víceméně tichým šílenstvím, kterému se říká koníček,« napsal. Jako jeden z koníčků vnímal i sběratelství.*
(Ego 34, 26. 8. 2016, s. 34)

*Pak by se vidělo. Je to krásné povolání, ale než se nové nakladatelství chytí na trhu, chce to několik let "**koníčkařit**" po večerech.*
(Tuzemská sci-fi a fantasy nakladatelství: Brokilon, vlcibouda.net, 18.5.2017)

Shodné obsazení slovotvorného paradigmatu jako v předchozí skupině z anglických základových lexémů (*selfiesta*) jsme našli u *lobbista, hobbista* (‚zájemce o něco'): tvoří se k nim přechýlený název, posesivní a relační adjektivum a adverbium.

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE ŽIVOTNÍHO STYLU
čajař; komínkář[18]***; batůžkář***[19]
dredař

Konatelský název *čajař* je typickým představitelem soudobého životního stylu. Název *komínkář* má vzhledem k neologickému rázu zatím doložené paradigma pouze velmi omezené. Neologické je také sloveso *komínkovat* a k němu derivovaný činitelský název *komínkovač* (‚pomocník na skládání košil a triček'). Jak naznačuje význam i doklady užívání obou neologických konatelských názvů, hraničí jejich sémantika s významem nositelé vlastnosti.

*Má jistě také své minusy, třeba pořádek prý není jeho silnou stránkou. Ani já nejsem **komínkář** a mám ve svých věcech chaos – ovšem vyznám se v něm. A s*

[18] Konatelský název k deminutivu *komínek 2:* zdrob. ke *komín 2*: ‚co se podobá komínu'.

[19] SN1: *batůžkář, baťůžkář:* **1.** *kdo s oblibou nosí menší batoh (batůžek)*: potkávat po městě baťůžkáře; **2.** *(zprav. mladý) nenáročný turista cestující s batohem*: na festival přijelo mnoho batůžkářů. V běžném vyjadřování a v publicistice.

úklidem mi chodí pomáhat jedna skvělá paní, takže žádné dusno kvůli luxování nebo žehlení se u nás nekoná.
*Není divu, že jí kamarádi přezdívají »**komínkářka**«. »Péče o domácnost je mým velkým koníčkem. Když se do toho pustím, nevím, kdy přestat,« přiznala držitelka Oscara. Touha po čistotě a pořádku ji naprosto ovládá.* (Pestrý svět, 19. 7. 2017)
*Distributoři si lékárníky předcházeli. Lékárny otevřené daleko od zdravotnických zařízení aspoň úspěšně »**baťůžkařily**«, čili část léků dodávaly přímo do ordinací výměnou za recepty, v podstatě se tak dělily o zisk.*
(Právo 31. 9. 2009)

*Vedle výstaviště, kam by se chodilo do kina, jsou říční lázně Riviéra, kde by zase mohli studenti **batůžkařit** a mít tady i velké koncerty.*
(MF Dnes 1. 3. 2010)

*To je ale spíše černý trh s recepty. Lékaři se také někdy mohou dohodnout s lékárníkem (či dokonce firmou) a vydávat léky pacientovi přímo v ordinaci. Pacient nemusí hradit doplatky, lékař zajistí firmě větší odbyt. Říká se tomu **batůžkaření**.*
(Hospodářské noviny 6. 10. 2005)

*U dětí pak bylo zajímavé, že se jejich výpovědi zdaleka tolik netýkají takzvaného pendlování a **baťůžkářství**, jak se stereotypně často uvádí. Samozřejmě, že nejde popřít, že ‚stěhování" od jednoho rodiče ke druhému je pro ně věc komplikující.*
(Radio Plus 15. 10. 2022)

Konatelský název *dreadař*[20] obsazuje jen některé pozice paradigmatu: přechýlený název, relační adjektivum + adverbium a posesivní adjektivum. Abstraktní název *dredařství* se sémanticky přehodnocuje v název místa (poskytujícího službu).

*A Lucka by ráda byla letuškou, nakročeno má. Je půvabná a umí dva světové jazyky. Takže pokud si za svou profesí bude chtít jít, časem ji **dredaření** přejde.* (https://photoguide.cz/zahustovani-vlasu-dnes-neni-zadny-problem/)

[20] Jako slovotvorný základ pro konatelský derivát v češtině se uplatňuje pouze 1. člen anglické složeniny *dreadlock*: *dread/dred*.

*4. 10. 2011 — Kromě toho u nás najdete i kadeřnictví, „**dredařství**“ a úpravy nehtů. Studio HELL najdete v Praze na dvou místech.* ŽENA-IN.CZ

Jak naznačuje význam i doklady užívání některých neologických konatelských názvů, hraničí jejich sémantika s významem nositel vlastnosti, potvrzuje to i existence příznakového neologického synonyma *dredovec* nebo slovesa *dredovatět*. Silně expresivní je také neologismus *dredátor*.

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE SPORTU
tyčkař 1[21]***; kolečkář 2, 3***
golfař, golfista

*Na druhou stranu, kdo by podával maximální výkon v tak chaotickém prostředí, kde v jednom okamžiku čekají výškař s **tyčkařkou** a dálkařem, až proběhnou překážkáři a pořadatelé uklidí plůtky.* (MF DNES 3. 3. 1998)

Všechny uvedené konatelské názvy se v daných významech užívají pro pojmenování sportovců.

Mezi konatelskými názvy s anglickým slovotvorným základem jsme našli shodnou dvojici variantních názvů *golfař* a *golfista*, majících v paradigmatu shodně obsazené pozice přechýleného názvu, relačního adjektiva + adverbia a posesivního adjektiva. Mají rozdílný jazykový původ derivačních sufixů, první z nich v úzu převažuje[22], druhý z nich má okazionální charakter.

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE VLASTNĚNÉHO OBJEKTU
statkář; chalupář; chalupník
farmář

Doložené konatelské názvy vlastníků nemovitostí vykazují v současném úzu takřka úplná slovotvorná paradigmata, méně bývají obsazena pouze deminutiva (expr. *chalupníček*). Názvy *chalupník* a *chalupář* náleží do (téhož) slovotvorného hnízda základového polysémního lexému *chalupa*, vztahují se však k

[21] *tyčkař 1*: ‚sportovec pěstující skok o tyči‘

[22] Název *golfista* zachycuje SN1, jako již bezpříznakový jej zaznamenává ASSČ.

jeho jednotlivým lexiím (významům, tj. majitel/ nájemce a rekreant),[23] pozice v jejich (dílčích samostatných) slovotvorných paradigmatech jsou obsazovány zcela paralelně. K paradigmatu lexému *statkář* je na rozdíl od nich doložen abstraktní název *statkařina* onomaziologicky přináležející sice k názvům dějů, příp. názvům vlastností, je však u něj pravděpodobná právě motivace konatelským substantivem kvalifikačního rázu (viz názvy oborů, povolání, způsobů jednání). V názvech vlastníků přechází konatelský význam v abstraktní význam posesívního vztahu.

Název vlastníka či nájemce *farmář* vykazuje vícečlennou realizaci paradigmatu: přechýlený název, relační adjektivum + adverbium, abstraktní substantivum, posesivní adjektivum, sloveso + sloveso verbální; na rozdíl od nich představuje v češtině dřívější, ustálenou přejímku a je stylově bezpříznakové. Základový lexém *farma* má podle ASSČ dnes 3 významy, konatelský název *farmář* se vztahuje k významu 2 a užívá se v profesní mluvě sportu[24]. Abstraktní substantivum *farmářství* se užívá ve významu ‚zaměstnání, činnost farmáře', dříve se jím označovali farmáři (viz PSJČ); pro stejný význam existuje název *farmařina*, má však substandardní a neologický ráz. Okazionální je užití abstraktního substantiva *farmářskost*, signalizující kvalitativní významový odstín (na pozadí přehodnocení fundujícího, primárně relačního adjektiva *farmářský*).

> *Mnohem větší riziko však představuje počítačový zločin, kterému se někdy říká »pharming«. Spočívá v šíření zákeřných programů, jež se podobně jako počítačové viry zahnízdí ve vašem počítači. A v čem to internetové* ***farmaření*** *spočívá? V kradení vašich soukromých dat.*
> (Reflex 11, 16. 3. 2006)

[23] *chalupa:* **1.** jednoduché venkovské obytné stavení; **2.** venkovské stavení využívané k rekreačnímu pobytu; *chalupník*: (od středověku do počátku 20. století) drobný zemědělec vlastnící zemědělskou usedlost s menší výměrou polí než sedlák; *chalupář*: majitel chalupy 2 (rekreačního stavení)

[24] *farma*: 1. soukromý nebo družstevní podnik zaměřený na chov (zprav. jednoho druhu) zvířat nebo pěstování plodin a na jejich hospodářské využití • zemědělská usedlost původně zejména v USA, statek; 2. profesní mluva: sport (zejména v kanadském a americkém profesionálním hokeji) výkonnostně slabší sportovní klub v nižší soutěži spolupracující s klubem ve vyšší soutěži (výchova, výměna hráčů ap.); 3. profesní mluva: počítače a IT: sada několika výkonných serverů vzájemně propojených a umístěných na jednom místě: datové farmy.
farmář: 1. majitel nebo nájemce farmy 1 (podniku, usedlosti); 2. profesní mluva: sport hráč farmy 2 (klubu).

***Farmařina** je krásná práce pro milovníky zvířat a krajiny.* (https://www.szes-chrudim.cz/pro-uchazece/vyber-si-obor/)
*Potřebovali jsme vytvořili značku, která působí seriózně, dýchá z ní **farmářskost** a kvalita. Představovali jsme si ji jako poctivého farmáře, kterému věříte, znáte jej a můžete se na něj spolehnout.*
https://reakt.cz/projekty/farma-skodovi

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE ODBORNÉ OBLASTI

vinař; bazénář / bazénista[25]

whiskař; ajťák, piárista

Názvy konatelů podle odborné oblasti obsazují pozice slovotvorného paradigmatu obdobně jako v předchozích skupinách, vzhledem k sémantice se (primárně) od nich netvoří zdrobněliny (doložené deminutivum druhého stupně *vinařík* je příznakové, silně ironické) a jako pravděpodobnější se u abstraktního názvu *vinařina, bazénařina* jeví motivace konatelským jménem; sloveso *vinařit* má neologický ráz, **bazénařit* není doloženo. Oba konatelské názvy ze slovotvorného hnízda základového lexému *bazén* – *bazénář* a *bazénista* – jsou polysémní, synonymní jsou pouze v jednom významu (‚zaměstnanec starající se o provoz bazénu'). Oba se zakládají na slovotvorném základu z francouzštiny[26], stupeň jejich zdomácnění v češtině se liší, jak dokládají i jejich slovotvorná paradigmata: u názvu *bazénista* je obsazeno (doloženo) pouze odvozené přechýlené jméno a posesivní adjektivum. Souvisí to s cizím původem konatelského sufixu cizího původu (*-ista* na rozdíl od domácího a v této skupině produktivního sufixu *-ař/-ář*).

*A tak v roce 1993 vzniklo toto království, navíc se statusem vinařské misijní stanice – je to nejzápadnější podlužácká búda, která má poslání národ český přivádět ke kouzlu **vinařiny**…*
(IN magazín 2012)

[25] SN1: *bazénář* **1.** *majitel bazénu*: bazénáři zvyšují ceny; **2.** *zaměstnanec starající se o provoz bazénu*: pracovat jako bazénář na půl úvazku; **3.** *(dálkový) plavec specializující se na plavání v bazénu*: závody dálkových plavců bazénářů. Ve sportovní mluvě.
bazénista zaměstnanec starající se o provoz bazénu; bazénář: do vily docházejí zahradník, *bazénista* a jedna paní na úklid

[26] Základový lexém *bazén* lze v současném úzu považovat za zcela zdomácnělý, proto jsme ho i s vědomím jeho jazykového původu zařadili mezi základové pro konatelské názvy české.

de patrně o největší burčákové akce u nás. V areálu impozantního barokního Louckého kláštera ve Znojmě ho pořádá společnost Znovín Znojmo (aneb vynikající příležitost ochutnat burčák nikoliv od ***vinařičkа****, ale přímo od vinaře).*
(LN 15. 9. 2018)

Bazénářství *či* ***bazénařina*** *je taková hodně speciální disciplína, ale u nás snad silná – v počtu zahradních bazénů nás předčí málokdo.*
(21. 9. 2016, remspace.cz)

Konatelské názvy s anglickým slovotvorným základem obsazují slovotvorné paradigma obdobně jako domácí názvy; od názvu *whiskař* se (dosud) netvoří sloveso. Další dva názvy přináleží k jinému slovotvornému typu a jsou komunikačně časté a příznakové: substandardní a neologické *ajťák* a neologické *píárista*[27]. Tyto jejich charakteristiky reflektuje i obsazování pozic slovotvorného paradigmatu: první z nich vykazuje úplné paradigma s výjimkou (nedoloženého, vysoce potenciálního) posesivního adjektiva k přechýlenému názvu *ajťačka* a abstraktního názvu (vlastnosti) **ajťáckost* (jemu blízké *ajťáctví* však doložené je). Na rozdíl od toho vykazuje název *píárista* nižší obsazenost paradigmatu: přechýlený název + posesivní adjektivum, posesivní adjektivum. V komunikaci se však vedle tohoto pro označení pracovníka v oblasti PR používá (metonymický) zkrácený název oblasti *píár* (viz SN2), zaznamenány jsou i názvy další, značně příznakové (pejorativní) a většinou okazionální: *píárkář, píárník, píárovec, píárman*.

Je nějaký významný host, o kterého byste stáli, ale nedaří se ho dostat do Prahy? | Těch by bylo několik, protože každý návštěvník, ať je to začátečník, nebo zkušený ***whiskař****, chce někoho jiného, a je těžké vybrat jednoho.*

… musí plnit řadu podmínek diktovaných produkcí, jíž to ukládá management stanice, jemuž to předpisují ***píárovci*** *reklamy právě podle kvót.*
(Pavel Kohout MF DNES 13. 10. 2012)

[27] Slovotvorným základem obou se v češtině stává mluvená podoba / výslovnost angl. iniciálové zkratky: *IT* = information technology [ajtý], *PR* = public relations [píár].

Obdobně téměř slovotvorně prázdné paradigma dosud vykazuje konatelský název pro oblast výzkumu trhu pro potřeby výroby a obchodu *marketingista*; SN1 zaznamenává paralelní, z angličtiny adaptovaný název *marketér* (a k němu přechýlené *marketérka*), v mluvě pracovníků marketingu se také vyskytují názvy *marketingář/merketinkář* a expresivní *markeťák* (viz SN1).

> *Na svou omluvu může tak nejvýš uvést, že to slovo zní opravdu hrozně: prokomunikovat. Používají ho protagonisté dvou podezřelých branží: psychoterapeuti a* ***marketingáři****. Na jedné straně všichni víme, že občas těch branží je zapotřebí, na druhé straně však nikdo neví, jak jejich výsledky měřit. To dává prostor pro strašlivé žvásty. Řekne-li* ***marketingista****, že musí něco*
> *»prokomunikovat«, lze si pod tím představit, že potřebuje především prokomunikovat velkou díru do klientovy peněženky;*
> (Týden 10. 8. 2009)

JMÉNA KONATELSKÁ PODLE TECHNOLOGIE, OPERAČNÍHO SYSTÉMU

oknař

webař, webista; cloudař

Ve skupině konatelů podle technologie, operačního systému se ilustrovaný a doložený příklad *oknař* zakládá na neologickém významu (polysémního) základového lexému *okno*[28] (k původnímu významu ‚otvor ve stěně' je doložen konatelský název *okenář*, např. *truhlář-okenář*, viz též obor *okenářství*); okazionalismus *oknovat* je silně příznakový a vztahuje se k významu *okno1*. Slovotvorné paradigma je obsazeno s výjimkou deminutivního a abstraktního názvu (oboru, profese).

> *Na slovo zadarmo nemusí slyšet jen lidé pohybující se okolo Linuxu, ale také zarputilí „****oknaři****". A ačkoliv technologie uvedené v záhlaví pocházejí převážně z linuxového světa, ukážeme si, že je můžeme naprosto bez problémů používat i ve Windows.* (Softwarové noviny 3, 2001)

[28] *okno*: **1.** upravený otvor ve stěně k osvětlování a větrání; **2.** poč. ohraničená část obrazovky pro zobrazení programu, souboru, textu, nápovědy apod.

„Setkali jsme se například s případem, kdy řemeslníkovi při montáži plastových oken spadlo nářadí na broušenou vázu, která měla údajně hodnotu tři miliony. ***Okenáři*** *bylo divné, že majitel všechny ostatní předměty odnesl a kousek od okna „zapomněl" zrovna tak vzácný předmět.*
(HN 30. 7. 2017)

*Chvíli si hrajeme, chvíli »****oknujeme****« - sedíme na okně a pozorujeme psy, ptáky a vydatný sníh s deštěm. Od tříletého syna se dozvídám, že onen holub sedící na protějším komíně se jmenuje Rokycan a jí modré žížaly.*
(Respekt 17. 4. 2023)

Konatelské názvy podle technologie, operačního systému (které lze chápat i jako součást předchozí skupiny názvů podle odborné oblasti) jsou zastoupeny většinou mezi neologismy. Obdobně jako předchozí názvy slovotvorného typu *-ista* (viz výše *píárista, golfista*) vykazuje název *webista* nízkou obsazenost paradigmatu: u paralelního názvu *webař* je tomu naopak, nepodařilo se v úzu doložit pouze abstraktní substantiva**webařskost* a **webařství*. Výrazně mladší a sémanticky užší (speciálnější) neologický název téhož slovotvorného typu *cloudař* dosud naopak ze slovotvorného paradigmatu realizuje pouze přechýlený název *cloudařka*.

Webařina *mě neskutečně baví a naplňuje a profesně se jí věnuji více než 5 let.*
(https://startovaciweb.cz/webarka-o-mne/)

Jsme klasičtí nedbale uhlazení hipsetříci z Letné, co jsme pruty viděli maximálně tak u dědy na chatě na Sázavě, ale protože nás to nikdy netankovalo, tak jsme začali ***webařit****. (****Webaření –*** *koníček typicky městských lidí s vášní pro technologie.) Webaři obvykle pracují jako web developeři, webdesigneři a další online marketingová havěť, rádi trávíme čas o samotě na boatoffice (dle vzoru homeoffice) a na člun si samozřejmě nemůžeme zapomenout vzít Soya Latte ze Starbucks nebo nějakej pepřovej ležák z minipivovaru.*
(https://www.webarime.cz)

3.3 Srovnání a dílčí závěry analýzy

Srovnáním obsazenosti slovotvorných paradigmat 47 konatelských jmen (29 z českých + 18 z anglických slovotvorných základů) jsme dospěli k několika opakujícím se rysům napříč jejich zvolenými sémantickými skupinami:

- Od všech se derivují (čistě) relační (vztahová) adjektiva (jako východisko pro adverbia).
- Nejsilnější pozice v paradigmatu zaujímají přechýlené substantivum a relační adjektivum (+ adverbium).
- Většina názvů nemá doložené deminutivum, kategoriální sémantika konatelských názvů (v primárním užití) je v rozporu s deminutivností. Pokud se u nich deminutiva objevují, nesou zpravidla pragmatický význam – bývají expresivní, hanlivá. Deminutiva se netvoří u konatelských názvů odvozených od deminutiv.
- Abstraktní substantivum na *-ost* pojmenovávající vlastnost je vzhledem k tomu, že se tvoří převážně od kvalitativních (jakostních) adjektiv, od čistě relačního adjektiva k základovému konatelskému názvu tvořené většinou pouze vysoce hypoteticky. Zastoupeno v paradigmatu bývá pouze tehdy, nabývá-li sekundárně jeho základové relační adjektivum kvalitativní význam, viz doklad z úzu:

  V loňské prvotině Indicie se Ondřej Macura představil jako zajímavý autor. Zručný, obeznalý a ambiciózní, jehož stylově rozbrázděná, „slepencovitá" poetika přitahovala i zneklidňovala, byla s to vstřebat lecjakou přetaženost či až ***školáckost****, aby v úhrnu působila specifickým „přezrále nedozrálým" kouzlem.*
  (https://www.iliteratura.cz/clanek/23371-macura-ondrej-zaltar)

- Abstraktní substantivum na *-ství*[29] se tvoří především pro názvy profesí, odvětví, řemesel (*školnictví, hornictví, kolářství*), oborů (profesních, zájmových či jiných) činností (*včelařství, chalupnictví*), sporadicky přecházejících v názvy míst jako prodejny, sídla apod., viz doklady z úzu.

[29] Obecně je lze slovotvorně vztáhnout přímo jak ke konatelskému názvu, tak i k relačnímu adjektivu od něj utvořenému.

*Za 15 let po založení dostihové dráhy dochází poblíž k výstavbě závodní dráhy lidového sportu, cyklistiky. „**Kolečkářství**“ bylo v 80.letech v začátcích, ale v Pardubicích se ihned našlo několik nadšenců.* (http://www.parpedie.cz/cti-zaznam.php?id=Pardubice_mesto_sportu) (sport)
*Některá řemesla už tenkrát zanikla. Ale přesto se objevila v soutěži. Jak např. sekernictví, doškářství, **kolečkářství**.* (Jelenské listy 2005)
(odvětví, řemeslo)
*Kdesi byl o tom nedávno článek, jak kolečkáři vnucují své **kolečkářství** všem ostatním a ještě je to bráno jako pokrok a ekologický počin…* https://www.lupa.cz/aktuality/zelene-kolobezky-lime-docasne-zmizi-z-ulic-prahy-2/ (záliba, činnost)
4. 12. 2020 *Mimochodem to považuji za vítězství **ajťáctví**, což považuji za velmi nebezpečnou ideologii,“ myslí si Klaus.*
https://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Vaclav-Klaus-popsal-novou-ideologii-Piratske-ajtactvi-A-je-velmi-nebezpecna-646220
(Čeština 2.0: *ajťáctví – ideologie dávající na první místo digitalizaci a rozhodnutí založená na datech, bez lidského přístupu*
*Příklad: „V posledních letech se tu rozmáhá **ajťáctví**, které nás může úplně odlidštit.“*)

- Pozice posesivního adjektiva bývá obsazována spíše jen potenciálně: obecné sémantice slovotvorné kategorie konatelských jmen odpovídá druhově posesívní adjektivum, v úzu tuto funkci plní relační adjektiva (typ *-ský/-cký*).
- Pozice slovesa bývá obsazována pro obecnou sémantiku slovotvorné kategorie (‚vykonávat to, co vykonává osoba pojmenovaná základovým konatelským jménem‘); slovesa se ve většině případů tvoří kmenotvorným sufixem *-i-* (ojediněle *-ova-: kominíkovat, ajťákovat*), a tak bývají většinou hovorová, slangová a expresivní[30]. Tvoří se častěji od českých slovotvorných základů, jejich stavový význam se obvykle prolíná s dějovým (akčním)[31]. Pravděpodobně v souvislosti s lexikálním významem, stylovou oblastí a komunikační funkčností a zejména délkou přejetí se od anglických základů slovesa tvoří v různé míře; běžné je

[30] Srov. Martincová 2005: 121 o tvoření neologických sloves.
[31] Blíže viz Martincová 2005: 123.

např. sloveso *webařit*. Někdy může být důvodem absence slovesa od konatelského názvu existence přejatého a adaptovaného anglického slovesa, příp. slovesa v češtině derivovaného od výchozího substantiva celého paradigmatu; to pak funguje pro pojmenování příslušné sémantiky, viz *kempovat* (**kempařit*), *lobbovat, golfovat*. Mnohdy se realizuje pouze substantivum verbální, jeho potenciální výchozí sloveso doloženo není, viz *dredaření* (**dredařit*)[32].

- Převaha slovotvorného typu *-ař/-ář* je zcela jednoznačná (typ je doložen ve všech sémantických skupinách).
- Nejméně zastoupen se jeví a doložen je pouze u názvů z anglických základů slovotvorný typ *-ista*, někdy v konkurenci s typem *-ař/-ář*: *bazénista – bazenář, golfista – golfař, webista – webař*.[33]
- Charakteristická je pro ně příznakovost a komunikační specifičnost, mnohdy okrajovost či výlučnost: hojně zastoupeny jsou zejména neologismy (včetně okazionalismů), a to především v sémantických skupinách konatelé podle životního stylu, podle odborné oblasti nebo podle technologie, operačního systému.

4. Závěr

V tomto příspěvku jsme slovotvornou paradigmatiku vymezili a uchopili na podkladu slovnědruhovém (desubstantivní substantiva) a v jeho rámci onomaziologicko-slovotvorném (mutační derivace). Srovnáním vzorku konatelských jmen (zahrnujícího reprezentanty zvolených sémantických skupin této onomaziologické kategorie) derivovaných ze slovotvorných základů českých a anglických jsme dospěli k vymezení čtyř typů realizace jejich slovotvorných paradigmat:

[32] Jak konstatuje a objasňuje Martincová 2005: 122–123: 1. Vzhledem k dvojímu možnému pojetí děje u dějových jmen (s významem konkretizovaným a nekonkretizovaným) může jejich motivace probíhat oběma směry. Souvztažnost neologických sloves a substantiv verbálních se tak projevuje jejich časovým výskytem, významem a způsobem tvoření.
2. V důsledku paralelního přejímání a derivace od substantiv mohou vznikat varianty: *manažovat // manažerovat*.

[33] O konkurenci slovotvorných typů neologických názvů osob včetně izolexémnosti viz podrobně Opavská 2005.

1) Pravidelná (téměř neomezeně produktivní) realizace: posesivní adjektivum a relační adjektivum
2) Nominačně a komunikačně podmíněná realizace: a) přechýlené substantivum, b) abstraktní substantivum *-ství*, abstraktní substantivum *-ina,* c) sloveso
3) Okazionální realizace: a) deminutivum, b) posesivum od přechýlených substantiv (kde jsou formální zábrany), c) abstraktní substantivum *-ost* (pouze u sémantického přehodnocení k jakostnímu významu: **novinářskost, *farmářskost*)
4) Potenciální (možná) realizace: substantivum verbální od verba (jako 2. stupeň základního paradigmatu[34]).

Dílčí sondou jsme u konatelských jmen ověřili, že se u anglicismů z velké míry realizují celá slovotvorná paradigmata (analogicky jako u obdobných typů domácích); nerealizované pozice zůstávají pouze tehdy, vyskytnou-li se sémantické či formální zábrany. Systémový tlak celého (českého) slovotvorného paradigmatu tak působí jako jeden z faktorů přejímání (hloubku slovotvorné adaptace ukazuje, kolik derivátů se od přejímky tvoří).

Kategorii konatelských jmen jsme zvolili jako v domácím slovotvorném systému silnou a ukázalo se, že se tak projevuje i u základů přejatých. Na rozdíl od domácí slovní zásoby, v níž jádro kategorie konatelských jmen tvoří typy s jejím nejproduktivnějším sufixem *-ař/-ář,*[35] se však u anglicismů / přejímek projevuje tendence k variantnosti: objevují se u nich varianty se sufixem domácím i cizím, *-ař/-ář* a *-ista* (*golfař – golfista, marketingář/marketinkář –marketingista, webař – webista, piárkář – piárista*). U českých slovotvorných základů se tato variantost neprojevuje, připojuje se k nim pouze domácí sufix, v uvedených případech *-ař/-ář*.

Závěrem tedy můžeme pro přejímání z angličtiny shrnout: 1) významně se projevila adaptační funkce českého slovotvorného systému, 2) průvodním jevem při adaptaci je existence variant v paradigmatech. K bližší charakteristice bude potřeba provést hlubší analýzu na rozsáhlejším jazykovém materiálu.[36]

[34] U substantiva verbálního zohledňujeme skutečnost, že vztah s verbem není nutně přímočarý, ne vždy lze rozlišit, zda se nejprve tvoří substantivum, nebo verbum (tedy rozlišit 1. a 2. stupeň paradigmatu).

[35] Viz TSČ 2, s. 82.

[36] Za cenné rady, komentáře a podněty děkuji PhDr. Olze Martincové, CSc.

Základní literatura

Apresjan, Jurij Derenikovič, 1967: *Eksperimentaľnoje issledovanije semantiki russkogo glagola*. Moskva: Izdateľstvo Náuka.

Buzássyová, Klára. 1974: *Sémantická štruktúra slovenských deverbatív*. Bratislava: Veda.

Dokulil, Miloš, 1962: *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. [TSČ 1]

Dokulil, Miloš, Daneš, František, Kuchař, Jaroslav a kol., 1967: *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd. [TSČ 2]

Furdík, Juraj, 2004: *Slovenská slovotvorba (teória, opis, cvičenia)*. Ed. Martin Ološtiak. Prešov: Náuka.

Hauser, Přemysl: 1980. *Nauka o slovní zásobě*. Praha: SPN.

Klégr, Aleš, Bozděchová, Ivana, 2024: *Lexikální anglicismy v češtině*. Praha: Karolinum.

Petr, Jan (ed.), 1986: *Mluvnice češtiny 1*. Praha: Academia. [MČ 1]

Štícha, František a kol., 2018: *Velká akademická gramatika současné češtiny II*. Praha: Academia.

Čechová, Marie a kol., 2000: *Čeština – řeč a jazyk* (2., přepracované vyd.). Praha: ISV nakladatelství.

Karlík, Petr, Nekula, Marek, Rusínová, Zdena (eds.), 2003: *Příruční mluvnice češtiny*. 2., opr. vyd. Praha: NLN. [PMČ]

Martincová, Olga a kol., 1998, 2004: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 1, 2*. Praha: Academia. [SN 1, 2]

Martincová, Olga a kol., 2005: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR.

Opavská, Zdeňka, 2005: Nová pojmenování osob. V: Martincová, Olga a kol., *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 19–39.

Martincová, Olga, 2005: Nová slovesná pojmenování. V: Martincová, Olga a kol., *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR, 119–133.

Machek, Václav, 1957: *Etymologický slovník jazyka českého* (2., opravené a doplněné vydání). Praha: ČSAV.

Nový encyklopedický slovník češtiny. https://www.czechency.org [ESČ]

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 2005, 4. vyd. Praha: Academia. [SSČ]

Slovník spisovného jazyka českého. 1989, 2., nezměn. vyd. Praha: Academia. [SSJČ]

Příruční slovník jazyka českého. 1935–1957. Praha: SPN. [PSJČ]

Uluchanov, Igor Stepanovič, 1977: *Slovoobrazovateľnaja semantika v russkom jazyke*. Moskva: Nauka.

WORD-FORMATION PARADIGMS OF ANGLICISMS IN CZECH

The paper has defined and discussed the word-formation paradigms on the parts-of-speech basis (desubstantive nouns) and within its onomasiological-word-formation framework (mutational derivation). By comparing a sample of nouns of actors (nomina actorum), including representatives of selected semantic groups of this onomaziological category, derived from Czech and English word-formation bases, four types of realization of their word-formation paradigms were defined:

1) Regular (almost unlimitedly productive) realization: possessive adjective and relational adjective
2) Nominative and communicative realization: a) inflected noun, b) abstract noun *-ism*, abstract noun *-ina*, c) verb
3) Occasional realization: a) deminutive, b) possessive of feminines (where there are formal restraints), c) abstract noun *-ost* (only for semantic reassessment to qualitative meaning: **novinářskost* ‚novelty', **farmářskost* ‚farminess')
4) Potential (possible) realization: verbal noun from verb (as the 2nd stage of the basic paradigm).

A partial probe of the nouns of actors verified that the entire word-formation paradigms are largely realized in Anglicisms (analogous to similar types of domestic ones); unrealized positions remain only when semantic or formal constraints occur. The systemic pressure of the whole (Czech) word-formation paradigm thus acts as one of the factors of adoption.

The category of nouns of actors has been chosen as strong in the domestic word-formation system, and it has been shown to be so even for the adopted (English).

In contrast to the domestic vocabulary, in which the core category of nouns is made up of types with its most productive suffix *-ař/-ář*, the Anglicisms/loans show a tendency towards variation: they have variants with both domestic and foreign suffixes, *-ař/-ář* and *-ista*(*golfař – golfista, marketingář/marketinkář –marketingista, webař – webista, píárkář – píárista*). Czech word-formation bases do not show this variation, only the domestic suffix, *-ař/-ář*, is added to them.

We can summarize for the adoption from English: 1) the adaptation function of the Czech word-formation system is significantly manifested, 2) the existence of variants in paradigms is an accompanying phenomenon in adaptation. For a more detailed characterization, a more in-depth analysis on a larger language material will be needed.

KEYWORDS: derivational desubstantive word-formation paradigms, Anglicism, word-formation base, onomaziological category, derivational potential

Barbara Štebih Golub

TVORBENI POTENCIJAL GERMANIZAMA U KAJKAVSKOME KNJIŽEVOM JEZIKU

1. Uvod

Zbog specifičnih društvenih i povijesnih okolnosti, jezičnih i kulturnih dodira germanizmi[1] u kajkavskome književnom jeziku[2], standardiziranome i polivalentnome idiomu koji je na području sjeverozapadne Hrvatske (zagrebački, varaždinski i križevački komitat) u razdoblju od 1574.[3] do polovice 19. st., kada se formira suvremeni hrvatski standardni jezik štokavske osnovice, imao funkciju jezika pismenosti, čine iznimno bogatu skupinu posuđenica[4].

Prilagodivši se kajkavskome književnom jeziku na svim jezičnim razinama (grafijskoj, fonološkoj[5], morfološkoj[6], sintaktičkoj i semantičkoj[7]) germanizmi kao motivatori počinju sudjelovati u unutarjezičnim rječotvorbenim

---

[1] Germanizmima smatramo leksičke posuđenice iz njemačkih idioma (od bavarskoaustrijskih govora kao najčešćega jezika davaoca do standardnoga njemačkog jezika) preuzete u različitim razvojnim fazama njemačkoga jezika, od ranonovovisokonjemačkoga do novovisokonjemačkoga.

[2] O kajkavskome književnom jeziku v. Štebih Golub 2013., 2015.

[3] Godina objavljivanja kajkavskoga prvotiska, Pergošićeva *Decretuma*.

[4] O njemačkome jeziku na području sjeverozapadne Hrvatske v. Žepić 2002, Novak 2012: 21–23, 4–72, Štebih Golub 2010: 35–37, Novak, Štebih Golub 2015c: 133.
O germanizmima u kajkavskome književnom jeziku v. Štebih Golub 2010.

[5] O prilagodbi književnokajkavskih germanizama na fonološkoj razini v. Štebih Golub 2010: 63–87.

[6] O prilagodbi književnokajkavskih germanizama na morfološkoj razini v. Štebih Golub 2010: 100–175.

[7] O prilagodbi književnokajkavskih germanizama na semantičkoj razini v. Štebih Golub 2010: 177–186.

procesima[8]. Upravo rječotvorbeni procesi motivirani posuđenicom potvrdom su njezine integriranosti u sustav jezika primaoca, ali i indikator razvojnih tendencija u jeziku primaocu, primjerice više ili manje produktivnih tvorbenih načina.[9]

Temom ovoga rada su rječotvorbeni procesi motivirani germanizmima, odnosno preispitivanje tvorbenoga potencijala germanizama. Pri tome ćemo se u prvome dijelu referirati na rezultate ranijih istraživanja, dok ćemo se u drugome dijelu temi posvetiti s aspekta stupnjevitoga rječotvorja. Ukazat ćemo i na ulogu spoznaja stupnjevitoga rječotvorja pri strukturiranju natuknica u rječniku germanizama.

Korpus na kojem je provedeno istraživanje čine 1102 tvorenice motivirane germanizmom ekscerpirane iz kartoteke Instituta za hrvatski jezik, građe koja je temelj za izradbu *Rječnika hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, te iz drugih književnokajkavskih izvora tijekom vlastitih istraživanja.

2. Istraživanja tvorbe motivirane germanizmom u kajkavskome književnom jeziku

Uvodno valja napomenuti da je pri istraživanju rječotvorbenih postupaka motiviranih germanizmom iznimno važno jasno razlikovati između primarne transmorfemizacije, dakle adaptacije posuđenice na mofološkoj razini, i sekundarne transmorfemizacije, tj. tvorbenih procesa u jeziku primaocu motiviranih posuđenicom.[10] Primjerice, replika *bedinerica* nije unutarjezična tvorenica, već je taj kajkavski germanizam nastao zamjenom završetka (bavaust. *Bedienerin* > kajk. *bedinerica*), pa *-ica* nema vrijednost sufiksa. Prema bavarskoaustrijskome modelu *Wirt* u kajkavskome su se književnom jeziku oblikovale replike *birt* i *birtaš*, što znači da *birtaš* u kajkavskome nije motivirana riječ, a završno *-aš* nije sufiks. Pri prijepornim pitanjima poput onoga je li književnokajkavsko *maler*

[8] Dok se u hrvatskoj dodirnojezikoslovnoj literaturi prilagodba na grafijskoj/ortografijskoj, fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj i semantičkoj razini smatra primarnim adaptacijskim procesom, tvorba motivirana posuđenicom smatra se sekundarnim adaptacijskim procesom (v. Filipović 1986., Sočanac 2004., Piškorec 2005., Dabo-Denegri 2007.).

[9] G. Tesch (1978: 129) govoreći o prilagodbi posuđenice zaključuje: „Eine weitere Stabilisierungsfunktion kommt der Bildung eines semantischen Bezugsystems mittels Derivata und Komposita zu."

[10] O tome problemu v. Štebih Golub 2010: 99–100.

unutarjezična tvorenica od *malati* ili je replika prema njemačkome modelu, pomoć pružaju i podatci o potvrđenosti replike, tj. prvoj potvrdi i broju potvrda.[11]

Dodirnojezikoslovna istraživanja pokazuju da su imenice vrsta riječi koja se najviše posuđuje, što se povezuje s najčešćim motivom posuđvanja: s novim se predmetom ili konceptom preuzima i njegov naziv.[12] To se pravilo potvrđuje i u književnoj kajkavštini: imenice čine 83,4% germanizama, glagoli 12,4%, pridjevi 2,8%, prilozi i usklici po 0,5%, a partikule 0, 4%.

Posljedično su upravo imenice najčešći motivatori (70,75%), slijede glagoli (25,13%) i pridjevi (4,89%).

J. Grotzky (1978: 114) ustanovio je analizirajući štokavske germanizme da se tvorba motivirana posuđenicama uglavnom svodi na sufiksaciju, no istraživanje provedeno na književnokajkavskome korpusu pokazalo je da su od tvorbenih načina zastupljene sufiksacija (*taler* > *taler**čec***, *figa* > *fig**ast***, *nor* > *nor**iti***), prefiksacija (*vandrati* > ***do**vandrati*, *šacljiv* > ***ne**šacljiv*, *špičast* > ***pri**špičast*), prefiksalno-sufiksalna tvorba (***na**mošt**ina***, ***ne**špar**avec***, ***za**škrinj**ek***), čisto slaganje (*duhanžačka*, *hižobog*, *marhotat*), složeno-sufiksalna tvorba (*črljenofarbalec*, *farbeguben*, *zatrihižnjak*), konverzija (*falšno*, *haklik*, *špotno*) i srastanje (*furtinavek*, *noroljut*). Ipak, najplodniji je tvorbeni način sufiksacija kojom je nastalo 70% imenica, 80% pridjeva i 26% glagola čiju tvorbenu osnovu čini germanizam.[13]

Shematski prikaz tvorenica motiviranih glagolom *coprati*[14] pokazuje tvorbenu plodnost germanizama kao motivatora.

[11] O konkretnome prijeporu v. Štebih Golub 2010: 307–308.

[12] O udjelu pojedninih vrsta riječi među leksičkim posuđenicama detaljnije v. Štebih Golub 2010: 100.

[13] Prema Štebih Golub 2010: 150.
U tvorbi motiviranoj germanizmom aktivno je šezdesetak imeničkih (Štebih Golub 2010: 150–161), sedam glagolskih (Štebih Golub 2010: 161–162) i dvadesetak pridjevskih sufiksa (Štebih Golub 2010: 163–166)

[14] Kako se glagol *coprati* u kajkavskome književnom jeziku javlja u samo jednom značenju 'prema narodnom vjerovanju tajnim silama utjecati na ljude i prirodu, vračati, čarati, vještičiti; gatati, proricati i sl.', a u skladu s postavkama stupnjevitoga rječotvorja prema kojem stupanjske tvorenice nisu samo riječi koje nastaju iz određenoga leksema, već riječi koje su tvorene iz konkretnoga značenje određenoga leksema (Kern 2015: 378), idealan je za ovakav prikaz.

Shema 1.

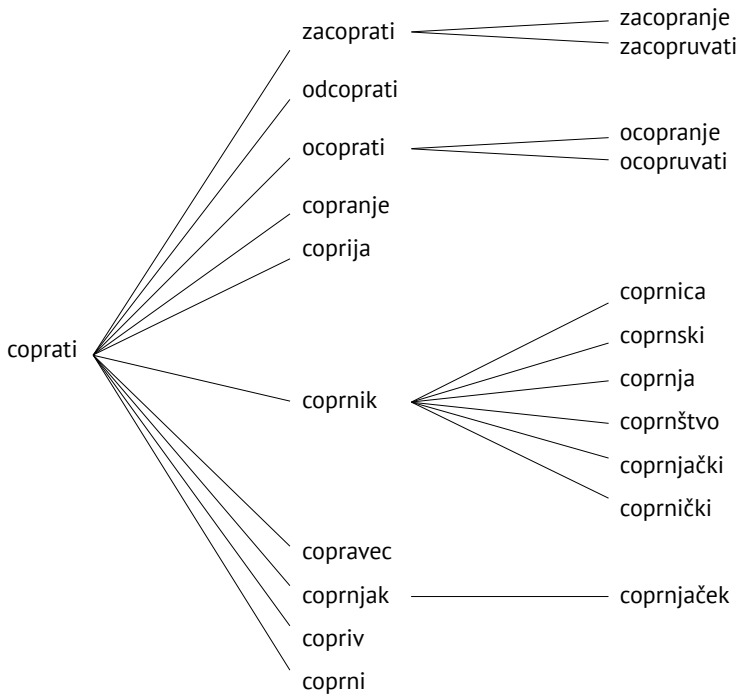

Želeći doći do podataka o najvišem mogućem tvorbenom stupnju tvorenica motiviranih germanizmom, o broju tvorenica pojedinih stupnjeva prema vrstama riječi kojima pripadaju i njihovim tvorbenim modelima[15], primijenili smo metode stupnjevitoga rječotvorja.

Podatke prikazujemo tablično.

vrsta riječi	**1. stupanj**	**2. stupanj**	**3. stupanj**
imenice	572	110	19
pridjevi	197	31	3
glagoli	102	41	5
prilozi	4	12	3
ukupno	875	194	30

[15] Tvorbeni model, prema Kern (2010: 339), poimamo kao prikaz svake tvorenica simbolima iz kojega je razvidna njezina struktura.

Dakle, najbrojnije tvorenice motivirane germanizmom u kajkavskome književnom jeziku su imenice, slijede, pridjevi, glagoli i prilozi. Najviši je tvorbeni stupanj analiziranih tvorenica treći, pri čemu je razvidan znatan pad broja tvorenica sa svakim sljedećim stupnjem (572 imeničke prvostupanjske tvorenice : 110 drugostupanjskih tvorenica : 19 trećestupanjskih tvorenica).

Takvi rezultati ukazuju na to da iako su germanizmi plodni tvorbeni motivatori prvostupanjskih tvorenica svoj tvorbeni potencijal gube sa svakim sljedećim stupnjem.

Analiza prvostupanjskih tvorenica s obzirom na vrstu riječi, tvorbeni model i potvrđenost pojedinih modela[16] dovela je do sljedećih tablično prikazanih rezultata.

imenice	**pridjevi**	**glagoli**	**prilozi**
S, S **435** V, S **107** Ad, S **12** S(+V), S **9** S(+S), S **8** Ad(+S), S **1**	S, Ad **160** S (+Ad), Ad **28** V, Ad **9**	V,V **69** S, V **28** Ad, V **5**	Ad, Adv **4**

Iz tabličnoga je prikaza razvidno da imenice, kao najzastupljenija vrsta riječi, imaju i najveći broj modela. Broj modela pridjeva i glagola je jednak (tri), dok se za priloge potvrđuje samo jedan model.

Najbolje potvrđen model prvostupanjskih tvorenica jest S, S (435 potvrda) koji obasiže značenjski raznolike imenice: *nomina agentis* (*drot – drotar, foringa – foringaš, žnora – žnorar*), *nomina loci* (*birt – birtija, fištar – fištarnica, špoljar – špoljarnica*), deminutive (*cigel – ciglek, cvergulin – cvergulinček, kikla – kilica*), movirane feminative, često matrimonijalne (*hofmajster – hofmajstrica*, *jagar – jagarica*, *rihtar – rihtarica*) i imenice koje znače djelatnost *(cimerman – cimermanija*, *draksljar – draksljarija*, *špoljar – špoljarija*). U slučaju modela V, S najčešće je riječ o glagolskim imenicama (*bermati – bermanje*, *cinjati – cinjanje*, *trucati – trucanje*) i *nomina agentis* (*bermati – bermalec*, *grabati – grabar*, *štikati – štikar*), pri čemu se nerijetko od istoga glagola različitim sufiksima izvode sinonimne

[16] Pri zapisu tvorbenih modela koristimo pokrate prema latinskim nazivima vrsta riječi: Ad – pridjev, Adv – prilog, Ptcp – particip, S – imenica, V – glagol.

imenice (*bermati – bermalec*, *bermanec*, *coprati – copravec*, *coprnik*, *coprnjak*). Modelu Ad, S pripadaju uglavnom imenice koje značе svojstvo (*fleten – fletnost, frišak – friškoča, haklik – haklivost*). Tvorenice koje pripadaju tome modelu još jednom potvrđuju tvorbenu plodnost germanizama jer je jednim pridjevskim germanizmom motivirano i po nekoliko imenica (*nor – norac, norec, norica, norija, norost*).

Modeli S(+V), S (*figojedec, plehoklepec, tancovodec*), S(+S), S (*farbodelavec, marhotat, penezodržec*), Ad(+S), S (*norogovorenje*) prikazuju hibridne složenice čijom je jednom od osnova germanizam.[17] Nerijetko je riječ o leksikografskim hapaksima (primjerice *figojedec* je potvrđen samo u Belostenčevu rječniku s. v. *ficarius*, a *figojedica* kod Jambrešića s. v. *ficedula*).

Odimeničke pridjevske izvedenice prikazane modelom S, Ad većim su dijelom odnosni i posvojni pridjevi (*ceh – cehovni, ceh – cehovski, cimerman – cimermanov, cimerman – cimermanski*), iako toj skupini pripadaju i opisni pridjevi (*cukor – cukornat*, *luknja – luknjast, špica – špicast*).

U skupini pridjeva prikazanih modelom V, Ad dominiraju pridjevi sa značenjem mogućnosti (*coprati – copriv, škodeti – škodljiv, špotati – špotljiv*), dok modelu S (+Ad), Ad pripada više pridjeva koji označuju boju (*črljenofarb, mlečnofarben, zlatofarben*).

Za prvostupanjske glagolske tvorenice motivirane germanizmom najpotvrđeniji je model V, V kojem pripadaju prefigirani glagoli (*bermati – nabermati, grabati – ograbati, tancati – istancati*), ponovno uz mogućnost izvođenja više tvorenica od istoga glagola (*farbati – nafarbati*, *otfarbati*, *pofarbati*). U slučaju modela S, V riječ je o značenjski veoma raznolikoj skupini glagola izvedenih od imenice (*fašenk – fašenkuvati* 'pokladovati', *foringa – foringuvati* 'baviti se najamnim prevoženjem', *mošt – moštati* 'prešati, stiskati grožđe da se dobije mošt'). Model Ad, V prikazuje pet otpridjevnih glagola od kojih su čak tri motivirana pridjevom *nor* (*falš – falšiveti*, *frižak – friškati*, *nor – noreti*, *noriti*, *noruvati*).

Prvostupanjskih priloga, prikazanih modelom Ad, Adv samo je četiri i svi su rezultat konverzije (*fališen – fališno*, *falšen – falšno*, *friški – friško*, *hakliv – haklivo*).

[17] Detaljnije o složenicama i hibridnim složenicama u kajkavskome književnom jeziku v. Štebih Golub 2007., 2010a.

Analiza drugostupanjskih tvorenica s obzirom na vrstu riječi, tvorbeni model i potvrđenost pojedinih modela dovela je do sljedećih tablično prikazanih rezultata.

imenice	**pridjevi**	**glagoli**	**prilozi**
S, S, S **25** S, V, S **24** V, V, S **20** V, S, S **17** S, Ad, S **11** V, Ad, S **5** Ad, S, S **4** Ad, V, S **3** Ad, S(+S), S **1**	S, S, Ad **12** V, V, Ad **4** S, Ad(+S), Ad **4** S, Ad, Ad **3** V, S, Ad **3** Ad, S, Ad **2** V, Ad, Ad **2** S, V, Ad **1**	V, V, V **19** S, V, V **15** Ad, V, V **5** S, Ad, V **1** S, S, V **1**	S, Ad, Adv **12** Ad, Adv(+Adv), Adv **1**

Osim već spomenutoga drastičnog smanjenja broja drugostupanjskih tvorenica u odnosu na one prvostupanjske, zamjetna je i tendencija povećanja broja modela (broj prvostupanjskih imeničkih modela 6 : drugostupanjskih 9, broj prvostupanjskih pridjevskih modela 3 : drugostupanjskih 8, broj prvostupanjskih glagolskih modela 3 : drugostupanjskih 5, broj prvostupanjskih priloških modela 1 : drugostupanjskih 2), ali s manjim brojem potvrda (npr. među modelima prvostupanjskih modela najbolje je potvrđen S, S s 435 potvrda, dok je među drugostupanjskim modelima to S, S, S s 25 potvrda).

Najpotvrđeniji drugostupanjski tvorbeni model S, S, S obasiže semantički raznolike tvorenice: movirane feminative (*hiža – hižar – hižarica, malta – maltar – maltarica, žveglja – žvegljar – žvegljarica*), drugostupanjske deminutive (*flaša – flašica – flašička, hiža – hižura – hižurka, plahta – plahtica – plahtičica*) i hipokoristike (*barber – barberica – barberičica*) te imenice koje znače djelatnost (*foringa – foringaš – foringaštvo*, *pleh – plehnar – plehnarija, škrinja – škrinjar – škrinjarija*). Modelu S, V, S pripadaju *nomina agentis* (*orgule – orgulati – orgulaš, štibra – štibrati – štibraš, vaga – vagati – vagar*) i glagolske imenice (*punt – puntati – puntanje, žnora – žnorati – žnoranje, žveplo – žvepliti – žveplenje*). Isto vrijedi i za model V, V, S (*hoblati – pohoblati – pohoblanje, šancati – opšancati – opšancanje, štucati – prištucati – prištucanje*; *špotati – ošpotati – ošpotavec, špotati – ošpotati – ošpotnik*). Model V, S, S sa 17 potvrda spada među bolje potvrđene drugostupanjske modele i također uključuje semantički raznolike tvorenice: movirane feminative (*farbati – farbar – farbarica, štikati – štikar*

– štikarica, tancati – tancar – tancarica), deminutive (*coprati – coprnjak – coprnjaček, kuhati – kuhača – kuhačica, kuhati – kuhar – kuharec*), imenice koje označuju djelatnost (*coprati – coprnik – coprnija, farbati – farbar – farbarija, štikati – štikar – štikarija*) i *nomina loci* (*farbati – farbar – farbarnica*). Imenice koje pripadaju modelu S, Ad, S uz pojedinačna značenja (*galge – galžen – galženjak, grof – grofov – grofovstvo*) označuju svojstvo pridjeva koji im je u osnovi (*loter – lotren – lotrenost, žmah – žmahen – žmahnost*) ili nositelja osobine (*loter – lotren – lotrenost, škoda – škodljiv – škodljivec*). Isto vrijedi i za model V, Ad, S (*šparati – šparljiv – šparljivost*; *cargati se – cargljiv – cargljivica, špotati – špotliv – špotlivec*). U slučaju slabopotvrđenih modela Ad, S, S (*nor – norija – norijica, nor – norec – norček, nor – norec – norčec*) i Ad, V, S (*frižak – friškati – friškanje, nor – noruvati – noruvanje, nor – noruvati – noruvavec*) riječ je o imenicama različitih značenja (deminutiv/hipokoristik, glagolska imenica, vršitelj radnje). Strukturu Ad, S(+S), S ima hibridna složenica *norijotvorec* (*nor – norija – norijotvorec*), potvrđena samo jednom, u prijevodnome tekstu,[18] što ukazuje na mogućnost da je riječ o kalku.

Najpotvrđeniji model drugostupanjskih pridjeva S, S, Ad uključuje posvojne i odnosne (*malta – maltar – maltarov, malta – maltar – maltarski, lager – lageraš – lageraški*), a model V, V, Ad opisne pridjeve (*špotati – ošpotati – ošpoten, špotati – ošpotati – ošpotljiv, špotati – zešpotati – zešpotljiv*). Čak tri od četiri potvrđene hibridne složenice modela S, Ad(+S), Ad imaju značenje 'bračni': *hiža – hižni – hižnodruški, hiža – hižni – hižnotovaruški, hiža – hižni – hižnozakonski*. Pridjevi nastali prefiksalnim izvođenjem s niječnicom pripadaju modelima A, Ad, Ad (*farba – farben – nefarben, škoda – škoden – neškoden*) i V, Ad, Ad (*škoda – škodljiv – neškodljiv, šparati – šparljiv – nešparljiv*). Model V, S, Ad uključuje posvojne i opisne pridjeve (*kuhati – kuhar – kuharski, tancati – tancuš – tancuški, tancati – tancuš – tancušni*) kao i model Ad, S, Ad (*nor – norec – norčev, nor – norec – norčast*). Model S, V, Ad ima samo jednu potvrdu (*vaga – vagati – vagljiv*).

Modelom V, V, V prikazani su rječotvorbeni nizovi čiji je prvi član glagolski germanizam koji u prvom stupnju biva prefigiran, a u drugome stupnju dolazi do sufiksacije (*flaštrati – poflaštrati – poflaštravati, hoblati – shoblati – shoblavati*, *špotati – našpotati – našpotavati*), dok je prvi član modela S, V, V imenički germanizam koji je u prvome stupnju motivator glagola koji biva prefigiran u

[18] Potvrđena je u Lovrenčičevu djelu *Kratka dobreh držanjih pripovedanja*.

drugome stupnju (*cuker – cukriti – zacukriti, lajšta – lajštati – oblajštati, špica – špičiti – ošpičiti*). U slučaju modela Ad, V, V drugostupanjski je glagol također nastao prefiksalnim izvođenja od prvostupanjskoga (*falš – falšiveti – pofalšiveti, frišak – friškati – sfriškati, nor – noriti – obnoriti*). Samo po jednu potvrdu imaju modeli S, Ad, V (*luknja – luknjast – luknjasteti*) i S, S, V (*foringa – foringaš – foringašiti*).

Dominantan model drugostupanjskih priloških izvedenica je S, Ad, Adv (*barber – barberski – barberski*, *lajhar – lajharen – lajharno, žveplo – žveplen – žvepleno*), dok se model Ad, Adv(+Adv), Adv potvrđuje samo jednom i to leksikografskim hapaksom[19] (*nor – noro – noroljuto*).

Analiza trećestupanjskih tvorenica s obzirom na vrstu riječi, tvorbeni model i potvrđenost pojedinih modela dovela je do sljedećih tablično prikazanih rezultata.

imenice	**pridjevi**	**glagoli**	**prilozi**
V, V, V, S **6** S, V, V, S **4** S, V, S, S **2** Ad, S, S, S **1** Ad, V, V, S **1** S, Ad, Ad, S **1** S, S, Ad, S **1** S, V, Ad, S **1** V, Ad, Ad, S **1** V, V, Ad, S **1**	S, V, V, Ad **2** S, V, S, Ad **1** V, S, S, Ad **1**	S, V, V,V **3** Ad,V, V, V **2**	V, S, Ad, Adv **1** V, V, Ad, Adv **1** S, Ad, Adv, Adv (+Ptcp) 1

Iz tabličnih je podataka razvidno da su modeli trećestupanjskih tvorenica raznoliki, no veoma slabo potvrđeni, pa čak 12 modela ima samo po jednu potvrdu.

Imenice su ponovno vrsta riječi s najvećim brojem modela i sveukupnih potvrda. Model V, V, V, S (*hoblati – shoblati – shoblavati – shoblavanje, špotati – ošpotati – ošpotavati – ošpotavanje, špricati – zašpricati – zašpricavati – zašpricavanje*) prikazuje tvorbeni niz čiji je rezultat glagolska imenica izvedena od glagola sufikacijom nastaloga od prefigiranoga glagolskoga germanizma,

[19] U Jambrešićevu rječniku s. v. *furialiter*.
v. https://kajkavski.hr/rjecnik/?letter=n&page=497

dok se u slučaju modela S, V, V, S (*škoda – škodeti – naškodeti – naškodenje, špica – špičiti – ošpičiti – ošpičenje, špica – špičiti – zašpičiti – zašpičenje*) radi o glagolskim imenicama izvedenima od prefigiranih odimenskih glagola. Model S, V, S, S ima dvije potvrde (*punt – puntati – puntar – puntarstvo*, *punt – puntati – puntar – puntarica*), a modeli Ad, S, S, S (*nor – norec – norčec – norčačič*), Ad, V, V, S (*falš – falšiveti – pofalšiveti – pofalšivec*), S, Ad, Ad, S (*škoda – škodljiv – neškodljiv – neškodljivost*), S, S, Ad, S (*pehar – peharnik – peharnikov – peharnikovica*), S, V, Ad, S (*vaga – vagati – vagljiv – vagljivost*), V, Ad, Ad, S (*šparati – šparljiv – nešparljiv – nešparljivost*) i V, V, Ad, S (*špotati – zešpotati – zešpotljiv – zešpotljivec*) samo po jednu.

Trećestupanjske glagolske tvorenice zastupnjene su s dva modela: S, V, V, V (*punt – puntati – spuntati – spuntavati*, *škoda – škodeti – naškodeti – naškoduvati*, *špica – špičiti – ošpičiti – ošpičuvati*) i Ad, V, V, V (*frišak – friškati (se) – sfriškati – sfriškavati*, *nor – noreti – obnoreti – obnoruvati*).

Od triju modela trećestupanjskih pridjevskih tvorenica S, V, V, Ad (*škoda – škodeti – naškodeti – naškoden, škoda – škodeti – naškodeti – naškoden*) ima dvije potvrde, a S, V, S, Ad (*punt – puntati – puntar – puntarski*) i V, S, S, Ad (*coprati – coprnik – coprnica – coprnički*) po jednu. Sva se tri priloška modela također potvrđuju samo s po jednim primjerom: V, S, Ad, Adv (*tancati – tancuš – tancuški – tancuško*), V, V, Ad, Adv (*špotati – ošpotati – ošpotljiv – ošpotljivo*) i S, Ad, Adv(+Ptcp), Adv (*žveplo – žveplen – žvepleno – žveplenogoruči*).

3. Stupanjsko rječotvorje i rječnik germanizama

Dosadašnja kontaktološka istraživanja germanizama u hrvatskom jeziku kao i obrade germanizama u hrvatskim rječnicima[20] ukazala su na potrebu intenziviranja istraživanja germanizama u hrvatskim organskim govorima, njihove ekscerpcije iz hrvatskih dopreporodnih izvora te izradbe suvremenoga kontaktološkoga rječnika germanizama[21].

Rječnička natuknica organizirana u skladu sa suvremenim kontaktološkim spoznajama uključivala bi gramatičku odrednicu germanizma (za imenice rod, za

[20] V. Štebih 2006b., Novak i Štebih Golub 2014.

[21] Veoma poticajan pri osmišljavanju vlastite koncepcije bio je rječnik S. M. Newerkle (2004.) O kontaktološkom rječniku germanizama v. Novak, Štebih Golub 2015a.

glagole oznaka vida i refleksivnosti, za ostale vrste riječi samo oznaka vrste riječi, indeklinabilnosti ili broja u slučaju pl. ili sg. tantum), njegovu značenjsku definiciju, nadalje podatke o njegovu podrijetlu (predintegracijsko razdoblje), potvrđenosti u jeziku davaocu (rječnički izvori, tekstovi, organski govori) i postintegracijskim procesima. Podatci o postintegracijskim procesima uključuju tvorenice motivirane germanizmom (uz svaku se tvorenicu bilježi gramatička odrednica, značenje i podatci o potvrđenosti), što znači da se uz germanizam koji čini lemu donosi njegovo čitavo tvorbeno gnijezdo. Najpregledniji prikaz odnosa između tvorenica motiviranih germanizmom temelji se na metodama stupnjevitoga rječotvorja.

Unutar natuknice uz tvorbene podatke valja donijeti i idiomatske izraze (kolokacije, frazemi, poslovice) u kojima se pojedini germanizam javlja.

Podatci o prisutnosti germanizama nastalih prema istome modelu u drugim slavenskim jezicima na samome kraju natuknice smještaju hrvatske germanizme u širi jezični i kulturni kontekst.

Donosimo primjer natuknice *lagva* ustrojene prema navedenim načelima.[22]

lagev m. *'bačva'*
< stsl. *lagy, lagvь* < stvnjem. *lagel(l)a, *lage* < lat. *lagēna* (Kiparski,1937: 247)
tf: 31 a, 1B1 **tm:** i25
B (s.v. anconismi, assula, burrhanicus, calpar, cocha, cupa, Diogenes, doliarium, dolium, fundus, harpugo, labellum, orcula, paxillo, pertusus, pithoegia, promo, radula, relino, scaphismus, trichilum, vas, virga; navlaka, nabijen, šiba, vinski), **J** (s.v. capulo, cupa, deliquo, dolium, promo, vas), **P** (s.v. cirnea 932, vinum doliare 149). Dal [sem] ke mi je 2 lagva nabil č kr. 12. *VDA* 11, 170. Vino [copernice] ispiju i mesto onoga č urina napune lagev. *VZA* 5, 8. Štuki, bale, lagvi č vse bilo je vu morje zhitano. *Rob* I, 17. Bil [je obruč] puknul kad' ga je na lagev nabijal. *Danica* (1844) 61. Tu ludi su klečali, kak lagvi brenčali. *Pav cvet* 21.
→ *lagvar*, m. 'onaj koji izrađuje bačve, bačvar'
J (s.v. doliarius), **P** (s. v. doliarius 768) Victor č nabiač iliti lagvar. *Rož reč* 22.
→ *lagven*, adj. 'bačven'
J (s.v. excipulae), **P** (s.v. vinum doliare 149).Od sto dug lagveni č [plača se] d. 2. *Starine* 26, 8
→ *lagvić*, m. 'bačvica'
B (s.v. cupa, doliolum, orcula; barilica), **J** (s. v. doliolum, vasculum). Od lagvičev olija poleg vage treba zbirati, od jednoga tunka meda d. 6. *Starine* 7. Zapilkaj čversto, da voda ne zbije pilku, ter van ne steče, i onda lagvič živo okolo kotakaj. *Danica* (1846) 142.
→ *lagvičast*, adj. 'bačvast'
P (s. v. dolabra inversa et pedata č 789)
→ *lagviček*, m. 'bačvica'
J (doliolum, vasculum). Vzel je [Robinzon] med drugemi dugovańi i nekoje lagvičke z prahom puškenem. *Rob* II, 207. Baš tak je van gledel kakti pivarski lagviček. *Lovr ad* 120
→ *lagvov*, adj. 'bačven'
P (doliaris tabula 944)
→ *lagvodel*, m. 'onaj koji izrađuje bačve, bačvar'
J (s. v. doliarius)
→ *lagvomerec*, m. 'onaj koji mjeri obujam bačve'
B (s. v. stercometra)
→ *lagvomerenje*, n. 'posao, zanat mjerenja obujma bačva' (**B**)
B (s. v. stercometria)
→ ***lagvomeren***, adj. 'koji se odnosi na *lagvomerenje*'
B (s.v. stercometricus)
→ *lagvovezac*, n. 'onaj koji izrađuje bačve, bačvar'
J (s.v. victor)

lagva, **f.**
tf: 31 a, 1B1 **tm:** i25
H (s. v. barilica), **B** (s. v. cadus, barilica, odduha) Lagva č das Lagel.W, 22
→ *lagvica*, **f.** 'bačvica'
P (s. v. salgama 147) Sto lodric, lagvic ali tuni [dožen sem] olja. *Vram post* **A**, 178 a. Malo se ž ńim v jedne lagvice praha doteknu. *Habd ad* 583. Kuliko ti dužen jesi gosponu mojemu? Odgovori dužnik: 100 lagvic olja. *Gašp* III,824
→ *lagvina*, **f.** 'osobito veliko bure'
Našlo se bu vre pitvine v teńi ledvene lagvine. *Krl*, 108.

lagvo, **n.**
tf: 31 a, 1B1 **tm:** i25
Na hiži Matejenoj [je] ropotalo, kako da bi lagvo ali posudje po nahiže takal. *Starine* 25, 12.
♣ češ. *láhev*, ilužsrp. *łahej*, polj. *łagiew*, rus. dij. *lagovka*, slov. *łagev*, služspr. *łagwja*

[22] Ogledna rječnička natuknica temelji se na građi za *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* i kartoteci Instituta za hrvatski jezik.
Koristimo se istim kraticama izvora kao u *Rječniku* (H = Habdelićev rječnik, B = Belostenčev rječnik, J = Jambrešićev rječnik).
Njihov popis v. https://kajkavski.hr/izvori-i-kratice/
O oglednoj natuknici v. i Novak, Štebih Golub 2015a.

4. Zaključak

Dosadašnja istraživanja germanizama, kao veoma brojne skupine posuđenica u kajkavskome književnom jeziku, pokazala su da su germanizmi, prilagodivši se na svim jezičnim razinama, kao veoma potentni motivatori počeli sudjelovati u unutarjezičnim rječotvorbenim procesima. Nerijetko samo jedan germanizam kao motivator potiče nastanak i desetak riječi. Međutim, analiza u kojoj su primijenjene metode stupnjevitoga rječotvorja pokazala je da je najviši tvorbeni stupanj tvorenica s germanizmom kao motivatorom treći te da ih je najveći broj u prvome tvorbenom stupnju, dok se sa svakim sljedećim stupnjem broj tvorenica drastično smanjuje. Kod tvorenica drugoga i trećega stupnja broj modela obrnuto je proporcionalan broju potvrda. Naime, dok je broj modela sve veći, broj potvrđenih tvorenica sve je manji, pa su učestali modeli sa samo jednom potvrdom.

U leksikografskoj se praksi, osim pri izradbi rječotvorbenih rječnika, na spoznaje stupnjevitoga rječotvorja valja osloniti i pri izbradbi suvremenih kontaktoloških rječnika u kojima se primarni germanizmi prikazuju zajedno sa čitavim svojim rječotvorbenim gnijezdom.

Literatura

Dabo-Denegri, Ljuba, 2007: *Hrvatsko-francuski jezični dodiri*. Zagreb: Globus.

Filipović, Rudolf, 1986: *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: JAZU, Školska knjiga.

Grotzky, Johannes, 1978: *Morphologische Adaptation deutscher Lehnwörter im Serbokroatischen*. Beiträge zur Kenntnis Südeuropas und des Nahen Orients, Bd. 26. München: Dr. Rudolf Trofenik.

Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija*, letn. 58, št. 3. 335–348.

Kern, Boris, 2011a: Analiza besedotvornih sklopov glagola *stopiti*. *Jezikoslovni zapiski*, letn. 17, št. 1. 127–141.

Kern, Boris, 2011b: Stopenjske tvorjenke iz glagolov čutnega zaznavanja. V: *Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. Vesna Smole. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 156–160.

Kern, Boris, 2015: Slovarska obravnava stopenjskih tvorjenk v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. V: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis* 1. Obdobja 34. Ur. Mojca Smolej. 377–384. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje. Na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

Newerkla, Stefan Michael, 2004: *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. Wien: Peter Lang.

Novak, Kristian, 2012: *Višejezičnost i kolektivni identiteti iliraca. Jezične biografije Dragojle Jarnević, Ljudevita Gaja i Ivana Kukuljevića Sakcinskog*. Zagreb: Srednja Europa.

Novak, Kristian, Štebih Golub, Barbara, 2014: Germanizmi u *Rječniku stranih riječi* Bratoljuba Klaića. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje,* letn. 40, št. 2. 397–410.

Novak, Kristian, Štebih Golub, Barbara, 2015a: Kontaktološka istraživanja germanizama u hrvatskome jeziku. *Gwary Dziś. Rocznik poświęcony dialektologii słowiańskiej*, št. 7. 191–201.

Novak, Kristian, Štebih Golub, Barbara, 2015b: Imeničke umanjenice u kajkavskome književnom jeziku.V: *Manjšalnice v slovanskih jezikih*: *oblika in vloga*. Ur. Irena Stramljič Breznik. Maribor: Zora. 277–290.

Novak, Kristian, Štebih Golub, Barbara, 2015c: Deutsch im Diskurs der Illyrischen Bewegung (1835–1843): Bedrohung, Leitbild, Überbrückungsinstrument. *Zagreber germanistische Beiträge*, št. 24. 127–149.

Novak, Kristian, Štebih Golub, Barbara, 2016: Značenje umanjenica u kajkavskome hrvatskome književnom jeziku. *Fluminensia*, letn. 28, št. 1. 57–69.

Piškorec, Velimir, 2005: *Germanizmi u govorima đurđevečke Podravine*. Zagreb: FFpress.

Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika. https://kajkavski.hr/ (dostop 4. 10. 2024.)

Schneeweis, Edmund, 1960: *Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht*. Berlin: de Gruyter.

Snoj, Marko, 2009: *Slovenski etimološki slovar. Druga, pregledana in dopolnjena izdaja*. Ljlubljana: Modrijan.

Sočanac, Lelija, 2004: *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*. Zagreb: Globus.

Striedter-Temps, Hildegard, 1958: *Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen*. Berlin, Wiesbaden: Harrassowitz.

Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Berlin, Wiesbaden: Harrassowitz.

Štebih, Barbara, 2003: Adaptacija germanizama u iločkome govoru. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, letn. 29, 293–325.

Štebih, Barbara, 2006a: Transmorfemizacija imeničkih germanizama u kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, letn. 32, 295–311.

Štebih, Barbara, 2006b: Germanizmi u hrvatskim rječnicima. V: *Riječki filološki dani: Zbornik radova 6*. Ur. Ines Srdoč-Konestra, Silvana Vranić. Rijeka: Filozofski fakultet. 183–193.

Štebih, Barbara, 2006c: Tvorba motivirana germanizmima u hrvatskome standardu i kajkavskome književnom jeziku. V: *Funkcionalni aspekti tvorbe*. Ur. Alâksandr Alâksandravìč Lukašanec. Minsk: Nacionalna akademija znanosti i Institut za bjeloruski jezik. 349–361.

Štebih Golub, Barbara, 2007: Hibridne složenice u kajkavskome književnom jeziku. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, letn. 33. 391–411.

Štebih Golub, Barbara, 2010a: Složenice u kajkavskome književnom jeziku. V: *Vidobraženija istorii ta kulturi na rodu v slobotvorenn*i. Ur. Evgenija A. Kaprilovska, Nina F. Klimenko. Kijev: Akademija znanosti Ukrajine i Kijevski nacionalni univerzitet Tarasa Ševčenka. 329–346.

Štebih Golub, Barbara, 2010b: *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Štebih Golub, Barbara, 2012: Imenice kojima se označuju osobe ženskoga spola u kajkavskome književnom jeziku. V: *Słowotwórstwo słowiańskie: system i tekst*. Ur. Jerzy. Sierociuk. Poznań: Wydawnictwo poznańskiego towarzystwa przyjaciół. 43–53.

Štebih Golub, Barbara, 2013: Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću. V: *Povijest hrvatskoga jezika* 3. Ur. Radoslav Katičić, Josip Lisac. Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti *Croatica*. 221–263.

Štebih Golub, Barbara, 2015: Kajkavski hrvatski književni jezik u 19. stoljeću. V: *Povijest hrvatskoga jezika 4*. Ur. Josip Lisac, Ivo Pranjković, Marko Samardžija Zagreb: Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti *Croatica*. 113–159.

Štebih Golub, Barbara, 2016: Jedan tip imeničkih složenica u kajkavskome književnom jeziku. *Slavia Centralis*, letn. 10, št. 1. 5–22.

Štebih, Barbara, 2008: Morfološka adaptacija posuđenica. *Suvremena lingvistika*, letn. 66. 243–261.

Štebih Golub, Barbara, 2010: *Germanizmi u kajkavskome književnom jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Tesch, Gerd, 1978: *Linguale Interferenz*. Tübingen: TBL.

Žepić, Stanko, 2002: Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien. *Zagreber Germanistische Beiträge*, letn. 11. 209 – 227.

THE WORD-FORMATION POTENTIAL OF GERMANISMS IN THE KAJKAVIAN LITERARY LANGUAGE

During language borrowing, foreign lexical material is adapted to the system of the recipient language. There is a consensus in the theory of linguistic borrowing that the better integration of loanwords correlates to their adaptation at more linguistic levels (graphic, phonologica, morphological, syntactic, semantic) within the recipient language. However, primary adaptation processes are followed by secondary, i.e. word formation processes motivated by loanwords. It is precisely the exploitation of that potential of loanwords in word-formation processes that confirms the complete adaptation of loanwords to the systems of recipient languages.

The paper explores the word-formation potential of Germanisms in the Kajkavian literary language, one of the Croatian historical literary languages that was used in the area of northwestern Croatia in the period from the 16th century to the middle of the 19th century. Namely, due to specific socio-historical circumstances, the number of Germanisms in the literary Kajkavian is quite substantial, and these loanwords come from various areas of human activity. The analyzed corpus was excerpted from the files of the Institute for the Croatian Language, material that is the basis for the compilation of the large Dictionary of the Croatian Kajkavian literary language.

The research has shown that the Germanisms are very potent motivators, and often just one Germanism as a motivator stimulates the creation of a dozen words. However, the analysis in which the methods of multistage word formation were applied showed that the highest word-formation stage of derivatives with Germanism as a word-formation base is the third and that the largest number of them is in the first word-formation stage, while with each subsequent stage the number of word derivatives decreases drastically. In the case of derivatives of the second and third stage, the number of models is inversely proportional to the number of attestations. Namely, while the number of models is increasing, the number of attested derivatives is decreasing, so models with only one attestation are becoming more frequent. In lexicographic practice, in addition to the production of word-formation dictionaries, the knowledge of multistage word formation should also be taken into consideration when compiling modern contactological dictionaries in which primary Germanisms are presented together with their entire word-formation nests.

KEYWORDS: Kajkavian Literary Language, germanisms, word-formation potential, word-formation nests, dictionaries

| IV.2

I MORFOTAKTIKA

Andreja Žele
Nina Ledinek
Ines Voršič

MED BESEDOTVORJEM IN SKLADNJO: KOLOKABILNOST SLOVENSKIH GLAGOLSKIH ZVEZ TIPA GlagPrisl IN NJIHOVA SISTEMSKA PRETVORBA V ZVEZE TIPA PridSam[1]

1 Uvod

Slovenska skladenjska besedotvorna teorija temelji na spoznanju, da je vsaka tvorjenka dvočlenska, sestoji iz podstave in obrazila (Bajec 1950; Toporišič 2004) ter je pretvorba definirane besedne zveze, tj. skladenjske podstave (Vidovič Muha 2011: 15). Pričujoči prispevek medsebojno prepletenost besedotvorja in skladnje prikazuje z vidika družljivosti besednih zvez, v katerih je samostalniško jedro izglagolsko in pridevniško določilo izprislovno. Na besedotvorni ravni predstavljamo sistemske tvorbene zmožnosti izbranih netvorjenih glagolov in prislovov, ki so motivirajoči za nadaljnjo stopenjsko tvorbo v slovenščini.

2 Metodologija

Temeljni vir analize je *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* (v nadaljevanju *BSSJ*) Irene Stramljič Breznik (2004) kot poseben tip enojezičnega morfemskega besedotvornega slovarja, ki mu

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta št. J6-3131 (Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (2021–2025)), katerega vodja je Boris Kern.

je izhodišče besedna družina, znotraj katere so besede po različnih stopnjah tvorbe prikazane kot sestav podstave in obrazila (Stramljič Breznik 2004: 72). Leksikalno gradivo slovarja smo dopolnili z gradivom iz slovenskega oblikoslovnega leksikona *Sloleks*, korpusa *metaFida 1.0* (v nadaljevanju *mFida*) in temeljnega razlagalnega slovarja *SSKJ2*.

Na osnovi digitaliziranih in prestrukturiranih podatkov iz *BSSJ* ter njihovega zapisa v tabelarnem formatu smo raziskali frekvenco rabe, distribucijo in kombinatoriko priponskih obrazil ter poiskali potrditve istovrstnih tvorjenk v drugih omenjenih virih.

3 Splošno o besedotvornih lastnostih in značilnostih slovenskih izglagolskih tvorjenk

Z vidika ohranjanja slovničnih lastnosti glagola je nujno poudariti, da je motivacijska oz. tvoreča beseda glagol.

Besedotvorni niz	**2-priponski**	**3-priponski**	**4-priponski**	**5-priponski**	**Skupaj**
Št. različnih priponskih nizov	730	324	49	2	1105
Delež (%)	66,1 %	29,3 %	4,4 %	0,2 %	100 %
Št. tvorjenk	995	340	50	2	1387
Delež (%)	71,7 %	24,5 %	3,6 %	0,1 %	100 %
Št. v *mFidi* potrjenih tvorjenk	528	190	19	0	737
Delež v *mFidi* potrjenih tvorjenk (glede na vse potrjene tvorjenke v gradivu)	71,6 %	25,8 %	2,6 %	0,0 %	100 %
Delež v *mFidi* potrjenih tvorjenk (glede na vse tvorjenke v gradivu)	38,1 %	13,7 %	1,4 %	0,0 %	53,2 %

Preglednica 1: Število različnih priponskih kombinacij v priponskih nizih pri izglagolski stopenjski tvorbi

Kot je razvidno, se v primeru izglagolske tvorbe pojavi 1105 različnih priponskih nizov, pri čemer je maksimalno število priponskih obrazil v nizu pet, a se v gradivu pojavita zgolj dva različna petpriponska niza, vsak od njiju pa je potrjen z eno tvorjenko. Najpogostejši so dvopriponski nizi in ti predstavljajo dve tretjini vseh izglagolskih tvorjenk s priponsko kombinatoriko (prim. Kern 2020, 2024; Kern, Stramljič Breznik 2025). Več kot polovico manj je tripriponskih nizov, še manj frekvenčni pa so štiripriponski nizi. Skupno je analiziranih 1387 izglagolskih tvorjenk, od vseh izglagolskih tvorjenk, zajetih v gradivo raziskave (*BSSJ*), pa jih je 53,2 % potrjenih v korpusu *mFida*. Nekaj več kot tretjina (38,1 %) korpusno potrjenih tvorjenk je dvopriponskih, 13,7 % je tripriponskih, le 1,4 % je štiripriponskih, medtem ko petpriponska niza nimata korpusne potrditve. Potrjuje pa se, da se število tvorjenk z višjestopenjsko tvorbo praviloma znižuje.

Poudariti je treba, da so v prispevku prikazani le podatki za priponsko kombinatoriko, kar pomeni, da je lahko stopnja tvorjenosti tvorjenke praviloma za stopnjo višja, kot jo izkazuje število priponskih obrazil v priponski kombinatoriki.

Splošna zmožnost tvorbe s predponskimi obrazili povzroči preusmeritev pomena netvorjene podstave. Izkazuje se, da predponska obrazila odpirajo največjo možnost tvorbe drugotnih glagolskih in nadaljnjih izglagolskih tvorjenk, npr. *izbiralen*, *razburljivost*, *prebrisanček*, *obrambništvo*, *izbojevalec*, *razbojnikovanje*, *bojevništvo*, *dobavljač*.

Tudi razvrstitev predpon/predponskih obrazil s pomensko- in skladenjsko-besedotvornega vidika rabe posredno izraža višjo ali nižjo stopnjo univerzalnosti posameznega predponskega obrazila oz. njegovo zmožnost združevanja prislovnosti, lastnosti, faznosti in vidskosti. Predponsko obraziljenje se večinsko zamejuje na prislovnost (prostorsko/časovno/načinovno/količinsko) in vrednotenje lastnosti; predponska obrazila oz. predpone z lastnostno ali stopenjsko modifikacijsko (pomensko-podstavno irelevantno) pretvorbno vrednostjo svoj vpliv omejujejo samo na lastnostne oz. stopenjske spremembe glagolskega dejanja, dogajanja ali stanja. S pomenskoskladenjskega vidika sama vidskost ni odločujoča, temveč je pomembna predvsem kombinacija pomenskih sestavin znotraj posameznega glagola.

Pri v nadaljevanju naštetih izbranih glagolih in izglagolskih tvorjenkah je dobro upoštevati, da je pri predponsk(oobraziln)ih glagolih uporabna

kombinacija najpogostejša predpona oz. predponsko obrazilo (*po-*, *pre-*, *za-*, *z-*, *raz-*, *o-*, *u-/v-*, *do-*, *pri-*)[2]: najpogostejši predlog (*za, z, o, v, pri, na*): ***iz**-biralen, izbiralnica: brati > izbrati > izbirati;* ***raz**-burljivost: buriti > razburiti > razburljiv*; ***pre-**-brisanček: brisati > prebrisati > prebrisan > prebrisanec*; ***o**-brambništvo: braniti > obraniti > obrambnik*; ***raz**-bojnikovanje: biti > razbiti > razbijati > razbojen > razbojnik > razbojnikovati*; ***iz**-bojevalec: biti > izbiti > izbijati > izbojevati*; ***do**-bavljač: dobiti > dobaviti > dobavljati.*

4 Splošno o besedotvornih lastnostih in značilnostih slovenskih izprislovnih tvorjenk

V tem razdelku se osredotočamo na prikaz temeljnih kvantitativnih podatkov, vezanih na rabo priponskih obrazil pri izprislovni tvorbi.

Besedotvorni niz	**2-priponski**	**3-priponski**	**4-priponski**	**Skupaj**
Št. različnih priponskih nizov	26	18	6	50
Delež (%)	52 %	36 %	12 %	100 %
Št. tvorjenk	26	18	6	50
Delež (%)	52 %	36 %	12 %	100 %
Št. v ***mFidi* potrjenih tvorjenk**	25	14	3	42
Delež v *mFidi* potrjenih tvorjenk (glede na vse potrjene tvorjenke v gradivu)	59,6 %	33,3 %	7,1 %	100 %
Delež v *mFidi* potrjenih tvorjenk (glede na vse tvorjenke v gradivu)	50 %	28 %	6 %	84 %

Preglednica 2: Število različnih priponskih kombinacij v priponskih nizih pri izprislovni stopenjski tvorbi

[2] Pri naštevanju prislovnih vrednosti najpogosteje uporabljanih predpon/predponskih obrazil so upoštevane razprave: A. Bajca (1959), M. Hajnšek Holz (1978), J. Toporišiča (⁴2000) in A. Vidovič Muhe (1993). Primerjalno-kontrastivno so kot najpogostejše izkazane in upoštevane tudi iste predpone in predponska obrazila v sodobnem ruskem jeziku, le v drugačni pogostnostni razvrstitvi (A. V. Isačenko 1960: 149).

Kot izhodišče se za nadaljnjo tvorbo (v *BSSJ*) pojavlja le en netvorjen prislov (*blizu*), ki je izhodišče za 50 večpriponskih tvorjenk, zato rezultatov analize ni mogoče neposredno posplošiti na izprislovno tvorbo v slovenščini. Kljub temu so rezultati pomenljivi, saj se pri izprislovni tvorbi kaže nekoliko večja variabilnost v družljivosti priponskih obrazil kot pri drugih polnopomenskih besednih vrstah, v smislu, da je tipična kombinatorika besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe (ob upoštevanju pomenotvornega vidika) v večji meri vezana na specifične lekseme in ne nujno (le) na skupino sorodnih leksemov.

Izprislovne stopenjske tvorjenke imajo v nizu maksimalno štiri priponska obrazila, pojavlja se šest različnih štiripriponskih nizov, vsak se realizira pri eni tvorjenki, pojavitve v korpusu *mFida* izkazujejo tri tvorjenke.

Predhodne raziskave so pokazale, da se število tvorjenk z višjestopenjsko tvorbo načeloma znižuje in tudi analizirano gradivo izkazuje, da netvorjeni prislovi najpogosteje tvorijo tvorjenke z dvopriponsko kombinatoriko (te predstavljajo 52-% delež vseh izprislovnih tvorjenk), tvorjenke s tremi priponskimi obrazili v nizu se pojavljajo v 36-% deležu, štiripriponski nizi so bistveno redkejši (12 %).

Za približno dve tretjini izprislovnih tvorjenk velja, da ne izkazujejo le priponske kombinatorike, ampak imajo tudi vmesno sestavljensko stopnjo (*približati*, *zbližati*). Zmožnost tvorbe s predponskimi obrazili omogoča preusmeritev pomena netvorjene podstave, pri čemer predponska obrazila razpirajo možnosti za tvorbo nadaljnjih izglagolskih tvorjenk. Vse tvorjenke s štiripriponsko kombinatoriko in približno 95 % tripriponskih tvorjenk v stopenjski tvorbi izkazuje vmesno sestavljenko, tvorjenko s predponskim obrazilom v stopenjski tvorbi pa ima tudi približno 42 % dvopriponskih tvorjenk v analiziranem gradivu.

5 Besedotvorni vidik

Na besedotvorni ravni predstavljamo sistemske tvorbene zmožnosti izbranih netvorjenih glagolov in prislovov, motivirajočih za nadaljnjo stopenjsko tvorbo v slovenščini. Predstavljene so temeljne lastnosti izglagolske in izprislovne tvorbe, tj. dolžina priponskih nizov, tipična sestava priponskih nizov glede na

stopnjo tvorbe, tipična priponska kombinatorika, besednovrstna pripadnost posameznih priponskih obrazil in njihova pomenska vloga, s čimer se raziskava umešča na za slovenistiko relativno novo raziskovalno področje morfotaktike.

5.1 Prikaz izbora kombinatorike priponskih obrazil pri izglagolskih tvorjenkah

Predstavljamo nekaj vzorčnih primerov kombinatorik obrazil pri izglagolski tvorbi, in sicer s prvim samostalniškim, glagolskim in pridevniškim priponskim obrazilom.

5.1.1 Kombinatorika obrazila *-ač* (GLAG + *-ač*)

Glagoli s statusom motivirajočih izhodiščnih netvorjenk tipa *brati*, *bahati*, *kovati* so družljivi s prvostopenjskim obrazilom *-ač* z besedotvornim pomenom vršilca dejanja, nadalje pa dobimo glagolsko tvorjenko s pomenom ravnanja, npr. *beračiti*, *priberačiti*. *Bahačiti se* ni rabljena, ker ima že pogosto rabljen sinonim v *bahati se*. Naprej so tovrstne tvorjenke izpeljive v višjestopenjske samostalniške tvorjenke s pomenom dejanja, npr. *beračenje*. Redki so primeri tipa višjestopenjskih glagolskih izpeljank *beračevati*, nato izpeljavni v *beračevanje*. So pa produktivnejša feminativna poimenovanja s pripono *-ica,* npr. *beračica*.

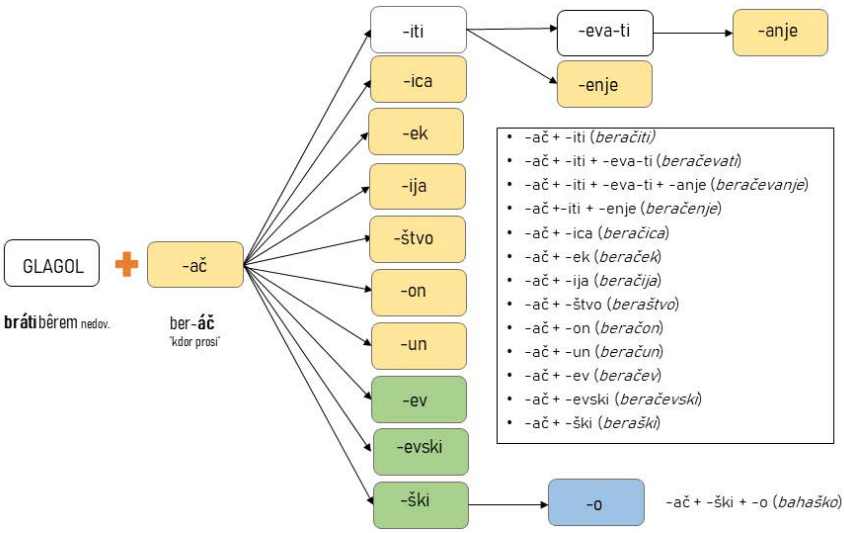

Slika 1: Kombinatorika obrazila *-ač* (GLAG + *-ač*)

Pri poimenovanjih za vršilko dejanja na *-ica* v obrazilni morfemski sestavi *-ač* + *-ica* ni izkazane rabe za nekatere poklice, ki jih običajno ne opravljajo ženske, npr. *brusačica*, ali pa ženska ni tipična nosilka določene lastnosti, npr. *brbljačica*. Manj potrditev najdemo za modifikacijsko izpeljavo s pomensko oznako večalnosti in pospremljeno ekspresivno oznako slabšalnosti, npr. *beračon,* medtem ko tvorjenka *beračun* z istim pomenom v sodobni jezikovni rabi ni izpričana, korpus pisne standardne slovenščine *Gigafida 2.0* za to iskanje ne daje zadetkov. Pri obrazilni morfemski sestavi *ač* + *ija*, *beračija*, lahko govorimo o metonimičnem pomenskem premiku iz pomena dejanja v pomen mesta dejanja. Spremenjeno obrazilo *-štvo*, nastalo iz kombinatorike *-ač* + *-stvo*, pa izraža dejavnost, ki je pomensko izpeljana iz nosilca dejavnosti: *beraštvo, kovaštvo, krojaštvo* ipd. Pri produktivni kombinatoriki obrazil *-ač* + *-ev* gre za svojilni pridevnik, manj produktivna je izpeljava z obrazilom *-evski* s pomenom povezanosti s tem, kar imenuje podstava. Obrazilna morfemska sestava *-ač* + *-ski*, kar gre v *-ški*, v primerih *beraški, brusaški, tekaški* ipd. izraža vrstni pomen pridevnikov, ki so potencialna določila v strokovnih besednih zvezah, npr. *tekaški čevlji, kovaški izdelek*. Ta vrstnost je pričakovana, ker je tvorjena iz samostalnika na *-ač*. Nadaljnje tvorjenke s pripono *-o* za prislov izražajo načinovne okoliščine in so besednovrstno izpridevniški prislovi načina, ki ohranjajo podstavno vrednost samostalnika, npr. *bahaško* ← *kot bahač*, *navijaško* ← *kot navijač*. Tu je treba ločevati med *bahaško obnašanje*, ki izraža pridevniško rabo srednjega spola, od *bahaško se obnašati*, ki izraža način kot okoliščino in je zato prislovna raba. Predponska obrazila imajo dodatno pomensko vrednost, ki posledično vpliva na povečanje ali zmanjšanje tvorbenih stopenj, npr. zmanjšanje nadaljnjih tvorbenih zmožnosti pri ***pre****beračiti*, ***pri****beračiti*, ***na****beračiti*, ali pa povečanje nadaljnjih tvorbenih zmožnosti pri ***na****kladati*.

5.1.2 Kombinatorika obrazila *-eva-ti* (GLAG + *-eva-ti*)

Pri glagolih s statusom motivirajočih izhodiščnih netvorjenk tipa *buditi*, *boleti*, *beležiti, braniti* s širokopomenskimi zmožnostmi stanja, procesa, ravnanja se odpira sekundarna in tudi terciarna tvorjenost prek predponskega obrazila: ***o****buditi/****z****buditi*, ***o****boleti/****pre****boleti*, ***o****beležiti*, ***za****braniti* ipd. Predponska obrazila izbranim glagolskim dovršnim sestavljenkam v nadaljevanju omogočajo tvorbo drugotnih nedovršnikov s sestavljenim obrazilom *-ova-ti/-eva-ti*, npr. *obuj****eva****ti*, *obol****eva****ti*, *obelež****eva****ti*, *zabranj****eva****ti*. Drugotni glagolski nedovršniki

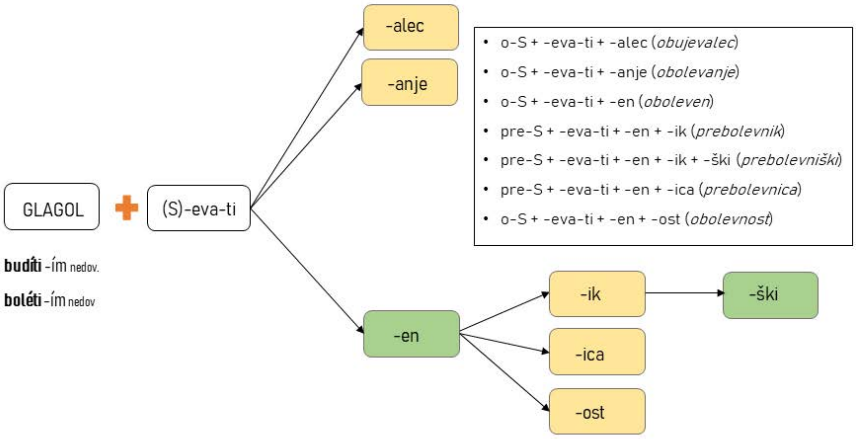

Slika 2: Kombinatorika obrazila *-eva-ti* (GLAG + *-eva-ti*)

omogočajo tvorbo samostalniških izpeljav na *-nje* s pomenom delovanja in tudi procesualnosti, npr. *obolevanje*, *prebolevanje*, *obeleževanje*, *zabranjevanje*. Takoj za besedotvornim pomenom dejanja je pomenotvorna zmožnost vršilca dejanja, v teh primerih s priponskim obrazilom *-alec*, npr. *obujevalec*, *obeleževalec*. Iz dovršne glagolske sestavljenke *preboleti* se pomenska tvorba lahko usmeri v nosilca dejanja/stanja; stanje opisuje pridevnik *oboleven*, *preboleven*. Ta pridevniška tvorjenka je družljiva z obrazilom *-ik* v *obolevnik*, *prebolevnik* ipd. Možnost obstoja samostalniških izpeljank kot *obujevalec* omogoča samostalniške tvorjenke za dejavnost, npr. *obujevalstvo*, pridevniška tvorjenka lastnosti *oboleven* pa omogoča samostalniško tvorjenko za izražanje lastnosti stanja, npr. *obolevnost*. Nosilec stanja kot *obolevnik* in *prebolevnik* pa omogoča nadaljnjo pridevniško tvorjenko, ki izraža vrsto lastnosti in je zato vrstni (izsamostalniški) pridevnik tipa *obolevniški*, *prebolevniški*.

5.1.3 Kombinatorika obrazila *-av* (GLAG + *-av*)

V izhodišču predstavljenega niza se pojavljajo glagoli različnih tipov, pogosteje pa glagoli telesnega in duševnega stanja in še zlasti glagoli rekanja oz. govorjenja in glagoli premikanja, npr. *bahati se, blebetati, begati, cmeriti se, dremati, godrnjati, jecati, jokati, klepetati, smrkati, šepati*. Ti na prvi stopnji izkazujejo kombinatoriko s pridevniškim obrazilom *-av* in izpeljujejo naklonske pridevnike, ki izražajo nagnjenost k čemu, npr. *bahav, blebetav, bezljav, cmerav, dremav, jokav, šepav*. Iz pridevnikov s priponskim obrazilom *-av* so za nadaljnjo

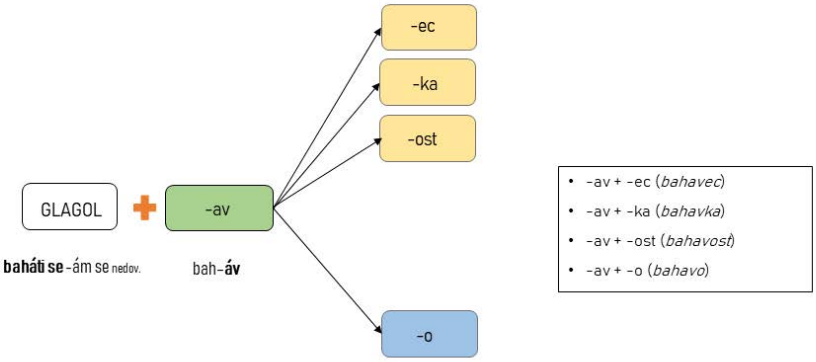

Slika 3: Kombinatorika obrazila *-av* (GLAG + *-av*)

tvorbo produktivne samostalniške izpeljanke z moškospolskim priponskim obrazilom *-ec* s pomenom nosilca lastnosti, ki jo imenuje podstava, npr. *bahavec, blebetavec, hripavec, klepetavec, sanjavec*, oz. z ženskospolskim priponskim obrazilom *-ka* s pomenom nosilke lastnosti, npr. *bahavka, blebetavka, jokavka, smrkavka, šepavka*. Prav tako so produktivne samostalniške izpeljanke s priponskim obrazilom *-ost* za izražanje lastnosti, npr. *bahavost, begavost, cmeravost, sanjavost, šepavost*. Za produktivno se izkazuje tudi tvorba prislova s priponskim obrazilom *-o*, npr. *begavo, cmeravo, dremavo, klepetavo, sanjavo, šepavo*, ki izraža način.

5.1.4 Najpogostejši besedotvorni modeli pri izglagolski tvorbi

Dvopriponski nizi: V, Ad, Adv: *budno, bežno, burno, bučno, bajno, bohotno*; V, Ad, S: *brskalnik, bralnik, brisalnik, brkljalnik*; V, S, Ad: *usodobojen, volilnobojen, razredobojen, daljnobojen, sedmerobojen, razrednobojen, kulturnobojen, usodnobojen; domobranski, rokoborski, kruhoborski, ikonoborski, slovenoborski, novoborski, švabobranski*; V, S, S: *beračica, brusačica, brbljačica, bahačica; bikoborstvo, besedoborstvo, bogoborstvo, domobranstvo, kruhoborstvo, ikonoborstvo, rogoborstvo, slovenoborstvo*; V, S, V: *bojevati se*; V, V, Ad: *begajoč, bruhajoč, brlizgajoč, butajoč, brizgajoč*; V, V, S: *baharjenje, brizgalica, bliskalica, brizgalec, bruhalec*; V, V, S, S: *izborek*; V, V, S, S, Ad: *izbiralen*; V, V, V, Ad, Ad: *neizbirčen*; V, V, V, S: *dobavljač, dobavljalec, dobavljanje, nabiratelj, obujevalec*.

Tripriponski nizi: V, Ad, S, Ad, Ad: *bolečinski*; V, Ad, S, S: *božavček*, *blodništvo*; V, S, Ad, Ad: *beračevski, borčevski*; V, S, Ad, S: *borbenost*; V, S, S, Ad: *beračičin*; V, S, V, V: *beračevati*; V, S, V, V, S: *izbojevalec*; V, V, Ad, Ad, S: *razburljivost*; V, V, Ad, S, S: *prebrisanček*; V, V, V, Ad, S: *izbiralnica*.

Štiripriponski nizi: V, Ad, S, S, S: *budničarstvo*; V, S, Ad, S, S: *bojevništvo, bojazljivček*; V, S, Ad, S, S, S: *sobojevništvo*; V, V, S, Ad, S, S: *obrambništvo*.

Petpriponski nizi: V, V, S, Ad, S, V, S: *razbojnikovanje*; V, S, Ad, Ad, V, S: *borčevizacija*.

Iz urejenih naborov se dá razbrati potrditev, da predponska obrazila glede na konkretni pomen, ki ga ima glagolski koren, lahko povečajo produktivnost priponskih obrazil, in obratno, ko predponska obrazila povzročijo dodatno specifikacijo izhodiščnega glagolskega pomena, s tem lahko tudi zožajo možnosti dodajanja priponskih obrazil.

5.2 Prikaz izbora kombinatorike priponskih obrazil pri izprislovnih tvorjenkah

Tu podamo vzorčni primer kombinatorike obrazil pri izprislovni tvorbi, in sicer s prvim pridevniškim priponskim obrazilom (več v zvezi s kvantitativnimi lastnostmi izprislovnih stopenjskih tvorjenk predstavlja Kern, Ledinek 2025).

5.2.1 Kombinatorika obrazila *-nji* (PRISL + *-nji*)

Motivirajoči netvorjeni prislovi so pogosto družljivi s prvim pridevniškim priponskim obrazilom *-nji*. Pomensko gre običajno za okoliščinska dopolnila, ki propozicijsko opredeljujejo kraj in čas dogajanja, v postopku prvostopenjske tvorbe pa z obrazilom *-nji* pridobijo pomen vrstnosti, npr. *blizu* > *bližnji*, *zgodaj* > *zgodnji*, *letos* > *letošnji*, *sinoči* > *sinočnji*, *zgodaj* > *zgornji*, *sedaj* > *sedanji*. Prvostopenjsko obrazilo odpira možnost nadaljnje tvorbe samostalniških tvorjenk, in sicer zlasti s pomenom človeka oz. predmeta kot nosilca lastnosti oz. z razmernim pomenom, npr. *bližnji* > *bližnjik, sedanji* >*sedanjik*, *srednji* > *srednjik*, *jutranji* > *jutranjik*, *zgornji* > *zgornjik*, *zgodnji* > *zgodnjik, gornji* > *gornjica*, *spodnji* > *spodnjica*, *zadnji* > *zadnjica*, s pomenom lastnosti, npr. *bližnji* > *bližnjost*, lahko pa opredeljujejo tudi čas oz. kraj, npr. *bližnji* > *bližnjica, sedanji* > *sedanjost, bližnji* > *bližnjava*. Družljiva morfemska sestava *-ik* + *-ov* omogoča tvorbo tripriponskih tvorjenk s pomenom svojine: *bližnjik* > *bližnjikov*.

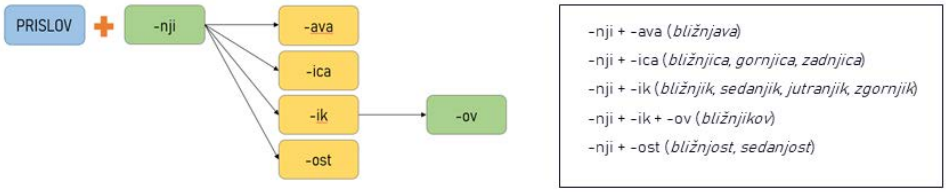

Slika 4: Kombinatorika obrazila *-nji* (PRISL + *-nji*)

5.2.2 Najpogostejši besedotvorni modeli pri izprislovni tvorbi

Dvopriponski nizi: Adv, Ad, S: *blizkost, bližnjica*; Adv, V, V, Ad: *približen*; Adv, V, V, S: *približek*; Adv, V, V, V: *približevati, zbliževati*; Adv, V, Adv: *bližajoč*; Adv, V, S: *bližanje*.

Tripriponski nizi: Adv, V, V, V, S: *približevanje*, *zbliževalec*; Adv, V, V, V, Ad: *zbliževalen*; Adv, V, V, Adv, S: *zbližanost*; Adv, V, V, V, Adv: *zbližujoč*.

Štiripriponski nizi: Adv, V, V, V, Ad, S: *zbliževalnost*; Adv, V, V, Ad, S, Ad: *približnosten*; Adv, V, V, V, S, Ad: *zbliževateljski*.

6 Skladenjski vidik

Ob besedotvornih nas zanimajo tudi skladenjskopomenske lastnosti – ustaljenost, idiomatičnost ipd. – tovrstnih besednih zvez. V tej predstavitvi se omejujemo na samostalniške zveze, kar pomeni, da bodo jedra teh samostalniških zvez izglagolski samostalniki z različnimi besedotvornimi pomeni, tj. od dejanja do vršilca, rezultata ali sredstva dejanja. Pričakovano najširšo besednozvezno družljivost omogoča jedrni besedotvorni pomen dejanja oz. dejavnosti.

Na primeru izbranih izhodiščnih glagolov s prislovi, ki strukturirajo tipične samostalniške zveze s pridevniškim določilom, prikažemo besedotvorne zmožnosti slovenščine na eni strani, na drugi pa skladenjskopomenske zmožnosti prehodov med ustaljenima zvezama, ki sta sicer stavkotvorni sestavini stavčne povedi Glag + Prisl → Prid(< Prisl) + Sam(< Glag):

- Ko je izhodišče izglagolski samostalnik v jedru besedne zveze: *prezgodnje obolevanje*, *letošnje srečanje*, *jutranja molitev* ipd.

- Ko je izhodišče izprislovni samostalnik v jedru besedne zveze: *postopno približevanje, nevaren približek, vnovično zbližanje* ipd.
- Ko je izhodišče izprislovni pridevnik v določilu besedne zveze: *zgodnje odkrivanje, sinočnja podelitev, bližinski posnetek* ipd.

7 Zaključek

Glavni namen prispevka je najprej z besedotvornega in nato s skladenjskega vidika slediti poimenovalnim zmožnostim slovenščine. Izrazne zmožnosti jezika so namreč bistvene za razvoj vseh njegovih zvrsti. Danes in tudi v zgodovini jezika je bila najbolj izpostavljena vloga slovenščine na vseh strokovnih področjih. Zato mora svojo sistemsko in funkcionalno vitalnost kontinuirano izkazovati.

Literatura in viri

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika I–IV*. Ljubljana.

Bajec, Anton, 1959: *Besedotvorje slovenskega jezika IV: Predlogi in predpone.* Ljubljana: SAZU.

Gigafida 2.0, referenčni korpus pisne standardne slovenščine. https://viri.cjvt.si/gigafida/ (dostop 16. 12. 2025).

Hajnšek Holz, Milena, 1978. O pomenih slovenskih predpon. V: *XIV seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ur. Jože Koruza. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnost. 33–58.

Isačenko, Aleksander Vasiljevič, 1960: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavljenii s slovackim. II Morfologija*. Bratislava: Izdatel'stvo slovackoj akademii nauk.

Metafida 1.0 (združeni korpus). https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=mfida10 (dostop 16. 12. 2024).

Kern, Boris, 2020: Kombinatorika priponskih obrazil v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja. *Pogled v jezik in iz jezika : Adi Vidovič Muha ob jubileju*. Ur. Mira, KRAJNC IVIČ, Andreja ŽELE. Maribor: Univerzitetna založba: = University Press, 67–79.

Kern, Boris, 2024: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* v slovenščini. *Južnoslovenski filolog* 80/2. 127–139.

Kern, Boris, Ledinek, Nina, 2025: Izprislovne stopenjske tvorjenke. *Škrabčevi dnevi 13: zbornik prispevkov s simpozija 2023*. Ur. Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš, Rok Žaucer. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici 2025. 16–28. https://ung.si/media/publishing/2025/03/12/08/24/17/Zbornik-SD13-2025-koncna.pdf

Kern, Boris, Stramljič Breznik, Irena 2025: Kombinatorika izhodiščnega obrazila -ati v slovenščini. *Slavistična revija*, letn. 73, št. 2. 329–346. DOI: https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

Toporišič, Jože, [4]2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladenjska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija*, letn. 41, št. 1. 161–192.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje* (Razprave Filozofske fakultete). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

BETWEEN WORD FORMATION AND SYNTAX: COLLOCABILITY OF SLOVENIAN VERB PHRASES OF THE TYPE V ADV AND THEIR SYSTEMIC CONVERSION INTO PHRASES OF THE TYPE ADJ N

The paper has a two-fold structure and presents the interplay between word formation and syntax in terms of the compatibility of phrases in which the noun core is deverbal and the adjectival complement is deadverbial. At the word-formation level, we present the systemic formative capacities of selected simplex verbs and adverbs that motivate further multistage word formation in Slovenian. The basic features of the deverbal and deadverbial formation are presented, i.e. the length of the suffix strings, the typical composition of the suffix strings according to the level of formation, the typical suffix combinatorics, the word-class correspondence of individual suffix inflexions and their semantic role, all of which places this research in the relatively new research area of morphotactics within the Slovene studies. Concurrently, the paper explores which noun phrases with a left adjectival complement, e.g. *zunanje delo*, can be derived from a simplex verb phrase with an adverb, e.g. *delati zunaj*, where the simplex adverb of the initial phrase expresses the so-called external spatial circumstance or external temporal circumstance as a constituent of the proposition.

In addition to the word formative properties, we also look at the syntactic and semantic properties—fixity, idiomaticity, etc.—of such phrases. Using the example of selected initial verbs with adverbs which form typical noun phrases with an adjectival complement, we demonstrate the

word formative capabilities of Slovene on the one hand, and on the other hand, the syntactic and semantic capabilities of transitions between two established phrases, which are normally sentence-forming constituents of a clausal sentence V + Adv → Adj(>Adv) + N(>V).

KEYWORDS: word-formation nests, morphotactics, suffix combinatorics, collocability of phrases, syntax

Irena Stramljič Breznik

ZNAČILNOSTI PRVOSTOPENJSKIH IZPRIDEVNIŠKIH SAMOSTALNIŠKIH IZPELJANK IN TVORBENA KOMBINATORIKA OBRAZIL *-ICA* TER *-EC* V SLOVENŠČINI[1]

1 Uvod

Za sodobno slovensko besedotvorje so bila od druge polovice prejšnjega stoletja s številnimi raziskavami oblikovana teoretična izhodišča, predstavljena v temeljnih delih (Toporišič [4]2000, Vidovič Muha 1988, [2]2011), ki so izhodiščno diahroni pogled na tvorbo besed (Bajec 1950–1959) postavila na sinhrono raven. Procesualnemu vidiku besedotvorja, ki ga zanima tvorba besed na podlagi tvorbenih vzorcev, se je pridružil funkcijsko-strukturni, usmerjen na odkrivanje tvorbenih struktur, njihovo pogostnost, odvisno od produktivnosti besednovrstno različnih podstav in posameznih besedotvornih morfemov.

Na teh temeljih gradijo tudi aktualne besedotvorne raziskave slovenskega jezika, ki se usmerjajo na tvorbene povezave znotraj besednih družin in na raziskovanje tako nastalih besedotvornomorfemskih struktur, ki so rezultat druženja obrazil v večstopenjskih tvorjenkah. Težišče takih raziskav prinaša prav interdisciplinarni projekt[2] Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (2021–2025) (Kern 2020, 2023, 2024; Kern, Stramljič Breznik 2025), ki v jezikovnotehnološkem delu izhaja iz pridobljenih morfemskih modelov iz učne

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta št. J6-3131 (Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (2021–2025), katerega vodja je doc. dr. Boris Kern), sofinancer ARIS, in Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine (2020–2027), vodja prof. dr. Marko Jesenšek), financer ARIS.

[2] V projektu so sodelovali Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Inštituta Jožef Stefan iz Ljubljane in Filozofske fakultete Univerze v Mariboru.

množice poskusnega besednodružinskega slovarja z iztočnicami na črko b (Stramljič Breznik 2004, v nadaljevanju BSSJ) in jih s pomočjo strojnega učenja aplicira na širši leksikalni bazi Slovarja slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) in Slovenskega oblikoslovnega leksikona (Sloleks). Jezikoslovni del projekta je zato namenjen analizi strojno izluščenih priponskih nizov z različnimi besednovrstnimi izhodišči in interpretaciji ustreznosti po njih prepoznanih novih tvorjenk iz obeh leksikalnih baz.

V prispevku bomo predstavili ugotovitve, ki se nanašajo na nize, v katerih so besednovrstna izhodišča pridevniki, ki lahko na prvi stopnji generirajo izsamostalniške tvorjenke, med drugimi tudi z obraziloma *-ica* in *-ec*. Posebej pa nas bo zanimala zmožnost njune nadaljnje morfemske kombinatorike z drugimi obrazili v nizih višjestopenjskih tvorjenk.

Pred tem bomo predstavili nekaj temeljnih ugotovitev o značilnostih prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank (Stramljič Breznik 1994: 15–139), saj je tvorjenk na prvi stopnji tvorbe največ (Stramljič Breznik 2005: 510).

2 Značilnosti prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank

V disertaciji (Stramljič Breznik 1994) je bilo v ta namen ekscerpirano obsežnejše gradivo iz SSKJ I–V,[3] dopolnjeno s paberkovalnim naborom iz Besedišča slovenskega jezika in Slovensko-nemškega Pleteršnikovega slovarja (1894–1895). Skupno je bilo zajetih 1322 pridevniških podstav in iz njih 6061 prvostopenjskih tvorjenk različnih besednih vrst. Od tega so kar dve tretjini tvorjenk (66,5 %) predstavljale samostalniške izpeljanke.

Iz pridevniških podstav se najpogosteje izpeljujejo samostalniki, ki imajo besedotvorni pomen nosilec (npr. *grbavec*, *poštenjak*, *najemnik*, *bogataš*, *lakomnež*) in nosilnik lastnosti (npr. *novec*, *tisočak*, *nakladalnik*, *strupnik*, *ustreznica*, *steklenka*) z izenačenima deležema (28,4 %), sledi jima pomenska skupina lastnost (npr. *sitost*, *mehkoba*, *milina*, *gluhota*) s 27,9 %. Vse tri pomenske skupine skupno predstavljajo skoraj 85-odstotni delež vseh

[3] Petzvezkovni slovar (1970–1991) je leta 1994 izšel tudi kot enozvezkovnik, nato v elektronski izdaji na disketah (1997) in CD-ju 1998, danes je dostopen tudi na spletu https://fran.si/.

izpridevniških samostalniških izpeljank. Le 15 % tvorjenk pripada preostalim pomenskim skupinam (Toporišič 2000: 169–175):[4] snov (5,1 %), popredmetena lastnost (5 %), prostor (4,8 %) in čas (0,4 %).

Najproduktivnejša obrazila po številu prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank so ženskospolska, ki predstavljajo dobro polovico (51,7 %), in moškospolska s slabo tretjino (32,5 %) vseh samostalniških tvorjenk. Delež srednjespolskih tvorjenk je zelo majhen (15,8 %).

Znotraj posameznega spola je s stališča produktivnosti slika naslednja. Pri ženskospolskih sta zelo rodni obrazili *-ost* (npr. *meglenost* 42,1 %) in *-ica* (npr. *mladica*, 22,3 %), rodno je *-ina* (npr. *davnina* 15,7 %) in srednje rodno *-ka* (npr. *grčavka*, 5,9 %). Med moškospolskimi tvorjenkami je zelo rodno obrazilo *-ik* (npr. *senčnik*, 33,4 %), *-ec* (npr. *živec*, 17, 9 %) in *-ež* (npr. *bedež*, 15, 5 %) se uvrščata med rodni, *-i* (npr. *bolni,* 9,6 %) in *-jak* (npr. *učenjak*, 7,6 %) pa med srednji rodni obrazili. Med srednjespolskimi obrazili sta zelo rodni *-stvo* (npr. *znanstvo*, 48,5 %) in *-išče* (npr. *svetišče*, 21,2 %), druga obrazila so tvorbeno zanemarljiva.

Ne glede na spol tako med najproduktivnejša oz. zelo rodna obrazila prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk sodijo *-ost* (25,3 %), medtem ko se *-ica* (13,4 %), *-ik* (12,9 %) uvrščata med rodna, *-ina* (9,4 %), *-ec* (6,9 %) in *-ež* (6 %) pa med srednje rodna.[5]

S tremi žensko- in tremi moškospolskimi obrazili je izpeljanih 2532 tvorjenk ali 74 % celotne izpridevniške samostalniške tvorbe (Stramljič Breznik 1994: 137).

3 Značilnosti kvantitativne analize izpridevniških priponskih nizov iz BSSJ

V nadaljevanju predstavljamo temeljne ugotovitve o besedotvornih modelih in priponskih nizih izpridevniških izpeljank, ki so nastale v okviru

[4] Pomenske skupine so poimenovane: 1. nosilec (človek, žival) lastnosti, ki jo imenuje podstava; 2. nosilnik (stvar, predmet) lastnosti, ki jo imenuje podstava; 3. lastnost; 4. konkretizirana (popredmetena) lastnost, izpeljana metonimično; 5. prostor oz. čas; 6. snov.

[5] Obrazila so bila glede na rodnost oz. produktivnost razvrščena v štiri kategorije: za zelo rodna veljajo obrazila, s katerimi je bilo tvorjenih več kot 20 % tvorjenk, rodna so obrazila z med 10 in 20 % tvorjenk, srednje rodna so taka z deležem tvorjenk od 5 do 10 %, manj rodna pa taka z deležem od 1 do 4 % tvorjenk.

interdisciplinarnega projekta KOBOS (2021–2025), ki temelji na izhodiščni besedotvorni bazi podatkov, zbrani v elektronsko izdelanem poskusnem *Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na b* (Stramljič Breznik 2004, BSSJ). Projekt je v svoji zaključni fazi, namenjeni predstavitvi rezultatov.

Raziskovalci jezikovnotehnološkega dela projektne skupine so na podlagi izvoženih podatkov iz BSSJ oblikovali obsežno bazo realiziranih besedotvornih modelov in morfemskih nizov, primernih za nadaljnjo strojno analizo (Erjavec, Pranjić idr. 2023: 449–465, glej tudi prispevek Pranjić, Pollak v poglavju VI pričujoče monografije). Vsebovani so podatki o stopnji tvorbe, besednovrstnem izhodišču tvorjenk, zaporedju obrazil v nizu in dodani konkretni primeri tako uresničenih tvorjenk iz BSSJ. Na podlagi avtomatskega luščenja podatkov po pridobljenih vzorcih so bile iz SSKJ in baze Sloleks[6] dodane še druge tvorjenke, ki so bile prepoznane kot ustrezne tvorbenemu nizu iz BSSJ. Določen del tako najdenih primerov iz obeh dodatnih virov je bil popolnoma pravilen, določen del pa ustrezen z vnosom ročnih popravkov (Stramljič Breznik 2025). Uspešnost luščenja novih tvorjenk kandidatk je bila znatno manjša v največjem združenem korpusu slovenskega jezika metaFida (mFida).[7]

Nekaj splošnih in osnovnih podatkov. Izpridevniške tvorjenke lahko glede na dolžino tvorijo od dveh do pet priponskih nizov. Pričakovano je največ dvopriponskih, ki predstavljajo 64,4 % vseh nizov[8] in zavzemajo 73-odstotni delež vseh tvorjenk. Od tega jih je 42,2 % potrjenih v mFidi in imajo skupno tudi najvišji delež (73 %) vseh potrjenih tvorjenk glede na vse nize.

---

[6] *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ 2014) je druga, dopolnjena in deloma prenovljena elektronska izdaja (Vir: https://www.fran.si/).
Sloleks je leksikon besednih oblik za slovenski jezik. V strukturirani bazi podatkov vsebuje osnovne podatke o slovenskih besedah, predvsem v katero besedno vrsto spadajo in kakšne so njihove slovnične lastnosti. Pri vsaki besedi so v bazi zabeležene tudi vse njene pregibne oblike (Vir: https://viri.cjvt.si/sloleks/slv/about).

[7] MetaFida 1.0, združeni korpus (Vir: https://www.clarin.si/noske/).

[8] Upoštevajo se vsi nizi, zbrani v fazi razvrščanja pridobljenih podatkov, ne glede na to, ali so med njimi tudi tvorbeno enaki. Npr.: 2 niza -ec + -ski (*belski*) in Z-ec + -ski (*brzostrelski*) dejansko predstavljata isti, tj. en tvorbeni tip, ter enako tudi npr. -ica + -en (*bledičen*) in -ica + -en + izven-S (*izvenbolničen*), le da je v drugem nizu prvega primera *-ec* priponska sestavina medponsko-priponske zloženke (*brz-o--strel-ec*), v drugem nizu pa sestavljenka *izven-bolničen* predpostavlja tvorjenko nižje stopnje *bolnič-en* (-ica + -en). V tem sicer tromorfemskem nizu gre le za dvopriponski niz, saj nas zanimajo izključno nizi, sestavljeni iz priponskih morfemov. Iz BSSJ so za izločanje priponskih tvorbenih nizov upoštevane namreč tudi tvorjenke, ki vsebujejo ali zloženske ali sestavljenske morfeme v nizu.

Delež tripriponskih nizov se v primerjavi z dvopriponskimi prepolovi (30,7 %), trikrat manjše je tudi število izpridevniških tvorjenk (23,7 %). Od tega jih ima 43 % tudi potrditev v mFidi. Štiripriponski nizi znašajo le 4,6-odstotni delež s 3,1-odstotnim deležem tvorjenk. Njihova potrditev v mFidi je 14,8 %. Najdaljši možni petrpriponski niz je le eden, ki zato predstavlja 0,3-odstotni delež v vseh izpridevniških priponskih nizih in je potrjen z eno tvorjenko v BSSJ, a brez potrditve v mFidi.

Znotraj posameznih nizov lahko ugotovimo, da v dvo-, tro- in tudi edinem petpriponskem nizu po številu prevladujejo besednovrstni modeli, ki imajo na prvi stopnji glagolsko tvorjenko, sledijo tisti s samostalniško in šele nato taki s pridevniško. Izjema so štiripriponski nizi, v katerih največji delež pripada modelom s prvostopenjsko samostalniško tvorjenko, sledijo jim modeli z glagolsko in najmanj je takih s prvostopenjsko pridevniško tvorjenko.

Ker bomo v tretjem delu obravnavali kombinatoriko dveh pogostejših samostalniških obrazil *-ica* in *-ec*, ki nastopata pri prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljankah, se bomo v nadaljevanju posvetili le značilnostim besednovrstnih modelov, ki imajo na prvi stopnji samostalniško izpeljanko.

Med takimi besednovrstnimi modeli po številu priponskih kombinacij znotraj dvopriponskih nizov prevladujeta dva s prvostopenjsko samostalniško tvorjenko s 37 (Ad,S,Ad)[9] in 35 priponskimi kombinacijami (Ad,S,S).

Največ potrjenih tvorjenk v mFidi (22) ima podsestav Ad,S,S (40 tvorjenk in 35 priponskih kombinacij v BSSJ), sledi mu z 12 tvorjenkami v mFidi podsestav Ad,S,Ad (57 tvorjenk in 37 priponskih kombinacij v BSSJ).

Samostalniška začetna obrazila v dvo-, tro- in štiripriponskih nizih so zelo različna. Z največ dvopriponskimi nizi nastopajo *-ec* in *-ica* (po 7), *-ik , -in* (po 6), *-aš, -jak* (po 5), *-ost* (4) in *-inec* (3), preostala obrazila večinsko nastopajo le v 2 nizih.

Vsako od 7 začetnih samostalniških obrazil znotraj tripriponskih nizov v povprečju tvori po 4 nize, vendar od tega statističnega povprečja izstopajo obrazila *-ica* z 9, *-ø* s 6 in *-ik* s 5 nizi, medtem ko z ostalimi obrazili nastajajo le 3 ali manj nizov.

[9] Krajšave za besedne vrste izhajajo iz latinskih poimenovanj: Ad – pridevnik, Adv – prislov, S – samostalnik. Druge krajšave: Se – sestavljenka, Z – zloženka.

Štiripriponski nizi se od dvo- in tripriponskih ločijo po tem, da v njih največji delež pripada prav modelom s prvostopenjsko samostalniško tvorjenko. V štiripriponskih nizih s samostalniškimi začetnimi obrazili prevladuje obrazilo *-ica*, ki je na začetku 4 nizov, medtem ko *-ec, -ø* in *-ik* nastopajo le pri enem nizu.

Z začetnimi samostalniškimi obrazili (*-ec, -ica, -ik, -ost, -in, -aš, - jak, -ina, -inec, -ota, -ø, -elj, -ež, -ist, -ka, -oba, -stvo, -uh, -un, -a, -ač, -aj, -c, -ir, -izem, -java, -t, -uš, -je*) je tvorjenih 106 nizov, ki predstavljajo v BSSJ 26,2 % tvorjenk, v mFidi potrjenih 12,2 %.

4 Kombinatorika obrazil *-ica* in *-ec*

Obrazilo *-ica* sodi med drugo, obrazilo *-ec* pa med peto najrodnejše obrazilo prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk. Zato predstavljata izhodišče za generiranje višjestopenjskih tvorjenk in s tem raznolikost priponske kombinatorike v nizih. Kot bomo videli, obrazilo *-ica* izkazuje bogatejšo družljivost kot obrazilo *–ec* (o feminativih v izsamostalniških besedotvornih nizih in izkazani kombinatoriki glej Kern 2023).

S stališča odkrivanja zakonitosti kombinatorike obeh omenjenih obrazil pri izpridevniški tvorbi so zanimivejši kompleksnejši primeri, ki jih predstavljajo tripriponski nizi tretjestopenjskih tvorjenk. Le-ti pogosteje nastopajo v nizih z začetnim priponskim obrazilom *-ica*, kot bo predstavljeno v nadaljevanju.

Metodologija, način obravnave in prikazi obrazilnih kombinacij so prilagojeni po (Burkacka 2012). Izhodišče za interpretacijo nizov *-ica* in *-ec* je slikovni prikaz,[10] pokomentiran glede na število različnih morfemskih vej na drugi stopnji in možnih nadaljnjih kombinacij na tretji stopnji. Pri interpretaciji bomo upoštevali formalno morfemsko strukturo in linearno zaporedje besedotvornih pomenov tvorjenk od prve do tretje stopnje, in to tako za modelne tvorjenke iz BSSJ kot tudi druge strojno prepoznane nove kandidatke iz leksikalnih baz SSKJ in Sloleks.

[10] Gradivo za obravnavo in sheme kombinatorike je pripravil B. Kern.

4.1 Priponski nizi izpridevniških tvorjenk z obrazilom *-ica*

Dvopriponski nizi predstavljajo drugostopenjske tvorjenke, ki so izpeljane iz prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank na *-ica*.

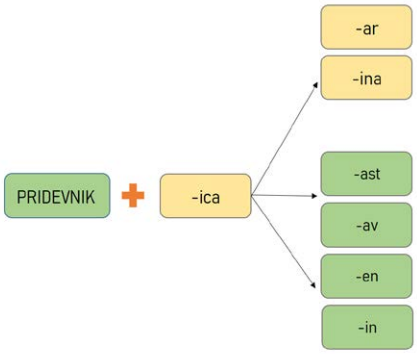

Slika 1: Shema dvomorfemske kombinatorike obrazila *-ica*

Kot že omenjeno, sta po BSSJ znotraj dvopriponskih nizov najproduktivnejša dva besednovrstna modela. Zanju si bomo pogledali tiste primere, ko je izhodiščna prvostopenjska tvorjenka z *-ica*. Model Ad,S,Ad je najpogostejši in vsebuje tudi 4 različne nize z obrazilom *-ica*: (1) *-ica* + *-ast* (*bledičast*), (2) *-ica* + *-av* (*bledičav*), (3) *-ica* + *-en* (*bledičen, bolničen*) in (4) *-ica* + *-in* (*bolničin*). V drugem najpogostejšem modelu Ad,S,S sta le dva tvorjena z začetnim priponskim obrazilom *-ica*: (1) *-ica* + *-ar* (*beličar*) in (2) *-ica* + *-ina* (*bledičina*).

Besedotvornopomenska vzorca sta naslednja. Za niz Ad,S,Ad z *-ica* (*-ica* + *-ast//-av/-en/-in*) velja zaporedje: kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilnik lastnosti (S)→ (2. st.) lastnost, ki izraža podobnost/manjšo mero lastnosti/povezanost/svojino (Ad). Slednje s pogojem, da je predhodna tvorjenka s pomenom nosilec lastnosti.

V modelu Ad,S,S (*-ica* + *-ar/-ina*) je v izhodišču kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilec lastnosti (S) → (1. st.) opravkar/lastnost (S).

Premene na morfemski meji med podstavo in obrazilom so v obeh tvorbenih nizih palatalizacijske *c* → *č* pred *i* ali *ə*, jotacijske *c* → *č* pred *(j)a*.

Za nadaljnjo obrazilno družljivost in s tem nastanek tretjestopenjskih tvorjenk sta produktivni le dve drugostopenjski obrazili, to sta samostalniško *-ar* in pridevniško *-en*.

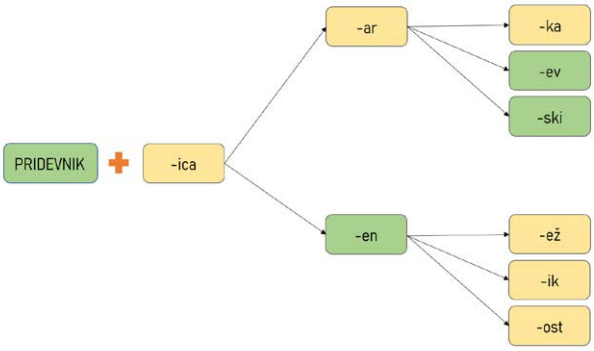

Slika 2: Shema tromorfemske kombinatorike obrazila *-ica*

Prvi produktivni niz predstavlja obrazilo *-ica*, ki se na drugi stopnji druži z obrazilom *-ar*. Kombinatorika tega obrazila pa se na tretji stopnji tvorbe pahljačasto razpre z možnostjo, da se druži ali s samostalniškim *-ka* ali še z dvema pridevniškima obraziloma *-ev* ali *-ski*.

V izhodišču tega niza so lahko tako sinhrono netvorjeni kakovostni (*bel, nov, bolan*)[11] kot tudi izkakovostni vrstni pridevniki (*desni, levi*), kar potrjujejo tvorjenke dvopriponskega niza *(-ica* + *-ar*): *beličar*, *bolničar*, *desničar*, *levičar*, *novičar*.[12] Posebnost je terminološka tvorjenka *slepičar* za vrsto polha (Typhlomys cinereus),[13] za katero ni mogoče najti v terminološki rabi uporabljene motivirajoče izpeljanke *slepica*.

Na tretji stopnji tvorbe v nizu *-ica* + *-ar* + *-ka* lahko nastopajo ženskospolske tvorjenke, ki so pomensko parne vzporednice moškim, tj. feminativi. Gradivno potrjene so *bolničarka*, *levičarka*, *desničarka*, *novičarka*. Obrazilo *-ar* pa je na tej stopnji tvorbe družljivo še z dvema pridevniškima obraziloma, tj. ali vrstnim na *-ski* (*bolničarski*, *desničarski*, *levičarsk*i, *novičarski*) ali svojilnim na *-ev* (*beličarjev*, *desničarjev*, *levičarjev*).

Prvo tvorbeno vejo obrazila *-ica* z izpridevniško podstavo tvori torej morfemski niz *-ica* + *-ar* + *-ka/-ski/-ev* (npr. *nov-ič-ar-ka/-ski/-ev*), ki predstavlja naslednji linearni besednovrstni in besedotvornopomenski vzorec:[14]

---

[11] Prim. iztočnica *bol*[1] (Skok 1971: 184), toda ESSJ I (1977: 31–32) v iztočnici *boleti* navaja splošnoslovanski adj. *bolenъ*. Enako tudi SES znotraj glagolske iztočnice *boleti* navaja pridevnik *bolan*, kar bi kazalo na izglagolsko tvorbo.

[12] Primeri tvorjenk izhajajo iz ustvarjene projektne baze in dodatnim preverjanjem na portalu Fran.si

[13] Vir Gigafida 2.0 https://viri.cjvt.si/gigafida/.

[14] Poševnica (/) ima vrednost ali. Besedotvorni pomeni tvorjenk po Toporišič (2000) in SP 2001.

kakovostni/vrstni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilnik lastnosti (S) → (2. st.) opravkar (S) → (3. st.) feminativ (S)/vrstnost (Ad)/svojina (Ad).

Zaznani sta jotacijski premeni (*c* → *č* pred *(j)a*) na drugi (*novičar*) in tretji stopnji tvorbe (**novičarj-ov*), ki ji je pridružen še preglas *o* → *e* za *j* (*novičarjev*).

Drugo tvorbeno vejo obrazila *-ica*, ki ima v izhodišču prav tako sinhrono netvorjene pridevnike (*bled, kriv, mrzel, mlad, vesel, vroč*)[15] in tudi oba izkakovostna vrstna (*levi, desni*) predstavlja družljivost s pridevniškim obrazilom na *-en*, ki ima na drugi stopnji nekaj več novoizluščenih tvorjenk kot v prejšnji veji samostalniško obrazilo *-ar* (*bledičen*, *desničen*, *krivičen*, *levičen*, *mrzličen*, *veseličen*, *vročičen*, narečno še *mladičen* 'mlad, mladosten'). Na tretji stopnji tvorbe se niz razširi s tremi možnimi samo samostalniškimi obrazili *-ež* ali *-ik* ali *-ost*. Najmanj primerov ima niz *-ica* + *-en* + *-ež* (*bledičnež, krivičnež*). Obrazilo *-ež* je konkurenčno *-ik*, obe sta za pomensko skupino nosilec lastnosti zelo rodni (Stramljič Breznik 1994: 41–42), *-ež* je lahko pogosteje stilno zaznamovan, še zlasti ob glagolski ali samostalniški podstavi (Toporišič 1973: 241–242, 245).

Več potrjenih tvorjenk ima niz *-ica* + *-en* + *-ik* (*bledičnik*, *krivičnik*, *levičnik*, terminološko še bot. *mrzličnik* 'močvirska rastlina (*Menyanthes trifoliata*)', ki so jo uporabljali proti mrzlici, SES). Pri nizu (*-ica* + *-en* + *-ost*), ki se zaključi z obrazilom *-ost*, značilnim za abstraktne samostalnike, je posebej opazno, da se lahko realizira ob prav vseh podstavah na *-en* (*bledičnost*, *beličnost*, *desničnost*, *krivičnost*, *mrzličnost*, *vročičnost*).[16]

Drugo priponsko zaporedje obrazila *-ica* v nizu *-ica* + *-en* + *-ik/-ež/-ost* (npr. *kriv-ič-n-ik/-ež/-ost*) ima naslednji besednovrstni in besedotvornopomenski vzorec:

kakovostni/vrstni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilnik lastnosti (S) → (2. st.) lastnost (Ad) → (3. st.) nosilec lastnosti/abstraktno (S).

---

[15] SES in ESSJ ga diahrono razložita iz pslovan. **vьrę́*, rod. **vьrę́t'a*, ki je tvorni sedanji deležnik glagola **vьrě́ti*, sed. **vьr'ǫ* 'vreti'; različica **vьrý*, rod. **vьrǫ́t'a*, ki je dala sloven. *vrȍč*, pa je tvorni sedanji deležnik od sed. **vьr̀ǫ*, znanega v sloven. *vrȅm*. *Vrȍč* je torej prvotno pomenilo 'vrel, takšen, ki vre' (Mi, 381).

[16] Analiza vzorca novega slovenskega besedja, povezanega s COVID-19, je prav tako pokazala na produktivnost izpeljavnega vzorca z nizom *-en-* + *-ost* (Polak, Voršič, Kern, Ulčar 2023).

Na morfemski meji med podstavo in obrazilom *-ica* se pri vseh prvostopenjskih izpeljankah uresniči palatalizacija (*c* → *č*), pri tretjestopenjskih tvorjenkah pa prihaja še do izpada polglasnika v predhodnem obrazilu *-en*.

4.2 Priponski nizi izpridevniških tretjestopenjskih tvorjenk z obrazilom *-ec*

Iz grafičnega prikaza je razvidno, da ima obrazilo *-ec* samo eno tvorbeno vejo, ki se na drugi stopnji razširi v pahljačo z enim samostalniškim in tremi pridevniškimi obrazili.

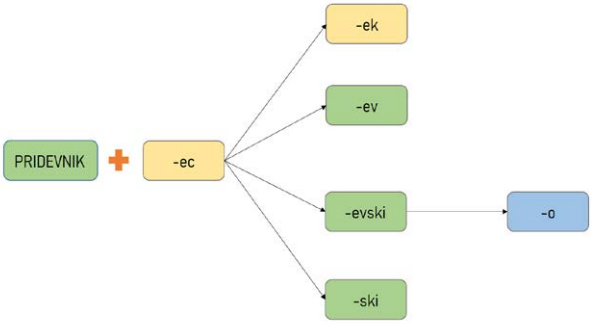

Slika 3: Shema morfemske kombinatorike obrazila *-ec*

Z obrazilom *-ec* nastopajo 4 različne kombinacije, od tega največ tri znotraj modela Ad,S,Ad: (1) *-ec* + *-ev* (*belčev*, *brzostrelčev*, *slepčev*, *tujčev*, *krivčev*, *norčev*, *samčev*, *edinčev*, *črnčev* (mFida)), (2) *-ec* + *-evski*[17] (*belčevski*, *tujčevski*, *norčevski*, *samčevski*, *starčevski*), (3) *-ec* + *-ski* (*belski*, *brzostrelski*, *črnski*).[18] V modelu Ad,S,S je zastopana kombinacija: (1) *-ec* + *-ek* (*belček*, *črnček*, *edinček*, *sivček*, *zelenček*, *rjavček*, *samček*; zool. *plavček*, ekspr. *rumenček*, *tujček* (mFida)).

Motivacijsko izhodišče so sinhrono netvorjeni kakovostni pridevniki, med njimi so pogosti barvni (*bel*, *črn*, *plav*, *rumen*, *siv*, *rjav*, *zelen*) ali taki, ki označujejo telesno, duševno (*slep*, *star*, *nor*) ali kako drugo lastnost (*kriv*, *sam*, *edin*, *tuj*, *brz* – je v tem primeru del višjestopenjske tvorjenke).

[17] Tvorjenke tipa *belčevski* so v BSSJ morfemizirane na dva načina: *belč-ev-ski*[a] kot tretjestopenjska ali *belč-evski*[b] kot drugostopenjska tvorjenka s posplošenim obrazilom *-evski*, prim. Toporišič (2000: 200).

[18] Predpostavlja se, da se pripona *-ec* pred tem krni. Iz BSSJ so bile pri ugotavljanju priponskih tvorbenih nizov, kot že omenjeno, upoštevane tudi tvorjenke, ki vsebujejo ali zloženske ali sestavljenske morfeme. Primera *brzostrelski* in *brzostrelčev* sta glede na strukturo priponskega niza (*-ec* + *-ski*) seveda tvorbeno identična s primeroma *belčev*, *belski*.

Za niz z *-ec* (*-ec* + *-ev/-ski/-evski*) velja besedotvornopomensko zaporedje: kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilec lastnosti (S) → (2. st.) svojina/vrstnost (Ad).

V nizu *-ec* + *-ek* pa: kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilec lastnosti (S) → (2. st.) manjšalnica, ki je lahko stilno zaznamovana (S).

Tudi tukaj na morfemski meji prihaja do palatalizacije *c* → *č*, pred obrazilom *-ski* pa je treba v tvorjenkah npr. *belski* ← *tak, ki se nanaša na belce* predpostaviti, da se krni tudi priponsko obrazilo *-ec*.

V primeru, da upoštevamo posplošeno obrazilo *-evski*, je v slovenščini mogoča sistemsko predvidljiva tretjestopenjska izpridevniška prislovna izpeljanka na *-o* v nizu (*-ec* + *-evski* + *-o*) s potrjenima dvema tvorjenkama (*belčevsko, starčevsko*) s pomenskim vzorcem tvorjenk: kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilec lastnosti (S) → (2. st.) vrstnost (Ad) → (3. st.) način (Adv).[19]

5 Sklep

Obrazilo *-ica* sodi med drugo, obrazilo *-ec* pa med peto najrodnejše obrazilo prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljank. Zato lahko predstavljata izhodišče za generiranje višjestopenjskih tvorjenk in s tem raznolikost priponske kombinatorike v nizih.

Njuni dvopriponski nizi na drugi stopnji tvorbe zapolnjujejo ista besednovrstna modela Ad,S,Ad in Ad,S,S, pri čemer smo ugotovili, da obrazilo *-ica* izkazuje bogatejšo priponsko kombinatoriko kot obrazilo *-ec*. To lahko opazimo že na drugi stopnji tvorbe, saj je priponsko obrazilo *-ica* na drugi stopnji družljivo s šestimi priponskimi obrazili, od tega z dvema samostalniškima (*-ar* in *-ina*) in štirimi pridevniškimi (*-en*, *-ast*, *-av*, *-in*), medtem ko je obrazilo *-ec* družljivo le s štirimi, z enim samostalniškim (*-ek*) in tremi pridevniškimi (*-ev*, *-evski*, *-ski*).

Tudi na tretji stopnji tvorbe je obrazilo *-ica* morfemsko povezljivejše, saj sta kar dve obrazili (*-ar* in *-en*) družljivi s po tremi obrazili za tretjestopenjske izpeljanke. Pri tem *-ar* z enim samostalniškim (*-ka*) in dvema pridevniškima

[19] V primeru, da izhajamo iz morfemske strukture (*bel-č-ev-sk-o*), je taka tvorjenka četrtostopenjska: kakovostni pridevnik (Ad) → (1. st.) nosilec lastnosti (S) → (2. st.) svojina (Ad) → 3. st.) vrstnost (Ad) → (4. st.) način (Adv).

(*-ev*, *-ski*), medtem ko je *-en* družljiv s tremi le samostalniškimi (*-ež*, *-ik*, *-ost*). Po številu tvorjenk je izstopajoč niz (*-ica* + *-en* + *-ost*), ki samo potrjuje, da so izpridevniški abstraktni samostalniki na *-ost* v slovenščini zelo produktivni na kateri koli tvorbeni stopnji.

Obrazilo *-ec* tako ne izkazuje samo manjšega potenciala za tvorbo višjestopenjskih tvorjenk na drugi stopnji z le štirimi morfemi, v primerjavi s šestimi pri *-ica*, temveč tudi na tretji stopnji le eno obrazilo omogoča tretjestopenjsko tvorbo načinovnega prislova na *-o*, ki niz tvorbeno tudi dokončno zaključi.

Literatura in viri

Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika. I Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU.

– – 1952: *II Izpeljava slovenskih pridevnikov. III Zloženke*. Ljubljana: SAZU.

– – 1959: *IV Predlogi in pripone*. Ljubljana: SAZU.

Bezlaj, France: *Etimološki slovar slovenskega jezika I, III* (ESSJ). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977; Založba ZRC, 2005.

Burkacka, Iwona: 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Erjavec, Tomaž idr. 2023: Automating derivational morphology for Slovenian. V: M. Medveď idr. (ur.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing. 449–465. https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/92.pdf (dostop 28. 12. 2024).

Gigafida 2.0. Referenčni korpus pisne standardne slovenščine. https://viri.cjvt.si/gigafida/ (dostop 28. 12. 2024).

Kern, Boris, 2020: Kombinatorika priponskih obrazil v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja. *Pogled v jezik in iz jezika : Adi Vidovič Muha ob jubileju*. Ur. Mira, KRAJNC IVIČ, Andreja ŽELE. Maribor: Univerzitetna založba: = University Press, 67–79.

Kern, Boris, 2023: Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih. *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Ur. Jožic Jožef-Beg idr. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 197–205. https://zdsds.si/tiski/kongresni_zborniki/#flipbook-df_5422/1/

Kern, Boris, 2024: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* v slovenščini. *Južnoslovenski filolog* 80/2. 127–139.

Kern, Boris, Stramljič Breznik, Irena 2025: Kombinatorika izhodiščnega obrazila *-ati* v slovenščini. *Slavistična revija*, letn. 73, št. 2. 329–346. DOI: https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.

Metafida 1.0. Slovenski združeni korpusi. https://www.clarin.si/ske/#dashboard?corpname=mfida10 (dostop 28. 12. 2024).

Pleteršnik, Maks: *Slovensko-nemški slovar*, www.fran.si (dostop 28. 12. 2024).

Pollak, Senja idr. 2023: Novel Slovenian COVID-19 vocabulary from the perspective of naming possibilities and word formation. V: M. Medveď idr. (ur.). *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): proceedings of the eLex 2023 conference*. Brno: Lexical Computing. 419–438. https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/90.pdf. (dostop 28. 12. 2024).

Sloleks 2.0. https://viri.cjvt.si/sloleks/slv/ (dostop 28. 12. 2024).

Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, 1971. https://archive.org/details/EtimologijskiRjecnikHrvatskogaIliSrpskogaJezika 28. 12. 2024.

Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki: Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana 1998.

Slovar slovenskega knjižnega 1. www.fran.si (dostop 28. 12. 2024).

Slovar slovenskega knjižnega jezika 2. www.fran.si (dostop 28. 12. 2024).

Slovenski pravopis (SP 2001), www.fran.si (dostop 28. 12. 2024).

Snoj, Marko: *Slovenski etimološki slovar*[3] (SES), www.fran.si (dostop 28. 12. 2024).

Stramljič Breznik, Irena, 1994: *Prvostopenjske izpridevniške tvorjenke: doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* (BSSJ). Maribor: Slavistično društvo.

Stramljič Breznik, Irena, 2005: Kvantitativne lastnosti slovenskega tvorjenega besedja v poskusnem besednodružinskem slovarju za črko B. *Slavistična revija*, 53, št. 4. 505–520.

Stramljič Breznik, Irena, 2025: Ustreznost strojno izluščenih štiripriponskih izpridevniških besedotvornih nizov iz učne množice BSSJ. *Derivaciona gnezda u slovenskim jezicima: Sistemnost tvorbene produktivnosti*. Ur. Rajna Dragićević. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, 163–180.

Toporišič, Jože, 1973: Stilna vrednost glasovnih, prozodijskih, (pravo)pisnih, morfemskih in naglasnih variant slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*, 21, št. 2. 217–263.

Toporišič, Jože, [4]2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Vidovič Muha, Ada, [2]2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

THE CHARACTERISTICS OF DEADJECTIVAL NOMINAL DERIVATIVES AND WORD-FORMATIONAL COMBINATION POTENTIAL OF THE SUFFIXES *-ICA* AND *-EC* IN SLOVENIAN

The most common first-order derivatives are nouns. Such nouns most commonly realize three types of word-formational meanings, i.e.,

meanings exhibited in derivatives associated with the animate category (animate carrier of the property: *grbav-ec*), derivatives associated with the inanimate category (inanimate carrier of the property: *šumn-ik*), and derivatives with the meaning of property (*debel-ost*). More than a hundred different suffixes appear in derivation, the most productive of which are *-ost*, *-ica*, *-ina*, *-ec*, and *-ka* (Stramljič Breznik 1994).

The analysis of productive word-formational models and suffix chains in deadjectival nouns found in the word family dictionary *Besednodružinski slovar slovenskega jezika za iztočnice na b* (Stramljič Breznik 2004) has determined that their highest order of derivation is the fifth-order derivation with a five-suffix chain. Within the range of two- to five-suffix chains, the most common are two-suffix chains (244), representing 64.4% of all chains. The total number of derivatives in this category is 372, with a 73% share. In the category of three-suffix chains, there are 107 suffix chains, amounting to 30.7%, which is about half of the proportion of the two-suffix chains, while the number of derivatives is three times smaller (121), which accounts for 23.7% of deadjectival derivatives. There are 16 four-suffix chains (4.6%) with 16 derivatives (3.1%). There exists only one five-suffix chain as the longest suffix chain possible, representing a 0.3% share and realizing only one derivative (0.2%).

The suffix *-ica* is the second, while the suffix *-ec* is the fifth most productive suffix of first-order deadjectival noun derivatives. Therefore, they can serve as a basis for generating higher-order derivatives and thus contribute to the diversity of suffix chain combinations.

Their two-suffix chains in the second order of derivation fit into the word-class models Adj,N,Adj and Adj,N,N, with the suffix *-ica* showing more suffix combination potential than the suffix *-ec*. This can already be observed in the second order of derivation, as the suffix *-ica* in the second order is compatible with six suffixes, two of which are noun suffixes (*-ar* and *-ina*) and four adjective suffixes (*-en, -ast, -av, -in*), while the suffix *-ec* is compatible with only four, i.e., one noun suffix (*-ek*) and three adjective suffixes (*-ev, -evski, -ski*).

Even in the third order of derivation, the suffix *-ica* is morphologically more combinable, as two suffixes (*-ar* and *-en*) are compatible with three suffixes for third-order derivatives. The suffix *-ar* is compatible with one

noun suffix *(-ka*) and two adjective suffixes (*-ev, -ski*), while *-en* is compatible with three noun suffixes (*-ež, -ik, -ost*). The chain (*-ica* + *-en* + *-ost*) stands out in terms of the number of derivatives, confirming that derivational abstract nouns ending in *-ost* are very productive in Slovenian in any order of derivation.

The suffix *-ec* thus shows less potential for the formation of higher-order derivatives not only in the second level but also in the third level, where only one suffix allows the formation of a third-level adverb of manner ending with the suffix in *-o*, which also concludes the derivation chain.

KEYWORDS: deadjectival nouns, word-formational models, suffix chains, combination potential of the suffixes *-ica and -ec*

Boris Kern

IZSAMOSTALNIŠKI BESEDOTVORNI NIZI V SLOVENŠČINI Z VIDIKA MORFOTAKTIKE[1]

1 Uvod

Morfotaktika je raziskovalno področje, ki obravnava družljivost besedotvornih obrazil v okviru večstopenjske tvorbe. V slovanskih jezikih so zlasti aktualne raziskave kombinatorike priponskih obrazil: besedotvorni niz *mir* → *miriti* → *pomiriti* → *pomirjen* → *pomirjenost* izkazuje štiristopenjsko tvorbo in tripriponski niz: *-iti* + *-n* + *-ost*. Morfotaktične raziskave pa so možne tudi na ravni predponskih obrazil: besedotvorni niz *znati* → *poznati* → *prepoznati* → *prepoznan* → *neprepoznan* izkazuje štiristopenjsko tvorbo in tripredponski niz: *ne-* + *pre-* + *po-*.

V slovanskih jezikoslovnih okoljih, kjer je stopenjsko besedotvorje dobro uveljavljeno in tako obstajajo tudi stopenjski slovarji za celotno knjižno besedje jezika, npr. zlasti na Poljskem, je zato razmeroma dobro raziskana tudi morfotaktika (Burkacka 2012: 8). Burkacka med ključnimi poljskimi morfotaktičnimi prispevki iz 70. in 80. let 20. stoletja navaja dela K. Kowalik (1977, 1979, 1998) ter monografijo K. Michalewskega (1984) (več v: Kern, Stramljič Breznik 2025: 330). Burkacka je v monografiji *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej* (2012) na gradivu drugega zvezka poljskega stopenjskega slovarja *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego* (2001) analizirala družljivost priponskih

[1] Prispevek je nastal v okviru projekta Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini (J6-3131), katerega vodja je doc. dr. Boris Kern, in programa Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju (P6-0038), katerega vodja je izr. prof. dr. Kozma Ahačič. Projekt in program sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

obrazil in omejitve pri tvorbi izsamostalniških besedotvornih nizov. Ugotovila je, da je najdaljši niz petpriponski, vendar je v gradivu potrjen le en primer: *-aln(y) + -i/yz(ować) + -ac<j>(a) + -or + -sk(i)* (CENTRUM 2. → *centralny* → *centralizować* → *centralizacja* → *centralizator* → *centralizatorski*) (Burkacka 2012: 59). Potrjena je bila tudi splošna tendenca, da se z daljšanjem nizov zmanjšuje raba takih leksemov (prim. Stramljič Breznik 2005: 509–510; Kern 2024: 468–470).

V analizo je Burkacka vključila najpogostejše priponske nize (2012: 157–161) in tudi tiste na »sistemskem obrobju« (2012: 190–212). Izkazalo se je, da je eden od pomembnih mehanizmov, ki omejujejo dolžino nizov, krnitev delov morfemov (polj. *ucięcia*; npr. izpad *-ja* v stiku *-acja* + *-or*), ki preprečujejo ponavljanje fonetično podobnih delov in težavne soglasniške sklope (Burkacka 2012: 179). Poleg tega neprevzeta priponska obrazila večinoma gradijo kratke (pretežno dvoobrazilne) nize, prevzeta pa daljše (Burkacka 2012: 183), pri čemer do razlik prihaja tudi zaradi pripadnosti različnim funkcijskih oziroma socialnim zvrstem (splošni jezik, pogovorni jezik, terminologija) (Burkacka 2012: 129–156). Avtorica opozori še na vlogo pomenskih omejitev (zlasti pri samostalnikih na *-ość* in prislovih) ter na premike v morfoloških vzorcih (npr. premena *g : ż* danes ni omejena le na manjšalnice, temveč je značilna tudi pri feminativih), obenem pa poudari, da tudi nizi *-ow(y) + -ość + -ow(y)* »niso nemožni« (Burkacka 2012: 180).

2 Morfotaktika v slovenskem jezikoslovju

V slovenskem jezikoslovju so morfotaktične raziskave nove, nastale so zlasti v okviru projekta *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (2021–2025). Na primeru obrazil *-ost* in *-ni* je sicer o predvidljivosti nadaljnje tvorbe v monografiji *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk* pisala že A. Vidovič Muha (1988). Avtorica je ugotovila, da je iz pridevnikov, tvorjenih z obrazilom *-ski*, načeloma možna tvorba samostalnikov s pomenom lastnosti, vendar pri slednji obstaja omejitev: »samostalniške tvorjenke iz vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ni* na podstavi iz konkretnih samostalnikov niso mogoče (npr. **cestn-ost, *mizn-ost*)« (Vidovič Muha 2011: 104).

Deli, ki sta omogočili morfotaktične raziskave za slovenščino, sta:

a) *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B* (v nadaljevanju BSSJ) I. Stramljič Breznik iz leta 2004 in
b) monografija *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja* B. Kerna iz leta 2017.

Na osnovi drugega dela je bila narejena tudi prva morfotaktična analiza za slovenščino, predstavljena v članku *Kombinatorika prıponskıh obrazıl v besedotvornıh sestavıh glagolov čutnega zaznavanja* B. Kerna (2020).[2]

2.1 Projekt *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (dalje KOBOS)

Projekt KOBOS (več o projektu v: Kern 2024a: 129–130, Stramljič Breznik 2024: 232–233) je prinesel kar 20 različnih morfotaktičnih raziskav za slovenščino.[3] Med njimi najdemo analize kombinatorike:

- za vzpostavitev meril za uvrstitev besedja v slovar (Kern 2024b),
- izglagolskih in izprislovnih stopenjskih tvorjenk (Voršič, Žele, Ledinek 2024),
- izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* (Kern 2024a),
- izsamostalniških in izpridevniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-ati* (Kern, Stramljič Breznik 2025)
- izprislovnih stopenjskih tvorjenk (Kern, Ledinek 2025),
- izmedmetnih stopenjskih tvorjenk (Stramljič Breznik, Ledinek 2024, Stramljič Breznik 2024a, 2024b),
- feminativov v izsamostalniških besedotvornih nizih (Kern 2023),
- koronabesedja (Pollak, Voršič, Kern, Ulčar 2023).

Del raziskav, narejenih v okviru projekta, se nanaša na avtomatizacijo iskanja besedotvornih nizov v slovenščini (Erjavec idr. 2023). Kar šest projektnih raziskav pa je moč prebrati tudi v pričujoči monografiji, in sicer poleg pričujočega prispevka še raziskave o:

- prvostopenjskih izpridevniških samostalniških izpeljankah in kombinatoriki obrazil *-ica* in *-ec* (Stramljič Breznik),

[2] V njem je bilo analiziranih 34 besedotvornih sestavov z glagoli čutnega zaznavanja, ki zajemajo 751 tvorjenk.

[3] Večina njih je objavljenih, nekaj jih je še v tisku.

- izglagolskih priponskih nizih z izhodiščnimi obrazili *-ač*, *-eva-*, *-av* ter izprislovnih priponskih nizih z izhodiščnim obrazilom *-nji* (Žele, Ledinek, Voršič),
- razmerju med sestavljenimi kretnjami v SZJ in stopenjskimi tvorjenkami v slovenščini, pri čemer je posebna pozornost namenjena iskanju ustreznic v SZJ za tvorjenke v besedotvornih sestavih z glagolskim besedotvornim izhodiščem, zlasti za tvorjenke s pomenom vršilca ali vršilke dejanja, skupnega imena, manjšalnice, svojinskosti in vrstnosti (Kulovec, Jerko, Kern),
- terminologiji s področja stopenjskega besedotvorja (Kern),
- izboljšavah avtomatske morfemizacije za slovenščino (Pranjić, Pollak).[4]

3 Izsamostalniški besedotvorni nizi v slovenščini

Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B (v nadaljevanju BSSJ) I. Stramljič Breznik (2004) vsebuje 4582 tvorjenk s samostalniškim izhodiščem besedotvornega sestava, kar je kar slaba polovica vseh tvorjenk v BSSJ-ju (48 %; vseh tvorjenk, zajetih v okviru projekta KOBOS je 9458). Od tega jih 1291 izkazuje kombinatoriko dveh ali več besedotvornih obrazil, kar je 28 % vseh. Med njimi je 719 različnih priponskih nizov, kar pomeni, da je povprečno število tvorjenk na niz 1,8.

3.1 Najpogostejši priponski nizi

V nadaljevanju prikazujemo 20 najpogostejših priponskih nizov, število tvorjenk, ki izkazujejo posamezno kombinatoriko, primere tvorjenk in besedotvorne modele, iz katerih je razvidna stopnja tvorjenosti in besednovrstna pripadnost tvorjenk v posameznem besedotvornem nizu.[5]

[4] Podrobneje je vsebina prispevkov v okviru projekta KOBOS opisana v članku *Kombinatorika izhodiščnega obrazila* -ati *v slovenščini* B. Kern in I. Stramljič Breznik (2025).

[5] V prikazu zaradi avtomatskega zbiranja podatkov ni razvidno ločevanje med obraziloma *-en* in *-ni*.

	Priponski niz	Št. različnih tvorjenk	Primeri tvorjenk	Besedotvorni model
1	-en + -ost	29	*briljantnost, bistvenost*	S,Ad,S
2	-irati + -anje	28	*betoniranje, balzamiranje*	S,V,S
3	-ni + -ik	22	*bančnik, baletnik*	S,Ad,S
4	-ni + -ica	22	*bisernica, biljardnica*	S,Ad,S
5	-iti + -enje	21	*blatenje, brazgotinjenje*	S,V,S
6	-irati + -n	20	*balzamiran, bojkotiran*	S,V,Ad
7	-ati + -anje	19	*barvanje, bobnanje*	S,V,S
8	-ar + -ski	18	*balonarski, bibliotekarski*	S,S,Ad
9	-irati + -oč	18	*bankrotirajoč*	S,V,Ad
10	-ar + -ev	16	*bajtarjev, balonarjev*	S,S,Ad
11	-en + -o	15	*bistveno, bedno*	S,Ad,Adv
12	-ati + -oč	13	*bobnajoč, brzdajoč*	S,V,Ad
13	-ar + -ica	13	*balonarica, bajtarica*	S,S,S
14	-ar + -ka	13	*bibliotekarka, bajtarka*	S,S,S
15	-ar + -stvo	11	*bibliotekarstvo, balonarstvo*	S,S,S
16	-ist + -ka	10	*badmintonistka, biciklistka*	S,S,S
17	-ovati + -anje	8	*botrovanje*	S,V,S
18	-ica + -in	8	*babičin, barabičin*	S,S,Ad
19	-ast + -o	8	*bedasto, banjasto*	S,Ad,Adv
20	-av + -ost	8	*bulavost, brkavost*	S,Ad,S

Tabela 1: Najpogostejši priponski nizi v besedotvornih sestavih s samostalniškim izhodiščem na B.

Zgornja lista kaže, da so med prvimi 20 najpogostejšimi priponskimi nizi le dvopriponski; tovrstnih tvorjenk je 320. Največ tvorjenk (127) ima glagolsko izhodiščno priponsko obrazilo, in sicer so to zlasti glagoli na *-irati* (*balzamirati*) ter tudi na *-iti* (*blatiti*), *-ati* (*barvati*) in *-ovati* (*botrovati*). V večini primerov je v skladenjskih podstavah *delati s čim* (z *barvo, betonom, blatom, balzamom*), gre torej za sredstvo dejanja, najdemo pa tudi primer za *delati kot* (*boter*), torej je aktualen pomen 'posnemati'. Omenjeni glagoli so v nadaljevanju družljivi s samostalniškimi priponskimi obrazili na *-anje, -enje* s pomenom dejanja (*betoniranje, blatenje, barvanje*) in deležniškimi na *-n* in *-č*: *bankrotiran, bobnajoč*.

Pridevniška izhodiščna priponska obrazila na *-en, -ni, -ast* in *-av* izkazujejo 104 tvorjenke tipa *briljanten, biserni, bedast, bulav*. Označujejo torej tako

lasnost, snovnost, podobnost in stanje. Priponsko obrazilo *-en* je v nadaljevanju družljivo z *-ost* – gre za najpogostejšo kombinacijo med vsemi izsamostalniškimi stopenjskimi tvorjenkami[6] – v pomenu 'lastnost'. Z *-ost* je družljivo tudi *-av* (*bulavost*). Obrazilo *-ni* je družljivo z *-ik* 'član' (*baletnik, bančnik*) in *-ica* z dvema pomenoma: 'članica' (*baletnica, bančnica*) in 'prostor' (*biljardnica*). S prislovnim obrazilom *-o* sta družljiva *-en* (*bistveno, bedno*) in *-ast* (*bedasto, banjasto*).

Na tretjem mestu so samostalniška izhodiščna priponska obrazila (89 tvorjenk), med katerimi po produktivnosti izstopa *-ar*. Ta ima zlasti pomen opravkarja (*balonar*), prebivalca (*bajtar, brlogar* – Ž-) ali pa člana, pripadnika (*bibliotekar*). Te tvorjenke so v nadaljevanju družljive s samostalniškimi obrazili: s feminativnima *-ica* (*balonarica*) in *-ka* (*bibliotekarka*) ter *-stvo* v pomenu 'dejavnost' (*bibliotekarstvo*). Družljive pa so tudi s pridevniškima *-ski* 'povezanost' (*bibliotekarski*) in *-ev* 'svojina' (*bajtarjev, balonarjev*). Poleg *-ar* kot izhodiščni priponski obrazili nastopata tudi *-ist* 'opravkar' (*biciklist*), ki je družljivo s feminativnim *-ka* (*biciklistka*), *-ica* pa s svojilnim *-in* (*babičin*).

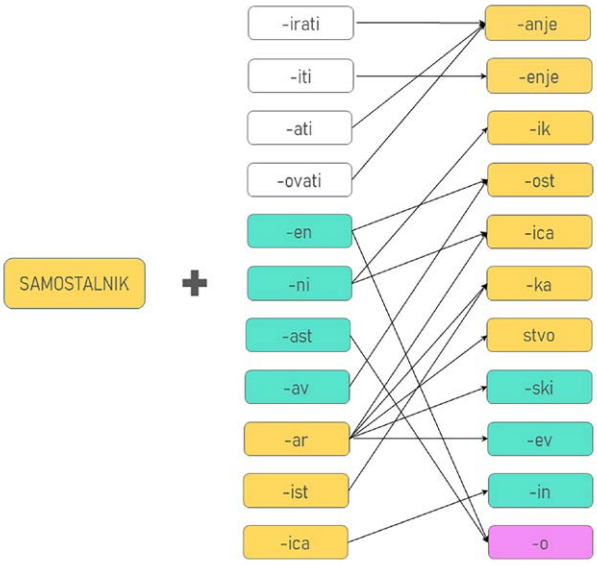

Slika 1: Kombinatorika 20 najpogostejših priponskih nizov

[6] Enako je potrdila tudi raziskava, ki je bila narejena na gradivu izglagolskih stopenjskih tvorjenk (Kern 2020: 72) in tudi delovno gradivo z analizo izglagolskih stopenjskih tvorjenk v okviru projekta KOBOS, ki ga je pripravila I. Voršič.

3.2 Najpogostejši tripriponski nizi

	Priponski niz	Št. različnih tvorjenk	Primeri tvorjenk	Besedotvorni model
1	-ni + -ica + -in	5	*baletničin*	S,Ad,S, Ad
2	-ar + -ica + -in	4	*balonarčin, bajtaričin*	S,S,S,Ad
3	-ni + -ik + -ski	4	*bombniški, borzniški, baletniški, bančniški*	S,Ad,S,Ad
4	-irati + -n + -ost	4	*blokiranost, balzamiranost*	S,V,Ad,S
5	-ati + -ar + -ev	4	*boksarjev, bobnarjev*	S,V,S,Ad
6	-ati + -ar + -ski	4	*boksarski, balinarski, bordarski, bobnarski*	S,V,S,Ad
7	-irati + -er + -ka	3	*bleferka, bankroterka*	S,V,S,S
8	-irati + -er + -ev	3	*bleferjev*	S,V,S,Ad
9	-ati + -ar + -stvo	3	*balinarstvo, bobnarstvo*	S,V,S,S
10	-en + -ost + -ni	3	*barvnosten*	S,Ad,S,Ad

Tabela 2: Najpogostejši tripriponski nizi v besedotvornih sestavih s samostalniškim izhodiščem na B.

Zgornja tabela prikazuje 10 najpogostejših tripriponskih nizov. Tovrstno kombinatoriko izkazuje 37 različnih tvorjenk, pri čemer je najproduktivnejši niz *-ni + -ica + -in* s petimi tvorjenkami (tip *baletničin*), preostali pa se pojavljajo s 3 ali 4 primeri tvorjenk.

Prevladujejo priponski nizi z glagolskim izhodiščnim obrazilom (skupaj 21 tvorjenk): glagoli na *-ati* (*boksati, bordati, balinati*), na *-irati* (*balzamirati, blokirati, blefirati*). Kot že pri dvopriponskih nizih je tudi tu v skladenjskih podstavah večinoma *delati s čim* (z *balinom, bobnati, bordati, balzamirati*), gre torej za sredstvo dejanja, ali pa *delati kaj* (*blok, blef, boks*). Te glagolske tvorjenke so na drugi tvorbeni stopnji družljive z *-ar* ‘vršilec’ (*boksar, bobnar*), te pa v nadaljevanju s *-stvo* ‘dejavnost’ (*balinarstvo, bobnarstvo*), z vrstnim *-ski* (*boksarski, bordarski*) in s svojilnim *-ev* (*bobnarjev*). Na drugi tvorbeni stopnji se z glagolskim *-irati* druži tudi *-er* ‘vršilec’ (*bankroter*, *blefer*), ki se mu na tretji stopnji lahko pridruži še feminativni *-ka* (*bleferka*) in svojilni *-ev* (*bleferjev*). Priponsko obrazilo pa je družljivo tudi z deležniškim *-n* (*balzamiran, blokiran*), na tretji tvorbeni stopnji še z *-ost* ‘lastnost, stanje’ (*balzamiranost, blokiranost*).

Pomemben delež predstavljajo tudi nizi z izhodiščnima pridevniškima obraziloma *-en* oziroma *-ni* (12 tvorjenk). Na drugi stopnji je *-ni* družljiv še z *-ica* 'članica' ter v nadaljevanju svojilnim *-in* (*baletničin*); poleg tega pa na drugi stopnji z *-ik* 'član' (*baletnik, bančnik, borznik*) in 'prostor' (*bombnik*), ki je na tretji stopnji družljiv še z vrstnim *-ski* (*bombniški, borzniški*). Omeniti velja še družljivost *-en* z lastnostnim *-ost* (*barvnost*) in na tretji stopnji z vrstnim *-ni* (*barvnostni*).

Med tripriponskimi nizi najdemo tudi enega s samostalniškim izhodiščnim obrazilom, in sicer z *-ar* 'opravkar' (*balonar*) oziroma 'prebivalec' (*bajtar*), ki je družljivo s feminativnim *-ica* (*balonarica*, *bajtarica*), ta pa na tretji stopnji še s svojilnim *-in* (*bajtaričin*).

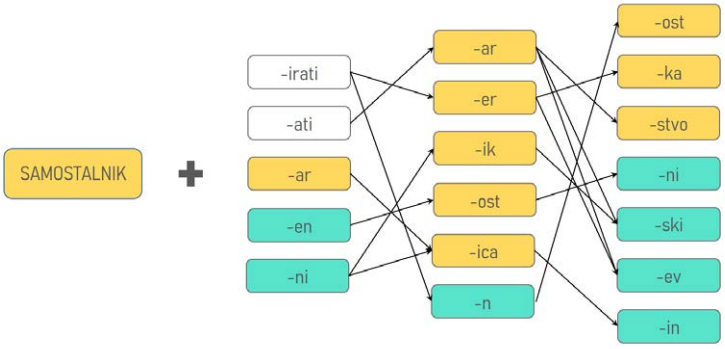

Slika 2: Kombinatorika najpogostejših tripriponskih nizov

3.3 Štiripriponski nizi

	Priponski niz	Št. različnih tvorjenk	Primeri tvorjenk	Besedotvorni model
1	-ji + -ast + -en + -ik	1	**božjastnik*	S,Ad,Ad,Ad,S
2	-ji + -ast + -en + -ica	1	**božjastnica*	S,Ad,Ad,Ad,S
3	-ji + -ast + -en + -ež	1	**božjastnež*	S,Ad,Ad,Ad,S
4	-en + -jak + -ar + -ica	1	*pobožnjakarica*	S,Ad,S,S,S
5	-en + -eti + -l + -ež	1	*pobesnelež*	S,Ad,V,Ad,S

Tabela 3: Štiripriponski nizi v besedotvornih sestavih s samostalniškim izhodiščem na B.

Vsi štiripriponski nizi v BSSJ-ju izhajajo iz dveh besedotvornih sestavov: *bog* in *bes*, za vsakega od njih pa najdemo po en primer. Pri tvorjenkah z izhodiščnim obrazilom *-ji* 'povezanost' (*božji*) BSSJ pripisuje družljivost na drugi stopnji z *-ast* (*božjast*), čeprav *Etimološki slovar slovenskega jezika* navaja, da gre za »verjetno sklopljeno in po haplologiji skrajšano iz *božja oblast*«. Med štiripriponskimi nizi tako najdemo le dva zanesljiva primera: (a) *pobožnjakarica* z izkazano kombinatoriko *-en* + *-jak* 'nosilec lastnosti' + *-ar* 'stopnjevalnost' + feminativni *-ica* in (b) *pobesnelež* z izkazano kombinatoriko *-en* + *-eti* + *-l* + *-ež*.

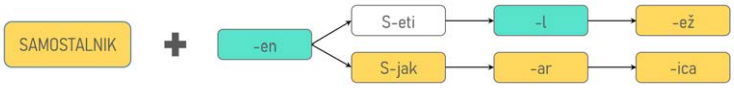

Slika 3: Kombinatorika štiripriponskih nizov

4 Avtomatsko luščenje besedotvornih nizov

4.1 Projekt KOBOS (učna množica BSSJ)

V projektu KOBOS je avtomatsko iskanje besedotvornih nizov potekalo na osnovi BSSJ-ja, ki je bil najprej pretvorjen v TEI Lex0 in nato zaradi lažje obdelave še v TSV z informacijami o »besedni družini«, lemi, tvorbeni stopnji, nizu ter morfemih in njihovih tipih (npr. pripona) (Erjavec idr. 2023).[7] Iz BSSJ-ja so nato iz parov *netvorjena beseda* → *tvorjenka* (z morfemsko segmentacijo in oznako besedne vrste) avtomatsko inducirali abstrahirane nize morfemov (npr. VERB:X-evati → NOUN:X-anje), pri čemer so se omejili na predvsem na priponska obrazila (Erjavec idr. 2023). Te abstrahirane nize so potem množično aplicirali na leme z oznakami besedne vrste iz dveh večjih korpusov (leksikon Sloleks in iz metaFide) in SSKJ-ja. Avtomatski postopek je s tem razširil nabore besedotvornih nizov iz BSSJ-ja na celotno besedje slovenskega jezika, vendar z izrazito razliko v kakovosti med viroma: Sloleks je dal bistveno manj šuma kot metaFida,[8] kar smo potrdili tudi z ročno presojo vzorca avtomatsko izluščenih nizov (Erjavec idr. 2023).

[7] Fazo avtomatskega iskanja tvorjenk po korpusnih in slovarskih virih je opravil T. Erjavec.

[8] Izredno velik šum se pojavi že v izhodiščih besedotvornih nizov, kjer neredko najdemo *nebesede*.

Na podlagi opisanega procesa je za tvorjenke z besedotvornim modelom S,Ad,S in kombinatoriko *-en* (*-ni*) + *-ost*, ki je najpogosteje izkazana kombinacija priponskih obrazil pri izsamostalniških stopenjskih tvorjenkah, orodje našlo 959 kandidatov besedotvornih nizov (za ilustracijo je naveden le izsek).

finale → finalen → finalnost;
flegmatik → flegmatičen → flegmatičnost;
fluid → fluiden → fluidnost;
fosil → fosilen → fosilnost;
frekvenca → frekventen → frekventnost;
gib → giben → gibnost;
glas → glasen → glasnost;
glasija → glasen → glasnost;
global → globalen → globalnost;
gmota → gmoten → gmotnost;
gnus → gnusen → gnusnost;
god → goden → godnost;
gospodar → gospodaren → gospodarnost;
govor → govoren → govornost;
graja → grajen → grajenost;
gramatik → gramatičen → gramatičnost;
gramatika → gramatičen → gramatičnost;
grenkoba → grenkoben → grenkobnost;
groteska → grotesken → grotesknost;
groza → grozen → groznost;
grozota → grozoten → grozotnost;

Slika 1: Prikaz izseka avtomatsko generiranih kandidatov besedotvornih nizov s priponsko kombinatoriko *-en* (*-ni*) + *-ost*.

Poudariti gre, da pri avtomatskem iskanju v primeru obrazila *-en* ni bilo moč zagotoviti razlikovalnosti med *-en* in *-ni*. Med 959 kandidati besedotvornih nizov z omenjeno kombinatoriko je bilo ustreznih 233, kar predstavlja 24-odstotno uspešnost.[9] V nadaljevanju navajamo nekaj primerov:

[9] Pri nekaterih primerih je možnih več interpretacij tvorbe, zato je število ustreznih besedotvornih nizov razumeti nekoliko relativno. Merilo za prepoznavanje ustreznosti je bila umeščenost posameznih stopenjskih tvorjenk v slovarskih virih (pri čemer niso bile upoštevane sistemske tvorjenke v Slovenskem pravopisu 2001, ki so brez potrditev v rabi, tj. korpusih) in/ali pa vsaj ena prepričljiva pojavitev v korpusu Gigafida 2.0.

apokrif → apokrifen → apokrifnost;
barok → baročen → baročnost;
barva → barven → barvnost;
božjast → božjasten → božjastnost;
debil → debilen → debilnost;
elita → eliten → elitnost;
finale → finalen → finalnost;
humor → humoren → humornost;
ideja → idejen → idejnost;
jeklo → jeklen → jeklenost;
konflikt → konflikten → konfliktnost;
kriminal → kriminalen → kriminalnost;
les → lesen → lesenost;
mast → masten → mastnost;
med → meden → medenost;
megla → meglen → meglenost;
nonšalanca → nonšalanten → nonšalantnost;
okus → okusen → okusnost;
plastika → plastičen → plastičnost;
relief → reliefen → reliefnost;
sok → sočen → sočnost;
strup → strupen → strupenost;
suicid → suiciden → suicidnost;
takt → takten → taktnost;
ustava → ustaven → ustavnost;
vesolje → vesoljen → vesoljnost;
zrak → zračen → zračnost;

Slika 2: Prikaz izseka ustrezno avtomatsko generiranih kandidatov besedotvornih nizov s priponsko kombinatoriko *-en* (*-ni*) + *-ost*.

4.2 Luščenje besedotvornih nizov z UI

4.2.1 S pozivom »Navedi 100 primerov tvorjenk, ki imajo v izhodišču netvorjeni samostalnik, iz katerega je tvorjen pridevnik na *-en*, na drugi stopnji tvorbe pa samostalnik na *-ost*, npr. primer: elita > eliten > elitnost, sok > sočen > sočnost.« je različica ChatGPT-ja 5.2 navedla kandidate besedotvornih nizov (vzorec je podan spodaj), med katerimi je 59-odstotkov ustreznih. Poudariti gre, da je bila tudi tu razlikovalnost *-en* : *-ni* zanemarjena.

alkohol > alkoholen > alkoholnost
alternativa > alternativen > alternativnost
barva > barven > barvenost
barva > barven > barvnost
bombaž > bombažen > bombažnost
cvet > cveten > cvetnost
humor > humoren > humornost
ideal > idealen > idealnost
kot > koten > kotnost
les > lesen > lesenost
logika > logičen > logičnost
magnet > magneten > magnetnost
mast > masten > mastnost
mir > miren > mirnost
okus > okusen > okusnost
pot > poten > potnost
red > reden > rednost
sok > sočen > sočnost
sreča > srečen > srečnost
žamet > žameten > žametnost

Med neustreznimi primeri najdemo take, kjer:

- tvorjenka na *-ost* v rabi ni potrjena, npr. *kost* → *kosten* (dejansko *kostni*) → *kostnost*, *usnje* → *usnjen* → *usnjenost*, *slama* → *slamen* (dejansko *slamni*) → *slamnost*, *para* → *paren* (dejansko *parni*) → *parnost;*
- prvostopenjska pridevniška tvorjenka nima obrazila *-en* (oziroma *-ni*), ampak *-alen* ali *-aren*: npr. *forma* → *formalen* → *formalnost*; *element* → *elementaren* → *elementarnost*;
- je besedotvorno izhodišče napačno: *delo* → *delaven* → *delavnost*; *virus* → *viralen*[10] → *viralnost*.

Primer hipotetičnega besedotvornega niza *kost* → *kosten* (dejansko *kostni*) → *kostnost* kaže na omejitev v morfemski kombinatoriki, ki jo je omenjala že Vidovič Muha (2011: 104) in govori o tem, da samostalniške tvorjenke na *-ost* iz vrstnih pridevnikov z obrazilom *-ni* na podstavi iz konkretnih samostalnikov niso mogoče. Dodati pa velja, da je ravno pričujoča raziskava pokazala, da omenjena omejitev ne velja v popolnosti: npr. *magnet* → *magnetni*

[10] Angleški pridevnik *viral* je sicer nastal s krnitvijo samostalnika *virus* (https://www.merriam-webster.com/dictionary/viral), vendar je pridevnik *viralen* prevzet, zato *virus* ne more biti izhodišče besedotvornega niza.

→ *magnetnost, kot* → *kotni* → *kotnost*. V prvem primeru je drugostopenjska tvorjenka vključena v SSKJ 2, ima pa tudi korpusne potrditve, v drugem pa *kotnost* sicer ni vključena v slovarske vire, ima pa potrditve v korpusnem gradivu: npr. *kotnost planetov* (Enciklopedija astrologije, 1991). V primeru prvostopenjskih pridevnikov na *-en*, ki prvotno pomenijo snovnost in lahko preidejo v polje lastnosti, pa drugostopenjske tvorjenke na *-ost* seveda niso posebnost: *les* → *lesen* → *lesenost*, kar potrjujejo tako iztočnica v SSKJ-ju 2 'negibnost, togost' oziroma 'nerodnost, okornost' kot korpusni zgledi, npr. *O njegovi lesenosti kroži veliko anekdot*. Drugostopenjska tvorjenka v besedotvornem nizu *steklo* → *steklen* → *steklenost* sicer ni vključena v slovarske vire, ima pa potrditev v korpusnem gradivu: *v oči pa se je naselila čudna steklenost pogledov* (Mladina, 2001).

4.2.2 Ustreznost avtomatsko najdenih primerov besedotvornih nizov je odvisna od njihove kompleksnosti. Na slednje opozarja tudi Čibej (2021: 155), ko govori – sicer zgolj v kontekstu iskanja besedotvornih parov motivirajoče in motivirane besede in ne na ravni besedotvornih nizov ali celotnih besedotvornih sestavov –, da je ustreznost odvisna od »predvidljivosti in produktivnosti pravila«.[11] V omenjeni raziskavi ocenjuje, da je metoda strojnega luščenja besedotvornih parov v povprečju učinkovita v približno 75–80 % primerov. Dodati gre, da je strojno luščenje besedotvornih nizov oteženo zlasti v primeru:[12]

- tvorjenk z ničtim obrazilom,[13] ker strojno orodje v tem primeru težko loči med motivirajočo in motivirano besedo, saj je slednja po obsegu krajša in na videz »preprostejša«;
- nizov, pri katerih prihaja do glasovnih sprememb v korenskem delu (npr. prevoj);
- besedotvornih nizov, kjer se na posamezni tvorbeni stopnji pojavijo predponska obrazila.[14]

[11] Pravilo Čibej razume kot abstrahiran opis besedotvornega niza, npr. S → Ad:-en (prim. Erjavec idr. 2023).

[12] Ugotovitev izhaja tudi iz ročnega pregledovanja avtomatsko izluščenih besedotvornih nizov v okviru projekta KOBOS.

[13] Interpretacija tovrstnih tvorjenk je tudi sicer pogosto neenoznačna.

[14] Strojno luščenje samostalnike s predponskim obrazilom in ničtim priponskim obrazilom pogosto prepozna kot netvorjene (npr. *odgovor*, *zapis*).

Glede na to, da je v primeru iskanja tvorjenk z besedotvornim modelom S,Ad,S in izkazano kombinatoriko *-en* (*-ni*) + *-ost* ChatGPT sorazmerno dobro opravil nalogo, velja učinkovitost omenjenega UI orodja preveriti tudi na kompleksnejšem iskalnem pogoju. Izbrana sta bila dva primera: (a) izsamostalniški tristopenjski niz s kombinatoriko *-irati* + *-n* + *-ost* ter (b) izsamostalniški štiristopenjski niz s kombinatoriko *-en* + *-jak* + *-ar* + *-ica*.

V primeru (a) je poleg v pozivu navedenih zgledov *blok* → *blokirati* → *blokiran* → *blokiranost* in *balzam* → *balzamirati* → *balzamiran* → *balzamiranost* ChatGPT našel še 9 primerov, med katerimi so 4 ustrezni (44-% uspešnost): *asfalt* → *asfaltirati* → *asfaltiran* → *asfaltiranost*; *parfum* → *parfumirati* → *parfumiran* → *parfumiranost* (slednja tvorjenka ima sicer le eno pojavitev v Gigafidi); *program* → *programirati* → *programiran* → *programiranost*; *test* → *testirati* → *testiran* → *testiranost*. Ob ponovitvi poziva, naj navede še 10 novih primerov, jih je izpisal 10, med katerimi so bili ponovno 4 ustrezni (40-% uspešnost): *filter* → *filtrirati* → *filtriran* → *filtriranost; koda* → *kodirati* → *kodiran* → *kodiranost; krom* → *kromirati* → *kromiran* → *kromiranost; profil* → *profilirati* → *profiliran* → *profiliranost*, pri čemer so v primeru *filtra* in *kroma* tretjestopenjske tvorjenke na *-ost* zelo redke (z eno pojavitvijo v Gigafidi). Pri treh primerih pa je besedotvorni niz sicer sistemsko ustrezen, a tvorjenka na *-ost* ni potrjena.

V primeru (b) pa je poleg v pozivu navedenega zgleda: *bog* → *pobožen* → *pobožnjak* → *pobožnjakar* → *pobožnjakarica* ChatGPT navedel še primerov 9 primerov, med katerimi pa je eden ustrezen (11-% uspešnost): *pamet* → *pameten* → *pametnjak* → *pametnjakar* → *pametnjakarica*. Vsi drugi predlogi so bili neustrezni, že na drugi stopnji je bila navedena neobstoječa beseda.

5 Zaključek

Obravnava izsamostalniških besedotvornih nizov v slovenščini z vidika morfotaktike je pokazala, da kar 48 % vseh tvorjenk (4582) v *Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika* predstavljajo tvorjenke s samostalniškim besedotvornim izhodiščem. Med njimi jih 1291 ali 28 % izkazuje kombinatoriko dveh ali več besedotvornih obrazil, pri čemer v tem naboru tvorjenk najdemo 719 različnih priponskih nizov, kar pomeni, da je povprečno število tvorjenk na niz 1,8.

Največ izsamostalniških besedotvornih nizov izkazuje dvopriponsko kombinatoriko – med dvajsetimi najpogostejšimi kombinacijami najdemo le dvopriponske nize, ki se pojavljajo pri skupno 320 tvorjenkah. Tripriponski nizi so v gradivu že redki (najpogostejših 10 potrjuje le 37 tvorjenk), štiripriponski pa predstavljajo skrajni rob sistema z dvema tvorjenkama v BSSJ-ju.

Med dvopriponskimi nizi jih ima največ glagolsko izhodiščno priponsko obrazilo (v skladenjskih podstavah so najpogosteje *delati s čim*, vendar tudi *delati kot* (pomen 'posnemati')). Ti so v nadaljevanju družljivi s samostalniškimi priponskimi obrazili na *-anje, -enje* s pomenom dejanja in deležniškimi na *-n* in *-č*. Tudi pri tripriponskih nizih jih ima največ glagolsko izhodiščno priponsko obrazilo (Spo *delati s čim* ali *delati kaj*). Te glagolske tvorjenke so na drugi tvorbeni stopnji družljive z *-ar* 'vršilec', te pa v nadaljevanju s *-stvo* 'dejavnost', z vrstnim *-ski* in s svojilnim *-ev*. Vsi štiripriponski nizi v BSSJ izhajajo iz dveh besedotvornih sestavov: *bog* in *bes*, za vsakega od njih pa najdemo dejansko potrjen le po en primer: *-en* + *-jak* + *-ar* + *-ica* (*pobožnjakarica*) in *-en* + *-eti* + *-l* + *-ež* (*pobesnelež*).

Prispevek prikaže tudi primerjavo dveh pristopov avtomatskega luščenja besedotvornih nizov: avtomatskega luščenja iz učne množice BSSJ in iskanja z velikimi jezikovnimi modeli (ChatGPT 5.2). Rezultati potrjujejo, da je uspešnost neposredno odvisna od kompleksnosti iskalnega pogoja in od stopnje sistemske predvidljivosti. Pri relativno neproblematičnem modelu S,Ad,S z *-en* (*-ni*) + *-ost* je avtomatsko iskanje našlo veliko kandidatov, a je bila natančnost nizka (24 %). Pri uporabi UI pa je bila pri istem tipu niza ustreznost višja (59 %), vendar se je pri kompleksnejših nizih izrazito znižala (ok. 40–44 % pri *-irati* + *-n* + *-ost* in le 11 % pri *-en* + *-jak* + *-ar* + *-ica*). To kaže, da UI lahko učinkovito podpira generiranje kandidatnih seznamov, nikakor pa (zaenkrat) ne more nadomestiti jezikoslovne verifikacije, še posebej pri daljših in kompleksnejših besedotvornih nizih, zlasti pa tistih, ki vsebujejo tvorjenke z ničtimi obrazili, tvorjenke s predponskimi obrazili ipd.

Viri in literatura

Iwona Burkacka, 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

ChatGPT 5.2 (15. december 2025)

Čibej, Jaka, 2021: Strojno luščenje medbesednih povezav v oblikoslovnem leksikonu Sloleks 2.0. V: *Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode*. Ur. Arhar Holdt, Špela. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 125–159. DOI: https://doi.org/10.4312/9789610605478.

Dragićević, Rajna, 2020: Статус деривационих односа у лексикологији. V: *Граматика у огледалу семантике*. Ur. Rajna Dragićević. Beograd: Čigoja štampa. 113–118.

Erjavec, Tomaž, Pranjić, Marko, Pelicon, Andraž, Kern, Boris, Stramljič Breznik, Irena, Pollak, Senja, 2023: Automating derivational morphology for Slovenian. *eLex 2023 : electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023) : proceedings of the eLex 2023 conference : [Brno*], 27–29 June 2023. Ur. Marek Medveď idr. Brno: Lexical Computing CZ. 449–465. https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/92.pdf.

Gigafida 2.2, viri.cjvt.si/gigafida, dostop 15. 12. 2026.

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje (Na primeru glagolov čutnega zaznavanja)*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU. https://omp.zrc-sazu.si/zalozba/catalog/book/1082.

Kern, Boris, 2020: Kombinatorika priponskih obrazil v besedotvornih sestavih glagolov čutnega zaznavanja. *Pogled v jezik in iz jezika : Adi Vidovič Muha ob jubileju*. Ur. Mira, KRAJNC IVIČ, Andreja ŽELE. Maribor: Univerzitetna založba: = University Press, 67–79.

Kern, Boris, 2023: Feminativi v izsamostalniških besedotvornih nizih. *Naslavljanje raznolikosti v jeziku in književnosti*. Ur. Jožic Jožef-Beg idr. (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 33). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 197–205. https://zdsds.si/tiski/kongresni_zborniki/#flipbook-df_5422/1/

Kern, Boris, 2024a: Priponski nizi izsamostalniških stopenjskih tvorjenk z izhodiščnim obrazilom *-iti* v slovenščini. *Južnoslovenski filolog* 80/2. 127–139.

Kern, Boris, 2024b: *Considering word formation in compiling dictionaries. Lexicography and Semantics : proceedings of the XXI EURALEX International Congress, 8-12 October 2024*, *Cavtat, Croatia*. Ur. Kristina Štrkalj Despot. Zagreb: Institut za hrvatski jezik. 438–448. https://euralex.jezik.hr/wp-content/uploads/2021/09/Euralex-XXI-proceedings_1st.pdf.

Kern, Boris, Ledinek, Nina, 2025: Izprislovne stopenjske tvorjenke. *Škrabčevi dnevi 13: zbornik prispevkov s simpozija 2023*. Ur. Franc Marušič, Maja Melinc Mlekuž, Petra Mišmaš, Rok Žaucer. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici 2025. 16–28. https://ung.si/media/publishing/2025/03/12/08/24/17/Zbornik-SD13-2025-koncna.pdf

Kern, Boris, Stramljič Breznik, Irena, 2025: Kombinatorika izhodiščnega obrazila -ati v slovenščini. *Slavistična revija*, letn. 73, št. 2. 329–346. DOI: https://doi.org/10.57589/srl.v73i2.

Slovar slovenskega knjižnega jezika 2. www.fran.si.

Slovenski etimološki slovar[3], www.fran.si.

Pollak, Senja, Voršič, Ines, Kern, Boris, Ulčar, Matej, 2023: Novel Slovenian COVID-19 vocabulary from the perspective of naming possibilities and word formation. *eLex 2023 : electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023) : proceedings of the eLex 2023 conference : [Brno], 27–29 June 2023*. Ur. Marek Medveď idr. Brno: Lexical Computing CZ. 419–438. https://elex.link/elex2023/wp-content/uploads/92.pdf.

Skarżyński, Mirosław 2003: Słowotwórcze gniazda odczasownikowe (charakterystika wstępna). *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia – metoda – zastosowania*. Ur. Mirosław Skarżyński. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

Stramljič Breznik, Irena, Ledinek, Nina, 2024: Kvantitativni podatki o besedotvornih modelih in priponskih nizih izmedmetnih tvorjenk v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na b. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 16. 59–85.

Stramljič Breznik, Irena, 2024a: Značilnosti izmedmetnih priponskih nizov v Besednodružinskem slovarju slovenskega jezika za iztočnice na b. *Slavia Centralis*. 17/1. 1–17.

Stramljič Breznik, Irena, 2024b: Izmedmetna tvorba glagolov – tvorbene značilnosti skupine s pomenom 'oglašati se' in 'govoriti'. *Tendencii vo zboroobrazuvanjeto na glagolite vo slovenskite jazici = Word-formation tendencies of verbs in Slavic languages = Tendencii slovoobrazovanija glagolov v slavjanskih jazykah*. Ur. Lidija Arizankovska. Skopje: Filološki fakultet »Blaže Koneski«. 327–343.

Voršič, Ines, Žele, Andreja, Ledinek, Nina, 2024. Od skladenjskega do stopenjskega besedotvorja pri prikazu tvorbenih zmožnosti izbranih glagolov in prislovov. *Slavistična revija* 72/4. 369–388. https://srl.si/ojs/srl/article/view/4221.

Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženk*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.

Vidovič Muha, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

MORPHOTACTICS OF NOMINAL MULTISTAGE DERIVATIVES IN SLOVENIAN

The analysis of nominal word-formation chains in Slovenian from a morphotactic perspective has shown that as many as 48% of all derived lexemes (4,582) in the *Slovenian Word Family Dictionary (A Test Volume for Headwords beginning with B)* by Irena Stramljič Breznik are formations with a nominal word-formational base. Of these, 1,291 (28%) display the combinatorics of two or more formants. Within this set of formations, 719 different suffixal chains are attested, which means that the average number of formations per chain is 1.8.

Most nominal word-formation chains exhibit two-suffix combinatorics: among the twenty most frequent combinations, only two-suffix chains occur (with 320 derivatives). Three-suffix chains are already rare in the material (the ten most frequent account for only 37 derivatives),

while four-suffix chains represent the extreme periphery of the system and, in BSSJ, are tied to only two derivational bases (*bog* ‘god’ and *bes* ‘fury’).

Among the two-suffix and three-suffix chains, those with a verbal initial suffixal formants are the most numerous. All four-suffix chains in BSSJ stem from the two word-formation nests *bog* and *bes*, and for each of them only one actually attested example is found: *-en* + *-jak* + *-ar* + *-ica* (*pobožnjakarica* ‘female religious hypocrite’) and *-en* + *-eti* + *-l* + *-ež* (*pobesnelež* ‘a raging person’).

A key part of the contribution is a methodological comparison of approaches to identifying chains: automatic extraction from a training set and searching with large language models. The results confirm that success depends directly on the complexity of the search constraint and on the degree of systemic predictability. For the relatively transparent model S,Ad,S with *-en* (*-ni*) + *-ost*, automatic searching yielded many candidates, but precision was low (24%). With AI support (ChatGPT 5.2), the same chain type showed higher adequacy (59%), but performance dropped sharply for more complex chains (approx. 40–44% for *-irati* + *-n* + *-ost* and only 11% for *-en* + *-jak* + *-ar* + *-ica*). This indicates that AI can effectively support the generation of candidate lists, but it cannot (at present) replace linguistic verification, especially for longer and more complex word-formation chains (e.g., those involving intermediate derivatives with zero-morphems, prefixed derivatives).

KEYWORDS: word formation, word-formation chains, formants, morphotactics, artificial intelligence

IV

STOPENJSKO BESEDOTVORJE IN ZGODOVINSKO GRADIVO

Лідія Гнатюк [Lidiia Hnatiuk]

ВТРАЧЕНІ СЛОВОТВІРНІ ГНІЗДА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Відомо, що в процесі історичного розвитку мови словотвірне гніздо, яке трактують як «сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності і об'єднаних спільним коренем» [Клименко, 2007, с. 643], зазнає змін. Чимало словотвірних гнізд, які нова українська літературна мова, що постала на народній основі в першій половині XIX ст. завдяки творчості Івана Котляревського і Тараса Шевченка, успадкувала зі старої української літературної мови, розпалися, бо вихідні слова таких гнізд поступово були витіснені синонімами з народнорозмовного мовлення, що спричинило й заміну одних словотвірних ланцюжків та словотвірних парадигм іншими. Через це сучасна українськомовна людина може сприймати деякі непохідні архаїчні лексеми і деривати від них як неукраїнські, тобто як російські або як елементи суржику, оскільки одиниці таких гнізд збереглися в сучасній російській літературній мові. Насправді вони активно функціонували в староукраїнський період (XIV–XVIII ст.), їх продовжували вживати в новій українській літературній мові аж до першої чверті XX ст., вони й нині побутують в українських говірках [Гнатюк 2023].

Відомо, що сучасна російська літературна мова успадкувала зі старо-російської ту саму книжну основу (з багатьма церковнослов'янізмами), на якій до кінця XVIII століття розвивалася і слов'яноруська (слов'яноукраїнська) мова – один із різновидів староукраїнської літературної мови. Стара українська літературна мова припинила своє існування наприкінці XVIII ст. (останній її видатний представник – Григорій Сковорода [Гнатюк 2010]), тому що на це була спрямована політика Російської імперії, до складу якої

входили українські землі. Отже, після XVIII ст. російська літературна мова плавно продовжила свій розвиток, а нова українська літературна мова завдяки «Енеїді» Івана Котляревського (1798) постала вже на народній основі, хоча ще якийсь час простежуємо зв'язок нової української літературної мови зі староукраїнською книжною традицією.

Відомий «Словарь української мови» (1907–1909) за редакцією Бориса Грінченка (Г), який містив лексику літературної і народнорозмовної української мови XIX ст. та фольклору, зафіксував ті словотвірні гнізда, які побутували в тогочасній українській мові; у сучасній українській літературній мові вони вже втрачені. Вихідними словами таких гнізд є лексеми, успадковані зі старої української літературної мови; наші сучасники сприймають їх як елементи російської літературної мови чи суржику. У реєстровій частині цього словника наведено слова української мови, витлумачено їх по-російськи. Знак = відсилає до вже наведеного в реєстрі українського слова.

Ми обрали для аналізу три словотвірні гнізда з вершинами *воздух, год, жизнь,* яким у сучасній українській літературній мові відповідають *повітря, рік, життя*.

1. Словотвірне гніздо з вершиною *воздух*

У згаданому «Словарі української мови» за редакцією Бориса Грінченка (1907–1909) засвідчено такі словотвірні ланцюжки: *во́здух* 'повітря' → *воздухо́вий* 'повітряний'; *во́здух* → *возду́шний (= воздухо́вий)*; *во́здух* → [*воздя́ний* – цієї лексеми не зафіксовано – Л.Г] → *воздя́но* 'прохолодно'; *по во́здуху пла́вати* → *воздухопла́в* 'аеростат'→ *воздухопла́вець* 'аеронавт' (Г, т. 1, с. 248).

Слово *воздух* було сконструйоване старослов'янськими книжниками в другій половині IX ст. Найдавнішими пам'ятками старослов'янської мови засвідчено *въздоухъ* 'повітря', *въздоушьнъ* 'повітряний' (СС, с.137). Зі старослов'янської ця лексема перейшла в церковнослов'янську та давньоукраїнську (давньоруську) мови: *въздоухъ* 1.'повітря'; 2.'вільний простір'; 3.'простір між землею і небом'; 4.'покров для церковного посуду' (СДЯ, т. 2, с. 46). Природно, що слово закріпилося й у розмовному мовленні. Як багатозначну цю лексему фіксують пам'ятки староукраїнської мови XVI – першої половини XVII ст.: *воздухъ, въздухъ* (*цсл. въздухъ*) 1.'газоподібна речовина,

якою дихають живі істоти'; 2.'простір над землею'; 3. *переносне* 'піднесення, зростання чого-небудь до максимальної величини' (СлУМ, т. 4, с. 174–175). Від наведеного слова зафіксовано похідні *воздушный*, *въздушный* 1.'повітряний'; 2. *переносне* 'повітряний' (про нечисту силу, злих духів, які перебувають у повітрі) (СлУМ, вип. 4, с. 175). Засвідчено також омонім *воздухъ, въздухъ* 'покров для чаші з причастям', а також демінутиви від останнього *воздушокъ, вздушокъ, въздушокъ* (СлУМ, вип. 4, с. 175).

У «Віршах. Приповістях посполитих» К. Зіновієва (початок XVIII ст.) слово зафіксоване з наголосом на другому складі: Же которы(и) зна(и)де(т)сѧ козакъ zдоровыхъ рукъ: / то таки(и) крѣпко моцно и добре тягнетъ лукъ. / Же а(ж) може(т) на ве(р)сту *воздýхъ* zачепити <…> (3, с. 157).

У текстах видатного українського філософа XVIII ст. Г. Сковороди на позначення повітря засвідчено тільки книжну лексему *воздух*: «А когда взойшла денница, / Свищет в той час всяка птица, / Музыкою *воздух* растворенный шумит вкруг» (С, с. 63); «*Воздух* и Солнце всегда с тобою, вездѣ и туне» (С, с. 213); «Нужен *Воздух* – но труден ли?» (С, с. 845) тощо. Мислитель уживав також похідний прикметник: «<…> темна и тонка вода в Облацѣхъ *воздушныхъ* <…>» (С, с. 392); «Возлети сверх стихїи, пролети всю *воздушную* Бездну <…>» (С, с. 797) та ін.

Отже, упродовж століть створене старослов'янськими книжниками слово і похідні від нього були для українців функціонально українськими, вони широко вживалися в українській літературно-писемній мові XIV–XVIII ст.

В «Енеїді» І. Котляревського засвідчено *воздух* (1 раз) (ЛЕК, с. 29) за відсутності *повітря*: «Реветь і душу іспускаєть / І *воздух* грімом наполняєть <…>» (К., с. 156). У XIX ст. для галичан це слово все ще залишалося українським. Наприклад, у «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського (Львів, 1886), який відбиває західноукраїнську мовно-літературну практику другої половини XIX ст., у реєстровій частині наведено *во́здух, воздухо́вий*, *воздухо́вина, воздухови́нний, воздухопла́в, воздухопла́вець, воздýшный* (МНС, т. 1, с. 116). У диференційному словнику української мови П. Білецького-Носенка (перша половина XIX ст.), що містив лексику, яка, на думку автора, відрізнялася від російської, у реєстровій частині подано *вздухъ*, пояснено «1) Воздухъ (атмосфера). <…> 2) Дыханіе» (БН, с. 75).

Про те, що наведені слова не сприймалися як російські й мовною свідомістю інших лінгвістів, свідчать і російсько-українські словники другої половини XIX – поч. XX ст. Так, у праці М. Уманця та А. Спілки (Львів, 1893–1898) відповідником до російського *воздухъ* виступає *повітря, во́здух* (УС, т. 1, с. 89); до *возду́шный – воздухо́вий*, *ле́гкий* (УС, т. 1, с. 89). Наведені синонімічні ряди в перекладній частині ілюструють процес витіснення старих книжних українських лексем словами народної мови.

У «Словарі чужих слів» З. Кузелі і М. Чайковського (Чернівці, 1910), який, за оцінкою самого З. Кузелі, має «чисто українську марку» (СЧС, с. 4), як відповідник до *аер* наведено *повітрє, воздух* (СЧС, с. 7), а низку композитів із першим компонентом *аер-* витлумачено через *воздух* та похідні: *аеробат – такий, що літає по воздусі; аероґрафія – опис воздуха; аерольогія – наука про воздух; аеронавт – воздухоплавець; аеронавтика – наука про воздухоплавство; аероплян – машина до літаня у воздусі; аеростатика – наука про рівновагу воздуха; аерофобія – нервовий страх перед (зимним) воздухом* (СЧС, с. 7–8); *бальон – гумова куля, наповнена воздухом*; *воздушний корабель* (СЧС, с. 35) тощо. Усього лексему *воздух* ужито для тлумачення запозичених слів 32 рази, тоді як *повітрє* – лише двічі, а похідних від нього не зафіксовано.

У російсько-українському академічному словнику 20-х рр. за редакцією А. Кримського і С. Єфремова (1924–1933) відповідником до російського *воздух* є «1) повітря, (редко) – *во́здух,* об(в)ітря» (РУС, т. 1, с. 96), до *воздушный* – «повітряний, (редко) – *воздухо́вий*» (РУС, т. 1, с. 96). У той короткий період українського культурного відродження *во́здух*, *воздухо́вий*, хоча й були марковані позначкою «рідко», не сприймалася лінгвістами як слова неукраїнські.

У «Галицько-руських народних приповідках» (1901–1910), які зібрав і впорядкував І. Франко, засвідчено *Підньили го на возду́хи*. (з коментарем письменника «Говорять про зомлілого або тяжко побитого, якого тверезять держачи на руках» (ГРНП, т. 1, с. 371); *Підньив го на воздухи* (із приміткою «Підняв у повітрє») (ГРНП, т. 2, с. 718) тощо.

«Лексикон львівський: поважно і на жарт» переконує, що в мовленні Львова й дотепер можна почути *воздух* ‘повітря’, *возду́шний* ‘повітряний’ (ЛЛ, с. 173).

Питомість, органічність на українському ґрунті лексеми *воздух* підтверджується її сучасним побутуванням в інших українських говірках,

зокрема Нижньої Наддніпрянщини, бойківських, гуцульських, буковинських: *во́здух* (СГНН, т. 1, с. 191), *воздушо́к* (СГНН, т. 1, с. 192); *воздух, о́здух* (СБГ, т. 1, с. 139); *во́здух* (ГГ, 40), *во́здух* (СБуГ, 63), рідко – *о́здух* (СБуГ, 363) тощо.

«Словник української мови» в 11 т. (Київ, 1970–1980) фіксує тільки омонім *воздух* ‘покривало для церковного посуду з причастям’ (СУМ, т. 1, с. 724). Новий «Словник української мови» за редакцією В. Жайворонка (Київ, 2012) уже зовсім не наводить лексеми *воздух*.

Отже, хоча словотвірне гніздо з вершиною *воздух* уже не функціонує в сучасній українській літературній мові, воно мало тривалу традицію вживання і в літературній, і в розмовній українській мові попередніх епох. Це важливий елемент мовної спадщини українців.

2. Словотвірне гніздо з вершиною *год*

Тривалий період існування в українській мові налічує словотвірне гніздо з вершиною *год* ‘рік’. У «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка засвідчено такі словотвірні ланцюжки: *гід /год → годо́к* зменшув. → *годо́чок* зменшув., *год → годови́й* «годичный, годовой»→ *годови́к* «однолѣток, годовикъ» → *годовичокъ* зменшув. від *годови́к*; *год → годови́й → годови́ни* « = роковини»; *год → годови́й → годови́ще* «годовой срокъ найма»; *год → годови́й → годівщи́на* «1) срочная годовая служба; 2) заработанное за годъ жалованье» (Г, т. 1, с. 298); *той гід → тогід* («=торік») → *тогідний («=торішній»)* (Г, т. 4, с. 271).

Лексема праслов’янського походження *годъ* у першій літературно-писемній мові слов’ян уже була полісемічною: 1. ‘час’; 2. ‘рік’; 3. ‘свято’; 4. (у значенні присудка з інфінітивом) ‘пора, час’ (СС, с. 173). Слово функціонувало в староукраїнській мові XIV–XV ст. зі значенням ‘рік’ (ССУМ, т. 1, с. 247), в українській мові XVI – першої половини XVII ст. у фонетичних варіантах *годь, гудь* ‘рік’ (СлУМ, вип. 6, с. 246).

Лексема *годь* органічно вписана в мовну картину світу Г. Сковороди: «Лутче один день свят от безбожнаго *года*. /Лутче один *год* чист, неж десяток сквернень» (С, с. 74); «Сладости не отлагай на *Год*» (С., с. 729) та ін. Похідних від *год* у текстах Г. Сковороди не засвідчено. І. Котляревський у своїй «Енеїді» лексему *год* ужив 7 разів (ЛЕК, с. 36): «Як під

Бендер'ю воювали, / Без галушок як помирали, / Колись як був голодний *год*» (К, с. 44); «Дорожки всі, всі уголочки, / Всі закоморочки, куточки / Уже не первий знаю *год*» (К, с. 54) та ін. Похідних від *год* і синоніма *рік* у поемі не зафіксовано.

У текстах Г. Квітки-Основ'яненка за наявності синонімів *рік* (Кв, т. 3, с. 107) – *год* (Кв, т. 1, с. 268) останній абсолютно переважає. *Год* і демінутив *годочок* були українськими і для мовної свідомості Тараса Шевченка: «… Його вже й забули, / Чи й був коли? *Год* за *годом* / Три *роди* минули» (Ш, т. 2, с. 90); «Хотілось любити, / Хоть *годочок*, хоть часочок / На світ подивитись» (Ш, т. 2, с. 26) та ін.

П. Білецький-Носенко у своєму диференційному тлумачному словнику української мови (перша половина XIX ст.) у реєстровій частині навів *година, годъ* із поясненням «пора, время; час; счастье» (БН, с. 100). Це свідчить про те, що в названий період лексему *год* уживали й у такому значенні, якого вона не мала в тогочасній російській мові.

У російсько-українському словнику М. Уманця та А. Спілки (Львів, 1893–1898) відповідниками до російського *годъ* виступають *год, рік, лїто* (УС, т. 1, с. 153), причому *год* стоїть на першому місці, що дозволяє припустити, що в синонімічному ряду це слово було найбільш уживаним.

«Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка підтверджує, що лексему *год* широко вживали в народному мовленні в XIX ст. у таких значеннях: «Год 1) Годъ <…>. 2) мн. *года́*. Лѣта. <…>. 3. *У году́ бути*. Служить по найму на годъ . <…>» (Г, т. 1, с. 296–297). Лексикограф зафіксував і демінутиви *годок, годочок* (Г, т. 1, с. 297). У збірці М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» засвідчено паремії «Щоб на той *год* діждати сону топтати» (Н., с. 53); «Влітку день – *год*» (Н., с. 65); «Як поночі в сливи, так я в *ТІ ГОДА* дивлюсь» (Н, с. 69; виокремлено великими літерами упорядником) та ін.

У російсько-українському академічному словнику 20-х рр. XX ст. за редакцією А. Кримського і С. Єфремова відповідниками до російського *год* є *рік, год* (*до год* додано примітку, що західний варіант – *гід*); у перекладній частині наведено демінутиви *годок*, *годочок;* до російської сполуки *из года в год* подано українські відповідники *рік у рік, рік повз рік, год у год*; до *через год – за рік, за год*; до *до истечения года – до року*, *до году*; до *отдавать в наем на год – наймати на рік, у год*; до *служить по найму на год – по года́х*

ходити, у году́ бути та ін. (РУС, т. 1, с. 173). Лексема *год* залишалася для лінгвістів українською, хоча в синонімічному ряду їй передувала лексема *рік*.

В одинадцятитомному «Словнику української мови» *год* наведено із позначками «розмовне, рідко» і пояснено «те саме, що рік» (СУМ, т. 2, с. 102); засвідчено також зменшено-пестливі форми *годок*, *годочок* (СУМ, т. 2, с. 104). Новий академічний словник за ред. В. Жайворонка цих лексичних одиниць уже не містить. *Год* 'рік' побутує в бойківських (СБГ, т. 1, с. 177), буковинських (СбуГ, с. 72), середньонаддніпрянських (ССГ, с. 85), східнослобожанських (СУСГ, с. 82) говірках, у гуцульських засвідчено тільки форму множини *го́ди* 'роки' (ГС, с. 184); у східнослобожанських говірках уживають форму множини *года́* 'вік' (СУСГ, с. 82), на функціонування якої, ймовірно, наклався й вплив російської мови, а також *годова́лий* 'річний', *годови́к* 'річний бичок', *годови́чка* 'річна телиця'(СУСГ, с. 82).

Отже, і словотвірне гніздо з вершиною *год*, уже не вживане в сучасній українській літературній мові, – наша спадщина з попередніх періодів розвитку мови.

3. Словотвірне гніздо з вершиною *жизнь*

«Словарь української мови» за редакцією Б. Грінченка переконує, що словотвірне гніздо з вершиною *жизнь* було органічним складником української мови ще в XIX столітті: *жизнь* «1) Жизнь. 2) = Життя» → *жизний* «1) Жизненный. 2) Плодородный, плодоносный» → *жи́зність* «1) Жизнь, жизненность. 2) Плодородность, плодоносность»; *жизний* → *жизняни́й* «жизненный» (Г, т. 1, с. 484).

Лексема праслов'янського походження *жизнь* 'життя' понад 100 разів засвідчена вже в першій літературно-писемній мові слов'ян (СС, с. 218); від неї зафіксовано також похідні гапакси *жизнодавьць* 'той, хто дає життя' та *жизньнъ* 'життєдайний' (СС, с. 218). У давньоруській (давньоукраїнській) мові це слово функціонувало як багатозначне: *жизнь* 1.'життя, існування'; 2.'спосіб життя'; 3.'майно, нажите' (СДЯ, т. 3, с. 260–261). Воно продовжувало своє існування в українській мові XVI – першої половини XVII ст.: *жизнь, жізнь, жызнь* (*цсл.* жизнь) 1.'існування всього живого'; 2.'існування людини

від народження до смерті'; 3.'спосіб існування людини' (СлУМ, вип. 9, с. 163). Пам'ятки цього періоду містять також похідні від *жизнь*: *жизненъ* 'життєвий', *жизный* (стп. *żyzny*) 'родючий, урожайний, плодючий', *жизность* 'урожайність, плодючість', а також *жизнолюбіє*, *жїзнолюбїє* (цсл. *жизнолюбиє*) 'життєлюбство' (СлУМ, вип. 9, с. 162–163).

У збірці К. Зіновієва «Вірші. Приповісті посполиті» кінця XVII – початку XVIII ст. читаємо: «Прето жъ за(с) не лѣнѣмъсѧ чти(т) слыша(т) и твори(т): абыхмо ты(м) мо(г)ли *жи(з)нь* вѣчную на(с)лѣди(т)» (3, с. 302). Лексема *жизнь* була однією із ключових у текстах Г. Сковорода: «Христе, *жизнь* моя, умерый за мя!» (С, с. 52); «Вся наша *Жизнь* в Руцѣ Божіей» (С, с. 178); «*Жизнь* наша есть путешествїе» (С, с. 683) та ін. У текстах філософа наявні й похідний прикметник, і відомий іще з церковнослов'янської мови композит: «– Чем бы ты жива была, – спросил Тулуб Голову, – если бы от мене *Жизненных* Соков почасти в себе не вытягивала?» (С, с. 158); «Сіе-то значит: Осудить и приговорить ко Смерти началника вѣчныя Жизни и Всеобщаго всякія Твари *Жизнодавца*» (С, 944) та ін.

В «Енеїді» І. Котляревського, яка поклала початок новій українській літературній мові, *жизнь* засвідчено 15 разів за відсутності *життя* (ЛЕК, с. 53), наприклад: «Велике тут було роздолля / Тому, хто праведно живе, / Так, як велике безголов'я / Тому, хто грішну *жизнь* веде <…> (К, с. 74); Бувають військові, значкові, / І сотники, і бунчукові, / Які правдиву *жизнь* вели <…> (К, с. 76); «<…> Як ми Енею присягали, / Для його служби *жизнь* оддали, / Тепер не вільна в *жизні* мать» (К, с. 140 та ін. Похідних від *жизнь* в «Енеїді» не зафіксовано.

У диференційному тлумачному словнику української мови П. Білецького-Носенка (перша половина XIX ст.) у реєстровій частині наведено «Жизть» із поясненням «Житье. Жизнь» (БН, с. 138), що підтверджує «українськість» наведеної одиниці для тогочасних мовців. Збірка М. Номиса «Українські приказки, прислів'я і таке інше» підтверджує, що лексема *жизнь* була поширена в народному мовленні: «Ні печаль, ні оздиханиє, но жізнь біс батька яка» (Н., с.128).

«Малорусько-німецький словар» Є. Желехівського та С. Недільського теж наводить у реєстровій частині *жизнь* поряд із варіантами *жиздь* і *жизь*, а також похідні *жизви́й* із поясненням «lebhaft, frisch», *жизне́нний*,

жизне́нність, *жи́зность* із відсиланням до *жизнь; жизноносний* із витлумаченням німецькою «lebenspendend» (МНС, т. 1, с. 222).

У «Російсько-українському словнику» М. Уманця та А. Спілки (Львів, 1893 – 1898) російське *жизненность* перекладено як *життя, жи́зность* (УС, с. 221). «Російсько-український словник» за редакцією А. Кримського та С. Ефремова (1924–1933) ще наводить до російського *жизнь* у розумінні «время или образ жизни» відповідники в перекладній частині *життя, живот, жи́зність* (РУС, т. 1, с. 285).

Одинадцятитомний СУМ (1970–1980) і СУМ за редакцією В.Жайворонка (2012) уже не фіксують лексеми *жизнь* та похідних. Не містить її й ЕСУМ. У другій половині XX ст. *жизнь* засвідчена лише у виданій у діаспорі праці *Українсько-англійський словник* / Уклад. К.Г. Андрусишин і Дж.-Н. Кретт. – Саскатун (Канада), 1990.

Фонетичні варіанти *жизнь, жизня, жисть* досі живуть у східнослобожанських говірках (СУСГ, с. 114–115), *жисть* – у середньонаддніпрянських (ССГ, с. 122). І це мовна спадщина українців з далекого минулого.

4. Висновки

Наведені словотвірні гнізда з вершинами *воздух*, *год*, *жизнь* – лексична спадщина української мови з далекого минулого. Це надбання передусім староукраїнської книжної традиції. Вихідні лексеми й окремі словотвірні ланцюжки засвідчені ще у старослов'янській мові, вони активно функціонували в давньоруській (давньоукраїнській) мові, староукраїнській мові XIV–XVIII ст., перейшли в нову українську літературну мову й були вживаними ще на початку – в першій третині XX ст. У сучасній українській літературній мові їм на зміну прийшли словотвірні гнізда з вершинами *повітря, рік, життя*. Процес витіснення старих словотвірних гнізд новими, поширеними в народному мовленні, був поступовим. Вихідні лексеми й окремі похідні від них досі побутують у різних українських говірках. Такі словотвірні гнізда – важливе джерело вивчення історії української літературної мови.

Джерела

БН – Білецький-Носенко, Павло, 1966. *Словник української мови*. Підгот. до вид. В.В. Німчук. Київ: Наукова думка.

Г – *Словарь української мови*: у 4 т., 1996–1997. Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. Київ: Наукова думка.

ГГ – *Гуцульські говірки: короткий словник*, 1997. Уклад. Г. Гузар та ін.; відп. ред. Я. Закревська. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ГС – Хобзей, Наталя, Сімович, Оксана, Ястремська, Тетяна, Дидик-Меуш, Ганна, 2013. *Гуцульські світи*. Лексикон. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ГРНП – *Галицько-руські народні приповідки:* у 3 т., 2006–2007. Зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. 2-ге вид. Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка.

З – Зіновіїв, Климентій, 1971. *Вірші. Приповісті посполиті*. Відп. ред В. В. Німчук. Київ: Наукова думка.

К – Котляревський, Іван, 1989. *Енеїда*. Комент. уклав О.Ф. Ставицький. Київ: Радянська школа.

Кв – *Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка:* у 3 т., 1978–1979. Харків: Харківський державний університет.

ЛЕК – Ващенко, Василь, Медведєв, Федір, Петрова, 1955. *Лексика «Енеїди» І.П. Котляревського: покажчик слововживання*. Харків: вид-во Харківського університету.

ЛЛ – Хобзей, Наталя, Сімович, Ксеня, Ястремська, Тетяна, Дидик-Меуш, Ганна, 2015. *Лексикон львівський: поважно і на жарт*. Вид. 3-є, змін. і доп. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

МНС – Желеховский, Євген. і Недільский, Софрон, 1886. *Малоруско-німецкий словар*: у 2 т. Львів: друк. т-ва ім. Шевченка.

Н – *Українські приказки, прислів'я і таке інше*, 1993. Уклав М. Номис. Київ: Либідь.

РУС – *Російсько-український словник:* у 4-х т., 2016–2017 (репринт з видань 1924–1928). Гол. ред. акад. А. Кримський, С. Єфремов. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго.

СБГ – Онишкевич, Михайло, 1984. *Словник бойківських говірок*: у 2 ч. Київ: Наукова думка.

СбуГ – *Словник буковинських говірок*, 2005. Наук. ред. Н. В. Гуйванюк, К. М. Лук'янюк. Чернівці: Рута.

СДЯ – *Словарь древнерусского языка* (XI–XIV вв.), 1988– . Гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва: Русский язык [и др.],

СлУМ – *Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.:* у 28 вип., 1994–2022. Редкол.: Д. Гринчишин (відп. ред.) та ін.; Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Львів: Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича НАН України. Вип. 1–18.

С – Сковорода, Григорій, 2010. *Повна академічна збірка творів*. За ред. Л. Ушкалова. Харків: Майдан.

СГНН – Чабаненко, Віктор, 1992. *Словник говірок нижньої Наддніпрянщини*: у 4-х т. Запоріжжя: Комунар.

СУСГ – *Словник українських східнослобожанських говірок*, 2021. Уклад.: Волошинова М.О., Глуховцева К.Д., Лєснова В.В., Ніколаєнко І.О., Терновська Т.П., Ужченко В.Д.; за заг. ред. К.Д. Глуховцевої та В.В. Лєснової. Вид. друге, зі змін. й допов. Київ: Талком.

СС – *Старославянский словарь:* (по рукописям X–XI веков), 1999. Э. Благова, Р.М. Цейтлин, С. Геродес и др.; под ред. Р. М. Цейтлин [и др.]. 2-е изд., стер. Москва: Русский язык.

ССГ – Мартинова, Ганна, Щербина, Тетяна, 2020. *Словник середньонаддніпрянських говірок*. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А.

ССУМ – *Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.:* у 2 т., 1977–1978. Київ: Наукова думка.

СУМ – *Словник української мови: в 11 т.*, 1970–1980. Редкол.: І. К. Білодід [та ін.]. Київ: Наукова думка.

СУМЖ – *Словник української мови, 2012*. Відп. ред. В.В. Жайворонок. Київ: Просвіта.

СЧС – Кузеля, Зенон, 1910. *Словар чужих слів: 12 000 слів чужого походження в українській мові*. Зібрали З. Кузеля, М. Чайковський; зредагував З. Кузеля. Чернівці: з друк. т-ва «Руська Рада» під зарядом І. Захарка.

УС – *Словарь російсько-український:* у 4 т., 1893–1898. Зібрав і впорядкув. М. Уманець та А. Спілка. Львів: з друк. т-ва ім. Шевченка.

Ш – Шевченко, Тарас, 2001. *Повне зібрання творів*: у 12 т. Редкол.: М.Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1: Поезія 1837–1847. Т. 2: Поезія 1847–1861.

Література

Гнатюк, Лідія, 2023: Історична пам'ять українців: лінгвістичний вимір. В: *Мовознавча комісія НТШ. З історії людей та ідей: монографія*. Відп. ред. Г.М. Дидик-Меуш. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. 17–32.

Гнатюк, Лідія, 2010. *Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: монографія*. Київ: ВПЦ «Київський університет».

Клименко, Ніна, 2007. Словотвірне гніздо. В: *Українська мова : енциклопедія*. Вид. третє, зі змінами і доп. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана. 643–644.

LOST WORD-FORMING NESTS AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF THE UKRAINIAN LITERARY LANGUAGE

In the process of developing the new Ukrainian literary language, which emerged on a folk basis in the first half of the 19th century thanks to the works of Ivan Kotliarevskyi and Taras Shevchenko, some word families inherited from the old Ukrainian literary language were gradually replaced by synonyms from colloquial speech. Because of this, a modern Ukrainian-speaking person may perceive some non-derivative archaic lexemes and derivatives from them as non-Ukrainian, although the corresponding word families actively functioned in the Old Ukrainian period (14th-18th centuries), and certain elements of the word-formation paradigms of the families continued to exist in the new Ukrainian literary language until the first quarter of the 20th century. Some of them are still present in Ukrainian dialects today.

The report demonstrates the "Ukrainianness" of archaic lexemes such as *воздух, год, жизнь* and word families derived from these source lexemes. Using material from lexicographic works from the 19th century to the first quarter of the 20th century, including "Dictionary of the Ukrainian Language" by P. Biletskyi-Nosenko, "Dictionary of the Ukrainian Language" edited by B. Hrinchenko, "Ukrainian-German Dictionary" by Y. Zhelekhivskyi and S. Nedilskyi, "Russian-Ukrainian Dictionary" by M. Umanets and A. Spilka, and "Russian-Ukrainian Dictionary" by A. Krymskyi and S. Yefremov with projections onto the "Dictionary of the Ukrainian Language of the 16th to the first half of the 17th century" and its card index, the history of word families over the centuries is traced. By utilizing dialectal dictionaries, it has been clarified that elements of ancient word families continue to function in various Ukrainian dialects, including those spoken by Boyko, Bukovynian, Hutsul, Central Dnieper, Eastern Slobozhanshchyna, and others.

These are traces of the past literary-written tradition, which relied on Church Slavonic foundations rather than elements of the Russian language or surzhyk. Misunderstanding the nature of such lexical units can distort Ukrainians' perception of the linguistic component of national identity.

KEYWORDS: archaic lexemes, word families, word-formation nests, Old Ukrainian literary language, modern Ukrainian literary language, Ukrainian dialects

Andreja Legan Ravnikar

BESEDOTVORNI NIZI V SLOVENSKEM KNJIŽNEM JEZIKU 16. STOLETJA S SLOVNIČNEGA IN SLOVARSKEGA VIDIKA[1]

1 Uvod

1.1 V najnovejši jezikoslovni literaturi se stopenjske tvorjenke pojmujejo kot skupine tvorjenih besed, ki so razporejene okoli netvorjene besede kot izhodišča za neposredno in v nadaljevanju posredno tvorjenje, pri čemer je ključen tudi skupni pomenski element med tvorjenko in njenim besedotvornim izhodiščem (Kern 2015: 378). Stopenjsko besedotvorje je del besedotvorja, katerega namen je priprava preglednega nabora tvorjenk glede na netvorjeno besedo, prepoznavanje in ugotavljanje deleža tvorjenih in netvorjenih besed po besednovrstni pripadnosti in analiza produktivnosti posameznih besedotvornih podstav tvorjenk (Kern 2017: 25). To je **formalistični (slovnični) vidik** obravnave. Ker pa stopenjske tvorjenke z leksikografskega stališča razkrivajo tudi nastanek novih pomenov (pomenotvorje), je del raziskovanja stopenjskega besedotvorja tudi **pomenski (slovarski) vidik**, tj. preučevanje njihovih leksikalnih pomenov, saj nove besede ne nastajajo stihijsko, temveč zaradi potrebe po poimenovanju nečesa. Tvorjenke v kontekstu stopenjskega besedotvorja niso besede, ki nastanejo iz določenega leksema, ampak besede, ki so tvorjene iz konkretnega pomena določenega leksema (Łachnik 2011a: 159, povzeto po Kern 2017: 26–27). Kot pravi avtor prve slovenske monografije o stopenjskem besedotvorju (Kern 2017: 27), tovrstno razumevanje stopenjskih

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0038, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

tvorjenk le-te oddaljuje od t. i. besednih družin, to je sestavov besed s skupnim korenom (Stramljič Breznik 2004: 7; Slovenska slovnica 2000: 116). Stopenjske tvorjenke namreč povezuje skupna besedotvorna podstava (oz. tvorjenje iz iste besedotvorne podstave), leksikalni (slovarski) pomeni posameznih stopenjskih tvorjenk pa so si sorodni oz. se povezujejo po pomenotvornih zakonih (metafora, metonimija ipd.).

1.2 V nadaljevanju bom analizirala besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja, ki je sicer časovno močno odmaknjeno, vendar bo obravnavano s sinhronega vidika. To je besedje, ki ga s sinhronega stališča povezuje skupna besedotvorna podstava, ne da bi upoštevali razvojni potek od enega jezikovnega pojava do drugega. Diahroni vidik namreč zajema proces razvoja besedotvornega sistema v danem jeziku na podlagi postopne izmenjave danih dejstev z drugimi skozi čas in prostor. Nujno pa je opozoriti, da so tvorjenke nastajale na časovno različnih razvojnih stopnjah konkretnega jezika, v mlajših in starejših genetičnih predhodnikih, tudi v pisno nepotrjenih sinhronih stopnjah jezikovnih sistemov, saj besedotvorne verige nikoli niso posledica sočasnih besedotvornih postopkov (Furlan 2024: 33.)

1.3 Pogost način zapolnjevanja poimenovalnih vrzeli v 16. stoletju, ko je nastajal slovenski knjižni jezik, je bilo oblikovanje novih besed z besedotvornimi postopki. Vir za zgodovinsko leksiko 16. stoletja predstavlja prvi razlagalni zgodovinski slovar slovenskega jezika, najobsežnejši in najnatančnejši zgodovinski slovar kakega obdobja knjižnega jezika doslej, to je *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (A–D) (2021, spletni *eSSKJ16* v letu 2022) in dva prirastka nastajajočega spletnega slovarja na portalu Fran (eSSKJ16 2023, eSSKJ16 2024, www.fran.si).[2]

[2] Tipološko slovar na kratko opredelimo takole: a) obravnava slovenski knjižni jezik v obdobju njegovega nastanka, tj. v času reformacije (1550–1595); b) temelj za izdelavo slovarja sta listkovni korpus (skupaj 3.169.000 pojavitev) in konkordance iz dveh knjig, dopolnjena z digitalnim *Korpusom 16* (https://fran.si/korpus16/); c) osnova za delo na slovarju je računalniški program iLex, ki slovarske podatke shranjuje v obliki baze xml; č) osnovne enote slovarja so občnoimenske enobesedne iztočnice, ki so posodobljene oziroma prečrkovane in združujejo več glasovnih različic; d) vsak slovarski sestavek prinaša popis pomenskih, slogovnih, oblikoslovnih, glasoslovnih, večkrat tudi skladenjskih pojavov in okoliščin rabe vsake iztočnice in večbesednih leksikalnih enot, povezanih z njo. Razvezava okrajšanih spletnih različic slovarja, podatki o avtorjih in glavnih urednikih gl. v: Viri in literatura.

2 Stopenjske tvorjenke

2.1 Izhodiščna (motivirajoča) in motivirana beseda

Izhodiščna ali motivirajoča beseda je lahko netvorjenka ali tvorjenka. To je besedotvorni predhodnik oz. beseda, iz katere se tvori nova, motivirana beseda. Prepoznavanje besedotvornega predhodnika je nujno, da lahko določimo smer tvorbe in stopnjo tvorbe konkretne tvorjenke (izpeljanke, sestavljenke, zloženke ipd.) ter potek besedotvornega niza. Tvorjenka ima glede na motivirajočo besedo načeloma spremenjene slovničnokategorialne lastnosti in se kot nova beseda tako na slovarski kot slovnični ravni obnaša samostojno, neodvisno od motivirajoče (Vidovič Muha 2000: 39). Toda določitev smeri tvorbe, tudi ob zavedanju, da o njej odloča pomen, dostikrat predstavlja problem.

2.2 Etimološka osvetlitev

V slovarskem konceptu *SSKJ16* (2021: 34, Splošno o slovarju) je zapisano, da na koncu vsakega slovarskega sestavka s prevzeto besedo v iztočnici dodajamo etimološko pojasnilo, tj. določamo jezik prevzema in/ali jezik posredovanja iz tretjega jezika (npr. *ajd*, E iz nem., prim. der Heide), pri nadaljnjih, višjestopenjskih tvorjenkah iz njih pa navajamo etimološko kazalko s sklicem na izhodiščno prevzeto besedo (*ajdovski* E gl. ajd; *ajdovsko* E gl. ajd; *ajdovščina* E gl. ajd). V postopku razmejevanja prevzetih motivirajočih besed (netvorjenk ali tvorjenk) od motiviranih (tvorjenk) v knjižnem jeziku 16. stoletja ugotavljam, da v nekaterih primerih lahko le z večjo ali manjšo zanesljivostjo določimo smer tvorbe. Povezave med motivirajočimi in motiviranimi besedami so namreč lahko le navidezne. Na primer: domnevam, da je iz nemščine prevzeta beseda *colner* (E iz nem., prim. der Zöllner) sprejeta v slovenščino že kot oblikovana tvorjenka, torej se tvorbeni postopek ni izvršil v slovenščini, temveč še v nemščini. Zato *colner* po vsej verjetnosti v slovenščini ni prvostopenjska tvorjenka iz prevzete besede *col* (*col*, E iz nem., prim. der Zoll), toliko bolj, ker je poleg *colner* (8 pojavitev v 5 knjigah) v knjižni slovenščini 16. stoletja izpričana tudi bolj frekventna besedotvorna različica s podomačenim priponskim obrazilom -ar: *colnar* (191 pojavitev v 13 knjigah, E gl. colner). Pri pridevniški izpeljanki *colnarski* (E gl. colner) pa ni dvoma; jezikovnosistemsko je prvostopenjska tvorjenka, izvedena iz samostalnika *colnar*.

2.3 Smer in stopnja tvorbe

Zastavlja se vprašanje, ali je izhodiščna (motivirajoča) beseda za sprejem tujejezičnega izraza vedno samostalnik, iz katerega lahko izpeljujemo prvo- in višjestopenjske tvorjenke, ali je morda prvenstven glagol.[3] Glede na predviden čas prevzema je poimenovanje *pridiga* za pojem v krščanstvu 'govorno podajanje vsebinsko zaokrožene verske snovi' zelo staro.[4] Izraz je prevzet neposredno iz nemščine (< srvn. predige, bredige, nem. Predigt)[5] in je v slovenščini netvorjenka, po vsej verjetnosti je v slovenščini netvorjenka tudi *pridigar* (< der Prediger), ki ima v 16. stoletju brez izjeme poslovenjeno priponsko obrazilo -ar.[6] Sistemsko so predvidljive prvostopenjske pridevniške in samostalniške tvorjenke iz prevzetih samostalnikov, ki imajo slovenska priponska obrazila, kot *pridigarjev*, *pridigarski*, *pridigarica*, *pridigarstvo*.[7] Kako pa so se v slovenščino sprejemali nemški glagoli? Odločitev ni težka pri nemških glagolih na -ieren, npr. *evangelizirati* (< nem. evangelisieren), kjer je vidno natančno povzemanje strukture nemškega glagola, ki mu je dodan slovenski obrazilni morfem. Tudi pri drugih glagolih s prevzeto besedotvorno podstavo, npr. *pridigati/pridigovati* (< nem. predigen), je mogoč neposredni prevzem, saj se povsod nemški obrazilni morfem zamenja s slovenskim, pri kalkiranih glagolih pa gre za dobesedni prevod, npr. *čezpomagati* 'pomagati' (E po nem. überhelfen), *doliobešati* '1. 'obešati', 2. 'povešati' (E po nem. herabhängen); *dolioprati* 'sprati, oprati', 2. 'odstraniti, izbrisati' (E po nem. abwaschen), *domovpripeljati* 'vrniti' (E po nem. heimbringen). Vprašanje, ali je glagol prvostopenjska tvorjenka iz samostalnika *pridiga* ali pa je neposredno prevzet iz nemškega glagola,

[3] To vprašanje sem si zastavila pri poskusu rekonstrukcije smeri tvorbe pri terminoloških tvorjenkah znotraj krščanske terminologije npr. pri samostalnikih, ki so lahko razumljeni kot netvorjenke in so izhodiščni (npr. *pridiga* < srvn. predige), v drugih primerih pa so samostalniki lahko prvostopenjske tvorjenke ali pa netvorjenke, ker so skoraj nespremenjene sprejete iz tujega jezika, npr. *pridigar* < *pridiga* ali *pridigar* < nem. der Prediger (Legan Ravnikar 2007: 193–194).

[4] M. Šekli (2015: 37–38) prevzem uvršča v čas intenzivnih nemško-slovenskih jezikovnih stikov v visokem in poznem srednjem veku z doseljevanjem nemško govorečega prebivalstva na prvotno slovensko jezikovno ozemlje. Izposojenka *pridiga* naj bi bila sprejeta iz (bavarske) srednje visoke nemščine (v obdobju od ok. 1050 do ok. 1350).

[5] Gl. Striedter-Temps 1963: 201.

[6] Če bi bil besedotvorni predhodnik *pridiga*, bi bile sistemsko tvorjene izpeljanke lahko: *pridigatelj, *pridiganik, *pridigalec.

[7] Za najstarejšo knjižno slovenščino je značilno, da se na (pretežno iz nemščine ali z njenim posredovanjem iz latinščine) prevzete besedotvorne podstave pripenjajo slovenski obrazilni morfemi, predvsem priponska obrazila.

ostaja neodgovorjeno. Gl. preglednico tvorjenk (in njihovih glasovnih različic) s skupno besedotvorno podstavo, ki so razvrščene glede na stopnjo tvorbe:

- *pridiga/prediga* < srvn. predige;
- *pridigar/predigar* < der Prediger
  - ***pridigarjev*** (tvorjenke 1. stopnje)
  - ***pridigarski/predigarski***
  - ***predigarica***
  - ***predigarstvo/pridigarstvo***
- *pridigovati/predigovati* < nem. predigen ali slov. prediga/pridiga [?]
  - ***pridigovan/predigovan*** (tvorjenke 1. stopnje)
  - ***pridigovanje/predigovanje***
  - ***pridigujoč/predigujoč***
- *pridigati/predigati* < nem. predigen ali slov. prediga/pridiga [?])
  - ***pridigan*** (tvorjenke 1. stopnje)
  - ***pridiganje/prediganje***
  - ***pridigajoč/predigajoč***

Smer tvorbe je ponekod sistemsko predvidljiva npr. pri pridevniških in samostalniških izpeljankah, tvorjenih iz prevzetega samostalnika, nepredvidljiva pa je npr. pri glagolskih tvorjenkah, potencialno tvorjenih iz tujejezičnega (v našem primeru nemškega) glagola ali iz v slovenščino prevzetega samostalnika. O smeri tvorbe tako pri prevzetih kot domačih besedah odloča tudi pomen, npr. iz glagola se tvorijo deležniki (*gajžlati* > *gajžlan*, *gvelbati* > *gvelban*, *brati* > *bran*), deležja (*brati* > *beroč*[1] del., *beroč*[2] deležje) in glagolski samostalniki (*brati* > *branje*, *fordrati* > *fordranje*). Iz domačega samostalnika se izpeljujejo pridevniki (*črv* > *črviv/črvji*) ali iz pridevnika samostalniki in ponovno pridevniki (*črvojeden* > *črvojedina* > *črvojedinast*), predvidljiva je smer oblikovanja konverznih besed, npr. posamostaljeni pridevniki iz pridevnika ali deležnika (*brumen* > *brumni*, *drugočrojen* > *drugočrojeni*), (izpridevniški) prislovi iz pridevnika (*grčki* > *grčki, brumen* > *brumno, brumski* > *brumski/brumsko*), modifikacijski samostalniki iz samostalnika (*črv* > *črvič*) ipd.

2.4 Besedotvorni nizi

Pri stopenjski metodi tvorjenke glede na stopnjo tvorjenosti oblikujejo besedotvorne nize. Vsak besedotvorni predhodnik je hierarhično nižje od naslednika. V knjižnem jeziku 16. stoletja je izpričanih veliko izpeljank s skupno besedotvorno podstavo. Če izpostavim vidik slovarskih pomenov stopenjskih tvorjenk, pa ista besedotvorna podstava še ne zagotavlja pomenske povezanosti med tvorjenkami. Pomenski kriterij, po katerem ne izvzemamo sprememb posameznega pomena po pomenotvornih zakonih, je pri tvorjenkah v razlagalnem slovarju vedno mogoče preveriti.

Pregled besedotvornih nizov v knjižni izdaji SSKJ16 in dveh prirastkov v spletni verziji je pokazal, da višjestopenjskost tvorbe v 16. stoletju še ni bila razvita. Visoko frekvenco izkazujejo le prvo- in drugostopenjske tvorjenke. Izstopajo prvostopenjske pridevniške izpeljanke, tvorjene iz prevzetega samostalnika nemškega ali latinskega izvora ali že podomačene oblike. Gl. primer:

Za farizeja 'pripadnika verske ločine pri Judih, ki je zelo strogo razlagala verske predpise' so obstajala v 16. stoletju naslednja poimenovanja:

- ***farizej*** (farizej, farize, ferizej) m, P 550, K 25[8] (E gl. farizeus) '*pripadnik verske ločine pri Judih, ki je zelo strogo razlagala verske predpise*'*; farizej*
- ***farizejer*** m, P 183, K 15 (farizeer°,[9] farizejer, farizer) (E iz nem., prim. der Pharisäer) (vzporedna tvorjenka je podomačena besedotvorna različica *farizejar* (farizear°)
- ***farizeus*** m, P 28, K 8 (E iz lat., prim. Pharisaeus)

Primer stopenjskih besedotvornih nizov (največkrat 1. stopnje, izjemoma 2. stopnje):

- *farizej*
  - ***farizejski***[1] (farizejski, farizajski, farizejeski) prid. *'ki se nanaša na farizeje'; farizejski* (tvorjenka 1. stopnje)
    - ***farizejski***[2] prisl. *'tako, da se kaže drugačnega, navadno boljšega, kot je'; hinavsko, farizejsko* (tvorjenka 2. stopnje prid. > prisl., čeprav se izrazna podoba ne spremeni)

[8] V oklepaju za iztočnico so navedene glasovne različice. Kot zanimivost navajam število pojavitev v vseh knjižnih virih 16. stoletja (npr. *farizej* ima približno 550 pojavitev v 25 delih, *farizejer* je potrjen v natanko 183 primerih v 15 delih ipd.).

[9] Prazen polkrožec opozarja na besede, za katere zaradi zapisa po tujejezičnih pravopisnih pravilih ni mogoče zanesljivo določiti njihovega izgovora.

farizejov (farizeov°, farizejov) prid. 1. *'ki se nanaša na farizeja'; farizejov*, 2. *'ki se nanaša na farizeje'; farizejski* (tvorjenka 1. stopnje)

farizejovski (farizeovski°) prid. *'ki se nanaša na farizeje'; farizejski* (tvorjenka 2. stopnje)

farizevski prid. *'ki se nanaša na farizeje'; farizejski* (tvorjenka 1. stopnje)

Prim. tudi:

- *farizejer*

farizejerski (farizeerski°) prid. 1. *'ki se nanaša na farizeje'; farizejski*, 2. *'ki je podoben kot pri farizejih'; farizejski* (tvorjenka 1. stopnje)

Leksikalni (slovarski) pomen tvorjenk se pri zgoraj navedenih besedotvornih nizih ujema, tudi metaforični pomenski prenos je vezan na osnovni leksikalni pomen (gl. *farizejski*[2] prisl; *farizejerski* prid. 2. pomen). Toda enaka besedotvorna podstava še ne zagotavlja pomenske povezanosti leksemov iz iste besedne družine, kar je pogoj, da besedi nista le besednodružinsko povezani, temveč tudi del istega besedotvornega niza. Tak primer sta pridevnika *evangeliš* in *evangeliski*:[10]

evangeliš[2] prid. nepregib. /.../ *ki se nanaša na krščansko reformacijsko gibanje, ki izhaja iz luteranstva Augsburške veroizpovedi; evangeličanski*: Per tim [pridigar] Prerokuie, de ta praua ſueta Kerſzhanska Cerkou, ty **Euangelish** ludie, bodo mnogetera leita od Papeshnikou inu Turkou dofti terpeli TT 1577, 345
evangeličani
E iz nem., prim. evangelisch [A. L. R.]
evangeliski[2] -a -o prid. /.../
1. *ki se nanaša na Kristusovo oznanilo božjega razodetja o odrešenju sveta; evangelijski*: Inu de vſiga Criſtuſeuiga ſaslushena, nega prauice inu ſuetuſti bomo dileshni le skuſi to Vero. Inu de ta Vera, ta Boshya miloſt inu te **Euangeliske** oblube, moraio vkupe biti, inu ſe ne mogo lozhiti naraſen TT 1557, r1b /.../

[10] Izjema je tretji pomen izpeljanke, kjer se pomena, če je *evangeliski* natančneje določen s prilastkom, prekrivata.

2. *ki se nanaša na spis iz prvih stoletij krščanstva, v katerem so zapisane prve interpretacije Kristusovega življenja, delovanja in nauka; evangelijski*: Sakai ſveti Duh ie poſlan, da naſ opomini tih rézhi, katere ie Chriſtuſ uzhil. Obtore kadar edan od tih, kijr ſe hvalio da imaio ſvetiga Duha, kai pravi od ſam ſebe, inu nekar is tih **Evangeliſkih** piſmih[!], ne veriamite KB 1566, E7a /…/

3. tudi v zvezi s pravi *ki se nanaša na krščansko reformacijsko gibanje, ki izhaja iz luteranstva Augsburške veroizpovedi; evangeličanski*: Obtu ty, kir ſdai gouore, de ta ſadashna nasha **Euangeliska** Vera ie noua, od Lutaria gori poſtaulena, Inu de taciga ſouuraſtua, krega inu reſdilena ſa volo te Vere, inu tacih ſmeshnau inu nadlug poprei nei bilu, kriuu imaio, inu ſubper ta Euangelium, inu ſubper vſe S. piſmu gouore TT 1557, i1b /…/ E gl. evangeliš [A. L. R.]

Iz navedenega je razvidno, da večstopenjske tvorjenke znotraj besedotvornih nizov izkazujejo hierarhično (vertikalno) razporeditev tvorjenk. Glede na število tvorbenih stopenj pa vsak besedotvorni niz izkazuje večjo ali manjšo produktivnost besedotvorne podstave.

3 Besedotvorne različice

Besedotvorne različice ali variante predstavljajo primere vzporedne (horizontalne) tvorbe, tvorjenost pa je istostopenjska. Namreč, besedotvorne različice so tvorjenke, pri katerih se na enako besedotvorno podstavo pripenjajo različni obrazilni morfemi.[11] V središču obravnave besedotvornih različic so besedotvorni pomeni konkretnih obrazilnih morfemov, raziskovanje rabe in ugotavljanje produktivnosti posameznih obrazilnih morfemov (priponskih, predponskih idr.) za posamezne besedotvorne pomene ter prepoznavanje konkurenčnih razmerij med njimi.

Veliko število besedotvornih različic je prepoznavna značilnost tvorjenk, predvsem izpeljank v času normiranja knjižnega jezika 16. stoletja, ko so se pojavile velike potrebe po poimenovanju različnih pojavov, pojmov, predmetov

[11] Besedotvorne različice imajo lahko sopomenska priponska obrazila, kar razkriva slovarska obravnava vsakokratne tvorjenke. Izpričan mora biti vsaj en skupen slovarski pomen, npr. za pomen ‘zdržnost (od spolnih odnosov)’ imamo tri sopomenske različice: prevladuje *čistost*, redko se v gradivu 16. stoletja pojavljata *čistoča* in *čistota* (Legan Ravnikar 2022: 143–144).

materialne kulture idr. Jezik 16. stoletja vsebuje mnoge (poskusne) izpeljanke, analiza besedotvornih pomenov priponskih obrazil pa je pokazala, da besedotvornega pomena dostikrat ni mogoče razložiti s pretvorbo v sinhrono določeno skladenjsko podstavo, ker se ta vedno ne prekriva s stanjem v sodobni (knjižni) slovenščini.[12] Gre za pojav besedotvornopomenske nediferenciacije obrazilnih morfemov, ki ima več vzrokov.[13] Do tvorbenih napak je prihajalo tudi zaradi nepoznavanja zakonitosti besedotvornega sistema, oz. ker je pomensko razmejevanje šele potekalo, *abelski* 'Abelov', *balzamski* 'balzamov', *cimermanski* 'tesarjev' ipd.

4 Sklep

Ugotavljam, da leksikografi pri redakcijah slovarskih sestavkov v obravnavanem zgodovinskem slovarju uporabljamo metodološke pristope stopenjskega besedotvorja, ki smo jih razvili iz praktičnih potreb. S sledenjem tvorjenkam tako na vertikalni osi tvorbe (stopenjski besedotvorni nizi) kot horizontalni (besedotvorne variante) redaktorji *SSKJ16* ugotavljamo ne le besedotvorne zakonitosti slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja in posebnosti v primerjavi s sodobno tvorbo, temveč tudi zakonitosti pomenotvorja tistega časa.

Literatura in viri

eSSKJ16 (2022–) = *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Spletni rastoči slovar na www.fran.si (dostop 11. 12. 2024)

[12] Klasifikacija tvorjenk po besedotvornopomenskih kategorijah je namreč pokazala, da zgodovinskega gradiva ne moremo analizirati ločeno od sobesedila. Slovarski pomen izpeljank s pomensko nediferenciranim priponskim obrazilom je razviden šele iz rabe v vsakokratni besedni zvezi ali v širšem besedilnem okolju. Gre za t. i. večpomenskost besedotvornih obrazil, npr. ***cesarjev*** 1. '*ki se nanaša na cesarja'; cesarjev* (cesarjeva volja); 2. *'ki se nanaša na cesarje'; cesarski* (cesarjeva oblast) : ***cesarski*** 1. '*ki se nanaša na cesarje, cesarstvo*'; *cesarski* (cesarske zapovedi); 2. *'ki se nanaša na cesarja'*; *cesarjev* (cesarska zapoved, to zapoved je izrekel konkretni cesar) (Legan Ravnikar 2021: 259).

[13] Na primer neupoštevanje skromne pisne in govorjene tradicije javne rabe slovenščine, odvisnost od jezikovnega znanja in besedotvornih zmožnosti posameznega protestantskega pisca, etnične in narečne pripadnosti, celo od besedilnih vrst knjižnih izdaj 16. stoletja (Legan Ravnikar 2021: 255). Znano je, in to je potrdila tudi slovarska obravnava besedišča 16. stoletja, da so bili nekateri tvorbeni modeli izpeljave arhaični oz. časovno zaznamovani že v 16. stoletju.

eSSKJ16 2023 = Legan Ravnikar, Andreja, Čepar, Metod, Jelovšek, Alenka, Trivunović, Eva, Trojar, Mitja, Legan Ravnikar, Andreja (glavni urednik), Čepar, Metod (glavni urednik), Jelovšek, Alenka (glavni urednik), Trivunović, Eva (glavni urednik), Trojar, Mitja (glavni urednik). *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja 2023*. Ljubljana: Založba ZRC, 2024. 1 spletni vir (1 datoteka PDF (118 str.)). Zbirka Rastoči slovarji. https://doi.org/10.3986/9789610508502, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, DOI: 10.3986/9789610508502.

eSSKJ16 2024 = Legan Ravnikar, Andreja, Čepar, Metod, Jelovšek, Alenka, Trivunović, Eva, Trojar, Mitja, Legan Ravnikar, Andreja (glavni urednik), Čepar, Metod (glavni urednik), Jelovšek, Alenka (glavni urednik), Trivunović, Eva (glavni urednik), Trojar, Mitja (glavni urednik). *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja 2024*. 1. e-izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2025. 1 spletni vir (1 datoteka PDF (190 str.)). Rastoči slovarji. https://doi.org/10.3986/9789610510215, Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si, DOI: 10.3986/9789610510215.

Furlan, Metka, 2024: Besedna družina s sinhronega in diahronega zornega kota = The word family from a synchronic and diachronic point of view. V: *Stopenjsko besedotvorje: 23. mednarodna znanstvena konferenca Komisije za besedotvorje pri Mednarodnem slavističnem komiteju : zbornik povzetkov : Ljubljana, 17.-20. 9. 2024 = Multistage word formation : 23rd International Conference of the Commission on Word Formation of the International Committee of Slavists : book of abstracts : Ljubljana, September 17–20, 2024*. Ur. Boris Kern idr. Ljubljana: Založba ZRC. 33–35.

Kern, Boris, 2015: Slovarska obravnava stopenjskih tvorjenk v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. V: *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis*. Ur. Mojca Smolej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Del 1. 377–384. Obdobja, Simpozij, 34 = Symposium, 34. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp34/zbornik%201/Kern.pdf.

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje : na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Lingua Slovenica, 11. Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si.

Legan Ravnikar, Andreja, 2007: Izsamostalniške krščanske terminološke tvorjenke v razvoju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*, letn. 55, št. 1–2. [191]–209. Digitalna knjižnica Slovenije - dLib.si.

Legan Ravnikar, Andreja, 2021: Besedotvorne značilnosti knjižne slovenščine 16. stoletja v primerjavi s sodobno (knjižno) rabo. V: *Slovenski jezik med slovanskimi jeziki : [Slovenski slavistični kongres, Monošter/Szentgotthárd in Moravske Toplice, 30. september – 2. oktober 2021]*. Ur. Matej Šekli, Lidija Rezoničnik. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 31. 253–262.

Legan Ravnikar, Andreja, 2022: Besedotvorje v Bohoričevi slovnici (1584) primerjalno s tvorjenkami v zgodovinskem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. V: *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Ur. Marko Jesenšek. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. Razprave, 26. 135–159.

SSKJ16 = Ahačič, Kozma, Čepar, Metod, Jelovšek, Alenka, Legan Ravnikar, Andreja, Merše, Majda, Narat, Jožica, Novak, France, Premk, Francka, Ahačič, Kozma (glavni urednik), Čepar, Metod (glavni urednik), Jelovšek, Alenka (glavni urednik), Legan Ravnikar, Andreja (glavni urednik), Merše, Majda (glavni urednik), Narat, Jožica (glavni urednik),

Novak, France (glavni urednik). *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. A–D.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2021. 753 str. Zbirka Slovarji.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika : poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka Zora, Priročniki, 1.

Striedter-Temps, Hildegard, 1963: *Deutsche Lehnwörter im Slovenischen*. Wiesbaden: Im Kommision bei Otto Harrassowitz.

Šekli, Matej, 2015: Pomenska polja nemških izposojenk v slovenščini. *Jezikoslovni zapiski*, letn. 21, št. 2. 31–44.

Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Založba Obzorja.

Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje : govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. Razprave Filozofske fakultete.

WORD-FORMATION CHAINS IN THE SIXTEENTH-CENTURY SLOVENIAN LITERARY LANGUAGE FROM A GRAMMATICAL AND LEXICOGRAPHICAL PERSPECTIVE

Multistage derivatives are described as groups of formed (motivated) words arranged hierarchically around a base (motivating) word. Using the example of sixteenth century Slovenian literary lexicon, I investigated from a synchronic perspective the borrowed words and their derivatives, which often filled in the naming gaps. In the process of distinguishing motivating (base) words from motivated words (derivatives) in the sixteenth-century literary language, I have found that it we can determine the direction of formation of a particular derivative and, consequently, the stage of formation only in terms of greater or lesser probability. In such cases, the links between motivating and motivated words are only suppositious. For example: the word *colner* (< German *der Zölner*), borrowed from German, entered Slovenian as a derivative, so the word-formation process had not taken place in Slovenian, but already in German. *Colner* and the more nativized word-formation variant *colnar* are not derivatives in Slovenian, as they were directly borrowed from German, and the adjectival derivative *colnarski* is a first-stage derivative from the word-forming antecedent *colnar*. The first- or second-stage derivaitvies are mainly attested, while the higher-stage derivatives were not yet developed in the sixteenth century.

Word-formation variants are examples of parallel (horizontal) formation, and are considered to be same-stage derivatives. The greater number of

word-formation variants was a distinctive feature of derivatives at the time of the standardization of the oldest literary Slovenian. It had many (provisional) derivatives, and the analysis of the word-forming meanings of suffixes has shown that the word-forming meaning cannot often be explained by conversion into a synchronously defined syntactic base. As in the case of the identification of word-formation chains, the meaning of the word-formation variants is revealed only by their contextual usage, e.g. *cimermanski* 'of a carpenter', *človečki/človeški* 'human' and 'of a man'.

By tracing both the vertical axis of formation (multistage word-formation chains) and the horizontal axis (word-formation variants), the editors of SSKJ16/eSSKJ16 establish not only the regularities of the word formation in sixteenth century Slovenian literary language, but also the regularities of sense-formation at that time.

KEYWORDS: Slovenian, the oldest literary lexicon of the 16th century, lexicography, multistage derivatives, word-formation chains, word-formation variants

VI

STROJNO LUŠČENJE STOPENJSKIH TVORJENK

Marko Pranjić
Senja Pollak

ADVANCEMENTS IN AUTOMATIC MORPHOLOGICAL SEGMENTATION FOR SLOVENIAN[1]

1 Introduction

The computational task of morphological word segmentation aims to break–up a given word into its morphemes (roots and affixes). For example, a word *'stopped'* is composed from two morphemes, *'stop'* and *'ed'*. There is a distinction between canonical and surface-level morphological segmentation where canonical segmentation aims to recover morphemes *'stop'* and *'ed'*, as above, and surface level segmentation aims to recover their orthographic representation from the target word, *'stopp'* and *'ed'* in the above case. Although canonical morphemes are very interesting from the linguistic point of view, the focus of this paper is on the latter, surface level (concatenative) morphemes, which has high relevance for computational processing and representations of textual data, and is related to tasks such as tokenization and stemming.

The initial step in any computational task involving text is representing textual data with numbers. Each part of the text represented as a single number is called a token, and the process to encode the text to tokens is called tokenization. The simplest approach is to represent each textual character (grapheme)

[1] We thank Irena Stramljič Breznik for allowing us access to the Word-family dictionary of Slovenian, Trial volume for headwords beginning with a letter B (BSSJB; Besednodružinski slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek za iztočnice na B), used as a source of the data in this study. The work was supported by the Slovenian Research and Innovation Agency core research programme Knowledge Technologies (P2-0103), as well as the project Formant combinatorics in Slovenian (J6-3131).

with a number. This approach is rarely used as the performance of the computational task is lower compared to using other approaches. Modern language models involving deep-learning neural networks replace a sequence of characters with a single number. Each sequence is chosen such that the characters from the sequence are commonly found together. For example, a word *discard* is in some models split into *disc* and *ard* where each of those parts is statistically common to be encountered as part of a word. In the process of training the model, with the help of a large amount of text data, the model assigns information to each of those tokens. The above described approach does not use information of the morphemes, but recent research indicates that including morphological information to the tokenization process has the potential to improve the fundamental abilities of large language models to represent text (Knigawka 2022, Hofmann et al. 2021, El-Kishky et al. 2019), improvements already demonstrated in machine translation (Dyer et al. 2008, Huck et al. 2017), dependency parsing (Seeker et al. 2015), and speech recognition (Creutz et al. 2007).

The MorphoChallenge (Kurimo et al. 2010) competition (2005–2010) supported the development of several surface-level morphological segmenters (Creutz et al. 2002, Creutz et al. 2005). Those systems leverage large amounts of textual data in order to determine statistical patterns within words and implicitly deduce morphemes. When explicit information on morphemes is available, a standard approach to morphological segmentation is the BiLSTM–CRF (Huang et al. 2015) model. Large language models (LLMs), pretrained on large amounts of textual data, have been successfully used in most NLP tasks reaching superior results to previous approaches, yet their application to morphological segmentation has been limited. To our knowledge, the first such application is the LLMSegm (Pranjić et al. 2024) that views morphological segmentation as a task of predicting whether a single position within the word corresponds to the boundary between morphemes. The input to the model includes a hypothesis for such a boundary and the model is trained to distinguish between correct and incorrect boundaries. The LLMSegm was evaluated in multiple languages and in most cases has been shown to improve over competing approaches. As the Slovenian language is considered a less–resourced language, with a limited amount of data available to train large pretrained language models, LLMSegm is especially important as it promises improved performance in this setting. Until now, the performance of LLMSegm was evaluated on English, Finnish,

Turkish, as well as in low–resource setting on South African languages. While in the low–resource setting, each language has more than 15,000 morphologically annotated words, in the Slovenian language, such data is even more scarce with the only dataset reported being only 9,883 words (Erjavec et al. 2023).

With this paper, we extend our previous work performed on morphological segmentation for Slovenian (Erjavec et al. 2023) and combine it with our recently proposed LLMSegm method (Pranjić et al. 2024) for morphological segmentation. We use a derivational dictionary of Slovenian, Trial volume for headwords beginning with a letter B (BSSJB; *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek za iztočnice na B*) (Stramljič Breznik, 2004) for training and evaluation, and compare how different pretrained language models (monolingual and multilingual) influence the LLMSegm's performance.

The paper is organized into five sections. In Section 1 we introduce the paper and briefly describe related work. Section 2 introduces the data used to evaluate the morphological segmentation in Slovenian. Section 3 describes the LLMSegm approach and model variants used to evaluate the morphological segmentation in Slovenian. We present the experimental results on Slovenian in Section 4. Conclusions and ideas for further work are discussed in Section 5.

2 Slovene morphological segmentation datasets

Morphological segmentation approaches can be divided into supervised and unsupervised methods. Supervised methods require annotated data, in this case, words together with their morphological segmentation in order to induce a model to segment new unseen words. In contrast, unsupervised methods work with any text corpus by leveraging statistical patterns found in the text. In Slovenian, several resources can be used for unsupervised models, like metaFida (Erjavec 2022) corpus or SloLex dictionary (Dobrovoljc et al. 2022). However, this line of work does not achieve good results on the morphological segmentation task in Slovenian. The best performing model, using the MorphoChain approach together with the SloLex lexicon, correctly segments only one in five words (Erjavec et al. 2023).

For supervised approaches, availability of the adequate data is the main concern due to high effort required to annotate the dataset. Datasets for

morphological segmentation published for the SIGMORPHON 2022 Shared Task on Morpheme Segmentation (Batsuren et al. 2022) contain over 500,000 words and their morphemes and are publicly available for many of the languages. Unfortunately, not for Slovenian where the situation is much different as there is, to our knowledge, not a single publicly available dataset that can be used for this task. Nonetheless, some experiments with access to adequate data studied and evaluated the morphological segmentation in Slovenian (Erjavec et al. 2023). This dataset was based on the BSSJB dictionary (Stramljič Breznik 2004) that lists words with their root and derived words together with prefixes and suffixes for a total of 11,159 words. For example, the Slovene word *babeževanje* (flirting) has the corresponding entry *baba* → *bab–ež* → *babež–evati* → *babežev–anje* where each step of the chain presents an addition of a morpheme to the root word. Although this resource reflects the word–formation of the target word instead of morphology, it was still used due to similarities to the morphological segmentation task.

In order to prepare this data for the supervised task of morphological segmentation, some simple rule–based preprocessing was performed. In the above example, the resulting morphological segmentation would be *bab–ež–ev–anje*. Together with skipping reflexive pronouns, some words were left out due to limits of such rule–based processing, bringing the size of the final dataset down to 9,883 words (Erjavec et al. 2023). We will use this data to evaluate the LLMSegm approach on the task of morphological segmentation in Slovenian.[2]

3 LLMSegm morphological segmentation approach

The LLMSegm is an approach with publicly available implementation that models the morphological segmentation task as a binary classification for morpheme boundary prediction. A potential morpheme boundary refers to the position between characters in the word, which may or may not correspond to the actual morpheme boundary. By "actual boundary" we refer to the surface level boundary, where one morpheme in the word ends and the following one begins. Based on the training data, the model learns to predict if the potential

[2] We thank Irena Stramljič Breznik, author of BSSJB, for allowing us access to the data.

boundary corresponds to the actual morpheme boundary. The input to the model includes the target word with a separator token placed inside the word at some position, and is required to guess the label of ✓ or ✗ for actual morpheme boundary value. The model then learns to predict the value for each potential morpheme boundary.

We can illustrate the model's prediction with a previously discussed example of a Slovene word *babeževanje*, see Table 1. For example, the potential morpheme boundary after the third character (shown with the • symbol) would be represented as model's input *bab•eževanje*. The model should then predict either ✓ for the morpheme boundary at that place or ✗ in case of disagreeing with the actual morpheme boundary at this position. In this case, the correct prediction would be ✓ as *babeževanje* is correctly segmented to *bab-ež-ev-anje* and the third position represents one of the three correct morpheme boundaries. In LLMSegm, the model is applied multiple times[3], i.e. for every position in the target word the potential boundary is classified as an actual boundary or not. As the final step, all of the morpheme boundaries are joined to form word segments as the final output. For additional details taken into account in the LLMSegm approach, see (Pranjić et al. 2024).

Word	Input	Prediction		Boundaries	Output
babeževanje	b•abeževanje	✗			bab•ež•ev•anje
	ba•beževanje	✗			
	bab•eževanje	✓	⟶	bab•eževanje	
	babe•ževanje	✗			
	babež•evanje	✓	⟶	babež•evanje	
	babeže•vanje	✗			
	babežev•anje	✓	⟶	babežev•anje	
	babeževa•nje	✗			
	babeževan•je	✗			
	babeževanj•e	✗			

Table 1: The steps performed by the LLMSegm approach in morphological segmentation of words

[3] Although this raises the computational requirements several–fold, the model can be run on the GPU and all such positions queried within a single batch thus amortizing the cost to a single query of the model.

3.1 Models

In this section, we introduce several models that are used in conjunction with the LLMSegm in our empirical evaluation. Each pretrained model requires its own specific tokenization that was used to prepare the data during training. The performance of the model can be significantly influenced by the tokenization as tokenized input that is aligned with morphology already introduces a lot of information regarding the segmentation and the task of the model is simpler, however the research shows (Hou et al. 2023) that the statistical tokenizers do not correspond to morphological segmentation. Nevertheless, in order to measure the impact of the model and its training, we also report the metrics on the tokenizer output itself.

We consider three pretrained language models (which are compared in LLMSegm training, as well as baseline tokenizers) as well as a BiLSTM– classifier, which was the current state-of-the-art method for Slovene morpheme segmentation:

- Glot500 (ImaniGooghari et al. 2023): The work that introduced LLMSegm primarily used *Glot500–m* large language model for the segmentation task. This is a multilingual model supporting over 500 languages.
- CSEBert (Ulčar et al. 2020): A trilingual model trained on Croatian, Slovenian, and English corpora. Focusing on three languages, the model performs better than multilingual BERT, while still offering an option for cross-lingual knowledge transfer.
- SloBERTa (Ulčar et al. 2021): The monolingual Slovene RoBERTa model is the state–of–the–art model for context dependent text modelling in Slovenian.
- BiLSTM–CRF (Huang et al. 2015): For comparison with previously reported results on Slovenian, we will include the best results reported in (Erjavec et al. 2023). Those results were achieved with the bidirectional Long Short–Term Memory (BiLSTM) neural network coupled with the conditional random fields (CRF) model.

For training LLMSegm, we fine–tune each model by using the hyperparameters outlined in (Pranjić et al. 2024): AdamW optimizer (Loshchilov et al. 2017) using batches of 256 examples, linear learning rate schedule with 20 warm-up iterations to a learning rate of 2e-5, and a dropout of 0.01, for a total of 30 epochs.

3.2 Evaluation measures

The standard metric to evaluate performance of the morphological segmentation models is boundary precision-recall (BPR) metric (Ruokolainen et al. 2016), consisting of precision (*P*), recall (*R*) and F_1 score (a harmonic mean of precision and recall). They can be formally defined by comparing predicted morpheme boundaries with ground truth morpheme boundaries such that instances of correctly predicted boundaries (TP), instances where the model wrongly predicts a boundary (FP), and instances of model failing to predict a boundary (FN) are counted and used in the expressions below:

$$P = \frac{TP}{TP + FP} \quad R = \frac{TP}{TP + FN} \quad F_1 = 2 \cdot \frac{P \cdot R}{P + R}$$

The metrics defined above measure the performance of the model on individual morphemes disregarding the ability to correctly segment the complete word. For this reason, we will also include accuracy of the whole word segmentation defined as the fraction of words where the model correctly segments the word to morphemes.

4 Results

In this section, we compare the performance of different approaches to the morphological segmentation task. All results (precision, recall, F_1–score and accuracy) are an average of the model's performance on the validation fold from 5–fold cross–validation evaluation strategy, and are shown in Table 2.

Model	Precision (%)	Recall (%)	F1 Score (%)	Accuracy (%)
BiLSTM-CRF	83.45	84.58	83.98	47.73
Glot500 tokenizer	34.32	36.19	35.23	9.25
SloBERTa tokenizer	20.57	23.91	22.12	1.94
CSEBert tokenizer	26.57	28.11	27.32	7.33
LLMSegm–Glot500	86.16	83.89	84.96	**55.82**
LLMSegm–SloBERTa	85.80	**85.36**	**85.42**	55.34
LLMSegm–CSEBert	**86.64**	83.53	85.03	55.32

Table 2: Comparing performance of different models on the task of morphological segmentation.

The worst results are, as expected, achieved by tokenizer baselines. It is interesting to note that the tokenizer built specifically for Slovenian (SloBERTa tokenizer) performs much worse on all metrics compared to the Glot500 tokenizer built to support over 500 languages. The real performance of the morphological segmentation task is visible in rows for three LLMSegm approaches, and all of those reach very similar performance regardless of the use of monolingual, trilingual, or a multilingual model. And LLMSegm models show improved performance on all metrics compared to the BiLSTM–CRF model. It is interesting to compare some predicted segmentations with the ground truth in order to gain a better understanding of the model behavior. Such comparison is shown in Table 3.

Prediction	Ground Truth	Match
astr•o•biolog•ija	astr•o•biologija	✗
barv•ar•stvo	barv•ar•stvo	✓
borba	bor•ba	✗
brod•n•ar•stvo	brod•nar•stvo	✗
de•blok•irati	de•blok•irati	✓
ka•mn•o•brus•ec	kamn•o•brus•ec	✗
mikro•bio•log•ija	mikr•o•biologija	✗
ne•besed•o•tvor•en	ne•besed•o•tvor•en	✓
ne•borb•en•ost	ne•bor•b•en•ost	✗
pre•buš•iti	pre•bušiti	✗

Table 3: Predictions of the LLMSegm–Glot500 model compared to the ground truth labels.

In most examples, there is only a single incorrect boundary prediction either splitting a valid morpheme into two, or joining two morphemes together. The model gets incorrect results in most cases containing an interfix morpheme (astr–o–biologija, kamn–o–brus–ec). An interesting mistake is splitting the word *biologija* (biology) (in words *astrobiologija*, *mikrobiologija*) into *bio•log•ija* or to *biolog•ija*, which is a reasonable mistake to make. In the ground truth, the word *biologija* is not split into any morphemes, which reflects the nature of the dataset as a word–formation resource that was converted to the morphological segmentation dataset.

5 Conclusion and Future work

In this paper we have extended our previous work on morphological segmentation and achieved state-of-the-art results for Slovenian, a language with a particular challenge of being both a less–resourced language and having very scarce resources for morphological segmentation. Our previous work (Erjavec et al. 2023) performed the first study on automatic morphological segmentation in Slovenian, and we attribute this to the lack of available data. Even the data used in the aforementioned work is a resource for study of word formation that was adapted for morphological segmentation. Although the BiLSTM–CRF model (Huang et al. 2015) trained on this data achieved a promising result (Erjavec et al. 2023), we should investigate if the results generalize to other examples not having word roots beginning only with the letter 'B' as in the used datasets.

Although modern language models pretrained on a large corpus of text show superior performance to alternative approaches, they were not previously applied to the task of morphological segmentation. With the recently proposed LLMSegm (Pranjić et al. 2024), the idea to leverage the information from the pretrained models became possible. In this paper, we apply this approach on Slovenian and improve on the results reported in related work (Erjavec et al. 2023). The LLMSegm approach was, in related work (Pranjić et al. 2024), used with the Glot-500 model (ImaniGooghari et al. 2023). We additionally evaluate the LLMSegm with a monolingual Slovene model and trilingual Croatian–Slovenian–English model. All those approaches converge to the similar score and improve over the previous state-of-the-art BiLSTM–CRF model.

Very small differences in performance of LLMSegm with different pretrained models indicate a bottleneck with either the model or the data. As results of LLMSegm on other languages (English, Turkish, Finnish, as well as South African languages, see Pranjić et al. 2024) still outperform the results presented here, we believe that future work to improve the morphological segmentation for Slovenian should be focused on creating of high–quality publicly available dataset for morphological segmentation. We have performed only a superficial analysis of results and more detailed look into errors made by the model could provide relevant insight. In particular, LLMSegm outputs a

likelihood for each prediction and taking it into account would inform us on the uncertainty of the model on the prediction. In this paper we used a trilingual CSEBert model (Ulčar et al. 2020) that offers an option for cross–lingual knowledge transfer by supporting Croatian, a language with high level of similarity to Slovenian. Future work can quantify the ability for such knowledge transfer between languages.

References

Batsuren, Khuyagbaatar, et al. "The SIGMORPHON 2022 Shared Task on Morpheme Segmentation". In: *Proceedings of the 19th SIGMORPHON Workshop on Computational Research in Phonetics, Phonology, and Morphology*. Seattle, Washington: Association for Computational Linguistics, July 2022, pp. 103–116. doi: 10.18653/v1/2022.sigmorphon-1.11.

Creutz, Mathias, and Lagus, Krista. "Unsupervised Discovery of Morphemes". In: *Proceedings of the ACL-02 Workshop on Morphological and Phonological Learning*. 2002, pp. 21–30. doi: 10.3115/1118647.1118650. url: https://aclanthology.org/W02-0603.

Creutz, Mathias, et al. "Morph-based speech recognition and modeling of out-of-vocabulary words across languages". In: *ACM Transactions on Speech and Language Processing (TSLP)* 5 (Dec. 2007), p. 3. doi: 10.1145/1322391.1322394.

Creutz, Mathias, Philip, Johan, and Lagus, Hannele Krista. "Inducing the Morphological Lexicon of a Natural Language from Unannotated Text". English. In: *Proceedings of the International and Interdisciplinary Conference on Adaptive Knowledge Representation and Reasoning (AKRR'05)*. 2005, pp. 106–113.

Dobrovoljc, Kaja, et al. *Morphological lexicon Sloleks 2.0*. Slovenian language resource repository *CLARIN.SI*, 2022.

Dyer, Christopher, Muresan, Smaranda, and Resnik, Philip. "Generalizing Word Lattice Translation". In: *Proceedings of ACL-08: HLT*. 2008, pp. 1012–1020.

El-Kishky, Ahmed, et al. "Parsimonious Morpheme Segmentation with an Application to Enriching Word Embeddings". In: *2019 IEEE International Conference on Big Data (Big Data)* (2019), pp. 64–73.

Erjavec, Tomaž. *Corpus of combined Slovenian corpora metaFida 0.1*. Slovenian language resource repository *CLARIN.SI*, 2022.

Erjavec, Tomaž, et al. "Automating derivational morphology for Slovenian". In: *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Lexical Computing CZ, 2023, pp. 449–465.

Hofmann, Valentin, Pierrehumbert, Janet, and Schütze, Hinrich. "Superbizarre Is Not Superb: Derivational Morphology Improves BERT's Interpretation of Complex Words". In: *Proceedings of the 59th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics and the 11th International Joint Conference on Natural Language Processing (Volume 1: Long Papers)*. 2021, pp. 3594–3608. doi: 10.18653/v1/2021.acl-long.279.

Hou, Jue, et al. "Effects of sub-word segmentation on performance of transformer language models". In: *Proceedings of the 2023 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. Ed. by Bouamor, Houda, Pino, Juan, and Bali, Kalika. Singapore: Association for Computational Linguistics, Dec. 2023, pp. 7413–7425. doi: 10.18653/v1/2023.emnlp-main.459.

Huang, Zhiheng, Xu, Wei, and Yu, Kai. "Bidirectional LSTM-CRF models for sequence tagging". In: *arXiv preprint* arXiv:1508.01991 (2015).

Huck, Matthias, et al. "Producing Unseen Morphological Variants in Statistical Machine Translation". In: *Proceedings of the 15th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics: Volume 2, Short Papers*. 2017, pp. 369–375.

ImaniGooghari, Ayyoob, et al. "Glot500: Scaling Multilingual Corpora and Language Models to 500 Languages". In: *Proceedings of the 61st Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics (Volume 1: Long Papers)*. Toronto, Canada: Association for Computational Linguistics, July 2023, pp. 1082–1117.

Knigawka, Łukasz. "Constructing a Derivational Morphology Resource with Transformer Morpheme Segmentation". In: *Proceedings of the 18th Conference on Natural Language Processing (KONVENS 2022)*. Dec. 2022, pp. 104–109.

Kurimo, Mikko, et al. "Morpho Challenge 2005–2010: Evaluations and Results". In: *Proceedings of the 11th Meeting of the ACL Special Interest Group on Computational Morphology and Phonology*. 2010, pp. 87–95. url: https://aclanthology.org/W10-2211.

Loshchilov, Ilya, and Hutter, Frank. "Decoupled Weight Decay Regularization". In: *International Conference on Learning Representations*. 2017.

Pranjić, Marko, Robnik-Šikonja, Marko, and Pollak, Senja. "LLMSegm: Surface-level Morphological Segmentation Using Large Language Model". In: *Proceedings of the 2024 Joint International Conference on Computational Linguistics, Language Resources and Evaluation (LREC-COLING 2024)*. Ed. by Calzolari, Nicoletta, et al. Torino, Italia: ELRA and ICCL, May 2024, pp. 10665–10674.

Ruokolainen, Teemu, et al. "A Comparative Study of Minimally Supervised Morphological Segmentation". In: *Computational Linguistics* 42.1 (Mar. 2016), pp. 91–120. doi: 10.1162/COLI_a_00243.

Seeker, Wolfgang, and Çetinoğlu, Özlem. "A Graph-based Lattice Dependency Parser for Joint Morphological Segmentation and Syntactic Analysis". In: *Transactions of the Association for Computational Linguistics* 3 (June 2015), pp. 359–373. issn: 2307-387X. doi: 10.1162/tacl_a_00144.

Stramljič Breznik, Irena. *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek za iztočnice na B (Word-family dictionary of Slovenian, Trial volume for headwords beginning with letter B)*. Maribor: Slavistično društvo, 2004.

Ulčar, M., and Robnik-Šikonja, M. "FinEst BERT and CroSloEngual BERT: less is more in multilingual models". In: *Text, Speech, and Dialogue (TSD 2020)*. Ed. by Sojka, P., et al. Vol. 12284. *Lecture Notes in Computer Science*. Springer, 2020.

Ulčar, Matej, and Robnik-Šikonja, Marko. "SloBERTa: Slovene monolingual large pretrained masked language model". In: *24th international multiconference Information Society 2021*. Vol. C. *Data Mining and Data Warehouses*. 2021.

ADVANCEMENTS IN AUTOMATIC MORPHOLOGICAL SEGMENTATION FOR SLOVENIAN

This research paper focuses on automatic surface level segmentation for Slovenian, a less–resourced language with scarce resources for this task. Related work already covered the case of unsupervised morphological segmentation methods with unsatisfactory results and significant results were achieved only when a dataset with explicit information on word morphemes was used. Large language models pretrained on large amount of textual data have been successfully used in many NLP tasks reaching superior results to previous approaches, yet their application on the morphological segmentation task has been successfully applied only recently. By leveraging LLMSegm, the first such approach using pretrained language model, together with the digitized derivational dictionary of Slovenian, we improve on the previously published morphological segmentation results for Slovenian that used BiLSTM–CRF model. We evaluate LLMSegm in three variants, using monolingual Slovenian, trilingual Croatian–Slovenian–English, and multilingual Glot-500 model. All experiments leveraging LLMSegm achieve relatively similar scores and outperform baseline approaches and previously published results. Small differences in performance of three LLMSegm variants point to the limited amount of data and we suggest creating a high–quality, publicly available dataset for Slovene morphological segmentation to further improve results. Finally, we analyze several errors made by the trained model and suggest future work that can analyze uncertainty of the model prediction and apply the model in a cross–lingual setting.

KEYWORDS: morphological segmentation, computational linguistics, Slovenian, large language models

Jaka Čibej

METODA STROJNE GRADNJE ARHETIPSKIH BESEDOTVORNIH DREVES NA PODLAGI SLOVENSKEGA OBLIKOSLOVNEGA LEKSIKONA SLOLEKS[1]

1 Uvod

Slovenski oblikoslovni leksikon Sloleks (Čibej et al. 2022) je največja odprto dostopna zbirka s strojno berljivimi oblikoslovnimi podatki o slovenskih besedah in je oblikoslovna podlaga za Digitalno slovarsko bazo za slovenščino (glej npr. Kosem et al. 2021). V času pisanja tega prispevka je najnovejša različica leksikona 3.0, ki vsebuje približno 365.000 leksemov (npr. *miza*, občni samostalnik ženskega spola) ter njihove pregibne oblike (*mize*, rodilnik ednine), naglašene oblike (*míze*) in fonetične transkripcije v mednarodni fonetični abecedi IPA (/ˈmiːzɛ/) in njenem ekvivalentu X-SAMPA (/"miːzE/). Vsaka pregibna oblika je opremljena tudi z oblikoskladenjsko oznako po sistemu Multext-East v6[2] (npr. *Somei* – samostalnik, občni, moški, ednina, imenovalnik).

Poleg podatkov znotraj posameznih leksemov Sloleks vsebuje tudi medleksemske povezave. Te so večinoma besedotvorne, a vsebujejo tudi npr. povezave med leksemi in njihovimi okrajšavami (*gospodična – gdč.*). V različici 3.0 so medbesedne povezave pripisane le približno 100.000 leksemom, ki so bili pregledani ročno,[3] a niti pri teh povezave niso izčrpne, saj npr. pokrivajo le recipročne

[1] Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Jezikovni viri in tehnologije za slovenski jezik* (P6-0411) in raziskovalnega projekta *Veliki jezikovni modeli za digitalno humanistiko* (LLM4DH; GC-0002), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS), ter raziskovalnega programa *Prilagodljiva obdelava naravnega jezika s pomočjo velikih jezikovnih modelov* (PoVeJMo), natančneje kot del raziskovalnega projekta *Splošna baza znanja za slovenščino*, ki ga v okviru *Načrta za okrevanje in odpornost* (NOO) financirata ARIS in NextGenerationEU.

[2] Oblikoskladenjske oznake po sistemu Multext-East v6: https://nl.ijs.si/ME/V6/msd/html/msd-sl.html

[3] Pri ostalih 265.000 leksemih so bile pregibne oblike generirane strojno s pomočjo Pregibalnika, orodja za strojno generiranje slovenskih pregibnih oblik, ki je dostopno tudi preko javnega API-ja: https://orodja.cjvt.si/pregibalnik/docs

povezave med samostalnikom in izpeljanim svojilnim pridevnikom (*kruh* → *kruhov*), med glagolom in izpeljanim glagolnikom (*briti* → *britje*) in podobno (za podrobnosti glej npr. Dobrovoljc et al. 2015). Dodatna pomanjkljivost trenutne različice leksikona je, da vrste medbesednih povezav niso definirane.

Izboljšava navedenih vrzeli v leksikonu je v zadnjem času postala še nujnejša ne zgolj za uporabnike digitalnih jezikovnih virov, temveč tudi v luči razvoja novih jezikovnotehnoloških orodij. Pomen strojno berljivih jezikovnih podatkov (tudi besedotvornih) se v zadnjem času poudarja tudi v slovenskem jezikoslovju in na področju jezikovnih tehnologij – luščenje strojno berljivih besedotvornih pravil in verig je bila npr. ena od nalog v raziskovalnem projektu *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (glej npr. Erjavec 2024; Erjavec et al. 2023),[4] eksplicitne strojno berljive informacije o jeziku pa so lahko koristne tudi za izboljšavo velikih jezikovnih modelov z jezikoslovnim znanjem, kot nakazujeta trenutno potekajoča projekta PoVeJMo[5] in LLM4DH,[6] katerih cilj je med drugim izdelava splošne baze znanja za slovenščino in izboljšava razvitih jezikovnih modelov s tako pridobljenimi podatki.

Ker je dopolnjevanje tovrstnega znanja v oblikoslovnem leksikonu z ročnim dodajanjem in kategoriziranjem besedotvornih povezav zamudno in ob rednih širitvah leksikona z novimi leksemi dolgoročno ni vzdržno, je smiselno vsaj začetni del postopka (pred ročnim pregledom) avtomatizirati – prvi korak v to smer je bil opravljen s poskusom strojnega luščenja medleksemskih povezav (npr. *delodajalec* → *delodajalčev*; glej Čibej 2021), ki je temeljil na približno 580 ročno izdelanih strojno berljivih pravilih (Čibej et al. 2020), ki upoštevajo začetne, osrednje in končne besedne dele. Pravila se razlikujejo po predvidljivosti in produktivnosti, v povprečju pa je bilo luščenje povezanih parov glede na preliminarne evalvacije uspešno v približno 75–80 % primerov, iz Sloleksa pa je bilo na ta način izluščenih več kot 66.000 potencialnih morfološko povezanih parov (prav tam).

V prispevku predstavljamo nadaljnji korak, v katerem izluščene pare prerazvrstimo v verige, ki jim je mogoče pripisati posplošeno obliko: verigi *dež* →

[4] Spletna stran projekta *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (J6-3134): https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/kombinatorika-besedotvornih-obrazil-v-slovenscini

[5] Spletna stran projekta *Prilagodljiva obdelava naravnega jezika s pomočjo velikih jezikovnih modelov* (PoVeJMo): https://www.cjvt.si/povejmo/

[6] Spletna stran projekta *Veliki jezikovni modeli za digitalno humanistiko* (LLM4DH) je v času pisanja tega članka še v izdelavi.

deževen → *deževnost* in *kraj* → *krajeven* → *krajevnost* lahko predstavimo kot [O] → [O]_ev_en → [O]_ev_n_ost. Posplošene verige je nato mogoče združiti v mrežo, ki predstavlja arhetipsko besedotvorno drevo (več o tem v razdelku 3).

Statistična analiza izluščenih arhetipskih besedotvornih dreves pokaže najpogostejše, najbolj tipične in najproduktivnejše skupke pravil, ki jih je mogoče v prihodnje izkoristiti tudi pri nadaljnjem širjenju Sloleksa, tako da pri iskanju novih iztočnic iz korpusa hkrati izluščimo več potencialno povezanih besed, ne le posameznih kandidatov.

Prispevek je strukturiran na naslednji način: v razdelku 2 podrobneje predstavimo podatke in v razdelku 3 metodo za gradnjo besedotvornih dreves. V razdelku 4 podamo nekaj osnovnih statističnih podatkov o izluščenih drevesih, v zaključku (razdelek 5) pa navedemo nekaj predlogov za nadaljnje delo.

2 Podatki

Za gradnjo dreves smo uporabili nabor približno 66.000 morfološko povezanih parov (Čibej et al. 2020), ki so bili strojno izluščeni iz Sloleksa 2.0 (postopek je podrobneje opisan v Čibej 2021). Luščenje parov je temeljilo na naboru ročno izdelanih strojno berljivih pravil, ki pa so večinoma upoštevala le končne besedne dele; v prvi različici je le nekaj pravil, ki upoštevajo tudi začetne besedne dele (npr. *ne_profesionalnost*).[7]

Nabor pravil je temeljil na seznamu obrazil iz *Slovenske slovnice* (Toporišič 2004), a so bili za namene poenostavljanja strojnega luščenja nekateri besedni deli, ki so bili v Slovenski slovnici navedeni kot samostojni (npr. *-ovati*, *-janski*),[8] pri naboru pravil sicer prav tako obravnavani kot samostojni, a vizualno predstavljeni kot sestavljeni (npr. *_ov_ati*, *_j_an_ski*). Razlog za to je predvsem delna prekrivnost s podobnimi besednimi deli (*_ov_ati* – *_ati*; *_an_ski* – *_ski*).

[7] Ker gre pri metodi, ki jo opisujemo v tem prispevku, za zelo formalističen pristop, pri katerem algoritem upošteva le površinske oblike brez eksplicitnega jezikoslovnega znanja o morfemskih mejah pri posameznih besedah, govorimo o besednih delih, saj ne gre nujno za popolno prekrivnost s priponskimi in predponskimi obrazili.

[8] V prispevku ločujemo pisanje z vezajem (npr. *-izirati*), če navajamo delitev iz Slovenske slovnice, in s podčrtajem (*_iz_ir_ati*), če gre za delitev na besedne dele, kot jih uporabljamo pri strojnem luščenju. Poudariti je treba, da je *pis_ati* → *pis_at_elj* tudi po našem formalističnem sistemu še vedno enako kot *pis-ati* → *pis-atelj*; ne gre za to, da ima *pis_at_elj* več tvorbenih stopenj kot *pis-atelj*, le vizualno je razdeljen malo drugače.

Tak način deljenja besed je bolj konsistenten med različnimi besednimi vrstami – namesto delitev *ion-izirati* in *ioniz-acija* z obrazili po Slovenski slovnici smo tako dobili delitvi *ion_iz_ir_ati* in *ion_iz_ac_ij_a*, ki imata v tem primeru enak osrednji besedni del (*ion*).

Dodatna prednost tovrstne delitve je, da omogoča manjši nabor povezovalnih pravil, saj lahko eno samo pravilo uporabimo za več različnih kombinacij besednih delov: za povezovanje besed *ion_iz_ir_ati* in *ion_iz_ac_ij_a* lahko npr. uporabimo enako pravilo kot za par *oper_ir_ati* in *oper_ac_ij_a* ne glede na to, da se kombinacija končnih besednih delov, ki sledijo osrednjemu delu, med paroma nekoliko razlikuje (*_iz_ir_ati – _ir_ati*, *_iz_ac_ij_a – _ac_ij_a*).

V pravila so bili všteti tudi nekateri besedni deli, ki so bili v Slovenski slovnici navedeni le implicitno – to je zlasti veljalo za podaljšave osnov (npr. *_j_ev*; *urarj-ev* po Slovenski slovnici, v našem primeru *urar_j_ev*). Ta formalistični pristop ni nekompatibilen z jezikoslovnimi besedotvornimi pravili, saj je formalistična pravila mogoče mapirati na dejanska besedotvorna pravila v skladu z dosedanjo jezikoslovno prakso. Podoben pristop ubere tudi Erjavec (2024), ki jezikoslovnim pravilom (*pis-ati → pis-anje*) pripiše še t. i. površinska pravila (*pisa_ti → pisa_nje*), ki temeljijo na minimalnem posegu v obliko.

Nekaj primerov pravil in z njimi izluščenih povezanih leksemov je prikazanih v Tabeli 1. Oblikoskladenjske značilnosti leksemov so navedene po specifikacijah za oblikoskladenjske oznake Multext East v6, ki so vključene tudi v identifikacijsko kodo pravila: pravilo *G.Sos.3.1* je npr. eno od pravil, ki povezuje glagole (G) in občne samostalnike srednjega spola (Sos).

Identifikacijska koda pravila	**Pravilo**	**Oblikoskladenjske značilnosti prvega leksema**	**Oblikoskladenjske značilnosti povezanega leksema**	**Primer**
Som.Som.1.1	[S] → [S]_ec	Som	Som	dvor → dvorec
Som.Som.1.2.1	[S] → [S]_av_ec	Som	Som	list → listavec
G.Sos.3.1	[G]_ati → [G]_anj_e	G	Sos	pisati → pisanje
Soz.P.1.1	[S]_a → [S]_ski	Soz	P	absorpcija → absorpcijski
P.Soz.7.1.1	[P] → [P]_ost	P	Soz	dokazan → dokazanost

Tabela 1: Primeri povezovalnih pravil za strojno luščenje morfološko povezanih leksemov.

Tabela 2 prikazuje končni nabor morfološko povezanih parov glede na osnovne oblikoskladenjske značilnosti povezanih leksemov. Povezave pokrivajo različne kombinacije besednovrstnih parov in skupno 58.234 različnih leksemov (16.647 pridevnikov, 13.374 občnih samostalnikov ženskega spola, 9.033 občnih samostalnikov moškega spola, 7.530 glagolov, 7.052 občnih samostalnikov srednjega spola in 4.598 prislovov).

Par povezanih besed	**Število parov**	**Delež**
P → Soz	10.101	15,22 %
Som → P	7.167	10,80 %
G → P	6.136	9,25 %
G → Sos	6.092	9,18 %
P → R	5.716	8,61 %
Som → Soz	4.755	7,17 %
P → Sos	4.325	6,52 %
G → Som	4.116	6,20 %
Soz → P	4.075	6,14 %
P → Som	2.979	4,49 %
G → Soz	2.876	4,33 %
P → P	2.431	3,66 %
Som → Som	1.087	1,64 %
Soz → Soz	1.001	1,51 %
G → R	914	1,38 %
Soz → Som	826	1,24 %
Sos → P	816	1,23 %
Som → Sos	586	0,88 %
Soz → Sos	233	0,35 %
Sos → Sos	96	0,14 %
Sos → Soz	23	0,03 %
Sos → Som	9	0,01 %
Skupaj	**66.360**	**100,00 %**

Tabela 2: Število in delež strojno izluščenih parov morfološko povezanih besed glede na oblikoskladenjske značilnosti.

Pri tem je seveda treba omeniti, da metoda strojnega luščenja ni povsem točna, v povprečju pa so izluščeni pari glede na evalvacije (Čibej 2021: 155) ustrezni v približno 75–80 % primerov (odvisno od predvidljivosti in produktivnosti pravila). Poleg tega pari (in s tem tudi zgrajena drevesa) odsevajo le trenutno stanje v oblikoslovnem leksikonu; mogoče jih je dopolniti z dodatnimi kandidati, ki pa morda niso (zadostno) izpričani v korpusu pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0 (Krek et al. 2020), od koder izhaja večina podatkov iz leksikona.

3 Strojna gradnja besedotvornih dreves

Algoritem za strojno gradnjo besedotvornih dreves v naboru parov morfološko povezanih leksemov najprej poišče tiste lekseme, ki se v celotnem naboru parov nikoli ne pojavijo kot povezani leksemi, temveč le kot začetni leksemi v pravilu. Ti leksemi oziroma njihovi osrednji besedni deli predstavljajo izhodiščne enote za gradnjo dreves. V naslednjem koraku za vsak izhodiščni leksem poiščemo povezave z drugimi leksemi, nato pa postopek rekurzivno ponavljamo, dokler ne pridobimo vseh relevantnih povezav. Nabor povezav za drevo z izhodiščem *abon* (izhodiščni leksem *abonirati*) je denimo predstavljen v Tabeli 3.

Razdeljeni začetni leksem	Razdeljeni povezani leksem	Identifikacijska koda pravila	Povezovalno pravilo
abon_ir_ati	abon_ir_an	G.P.2.1.2	[G]_ir_ati → [G]_ir_an
abon_ir_an	abon_ir_an_je	P.Sos.1	[P] → [P]_je
abon_ent	abon_ent_ski	G.Som.10	[G]_ir_ati → [G]_ent
abon_ent	abon_ent_ov	Som.P.2.1.1	[S] → [S]_ov
abon_ent	abon_ent_k_a	Som.Soz.4.1.1	[S] → [S]_k_a
abon_ir_ati	abon_ma	G.Som.19	[G]_ir_ati → [G]_ma
abon_ma	abon_ma_j_ski	Som.P.1.1.1.3	[S] → [S]_j_ski
abon_ir_ati	abon_ir_anj_e	G.Sos.3.1	[G]_ati → [G]_anj_e

Tabela 3: Pari morfološko povezanih leksemov za gradnjo drevesa z izhodiščem *abon*.

Pravila je nato mogoče razporediti v veje besedotvornega drevesa, ki ga lahko vizualiziramo na več načinov. Na Sliki 1 je vizualizacija vej prosta. Okrogle enote predstavljajo lekseme (modre za glagole, oranžni za pridevnike, zeleni za samostalnike, rdeči za prislove; s sivo je obarvan izhodiščni osrednji del, v tem primeru *abon*), štirikotne pa pravila, ki lekseme povezujejo.[9]

Drevo lahko vizualiziramo tudi hierarhično (Slika 2), kar omogoča opazovanje komponent drevesa po stopnjah. Leksemi *aboniran*, *abonent* in *abonma* so kot prvostopenjske tvorjenke navedene na istem nivoju drevesa, drugostopenjske tvorjenke *abonentka*, *abonentov*, *abonentski* in *abonmajski* pa na nivoju pod njim. Posebej je treba omeniti leksem *aboniranje*, pri katerem algoritem glede na nabor pravil napove dve možni poti tvorjenja: neposredno iz glagola (po pravilu [G]_ati → [G]_anj_e) ali pa preko pridevnika ([G]_ir_ati → [G]_ir_an in nato [P] → [P]_je). Dvoumni leksemi so v teh primerih pri vizualizaciji navedeni na najnižjem nivoju.

Ker se strukture nekaterih dreves z različnimi izhodišči ponavljajo, smo v naslednjem koraku izluščene pare leksemov posplošili, tako da smo jih zamenjali z njihovimi osnovnimi oblikoskladenjskimi značilnostmi.

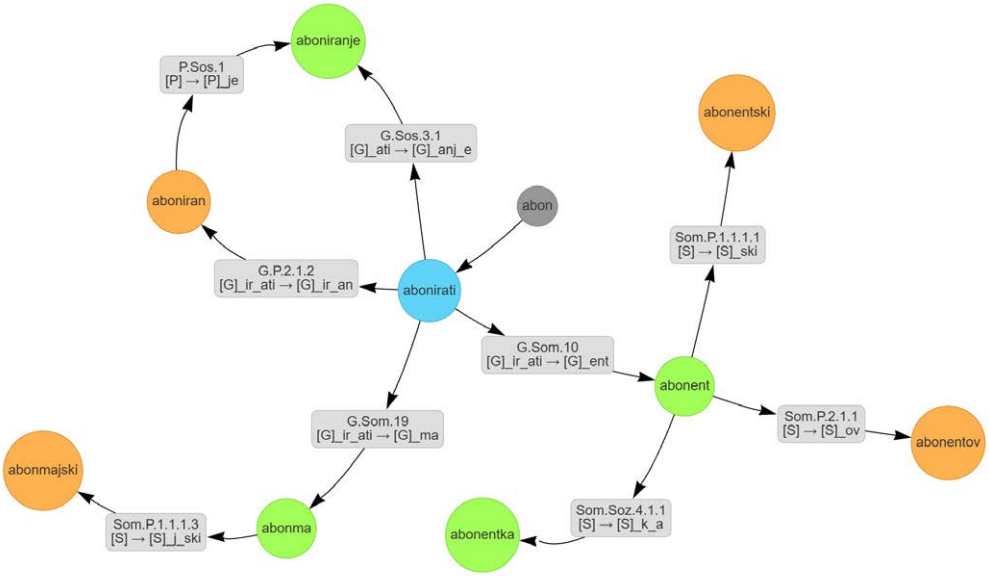

Slika 1: Besedotvorno drevo z izhodiščem *abon*.

[9] Za vizualizacijo besedotvornih dreves v prispevku smo uporabili odprtokodno Pythonovo knjižnico *pyvis* (v0.3.2): https://pyvis.readthedocs.io/en/latest/index.html

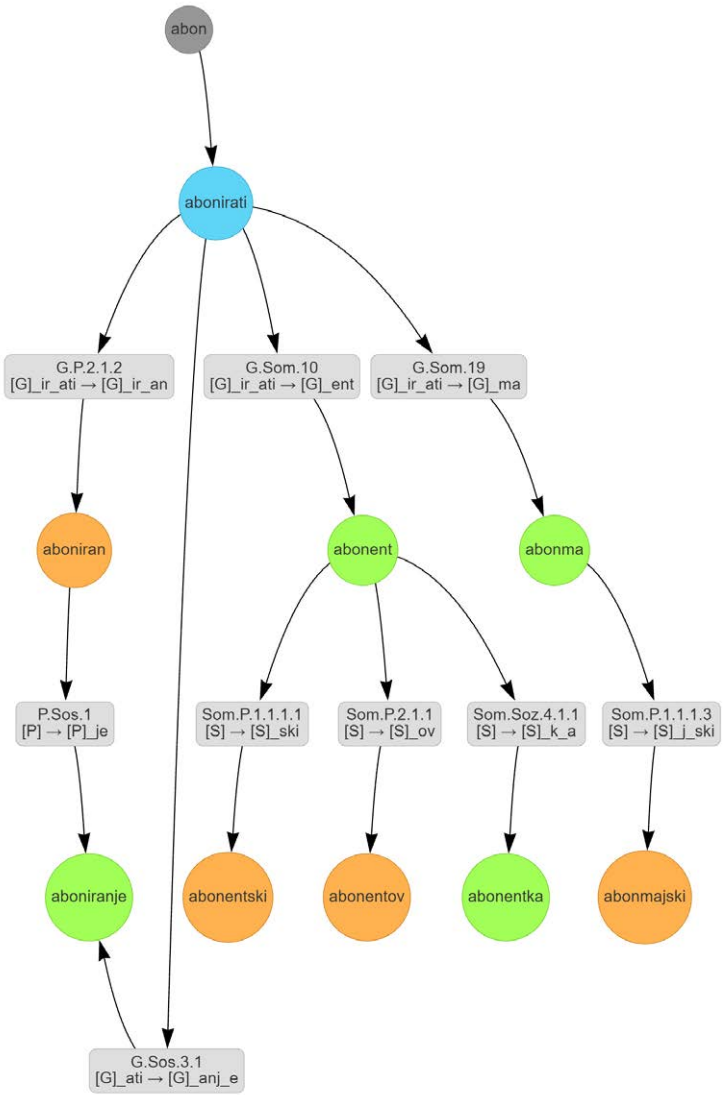

Slika 2: Besedotvorno drevo z izhodiščem *abon* (hierarhična vizualizacija).

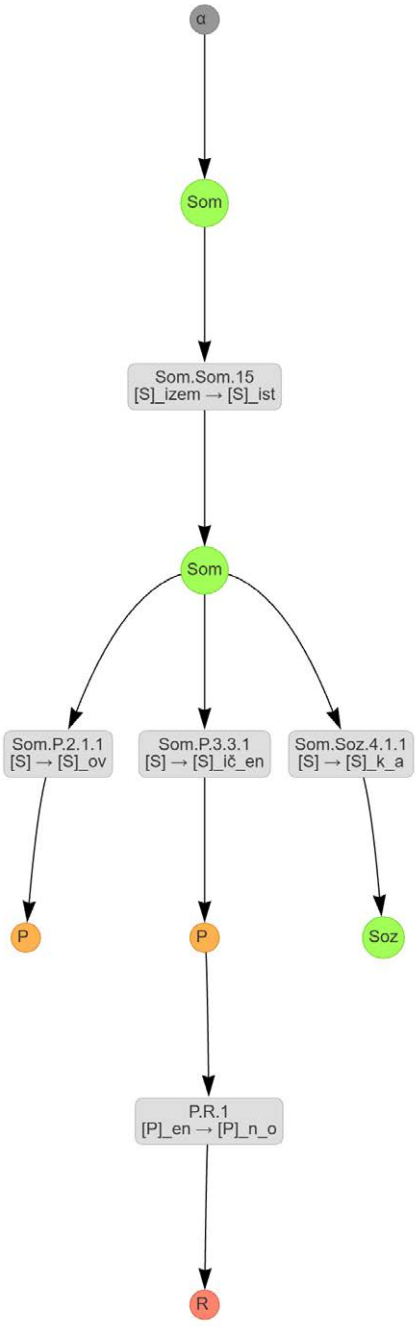

Slika 3: Primer arhetipskega besedotvornega drevesa, ki ustreza 49 različnim besedotvornim drevesom v Sloleksu.

Na ta način smo pridobili arhetipska besedotvorna drevesa, na podlagi katerih lahko ugotovimo, katere drevesne strukture se v leksikonu Sloleks pojavljajo najpogosteje. Slika 3 npr. predstavlja arhetipsko besedotvorno drevo, ki je skupno 49 izluščenim besedotvornim drevesom iz Sloleksa: na enak način kot drevo za *aktivizem*, *aktivist*, *aktivističen*, *aktivistov*, *aktivistka*, *aktivistično* so sestavljena tudi drevesa za *publicizem*, *marksizem* ipd.

4 Analiza

66.360 parov povezanih leksemov je bilo združenih v 14.918 besedotvornih dreves; v povprečju je torej vsako besedotvorno drevo vsebovalo približno 4 pare. Tabela 4 prikazuje razporeditev dreves glede na osnovne oblikoskladenjske značilnosti izhodiščnega leksema besedotvornega drevesa. Več kot polovica dreves ima za izhodiščni leksem glagol, dobra petina pa občni samostalnik moškega spola. Najmanj dreves izhaja iz občnih samostalnikov srednjega spola. Besedotvorna drevesa so bila nato posplošena v 5.059 arhetipskih besedotvornih dreves, pri katerih pa je razporeditev glede na lastnosti izhodiščnega leksema nekoliko drugačna – občni samostalniki moškega, ženskega in srednjega spola tu zajemajo precej manjše deleže, kar nakazuje, da so besedotvorna drevesa, ki izhajajo iz njih, precej bolj regularna in manj raznolika kot tista, ki izhajajo iz glagolov in pridevnikov.

Izhodišče	Število besedotvornih dreves	Delež	Število arhetipskih besedotvornih dreves	Delež	Povprečno število dreves v arhetipu
G	7.530	50,48 %	3.386	66,93 %	2,22
Som	3.042	20,39 %	326	6,44 %	9,33
P	2.357	15,80 %	1.167	23,07 %	2,02
Soz	1.666	11,17 %	158	3,12 %	10,54
Sos	323	2,17 %	22	0,43 %	14,68
Skupaj	**14.918**	**100,00 %**	**5.059**	**100,00 %**	**2,95**

Tabela 4: Razporeditev izluščenih besedotvornih dreves glede na osnovne oblikoskladenjske značilnosti izhodiščnega leksema.

Ugotovitev potrjuje tudi statistični pregled dolžine arhetipskih besedotvornih dreves (Tabela 5), ki pokaže, da so arhetipska drevesa, ki izhajajo iz občnih samostalnikov, precej krajša in manj razvejana v primerjavi s tistimi, ki izhajajo iz pridevnikov. Izglagolska in izpridevniška drevesa sestojijo iz povprečno 8 oz. 5 povezav, izsamostalniška pa le iz 2-3 povezav. Pri glagolskem in pridevniškem izhodišču je dreves z eno povezavo le približno 2 %, pri občnih samostalnikih pa je delež neprimerljivo večji, zlasti pri srednjem spolu, pri katerem je več kot polovica arhetipskih dreves sestavljena le iz ene povezave med leksemoma (npr. *besedotvorje → besedotvoren*).

Izhodišče	Povprečje	Mediana	Minimum	Maksimum	Standardni odklon	Delež dreves z eno povezavo
G	8,54	7,00	1	113	7,32	2,30 %
P	5,56	5,00	1	30	3,58	1,89 %
Som	2,85	2,00	1	20	1,86	17,79 %
Soz	2,09	2,00	1	11	1,32	38,61 %
Sos	1,68	1,00	1	5	1,06	59,09 %

Tabela 5: Statistični pregled dolžine arhetipskih besedotvornih dreves z različnimi izhodišči.

Preliminarna evalvacija izluščenih dreves razkrije še nekatere pomanjkljivosti trenutne luščilne metode, ki pa so pričakovane, saj nabor pravil še ni izčrpen: trenutno si npr. več različnih besedotvornih dreves lahko deli izhodiščni osrednji besedni del, ki pa je sam po sebi tudi leksem – izluščili smo npr. tri drevesa, ki izhajajo iz osrednjega izhodišča *absolut* – prvo drevo izhaja iz glagola *absolutizirati*, drugi dve pa iz občnega samostalnika moškega spola (*absolutizem*) in pridevnika (*absoluten*). Z dodajanjem pravil v nabor bo v prihodnje drevesa mogoče še dodatno združiti, smiselno pa bi bilo implementirati še dodaten korak, v katerem drevesa z enakim osrednjim delom, ki ni samostojen leksem, združimo v eno samo ponazoritev celotne besedne družine.

5 Zaključek in prihodnje delo

V prispevku smo predstavili metodo in prve rezultate strojnega luščenja (arhetipskih) besedotvornih dreves v slovenščini s pomočjo parov morfološko povezanih leksemov. Izluščeni podatki omogočajo različne vrste vizualizacij, ki jih je mogoče vključiti v digitalne jezikovne vire (npr. kot koristen pripomoček za učenje slovenščine kot drugega/tujega jezika). Arhetipska besedotvorna drevesa je mogoče uporabiti tudi kot vzorce za luščenje več besedotvorno povezanih leksemov iz korpusov skupaj z njihovimi besedotvornimi povezavami, te pa so lahko dodaten vir jezikoslovnega znanja za učenje velikih jezikovnih modelov.

Prve evalvacije rezultatov so razkrile še nekaj možnosti za izboljšave. Kot prvo, luščenje morfološko povezanih leksemov je treba dopolniti z dodatnimi pravili, tudi s tistimi, ki upoštevajo začetne besedne dele. Kot drugo, pri nekaterih leksemih naletimo na dvoumne medleksemske povezave, ki jih lahko tvorimo na več načinov (glej npr. primer *aboniranje*; Sliki 1 in 2) – v trenutni različici izluščenih dreves so navedene vse možne povezave, v prihodnje pa bi jih bilo smiselno razdvoumiti. Kot tretje, problematični so enakopisni osrednji deli (npr. *_del_* pri *delo* in *del*), saj je metoda semantično agnostična in v drevesa združuje lekseme glede na površinsko podobnost, kar zahteva razdruževanje post festum.

Trenutni nabor pravil in leksemov se močno opira na korpus pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0 (Krek et al. 2020), zato bi bilo smiselno z besedotvornega vidika analizirati tudi lekseme, ki jih pretežno najdemo v korpusih, ki predstavljajo druge jezikovne zvrsti, npr. govorjena slovenščina (korpus GOS; Verdonik et al. 2023), nestandardna spletna slovenščina (korpus JANES; Erjavec et al. 2018) in akademska slovenščina (korpus KAS; Žagar et al. 2022).

Izluščena besedotvorna drevesa so na voljo v odprto dostopni podatkovni množici *ArboSloleks 1.0* na repozitoriju CLARIN.SI (glej Čibej 2024) in predstavljajo dobro izhodišče za ročno potrjevanje in nadaljnje kvantitativno-statistične jezikoslovne analize slovenskega besedotvorja.

Literatura

Čibej, Jaka, 2021: Strojno luščenje medbesednih povezav v oblikoslovnem leksikonu Sloleks 2.0. V: *Nova slovnica sodobne standardne slovenščine: viri in metode*. Ur. Arhar Holdt, Špela. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 125–159. DOI: https://doi.org/10.4312/9789610605478

Čibej, Jaka, 2024: *Dataset of Slovene word formation trees ArboSloleks 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/2000.

Čibej, Jaka, Arhar Holdt, Špela, Krek, Simon, 2020: *List of word relations from the Sloleks 2.0 lexicon 1.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/1386.

Čibej, Jaka, Arhar Holdt, Špela, Krek, Simon, 2024: *List of word relations from the Sloleks 2.0 lexicon 1.1*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/1986.

Čibej, Jaka, Gantar, Kaja, Dobrovoljc, Kaja, Krek, Simon, Holozan, Peter, Erjavec, Tomaž, Romih, Miro, Arhar Holdt, Špela, Krsnik, Luka, Robnik-Šikonja, Marko, 2022: *Morphological lexicon Sloleks 3.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/1745.

Dobrovoljc, Kaja, Krek, Simon, Erjavec, Tomaž, 2015: Leksikon besednih oblik Sloleks in smernice njegovega razvoja. V: *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ur. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 80–105.

Erjavec, Tomaž, 2024: Avtomatsko luščenje besedotvornih pravil in verig za slovenski jezik. V: *Zbornik povzetkov Stopenjsko besedotvorje: 23. mednarodna konferenca Komisije za besedotvorje pri Mednarodnem slavističnem komiteju*. Ur. Boris Kern, Duša Divjak Race, Jera Sitar, Maruša Žibred. Ljubljana: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 31–32.

Erjavec, Tomaž, Ljubešić, Nikola, Fišer, Darja, 2018: Korpus slovenskih spletnih uporabniških vsebin Janes. V: *Viri, orodja in metode za analizo spletne slovenščine*. Ur. Darja Fišer. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani. 16–43.

Erjavec, Tomaž, Marko Pranjić, Andraž Pelicon, Boris Kern, Irena Stramljič Breznik, Senja Pollak, 2023: Automating derivational morphology for Slovenian. V: *Electronic lexicography in the 21st century (eLex 2023): Invisible Lexicography. Proceedings of the eLex 2023 conference*. Ur. Marek Medveď, Michal Měchura, Carole Tiberius, Iztok Kosem, Jelena Kallas, Miloš Jakubíček, Simon Krek. Brno: Lexical Computing CZ s.r.o. 449–465.

Kosem, Iztok, Krek, Simon, Gantar, Polona, 2021: Semantic data should no longer exist in isolation: the digital dictionary database of Slovenian. V: *Proceedings of the XIX EURALEX International Congress: Lexicography for Inclusion*. Ur. Zoe Gavriilidou, Lydia Mitits, Spyros Kiosses. Komotini: SynMorPhoSe Lab, Democritus University of Thrace. 81–83.

Krek, Simon, Arhar Holdt, Špela, Erjavec, Tomaž, Čibej, Jaka, Repar, Andraž, Gantar, Polona, Ljubešić, Nikola, Kosem, Iztok, Dobrovoljc, Kaja, 2020: Gigafida 2.0: the reference corpus of written standard Slovene. V: *LREC 2020: Twelfth International Conference*

on Language Resources and Evaluation: conference proceedings. Ur. Nicoletta Calzolari. Pariz: European Language Resources Association. 3340–3345.

Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

Verdonik, Darinka, Zwitter Vitez, Ana, Zemljarič Miklavčič, Jana, Krek, Simon, Stabej, Marko, Erjavec, Tomaž, Potočnik, Tomaž, Sepesy Maučec, Mirjam, Majhenič, Simona, Žgank, Andrej, Bizjak, Andreja, Gril, Lucija, Dobrišek, Simon, Križaj, Janez, Bajec, Marko, Lebar Bajec, Iztok, Jelovšek, Tjaša, Trojar, Mitja, Bernjak, Mitja, Dretnik, Naum, Strle, Gregor, Dobrovoljc, Kaja, Ljubešić, Nikola, Rupnik, Peter, 2023: *Spoken corpus Gos 2.1 (transcriptions)*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/1863.

Žagar, Aleš, Kavaš, Matic, Robnik-Šikonja, Marko, Erjavec, Tomaž, Fišer, Darja, Ljubešić, Nikola, Ferme, Marko, Borovič, Mladen, Boškovič, Borko, Ojsteršek, Milan, Hrovat, Goran, 2022: *Corpus of academic Slovene KAS 2.0*. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, ISSN 2820-4042, http://hdl.handle.net/11356/1448.

A METHOD FOR THE AUTOMATIC COMPILATION OF ARCHETYPAL WORD-FORMATION TREES BASED ON THE SLOLEKS MORPHOLOGICAL LEXICON OF SLOVENIAN

In the paper, we present our first attempt at the automatic compilation of archetypal word-formation trees in Slovenian based on approximately 66,000 automatically identified potentially morphologically related pairs of lexemes from the *Sloleks Morphological Lexicon of Slovene* (Čibej et al. 2024). Machine-readable data on Slovene word formation is useful not only for digital language resources but can also be used to inject knowledge into large language models to improve their performance in certain language-related tasks. The pairs cover different combinations of parts-of-speech and a total of 58,234 different lexemes (16,647 adjectives, 13,374 common feminine nouns, 9,033 common masculine nouns, 7,530 verbs, 7,052 common neuter nouns, and 4,598 adverbs). The pairs were organized into 14,918 word formation trees, each consisting out of an average of 4 pairs, with the majority originating from lexemes that are verbs (7,530), common masculine nouns (3,042), or adjectives (2,357). The trees were further generalized into 5,059 archetypal word formation trees, substituting actual lexemes with their morphosyntactic features in order to observe the most frequent and typical groups of word formation rules in Slovenian. A statistical analysis of the trees' length has shown that trees originating from verbs and adjectives are much longer (consisting of 5-8 pairs

on average) than the ones originating from common nouns (approximately 2-3 pairs). A preliminary evaluation of the extracted archetypal word formation trees reveals several possibilities for improvement: first, the set of morphological rules should be updated to generate links that are currently missing (e.g. *absolut* → *absoluten*), and second, an additional step should be implemented to join trees that share the same initial central word part. As part of our future work, the extracted archetypal word formation trees will be manually validated. They can then be used as extraction patterns that facilitate and speed up updates to the lexicon (and its umbrella database, the *Digital Dictionary Database of Slovene*; Kosem et al. 2021) with a set of lexemes and their corresponding word formation relations directly from the corpus. The machine-readable information on Slovene word formation will also be used to improve large language models. The extracted word formation trees are available in the *ArboSloleks 1.0* open-access dataset (Čibej 2024).

KEYWORDS: archetypal word-formation trees, Sloleks, automatic extraction, morphological rules, word formation

VII

STOPENJSKO BESEDOTVORJE V PROCESU POUČEVANJA JEZIKA KOT TUJEGA JEZIKA

Gjoko Nikolovski

BESEDOTVORJE V OKVIRU KONTEKSTUALNEGA POUČEVANJA SLOVNICE SLOVENŠČINE KOT NEPRVEGA JEZIKA[1]

1 Uvod

Poudarek na poučevanju slovnice je do pojava komunikacijskega pristopa v 70. letih 20. stoletja imel pomembno vlogo v procesu poučevanja in učenja tujih jezikov, saj se je znanje jezika enačilo s poznavanjem slovničnih pravil. S pojavom komunikacijskega pristopa se je prednost namenila sporazumevalni zmožnosti pred slovnično pravilnostjo, s čimer je pomembnejša postala sposobnost ustrezne rabe jezika kot pa poznavanje slovničnih pravil, kar je bilo značilno za slovnično-prevajalno metodo, ali oblikovanje navad, na kar je bila osredotočena avdiolingvalna metoda (Cook 1996: 185). V ospredju komunikacijskega pristopa je torej razvijanje sporazumevalne zmožnosti, ki poleg razvijanja sociolingvističnih zmožnosti in pragmatičnih zmožnosti zajema tudi razvijanje jezikovnih zmožnosti (leksikalne, slovnične, semantične, fonološke, pravopisne in pravorečne) (SEJO 2001: 132). S komunikacijskim pristopom ni prišlo do zapuščanja poučevanja slovnice, temveč je poudarjena sposobnost ustrezne uporabe slovnice v komunikaciji, kar je razvidno iz definicije slovnične zmožnosti kot »/…/ sposobnosti razumeti in izraziti pomen s tvorjenjem in prepoznavanjem besednih zvez in stavkov, tvorjenih v skladu s temi načeli (za razliko od njihovega posnemanja v obliki na pamet naučenih formul)« (SEJO 2001: 135–136). Kljub temu, da je osnovni cilj

[1] Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

komunikacijskega pristopa razvijanje sporazumevalne zmožnosti, številni avtorji opozarjajo na neenakomerno zastopanost vseh jezikovnih ravnin, do česar zagotovo prihaja zaradi nedovršene metodologije komunikacijskega pristopa, kakor ugotavlja Skela (2010: 182): »Četudi se zdi, da je osnovni cilj sodobnega poučevanja tujih jezikov (tj. razvijanje sporazumevalne zmožnosti) razmeroma jasen, pa to še ne pomeni, da je povsem jasna pot, ki vodi do tega cilja. Še naprej ostaja odprto vprašanje tako vsebine (tj. kaj in koliko česa poučevati) kot metodologije (tj. kako to poučevati). To pomeni, da današnji komunikacijski pristop še nima sistematično izdelane metodologije za razvijanje svojega cilja. Pojem sporazumevalne zmožnosti nas opozarja, da je treba poučevanje usmeriti na vse njene sestavine, ne samo jezikovno«. Ta ugotovitev sovpada z Mildner (1999: 13), ki ugotavlja nižjo zastopanost fonetično-fonoloških vsebin in navaja, da na to vpliva zagotovo uporaba komunikacijskega pristopa pri poučevanju tujih jezikov, saj se tako učeči se kot tudi učiteljice in učitelji zavedajo, da je sporazumevanje kljub odstopajoči izgovorjavi možno. Raziskave Balteiro (2011: 25–34), Tahaineh (2012: 1105–1113), Gaze (2013), Kern (2022: 153–168), kažejo, da so tudi besedotvorne vsebine, ki so v morfemsko bogatih jezikih zelo pomembne, pri poučevanju in učenju jezika kot neprvega jezika nesistematično prikazane in manj zastopane. Kern (2014: 211–220) analizira način, obseg in pogostost besedotvornih vsebin v izbranih učbenikih za učenje slovenščine in poljščine kot drugih in tujih jezikov in ugotavlja, da besedotvorne teme pogosteje nastopajo v učbenikih za višje ravni znanja jezika (B2–C1, C2), v učbenikih na nižjih ravneh pa ugotavlja, da besedotvorne vsebine zajemajo predvsem moška in ženska poimenovanja za poklice ter prebivalke in prebivalce posameznih narodov, značilnost vseh učbenikov pa je, da »umanjka poskus sistematičnejšega vpogleda v besedotvorne mehanizme« (Kern 2022).

Prispevek prinaša nadgradnjo kontekstualnega pristopa k poučevanju sklonov v slovenščini kot neprvem jeziku (Nikolovski, Ulčnik 2021: 216–231; Nikolovski 2022: 41–56) z drugimi slovničnimi vsebinami, in sicer z namenom oblikovanja bolj sistematičnega pristopa k poučevanju slovenske slovnice, ki upošteva skladenjske vzorce in pestrost besedotvornega mehanizma slovenskega jezika.

2 Kontekstualni pristop k poučevanju slovnice slovenščine kot neprvega jezika

Usvajanje jezika in njegove slovnice, kot del jezikovnih zmožnosti, je odvisno od jezikovnih dejavnikov (slovansko oz. neslovansko poreklo učečih se, sintetična oz. analitična narava prvega jezika učečih se, poznavanje drugih slovanskih jezikov ipd.) in nejezikovnih dejavnikov (nadarjenost, motiviranost, sporazumevalne potrebe, individualne zmožnosti ipd.), zato je treba poudariti, da pristop zagovarja kontekstualno obravnavo slovničnih vsebin, ne določa pa časa za njihovo usvajanje (Slovenščina kot drugi in tuji jezik 2020: 24).

Slovnica je izjemno kompleksna in je ni mogoče izčrpno in dokončno opisati, vendar SEJO (2011: 137) ponuja naslednje parametre in kategorije za opisovanje slovnice, ki jih uporabljamo kot izhodišča pri oblikovanju kontekstualnega pristopa k poučevanju slovnice: (1) prvine (morfi, morfemi – koren in obrazila besede), (2) kategorije (število, sklon, spol; konkretno – abstraktno; štetno – neštetno; prehodnost/neprehodnost; tvorni/trpni način; preteklik, sedanjik, prihodnjik; dovršnost/nedovršnost), (3) razredi (spregatve, sklanjatve, polnopomenske besede: samostalniki, glagoli, pridevniki, prislovi besede zaprtega tipa), (4) strukture (sestavljenke in tvorjenke, besedne zveze: samostalniške, glagolske; stavki: glavni, odvisni; povedi: enostavčne, večstavčne (priredne, podredne, soredne), (5) pretvorbe (posamostaljenje, tvorjenje, nadomeščanje, stopnjevanje, transpozicija, transformacija, (6) odnosi (odvisnost, ujemanje, vezljivost), pri čemer bodo izbrane posamezne kategorije, ki sodijo na oblikoslovno, skladenjsko in besedotvorno ravnino.

Tudi pri določanju oblikoslovnih in besedotvornih ter skladenjskih vsebin izhajamo iz jezikovnega okvirja (SEJO 2011: 138), ki v okviru oblikoslovja in besedotvorja predvideva poznavanje (1) notranje strukture besed (razčlemba besed na osnovo ali podstavo in obrazila) in (2) razdelitve besed na enostavne (samo podstava) in tvorjenke (podstava + obrazilo), v okviru skladnje pa sposobnost organizacije stavkov z namenom posredovanja pomena, ki pa je osnovni vidik sporazumevalne zmožnosti.

Pri oblikovanju kontekstualnega pristopa k poučevanju slovnice izhajamo iz kontekstualnega pristopa k poučevanju sklonov (Nikolovski, Ulčnik 2021, 216–231; Nikolovski 2022: 41–56), ki pri obravnavi sklonov izhaja iz učne prakse, v kateri se po Žele (2012: 275) najpogosteje uporablja vrstni red

imenovalnik (I), *tožilnik* (T), *rodilnik* (R), *mestnik* (M), *orodnik* (O), *dajalnik* (D), pri čemer je izpostavljeno, da je sklonska razvrstitev po pogostosti rabe v slovenščini *TRIMOD*, v slovenski jezikoslovni literaturi pa *ITRDMO*. Poučevanje sklonov je torej povezano z različnimi tematskimi področji oz. konteksti, ki se pri poučevanju slovenščine kot neprvega jezika pojavljajo od samega začetka, kar je razvidno iz dokumenta *Preživetvena raven za slovenščino* (2016), kjer je predvidenih deset tematskih področij: (1) osebna identiteta, (2) stanovanje, bivanje in okolje, (3) vsakdanje življenje in prosti čas, (4) promet, potovanje in usmerjanje, (5) odnosi z drugimi ljudmi, (6) telo in zdravje, (7) izobraževanje, (8) nakupovanje in storitve, (9) hrana in pijača, (10) delo in poklic. Za potrebe oblikovanja prve verzije pristopa k poučevanju sklonov (Nikolovski, Ulčnik 2021: 216–231) in specifično usmerjene verzije za učeče se makedonskega porekla (Nikolovski 2022: 41–56) so bila tematska področja prestrukturirana v šest področij oz. kontekstov, saj se pojavnost sklonov ne more omejiti na en kontekst.

V praksi se poučevanje začne z imenovalnikom kot nevtralnim sklonom, ki učečim se omogoča prepoznavanje kategorije spola samostalnikov in usvajanje osnovnih oblik v vseh številih. Tožilnik se zaradi oblikovne podobnosti z imenovalnikom in pogostosti rabe poučuje drugi po vrsti, rodilnik pa se kot zanikana oblika tožilnika obravnava na tretjem mestu, s čimer se zaokroža vrstni red ITR, ki se ne spreminja. Mestnik se poučuje četrti po vrsti, in sicer zaradi predložne rabe in enostavnosti pomena, na petem mestu pa se poučuje orodnik, za katerega je prav tako značilna predložna raba. Dajalnik se v okviru pristopa obravnava na zadnjem mestu, vendar se tako sledi dajalnika kot tudi sledi mestnika in orodnika pojavljajo že prej, iz česar je razvidno, da ne gre za enosklonske kontekste, temveč za kontekste, v katerih ima en sklon nosilno vlogo, drugi skloni pa se pojavljajo v sledeh. Kontekstualnost odpira možnost za nadgradnjo pristopa z drugimi slovničnimi vsebinami, saj so posamezne vsebine neposredno povezane (npr. skloni in vezljivost glagolov), v osnovi kontekstualne obravnave slovnice pa je komunikacijski pristop, v okviru katerega skušamo ponuditi bolj sistematično obravnavo in enakomernejšo zastopanost različnih slovničnih vsebin ter pokazati možnosti za povezovanje različnih slovničnih vsebin na ravneh od A1 do B1 (Preglednica 2).

Preglednica 2: Kombinacija kontekstov in kontekstulno ustreznih slovničnih vsebin

	Slovnične vsebine[2]		
Kontekst	**Oblikoslovje**	**Skladnja**	**Besedotvorje**
Predstavitveni kontekst (osebna identiteta, odnosi z drugimi ljudmi)	(1) imenovalnik pridevnikov in samostalnikov (2) imenovalnik osebnih in svojilnih zaimkov (3) glagol *biti* (4) sedanjik nekaterih osnovnih glagolov	(1) vezniki (*ampak, in, kot, pa, ter*) (2) oziralni zaimek *ki* v imenovalniškem kontekstu	(1) poklici (2) prebivalke in prebivalci posameznih narodov (3) prislovi na *-sko/-ško* (4) pridevniki na *-ski/-ški* (5) stopnjevanje pridevnikov (6) svojilni pridevniki (7) ljubkovalnice
Trdilni predmetni kontekst (vsakdanje življenje, nakupovanje, hrana in pijača, bivanje)	(1) tožilnik pridevnikov in samostalnikov ter osebnih zaimkov (2) sedanjik	(1) vezniki (*ali, če, da*) (2) oziralni zaimek *ki* v tožilniškem kontekstu (3) predložna raba oziralnega zaimka *kateri* v tožilniškem kontekstu	(1) nedovršni in dovršni glagoli (2) časovni prislovi (3) poklici (4) prostori (5) pridevniki na *-ski/-ški* (6) stopnjevanje pridevnikov (7) pridevniške zloženke (8) tvorjenje nekaterih veznikov (9) manjšalnice
Nikalni predmetni kontekst (vsakdanje življenje, nakupovanje, hrana in pijača, stanovanje, bivanje)	(1) rodilnik pridevnikov in samostalnikov ter osebnih zaimkov (2) preteklik (3) prihodnjik	(1) vezniki (*čeprav, ker, zato*) (2) oziralni zaimek *ki* v rodilniškem kontekstu (3) predložna raba oziralnega zaimka *kateri* v rodilniškem kontekstu	(1) nedovršni in dovršni glagoli (2) časovni prislovi (3) poklici (4) prostori (5) pridevniške zloženke (6) stopnjevanje pridevnikov

[2] V preglednici je predstavljen širši nabor slovničnih vsebin, ki se prilagaja stopnji znanja (A1, A2, B1) in poreklu učečih se.

Tematski kontekst (okolje, storitve, izobraževanje)	(1) mestnik pridevnikov in samostalnikov ter osebnih zaimkov (2) pogojnik	(1) oziralni zaimek *kateri* v mestniškem kontekstu	(1) nedovršni in dovršni glagoli (2) poklici (3) pridevniki na *-ski/-ški* (4) kakovostni pridevniki (5) glagolniki
Spremljevalni kontekst (potovanje, promet, usmerjanje)	(1) orodnik pridevnikov in samostalnikov ter osebnih zaimkov	(1) oziralni zaimek *kateri* v orodniškem kontekstu	(1) nedovršni in dovršni glagoli (2) poklici (3) vršilniki dejanja (4) rezultati dejanja (5) pridevniki na *-ski/-ški* (6) druge vrste pridevnikov (7) glagolniki (8) prislovi (9) stopnjevanje prislovov
Posredni predmetni kontekst (telo in zdravje)	(1) dajalnik pridevnikov in samostalnikov ter osebnih zaimkov (2) modalni izrazi in glagoli (3) velelnik	(1) oziralni zaimek *ki* v dajalniškem kontekstu (2) predložna raba oziralnega zaimka *kateri* v dajalniškem kontekstu	(1) nedovršni in dovršni glagoli (2) poklici (3) rezultati dejanja (4) pridevniki na *-ski/-ški* (5) druge vrste pridevnikov (6) glagolniki

Vir: Raziskava avtorja.

Nadgradnja kontekstulanega pristopa k poučevanju sklonov zajema oblikoslovne (glagolski sistem), skladenjske (veznike, oziralna zaimka *ki* in *kateri*) in besedotvorne vsebine (poznavanje besedotvornega mehanizma prispeva k bogatenju besedišča učečih se in njihovemu dojemanju semantike različnih besed iz iste besedne družine), pri čemer vedno izhajamo iz sporazumevalnih kontekstov, ki ponujajo možnost za obravnavo kontekstualno ustreznih slovničnih vsebin na ravneh od A1 do B1. V Preglednici 2 je predstavljen širši nabor slovničnih vsebin, ki se prilagaja stopnji znanja (A1, A2, B1) in poreklu učečih se, saj določene slovnične vsebine niso ustrezne za neslovansko govoreče na najnižji ravni poučevanja (A1), kar je vzorčno prikazano s sivo

obarvanimi skladenjskimi vsebinami. Podobno se lahko pristopi pri segmentaciji oblikoslovnih in besedotvornih vsebin, vendar je treba ohraniti sistematično in enakomernejšo zastopanost vseh slovničnih vsebin v vseh kontekstih.

Pri besedotvornih vsebinah izhajamo iz stopenjske metode (Stramljič Breznik 2004; Kern 2010: 335–348; 2017, 2022: 153–168) v prilagojeni obliki, ki omogoča tako progresivno kot tudi regresivno usvajanje tvorjenk znotraj besedotvornega niza, kar se razlikuje od jezikoslovnega progresivnega vidika stopenjske metode, v kateri »/…/ je prva (nemotivirana) beseda podstava druge besede (tvorjenke), druga podstava tretje itd., vse do izkoriščenja tvorbene zmožnosti določenega leksema« (Kern 2010: 339). Regresivno usvajanje je razvidno iz poenostavljenega prikaza besedotvornega niza glagola *učiti (se)*, v katerem se prvostopenjska tvorjenka *učen* usvaja kasneje v primerjavi s svojima drugostopenjskima tvorjenkama *učenec* in *učenka,* saj se zaradi sporazumevalnih situacij v predstavitvenem kontekstu najprej učeči se srečajo s tvorjenkama *učenec* in *učenka*. V primeru tretjestopenjske tvorjenke *učiteljičin* gre pa za prekrivanje s progresivnim vidikom stopenjske metode, do kasnejšega usvajanja pa prihaja zaradi zapletenih glasovnih sprememb.

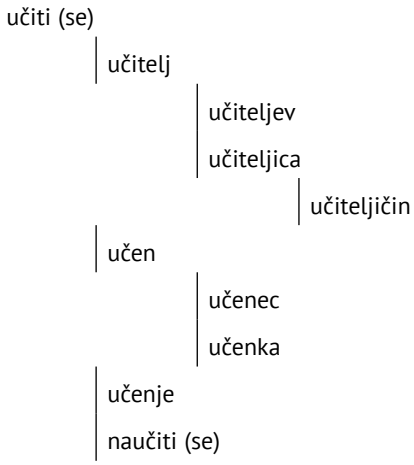

Usvajanje samostalnika *večer* prav tako odstopa od progresivnega vidika stopenjske metode, saj se nemotivirana beseda *večer* v primerjavi s svojima prvostopenjskima tvorjenkama *zvečer* in *večerja* ter drugostopenjsko tvorjenko *večerjati* usvaja najkasneje.

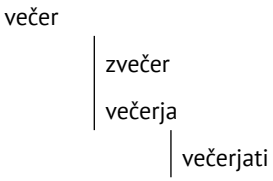

Progresivni besedotvorni vidik je pomembnejši za jezikoslovke in jezikoslovce, za učeče se pa je koristneje, da prepoznajo besede, ki imajo skupen koren in so pomensko povezane, zapolnjevanje besedotvornega niza, kot ga poznajo besedotvorke in besedotvorci, pa za potrebe poučevanja in učenja jezika lahko poteka progresivno in regresivno, in sicer skladno s kontekstom. V prispevku so besedotvorni nizi predstavljeni poenostavljeno, pri čemer je na prvem mestu vedno netvorjena beseda, vrstni red stopenjskih tvorjenk znotraj besedotvornega niza pa se lahko razlikuje od jezikoslovnega besedotvornega vidika. Besedotvorna nadgradnja zagovarja sistematično obravnavo besedotvorja z različnimi besedotvornimi namigi in nalogami, ki lahko zajemajo pisanje čim več besed iz posamezne besedne družine (ne glede na progresivni vidik stopenjske metode), zapolnjevanje praznih mest besedotvornih nizov, tvorjenje stavčnih vzorcev z besedami iz posamezne besedne družine (*Učenec in učenka se učita; Zvečer ponavadi jemo večerjo*) ipd.

2.1 Predstavitveni kontekst

V okviru predstavitvenega konteksta učeči se usvajajo osnovne predstavitvene sporazumevalne vzorce in se učijo predstaviti sebe in druge (svojo družino in prijatelje). Na oblikoslovni ravni se naučijo (1) osebne zaimke in glagol *biti*, (2) osnovne funkcije imenovalnika in imenovalniške oblike pridevnikov in samostalnikov v moškem, ženskem in srednjem spolu (*star telefon, stara knjiga, staro okno*),[3] in (3) svojilne zaimke. V tem kontekstu se lahko pojavijo tudi sledi *dajalnika* (*Ime mi/mu/ji je* …), vendar se te usvajajo v taki obliki brez teoretične razlage o dajalniku. Kontekst prinaša tudi sledi rodilnika in mestnika,

[3] Samostalniki moškega spola imajo v ednini ničto končnico (*telefon*), samostalniki ženskega spola končnico *-a* (*knjiga*) in končnico na soglasnik (*bolezen*), samostalniki srednjega spola pa končnico *-o* (*okno*) ali *-e* (*stanovanje*). Iz osnovnih vzorcev so na samem začetku izvzete nekatere posebnosti samostalnikov moškega spola (npr. podaljšanje z *-ov-*, *-j-* in s *-t-*, množinska končnica *-je* kot varianta), ženskega (npr. samostalniki prve ženske sklanjatve na *-ev,* samostalniki *mati*, *hči*, *gospa*) in srednjega spola (npr. podaljšanje osnove s *-s-*, *-t-* in z *-n-*), ki se obravnavajo v kasnejši fazi poučevanja, ko so v glavnem že usvojeni osnovni sklanjatveni vzorci.

in sicer v sporazumevalnih vzorcih o državah ali krajih, od koder prihajajo ali ki se nanašajo na kraj življenja (*Sem iz Maribora/Ljubljane/Celja – Živim v Mariboru/Ljubljani/Celju*), pri čemer se na začetku obravnavajo in usvajajo le v ednini. Učeči se naučijo, da zemljepisna imena razdelijo v tri skupine (z ničto končnico, s končnico *-a* in s končnico *-o/-e*), in sicer brez podrobne teoretične razlage o rodilniku ali mestniku. Poleg sledi mestnika in rodilnika se učeči se srečujejo tudi s sledmi tožilnika, in sicer v sporazumevalnih vzorcih o družini in prijateljih (*Imam očeta/mamo*), ki se na začetku usvajajo načeloma v edninski obliki brez poglobljene razlage o tožilniku.

Kontekstualno gledano se na skladenjski ravni v okviru tega konteksta odpira možnost za sistematično obravnavo kontekstualno ustreznih veznikov *ampak, in, kot, pa, ter* (*Sem iz Celja, ampak delam v Mariboru*; *Govorim slovensko, angleško in nemško ter malo špansko*; *Očetu je ime Marko*, *mami pa Ana*; *Maja je višja kot Igor*) in oziralnega zaimka *ki* v imenovalniškem kontekstu (*To je moja prijateljica Maja. Maja je iz Srbije.* → *To je moja prijateljica Maja, ki je iz Srbije*), s čimer se ustvarja možnost za tvorjenje kratkih govorjenih in pisanih besedil.

Skladno z osnovnim namenom predstavitvenega konteksta obstaja možnost za nadgradnjo z besedotvornimi vsebinami, ki zajema sistematično usvajanje tvorbe (1) moških in ženskih poimenovanj za poklice (*profesor – profesorica*, *študent – študentka*, *kirurg – kirurginja*), (2) poimenovanj za prebivalke in prebivalce posameznih narodov (*Hrvat – Hrvatica*, *Slovenec – Slovenka, Čeh – Čehinja*), (3) prislovov na *-sko/-ško* iz zemljepisnih lastnih imen (*Češka – govorim češko, Slovenija – govorim slovensko*), (4) pridevnikov na *-ski/-ški* iz zemljepisnih lastnih imen (*slovenski*, *češki*), (5) primernika in presežnika nekaterih pridevnikov (za primerjanje z veznikom *kot*) za opisovanje članic in članov družine ter prijateljic in prijateljev (*lep – lepši, star – starejši, visok – višji*), (6) svojilnih pridevnikov (*Janez – Janezov*, *Ana – Anin*) in (7) ljubkovalnic (*mama – mami – mamica*, *ata – ati*, *oče – oči*, *babica – babi*, *dedek – dedi*), s čimer učeči se dobijo začetne vtise besedotvornega mehanizma slovenskega jezika oz. nekaterih osnovnejših obrazil, ki se ponavljajo tudi v drugih kontekstih, s čimer ponavljajo, vadijo in usvajajo tvorbe novih besed.

2.2 Trdilni predmetni kontekst

Predmetni kontekst zajema opisovanje vsakodnevnih aktivnosti zunaj ali znotraj prostora bivanja (hiše, stanovanja), ki je tudi predmet obravnave.

Svoje vsakodnevne aktivnosti najprej učeči se opisujejo z nezanikanimi glagoli v sedanjiku, pri čemer se učijo in usvajajo osnovne funkcije tožilnika (direktni predmet, rabo s predlogoma *v* in *na* za glagoli premikanja ter prislovno določilo časa z dnevi v tednu), tožilniške končnice pridevnikov in samostalnikov ter oblike osebnih zaimkov. V začetni fazi obravnave tožilnika kot dinamičnega sklona prihaja tudi do vprašanja o razliki med vprašalnicama *kje* in *kam* oz. mestnikom in tožilnikom v sporazumevalnih vzorcih s predlogoma *v* in *na* (*Sem na balkonu – Grem na balkon*; *Kuham v kuhinji – Grem v kuhinjo*), ki se lahko razloži z razliko med »statičnim« glagolom in »dinamičnim« glagolom. V kontekstu opisa vsakodnevnih aktivnosti se lahko pojavijo sledi dajalnika v kombinaciji s predlogom *k/h* (*Grem k zdravniku/h kozmetičarki*), ki se obravnavajo v tej obliki brez poglobljene razlage o dajalniku. V tem kontekstu se pojavijo tudi sledi edninskega orodnika v vzorcih s predlogom *s/z* (*solata s paradižnikom, čaj z limono*), ki se obravnavajo in usvajajo v ednini brez posebne razlage o orodniku.

Kontekstualno gledano se na skladenjski ravni v okviru tega konteksta odpira možnost za obravnavo kontekstualno ustreznih veznikov, kot sta *ali* in *če* ter *da* (*Zjutraj pijem sadni čaj ali belo kavo*; *Če imam čas, grem na pijačo s prijatelji; Mislim, da je moja mama zelo lepa*) in usvajanje veznikov, ki so oblikovno podobni nekaterim vprašalnim zaimkom, in sicer (1) *kdaj – ko, kadar* (*Kdaj gremo na obisk? – Gremo, ko nas pokličejo*); (2) *kam – kamor* (*Kam greš? – V kavarno, kamor grejo moji prijatelji*); *kje – kjer* (*Kje živiš? – Tam, kjer živijo moji starši*), s čimer se dotaknemo mehanizma tvorjenja nekaterih veznikov. Z oziralnim zaimkom *ki* v kombinaciji s naslonskimi oblikami osebnih zaimkov v tožilniku (*Zvečer jem večerjo. Večerjo sam skuham.* → *Zvečer jem večerjo, ki jo sam skuham*) se zaokroži nadgradnja s skladenjskimi vsebinami. Obravnava predložne rabe oziralnega zaimka *kateri* v tožilniku je predvidena na višji ravni poučevanja (od A2 naprej).

Tematska področja predmetnega konteksta prinašajo možnost za sistematično obravnavo naslednjih besedotvornih vsebin: (1) tvorba kontekstualno ustreznih dovršnih in nedovršnih glagolov (*kuhati – skuhati, pisati – napisati, piti – spiti*), (2) tvorba časovnih prislovov (*jesen – jeseni, jutro – zjutraj, dopoldne – opoldne – popoldne, enkrat – dvakrat – trikrat, leto – letos, poletje – poleti, pomlad – spomladi, večer – zvečer, zima – pozimi*), ki prinašajo časovno umeščenost vsakodnevnih aktivnosti, (3) tvorba poimenovanj za različne poklice

(*kuhar – kuharica, študent – študentka, psiholog – psihologinja*), (4) tvorba poimenovanj za prostore, kjer opisane aktivnosti (*igrati se – igrišče, kuhati – kuhinja, kopati se – kopalnica, parkirati – parkirišče, spati – spalnica, stanovati – stanovanje*), (5) tvorba pridevniških zloženk (*enosobno/dvosobno stanovanje*, *enonadstropna/dvonadstropna hiša*), (6) tvorba primernika in presežnika nekaterih pridevnikov (za primerjanje z veznikom *kot*) (*dober – boljši*, *poceni – cenejši, drag – dražji*), (7) tvorba veznikov (*kam – kamor, kje – kjer*), (8) tvorba pridevnikov na *-ski/-ški* iz zemljepisnih lastnih imen (*Grčija – grški sir*, *Italija – italijanska pica*, *Češka – češko pivo*), (9) tvorba manjšalnic (*miza – mizica, omara – omarica, hleb – hlebček*).

2.3 Nikalni predmetni kontekst

Po usvojitvi opisovanja aktivnosti s sedanjikom in tožilnikom se odpira možnost za opisovanje aktivnosti z nikalnimi glagoli, s čimer se uvaja osnovna funkcija rodilnika[4] (zanikan direktni predmet) in se začne obravnava osnovnih rodilniških končnic[5] pridevnikov in samostalnikov ter oblik osebnih zaimkov, ki se v primerjavi s tožilniškimi oblikami razlikujejo le v rodilniški obliki osebnega zaimka *ona*, kar prispeva k lažjemu usvajanju te kategorije. Opisovanje preteklih aktivnosti in načrtovanje prihajajočih uvajata učenje preteklika in prihodnjika, ki sta oblikovno gledano podobna (*sem delal – bom delal*), saj se razlikujeta le v obliki pomožnega glagola.

Tudi v tem kontekstu se nadaljuje z nadgradnjo s skladenjskimi in z besedotvornimi vsebinami. Obstaja možnost za obravnavo dopustnega veznika *čeprav*, ki izraža dopustnost (*Čeprav nisem imel veliko časa, sem obiskal babico in dedka*), in vzročnih veznikov *ker* in *zato* (*Nisem prišel, ker nisem imel časa*; *Včeraj*

---

[4] Za slovansko govoreče posameznike se lahko na začetku postopoma obravnavajo tudi nekatere druge funkcije rodilnika: (1) ob zanikanem glagolu *biti* (*Danes ni malice*), (2) funkcija desnega prilastka (*tečaj slovenščine*), (3) izražanje količine (*koliko kruha, pet pomaranč*) in (4) ob rodilniških glagolih (*bati se volka*) ter (5) s predlogi. Za neslovansko govoreče posameznike je nabor funkcij rodilnika omejen na zanikan direktni predmet in rabo z nekaterimi predlogi, kot so *blizu*, *brez*, *do*, *iz*, *od*, *poleg/zraven*.

[5] Sledi rodilnika se že pojavijo v imenovalniškem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih s predlogom *iz*, ki izraža poreklo (*Sem iz Egipta/Španije/Čila*), s čimer je usvajanje edninskih končnic samostalnikov delno olajšano. Posebnosti, kot so variantne končnice *-a/-u* v ednini pri posameznih samostalnikih moškega spola (*grad – grada/gradu*), končnica *-ø* v rodilniku dvojine in množine (*mož, zob, las*), vrivanje *-i-* v rodilniku dvojine in množine pri samostalnikih ženskega spola (*ladij*), vrivanje polglasnika pri nekaterih samostalnikih srednjega spola (*pismo – pisem*), vrivanje *-i-* v rodilniku dvojine in množine pri nekaterih samostalnikih srednjega spola (*naselje – naselij*), se praviloma poučujejo kasneje (od ravni A2 naprej).

sem tekel dve uri, zato sem danes zelo utrujen). Skladenjsko nadgradnjo zaokroža obravnava oziralnega zaimka *ki* v kombinaciji z naslonskimi oblikami osebnih zaimkov v rodilniku (*Včeraj sem jedel večerjo. Večerje nisem sam skuhal.* → *Zvečer sem jedel večerjo, ki je nisem sam skuhal*), ki pa je zaradi oblikovne podobnosti rodilniških in tožilniških oblik osebnih zaimkov olajšana. Tudi v tem kontekstu obstaja možnost za obravnavo predložne rabe oziralnega zaimka *kateri,* vendar ne pred ravnijo A2.

Na besedotvorni ravni se lahko nadaljuje s podobnimi vsebinami kot v prejšnjem kontekstu, ki so povezane s tvorbo (1) kontekstualno ustreznih dovršnih in nedovršnih glagolov (*jesti – pojesti*, *spati – zaspati*, *poznati – spoznati*, *učiti se – naučiti se*), (2) nekaterih prislovov (*večina – večinoma, popoln – popolnoma, izjema – izjemoma*), (3) poimenovanj za nekatere poklice (*delavec – delavka*, *natakar – natakarica*, *prodajalec – prodajalka*, *sodelavec – sodelavka*), (4) poimenovanj za prostore (*šolati se – šola, delati – delo – delovno mesto*), (5) pridevniških zloženk (*enoposteljna/dvoposteljna soba*), (6) primernika in presežnika pridevnikov za primerjanje s predlogoma *od* in *izmed* (*kratek – krajši*, *hiter – hitrejši, ozek – ožji*), (7) manjšalnic (*kozarec – kozarček*, *kruh – kruhek, riba – ribica*).

2.4 Tematski kontekst

Tematski kontekst ponuja možnosti za obravnavo praktičnih tem, kot so nakupovanje, storitve, izobraževanje, služba in delo, pri čemer se učeči se učijo vljudne izraze z modalnimi izrazi in glagoli (*lahko, moči, morati, hoteti, smeti, treba*) in pogojnikom, ki se lažje usvaja zaradi enostavne zgradbe in oblikovne podobnosti z že obravnavanima preteklikom in prihodnjikom, mestniške funkcije in končnice za pridevnike in samostalnike ter mestniške oblike za osebne zaimke. Sledi mestnika so že obravnavane v imenovalniškem kontekstu, in sicer v sporazumevalnih vzorcih, ki se nanašajo na kraj življenja (*Živim v Mariboru/Ljubljani/Celju*), sledi časovnega mestnika z dnevi v tednu (*ob ponedeljkih, torkih, sredah* …) in z urami (*ob enih, dveh, treh* …) so pa obravnavane že v predmetnem kontekstu brez navedbe, da gre za končnice in časovno funkcijo mestnika. V tem kontekstu se praktično znanje poveže s slovnično razlago. V primeru slovansko govorečih se lahko obravnavajo tudi ostale funkcije mestnika, npr. časovni mestnik s predlogoma *v* in *po* (*v maju, po pouku*) ter tematski mestnik s predlogom *o* (*o bratu, o mami*).

Na skladenjski ravni se lahko poudari raba oziralnega zaimka *kateri* v mestniškem kontekstu (*To je moja prijateljica. O tej prijateljici sem ti razlagal.* → *To je moja prijateljica, o kateri sem ti razlagal.*), ki se načeloma ne obravnava pred ravnijo A2.

Na besedotvorni ravni se lahko nadaljuje s podobnimi vsebinami kot v prejšnjem kontekstu, ki so povezane s tvorbo (1) kontekstualno ustreznih dovršnih in nedovršnih glagolov (*pisati – napisati – prepisati*, *spraševati – vprašati*, *opravljati – opraviti*), (2) poimenovanj za nekatere poklice (*diplomant – diplomantka*, *magister – magistrica*, *doktor – doktorica*), (3) pridevnikov na *-ski/-ški* (*dijak – dijaški dom*, *študent – študentski dom, podiplomec – podiplomski dom*), (4) drugih vrst pridevnikov (*izpit – izpitno obdobje, zima – zimski semester, poletje – poletni semester*), (5) glagolnikov (*predavati – predavanje*, *živeti – študentsko življenje*), (6) prislovov (*prvi – prvič, drugi – drugič, zadnji – zadnjič, enkrat/dvakrat/trikrat*).

2.5 Spremljevalni kontekst

V spremljevalnem kontekstu sodijo teme s področja potovanja, prometa, usmerjanja, s čimer je povezan orodnik, ki je zaradi predložne rabe relativno enostaven za poučevanje in usvajanje, saj se na začetku usvajajo osnovne funkcije[6] v zvezi izražanjem sredstva (*Vozim se z avtobusom/ladjo/s kolesom*) in spremstva (*Grem na izlet z bratom in mamo*) ter dodatnega opisa (*solata s paradižnikom, čaj z limono, kava z mlekom*).

Na skladenjski ravnini se lahko pojavijo vsi predhodno obravnavani in usvojeni vezniki ter nekateri novi, nadgradnja konteksta pa je raba oziralnega zaimka *kateri* v orodniškem kontekstu (*To je avtobus, s katerim smo odpotovali na obalo*), ki se ne obravnava pred ravnijo A2.

Na besedotvorni ravni se lahko nadaljuje z usvajanjem tvorbe (1) kontekstualno ustreznih dovršnih in nedovršnih glagolov (*potovati – odpotovati, peljati (se) – odpeljati (se) – pripeljati (se)*), (2) poimenovanj za vršilce dejanja (*potnik – potnica*, *voznik – voznica*), (3) poimenovanj za prostore (*čakati – čakalnica*,

[6] Prostorski orodnik (*pred letalom, za hišo, med fakulteto in študentskim domom*) je v tem kontekstu opozicija tožilniku. Tudi v zvezi s to opozicijo je treba poudariti razliko med »dinamičnim« tožilnikom (dinamični glagol + pred/nad/med/pod/za + T) in »statičnim« orodnikom (statični glagol + pred/nad/med/pod/za + O). Funkcija časovnega orodnika (*pred enim tednom, med vikendom*) se obravnava pozneje. Navedeni vzorci se lahko na začetku nadomestijo z enostavnejšimi vzorci, npr. *prejšnji teden, lani*, *ta vikend*.

leteti – letališče), (4) poimenovanj za vršilnike dejanja (*leteti – letalo, voziti se – vozilo*), (5) poimenovanj za rezultate dejanja (*rezervirati – rezervacija, odpovedati – odpoved*), (6) pridevnikov na *-ski/-ški* (*hotel – hotelska soba, počitnice – počitniški objekt*), (7) drugih vrst pridevnikov (*avtobus – avtobusna postaja*, *mesto – mestni avtobus/trg*), (8) glagolnikov (*potovati – potovanje, smučati – smučanje, plavati – plavanje*), (9) prislovov (*kam – nekam, nikamor, kamorkoli; kje – nekje, nikjer; kako – nekako, nikakor, vsekakor; koliko – nekoliko*), (10) stopnjevanje prislovov (*redko – redkeje, pogosto – pogosteje*).

2.6 Posredni predmetni kontekst

Zadnji kontekst prinaša teme o zdravju in počutju, ki omogočajo podrobneje usvajanje dajalnika.[7] Za slovansko govoreče posameznike se lahko postopoma obravnavajo tudi nekatere druge funkcije dajalnika: (1) indirektni predmet z različnimi glagoli (*dati, kupiti, posoditi, pokazati* …), (2) izražanje premikanja in nasprotovanja s predlogoma *proti* (*Peljemo se proti Mariboru*; *Igrali so proti Mariboru*) in *k/h* (*Grem k zdravnici*), (3) izražanje dopuščanja s predlogom *kljub* (*Igrali so kljub slabemu vremenu*), (4) nosilec stanja v sporazumevalnih vzorcih za izražanje počutja, in sicer z dajalniškimi oblikami osebnih zaimkov (*Slabo mi je*), ki so lažje za usvajanje, saj so že obravnavane v predstavitvenem kontekstu. V tem kontekstu se dajalniku kot opozicija pojavi tožilnik (*vroče/slabo mi/mu/ji je : glava/trebuh me/ga/jo boli*). Oblikoslovno gledano kontekst ponuja možnosti obravnave modalnih glagolov (*Jesti morate zdravo hrano in ne smete kaditi*) ter velelnika (*Pijte veliko vode in redno telovadite*).

Skladenjski vzorci v tem kontekstu lahko zajemajo vse predhodno obravnavane veznike. Obravnava oziralnih zaimkov *ki* (*To je moj zdravnik, ki mi je predpisal zdravila*) in *kateri* (*To je ekipa, proti kateri smo igrali*) je kot v prejšnjih kontekstih predvidena od ravni A2 naprej.

Na besedotvorni ravni se lahko nadaljuje z usvajanjem tvorbe (1) kontekstualno ustreznih dovršnih in nedovršnih glagolov (*pregledovati – pregledati, hujšati – shujšati, zdraviti se – pozdraviti se*), (2) poimenovanj za vršilce dejanja (*anesteziolog – anesteziologinja, pacient – pacientka*, *specialist – specialistka, zobozdravnik – zobozdravnica*), (3) poimenovanj za prostore (*čakati – čakalnica*,

[7] Sledi dajalnika se pojavijo že v prvem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih z dajalniškimi oblikami (*Kako ti/vam/mu/ji je ime? – Ime mi/mu/ji je* …), in v predmetnem kontekstu v sporazumevalnih vzorcih za opis dnevnih aktivnosti (*Grem k zdravniku*), ki se prav tako usvajajo na pamet kot vzorci.

zdravje – zdravstveni dom), (4) samostalnikov (*zdrav – zdravje, zdravilo, zdravstvo*), (5) poimenovanj za rezultate dejanja (*operirati – operacija, pregledati – pregled*), (6) pridevnikov na *-ski/-ški* (*bolnik – bolniški stalež, zdravnik – zdravniško potrdilo*), (7) drugih vrst pridevnikov (*boleti – bolan, zdravstvo – zdravstvena kartica, zdravstveno zavarovanje*), (8) glagolnikov (*zdraviti – zdravljenje, zavarovati – zdravstveno zavarovanje*), (9) zloženk (*zob me boli – zobobol, glava me boli – glavobol*).

3 Sklep

Komunikacijski pristop veliko prispeva k poučevanju tujih jezikov, vendar se zaradi njegove fleksibilno zastavljene metodologije pojavljajo vprašanja, ki se nanašajo na obseg vsebin in način poučevanja, kar je razvidno iz različnih raziskav o neenakomerni zastopanosti vseh jezikovnih ravnin. Zaradi navedenega je v tem prispevku podana nadgradnja kontekstualnega pristopa k poučevanju sklonov v slovenščini kot drugem in tujem jeziku (Nikolovski, Ulčnik 2021: 216–231; Nikolovski 2022: 41–56) v kontekstualni pristop k poučevanju slovnice slovenščine kot drugega in tujega jezika s poudarkom na skladenjskih in besedotvornih vsebinah, pri čemer sta upoštevani kompleksnost in nezmožnost izčrpnega opisa slovnice, predlagani širši nabor slovničnih vsebin pa se prilagaja stopnji znanja (A1, A2, B1) in drugih jezikovnih in nejezikovnih dejavnikov.

Izhajajoč iz komunikacijskega pristopa poučevanja in osnovnih sporazumevalnih kontekstov na ravni A1, ki so preoblikovani v šest sporazumevalnih kontekstov, je razvidno, da se v okviru vsakega konteksta lahko obravnavajo kontekstualno ustrezne oblikoslovne (sklone, glagolske čase, naklone ipd.), skladenjske (veznike in oziralne zaimke) ter besedotvorne vsebine, s čimer prinašamo celotnejšo in bolj sistematično obravnavo slovničnih vsebin. Tako nadgradnja s skladenjskimi vsebinami kot tudi besedotvorna nadgradnja sovpada s parametri in kategorijami, ki jih predvideva SEJO (2011: 137), in sicer skladenjska nadgradnja z (1) razredi (stavki – glavni, odvisni, povedi – enostavčne, večstavčne) in (2) odnosi (odvisnost, ujemanje, vezljivost), besedotvorna pa s: (1) prvinami (morfemi – koren in obrazila), (2) kategorijami (dovršnost / nedovršnost), (3) strukturami (sestavljenke in tvorjenke)

in (4) pretvorbami (posamostaljenje, tvorjenje, nadomeščanje, stopnjevanje, transformacija).

Iz kontekstualnega pristopa poučevanja slovnice je razvidno, da v vsakem kontekstu obstaja možnost za sistematično obravnavo različnih slovničnih vsebin, ki se lahko ponavljajo ali pa stopnjujejo, s čimer se usvojeno znanje utrjuje in nadgrajuje. S sistematično obravnavo skladenjskih vsebin se prispeva k organizaciji stavkov in njihovemu povezovanju v krajša ali daljša govorjena in zapisana besedila, z besedotvornimi vsebinami pa k razvijanju besednega zaklada učečih se in njihovemu razumevanju pomena in pomenskih razlik različnih besed znotraj iste besedne družine, zato je enakomerna in sistematična obravnava različnih jezikovnih ravnin v okviru komunikacijskega pristopa zelo pomembna pri poučevanju in učenju morfemsko bogatih jezikov, kot je slovenščina.

Literatura

Balteiro, Isabel, 2011: Awareness of L1 and L2 Word-formation Mechanisms for the Development of a More Autonomous L2 Learner. *Porta Linguarium*, letn. 15. 25–34.

Cook, Vivian, 1996: *Second Language Learning and Language Teaching*. London: Arnold.

Gaze, Mateusz, 2013: *Miejsce słowotwórstwa w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Praca magisterska. Łódź.

Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija*, letn. 58, št. 3. 335–348. https://srl.si/sql_pdf/SRL_2010_3_2.pdf (20. 7. 2024).

Kern, Boris, 2014: Zagadnienia słowotwórcze w wybranych podręcznikach do nauczania języków słoweńskiego i polskiego jako obcych. *Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców* 21. 211–220. https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Acta_Universitatis_Lodziensis_Ksztalcenie_Polonistyczne_Cudzoziemcow/Acta_Universitatis_Lodziensis_Ksztalcenie_Polonistyczne_Cudzoziemcow-r2014-t21/Acta_Universitatis_Lodziensis_Ksztalcenie_Polonistyczne_Cudzoziemcow-r2014-t21-s211-220/Acta_Universitatis_Lodziensis_Ksztalcenie_Polonistyczne_Cudzoziemcow-r2014-t21-s211-220.pdf (20. 7. 2024).

Kern, Boris, 2017: *Stopenjsko besedotvorje Na primeru glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

Kern, Boris, 2022: Besednodružinski slovar slovenskega jezika kot tujega jezika. V: *Slavistična prepletanja 4*. Ur. Gjoko Nikolovski, Natalija Ulčnik. Maribor: Univerzitetna založba. 153–168.

Mildner, Vesna, 1999: Odpravljanje izgovornih napak v maternem in tujem jeziku. V: *Skripta 3: zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ur. Marja Bešter.

Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.13–21.

Nikolovski, Gjoko, Ulčnik Natalija, 2021: Pristopi k poučevanju sklonov pri slovenščini kot drugem in tujem jeziku. *Slavia Centralis*, letn. 14, št. 2. 216–231.

Nikolovski, Gjoko, 2022: Makedonske »muke« pri učenju slovenščine kot drugega in tujega jezika. *Jezik in slovstvo*, letn. 67, št. 4. 41–56.

Preživetvena raven za slovenščino. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL, 2016. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/07/IC_ Prezivetvena_2016.pdf (17. 6. 2024).

Skela, Janez, 2009: Nazaj v prihodnost: Teorija, praksa in politika poučevanja tujih jezikov v Sloveniji. V: *Jeziki v izobraževanju*. Ur. Milena Ivšek. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo. 175–196.

Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje (SEJO), 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Urad za razvoj šolstva. Http://www.mizks.gov.si/fileadmin/mizks.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_s olstva /Jeziki /Publikacija_SEJO_komplet.pdf. (17. 6. 2024).

Slovenščina kot drugi in tuji jezik, 2020. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko FF UL, 2020. https://centerslo.si/wp-content/uploads/2020/08/ Slovenscina-kot-drugi-in-tuji-jezik_centerslo.pdf (10. 6. 2024).

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

Tahaineh, Yousef, 2012: The Awareness of the English Word-formation Mechanisms is a Necessity to Make an Autonomous L2 Learner in EFL Context. *Journal of Language Teaching and Research*, letn. 6. 1105–1113.

Žele, Andreja, 2012: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC.

WORD FORMATION IN THE CONTEXT OF CONTEXTUAL GRAMMAR TEACHING OF SLOVENIAN AS A NON-FIRST LANGUAGE

In morphemically rich languages such as Slovenian, knowledge of word formation is very important in the acquisition of a language as a non-first language, but various studies have found that word-formation content in the teaching of languages as non-first languages is unsystematically presented and under-represented. This paper presents a contextual approach to the teaching of word-formation and other grammatical content in Slovenian as a non-first language, thus introducing a more complete approach to the teaching of Slovenian grammar that takes into account the diversity of the Slovenian word-formation mechanism alongside other

grammatical content. The approach is grounded in communicative contexts, which make it possible to target contextually relevant derivative types, with a nest-based word-formation method and a focus on the word-formation level of instruction at its core.

KEYWORDS: word formation, Slovenian as a non-first language, multistage derivatives, word-formation nests, context

Sanja Miletić

JEZIČKI TRANSFER KOD GOVORNIKA POLJSKOG JEZIKA PRILIKOM USVAJANJA SRPSKOG JEZIKA – NA PRIMERU TVORBENIH PORODICA GLAGOLA *GLEDATI, GOVORITI, MISLITI* I *PRAVITI*

1. Uvod

Svaka osoba učeći novi jezik usvaja ne samo novu leksiku, već i nove, do tada nepoznate, konstrukcije i elemente kulture. U tom procesu je nemoguće izbeći jezički transfer koji se zasniva na automatskom prenošenju već stečenog znanja na ono koje se tek usvaja (Dąbrowska 2000:55) i to na svim nivoima jezika, od fonetike do sintakse. Tokom učenja stranog jezika transfer može biti veoma koristan jer zahvaljujući analogiji lakše usvajamo nova znanja. Takav transfer, koji veoma često motiviše na dalje učenje i čini ga lakšim, se u novijoj literaturi naziva pozitivan transfer. Sa druge strane, veoma često oslanjanje na strukturu maternjeg jezika može dovesti do stvaranja grešaka različitog tipa i tada govorimo o negativnom transferu (ili jezičkoj interferenciji) koji otežava proces učenja i kojem će u ovom radu biti posvećena veća pažnja.

Srpski i poljski su, kao slovenski jezici, veoma slični, te studenti veoma često prave greške previše se oslanjajući na jezički osećaj i posmatrajući jezik koji uče kroz prizmu maternjeg jezika. Upravo zbog toga ovoj problematici treba posvetiti posebnu pažnju od samog početka učenja srpskog jezika kao stranog na svim jezičkim nivoima, pa tako i na nivou morfologije, tačnije tvorbe reči jer prilikom usvajanja bilo kog jezika kao stranog, pa i srpskog, nije dovoljno naučiti samo leksički fond budući da se reči nikada ne upotrebljavaju izolovano nego uvek imaju određenu ulogu i uvek stupaju u

određene međusobne odnose u rečenici (Vojnović 2006:281). Uzevši u obzir da je jedan od najvažnijih ciljeva učenja stranog jezika sticanje što većeg nivoa komunikativne kompetencije i postizanje što veće sličnosti izražavanju izvornog govornika (Radić-Bojanić 2006:560), posebnu pažnju treba posvetiti i ovom tipu grešaka, uz predlaganje mogućnosti izbegavanja i minimalizovanja grešaka tog tipa kroz različite lektorske vežbe.

2. Prikupljanje jezičke građe i metoda analizę

Jezičku građu čine pismeni radovi, domaći zadaci i testovi studenata Slovenske filologije na Univerzitetu u Lođu, prikupljeni tokom petnaest godina lektorskog rada, kao i posebno napravljene vežbe za potrebe ovog istraživanja, sa akcentom na vežbama koje se zasnivaju na prevođenju rečenica sa poljskog na srpski jezik (gde se najlakše uočava negativni transfer) ili vežbama gde od datog glagola u infinitivu treba napisati rečenicu na srpskom jeziku. Analizirane su greške studenata srpskog jezika kao prvog ili drugog stranog jezika na svim nivoima - od osnovnih do master studija.

Osnovu analize čini komparativna metoda, gde se poređenjem derivata tvorbenih porodica u poljskom i srpskom jeziku uočavaju podudarnosti i sličnosti, ali i, pre svega, odstupanja od norme i uzroci tih odstupanja. Komparativnom analizom se vrlo uspešno upućuje na sličnosti i razlike u poređenim jezicima, kako u značenju početne reči tvorbene porodice, tako i u značenju afiksa, praćenju pojava tvorbene sinonimije, homonimije i antonimije. Takođe, ona omogućuje i uočavanje razlika u sastavu, strukturi i značenju derivata.

3. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je predstavljanje grešaka studenata lođske slovenske filologije u upotrebi i razumevanju semantike derivata tvorbenih porodica okupljenih oko glagola *gledati, govoriti, misliti i praviti/raditi* i njihovih ekvivalenata u poljskom jeziku, koje nastaju kao posledica negativnog transfera, kao i kratko predstavljanje primera pozitivnog transfera. Treba istaći da u radu neće biti detaljno predstavljena klasifikacija grešaka, kao ni pitanje uzroka njihovog

nastajanja jer je upravo pronalaženje tačnog uzroka nastajanja greške veoma teško, ako ne i nemoguće (Dąbrowska, Pasieka 2006:18). Dodatni problem je i činjenica da je veza negativnog transfera i tvorbenih porodica veoma retko opisivina bez obzira na to koji je jezik u pitanju. Takođe, ovoj problematici uopšte nije posvećena pažnja u udžbenicima za srpski jezik kao strani iako je to jedan od čestih tipova grešaka koji je najteže minimalizovati čak i na višim nivoima učenja jezika. Sa jedne strane je to razumljivo budući da su često greške određene maternjim jezikom studenta, ali, sa druge strane, neke greške su univerzalne i problem se javlja u svim slovenskim jezicima, bez obzira na maternji jezik studenta. Ta tematika takođe nije pomenuta ni u jednom udžbeniku za srpski jezik kao strani izdatom u Poljskoj, te najveća odgovornost leži na lektoru srpskog jezika kao stranog. Upravo zbog toga je osnovni cilj istraživanja ukazivanje na greške poljskih studenata, njihovo predstavljanje i analiza, kao i mogućnosti minimalizacije grešaka u daljem učenju kroz vežbe različitog tipa.

4. Analiza materijala

Naučna istraživanja na polju tvorbe reči postaju sve popularnija. Sinhronijskom proučavanju reči, strukture derivata i njihovom značenju, ulozi formanata i strukturno-semantičkim odnosima motivisanih i nemotivisanih reči i njihovoj klasifikaciji u tvorbene porodice je posvećeno mnogo radova, kako u okviru jednog jezika, tako i komparativnom analizom dvaju ili više jezika. Prva jezička istraživanja na temu odnosa reči nastalih od iste osnove javljaju se u prvoj polovini prošlog veka.

Tvorbena porodica (polj. gniazdo słowotwórcze) je najsloženija jedinica tvorbenog nivoa jezika, gde jedna jedinica motiviše drugu ili sve proizilaze iz prvog člana, pri čemu je početna reč tvorbene porodice nemotivisana i posredno ili neposredno motiviše sve reči i izraze koje se nalaze u okviru te tvorbene porodice, te tako sve reči okupljene oko iste korenske morfeme čine tvorbenu porodicu (Kovačević 1997:2).

Osnovu za prikupljanje građe, uz dodatnu naučnu literaturu, čine *Semantičko-derivacioni rečnik, sveska 2: Čovek – unutrašnji organi i tkiva, psihofiziološka stanja i radnje, psihofizičke osobine, srodstvo* i *Słownik gniazd słowotwórczych*

współczesnego języka ogólnopolskiego, t.3: Gniazda odczasownikowe. Iako u oba rečnika centralno mesto zauzima glagol, oni se ipak razlikuju. *Semantičko-derivacioni rečnik* je lingvistički rečnik koji ne definiše značenje svih derivata, već govori o značenju (Gortan-Premk, Vasić, Dragićević 2003:7). Predstavlja sinhronijsko-dijahronijski rečnik, a ekscerpirani primeri su iz šestotomnog *Rečnika Matice srpske* i Skokovog *Etimologijskog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, uz retke dopune i izmene. Zasniva se na kriterijumu tematske povezanosti leksema, semantičkom i derivacionom, gde su drugostepeni derivati više razultat gramatičke nego semantičle transformacije. Sa druge strane, *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, t.3: Gniazda odczasownikowe* je sinhronijski rečnik. Ekscerpirani primeri potiču iz 4 rečnika poljskog jezika (*Mały słownik języka polskiego* H. Auderske idr, *Nowy słownik języka polskiego PWN* E. Sobol, *Słownik współczesnego języka polskiego* B. Dunaja, *Słownik języka polskiego* M. Szymczaka), uz dopune i izmene. Centralno mesto zauzimaju samo glagoli, dok se u *Semantičko- derivacionom rečniku* javljaju i imenice.

Za potrebe ovog rada, analizirani su neki od najfrekventnijih glagola u srpskom jeziku: *gledati, govoriti, misliti i praviti* i njihovi ekvivalenti u poljskom jeziku, potom primeri pozitivnog transfera i na kraju primeri jezičke interferencije koje nastaju kao posledica prevelikog oslanjanja na maternji jezik. Glagoli su predstavljeni azbučnim redom.

5. *Gledati*

Poljski jezik nema formu glagola GLĄDAĆ, ali poseduje forme sa tom semom: *oglądać, naoglądać się, wyglądać, dooglądać, zaglądać*. Poređenjem derivata iz oba rečnika, može se izdvojiti nekoliko primera pozitivnog transfera: *izgledati, izgled/wyglądać, wygląd*, dok je negativni transfer daleko zastupljeniji. Naime, problematika glagola *gledati* i njegove upotrebe u srpskom i poljskom jeziku se ogleda u mnogo većem broju različitih leksema za iskazivanje istog ili sličnog značenja, koja u poljskom jeziku predstavljaju odelita semantičko-derivaciona gnezda, a u srpskom samo jedno. Tako se u srpskom rečniku kao lema navodi samo glagol *gledati* (glagol *videti* je izostavljen), a u poljskom *obserwować, oglądać, patrzeć,spoglądać, spojrzeć, widzieć, zobaczyć*. Iako se, što je

i očekivano, veći broj grešaka kao rezultat negativnog transfera javlja kod srpskih studenata koji uče poljski jezik, jer ne znaju koji od gorepomenutih glagola treba upotrebiti u određenom kontekstu (o čemu ovde neće biti reči), uočene su, dosta često, i greške kod poljskih studenata srpskog jezika, naročito na početnim nivoima učenja.

Analiza prikupljenog materijala jasno pokazuje da se najmanji broj grešaka javlja upravo u vezi sa glagolom *gledati* jer je u poljskom jeziku slabo zastupljen:

(1) *pregledati, pregled, pregledan/przeglądać, przegląd (wizyta, badanie), zbadany*
Pacijent je detaljno ispitan.

Takođe, glagol *pregledati* u srpskom jeziku označava 'detaljno nešto proveravati', na primer testove studenata ili pacijenta, dok u poljskom glagol *przeglądać* češće predstavlja brzu radnju, ovlaš nešto pogledati, baciti pogled na nešto (to značenje postoji i u srpskom jeziku, ali nije primarno), te tako nastaju greške, kao u primeru:

Samo sam pregledao tekst, nisam ga pročitao do kraja.

(2) Interesantan je i primer sa glagolom *dogledati/dooglądać, dopatrzeć*, kao i derivatima *dogledan/dopatrzony*. U srpskom jeziku glagol dogledati znači 'brinuti se o nekome do smrti' a u poljskom 'nadzirati, uočiti grešku', te tako može nastati problem u komunikaciji:
Videla je grešku u njegovoj smrti i dobila nasledstvo.

(3) Slična je i situacija sa glagolima *ogledati se/oglądać się* (sr. osvrtati se):
Ogledala se u strahu na ulici i nije videla nikoga.

Nekada do negativnog transfera dolazi i u situacijama kada jedan derivat u jednom jeziku ima različite derivate u drugom:

(4) *pogledati, pogled, pogledan /zobaczyć, patrzenie(spojrzenie), pogląd, obejrzany* gde srpsko *pogled* i poljsko *pogląd* nemaju uvek isto značenje: pogląd označava isključivo stav prema nečemu:
Imala je pogled koji ubija/Imala je stav koji ubija.

Sa druge strane, u poljskom jeziku najveću tvorbenu porodicu tvori glagol *widzieć*. Kao što je pomenuto, taj glagol nije naveden u *Semantičko-derivacionom rečniku*, ali se, svakako mogu izvesti određeni zaključci. Budući da oba glagola postoje u leksičkom fondu oba jezika i imaju isto značenje, može se izdvojiti više primera pozitivnog jezičkog transfera: *videti, viđenje, vidik, vidljiv/ widzieć, widzenie, widok, widoczny*; ali je ipak mnogo veći broj primera koji nastaju kao rezultat negativnog transfera:

(5) *widz* (sr. gledalac) se često, naročito na nižim nivoima učenja prevodi kao *vidilac*
(6) *ja*snowidz (vidovit) kao *jasnovid* ili *svetlovid*
(7) *widownia* (gledalište, publika) studenti prevode kao *vidilište*

Vrlo je interesantan i proces negativnog transfera kod derivata u vidu negiranih prideva izvedenih od glagola *widzieć*. Samo u jednom primeru je uočen pozitivan transfer i to je primer nevidljiv/niewidzialny. U ostalim slučajevima dolazi do negativnog transfera, što ilustruju primeri:

(8) *niewidomy* (slep)
(9) *niewidzialny* (neviđen)
(10) *niewidoczny* (neuočljiv)

gde se sva tri primera najčešće prevode kao *nevidljiv*.

Takođe, često je i mešanje značenja glagola *predvideti* i *previdеti*, koja nastaje kao posledica prenošenja značenja prefiksa iz poljskog u srpski jezik, te se tako tvorbena porodica

(11) *predvideti/nepredvidiv/predvidivo* prevodi kao glagol *prevideti* sa svojim derivatima, koji, naravno, nemaju isto značenje. Te greške nastaju zbog forme glagola u poljskom jeziku, koja glasi *przewidzieć*. Tako nastaje greška koja može dovesti do problema u komunikaciji i stvaranja konstrukcije bez smisla:
Prevideo je da neće položiti ispit jer zna da nije dovoljno učio.

(12) Slična situacija uočljiva je i u pogrešnom shvatanju značenja glagola i derivata *videti, vid/uvideti, uvid*, koje poljski studenti često smatraju sinonimima (polj. widzieć i zrozumieć) i oba definišu kao poljsko *widzieć: Uvideo je Mariju na fakultetu i bio jako srećan.*

što se, opet, može nadovezati na sličnu grešku: mešanje značenja derivata *uvid/wgląd*, gde se umesto reči *uvid* koristi reč *ugled*, koja je deo iste tvorbene porodice, ali ima drugačije značenje:

(13) *Nije dobio šansu za ugled u test.*

Kao što je već pomenuto, disproporcija leksema za iskazivanje istog značenja (koji se u srpskom jeziku svodi na jedno od značenja tvorbene porodice sa semom *gled-*) u poljskom i srpskom jeziku može napraviti problem kod govornika oba jezika, te su tako kod izvornih govornika poljskog jezika uočene greške u upotrebi i razlikovanju sledećih oblika u okviru tvorbene porodice vezane oko glagola *patrzeć* u poljskom jeziku, gde greška nastaje doslovnim preuzimanjem prefiksa i njegovog značenja iz maternjeg jezika:

(14) derivati *zaopatrzyć się, zaopatrzenie* (sr. snabdeti se, snabdevanje) pogrešno se prevode kao *zagledati se, zagledanje* (od poljskog zapatrzyć się):
Zagledali su se novom robom za prodavnicu.

(15) derivati *upatrzeć, upatrzony* (sr. uočiti, uočen) pogrešno se prevode kao *uvideti, uviđen:*
Uvideo sam da se nešto pomera u mraku. Sigurno je to bila veverica.

(16) derivati *wpatrzyć/wpatrzony* (sr. zagledati se, zagledan) pogrešno se prevode kao *ugledati se, ugledan*:
Ugledao se u nju.

(17) derivati *dopatrzeć, niedopatrzenie* (sr. uočiti, propust) pogrešno se prevode kao *dogledati, nedogled.*
U slučaju tog ubistva, napravljen je veliki nedogled.

(18) derivati *rozpatrywać, rozpatrzenie* (sr. razmotriti, razmatranje) pogrešno se prevode kao *razgledati, razgledanje*:
Čekam na razgledanje moje molbe za Erazmus.

(19) derivati wypatrzyć, wypatrzony (sr. naći, nađen ali i uočiti, uočen) pogrešno se prevode kao *izgledati, izgledan*, što opet indirektno vodi do glagola od kojeg je sve i počelo: *gledati.*
Izgledali su je duboko u šumi, daleko od kuće.

6. *Govoriti*

Ranije opisana situacija sa tvorbenom porodicom nastalom od glagola *govoriti* veoma je slična situaciji sa glagolom *gledati*. Dok je u *Semantičko-derivacionom rečniku* predstavljen samo glagol govoriti (*pričati* i *reći*, kao i razgovorno *ćaskati* su izostavljeni), poljski rečnik navodi više oblika: *mówić, opowiadać, powiedzieć*, kao i razgovorno *gadać*. U poljskom jeziku su najfrekventniji derivati tvorbene porodice nastale od glagola *mówić*, gde je uočeno najviše primera pozitivnog transfera, što pokazuju primeri: *govoriti, govor, govornica/mówić, mowa, mównica; razgovarati, razgovor/rozmawiać, rozmowa; izgovarati, izgovor, izgovoren/ wymawiać, wymowa, wymówiony; nagovarati, nagovor, nagovarač, nagovoren/ namawiać, namowa, namawiacz, namówiony; ugovarati, ugovor, ugovoren/ umawiać, umowa, umówiony*. Ipak, prisutni su i primeri jezičke interferencije, najčešće na nižim nivoima usvajanja srpskog jezika kao stranog, gde, kao i u slučaju sa glagolom *gledati*, gotovo sve greške nastaju preuzimanjem značenja i oblika, eventualno odgovarajuće adaptacije prefiksa:

(20) derivati *odmówić, odmowa* (sr. odbiti, odbijanje) pogrešno se prevodi kao *odgovarati, odgovor*, što može dovesti do problema u komunikaciji jer se prenosi potpuno drugačija informacija:
Odgovorili su mi molbu za Erazmus.

b) indentična je situacija i sa derivatima *wymówić, wymawianie, wymowa* koji ima isto značenje kao i prethodni primer, ali opet nastaje kalk i pogrešno se upotrebljavaju forme *izgovarati, izgovaranje, izgovor*. Dodatni povod za nastajenje greške tog tipa je i to, da poljska reč *wymowa* označava i odbijanje i način izgovora neke reči.

(21) *omówić, omówienie* (sr. raspravljati, rasprava u naučnom smislu, recenzija, analiza) pogrešno se prevodi kao *ogovarati, ogovaranje*, što dovodi do problema u komunikaciji kao i u prethodnom primeru:
Ogovarali su moj diplomski rad jako dugo.

(22) *przemówić, przemowa* (sr. držati govor, oglasiti se) pogrešno se pevodi kao *pregovarati, pregovori.*
Pregovarao je o Kosovu.

(23) *wmówić, wmawianie, wmówione* (sr. nagovarati, nagovor, nagovoreno) pogrešno se prevodi kao *ugovoriti, ugovaranje, ugovoreno.*
Ugovoreno je da to ipak uradi, iako nije hteo.

Takođe, treba obratiti pažnju i na jezičku interferenciju, doduše istog tipa, prilikom prevođenja nekih derivata glagola *mówić*:

(24) *niemowlę* (beba) *negovornik*
małomówny (ćutljiv) *malogovoreći, malo govorljiv*
rozmowny (pričljiv) *govorni, govorljiv*
rozmówca (sagovornik) *razgovorni*

Kao što je već pomenuto, u *Semantičko-derivacionom rečniku* nisu navedeni glagoli *pričati* i *ćaskati*, ali u poljskom rečniku predstavljaju posebne tvorbene porodice. Jezička interferencija vezana za glagol *powiedzieć* (sr. pričati) i njegove derivate primećena je u sledećim slučajevima:

(25) *wypowiedzieć, wypowiedzenie* (sr. poništavanje, raskid nečega, otkaz) pogrešno se prevodi kao *ispričati, izgovoriti, izgovor*, uz dodatnu komplikaciju za poljske govornike jer srpska reč *izgovor* ima dva značenja koja se u poljskom jeziku iskazuju dvema leksemama (wymowa i wymówka): *Došlo je do izgovora ugovora*.

(26) *zapowiedzieć się, zapowiedź, zapowiadacz* (sr. najaviti posetu) pogrešno se prevodi kao *zapričati se*, te nastaju i nepostojeće forme *zapričanje* i *zapričatelj*. *Zapričao se i došao u petak*.

(27) *odpowiadać, odpowiedzieć, odpowiedź, odpowiedny, odpowiedzialny* (sr. odgovarati, odgovoriti, odgovor, odgovarajući, odgovoran) pogrešno se prevode glagolom *pričati*, umesto *govoriti* u osnovi, te nastaju greške tipa *otpričan, otpričaj*, što je primećeno samo u dva slučaja.

Poslednji glagol u okviru ove semantičke kategorije je glagol *gadać* (sr. ćaskati, brbljati), koji je prvo imao negativnu konotaciju, a danas je sve više odlika razgovornog jezika, kao i njegov srpski ekvivalent. lako nije u pitanju velika tvorbena porodica, interferencija je uočena u nekoliko primera:

(28) *gaduła, gadatliwy* (mnogo pričati, pričalica, brbljivac) pogrešno se prevodi kao *ćaskalica, ćaskav*
Ona je prava ćaskavica, ne ume da ćuti.

(29) *zagadać, zagadanie* (obratiti se nekome) pogrešno se prevodi kao *zaćaskati, zaćaskanje*
Zaćaskao me je na ulici i pitao gde je najbliža stanica.

(30) pogadać, pogadanka (popričati, ćaskanje) pogrešno se prevodi kao *poćaskati, poćaskanje*
Poćaskali smo o situaciji u Poljskoj.

7. *Misliti*

U oba rečnika tvorbenu porodicu čini samo po jedan glagol sa tim značenjem *misliti/myśleć*, uz napomenu da u poljskom jeziku postoji (ali u rečniku nije naveden) i glagol *wyobrazić, wyobrażać* u značenju "stvoriti sliku ili priču u mislima/mašti" gde bi srpski ekvivalent bio derivat *zamisliti*. Uočljivi su primeri pozitivnog transfera: *misliti, misao, mislilac, misaon/myśleć, myśl, myśliciel, myślowy*, kojih je svakako manje od primera jezičke interferencije:

(31) *pomysł, pomysłowy, pomysłowość* (sr. ideja, idejni/domišljat, domišljatost) pogrešno se prevodi kao *pomisao, pomislen, pomišljatost*.
Za timski rad je dobro biti pomislen.

(32) *przemyśleć, przemyślenia* (sr. razmišljati, razmišljanja) pogrešno se prevode kao *premišljati, premišljanja*, što ima drugačije značenje i dovodi do otežavanja komunikacije i zabune:
Dugo je premišljao.

(33) *rozmyśleć, rozmyślania* (promeniti mišljenje) pogrešno se prevodi kao *razmisliti, razmišljanja*, što dovodi do prenošenja pogrešne informacije:
Ipak sam razmislio.

(34) *umyślić, (nie)umyślny, umyślność* (uraditi nešto sa namerom, nameran) pogrešno se prevodi kao *umišljen, umišljenost*, što ima potpuno drugo značenje:
On je umišljen, volim tu osobinu kod njega.

(35) *domyślać się, domyśl* (pretpostaviti, pretpostavka) pogrešno se prevodi kao *domisliti, domisao*
Domislio sam da ćeš mi to reći.

(36) *bezmyślny, bezmyślność, bezmyślne* (sr. nepromišljen, nepromišljenost, nepromišljeno) pogrešno se prevodi kao *besmislen, besmisao, besmisleno*
Marko je vrlo besmislena osoba.

Treba skrenuti pažnju na još dva situacije u poljskom jeziku koje mogu stvarati probleme i srpskim i poljskim govornicima pri učenju tog drugog jezika kao stranog: derivati *wymyśleć, wymyśł, wymyślanie* na srpskom imaju značenje i *smisliti* i *izmisliti* i *lagati*, dok, sa druge strane derivati *zmyślać, zmyślanie* označavaju samo *lagati, izmišljati nešto što ne postoji*, te mešanje tih značenja može dovesti do ometanja komunikacije u određenim kontekstima.

8. *Praviti*

Poslednji glagol koji čini građu za analizu je glagol *praviti*, koji u *Semantičko-derivacionom rečniku* nije naveden, ali jeste glagol *raditi*. Sa druge strane, u poljskom rečniku su nevedene tvorbene porodice koncipirane i oko glagola *robić* i oko glagola *pracować*. I u poljskom i u srpskom jeziku ta dva glagola imaju veoma slično značenje, ali je njihova upotreba uslovljena određenim faktorima, pre svega sa obzirom na to da li se radi o fizičkom radu ili ne i da li je u pitanju proces stvaranja nečega od početka do kraja ili ne. Iako se može navesti nekoliko primera pozitivnog transfera: *raditi, rad, radnik, neradnik, radnički/robić, robota, robotnik, nierób, robotniczy; izraditi, izrada/wyrobić, wyrób; zaraditi, zarada/zarobić, zarobki; obraditi, obrada/obrobić, obróbka, odraditi, odrađivanje/odrobić, odrabianie; preraditi, prerada/przerobić, przeróbka;* ipak je mnogo više primera jezičke interferencije jer nema potpunog poklapanja u značenju i upotrebi tih glagola u određenim kontekstima, a osnovni razlog je nepostojanje ustaljenog pravila u kom značenju se koristi koji glagol (npr. u poljskom dzień roboczy vs związek pracowniczy, ili pracownik/robotnik) te su greške dosta česte[1]:

(37) najveći broj grešaka vezan je derivate *naprawić, naprawa* (sr. popraviti, popravka) koji se gotovo bez izuzetka pogrešno prevode kao *napraviti*, te dolazi do prenošenja potpuno drugačije informacije:
Napravio sam laptop.

Podsvesno imajući u vidu problematiku izbora derivata vezanih za glagole *raditi* i *praviti* nastaju i sledeće greške nastale od glagola *robić* i njegovih derivata:

(38) *zrobić, narobić* i njegovi derivati se u određenom kontekstu, vezanom za pripremanje, kuvanje (kao i u hrvatskom jeziku), kao i u apstraktnom značenju, gotovo uvek prevodi srpskim glagolom *uraditi, naraditi*:
Uradio sam ručak za sutra. Uradi mi kafu. Uradio mi je problem.
Kako si naradio nered u sobi. Uvek naradiš neke gluposti.

dok u drugim kontekstima nemaju problem sa upotrebom tih oblika.

Slična je situacija i sa derivatima:

[1] Uporediti oblike naraditi se/napracować się, poraditi/popracować, odraditi/odpracować, pismeni rad/praca pisemna

(39) *bezrobotny/bezrobotność* (sr. nezaposlen) koji se pogrešno prevode kao *bezradnik, neradnik/neradnost, bezradnost*
Moj tata je neradnik. Bezradnost je veliki problem i srpskog i poljskog društva.

kao i kada je u pitanju poljski glagol *pracować* i njegovi derivati:

(40) *pracodawca* (sr. poslodavac) često se prevodi kao *radodavac, radodavatelj:*
Radodavac je ponudio loše uslove rada.

(41) *przepracować, przepracowany* (sr. poraditi) pogrešno se prevodi kao *preraditi, prerađen*:
Preradio je malo tokom vikenda.

(42) *zapracować (się), zapracowany* (sr. naraditi se, uništiti se poslom) pogrešno se prevodi derivatima *zaraditi (se), zarađen*:
Zaradio se na smrt.

(43) dopracować, dopracowanie (sr. razraditi, razrada) često se pogrešno prevodi kao doraditi, dorada:
Uvek je najteže napisati doradu, sa uvodom i zaključkom je lakše.

(44) derivat *wypracowanie* (sr. u značenju 'sastav') se često prevodi kao *uradak*.
Nisam stigla da napišem uradak za sutra.

(45) derivat *pracujący* (sr. zaposlen) često se pogrešno prevodi kao *poslovni* ili *radnički*.
Radnički svet. (Lud pracujący)

9. Zaključak

Stavovi lingvista na temu povezanosti nivoa znanja nekog stranog jezika i jezičke interferencije su različiti (Dąbrowska, Pasieka 2006:19), od toga da je negativni transfer rezultat nejezičkih faktora, preko mišljenja da se interferencja javlja samo na početnom nivou učenja, sve do stava da student mora dostići viši nivo poznavanja jezika da bi do interferencije uopšte došlo.

Analiza prikupljenog materijala dovodi do izvođenja nekoliko važnih zaključaka:

(1) pojava negativnog transfera prilikom stvaranja derivata analiziranih tvorbenih porodica u srpskom jeziku od strane poljskih studenata je veoma česta i javlja se na svim nivoima, najčešće na početnom nivou učenja.

(2) negativni transfer može biti uslovljen stepenom znanja jezika, ali i nejezičkim faktorima svakog studenta ponaosob (na primer, najbolji student II godine studija napravio je manje grešaka nego prosečan student IV godine);
(3) procenat greške se smanjuje sa boljim poznavanjem srpskog jezika i motivacijom, koja igra veoma važnu ulogu u učenju stranog jezika, ali ima uticaj i na stepen jezičke interferencije;
(4) mora se posvetiti velika pažnja sprečavanju i minimalizaciji grešaka tog tipa od samog početka učenja srpskog jezika kao stranog, kroz različite tipove vežbi i radionica o kojima će kasnije biti reči.

Analiza prikupljene građe takođe potvrđuje i tezu da se u suštini nikada ne možemo osloboditi uticaja maternjeg jezika (Dąbrowska, Pasieka 2006:31). Kao što je ranije pomenuto, uzrok greške je veoma teško odrediti pa pored jezičkih, treba obratiti pažnju i na nejezičke faktore. Sa druge strane, petnaestogodišnje iskustvo lektora srpskog jezika kao stranog pokazuje da je sve češći uzrok greške i nedovoljno poznavanje maternjeg jezika. Svakako, greške koje nastaju kao rezultat negativnog transfera prilikom stvaranja derivata često utiču na značenje i razumevanje datih konstrukcija i ponekad mogu dovesti do nesporazuma, pa čak i prekida komunikacije usled najasnoća, te studenti moraju da budu motivisani da te greške isprave. Upravo zbog toga je uloga lektora u sprečavanju i minimalizovanju grešaka tog tipa veoma važna. Lektor već na samom početku učenja srpskog jezka kao stranog, kada se te greške najčešće i javljaju, mora skrenuti pažnju studentima na taj problem kroz različite dodatne vežbe i radionice.

Jedan od mogućih načina sprečavanja pojave grešaka tog tipa na dugoročnom planu je da studenti prilikom usvajaja novih glagola usvajaju i njihova značenja i značenja afiksa, koje im svakako može pomoći u stvaranju novih derivata.Tako studenti mogu praviti rečnike glagola, a na časovima se značenja mogu kreativno vežbati brejnstorming metodom: pisanjem na tabli jednog afiksa i navođenjem što više glagola, ili pisanjem jedne leme i pravljenja što više derivata. Takođe, veoma korisne mogu biti i vežbe prevođenja, dopuna rečenica, izbora jednog od ponuđenih odgovora, ispravljanja grešaka koje su, na primer, napravili na prethodnom testu, vežbe dijaloga na različite teme, kao i radionice sa pantomimom ili sa rečnikom, kada se nasumice bira jedan glagol i pravi što više derivata. Kao vrlo korisne pokazale su se i vežbe sa

razlikovanjem značenja istih ili sličnih formi u oba jezika, a takođe i kvizovi i igre napravljene na sajtovima Kachoot, Quizlet i Wordwall. U postizanju tog cilja najbolje rezultate je pokazao komparativni pristup, ali ipak treba skrenuti pažnju na to, da učenje na osnovu razlika među datim jezicima jeste dobra, ali ne i jedina metoda učenja. Sa druge strane, ne može se prevideti činjenica da upravo zahvaljujući komparativnom pristupu učenju stranog jezika, kao i na osnovu analize grešaka, možemo predvideti pa samim tim i lakše eliminisati neke greške i minimalizovati pojavu negativnog transfera. Takođe, budući da mehanizmi međujezičke interferencije deluju dvostrano (Wesełowska 1992:64), može se pretpostaviti da će se isti tip grešaka javiti i kod osoba koje uče poljski jezik kao strani, te tako ovo istraživanje može biti korisno kako srpskim, tako i poljskim studentima i lektorima.

Literatura

Burkacka Iwona, 2001: *Porównawcza analiza gniazdowa wybranch leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa.

Cienkowski, Witold, 1980: Błędy w języku ojczystym a błędy w języku obcym. Terminologia i problematyka. *Poradnik językowy, Z.8*, 441-447.

Dąbrowska, Anna, Pasieka, Małgorzata, 2006: Błąd językowy – niedostatek kompetencji, luka w sprawności czy niewłaściwa strategia? *Sprawności przede wszystkim*. Kraków, 15-35.

Dąbrowska, Anna, 2000: Interferencja wewnątrzjęzykowa jako jedna z przyczyn błędów popełnianych przez cudzoziemców uczących się JPJO. *Prace Naukowe Studium Nauki Języków Obcych Politechniki Wrocławskiej Nr 36*, 55-61.

Gortan-Premk, Darinka, Vasić, Vera, Nedeljkov, Ljijana (red.), 2003: *Семантичко-деривациони речник, Свеска 1: Човек – делови тела*. Novi Sad, Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Grucza, Franciszek, 1978: *Z problematyki błędów obcojęzycznych,* Warszawa.

Komorowska, Hanna, 1980: *Nauczanie gramatyki języka obcego a interferencja*, Warszawa.

Kovačević, Oliera, 1997: *Tvorbena porodica lekseme rob u srpskom jeziku* https://esveske.github.io/prog-lin.html

Mitrinović, Vera, 1996: Konfrontativni pristup izučavanja poljskog jezika na beogradskoj polonistici – tradicije perspektive. *Sto godina polonistike u Beogradu,* Beograd 151-168

Radić-Bojanić, Biljana, 2006: Kontrastivna analiza kao sredstvo i kao cilj. *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti,* 557-566.

Skarżyński, Mirosław, 2003: Słowotwórzce gniazda odczasownikowe (charakterystyka wstępna). *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia – metoda – zastosowania*, Kraków, Księgarnia Akademicka.

Skarżyński, Mirosław, (red.), 2004: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego, Tom III, Gniazda odczasownikowe*, Kraków, Towarzystwo Wydawnicze »Historia Iagellonica«

Stanojčić, Živojin, Popović, Ljubomir, 2000: *Gramatika srpskoga jezika*, Beograd

Wesełowska, Dorota, 1992: Interferencja międzijęzyjowa jako źródło błędów. Język *polski jako język obcy*, 63-68.

Vojinović, Jelena, 2006: Usvajanje padežnog sistema u nastavi srpskog jezika kao stranog (početni nivo). *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti,* 281-289.

LANGUAGE TRANSFER IN SPEAKERS OF POLISH LEARNING SERBIAN, AS EXEMPLIFIED BY WORD FAMILY OF THE VERBS *GLEDATI* 'LOOK', *MISLITI* 'THINK', *GOVORITI* 'SPEAK' *AND PRAVITI* 'MAKE'

The paper presents an analysis of the formation, meaning and use of derivatives of the word family of some of the most frequent verbs in the Serbian and Polish languages: *look, think, speak* and *make*. Special attention is paid to mistakes made by Polish students of the Serbian language when creating derivatives of the mentioned verbs and determining their meaning in the Serbian language, resulting from negative language transfer.

The analysis is based on tests, essays and homework assignments written by students from all years of undergraduate and master-level programs, with Serbian as either the primary or the secondary language of study. The samples were collected during the author's fifteen years of language teaching work; certain assignments were prepared specifically for the purpose of this research. The analysis is based on the comparative method. The goal is to present the basic types of verbs inside one word family and their derivatives, to compare them, and to analyze the most common mistakes arising from negative transfer. Finally, the work outlines the possibilities of minimizing and avoiding errors of the aforementioned type via different types of activities.

KEYWORDS: word family, word-formation nests, linguistic transfer, errors in language teaching, Serbian language, Polish language

VIII

TERMINOLOŠKI VIDIK STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA

Boris Kern

SLOVARČEK TERMINOV S PODROČJA STOPENJSKEGA BESEDOTVORJA V SLOVANSKIH JEZIKIH[1]

1 Uvod

Glede na to, da je stopenjsko besedotvorje v različnih slovanskih jezikih različno dolgo prisotno in posledično uveljavljeno ali razvito, ni presenetljivo, da je terminologija s tega področja mestoma neustaljena. Neredko za isti pojem soobstaja več terminov, v nekaterih jezikih pa za določene termine (še) ne obstajajo ustrezniki. V zvezi s terminologijo s tega področja lahko več preberemo v prispevku P. Kowalskega *Słowotwórstwo gniazdowe jako narzędzie interpretacji rzeczywistości językowej* v pričujoči monografiji, ki se osredotoča zlasti na terminologijo v zahodno- in vzhodnoslovanskih jezikih. Pričujoče poglavje pa želi predstaviti področno terminologijo še v drugih slovanskih jezikih.

Sprva je bil narejen nabor 15 terminov v slovenščini, skupaj z definicijami, v nadaljevanju pa so bili dodani ustrezniki v 12 drugih slovanskih jezikih in angleščini, skupno torej poglavje zajema ustreznike v 14 jezikih. Pri določanju ustreznikov so sodelovale_i:

- za slovenščino: **Boris Kern** (tudi avtor definicij in spremnega besedila), **Irena Stramljič Breznik, Ines Voršič;**
- za beloruščino: **Aliaksandr Lukashanets;**
- za bolgarščino: **Cvetanka Avramova;**

[1] Prispevek je nastal v okviru projekta *Kombinatorika besedotvornih obrazil v slovenščini* (J6-3131), katerega vodja je doc. dr. Boris Kern, in programa *Slovenski jezik v sinhronem in diahronem razvoju* (P6-0038), katerega vodja je izr. prof. dr. Kozma Ahačič. Projekt in program sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

- za bosanščino: **Amela Šehović;**
- za češčino: **Ivana Bozděchová, Božana Niševa;**
- za črnogorščino: **Sonja Nenezić;**
- za hrvaščino: **Barbara Štebih Golub;**
- za makedonščino: **Lidija Arizankovska;**
- za poljščino: **Pawel Kowalski, Iwona Burkacka;**
- za ruščino: **Elena Petrukhina, Elena Koriakowcewa;**
- za slovaščino: **Nicol Janočková, Ľudmila Liptáková, Martin Ološtiak;**
- za srbščino: **Rajna Dragićević, Goran Milašin;**
- za ukrajinščino: **Ievgeniia A. Karpilovska;**[2]
- za angleščino: **Boris Kern.**[3]

Poglavje vključuje 15 izbranih ključnih terminov s področja stopenjskega besedotvorja: *stopenjsko besedotvorje, besedotvorni sestav, izhodišče besedotvornega sestava, stopenjske tvorjenke, tvorbena stopnja, stopenjski slovar, stopenjska analiza, besedotvorni model, besedotvorni niz, priponski niz, predponski niz, dolžina besedotvornega sestava, globina besedotvornega sestava, istostopenjske tvorjenke, hipotetična tvorjenka*. V poglavje niso vključeni termini, ki se nanašajo na besedotvorje kot tako in poimenujejo besedotvorne vrste, vrste tvorjenk ipd., ampak so v njem zajeti le tisti, ki se tičejo metodologije stopenjskega besedotvorja v ožjem smislu. Slovenščina predstavlja izhodišče za iskanje terminoloških ustreznikov v drugih dvanajstih slovanskih jezikih in v angleščini. Navadno je v terminološkem smislu običajna smer prevzemanja iz angleščine v druge jezike. Glede na to, da metodologija stopenjskega besedotvorja izhaja iz slovanskega sveta, je smer prevzemanja obratna, posledično je tudi pomenska motivacija sinonimnih terminov v angleščini odvisna od jezika, ki je bil izhodišče prevzema.

2 Slovarček terminov s komentarji

Na začetku vsakega podpoglavja je naveden termin v slovenščini (oziroma več njih), saj je bila izhodišče za iskanje ustreznikov v drugih jezikih. Sledi

[2] Ievgeniia Karpilovska je sodelovala tudi v fazi razširitve prvotnega nabora izbranih terminov.

[3] Pri angleških ustreznikih so bili pregledani angleški povzetki člankov v različnih slovanskih jezikih.

definicija pojma v slovenščini, nato pa ustrezniki v 13 abecedno razvrščenih slovanskih jezikih in angleščini. V več primerih je pri posameznih jezikih navedenih več ustreznikov, prvi med njimi je po mnenju strokovnjakinje_a za posamezen jezik opredeljen kot najustreznejši. Če v katerem izmed jezikov ustreznik za določen izraz (še) ni uveljavljen, je označen z zvezdico (*); če obstaja več tovrstnih terminov, so z zvezdico označeni vsi, med njimi pa je vzpostavljena hierarhija – na začetku in s krepkim tiskom je označen ustreznik, ki je po mnenju strokovnjakinje_a oziroma strokovnjakinj_ov za posamezni jezik najustreznejši, tudi vsi nadaljnji so razporejeni od bolj ustreznega k manj ustreznemu. Ustreznikom v slovanskih jezikih in angleščini sledi analiza poimenovalne motivacije posameznega termina v slovanskih jezikih in oris nekaterih dodatnih okoliščin v zvezi s posameznim poimenovanjem ali okoliščin pri uveljavljanju ustreznikov. Komentarji se osredotočajo na slovanske jezike.

2.1 Stopenjsko besedotvorje – *metodologija v besedotvorju, utemeljena na obravnavi naborov besed, ki so neposredno ali posredno tvorjene iz istega korena v besedotvorni podstavi, pri čemer se gradivo lahko obravnava z diahronega ali sinhronega vidika; v primeru sinhrone obravnave se pogosto upošteva skupni pomenski element med tvorjenko in njenim besedotvornim izhodiščem v sodobnem jeziku.*

- beloruščina: ***гнездавое словаўтварэнне**
- bolgarščina: ***гнездово словообразуване**
- bosanščina: **stepenasta tvorba riječi**
- češčina: ***stupňovitá slovotvorba**
- črnogorščina: **stepenasta tvorba riječi**, stepenasta derivacija riječi
- hrvaščina: **stupanjsko rječotvorje**, stupnjevito rječjetvorje
- makedonščina: ***степенасто зборообразување**, *градациско зборообразување
- poljščina: **słowotwórstwo gniazdowe**
- ruščina: **ступенчатое словообразование**, *гнездовое словообразование
- slovaščina: ***stupňovitá slovotvorba**
- slovenščina: **stopenjsko besedotvorje**

- srbščina: **степенаста творба речи**, степенаста деривација речи, ланчана деривација
- ukrajinščina: **ступеневе словотворення**, *послідовне словотворення
- angleščina: **the nest analysis method**, multistage word formation

Komentar: Termin, ki označuje metodologijo obravnave vseh neposredno in posredno tvorjenih besed iz istega korena v besedotvorni podstavi, se je zlasti uveljavil v poljskem jezikoslovju, in sicer izhajajoč iz poimenovanja osnovne enote te metodologije, tj. *besedotvornega sestava*, ki ga v nekaterih okoljih imenujejo *besedotvorno gnezdo* (polj. *słowotwórstwo gniazdowe*).[4] Tovrstni poimenovalni motivaciji sledita tudi predloga beloruskega in bolgarskega termina: *гнездавое словаўтварэнне* oziroma *гнездово словообразуване*. Vsi drugi izhajajo iz slovenskega poimenovanja, ki v središče postavlja tvorbeno stopnjo, saj je ta glavno merilo za razvrstitev tvorjenk, pri čemer za večino jezikov termin obstaja na ravni predloga in torej v rabi ni potrjen. Makedonski termin ima v prilastku variacijo *степенасто/градациско зборообразување*, prilastek v ukrajinskem predlogu *послідовне словотворення* pa pomeni 'zaporedno, postopno'. Podobno izkazuje tudi ena od alternativ v srbščini, in sicer *ланчана деривација*, torej 'verižna derivacija'.

Ob vpeljavi termina v slovenščini (Kern 2008) smo se načrtno izognili metafori z *gnezdom*, saj je bila tovrstna poimenovalna strategija (metaforična navezava na naravo, sorodstvene odnose) značilna zlasti za mladogramatični čas (prim. Kern 2010: 338). Metodologijo je v slovenski prostor z izgradnjo poskusnega zvezka besedotvornega slovarja sicer vpeljala Irena Stramljič Breznik (2004), vendar pri tem ni poimenovala metodologije (enako se je zgodilo tudi v srbščini, kljub izdaji dveh zvezkov *stopenjskega slovarja* (Gortan-Premk idr. 2003 in 2006)), ampak le osnovno enoto, ki jo je tradicionalno poimenovala *besedna družina*.

2.2 Besedotvorni sestav – *glede na stopnje tvorjenosti hierarhično urejen nabor besed, ki so tvorjene iz istega korena v besedotvorni podstavi in v primeru sinhrone obravnave pogosto tudi iz istega slovarskega pomena; na začetku*

[4] Več o poljskem terminu *słowotwórstwo gniazdowe* si lahko preberete v prispevku Pawła Kowalskega: *Słowotwórstwo gniazdowe jako narzędzie interpretacji rzeczywistości językowej* (poglavje II).

besedotvornega sestava je netvorjena beseda, ki ji sledijo vse neposredne in posredne tvorjenke; je osnovna enota za organizacijo in sistematizacijo neposredno in posredno tvorjenega besedja iz istega korena v besedotvorni podstavi.

- beloruščina: **словаўтваральнае гняздо**
- bolgarščina: **словообразувателно гнездо**
- bosanščina: **tvorbeno gnijezdo,** tvorbeno-semantičko gnijezdo
- češčina: **slovotvorné hnízdo**, slovní čeleď, slovotvorný řetězec, slovotvorný svazek
- črnogorščina: **tvorbeno-semantičko gnijezdo**, derivaciono-semantičko gnijezdo
- hrvaščina: **tvorbeno gnijezdo**, rječotvorno gnijezdo, tvorbeno-semantičko gnijezdo
- makedonščina: **зборообразувачко гнездо**
- poljščina: **gniazdo słowotwórcze**
- ruščina: **словообразовательное гнездо**
- slovaščina: **slovotvorné hniezdo**
- slovenščina: **besedotvorni sestav**
- srbščina: **деривационо гнездо,** семантичко-деривационо гнездо, творбена породица
- ukrajinščina: **словотвірне гніздо**
- angleščina: **word-formation nest**, derivational nest, word-formation group, word family

Komentar: Terminološko jedro poimenovanj, ki označujejo osrednjo enoto za organizacijo in sistematizacijo tvorjenega besedja, dejansko torej leksikografsko enoto, v slovanskih jezikih (z izjemo slovenščine) izhaja iz metafore *gnezdo*. Do razlik prihaja na ravni prilastkov; prevladujejo prilastki za *besedotvorni*, in sicer v vseh jezikih, z izjemo črnogorščine, kjer termin vključuje tudi pomenski vidik: *tvorbeno-semantičko gnijezdo*; strukturno enaki so tudi alternativni termini v bosanščini, hrvaščini in srbščini. V slednji se kot alternativna možnost pojavi tudi *besedna družina* oziroma *творбена породица*. Več terminoloških sinonimov obstaja tudi v češčini, poleg termina *slovotvorné hnízdo* najdemo še: *slovní čeleď, slovotvorný řetězec, slovotvorný svazek*, torej 'besedna družina', 'besedotvorni niz' in 'besedotvorni sestav'.

Sodobno stopenjsko besedotvorje po poljskem vzoru vključuje tudi pomenski vidik tvorbe (Kern 2010, 2017): tvorjenke v kontekstu stopenjskega besedotvorja tako niso besede, ki nastanejo iz določenega leksema, ampak besede, ki so tvorjene iz konkretnega pomena določenega leksema (prim. Łachnik 2011: 159). Tovrstno razumevanje stopenjskih tvorjenk te oddaljuje od *besednih družin*, ki so ustrezen termin zlasti v diahroni besedotvorni obravnavi (prim. Kern 2017: 26–27) ali pa v didaktičnem procesu v osnovnih, srednjih šolah, v kontekstu poučevanja slovenščine kot drugega in tujega jezika oziroma v kontekstu naslavljanja splošne javnosti (prim. Kern 2022: 158). V srbskem *Семантичко-деривациони речник* (Gortan-Premk idr. 2003 in 2006) je za razliko od poljskega stopenjskega slovarja *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego* (2001–2004) pomenski vidik integriran v posamezno netvorjeno besedo in vse nadaljnje stopenjske tvorjenke, ob katerih so navedeni njihovi različni pomeni, v poljskem primeru pa vsak pomen netvorjene besede predstavlja nov besedotvorni sestav oziroma v primeru tvorjenk vsak pomen predstavlja novo enoto znotraj besedotvornega sestava.

2.3 Izhodišče besedotvornega sestava, korenska beseda – *netvorjena beseda, ki se nahaja na začetku besedotvornega sestava.*

- beloruščina: **вяршыня словаўтва-ральнага гнязда**, аснова словаўтваральнага гнязда
- bolgarščina: **връх на словообразователното гнездо**
- bosanščina: **motivator tvorbenog gnijezda,** motivator tvorbeno-semantičkog gnijezda, ishodište tvorbenog gnijezda, ishodište tvorbeno-semantičkog gnijezda
- češčina: **kořenné slovo**
- črnogorščina: **nosilac tvorbeno-semantičkog gnijezda**
- hrvaščina: **ishodište tvorbenoga gnijezda**, *ishodište rječotvornoga gnijezda, *ishodište tvorbeno-semantičkoga gnijezda
- makedonščina: ***појдовна деривациска основа на зборообразувачкото гнездо**
- poljščina: **centrum gniazda słowotwórczego**, baza gniazda słowotwórczego, podstawa gniazda słowotwórczego

- ruščina: **вершина словообразовательного гнезда**, базовое слово, исходное слово, исходное слово словообразовательного гнезда, *ядерное слово
- slovaščina: **východiskový motivant**, prvotný motivant, iniciála
- slovenščina: **izhodišče besedotvornega sestava,** korenska beseda
- srbščina: **мотиватор деривационог гнезда,** основа деривационог гнезда, исходиште деривационог гнезда
- ukrajinščina: **базове слово гнізда**, *мотиватор гнізда
- angleščina: **base of word-formation nest**, base of derivational nest, base of word-formation group

Komentar: V slovanskih jezikih se v primeru termina za poimenovanje netvorjene začetne enote besedotvornega sestava uveljavljajo trije glavni konceptualni modeli. Prvi izhaja iz metafore vertikalne organizacije besedotvornega sestava in uporablja poimenovanja tipa *vrh* (blr. *вяршыня*, bg. *връх*, ru. *вершина*), ki poudarjajo hierarhični položaj začetne enote. Beseda *izhodišče* je rabljena v slovenščini, analogno z njo pa tudi v hrvaščini in bosanščini. Podobno je tudi v poljščini, kjer se v jedru nahaja beseda *središče* (polj. *centrum*). Drugi model izhaja iz besede *motivacija*: bos. *motivator,* srb. *мотиватор,* slš. *motivant*, ukr. predlog *мотиватор*. Tretji model je izrazito strukturno-funkcijski in govori o *osnovi/bazi/podstavi* (pl. *baza/podstawa*, srb. *основа*, ukr. *базове слово*), pogosto z dodatkom, da gre za izhodiščno osnovo/bazo/podstavo.

2.4 Stopenjske tvorjenke – *skupine vseh neposredno in posredno tvorjenih besed iz istega korena v besedotvorni podstavi; v primeru sinhrone obravnave se pogosto upošteva skupni pomenski element med tvorjenko in njenim besedotvornim izhodiščem v sodobnem jeziku.*

- beloruščina: ***шматступеньчатыя вытворныя словы**, *шматступеньчатыя вытворныя
- bolgarščina: ***производни думи,** *влизащи в състава на едно словообразувателно гнездо
- bosanščina: ***stepenaste tvorenice**
- češčina: ***stupňovité motiváty**
- črnogorščina: ***stepenaste tvorenice**

- hrvaščina: ***stupanjske tvorenice**
- makedonščina: ***степенски деривати**
- poljščina: ***derywaty gniazdowe**
- ruščina: ***гнездовые производные**, *производные одного гнезда, *производные, входящие в одно гнездо
- slovaščina: ***stupňovité motiváty**
- slovenščina: **stopenjske tvorjenke**
- srbščina: ***степенасте творенице**
- ukrajinščina: ***багатоступеневе словотворення**
- angleščina: **multistage derivatives**

Komentar: Zgornja lista kaže, da je termin potrjen zgolj v slovenščini, pri čemer se pojavi vprašanje, s čim je pravzaprav osmišljen. Vpeljan je bil leta 2014 (Kern 2014: 29–30), in sicer kot del *besedotvornega sestava*. Slednjega torej tvorita *izhodišče besedotvornega sestava* in *stopenjske tvorjenke*. Termin se kaže smiseln zaradi primerov, ko želimo skupini tvorjenk dodati podatek o njihovih besedotvornih izhodiščih, npr. *stopenjske tvorjenke iz glagolov premikanja, izsamostalniške stopenjske tvorjenke*. Termin je utemeljen tudi v primerih, ko analiziramo neposredne in posredne tvorjenke v slovarjih, ki sami niso stopenjski, na kar kaže besedna zveza *doslednost slovarske obravnave stopenjskih tvorjenk*.

Večina predlogov v slovanskih jezikih kaže na analogijo slovenskega termina, izjema so beloruščina, bolgarščina, poljščina, ruščina in ukrajinščina. Poljski in ruski termin izkazujeta motivacijo, izhajajočo iz poimenovanja osnovne enote, tj. *besedotvorno gnezdo*, in sicer 'gnezdne tvorjenke'. Za ruščino sta navedena še dva opisna predloga terminov: *производные одного гнезда* 'tvorjenke istega besedotvornega sestava' in *производные, входящие в одно гнездо* 'tvorjenke, ki sodijo v isti besedotvorni sestav'. Ob upoštevanju pomenskega vidika slednja dva – enako pa tudi bolgarski terminološki predlog *влизащи в състава на едно словообразувателно гнездо* – niso nujno popolnoma prekrivni s slovenskim terminom in predlogi v drugih slovanskih jezikih. Večpomenski leksemi lahko namreč tvorijo več besedotvornih sestavov, navedena ruska termina pa se torej nanašata le na enega od sestavov, ne pa na vse tvorjenke v teh sestavih, ki jih tvori določen leksem, zato je predlagani termin *гнездовые производные* ustreznejši. Seveda pa je vse odvisno od načina vpeljave pomenskega vidika v besedotvorne sestave

(glej komentar k terminu *besedotvorni sestav*). Tudi prednostni bolgarski termin *производни думи* 'tvorjene besede' ni najustreznejši, saj umanjka stopenjski vidik, pri terminu *влизащи в състава на едно словообразувателно гнездо* pa je enaka zadrega kot pri dveh alternativnih ruskih možnostih. Omeniti velja še beloruska in ukrajinski predlog, ki imajo zelo podobno realizacijo: *шматступеньчатыя вытворныя словы* 'večstopenjske tvorjene besede', *шматступеньчатыя вытворныя* 'večstopenjske tvorjenke' oziroma *багатоступеневе словотворення* 'večstopenjske tvorjenke'.

2.5 Tvorbena stopnja, besedotvorna stopnja, stopnja tvorbe, stopnja tvorjenosti, stopnja tvorjenke – *korak v procesu tvorjenja nove besede iz obstoječe besedotvorne podstave; izhodišče besedotvornega sestava ima ničto tvorbeno stopnjo, vsaka nadaljnja tvorjenka pa je za eno stopnjo višja.*

- beloruščina: **ступень словаўтварэння**
- bolgarščina: **деривационна стъпка**
- bosanščina: **tvorbeni stepen**
- češčina: **slovotvorný krok**
- črnogorščina: **tvorbeni stepen**, derivacioni stepen
- hrvaščina: **tvorbeni stupanj**
- makedonščina: ***зборообразувачки степен**
- poljščina: **takt słowotwórczy**
- ruščina: **ступень деривации,** ступень словообразования
- slovaščina: **motivačný stupeň**, stupeň motivácie
- slovenščina: **tvorbena stopnja**, besedotvorna stopnja, stopnja tvorbe, stopnja tvorjenosti, stopnja tvorjenke
- srbščina: **творбени степен**
- ukrajinščina: **ступінь словотворення**, ступінь деривації, крок словопородженн, крок деривації, такт словопородження, такт деривації
- angleščina: **word-formation stage**

Komentar: Terminološke ustreznice v slovanskih jezikih za 'korak v procesu tvorjenja nove besede' se večinoma osredotočajo na pojmovanje *stopnja*, v bolgarščini, češčini in v dveh ukrajinskih sinonimih najdemo motivacijo *korak* (blg. *стъпка,* č. *krok*, ukr. *крок*), v poljščini in dveh ukrajinskih sinonimih pa *takt*.

Ob teh terminoloških jedrih se nahajajo zlasti pridevniški prilastki *besedotvorni/tvorbeni*. Izstopata slovaška termina, eden od njiju ima v levem pridevniškem prilastku *motivacijski*, drugi v desnem *motivacija* (*motivačný stupeň, stupeň motivácie*). Izpostaviti velja še, da ima slovenščina pet sinonimov, ukrajinščina pa kar šest. V slovenskem primeru je jedrna beseda vedno *stopnja*, drugačni pa so prilastki: leva *besedotvorni* in *tvorbeni*, ter desni: *tvorbe, tvorjenosti, tvorjenke*. V ukrajinskem pa se sinonimi razlikujejo tudi glede na jedrno besedo: *ступінь*, *крок* in *макт*.

2.6 Stopenjski slovar, besednodružinski slovar – *vrsta besedotvornega slovarja, ki vsebuje glede na stopnje tvorjenosti hierarhično urejene nabore besed, neposredno in posredno tvorjenih besed iz istega korena v besedotvorni podstavi; v primeru sinhrone obravnave se pogosto upošteva skupni pomenski element med tvorjenko in njenim besedotvornim izhodiščem v sodobnem jeziku.*

- beloruščina: **слоўнік словаўтваральных гнёзд**
- bolgarščina: ***речник на словообразувателните гнезда**
- bosanščina: **semantičko-tvorbeni rječnik**
- češčina: ***slovník slovotvorných hnízd**
- črnogorščina: **semantičko-tvorbeni rječnik**, semantičko-derivacioni rječnik
- hrvaščina: ***rječnik tvorbenih gnijezda**
- makedonščina: ***речник на степенски деривати**, *речник на дериваciски гнезда
- poljščina: **słownik gniazd słowotwórczych**
- ruščina: **словообразовательный гнездовой словарь**, словообразовательный словарь гнездового типа, *словарь словообразовательных гнезд
- slovaščina: **hniezdový slovník**, slovník slovotvorných hniezd
- slovenščina: **stopenjski slovar,** besednodružinski slovar
- srbščina: **семантичко-деривациони речник,** *речник деривационих гнезда
- ukrajinščina: **словник словотвірних гнізд**
- angleščina: **dictionary of word-formation nests**, derivational nests, dictionary of word-formation groups, dictionary of word families

Komentar: Termin za slovar, ki zajema *besedotvorne sestave*, je v večini primerov odvisen od poimenovanja osnovnih enot tovrstnega slovarja, tj. osnovnih enot za organizacijo in sistematizacijo tvorjenega besedja, oziroma od poimenovanja metodologije obravnave vseh neposredno in posredno tvorjenih besed iz istega korena v besedotvorni podstavi. V osmih slovanskih jezikih je v terminu uporabljena metafora *gnezdo*: v beloruščini, poljščini, ruščini, slovaščini in ukrajinščini; v bolgarščini, češčini in hrvaščini pa ima tak termin status predloga, enako tudi v srbščini. V primeru ruščine poleg pridevnika *гнездовой* 'gnezdni' stoji še pridevnik *словообразовательный* 'besedotvorni', obstaja pa tudi sinonimni termin *словообразовательный словарь гнездового типа* 'besedotvorni slovar gnezdnega tipa'.

Prednostni slovenski termin izhaja iz poimenovanja metodologije: *stopenjski slovar*, neprednostni termin pa je *besednodružinski slovar*. Tako je I. Stramljič Breznik (2004: 8) naslovila tudi svoj poskusni zvezek slovarja. V uvodnem poglavju je predstavila delitev *morfemskih slovarjev* na: (a) *kombinirane (oblikoslovno-besedotvorne)* in na (b) *specialne (oz. besedotvorne)*, slednje pa v nadaljevanju na (b1) *slovarje besedotvornih morfemov* in na (b2) *besednodružinske*. Ob tem zgled za *oblikoslovno-besedotvorni slovar* avtorica navaja slovaški morfemski slovar Sokolove idr., za *slovar besedotvornih morfemov* slovar besedotvornih elementov nemškega jezika Stepanove, za *besednodružinske slovarje* pa slovarje Tihonova, Penčeva za bolgarščino in Augusta za nemščino. *Stopenjski slovar* bi bilo v omenjeno hierarhijo vpeljati kot vzporedno možnost k *slovarjem besedotvornih morfemov* in *besednodružinskim slovarjem*, in sicer zlasti v primeru, ko je pri oblikovanju osnovnih slovarskih enot upoštevan tudi pomenski vidik (več o poimenovanju osnovne slovarske v slovenščini enote glej pri terminu *besedotvorni sestav*). Kot je bilo že zapisano (Kern 2022: 158), je termin *besednodružinski slovar* smiselno uporabljati v didaktičnem procesu v osnovnih, srednjih šolah, v kontekstu poučevanja slovenščine kot drugega in tujega jezika oziroma v kontekstu naslavljanja splošne javnosti, tudi če je v njem upoštevan pomenski vidik.

Prednostni srbski termin je *семантичко-деривациони речник*, tako sta bila poimenovana tudi prva stopenjska slovarja za srbščino (Gortan-Premk idr. 2003 in 2006). Analogno po srbskem zgledu sta nastala tudi bosanski in črnogorski termin.

2.7 Stopenjska analiza – *besedotvorna obravnava naborov besed, ki so hierarhično urejeni glede na stopnje tvorjenosti.*

- beloruščina: ***гнездавы аналіз**, *словаўтваральны аналіз
- bolgarščina: ***анализ на словообразувателните гнезда**
- bosanščina: **analiza tvorbenih gnijezda**, analiza tvorbeno-semantičkih gnijezda
- češčina: ***analýza slovotvorných hnízd**
- črnogorščina: **analiza tvorbeno-semantičkih gnijezda**, analiza derivacio-no-semantičkog gnijezda
- hrvaščina: ***analiza tvorbenih gnijezda**, *stupanjska analiza, *analiza rječotvornih gnijezda, *analiza tvorbeno-semantičkih gnijezda
- makedonščina: ***степенска анализа**
- poljščina: **analiza gniazdowa**
- ruščina: **анализ словообразовательных гнезд,** *структурно--семантический анализ словообразовательных гнезд
- slovaščina: ***hniezdová analýza**
- slovenščina: **stopenjska analiza**
- srbščina: ***анализа деривационих гнезда**, *анализа деривационих гнезда, *анализа семантичко-деривационих гнезда, *анализа творбених породица
- ukrajinščina: ***гніздовий підхід до аналізу слова**
- angleščina: **nest analysis,** multistage word formation analysis

Komentar: V več kot polovici slovanskih jezikov termin ni potrjen; najdemo ga le v poljščini, ruščini, slovenščini, bosanščini in črnogorščini. Ob tem se postavlja vprašanje o njegovi smiselnosti oziroma zlasti o razmerju do termina, ki poimenuje celotno metodologijo. Sam termin, ki označuje metodologijo, v slovenskem primeru je to *stopenjsko besedotvorje*, ne zadostuje, saj gre pri metodologiji za skupek tako izdelave besedotvornih sestavov, izdelave stopenjskih slovarjev kot nadaljnje besedotvorne analize tega gradiva. Sama analiza pa temelji lahko na že izdelanih besedotvornih sestavih, objavljenih v stopenjskih slovarjih. Dodati še velja, da sta alternativni predlog termina v hrvaščini ter predlog v makedonščini narejena analogno po slovenskem terminu.

2.8 Besedotvorni model, tvorbeni model, *besednovrstni besedotvorni model *– simbolni prikaz vsake tvorjenke, iz katerega je razvidna tvorbena stopnja ter besednovrstna pripadnost izhodišča besedotvornega sestava in vseh njegovih stopenjskih tvorjenk; besedotvorni model V,V,S označuje samostalniško tvorjenko, ki je nastala iz predhodne glagolske tvorjenke iz glagola (npr.* gledati → ogledati → ogled*).*

- beloruščina: **словаўтва-ральная мадэль**
- bolgarščina: **словообразувателен модел**
- bosanščina: **tvorbeni model**
- češčina: **slovotvorný model**, *model slovotvorné řady
- črnogorščina: **tvorbeni model**
- hrvaščina: **tvorbeni model**
- makedonščina: **зборообразувачки модел**
- poljščina: **model słowotwórczy**
- ruščina: **словообразовательная модель**
- slovaščina: ***model slovotvorného radu**
- slovenščina: **besedotvorni model**, tvorbeni model, *besednovrstni besedotvorni model
- srbščina: **творбени модел**
- ukrajinščina: **словотвірна модель**, модель словотворення
- angleščina: **word-formation model**

Komentar: Pri vseh zgoraj navedenih terminoloških poimenovanjih je jedrna sestavina besedne zveze *model*. V slovenščini se analogno s terminom *tvorbena stopnja* tudi tu pojavlja prilastkovna dvojnost: *tvorbeni* in *besedotvorni*, kot nepotrjena možnost pa se kaže tudi termin *besednovrstni besedotvorni model*, pri katerem je sicer eksplicitno razvidno, da je v ospredju besedovrstna pripadnost vseh tvorjenk v besedotvornem nizu, vendar termin z dvema levima prilastkoma ni optimalen.

2.9 Besedotvorni niz, besedotvorna veriga *– besede, ki so v tvorbenem razmerju, pri čemer je prva (nemotivirana) beseda podstava druge besede (tvorjenke), druga podstava tretje itd., vse do izkoriščenja tvorbene zmožnosti določenega leksema (npr.* slišati → slišan → neslišan → neslišanost*).*

- beloruščina: **словаўтваральны ланцужок**
- bolgarščina: **словообразувателна верига**
- bosanščina: **tvorbeni niz**
- češčina: **slovotvorná řada**
- črnogorščina: **tvorbeni niz**
- hrvaščina: **rječotvorni niz**
- makedonščina: **зборообразувачка низа**
- poljščina: **ciąg derywacyjny**, łancuch derywacyjny
- ruščina: **словообразовательная цепочка**, словообразовательная цепь
- slovaščina: **slovotvorný rad**
- slovenščina: **besedotvorni niz**, besedotvorna veriga
- srbščina: **творбени ланац,** деривациони ланац
- ukrajinščina: **словотвірний ланцюжок**
- angleščina: **word-formation chain**, derivational chain

Komentar: Terminološka poimenovanja, ki so potrjena v vseh slovanskih jezikih, so razmeroma enotno motivirana z metaforo *veriga* (blr. *ланцужок*, blg. *верига*, polj. *łancuch*, r. *цепочка, цепь*, srb. *ланац*, ukr. *ланцюжок*) oziroma *niz* (enako bos., črg, hrv. *niz*, polj. *ciąg*, č. *řada*, slš. *rad*). V poljščini in slovenščini obe možnosti nastopata kot sinonima. Termin *besedotvorni niz* je v slovenskem prostoru zaradi večje uveljavljenosti opredeljen kot prednosten. V večini slovanskih jezikov v primeru omenjenega termina najdemo samostalniško besedno zvezo s prilastkom *besedotvorni* oziroma *tvorbeni* in jedrom *niz* oziroma *veriga*.

2.10 Priponski niz, sestavljeno priponsko obrazilo, sestavljena pripona – *skupek dveh ali več priponskih obrazil, ki je nastal v procesu večstopenjske tvorbe (npr.* -ost + -en + -ik + -ski *v besedotvornem nizu* mlad → mladost → mladosten → mladostnik → mladostniški*).*

- beloruščina: ***суфіксальны рад**, *суфіксальны ланцужок
- bolgarščina: ***суфиксална верига**
- bosanščina: **lanac sufiksa**
- češčina: ***sufixální řada**
- črnogorščina: **sufiksalni niz**, sufiksalni lanac

- hrvaščina: **lanac sufikasa**, niz sufikasa
- makedonščina: **суфиксна низа**
- poljščina: **ciąg sufiksalny**
- ruščina: **последовательность суффиксов,** суффиксальная последовате льность
- slovaščina: ***sufixálny rad**
- slovenščina: **priponski niz**, sestavljeno priponsko obrazilo, sestavljena pripona
- srbščina: **сложени суфикс,** суфикс-дериват, *суфиксални низ
- ukrajinščina: **суфіксальний ланцюжок**
- angleščina: **suffix chain**, suffixal chain

Komentar: Terminološka poimenovanja za skupek dveh ali več priponskih obrazil, ki je nastal v procesu večstopenjske tvorbe, so v slovanskih jezikih razmeroma enotno motivirana z metaforo *veriga* oziroma besede *niz* (pogosto obe možnosti znotraj posameznega jezika nastopata kot sinonima oziroma v primeru predlaganih terminov kot možna sinonima). V večini primerov najdemo samostalniško besedno zvezo s pridevnikom *priponski* in jedrom *niz, veriga, ланцюжок* oziroma *последовательность*. V bosanščini, hrvaščini in ruščini najdemo desni prilastek: bos. *lanac sufiksa*, hr. *lanac/niz sufiksa*, r. *последовательность суффиксов*, pri čemer v ruščini obstaja tudi možnost z levim prilastkom: *суффиксальная последовательность*. V slovenščini poleg možnosti *priponski niz* zasledimo tudi *sestavljeno priponsko obrazilo* oziroma *sestavljeno pripono*, podobno tudi v srbščini: *сложени суфикс*, pri čemer pa je možnost *суфиксални низ* v rabi nepotrjena, nastopa pa zato še *суфикс-дериват*.

2.11 Predponski niz, sestavljeno predponsko obrazilo, sestavljena predpona *– skupek dveh ali več predponskih obrazil, ki je nastal v procesu večstopenjske tvorbe* (*npr.* ne- + pre- + po- *v besedotvornem nizu* znati → poznati → prepoznati → prepoznan → neprepoznan*).*

- beloruščina: ***прэфіксальны рад**, *прэфіксальны ланцужок
- bolgarščina: ***префиксална верига**
- bosanščina: **lanac prefiksa**
- češčina: ***prefixální řada**

- črnogorščina: **prefiksalni niz,** prefiksalni lanac
- hrvaščina: **lanac prefikasa**, niz prefikasa
- makedonščina: ***префиксна низа**
- poljščina: **ciąg prefiksalny**
- ruščina: **последовательность префиксов,** префиксальная последовател ьность, *префиксальная цепочка
- slovaščina: ***prefixálny rad**
- slovenščina: **predponski niz**, sestavljeno predponsko obrazilo, sestavljena predpona
- srbščina: ***префиксални низ**
- ukrajinščina: **префіксальний ланцюжок**
- angleščina: **prefix chain**, prefixal chain

Komentar: Enako kot je v primeru priponskega niza, so tudi terminološka poimenovanja za skupek dveh ali več predponskih obrazil, ki je nastal v procesu večstopenjske tvorbe, v slovanskih jezikih razmeroma enotno motivirana z metaforo *veriga* oziroma besede *niz* (pogosto obe možnosti znotraj posameznega jezika nastopata kot sinonima oziroma v primeru predlaganih terminov kot možni varianti). V večini primerov najdemo samostalniško besedno zvezo s pridevnikom *predponski* in jedrom *niz, veriga, ланцюжок, цепочка* oziroma *последовательность*. V bosanščini, hrvaščini in ruščini najdemo desni prilastek: bos. *lanac prefiksa*, hr. *lanac/niz prefiksa*, r. *последовательность префиксов*, pri čemer v ruščini obstaja tudi sinonim z levim prilastkom: *префиксальная последовательность*.

2.12 Dolžina besedotvornega sestava – *število tvorbenih stopenj v najdaljšem besedotvornem nizu v okviru besedotvornega sestava.*

- beloruščina: **даўжыня словаўтваральнага гнязда**, даўжыня гарызантальнага разгортвання словаўтваральнага гнязда
- bolgarščina: ***дължина на словообразувателното гнездо**
- bosanščina: ***dužina tvorbenog gnijezda**, *dužina tvorbeno-semantičkog gnijezda
- češčina: ***délka slovotvorného hnízda**, *délka derivačního hnízda, *délka slovotvorné skupiny

- črnogorščina: ***dužina tvorbeno-semantičkog gnijezda**, *dužina derivaciono-semantičkog gnijezda
- hrvaščina: ***dužina tvorbenoga gnijezda**, *dužina rječotvornoga gnijezda, *dužina tvorbeno-semantičkoga gnijezda
- makedonščina: ***должина на зборообразувачкото гнездо**
- poljščina: ***długość gniazda słowotwórczego**
- ruščina: ***длина словообразовательного гнезда,** *ширина словообразовательного гнезда *размер словообразовательного гнезда
- slovaščina: ***veľkosť slovotvorného hniezda**
- slovenščina: ***dolžina besedotvornega sestava**
- srbščina: ***дужина деривационог гнезда**
- ukrajinščina: **довжина структури словотвірного гнізда**
- angleščina: ***length of the word-formation nest**, *length of the derivational nest, *length of the word-formation group

Komentar: Termin, ki označuje število tvorbenih stopenj v najdaljšem besedotvornem nizu v okviru besedotvornega sestava, je prisoten le v beloruščini in ukrajinščini. Poimenovalna motivacija terminološkega jedra izhaja iz besede *dolžina*. Na enak način so oblikovani tudi predlogi za termine v drugih slovanskih jezikih, čeprav razvidnost pomena termina v teh primerih ni najbolj jasna. V desnem prilastku se nahaja osnovno poimenovanje za osnovno enoto stopenjskega besedotvorja, ki se v posameznih slovanskih jezikih razlikuje (o tem glej komentar k terminu *besedotvorni sestav* v točki 2.2).

2.13 Globina besedotvornega sestava – *največje število istostopenjskih tvorjenk v besedotvornem sestavu.*

- beloruščina: **глыбіня словаўтваральнага гнязда**, глыбіня вертыкальнага разгортвання словаўтваральнага гнязда
- bolgarščina: ***дълбочина на словообразувателното гнездо**
- bosanščina: ***dubina tvorbenog gnijezda**, *dubina tvorbeno-semantičkog gnijezda
- češčina: ***hloubka slovotvorného hnízda**, *hloubka derivačního hnízda, *hloubka slovotvorné skupiny

- črnogorščina: ***dubina tvorbeno-semantičkog gnijezda**, *dubina derivaciono-semantičkog gnijezda
- hrvaščina: ***dubina tvorbenoga gnijezda**, *dubina rječotvornoga gnijezda, *dubina tvorbeno-semantičkoga gnijezda
- makedonščina: ***длабочина на зборообразувачкото гнездо**
- poljščina: **głębokość gniazda słowotwórczego**
- ruščina: ***глубина словообразовательного гнезда**
- slovaščina: ***hĺbka slovotvorného hniezda**
- slovenščina: ***globina besedotvornega sestava**
- srbščina: ***дубина деривационог гнезда**
- ukrajinščina: **глибина структури словотвірного гнізда**
- angleščina: ***depth of the word-formation nest**, *depth of the derivational nest, *depth of the word-formation group

Komentar: Koncept opisa 'največjega števila istostopenjskih tvorjenk v besedotvornem sestavu' je poznan le v beloruščini, ukrajinščini in poljščini. V omenjenih jezikih poimenovalna motivacija izhaja iz metafore *globina* (besedotvornega sestava). V preostalih desetih slovanskih jezikih so bili predlogi za terminološke ustreznike narejeni na enak način, kljub temu da metafora z globino ni najbolj enoumna. V desnem prilastku se nahaja osnovno poimenovanje za osnovno enoto stopenjskega besedotvorja, ki se v posameznih slovanskih jezikih razlikuje (o tem glej točko 2.6).

2.14 Istostopenjske tvorjenke – *tvorjenke, ki so nastale iz iste besedotvorne podstave na isti tvorbeni stopnji.*

- beloruščina: **словаўтваральная парадыгма**
- bolgarščina: **словообразувателна парадигма**
- bosanščina: **tvorenice istog stepena**
- češčina: **slovotvorné paradigma**, *deriváty téhož slovotvorného stupně
- črnogorščina: ***tvorenice istog stepena**, *derivati istog stepena, *istostepene tvorenice, *istostepeni derivati
- hrvaščina: **istostupanjske tvorenice**
- makedonščina: ***истостепенски деривати**
- poljščina: **paradygmat słowotwórczy**

- ruščina: **словообразовательная парадигма**
- slovaščina: **slovotvorná paradigma**
- slovenščina: **istostopenjske tvorjenke**
- srbščina: ***истостепене творенице**
- ukrajinščina: **словотвірна парадигма**
- angleščina: ***word-formation paradigm**, *derivatives at the same word--formation stage

Komentar: Poimenovalna motivacija se razlikuje v vzhodno- in zahodnoslovanskih jezikih (in bolgarščini) na eni strani ter večini južnoslovanskih na drugi. V prvi skupini jedro poimenovanja zajemajo ustrezniki za *paradigmo* (blr. *парадыгма*, r. in ukr. *парадигма*, polj. *paradygmat*, č. in slš. *paradigma*, blg. парадыгма), in sicer izhajajoč po analogiji iz termina (v poljskem primeru) *paradygmat fleksyjny* 'nabor oblik določene besede' (prim. Nagórko 1998: 230–231; Zych 2004: 130). V južnoslovanskih jezikih (z izjemo bolgarščine), pri čemer gre v črnogorščini, makedonščini in srbščini zgolj za terminološki predlog, pa najdemo ustreznike za besedno zvezo *istostopenjske tvorjenke*, v bosanščini in črnogorščini tudi z desnim prilastkom: *tvorenice istog stepena*. Ta različna poimenovalna motivacija med vzhodno- in zahodnoslovanskimi jeziki (in bolgarščino) ter (preostalimi) južnoslovanskimi izhaja iz različnega pomenskega fokusa: v prvem primeru je poudarek na organizaciji nabora besed iz iste podstave, v drugem pa na tvorbeni stopnji.

2.15 Hipotetična tvorjenka – *tvorjenka, ki ni potrjena ne v rabi ne v slovarskih virih, vendar je njena vpeljava potrebna, če želimo pojasniti iz nje formalno motivirano tvorjenko (primer*: videti → *prividеti → privid*); hipotetična tvorjenka se lahko nahaja tudi na koncu besedotvornih nizov, v primeru, ko gre za sistemsko popolnoma regularno tvorjeno besedo, ki pa v rabi in slovarskih virih ni potrjena (*vključiti → vključevati → vključevalen → *nevključevalen*).*

- beloruščina: **патэнцыяльнае слова**, патэнцыяльны дэрыват, *гіпатэтычнае слова, *гіпатэтычны дэрыват
- bolgarščina: **потенциална производна дума**, *потенциален дериват
- bosanščina: ***hipotetička tvorenica**, *potencijalna tvorenica
- češčina: **potenciální tvoření**

- črnogorščina: ***hipotetička tvorenica**, *hipotetički derivat
- hrvaščina: ***hipotetička tvorenica**
- makedonščina: ***хипотетички дериват**
- poljščina: **derywat potencjalny**, derywat hipotetyczny
- ruščina: ***чересступенчатое словообразование**, нереализованный дериват, потенциальный дериват, *чересступенчатая деривация, *гипотетический дериват
- slovaščina: ***hypotetické slovo**, *hypotetický člen slovotorného hniezda
- slovenščina: **hipotetična tvorjenka**
- srbščina: ***хипотетичка твореница**
- ukrajinščina: **черезступеневе словотворення**
- angleščina: ***hypothetical derivative**

Komentar: Termin za *hipotetično tvorjenko* je potrjen le v polovici slovanskih jezikov: v slovenščini, beloruščini, bolgarščini, poljščini, ruščini in ukrajinščini. V slovenščini ga je uvedla I. Stramljič Breznik (2004: 16). V veliki večini slovanskih jezikov med termini oziroma terminološkimi predlogi zasledimo poimenovalno motivacijo iz besed *hipotetični* ali *potencialni*, v primeru nekaterih jezikov najdemo tudi obe možnosti (npr. v bosanščini, poljščini in beloruščini). V poljskem jezikoslovju med terminoma obstaja tudi pomenska razlika: termina *derywat potencjalny* in *derywat hipotetyczny* se razlikujeta glede na stopnjo verjetnosti njune tvorbe in morebitne rabe v jeziku. *Derywat potencjalny* je tak, ki bi lahko nastal v besedotvornem sistemu, vendar iz nekaterih razlogov še ni prisoten, medtem ko je *derywat hipotetyczny* iz različnih jezikovnih ali zunajjezikovnih razlogov manj verjeten (na razlikovalnost je opozoril P. Kowalski). Ukrajinski termin in prednostni ruski termin sta sestavljena iz pridevniških prilastkov *черезступеневий* in *чересступенчатый*, torej 'čezstopenjski; tak, ki preskoči stopnjo'. V jedru terminoloških zvez se nahajajo ustrezniki za *tvorjenko*, le predloga slovaškega termina zajemata *besedo* (enako tudi bolgarščina in prednostni beloruski termin) oziroma *člen besedotvornega sestava* (slš. *člen slovotorného hniezda*). Dodatno je ob tem treba opozoriti, da nekateri navedeni termini ne poimenujejo neposredno *hipotetične tvorjenke* kot enote, temveč pojav oziroma postopek v besedotvornem sestavu (č. *potenciální tvoření*, ukr. *черезступеневе словотворення*, rus. *чересступенчатое словообразование*).

Zaključek

Primerjalni pregled terminologije stopenjskega besedotvorja potrjuje, da je področje v slovanskih jezikih terminološko še vedno neenotno in različno razvito: pri številnih pojmih sočasno obstaja več sopomenk, v več jezikih pa ustrezniki pogosto ostajajo na ravni predlogov, ne pa potrjene rabe. Ključna razhajanja izvirajo iz različnih poimenovalnih motivacij: v večini jezikov je osrednja metafora *gnezdo* (kot osnovne enote in kot izhodišče za poimenovanje analize ter slovarja), medtem ko slovenska terminološka rešitev načrtno poudari *tvorbeno stopnjo* in se zavestno izogne metaforičnemu modelu, ki je bil značilen za starejše jezikoslovne tradicije.

Komentarji ob posameznih terminoloških enotah dodatno pokažejo, da se terminološka nihanja ne nujno nanašajo le na izbiro metafore, temveč tudi na to, ali je v ospredju bolj formalistični vidik tvorbe ali pomenski vidik. Zlasti v sodobnem razumevanju stopenjskega besedotvorja postane odločilno, da tvorjenke niso nujno vezane le na leksem kot tak, temveč na konkreten slovarski pomen, kar vpliva na razmejitve do pojmov, kot je *besedna družina*.

Zbrani slovarček s 15 ključnimi termini v 14 jezikih ni le seznam ustreznikov, temveč tudi dokumentacija dejanskega stanja, kjer se prepletajo potrjene rešitve, konkurenčne sopomenke in še neustaljeni predlogi. V tem smislu lahko služi kot referenčna osnova za nadaljnje usklajevanje terminologije znotraj posameznih jezikov in v medslovanskem primerjalnem prostoru, hkrati pa kot izhodišče za prihodnje dopolnitve (razširitev nabora pojmov, preverjanje rabe v korpusih in slovarjih ter širši strokovni konsenz glede prednostnih rešitev).

Literatura in viri

August, Gerhard: New trends in the research on word-family dictionaries. *Studia Anglica Posnaniensis*, XXV–XXVII, (1991–1993). 183–197.

Avramova, Cvetanka, 2025: За някои спорни въпроси при позиционирането на думите в словообразователното гнездо. V: *Dragićević, Rajna (ur.)*: *Деривациона гнезда у словенским језицима: системност творбене продуктивности. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije*.

Burkacka, Iwona, 2001: *Porównawcza analiza gniazdowa wybranych leksemów neutralnych i nacechowanych ekspresywnie*. Warszawa: Elipsa.

Burkacka, Iwona, 2012: *Kombinatoryka sufiksalna w polskiej derywacji odrzeczownikowej*. Warszawa: Wydział Polonistyki UW.

Burkacka, Iwona, Kaproń-Charzyńska Iwona, 2022: Metodologia synchronicznego słowotwórstwa strukturalistycznego – przeszłość w polskich badaniach słowotwórczych czy ich trwałe zaplecze? *Język Polski*, CII 1 (marzec 2022). 5–25. *DOI: http://dx.doi.org/10.31286/JP.01002*

Dragićević, Rajna (ur.), 2025: *Деривациона гнезда у словенским језицима: системност творбене продуктивности*. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije.

Gortan-Premk, Darinka, Vasić, Vera, Nedeljkov, Ljiljana, (ur.), 2003: *Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела*, 2003. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Gortan-Premk, Darinka, Vasić, Vera, Dragićević, Rajna, (ur.), 2006: Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: *Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za srpski jezik i lingvistiku.

Karpiłowska, Eugenia A., 2007: Gniazda słów jako językowy obraz świata. Perspektywy badań porównawczych. *LingVaria*, Rok II (2007), nr 2 (4). 27–41.

Kern, Boris. *Stopenjsko besedotvorje : diplomsko delo*. Ljubljana: [B. Kern].

Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija*, let. 58, št. 3. 335–348.

Kern, Boris, 2014: *Slovarski pomen stopenjskih tvorjenk iz glagolov čutnega zaznavanja*. Ljubljana: [B. Kern].

Kern, Boris, 2017: Stopenjsko besedotvorje (na primeru glagolov čutnega zaznavanja). Ljubljana: Založva ZRC, ZRC SAZU. DOI: 10.3986/9789610504191.

Kern, Boris. Besednodružinski slovar slovenskega jezika kot tujega jezika. V: Nikolovski, Gjoko (ur.), Ulčnik, Natalija (ur.). *Slavistična prepletanja 4*. 1. izd. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2022. 153–168. *DOI: 10.18690/um.ff.7.2022.9*.

Łachnik, Jarosław, 2011a: Z badań formalnosłowotwórczych nad wyrazami złożonymi – nasycenie kompozycją rodzin modeli odprzymiotnikowych (metodologia gniazdowa). Współczesna polszczyzna w badaniach językoznawczych, t. III, Od języka w działaniu do leksyki. Zbróg, Piotr (ur.). Kielce: Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Humanistyczno-PrzyrodniczyJana Kochanowskiego. 159–178.

Nagórko, Alicja, 1998: *Zarys gramatyki polskiej ze słowotwórstwem (ze słowotwórstwem)*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Ološtiak, Martin, 2017: Lexikálna paradigmatika, sémantika a kombinatorika. Prešov: PU. http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10

Skarżyński, Mirosław, 2000: Słownik przypomnień gramatycznych (dla studentów filologii polskiej). Kraków: Księgarnia Akademicka.

Skarżyński, Mirosław (ur.), 2003: *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia. Metoda. Zastosowania*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Skarżyński, Mirosław, (ur.), 2004: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Tom III: Gniazda odczasownikowe*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze »Historia Iagellonica«.

Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

Tihonov, Andrej Nikolajevič, 1978: Щкольный словообразовательный словарь русского языка. Пособие для учащихся. Moskva: Prosveščenie.

Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Vogelgesang, Teresa, Jadacka, Hanna, (ur.), 2001: *Słownik gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego. Tom I: Gniazda odrzeczownikowe*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze »Historia Iagellonica«.

Zych, Anna, 2004: Paradygmat słowotwórczy jako jednostka badań konfrontatywnych. V: H. Fontański, P. Czerwiński (ur.), *Język rosyjski w konfrontacji z językami Europy w aspekcie lingwokulturoznawczym*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 129–140.

GLOSSARY OF TERMS IN MULTISTAGE WORD FORMATION IN SLAVIC LANGUAGES

A comparative analysis of the terminology associated with *multistage word formation/the nest analysis method* reveals that the field is still terminologically inconsistent and unevenly developed across Slavic languages. Numerous concepts are represented by multiple synonymous terms, while in many languages, proposed equivalents have not progressed beyond the stage of tentative suggestions and have yet to achieve confirmed or standardised status. The principal source of variation lies in differing naming motivations: whereas the majority of languages rely on the central metaphor of the *nest*—which serves as the foundational unit and reference point for naming the analytical framework and dictionaries—the Slovenian terminological approach consciously avoids this metaphor, favouring instead a model that emphasises the procedural word-formation stages. This divergence reflects a deliberate departure from metaphorical models characteristic of earlier linguistic traditions.

In terms of terminology, it is common to borrow from English into other languages. This case presents a notable reversal. As the methodology of multistage word formation originated within the Slavic linguistic tradition, English equivalents often derive from Slavic-language models. Consequently, the semantic motivation underlying English synonyms is shaped by the conceptual frameworks of the respective source languages.

Further analysis of individual terminological units suggests that variation is not solely attributable to metaphorical differences but also reflects divergent emphases—specifically, the degree to which formal or semantic aspects of derivation are foregrounded. In contemporary theoretical approaches to multistage word formation, it is increasingly recognised that derivatives are not necessarily linked exclusively to the lexeme, but to its specific dictionary sense. This shift has important implications for delineating related concepts, such as the notion of the *word family*.

The compiled glossary of fifteen key terms across fourteen languages does not merely provide a set of equivalents; rather, it documents the current state of terminological practice. It captures a dynamic and sometimes unstable landscape, in which established terms, competing synonyms, and provisional proposals coexist. As such, it may serve as a valuable reference point for the ongoing harmonisation of terminology both within individual Slavic languages and across the broader inter-Slavic comparative framework. Furthermore, it offers a solid foundation for future work, including the expansion of the terminological set, empirical validation through corpus and dictionary analysis, and the pursuit of wider scholarly consensus on preferred terminological solutions.

KEYWORDS: multistage word formation, word-formation nests, terminology, Slavic languages

DODATEK

PODATKI O AVTORICAH_JIH

Милан Аџановић [Milan Ajdžanović]
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду [Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
ajdzanovic@ff.uns.ac.rs
https://orcid.org/0000-0002-2807-8171

Лидија Аризанковска [Lidija Arizankovska]
Универзитет „Св. Кирил и Методиј" во Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески" – Скопје [Univerzitet "Sv. Kiril i Metodij", Filološki fakultet "Blaže Koneski"]
larizankovska@yahoo.com

Цветанка Аврамова [Cvetanka Avramova]
Софийски университет „Св. Климент Охридски" [Sofijski universitet "Sv. Kliment Ohridski"]
avramova.cv@slav.uni-sofia.bg
https://orcid.org/0000-0001-8084-258X

Ivana Bozděchová
Univerzita Karlova Praha
bozdiaff@ff.cuni.cz
https://orcid.org/0000-0002-5902-2031

Iwona Burkacka
Uniwersytet Warszawski
i.burkacka@uw.edu.pl
https://orcid.org/0000-0002-8595-0173

Jaka Čibej
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
jaka.cibej@ff.uni-lj.si
https://orcid.org/0000-0002-3037-6848

Рајна Драгићевић [Rajna Dragićević]
Универзитет у Београду, Филолошки факултет [Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet]
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

Metka Furlan
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Univerze v Ljubljani, Filozofska fakulteta
metka.furlan@zrc-sazu.si
https://orcid.org/0000-0001-7531-6489

Лідія Гнатюк [Lidiia Hnatiuk]
Київський національний університет імені Тараса Шевченка [Kijivs'kij nacional'nij universitet imeni Tarasa Ševčenka]
lidahnatjuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-8318-3900

Lana Hudeček
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
lhudecek@ihjj.hr

Nicol Janočková
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.
nicol.janockova@juls.savba.sk

Boštjan Jerko
Japina d. o. o.
bostjan@japina.eu

Євгенія А. Карпіловська [Ievgeniia Karpilovska]
Інститут української мови Національної академії наук України,Київ [Institut ukrajins'koji movi Nacional'noji akademiji nauk Ukrajini]
karpilovska@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-1921-9021

Boris Kern
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko
boris.kern@zrc-sazu.si
https://orcid.org/0000-0001-7733-5755

Зинаида А. Харитончик [Zinaida Kharitonchik]
Минский государственный лингвистический университет, Кафедра теоретической и прикладной лингвистики [Minskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet]
zkharitonchik@mail.ru
https://orcid.org/0000-0003-2166-4271

Elena Koriakowcewa
University of Siedlce, Poland
elena.koriakowcewa@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-0701-1506

Paweł Kowalski
Institute of Slavic Studies PAS
pawel.kowalski@ispan.edu.pl
https://orcid.org/0000-0001-6459-2621

Лариса Кислюк [Larysa Kysliuk]
Інститут української мови НАН України [Institut ukrajins'koji movi Nacional'noji akademiji nauk Ukrajini]
larysa.kysliuk@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3766-3305

Marjetka Kulovec
Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana
marjetka.kulovec@zgnl.si

Nina Ledinek
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
nina.ledinek@zrc-sazu.si
https://orcid.org/0000-0003-1068-3856

Andreja Legan Ravnikar
ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
andreja.legan-ravnikar@zrc-sazu.si
https://orcid.org/0000-0002-1334-1360

Ľudmila Liptáková
Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta
ludmila.liptakova@unipo.sk
https://orcid.org/0000-0001-5639-6209

Аляксандр Лукашанец [Aliaksandr Lukashanets]
Нацыянальная акадэмія навук Беларусі [Nacyjanal'naja akadèmija navuk Belarusi]
alulashanets2021@gmail.com
https://orcid.org/0000-0003-3736-1566

Елена Лукашанец [Elena Lukashanets]
Минский государственный лингвистический университет [Minskij gosudarstvennyj lingvističeskij universitet]
elukashanets@rambler.ru
https://orcid.org/0000-0003-0399-375X

Milica Mihaljević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje
mmihalj@ihjj.hr

Горан Милашин [Goran Milašin]
Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет [Univerzitet u Banjoj Luci, Filološki fakultet]
goran.milasin@flf.unibl.org
https://orcid.org/0000-0002-6502-5976

Sanja Miletić
Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Katedra Filologii Słowiańskiej
sanja.miletic@uni.lodz.pl
https://orcid.org/0000-0002-6400-812X

Sonja Nenezić
Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore
sonjan@ucg.ac.me
https://orcid.org/0009-0005-7711-3139

Алексей Никитевич [Aleksey Nikitevich]
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, Гродно [Grodnenskij gosudarstvennyj universitet imeni Janki Kupaly]
anikit@inbox.ru
https://orcid.org/0009-0008-0803-2994

Gjoko Nikolovski
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
gjoko.nikolovski@um.si

Martin Ološtiak
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta, Prešov; Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.
martin.olostiak@unipo.sk
https://orcid.org/0000-0003-1239-7810

Senja Pollak
Institut "Jožef Stefan"
senja.pollak@ijs.si
https://orcid.org/0000-0002-4380-0863

Marko Pranjić
Institut "Jožef Stefan"; Mednarodna podiplomska šola Jožefa Stefana
marko.pranjic@ijs.si
https://orcid.org/0000-0002-8645-9714

Irena Stramljič Breznik
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru
irena.stramljic@um.si
https://orcid.org/0000-0002-7267-6507

Amela Šehović
Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet
amela.sehovic@ff.unsa.ba
https://orcid.org/0000-0003-4667-7052

Ivana Šrámeková
ivana.sramekova@juls.savba.sk
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, v. v. i.

Гордана Штасни [Gordana Štasni]
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду [Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
gordanastasni@ff.uns.ac.rs
https://orcid.org/0000-0003-1377-2846

Barbara Štebih Golub
Institut za hrvatski jezik
bstebih@ihjj.hr
https://orcid.org/0000-0003-2192-2947

Гордана Штрбац [Gordana Štrbac]
Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду [Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu]
gordana.strbac@ff.uns.ac.rs
https://orcid.org/0000-0002-5173-0834

Branko Tošović
Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
branko.tosovic@uni-graz.at
https://orcid.org/0000-0002-6970-671X

Ines Voršič
Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta
ines.vorsic@um.si
https://orcid.org/0009-0009-6624-1193

Maria Zofia Wtorkowska
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
mariazofia.wtorkowska@ff.uni-lj.si
https://orcid.org/0000-0001-9317-2490

Andreja Žele
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta; ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
andreja.zele@ff.uni-lj.si
https://orcid.org/0000-0002-6477-2590

Boris Kern
Katarina Stegnar

BESEDE BREZ DRŽAVLJANSTVA[1]

Slika 1: Izvedba performansa *Besede brez državaljanstva* na odprtju znanstvene konference, 17. septembra 2024 (na fotografijah Katarina Stegnar; Boris Benko in Primož Hladnik (Silence); Martina Mårtensson; foto: Marko Zaplatil)

ACID, AIRBAG, ALL-IN-ONE, ALOE VERA, ALZHEIMER, BIRDIE, BODY ART, BRANDING, BUG, BUTO, CASUAL, CHARDONNAY, CHEESEBURGER, CONSULTING, CONTROLLING, DAYTONSKI, DEBRIEFING, DILER, DRIVE-IN, ECSTASY, EVRIBOR, FACELIFTING, **FUCK**, GAY FRIENDLY, GHOSTWRITER, GONCOURT, GREENPEACEOVEC, HALLOWEEN, HARDCORE, HOUSE, IMPEACHMENT, INTERCITY, IN VITRO, JUGOROCK, CARPACCIO, KIBER, **LAJF**, LAST MINUTE, LINGUA FRANCA, LIP GLOSS, LIZINŠKI, LOVE STORY, LUZER, LYCRA, MASKARPONE, MCDONALDIZACIJA, MOBING, MUTSU, OFFSHORE, ORWELLOVSTVO, OVERDOSE, PANAKOTA,

[1] Posnetek performansa je dostopen na: https://www.youtube.com/watch?v=A9gcWPhIB4U

PERSONA NON GRATA, PHISHING, PIN-UP, POSEMPLATI, PRET-A-PORTER, **QUEER**, RAVE, REPLAY, REVIVAL, SCHENGENSKI, SEJTAN, SHIATSU, SKVOT, SMILEY, SMOOTHIE, SPAM, STRAIGHT, TAG, **TOYOTA**, VINTAGE, WELLNESS, ZOOM.

Besede so bile v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* označene s kvalifikatorjem *citatno*, kar kaže, da za slovenski knjižni jezik značilne zakonitosti ujemanja med glasom in črko s citatnim zapisom niso uresničene. Oznaka *cit.* kaže na duh časa, duh posameznice_ka, duh kolektiva.

> Vse se je spremenilo. Mislim na silo jezika.
> jezik
> en sam dolg električni impulz
>
> Vesna Liponik

Noben jezik ni samozadosten. Nobena država ni samozadostna. Beseda je kot človek in človek je kot beseda. Lahko se pregiba, lahko ne. Lahko se dotakne, objame, stre ali ubije.

> Приходить земля до мови,
> І манить її на лови.
>
> Наталія Бельченко [Natalia Belčenko]

Besede lahko migrirajo. V primeru migracij imajo izjemno sposobnost za asimilacijo. Jazz (z angleško izgovorjavo) postane jazz (s slovensko izgovorjavo) in v nadaljevanju celo džéz z dž, podobno kot Pogorelić postane Pogorelich s *ch*.

> včasih niso rekli niti besede,
> včasih so le utihnili
> in me opazovali
>
> a vedno so me izvohali
> četudi sem se spremenil v zrak
>
> Pino Pograjc

Besede kot ljudje prehajajo sem in tja. Za svoje mejne prehode pa ne potrebujejo potnega lista, niti vizumom. Besede ne potrebujejo državljanstva. Čeprav jih večkrat na poti sem in tja zaustavijo, prepovejo, vrnejo v državo ilegalnega prestopa in tako pogosto popolnoma onemogočijo.

> Kaj je dom:
> senca dreves na poti v šolo, preden jih je izruvalo.
> Črno-bela poročna fotografija babice in dedka, preden so se stene sesule.
> Stričeva molilna preproga, kjer je ob zimskih nočeh spalo na ducate mravelj, preden so jo ukradli in dali v muzej.
> Pečica, kjer je mama pekla kruh in piščanca, preden je našo hišo bomba spremenila v pepel.
> Kavarna, kjer sem gledal nogometne tekme in igral –
> Otrok me prekine: Lahko tri črke zaobjamejo vse to?
>
> Mosab Abu Toha

Človek na dan izgovori med približno 15.000 in 20.000 besed. Seveda odvisno od značaja posameznice_ka, poklica, kulturnega ozadja, drugih okoliščin. Študije ne kažejo, da bi pri številu besed obstajale razlike med spoli.

Koliko besed je odmrlo, koliko se jih je posušilo, koliko mrtvih besednih družin obstaja? Kje so njihovi grobovi? In kdo žaluje za njimi? Kdo prižiga sveče na njihovih grobovih v slovarjih? Jih izgovarjamo na komemoracijah za prvi november? Kaj se zgodi z njihovimi denotati? Je mrtev zajec še vedno zajec? Ga je mogoče ljubiti? Je mrtvo besedo mogoče še zmeraj ljubiti?

Kako je sploh z glagolom *ljubiti*? Je glagol *ljubiti* tvorjen iz pridevnika *ljub*, ali je pridevnik *ljub* tvorjen iz glagola *ljubiti*? Sem morda zgrešila pravi smisel?

In pa kakšno je razmerje med *rad te mam* in *ljubim te*? Čisto zares je ljubiti v paliativni oskrbi, na smrtni postelji. Glagol *ljubiti* v slovenščini čaka na reanimacijo. Kdo mu bo dal umetno dihanje?

Zakaj besede *svašta*, ki je po drugi strani polna *joie de vivra*, ni v nobenem slovarju slovenskega jezika? Ker nima državljanstva, ata karneta ali ni pravega porekla? Medtem ko je beseda nacionaizem v slovarju že od leta 1798?

Slovenija nekaterim besedam ne podeljuje niti statusa mednarodne zaščite niti statusa subsidiarne zaščite. V postopku za pridobitev azila čakajo med drugim: *aspolni, cisnormativni, cisnormativnost, cisseksizem, cisspolni,*

heteronormativnost, panseksualka, transfob, transfoben, transfobija, transfobinja, transfobka.

Te besede se zadržujejo v celicah brez hrane in vode. Brez sramu in popolnoma nekontrolirano se razmnožujejo: *cis, cisspolni, cisspolnost*. In potem izgubljene mencajo na upravnih enotah slovarja in potujejo od okenca do okenca, pri čemer na nekaterih okencih ne govorijo nobenega tujega jezika. Za okenci je preplah, ker podeliti status tem besedam pomeni podeliti besedam legitimnost. Podeliti ljudem legitimnost, pravico do življenja, pravico do obstoja, do biti ne biti.

Se identificirate kot altruist_a? Kateri begunski besedi bi vi ponudili zavetje v svojem besednem zakladu? In zakaj ne besedi *svašta*? Čeprav se ta čisto zares že dolgo ilegalno potika kot kakšna pobrecita Juanita po ozkih notranjih hodnikih vašega vokabularja.

Trudi se komunicirati v vašem jeziku, lepo vas pozdravlja z *dober dan* in *nasvidenje*. Ta ji gre težko z jezika. *Nasvidenje* ima status najtežje besede v vseh jezikih. Beseda je tvorjena iz glagola *svídeti*, ki v slovenščini ni potrjen. Tudi ni nadalje besedotvorno produktiven. Po kakšnem ključu je *nasvidenje* dobilo slovensko državljanstvo, in ali mu ga lahko še odvzamemo?

Naj vam privilegij ukvarjanja z jezikom ne daje občutka nevtralnosti lastne pozicije.

Kdo so ti ljudje, ki z mrežami za metulje lovijo besede?
Kdo so ti ljudje, ki z mrežami za metulje lovijo besede?
Kdo so ti ljudje, ki z mrežami za metulje lovijo besede in pri tem mendrajo travo?

V besedilu so uporabljene naslednje pesmi oziroma njihovi izseki iz zbirk:

- Vesna Liponik: *Jabk*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 2023,
- Pino Pograjc: *Trepete*. Ljubljana: Založba ŠKUC, 2024,
- Наталія Бельченко [Natalia Belčenko]: *Стріла Зенона*. Sejny: Wydawnictwo Pogranicze, 2024,
- Mosab Abu Toha: Kaj je dom? (prevedla Katja Zakrajšek). *Poiesis.si*, 2023.

Boris Kern
Katarina Stegnar

WORDS WITHOUT CITIZENSHIP[1]

ACID, AIRBAG, ALL-IN-ONE, ALOE VERA, ALZHEIMER, BIRDIE, BODY ART, BRANDING, BUG, BUTO, CASUAL, CHARDONNAY, CHEESEBURGER, CONSULTING, CONTROLLING, DAYTONSKI, DEBRIEFING, DILER, DRIVE-IN, ECSTASY, EVRIBOR, FACELIFTING, **FUCK**, GAY FRIENDLY, GHOSTWRITER, GONCOURT, GREENPEACEOVEC, HALLOWEEN, HARDCORE, HOUSE, IMPEACHMENT, INTERCITY, IN VITRO, JUGOROCK, CARPACCIO, KIBER, **LAJF**, LAST MINUTE, LINGUA FRANCA, LIP GLOSS, LIZINŠKI, LOVE STORY, LUZER, LYCRA, MASKARPONE, MCDONALDIZACIJA, MOBING, MUTSU, OFFSHORE, ORWELLOVSTVO, OVERDOSE, PANAKOTA, **PERSONA NON GRATA**, PHISHING, PIN-UP, POSEMPLATI, PRET-A-PORTER, **QUEER**, RAVE, REPLAY, REVIVAL, SCHENGENSKI, SEJTAN, SHIATSU, SKVOT, SMILEY, SMOOTHIE, SPAM, STRAIGHT, TAG, **TOYOTA**, VINTAGE, WELLNESS, ZOOM.

The words were marked with the qualifier *citatno* 'cited form' in the Dictionary of New Words of the Slovenian Language, which indicates that the correspondence between pronunciation and spelling characteristic of the standard Slovenian does not apply to these spellings. The *cit.* marker indicates the spirit of the time the spirit of the individual, the spirit of the collective.

> everything has changed. I think of the force of language.
> language
> a single long electric pulse
>
> Vesna Liponik

[1] A recording of the performance is available at: https://www.youtube.com/watch?v=A9gcWPhlB4U

No language is self-sufficient. No country is self-sufficient. A word is like a person, and a person is like a word. It can bend or not. It can touch, embrace, crush, or kill.

Приходить земля до мови,
І манить її на лови.
[The earth begins to speak,
And lures her to the hunt.]
Natalia Belchenko

Words can migrate. In the case of migration, they have a remarkable capability to assimilate. The word *Jazz* (with its English pronunciation) becomes *jazz* (with a Slovenian pronunciation) and eventually even *džéz* spelled with *dž* and with an acute accent (é) similarly, the surname *Pogorelich* becomes Pogorelich spelled with *ch*.

sometimes they didn't say a word,
sometimes they just fell silent
and watched me
but they always sniffed me out
even when I turned into air,
even when I turned into them
Pino Pograjc

Words, like people, pass back and forth. They do not need a passport or a visa to cross borders. Words do not need citizenship. However, they are often stopped on their way here and there, banned, returned to the country they illegally crossed from, and thus often completely suppressed.

What is home:
it is the shade of trees on my way to school
before they were uprooted.
It is my grandparents' black-and-white wedding
photo before the walls crumbled.
It is my uncle's prayer rug, where dozens of ants

slept on wintry nights, before it was looted and
put in a museum.
It is the oven my mother used to bake bread and
roast chicken before a bomb reduced our house
to ashes.
It is the café where I watched football matches
and played—
My child stops me: Can a four-letter word hold
all of these?

Mosab Abu Toha

A person utters between 15,000 and 20,000 words a day. Of course, it depends on the individual's character, profession, cultural background, and other circumstances. Studies do not show any differences between genders in the number of words used.

How many words have died, how many have withered, and how many dead word families are there? Where are their graves? And who mourns them? Who lights candles on their graves in dictionaries? Do we recite them in commemorations on November first? What happens to their denotations? Is a dead rabbit still a rabbit? Is it possible to love it? Can a dead word still be loved?

What about the verb *ljubiti* 'to love'? Is the verb *ljubiti* derived from the adjective *ljub* 'beloved', or is the adjective *ljub* derived from the verb *ljubiti*? Have I perhaps missed the real point?

What is the relationship between *rad te imam* 'I like you' and *ljubim te* 'I love you'? The verb *ljubiti* is actually in palliative care, on a deathbed. *Ljubiti* in Slovenian is awaiting resuscitation. Who will give it artificial respiration?

Why is the word *svašta* 'nonsence',—which, on the other hand, is full of *joie de vivre*—not in any Slovenian dictionary? Because it has the wrong nationality, the wrong customs document, or no real origin? Whereas the word *nacionalizem* 'nationalism' has been in dictionaries since 1798.

Slovenia does not grant either international protection status or subsidiary protection status to certain words. There are pending asylum applications for, among others: *aspolni, cisnormativni, cisnormativnost, cisseksizem, cisspolni, heteronormativnost, panseksualka, transfob, transfoben, transfobija, transfobinja and transfobka*.

These words linger in cells without food or water. They reproduce without shame and completely uncontrollably: *cis–cisspolni–cisspolnost*. And then, lost, they fidget around in the administrative units of a dictionary, traveling from one box to another, some of which do not speak any foreign language. There is panic behind the counters because to give status to these words is to give legitimacy to the words. To give people legitimacy, the right to live, the right to exist—to be or not to be.

Do you identify as an altruist? Which refugee word would you offer shelter to in your vocabulary? And why not the word *svašta*? Although it has been wandering illegally like a poor little Juanita in the narrow inner corridors of your vocabulary for a very long time.

She tries to communicate in your language, greets you with a hello and goodbye. *Nasvidenje*. The word rolls off her tongue with difficulty. 'Goodbye' has the status of the hardest word in all languages. *Nasvidenje* is derived from the verb *svídeti*, which is not attested in Slovenian. It is also not word-formationally productive. By what criteria was *nasvidenje* granted Slovenian citizenship, and can we still revoke it?

Don't let the privilege of engaging with language give you a sense of the neutrality of your own position.

Who are these people that catch words with butterfly nets?
Who are these people that catch words with butterfly nets?
Who are these people that catch words with butterfly nets and trample the grass?

The text includes excerpts from the following poems or poetry collections:

- Vesna Liponik: Jabk. Ljubljana: Založba ŠKUC, 2023
- Pino Pograjc: Trepete. Ljubljana: Založba ŠKUC, 2024
- Natalia Belchenko: Стріла Зенонаа. Sejny: Wydawnictwo Pogranicze, 2024
- Mosab Abu Toha: What is Home? Poiesis.si, 2023

Summary

MULTISTAGE WORD FORMATION IN SLAVIC LANGUAGES

Multistage word formation is a methodology that goes beyond the analysis of a binary relationship between a motivating and motivated word. Instead, it captures broader sets of words comprising all direct and indirect derivatives formed from the same non-derived word-formation base. This approach is particularly well established for Slavic languages, which are characterized by multistage derivation—for example, in Slovenian: *gledati* 'to watch' → *pregledati* 'to examine' → *pregledovati* 'to examine (imperfective)' → *pregledovalec* 'examiner' → *pregledovalčev* 'examiner's'; in Polish: *centrum* 'centre' → *centralny* 'central' → *centralizować* 'to centralize' → *centralizacja* 'centralization' → *centralizator* 'centralizer' → *centralizatorski* 'centralizing (adjective)'; in Ukrainian: *фарба* 'paint' → *фарбувати* 'to paint' → *перефарбувати* 'to repaint' → *перефарбовувати* to repaint (imperfective)' → *поперефарбовувати* 'to repaint (many things)' → *поперефарбовуватися* 'to repaint (many things; reflexive)'. Such treatment of the lexicon allows more comprehensive insight into a language's word-formation—and, in parallel, meaning-formation—mechanisms. It is a well-known fact that affixal morphemization condenses meaning and is therefore more abstract (Vidovič Muha 1988: 29). It should also be emphasized that exploiting word-formation processes as naming resources is highly important for Slavic languages because it is a clear indicator of linguistic vitality.

This monograph is the first extensive multilingual volume to systematically address diverse approaches to multistage analyses across thirteen Slavic languages, and it also includes a contribution on Slovenian Sign Language. The contributions cover lexicography, lexicology, sociolinguistics, language

technologies, research on second and foreign languages, contrastive analyses of word formation across languages, and—importantly—Slovenian Sign Language, where one can speak of sign formation.

Following the introduction, the section "The Place of Multistage Word Formation in Linguistics" focuses on the theoretical grounding of the methodology and on the contribution of organizing vocabulary into word-formation chains and multistage research more generally. It opens with Ievgeniia A. Karpilovska's "Word-Formation Nests among Other Units of Lexicon Systematization," in which the author defines the notion of the word-formation nest as a central means of organizing the lexicon in Ukrainian and treats it as a metalinguistic unit allowing deeper typological and comparative analysis. In "The Word-Formation Nest: Its Place in the System of Complex Word-Formation Units, Synchronous Boundaries, and Problems of Typology," Aliaksandr Lukashanets confirms the need for a dictionary of word-formation nests for Belarusian because only such a dictionary can provide a more systematic representation of the language's word-formation mechanism. He points to difficulties in the multistage classification of derivatives, such as a) the problem of determining word-formation bases, b) discrepancies between semantic and formal aspects of derivation, and c) unclear boundaries between motivation and analogy. The historical development and theoretical background of multistage word formation in the Polish linguistic tradition, with particular attention to terminology, is discussed by Paweł Kowalski in "The Word-Formation Nest as a Tool for Interpreting Linguistic Reality," in which he highlights the role of Mirosław Skarżyński, who established the concept as a core tool for analyzing lexical systematics. This is followed by Elena Koriakowcewa's contribution "Professor Mirosław Skarżyński on Problems of the Theory of Word-Formation Nests and Methods for Analyzing Them," presenting Skarżyński's contribution to the development of multistage methodology. In 1985, he introduced the multistage approach into Polish linguistics and tested it on contemporary Polish material. The article portrays Skarżyński as a foundational figure of multistage analysis in Poland, whose impact extends beyond theory into pedagogical practice, lexicography, and the wider Slovenian and Slavic linguistic community. Elena Lukashanets then discusses "Word-Formation Nests in Sociolects: Problems and Ways to Solve Them," addressing challenges in identifying and analyzing word-formation nests in sociolects, specifically Russian

criminal argot. She concludes that such phenomena require special methodological approaches because in sociolects word-formation nests often lack a linear structure and depend strongly on the functional-pragmatic factors of the speech community. The last contribution in the chapter is Branko Tošović's "Virtual Multistage Word Formation," which explores ways of analyzing the "interaction" of word formation with AI, positions automatic word formation as a new subdiscipline, and defines the place of word formation within "virtual linguistics." It concludes by analyzing concrete examples of automatically generated word-formation nests.

The section "Multistage Word Formation between Diachrony and Synchrony" is devoted to theoretical reflection on constructing word-formation nests, defined by the demarcation between synchronic and diachronic perspectives. In "The Word Family from Synchronic and Diachronic Perspectives," Metka Furlan considers which linguistic conditions must be met for a lexical unit to be included in a synchronic word family, and which conditions apply for treatment within a diachronic word family. She emphasizes the importance of recognizing that every linguistic phenomenon simultaneously carries synchronic and diachronic information. A similar problem is addressed in Serbian material by Goran Milašin in "Word-Formation Chains and the Problem of Demarcation of the Synchronic State and Diachronic Processes in Derivational Morphology." He points to possible multidirectional motivation—especially in certain derivatives with the prefixal formant *po-* and in some loanwords—and stresses the need for clear separation between the two approaches, while also noting that they should be treated as complementary rather than mutually exclusive.

Section four, "Multistage Word Formation and Contemporary Data," presents studies of word-formation chains and multistage derivatives in various Slavic languages. In "Factors Influencing the Structure and Size of Polish Word-Formation Nests," Iwona Burkacka analyzes how the part-of-speech classification of the base of word-formation nest and its (non-)borrowed status, length, and stylistic markedness influence the number of derivatives in word-formation nests and the length of word-formation chains. In "The Semantic-Derivative Potential of the Verb *gledati* Based on Material from Word-Formation Dictionaries of Some Slavic Languages," Rajna Dragićević contrasts derivatives from *gledati* in four languages: Serbian, Slovenian, Russian, and Bulgarian.

Martin Ološtiak follows with "Derivational Paradigms and Chains in Slovak (Remarks on Methodology and Terminology)," highlighting methodological and terminological issues in modeling both dimensions of derivation. In "Multistage Word Formation in Macedonian in a Sociolinguistic Context," Lidija Arizankovska presents the richness of multistage derivation in Macedonian and underscores its importance in journalistic, media, and colloquial language. Amela Šehović's "The Derivational-Semantic Nest of the Lexeme *star* 'old' in Bosnian" analyses derivatives from the adjective *star*, extending dictionary material with online texts and a student survey. She identifies dominant part-of-speech classes and derivational types within each derivational stage, as well as their word-formation meanings. This is followed by Maria Wtorkowska's "Multistage Derivatives in the Online Dictionary of Polish Neologisms." In "The Place of Bulgarian and Czech Abstract Nouns with the Formant *-(e)stv(o)//-stv(í)/-(c)tv(í)* and Its Variants in the Word-Formation Nest," Cvetanka Avramova compares the function of the formants referenced in the title. Sonja Nenezić then analyses Montenegrin dialect material in "The Word-Formation Nest of the Lexeme *jad* in Montenegrin Dialect Dictionaries," showing that dialect evidence presents a far more diverse picture—regarding the number of derivatives, the variety of derivational types, and the structure of word-formation nests—than contemporary standard Montenegrin or closely related languages. Gordana Štasni, Gordana Štrbac, and Milan Ajdžanović, in "Semantic and Derivational Characteristics of Onomatopoeic Nests in Serbian," find that Serbian onomatopoeic nests are highly branched, and that their meanings expand into abstract domains, such as the expression of feelings. This is followed by Zinaide Kharitonchik's "Word-Formation Nests with Cyclical Names as Headwords and the Semantic Properties of Their Constituents (Based on Material from Russian)." In "Modeling of Fragments of Word-Formation Nests and the Practice of Lexicography," Aleksey Nikitevich highlights the lexicographic dimension of modeling word-formation nests, with special attention to the (non-)inclusion of dialect material. Milica Mihaljević and Lana Hudeček, in "Word Formation in *Mrežnik* and *Jena*," present how multistage derivatives are treated in the new online dictionary of Croatian (*Mrežnik*) and how adjectival derivatives are presented in the dictionary of linguistic terminology (*Jena*). Marjetka Kulovec, Boštjan Jerk, and Boris Kern, in "Multistage Derivatives in Slovenian and Compound Signs in Slovenian Sign Language,"

contrast multistage derivatives in Slovenian with signs in Slovenian Sign Language, focusing on agent nouns, derivatives with connotative meaning, feminatives, possessive adjectives, collective nouns (derivatives with the formant *-stvo*), and diminutives. Nicol Janočková and Ivana Šrámeková, in "A Ten-Year-Old Unicorn Is a First-Class Sleeper. On (De)Numeral Compounding in Slovak," focus on the status of (de)numeral (quasi-)compounds, compound derivatives, and analytic lexemes within word-formation chains. The first part of this section concludes with Ľudmila Liptáková's "Word-Formation Chains in Children's Language Awareness," showing how children perceive and form words in Slovak: the study provides concrete examples of children's speech and demonstrates that children intuitively create new words by analogy and the logic of word-formation chains, even before formally acquiring grammatical rules.

In the subsection "Word-Formation Productivity of Borrowed Vocabulary," three contributions analyze the word-formation productivity of borrowed lexicon in Ukrainian, Czech, and standard Kajkavian. The subsection is introduced by Larysa Kysliuk's "Resources for Concept Verbalization in Word-Formation Nests: Native and Borrowed," which examines the consequences of competition and interaction between native and borrowed expressive words within the Ukrainian word-formation system. She finds a close link between the structure of word-formation nests and social change, demonstrating the influence of extralinguistic factors on word formation and on the broader development of Ukrainian lexis. In "Word-Formation Paradigms of Anglicisms in Czech," Ivana Bozděchová analyzes denominal multistage derivatives based on Czech anglicisms (e.g., *image* 'image' → *imageový* 'image-related' → *imageově* 'in an image-related way' → *imageovost* 'image-relatedness') and compares them with multistage derivatives whose base is not borrowed. This is followed by Barbara Štebih Golub's "The Word Formation Potential of Germanisms in Standard Kajkavian," focusing on borrowed vocabulary used in northwestern Croatia from the sixteenth to mid-nineteenth century.

The next subsection includes three contributions in morphotactics, more precisely on the combinatorics of suffixal formants within word-formation chains. In "Between Word Formation and Syntax: Collocability of Slovenian Verb Phrases of the Type V Adv and Their Systemic Conversion into Phrases of the Type Adj N," Andreja Žele, Nina Ledinek, and Ines Voršič show the

interweaving of word formation and syntax through the collocability of phrases with a deverbal nominal head and a deadverbial adjectival modifier. They also present the systemic derivational potential of selected non-derived verbs and adverbs, and the formants' combinatorics in the multistage derivatives in question. Irena Stramljič Breznik, in "The Characteristics of Deadjectival Nominal Derivatives and Word-Formational Combination Potential of the Suffixes *-ica* and *-ec* in Slovenian," examines first-stage nominal derivatives from adjectival bases and the properties of two- and three-suffix chains formed with the first-stage suffixes *-ica* and *-ec*. The subsection concludes with Boris Kern's "Morphotactics of Nominal Multistage Derivatives in Slovenian" which presents a morphotactic analysis of the most frequent word-formation chains with a nominal base of word-formation nest and an analysis of data obtained using generative AI (ChatGPT).

The section "Multistage Word Formation in Historical Data" contains two contributions. In "Lost Word-Formation Nests as a Source for Studying the History of Standard Ukrainian," Lidiia Hnatiuk studies word-formation nests whose multistage derivatives were characteristic of the Old Ukrainian literary tradition (fourteenth to eighteenth century) but began to be replaced in the nineteenth century by expressions from "folk speech." The study draws on historical and dialect dictionaries and highlights the importance of such nests for understanding the development of Ukrainian lexis and linguistic identity. Andreja Legan Ravnikar's "Word-Formation Chains in the Sixteenth-Century Slovenian Literary Language from a Grammatical and Lexicographical Perspective" presents multistage derivatives that repeatedly filled naming gaps in sixteenth-century Slovenian literary language. They are treated from a synchronic perspective, taking into account both the formal (grammatical) and semantic (lexicographic) dimensions.

Section six, "Automatic Extraction of Multistage Derivatives," is dedicated to language technology. In "Advancements in Automatic Morphological Segmentation for Slovenian," Marko Pranjić and Senja Pollak evaluate the effectiveness of different methods for automatic morpheme segmentation based on digitized material from *Slovenian Word Family Dictionary (A Test Volume for Headwords beginning with* B*)*. In "A Method for the Automatic Compilation of Archetypal Word-Formation Trees Based on the Sloleks Morphological Lexicon of Slovenian," Jaka Čibej presents the first attempt at machine construction of

archetypal word-formation trees in Slovenian, based on automatically identified potentially morphologically related pairs of lexemes from the Sloleks morphological lexicon.

The seventh section addresses teaching language as a second and foreign language. In "Word Formation in the Context of Contextual Grammar Teaching of Slovenian as a Non-First Language," Gjoko Nikolovski presents a contextual approach to teaching word formation in Slovenian as a non-first language. The proposed approach is grounded in communicative contexts and incorporates a multistage method of word formation, thereby promoting a more comprehensive and effective treatment of grammatical structure. The second contribution, Sanja Miletić's "Language Transfer in Speakers of Polish Learning Serbian, as Exemplified by Word Families of the Verbs *gledati* 'look', *misliti* 'think', *govoriti* 'speak' and *praviti* 'make'" analyses errors that Polish students of Serbian frequently make when forming and understanding multistage derivatives from commonly used verbs. The main cause is negative language transfer—that is, the unconscious transfer of rules from their native tongue, resulting in error.

Section eight, "Terminology in Multistage Word Formation in Slavic Languages," presents "Glossary of Terms in Multistage Word Formation in Slavic Languages" with definitions of the most common terms in this area and their equivalents in fourteen languages: Belarusian, Bosnian, Bulgarian, Czech, Croatian, Macedonian, Montenegrin, Polish, Russian, Serbian, Slovak, Slovenian, Ukrainian, and English. This is an important contribution to the harmonization of terminology in this field.

The volume concludes with an appendix containing information about the contributors and the text of the performance *Words without Citizenship* by Boris Kern and Katerina Stegnar, performed at the 23rd International Conference of the Commission on Word Formation of the International Committee of Slavists on September 17th, 2024, which thematizes multistage word formation and nationalism in linguistics.

This is the first extensive multilingual volume on multistage word formation, presenting thirty-six studies across fourteen languages. It provides a highly important stimulus for multistage analyses in Slavic linguistics, particularly through strengthening indispensable language-technology segments of research. A special value of the volume lies in its multilingual

and interdisciplinary scope and in the inclusion of Slovenian Sign Language, which extends reflection on "formation" beyond spoken languages. The book will serve both as a point of departure for further comparative studies and as a practical resource for lexicographic, corpus-based, and pedagogical applications of multistage analyses, while also encouraging the wider popularization of multistage word-formation methodology, which—through its broad range of derived words—offers more comprehensive insight into the word-formation and meaning-formation mechanisms of individual Slavic languages.

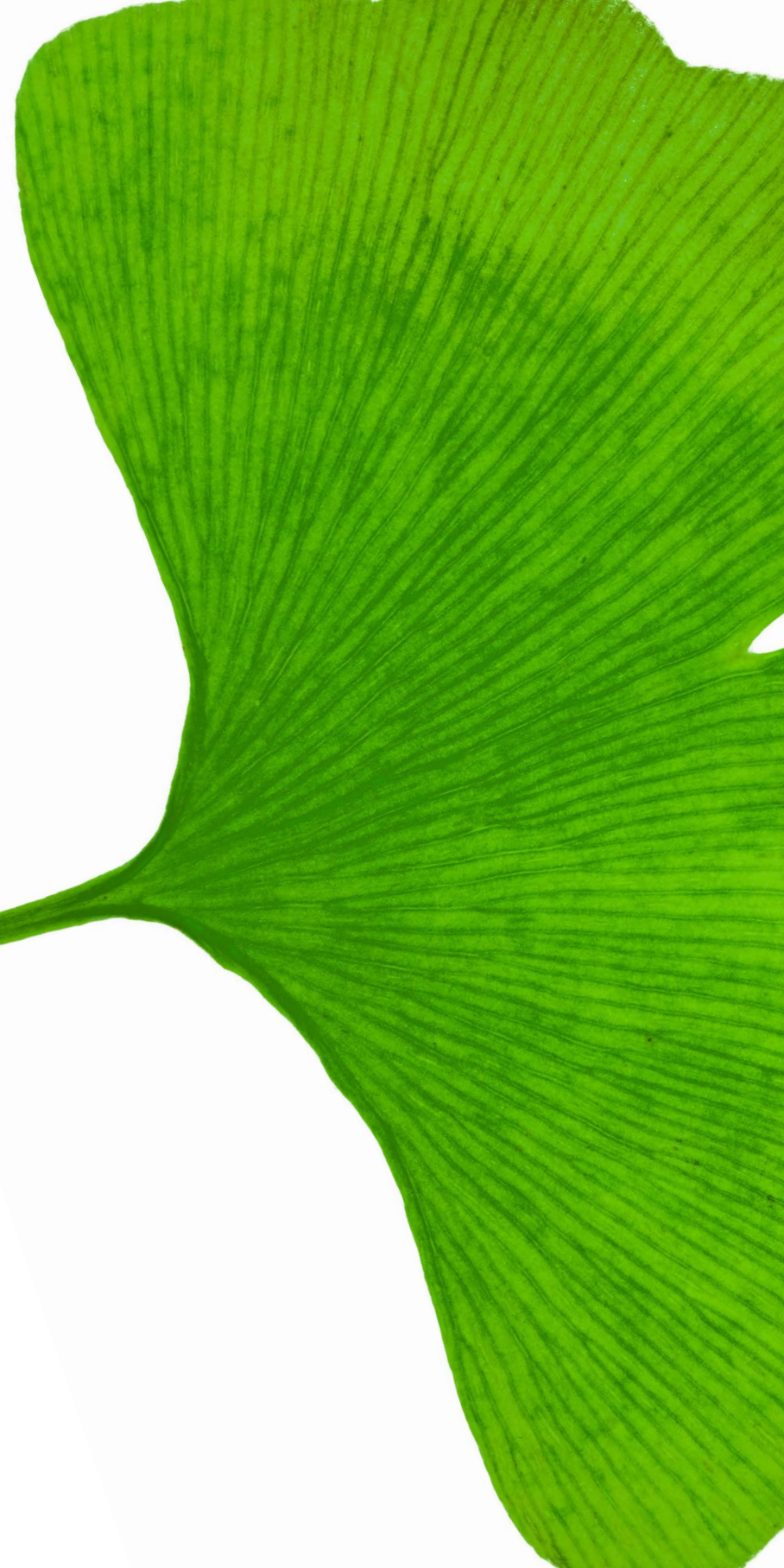

Študije, ki sestavljajo monografijo, tvorijo aktualen kompendij znanja o stopenjskem besedotvorju, urejen po jasnih merilih. […] V monografiji sta razvidni dinamika in aktualnost metodologije ter njenih raziskovalnih orodij, ki se uporabljajo za analizo spreminjajočih se jezikovnih pojavnosti.

Prof. dr. Krystyna Waszak

Za največji prispevek monografije štejem predvsem to, da so v njej – ob upoštevanju sodobne in izvirne metodološke osnove – obravnavana nekatera najaktualnejša vprašanja besedotvornih razmerij, in sicer na podlagi analize raznolikega gradiva iz vseh slovanskih jezikov. K razumljivosti raziskav dodatno prispeva slovarček besedotvornih terminov, ki se uporabljajo v slovanskih jezikih. Knjiga je prvenstveno namenjena strokovni javnosti ter študentkam in študentom jezikoslovja, hkrati pa bo lahko pritegnila tudi učiteljice in učitelje tujih jezikov, prevajalke in prevajalce ter vse, ki jih zanimajo zapleteni mehanizmi bogatenja besedišča.

Dr. Božana Niševa

zalozba.zrc-sazu.si **34 €**

9 789610 510925